ڕۆح

بە کوردی

ابن قیم الجوزی

و/ مصدق محسن

بەکەم چاپ

ناسنامەی کتێب

ناو: ﴿الروح﴾ ڕۆح.
بابەت: پەروەردەکردنی دەروون.
نووسەر: ابن قيّم الجوزيّة.
وەرگێڕ: مصدق محسن.
پێداچوونەوە: وەرگێڕ.
کاری کۆمپیوتەر: نووسینگەی MOM - ٠٦٦ ٢٦٤٨٩٠٧ /N.
پاك نوسکردن: وەرگێڕ.
چاپخانە: ڕۆژهەلات
چاپ: یەکەم ٢٠١٢.
تیراژ: ١٠٠٠ دانە.
بەرهەم ﴿١٢٢﴾.
نرخ: ١٠٠٠٠ دینار.
بۆ: فرۆشتن و بلاوکردنەوە: ٠٧٥٠٤٦٧١٣٩٤ / M.
بۆ: هونەرکاری وچاپکردن: ٠٧٥٠١١٨١٩١٩ / M.

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٣٩) ی ساڵی (٢٠١٢) ی پێدراوە

بلاوکراوەی کتێبخانەی
حاجی قادری کۆیی
بۆ: فرۆشتن، چاپکردن، بلاوکردنەوە.
(هەولێر - کوردستان - عراق)
(٠٦٦ ٢٢ ٣٣ ٨٦٨)

ڕۆح

دانانی:
شمس الدِین ابن قیمِّ الجوزیَّة
سالّی (٧٥١ كۆچی) كۆچی دوایی كردووه

وەرگێڕانی:
مصدق محسن

یەكەم چاپ
هەولێر ٢٠١٢

بسم الله الرحمن الرحيم

﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾ (الإسراء: ٨٥)

(پرسیارت لیّ دەکەن دەربارەی ڕۆح (کە چیەو چۆنە؟) بلّێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارمو بەدەست ئەوە ((من نازانم چیەو چۆنە))و هیچتان پێ نەبەخشراوە لە عیلمو زانست تەنها شتێکی کەم نەبێت)

- پێشەکی:

به ناوی خودای بەخشندەی میهرەبان

کتێبی (ڕۆح) لەبەر دەستدایە؟

به ناوی ئەو خوایەی کانگای ڕەحمەتو سۆزو بەزەییە، وە درووودو سەلام برژێتە سەر گیانی دوایین پێغەمبەر، و لەسەر ئالو بەیتو بنەماڵە بەرێزەکەی و گشت سەحابەو هاوەڵەکانی.

بێگومان ڕاستیو ناوەڕۆکی ڕۆح لەو بابەتانەیە کەوا فەیلەسوفو زاناکانی شپرزە کردووە، وە هەموویانی سەرقاڵ کردووە، وە ئێستاشی لەگەڵدا بێت ئەوانەو شاعیرەکانیش سەرقاڵن بە ماهیەتی ڕۆح.

ئێستاکەش هەر هەوڵدەدەن- بەبێ سوود- بۆ پەردە هەڵدانەوە لەو نهێنیە پەنهانە نەرمو نیانە..

ڕەنگە لەبیریان چووبێت یاخود لە بیر خۆیان بەرنەوە ئەو فەرموودەیەی خودای گەورە کە لە قورئانی پیرۆزدا دەفەرمووێت: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾(الإسراء: ٨٥) واتە: پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح، بڵێ ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارمو بەدەست ئەوە (نازانم چییەو چۆنە).ئەمەش ئاگاداریو ڕوون کردنەوەیەکە کەوا ڕۆح نهێنیەکی خوداییەو بە تەواوەتی پەیوەستە بە خودای پاکو بێگەرد.

وە کتێبی (ڕۆح) کێشەی ڕۆح چارەسەر دەکات، ووتەکانی پێشینەکانو پاشینەکان هاتووەو جۆرەکانی ڕۆح لە قورئاندا ئاشکرا دەکات، وە باسی ووتەکانی زانایانو فەیلەسوفەکانو ئەوانەی قسە دەکەن دەربارەی ڕۆح، وە باسی نیشانەو شوێنەواری ڕۆح دەکات، و زۆر شتی دیکەش.

یەکەم: ژیاننامەی ابن القیّم[1].

پێشەوا شمس الدِّین محمد کوڕی أبي بكر، أبو عبدالله، الزُّرعيّ، الدمشقيّ، الحنبليّ، لە ساڵی (٦٩١ کۆچی) لە دیمەشق لە دایك بووە، واتە: پاش ئاشکرا بوونی خاچپەرستەکان بە ساڵێك. ناوبانگ پەیداکردنی بە (إبن القیم الجوزیە)، چونکە باوکی سەرپەرشتیاری قوتابخانەی جەوزیە بوو کەوا محی الدین یوسف کوڕی عبدالرّحمن الجوزی دایمەزراند ئەویش لە ساڵی (٦٥٦ کۆچی) کۆچی دوایی کرد.

شمس الدّین ابن القیم لە ماڵێکی خاوەن عیلمو زانستو ئاین پەروەر پێگەیشتووە، هەر لە منداڵیەوە داوای زانستی کردووە، و چووە بۆ میسر بۆ دەستکەوتنی عیلمو زانست. وە هاوەڵو هاوڕێی (شێخی ئیسلام) إبن تیمیە بووە، و لە کانیاوی زانستەکەی ئاوی خواردۆتەوە، خۆشەویستی ئەو بەسەریدا زاڵبووە، و هەردەم لە کارەکانیدا سەری دەخست، وە تێکۆشینو ئیجتیهادەکەی وەردەگرت، (١٦ ساڵ) هاوڕێیەتی کردو لەگەڵیدابوو.

- ستایش کردنی زانایان بەسەریدا:

* إبن کثیر دەڵێت: (خوێنەرێکی چاکو خاوەن خوڕەوشتێکی بەرز بوو، زۆر حەزی بە هاوڕێیەتی دەکرد، ئیرەییو حەسادەتی بە کەس نەدەبرد، وە ڕقو کینەی لەسەر هیچ کەسێك نەبوو).

* برهان الدّین الزُّرْعي دەڵێت: (لە ژێر ڕووی ئاسمانداکەس عیلمو زانستی لەو فراوانتر نەبوو)[2].

---

(١) سەیری ژیاننامەکەی بکە لە: الوافي بالوفيات: ٢/ ٢٧١، والدرر الكامنة: ٤/ ٢١؛ بغية الوعاة: ١/ ٦٢، هدية العارفين: ٢/ ١٥٨، الإعلام: ٦/ ٢٨٠.

(٢) شذرات الذهب: ٦/ ١٦٩.

* السَّخاوي دەڵێت: (بلیمەت، دەمڕاستو تێگەیشتوو، وە پێشکەوتوو لە فراوانی زانستەکەی... سەرۆکی هاوەڵانی إبن تیمیە بوو، بەڵکو ئەو چاکەیەك بوو لە کردەوە چاکەکانی) [٣].

• شوێنەواری وە عیلمی زانستەکەی:

إبن القیّم شوێنەوارێکی زۆری بۆ ئێمە بەجێ هێشتووە، وە جیاکردنەوەو پۆلێن کردنەکانی لە نێوان بەشەکاندا پەسندو ویستراوە، لە کارەکانی زۆر پشوو درێژ بوو، هەروەك إبن حجر [٤] وادەڵێت.

لە جیاکردنەوەو پۆلێن کردنی باسەکاندا لەوانە:

* أحكام أهل الذمة.
* إعلام الموقعين عن رب العالمين.
* إغاثة اللهفان من مصائد الشيطان.
* أخبار النساء.
* بدائع الفوائد.
* تحفة المودود.
* روضة المحبين ونزهة المشتاقين.
* زاد المعاد في هدي خير العباد.
* الوابل الصَّيب من الكلم الطيب.

وە زۆری تریش لە پۆلێن کردنە دەگمەنەکانی کەوا سودێکی زۆری هەیە.

(٣) التاج المكلل: ٤١٩.

(٤) الدرر الكامنة: ٣/ ٤٠٣.

- **ووتەو بۆچوونەکانی زانایان لەبارەی کتێبی ڕۆح دا:**

❊ آلوسي دەڵێت: (کتێبێکی زۆر بە سوودە، بەڕاستی بۆ ڕۆح گیان دەبەخشێت، دڵو دەروون پێی دەگەشێتەوە).

❊ بوقاعّي دەڵێت: (کتێبێکی گەورەو بەکەڵکە، شکۆدارو بەڕێزە، زۆر بەسوودە، هیچ شتێك وەکو ئەو ماناکانی پۆڵێن نەکراوە).

❊ الغنیمی دەڵێت: (کتێبی ڕۆح کتێبێکی سەر سوڕهێنەرە هەر کەسێك بیەوێت زانستی لێوە فێربێت ئەوا لە کەناری دڵنەوایی‌و پشووی دەروونی‌و سەقامگیریدا دەبێت).

- **دووەم: کتێبی (ڕۆح)**

١- تێکڕای کتێبی (ڕۆح)ی إبن القیّم:

دروستی تێکڕای کتێبەکان کە بۆ دانەرەکەی دەگەڕێتەوە بۆمان ئاشکرا دەکات لە چوارچێوەی ئەو سەرچاوانەدا کە بۆ دانەر وەرگێڕدراوە، وەرگێڕان‌و توێژینەوە کەوا دانەر لە ژیانیدا بەسەری بردووە.

ئێمەش لێرەدا هەندێ سەرچاوە دەهێنینەوە کەوا بە نیسبەت کتێبی (ڕۆح)ی إبن القیّم بلاوکراوەتەوە، کە گەلێك زۆرن، لەوانە:

❊ الوافي بالوفيات: ٢/ ١٧٠.

❊ البداية والنهاية: ١٤/ ٢٣٤.

❊ النجوم الزاهرة: ١٠/ ٢٤٩.

وە لەو سەردەمە نوێیەشدا:

❊ الأعلام: ٦/ ٥٦.

❊ خطط الشام، محمد كرد علي: ٤/ ٥١.

❊ دائرة المعارف الأسلامية: ١٣/ ٤٧٢.

٢- پەیڕەوو پڕۆگرامەکەی:

إبن القيّم کتێبەکەی بۆ (٢١) کاروبار دابەش کردووە، وە بە گوێرەی درێژیو کورتیو پایەی ووتارەکە جیاکراوەتەوە.

هەندێك لە کاروبارەکانی بۆ چەند وەرز دابەش کردووە، وە باسی گیانی کردووە، جا سوودو کەڵکی داوەتیو وەستاییو کارامەیی پێوە دیارە، باسی گیانی زیندووەکانو مردووەکانی کردووە، وە باسی ئێشو ئازاری گۆڕو ئارامگرتنی ڕۆحەکان دەکات، وە هەروەها باسی ووتەکانی زانایانی کردووە بە لێکۆڵینەوەو هەڵسەنگاندنێکی سەرسوڕهێنەر.

٣- چاوگەو سەرچاوەکانی:

چاوگەو سەرچاوەکانی إبن القيّم گەلێك زۆر بوون، گرنگترینیان (قورئانی پیرۆز)ە ، پاشان (الصحاح) وە (السنن) وە (المسانيد)ی نووسیوە، وە هەندێك کتێبی دیکەی نووسیوە وەك (التفاسير) و کتێبی (المنامات)ی إبن أبی الدنيا بەجۆرێك زۆربەی لە (إبن القيّم)ی گواستۆتەوە.

- **سێیەم: ئیشو کارەکانمان لەو کتێبەدا**

١- لە نێوان ژمارەیەك لە لەبەرگیراوە چاپکراوەکاندا بەراوردمان کردووە، لەوانە دروستەکەیان هەڵبژاردووەو چەسپاندوومانە.

٢- ئایەتە پیرۆزەکانی قورئانی پیرۆزو، فەرموودەکانی پێغەمبەرمان (درودی خوای لەسەر بێت) دەرهێناوە.

٣- هەندێك لە ووشە هەڵەو خەیاڵیەکانمان هەڵچن کردوودو ڕێکمان خستووە، وە نیشانەکانی ژمارەکردنی دروستمان بۆی داناوە.

٤- ناوونیشانەکانمان بۆ وەرزەکان داناوە لەنێوان دوو چەماوە، وەك ئەمە { }.
وە لە کاروبارەکاندا جیامان کردۆتەوە.
٥- هەندێك نیشانەمان داناوە وەك، *** ئەمەش بەڵگەیە لەسەر کۆتایی هاتنی کاروبارەکان.
٦- لێکۆڵینەوەیەکمان لە ئەو (کتێبەی لەبەر دەستدایە) پێشکەش کردووە.

لە خودای گەورە دەپاڕێمەوە ئەم کارەم بۆ بنوسێت لە ئامادەکردنی عیلمو زانستێکی بەسوود، وە کەڵكو سوود بداتەوە، و خودای گەورە بە پاكو پوختی بیگێڕێتەوە، وە لە هەموو کەس شایستەترە لێی داوا بکەیت، وە هەر خۆشی پەیمانی داوە بە وەڵام دانەوە.

سوپاسو ستایش بۆ ئەو خودایەی کەوا کۆتاییەکەی هێشتاو بەردەوام پێدەکات ..... وە سەرەتایەکەشی کۆتایی نایەت ...... سوپاسو ستایش هەر شایستەی خوایەو بۆ خوایە، کە خاوەن پەروەردگاری هەموو جیهانیانو هەموو بوونەوەرە.

عبدالرحمن المصطاوي

نووسیویەتی

بەناوی خوای بەخشندەی میهرەبان

{پێشەکی کتێبەکە}[٥]

سوپاسو ستایش بۆ خودای بەرزو مەزن، کە کاربەجیٚو زاناو دانایە، میهرەبانو لێخۆشبووە.

سوپاس و ستایش هەر شایستەی خوایەو کە خاوەنو پەروەردگاری هەموو جیهانیانو هەموو بوونەوەرە، بەخشندەو، دلۆڤانە، کانگای ڕەحمەتو میهرەبانیە، خاوەنو سەرداری ڕۆژی پاداشتو سزایە، کە بێگومان خودای گەورە ئادەمیزادی لە ئاوێتەیەکی پێکهاتوو لە قوڕ بەدیهێناوە، پاشان لە جێگەیەکی پارێزراوو لە باردا کە (مندالّدانی دایکە) لە شێوەی نوتفەیەکی زۆر بچووکدا دایمەزراندووە، پاشان تۆوەکەی کردووە بە خۆ هەلّواسەرێك (سەرمێکوتەیەك)ی ڕەنگ ڕەش بۆ ئەوانەی چاودێریو تەماشاکارن، پاشان خۆهەلّواسراوەکەمان کردووە بە پارچە گۆشتێك، ئەو پارچە گۆشتەش بە ئەندازەی پارویەکە، ئینجا (شێوازی) گۆشتپارەکەمان گۆڕیوە بە پەیکەری ئێسك بە شێوەیەکی جۆراو جۆرو وێنەو بابەتی جیاواز بۆ ئەوەی ئەو بینا پتەوەی لەسەر بوەستێت، پاشان بە گۆشت پەیکەری ئێسکەکەمان داپۆشیوە هەروەكو لەبەرکردنی پۆشاکێك بۆ ئەو، ئەوسا لە شێوەیەکی تردا دەرمان هێناوە (کە شێوەی ئادەمیزادێکی ڕێكو پێکەو ڕۆحی پیٚ بەخشراوە)، بەڕاستی خوای مەزن بەرزو پیرۆزو موبارەکەو چاکترین بەدیهێنەرو چاکترین دروستکارە.

پاك و بێگەردی بۆ ئەو خودایەی کە تواناکەی هەموو دەسەلّاتێکی تەنیوەتەوە، وە خواستو ویستی ئەو خودایە لە دروستکراوەکانو بەڕێوەبردنی کاروبارەکاندا، و

(٥) ئەو پێشەکیە نزیکترین (پێشەکیەکانی) شێوازی (إبن القيّم)ە چونکە زۆر پێشەکی دیکەمان بینیوە لەو کتێبە لە نوسخە چاپکراوەکان کەوا بەراوردمان کردووە خودای گەورەش زاناترە.

هەر زاتی خۆی تاك‌و تەنیاو خاوەن‌و سەرداری ئاسمانەكان‌و زەویە، ئـەوەی بیـەوێت دروستی دەكات ﴿هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاء لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾ (آل عمران: ٦). واتە: (ئـەو خودایـە زاتێكـە نەخـشەی ڕوخـسارتان لـە منداڵدانەكاندا دەكێشێت چۆن بیەوێت، هیچ پەرستراوێكی بەڕاسـت نیەجگـە لـەو خودایەو ئەو زاتە باڵادەست‌و داناو كاربەجێیە).

وأشهَدُ أنْ لا إله إلا الله وَحدهُ لا شَريكَ لـه، خـودای گـەورە زاتێكـە ڕادەبـەرو شكۆدارو مەزنە لە وێكچوون یـاخود شـتێك لـە وێنـەی ئەودانیـە، وە بـەرزو بـێ هاوتایـەو دوورە لـە هـەر هـاوەڵ‌و یارمەتیـدەرێك، وە بـەرزو پـیرۆزە لـەبارەی لەیەكچوونی دروستكراوەكانی، ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ البَصِيرُ﴾ (الشورى: ١١). واتە: (هیچ شتێك نیە لەوێنەی ئـەو زاتـە، هـیچ شـتێك لـەو ناچـێت هـەر ئەویش بیسەرو بینایە).

وَأشهَدُ أنَّ محمداً عبده وَرَسوله، وە چاكترینی {دروسـتكراوەكانە}، و دەسـتپاك‌و ڕاستگۆیە لەسەر ئەو سروشەی كە بۆی هاتووە، دەمڕاسـت‌و تێگەیـشتووە لەسـەر خواپەرستیەكەی، وە خوای گەورە ناردوویەتی بۆ ڕەحمـەت‌و بـەزەیی‌و بەخـشندەیی هەموو جیهان، و پێشەنگی كارو كردەوەی چاكەكانە، وە ڕاسـتگۆیە لەسەر هـەموو ئادەمیزاد بەگشتی، بۆیە خودای گەورەو فریشتەكانی‌و پێغەمبەرەكانی سـەڵاواتیان لەسەر لێـداوە، سـەڵات‌و سـەلام‌و بەرەكـەت بڕژێتـە سـەر گیـانی پێغەمبـەرمان محمد ﷺ.

جا ئەم كتێبە پێكهاتووە لەسەر بیست‌و یەك كاروبار (المسألة) دەربـارەی ڕۆح‌و ئەوەی پەیوەندی بە ڕۆحەوە هەیە.

***

ئایا مردووەکان دەزانن کە زیندووەکان سەردانیان دەکەن و وە سەلامیان لێ دەکەن یاخود نا؟

إبن عبدالبر دەڵێت: دەرکەوتووە لە پێغەمبەرﷺ کە فەرموویەتی: (مَا مِن مُسلِمٍ يَمرُ على قَبرِ أخِيهِ كانَ يَعرِفهُ في الدُّنيا فيسلمُ عَلَيهِ إلاّ رَدَّ اللهُ عَلَيهِ روحهُ حتَّى يرد عَلَيهِ السَّلام) [٦].

واتە: (هیچ موسڵمانێك نیە کەوا بەلای گۆڕی برایەکەیدا تێپەڕێت کە لە دونیادا دەیناسیێ کاتێك سەلامی لێدەکات ئیللا خودای گەورە ڕوحەکەی بۆ دەگەڕێنێتەوە تاوەکو وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە). ئەمەش دەقێکە کەوا دەیناسێت و وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە.

لە هەردوو سەحیحەکەدا لەبارەی ئەم حەدیسەی پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) چەند ڕوویەکی جۆراو جۆری هەیە: ئەمەش پەیوەندی بە غەزای بەدرەوە هەیە کاتێك کافرەکان لەو شەڕەدا دەکوژرێن، لە (قلیب) پێیان دەگات، پاشان لەسەر لاشەکانیان دەوەستێ و بە ناوەکانی خۆیان بانگیان دەکات: (ئەی فلانی کوڕی فلان، وەیان فلانی کوڕی فلان، یان ئەوەتان بینی کە خودای ئێوە بەڕاستی پەیمانی بە ئێوە دابوو؟ چونکە من ئەوەم بینی کە خودای من بەڕاستی بەڵێنی پێ دابووم). جا ئیمامی عمر بە پێغەمبەری ووت: ئەی پێغەمبەری خوا، تۆ قسە لەگەڵ کێ دەکەیت لە کاتێکدا ئەوانە لاشەکایان بۆگەنی کردووە، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (وَالَّذي بَعثني بِالحَقِّ مَا أنتُم بِأَسمَع لَمَّا أقُول مِنهُم وَلكنَّهم لايَستَطيعُونَ جواباً) [٧]. واتە: (سوێند بەو کەسەی بە حەق منی ڕەوانە کردووە ئێوە لەوانە باشتر گوێتان لێ نیە کە چیان پێ دەڵێم بەڵام ئەوان ناتوانن وەڵام بدەنەوە).

---

(٦) سەیری: فیض القدیر: ٥/ ٤٨٧ بکە.

(٧) موسلم ڕیوایەتی کردووە (٢٨٧٣)، وە سەیری: فتح الباری: ٧/ ٣٠٠ بکە.

هەر لە پێغەمبەرﷺ وەرگیراوە کە فەرموویەتی: (أن المَیت یَسمَعُ قرع نعال المشیعین لهُ إذا انصَرَفوا عَنهُ) [8]. واتە: (مردوو گوێی لە دەنگی نەعلی ئەو کەسانەیە کە ناشتوویانە لە کاتێ بەجێی دەهێڵن).

وە پێغەمبەرﷺ ئوممەتەکەی ڕاسپاردووە کە سەلام لە ئەهلی گۆڕستان دەکەن وا سەلامیان لێ بکەن وەك ئەوەی قسەیان لەگەڵ دەکەن: (السَّلامُ عَلَیکُم دار قَوم مؤمنین) [9]. وە ئەم قسەیەش بۆ یەکێکە کەوا گوێی لێبێتو عەقلی هەبێت، سەرەڕای ئەوەش ئەگەر ئەم قسەکردنە لە پلەو پایەی قسەکردن لەگەڵ کەسێکی ونبوو، وبێگیان بێت.

پێشینەکان هەموویان کۆکن لەسەر ئەم ڕایە، وە زۆر نیشانەی یەك بەدوای یەکدا لەو بارەیەوە دەرکەوتووە بەوەی کەوا کەسی مردوو هەست بە سەردانی کەسێکی زیندوو دەکات بۆ لای و مژدەشی پێ دەدات.

أبوبکر عبدالله کوڕی محمد کوڕی عبید بن أبی الدنیا لە کتێبی (القبور) [10]. لە بەشی زانینو هەست کردنی مردووەکان بەسەردانی زیندووەکان دەڵێت: محمد کوڕی عون بۆ ئێمەی گێڕایەوە، کەوا یحیی کوڕی یمان بۆمانی گێڕاوەتەوە، لە عبدالله ی کوڕی سمعان، لە زەیدی کوڕی أسلم، ئەویش لە عائشەﷺ دەڵێت: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: (مَا مِن رَجل یَزورُ قَبرَ أخیهِ وَیَجلِسُ عِندهُ إلا استأنَس بهِ وردَّ علَیه حتّی یَقُوم) [11]. واتە: (هیچ پیاوێك نیە کاتێك سەردانی گۆڕی براکەی دەکات و لە لای دادەنیشێت ئیللا هۆگری دەبێتو گوێی لێ دەگرێت تاوەکو هەڵدەستێت).

---

(8) سەیری: فتح الباری: ٣/ ٢٠٥، مسند أحمد: ٢/ ٣٤٧ بکە.

(9) موسلم ریوایەتی کردووە.

(10) سەیری: سیر أعلام النبلاء: ١٣/ ٤٠٦، وە هدیة العارفین: ١/ ٤٤٢ بکە.

(11) شرح الصدور: ٢٧٣.

محمد كوڕی قدامة الجوهری بۆمانی گێڕایەوە، کەوا معن کوڕی عیسی القزاز بۆی گێڕاوینەتەوە، ئەویش لە هشام کوڕی سعد بۆی گێڕاینەوە، ئەویش لە زەیـد کـوڕی أسلم، ئەویش لە ئەبو هوریرەﷺ دەڵێت: ئەگەر پیاوێـك بـەلای گـۆڕی براکەیـدا تێپەڕێت‌و بیناسێت جا سـەلامی لـێ بکـات ئـەوا ئـەویش وەڵامـی سـەلامەکەی دەداتەوەو دەیناسێتەوە، بەڵام ئەگەر بەلای گۆڕی کەسێکدا بڕوات‌و نەیناسـێت جـا سەلامی لێبکات ئەوا مردووەکە سەلامەکەی وەردەگرێتەوە.(١٢)

محمد کوڕی الحسین بۆمانی گێڕایەوە، کەوا یحیـی کـوڕی بـسطام المـصغر ئـەویش گێڕایتیەوە، کەوا مـسمع بۆ منی گێڕایتەوە، کـەوا پیاوێـك لـە بنەماڵـەی عاصـم الجحدری دەڵێت: من لە خەومدا پاش مردنی بە دوو ساڵ عاصم الجحدریم لە خەودا بینی، پێم ووت: ئەی تۆ نەمردووی؟ ووتی: بەڵێ. جا پێم ووت: ئەی تۆ لە کـوێی؟ ووتی: سوێند بەخوا من ئێستا لە باخێك لە باخەکانی بەهەشتم، من‌و یـەکێك لـە هاوەڵەکانم هەموو شەوانی هەینی‌و چێشتەنگاوەکەی کۆ دەبینەوە لەگـەڵ بکـر بـن عبدالله المزنی، جا هەواڵی ئێوەم پێ ڕادەگەیـەنێت، ووتـی: ووتم: لاشـەکانتان یـان ڕۆحەکانتان؟ ووتی: ئەی هاوار، لاشەکان تووشی کارەسـات‌و گرفتـار بـوون بـەڵکو ڕۆحەکان بەیەکتر دەگەن. ووتی: ووتم: جـا ئێـوە دەزانـن کاتێـك ئێمـە سـەردانتان دەکەین؟ ووتی: بەڵێ دەزانین ڕۆژانی هەینی هەر هەمووی، وە ڕۆژانی شەممە تاوەکو هەڵاتنی ڕۆژ، ووتی: ووتم: جا چۆن جگە لە ڕۆژەکان ئەم ڕۆژە هەرهەمووی؟ ووتـی: ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ چاکەو گەورەیی ڕۆژی هەینی(١٣).

محمد کوڕی الحسین بۆی گێڕاینەوە، کەوا بکر کوڕی محمد بۆی گێڕامەوە، ئـەویش دەڵێت جسر القصاب بۆ ئێمەی گێڕایـەوەو ووتـی: هـەموو بەرەبـەیانی شـەموان لەگەڵ محمد کوڕی واسع دەبووم تـا دەهاتینـە نـاو گۆڕسـتان جـا لەسـەر گۆڕەکـان

---

(١٢) سەرچاوەی پێشوو: ٢٧٣.

(١٣) سەیری المنامات (٥٨) لابن أبي الدنيا بكە.

دەوەستاین، ئەوسا سەلامیان لێ دەکەین و دوعایان بۆ دەکەین، پاشان ئەوێ بە جێ دەهێلن، ئینجا ڕۆژێـك ووتم: ئـەی ئەگـەر ئـەو ڕۆژە بـووە دووشـەم! ووتـی پێـی ڕاگەیاندووم کەوا مردووەکان دەزانن ڕۆژانی هەینی و ڕۆژێـك پـێش و ڕۆژێـك دوای ئەو خەڵکی سەردانیان دەکەن.

دەڵێت محمد بۆی گێڕامـەوە، ئـەویش دەڵێـت عبـدالعزیزی کـوڕی أبـان بـۆمی گێڕایەوە ووتی: سفیان الثوري بۆ ئێمـەی گێڕایـەوە ووتـی: سـەبارەت بـە ضـحاك قسەی بۆ من کردو ووتـی: هەرکەسـێك ڕۆژی شـەممە پـێش ڕۆژ هـەڵات سـەردانی گۆڕێك بکات ئەوا مردووەکە دەزانێت کە سەردانی کردووە، جا پێیان ووت: ئەمـە چۆن دەبێت؟ ووتی: ئەمەش بۆ گەورەیی و پلەو پایەی ڕۆژی هەینی یە[١٤].

خالد کوڕی خلاش بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش دەڵێت جعفر کوڕی سلێمان بۆمـانی گێڕایەوە، ئەویش لە أبی التیاح ووتی: مطرف دەچوو بـۆ بیابـان، جـا ئەگـەر ئـەو ڕۆژە هەینی بووایە بەشەو دەڕۆیشت ووتی: گوێم لە أبا التیـاح بـوو دەیـووت: بـە ئێمەی ڕاگەیاند کەوا جێ دەستی قاچی ئـەو ڕوونـاك دەبـۆوە، ئینجـا ئـەو شـەوە دەمایەوە هەتا ئەگەر هاتوو لەلای گۆڕسـتانیش بوایـە لەبـەر خـەوهاتن وەنـەوزی دەداو لەسەر ئەسپەکەی سەری دەلەرایەوە، جـا ئـەهلی گۆڕسـتانی بـینی هـەموو خاوەن گۆڕێك لەسەر گۆڕەکەی دانیشتووە، جـا ووتیـان: ئـەوە (مطـرف)ە ڕۆژانـی هەینی دێت، ووتم: ئایا ئێوە لەلای خۆتان دەزانن ڕۆژی هەینی یە؟ ووتیـان: بـەڵێ، وە دەشزانین کاتێك باڵندە بێرەدا دێت چی دەڵێت ووتم: چی دەڵێت؟ ووتیان: دەڵێت: سەلام سەلام[١٥].

محمد کوڕی الحسین بۆمی گێڕایەوە، ئەویش دەڵێت یحیی کوڕی أبـی بکـیر بـۆمی گێڕایەوە، دەڵێت الفضل کوڕی موفق کـوڕی خـاڵی سـفیان کـوڕی عیینـە ووتـی:

---

(١٤) سەیری: أحوال القبور، لأبن رجب: ص ٢٠٣ بکە.

(١٥) شرح الصدور: ٣٠٠.

کاتێك باوکم مرد زۆر خەمبارو دڵگیر بووم، بۆیە هەموو ڕۆژێ دەچوومە سەر قەبرەکەی، دوایی بە ویستی خوا لەم بارەیەوە کەمتەرخەمیم کرد، ئینجا نووستم، جا بینیم هەروەك چۆن گۆڕی باوکم بکرێتەوە، وەك ئەوە وابێت لە گۆڕەکەی دانیشتبێت‌و کفنەکەی لەخۆی ئالاندبوو وەك دیمەنێکی مردوو ووتی: وەك ئەوە وابوو کاتێك بینیم دەگریام، ووتی: ئەی کوڕەکەم، بۆ ئێستا کەم دێیت بۆ لام؟ ووتم: ئایا تۆ دەزانیت کە من دێم بۆ لات؟ ووتی: هیچ جارێك نەهاتووی ئیللا من زانیوومە، وە هەر جارێك دێیت بۆ لام من پابەند دەبم بە تۆو پێت دڵ خۆش دەبم، وە بە دوعای تۆ دەورو پشتم لە سەرم ئاسان دەبێت ووتی: لەو ڕۆژەوە زۆر دەچوومە لای[١٦].

دەڵێت محمد بۆمی گێڕایەوە، ئەویش دەڵێت یحیى کوڕی بسطام بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عثمان کوڕی سورة الطفاوي ووتی: دایکی لە ئافرەتە خواپەرستەکان بوو، کەوا پێیان دەووت: ڕاهبە واتە ئافرەتی ئاییندار، ووتی: کاتێك مردن لێی نزیك بووەوە سەری بۆ ئاسمان بەرز کردەوە، ووتی: ئەی پاشەکەوت‌و کارکردەوەکەم، وە ئەوەی پشتم پێ بەستووی لە دونیاو پاش مردنم، لەکاتی مردندا خەجاڵەت‌و شەرمەزارم نەکەیت، و لە قەبرەکەم نەمکەیتە دڕندەو کێوی، ووتی: جا ئەو ئافرەتە مرد، بۆیە هەموو ڕۆژانی هەینی دەچوومە لای، دوعام بۆ دەکرد، و داوای لێخۆشبوون لەوی‌و لە ئەهلی گۆڕستانەکەم دەکرد، ڕۆژێك لە خەودا بینیم، پێم ووت: دایکە تۆ چۆنیت؟ ووتی: ئەی کوڕەکەم بەڕاستی مردن ئەشکەنجەو ئازارێکی زۆری هەیە، بەڵام من سوپاس بۆ خودا لە بەرزەخێکی زۆر بەرزم‌و بە ڕەیحان فەرش کراوە، وە گوڵی سوندس‌و دەوشاوە دەکەینە سەرینی خۆمان تاوەکو ڕۆژی زیندووبوونەوە جا پێم ووت: ئایا پێویستیت بە شتێك هەیە؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: چییە؟ ووتی: ئەو سەردانەی ئێمەت دەکردو دوعات بۆ دەکردین وازی لێ مەهێنە،

---

(١٦) سەرچاوەی پێشوو ٣٠١.

چونکه من مژدەم پێ دەدرێت بە هاتنت لـە ڕۆژانـی هـەینی. و پـێم دەڵـێن ئـەی ئافرەتی خواپەرست ئەوە کوڕەکەتە قەبوڵمان کرد، جـا دڵخـۆش دەبم، وە هـەروەها مردووەکانی دەوروپشتیشم بە هاتنت دڵخۆش دەبن(١٧).

محمد کوڕی عبدالعزیز کوڕی سلێمان بۆمـانی گێڕایـەوە، ئـەویش لـە بـشیر کـوڕی منصور، ووتی: کاتێك سەردەمی پەتای تاعوون بوو پیاوێك هەبوو جیاواز بـوو لـە خەڵکی بۆ چوونە سەر گۆڕستان، لەکاتی نوێژی سەر مردوو ئامـادە دەبـوو، کـاتێ ئێوارەش دادەهات لەبەر دەرگای گۆڕستان دەوەستا، جا ووتی: خـودای گـەورە بـە دڵتەنگی‌و بەزەیی غوربەتیتان دەزانێ‌و لە بێزاری‌و زیان گەیاندن بتان پارێزێـت، وە کردەوە چاکەکانتان قەبووڵ بکات، لەم ووشانە زیاتر هیـچی تـری بەوانـە نـەووت. ووتی: ئەو شەوەم لەوێ بەسەر برد، جا چوومەوە ماڵەوە، نەچـوومەوە لای ئـەهلی گۆڕستان دوعا بکەم هەروەك پێشتر دوعـام دەکـرد ووتـی: لـەو کاتـەدا نووسـتم‌و خەڵکێکی زۆر هاتنە لام، ووتم: ئێوە کێن‌و چ پێویستیەکتان هەیە؟ ووتیـان: ئێمـە ئەهلی گۆڕستانین ووتم: جا چ پێویستیەکتان هەیە؟ ووتیان تۆ لە کـاتی چـوونەوەت بۆ ماڵەوە دیاریت پێشکەش بە ئێمە کرد ووتم: ئەم دیاریانە چ بوون؟ ووتیـان: ئـەو دوعایانـەی کـەوا دەتکـرد ووتـی: ووتم: مـن جـارێکی تـر دەگەڕێمـەوە. ووتـی: لەوساکەوە هیچ کاتێك وازم لەوێ نەدەهێنا(١٨).

محمد بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە أحمد کوڕی سـهیل، ئـەویش لـە ڕشـید کـوڕی سعد، ئەویش لە پیاوێك، ئەویش لە یزید کوڕی حبیـب کـەوا سـلیم کـوڕی عمـیر بەلای گۆڕستانێك تێپەڕی تەنگە تاوی میزکردن بوو، هەندێك لە هاوەڵانی پێیـانی ووت: کاتێك لێـرە لەسـەر گۆڕسـتانەکە دانیـشتم میـزم کـرد بـەناو هەنـدێك لـە کەلێنەکان جا گریاو پاشان ووتی: پاك‌و بێگەردی بۆ ئەو خودایە، سوێند بەخوا من

(١٧) سەرچاوەی پێشوو: ٣٠.

(١٨) سەرچاوەی پێشوو: ٣٠٠.

ئەوەندەی شەرم لە مردووەکان دەکەم ئەوەندەش شەرم لە زیندووەکان دەکەم، جا ئەگەر بهاتبا مردوو هەستی بەمە بکردایە ئەوا شەرمی لەو کارە دەکرد.

وە ڕایگەیاندووە کەوا مردو هەست بە ئێش و کاری خزم و خوشك و برا زیندووەکانی دەکات، عبدالله کوڕی المبارك ووتی: ثور کوڕی یزید بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە إبراهیم، ئەویش لە أبی أیوب ووتی: کارو کردەوەی زیندووەکان لەسەر مردووەکان ڕەنگ دەداتەوە، ئەگەر بینیان ئەم کارە چاکە ئەوا مردووەکان دڵخۆش دەبن و مژدە دەدەن، وە ئەگەر خراپەیەکیان بینی دەڵێت: تووخودا پێداچوونەوەی پێبکە[19]. وە إبن أبی الدنیا باس دەکات، لە أحمد کوڕی بن أبی الحواری ووتی: محمدی برام بۆی گێڕامەوە ووتی: عباد کوڕی عباد چووە لای إبراهیم کوڕی صالح کە ئەو لە فەلەستین بوو، جا ووتی: ئامۆژگاریم بکە، ووتی: بەچی ئامۆژگاریت بکەم خودای گەورە کارو کردەوەت چاك بکات؟ پێی ڕاگەیاندم کەوا کارو کردەوەی زیندووەکان لەسەر خزمی مردووەکان ڕەنگ دەداتەوە، سەیرە چۆن کارو کردەوەت لەسەر پێغەمبەری خوداﷺ کاریگەر دەبێت[20]. جا إبراهیم ئەوەندە گریا تاوەکو ڕیشی تەڕ بوو.

إبن أبی الدنیا ووتی: محمد کوڕی الحسین بۆ منی گێڕایەوە، ئەویش لە خالد کوڕی عمرو الأموي، ئەویش دەڵێت صدقە کوڕی سلێمان الجعفری بۆمانی گێڕایەوە ووتی: هەندێك کارو کردەوەی ناشیرینم هەبوو، جا باوکم مرد، زۆر پەشیمان بوومەوە لەوەی کە کردبووم، ووتی پاشان من لە ڕێی ڕاست لام دابوو هەڵخلیسکا بووم، جا باوکم لە خەودا بینی، ووتی: ئەی کوڕەکەم، من هیچ دڵخۆش نیم بە تۆ، کارو کردەوەکانت لەسەرمان ڕەنگ دەداتەوە ئێمە کارەکەی تۆمان بە کارو کردەوەی پیاوچاکان دەشوبهاند، کەچی ئەم جارە شەرمم لەو کردەوەت دەکردەوە

---

(١٩) سمیری: المنامات، لإبن أبي الدنیا: ٢١ بکە.

(٢٠) شرح الصدور: ٣٤٣.

هەر شەرمێکی زۆریش، جا مردووەکانی دەوروپشتم خەمبار نەکەیتو منیش شەرمەزار نەکەیت، ووتی: لەوساکەوە ئەمەم گوێ لێبووکە لە کوفەدا دراوسێم بوو- لە دوعاکانیدا دەیووت: بەخودای گەورە ڕوو لە دەرگات دەکەم لەجیاتی ئەو لێت دەپاڕێمەوە کەوا گەڕانەوەی بۆ نیەو کەمتەرخەم نابم لە کارو کردەوەی چاك ئەی چاکەکاری چاکەکاران و ئەی چاکترین بەزەیی‌و لە هەموو کەس بەخشندەتر[21].

ئەمەش بابەتێکە شوێنەوارێکی زۆری لای سەحابەکان بەجێ هێشتووە،

هەندێك لە ئەنسارەکان کە خزمی عبداللە کوڕی ڕواحة بوون دەیووت: ئەی خودای من پەنا بەتۆ دەگرم لە کارو کردەوەیەك کە عبداللە ی کوڕی ڕواحة پێی شەرمەزار بکەم، ئەمەش لەو کاتەی دەیگوت لەپاش شەهیدبوونی عبداللە ی کوڕی ڕواحة بوو[22].

ئەمەش بەسە کەوا ناوی بنێین میوان سەلام لە میوانداری بکات، هەڵبەتە ئەوان هەست دەکەن کاتێك میوانەکە بەناوی خۆیان بانگیان دەکەن، چونکە ئەگەر میواندار نەزانێت کەوا یەکێك سەردانی دەکات بانگ ناکاتو بڵێت: سەردانی کردووە، ئەمەش شتێکی ڕەواو ماقوولە کە یەکێك سەردانی یەکێك دەکات لە هەموو نەتەوەو گەلاندا، وە هەروەها سەلام لێکردن لەوان، چونکە سەلام کردن لەسەر یەکێك کە هەست نەکاتو نەزانێت لەوەی کە سەلامی لێ دەکرێت ئەمە شتێکی مەحاڵە، پێغەمبەرﷺ، ئوممەتەکەی خۆی فێرکردووە ئەگەر هاتوو سەردانی گۆڕستانەکان بکەن دەبێت بڵێن: (سَلام عَلَيكُم أهل الدِّيار مِنَ المؤمِنين والمسلِمين، وإنَّا إن شَاء الله بِكم لاحِقُون، يَرحم الله المستَقدِمين مِنَّا وَمِنكم

(٢١) ميزان الأعتدال: ١/ ٦٣٥.

(٢٢) شرحالصدور:٣٤٣.

والمستأخرين، نَسألُ الله لَنا وَلَكم العافية) [٢٣]. واته: (سەلامی خواتان لیّ بێت ئەی خاوەن ماڵ لە ئیمانداران‌و موسڵمانان، وە ئێمەش بە وویستی خوای گەورە پێتان دەگەین بەزەیی خوای گەورە لە پێش ئێمەدا بێت و ئەوەی لە دوای ئێمەش دێت، داوا لە خوای گەورە دەکەم لە ئێمەو ئێوەش خۆش ببێت).

ئەو سەلام کردنەو قسە کردن‌و بانگکردنە بۆ یەکێکە کە بوونی هەبێت‌و گوێ بگرێت‌و قسە بکات و ئەقڵی هەبێت‌و وەڵام بداتەوە، نەك سەلام لە کەسێك بکەیت‌و ئەوەی سەلامی لیّ دەکرێت نەتوانێت وەڵام بداتەوە، وە ئەگەر پیاوێك دوعای بۆ یەکێك لە خزمەکانی بکات‌و بیبینن وە بزانن کە ئەمە دوعای بۆ کردوون ئەوا پێی دڵخۆش دەبێت.

یزید کوڕی هارون دەڵێت: کەوا سلێمان التیمی پێی ڕاگەیاندووین، ئەویش لە أبی عثمان النهدی کەوا إبن ساس ڕۆژێك لەگەڵ جەنازەیەك دەرچوو وە جلێکی سوك‌و سادەی لەبەردابوو، پاشان لە قەبرەکە بوونەوە، ووتی: جا دوو ڕکعەت نوێژم کردوو پاشان شانم خستە سەر قەبرەکە، سوێند بەخوا کەوا دڵم بەئاگا هاتەوەو گوێم لە دەنگێك بوو لەناو قەبرەکە هات: ئاگات لێم بێت ئەزیەتم مەدە چونکە ئێوە قەومێکن کارو کردەوە دەکەن بەڵام نازانن، کەچی ئێمە دەزانین بەڵام کار ناکەین، وە کارو کردەوەکانم وەك‌و ئەو دوو ڕکعەتەی تۆیە لای من لە ئەوهاو ئەوها خۆشەویستترە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە مردوویەك زانیوویەتی بە پاڵدانەوەی پیاوێك لەسەر قەبرەکەی وە بە دوعاکردنی لەبۆ مردووەکە [٢٤].

وە إبن أبی الدنیا دەڵێت: الحسین کوڕی علي العجلي بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە محمد بن الصلت بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش لە إسماعیل کوڕی عیاش، لە ثابت کوڕی سلیم، أبو قلابە بۆی گێڕاوەتەوەو دەڵێت لە شامەوە بەرەو بەسرە دەچووم، لە

(٢٣) مسلیم(٩٧٤)،وابن ماجة(١٥٤٧) ریوایەتیان کردوە.

[٢٤] - شرح الصدور:٢٨٥

گۆڕستانێك دابەزیم، تارەتی خۆم کردوو دوو ڕکعــەت نوێـژم بەشــەو کـرد، پاشــان سەری خۆم لەسەر قەبرێك داناو نووســتم، پاشــان بەئاگا هاتــەوە، کــەوا خــاوەنی قەبرەکە سکالای لە من دەکردو دەیووت: لە شەوێوە تۆ منت ئەزیەت داوە، پاشــان ووتی: ئێوە کارو کردەوە دەکەن بەلام نازانن‌و بێ خەبەرن، بەلام ئێمە دەزانین کەچی توانای ئیشکردنمان نیە، پاشان ووتی، ئەو دوو ڕکعەتەی ئێوە کردتان خێری زیــاترە لە دونیاو ئەوەی تیایەتی، پاشان ووتی: خوا پاداشتی ئەهلی دونیا بە خێر بداتەوە، سەلامی ئێمەیان پێ ڕابگەیەنن، لە کاتێکدا بە دوعاکانیانەوە دێنە لای ئێمە نورو ڕووناکیان ئەوەندەی چیاکانە.

حسين العجلى بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالله کوڕی نمير، ئەویش لــە مالــك کوڕ مغول، لە منصور، ئــەویش لــە زیــد کــوڕی وهــب، ووتــی، دەرچــووم بــەرەو گۆڕستانێك‌و لێی دانیشتم، پاشان پیاوێکیش هاتە لای گۆڕێك‌و دەســتکاری کــردو ڕێکی خست، پاشان هاتە لای من، جا دانیشت، دەڵێت: ووتم: ئەو گــۆڕە هــی کــێ یە؟ ووتی: هی براکەمە پێم ووت: براکەت؟ ئینجا ووتی: لە پێنــاوی خــودا برامــە لەکاتی نووستنمدا لە خەودا بینیم، جــا ووتم: فــلان لــە خــەوتا بینیــت! ســوپاس‌و ستایش بۆ خودای هەموو جیهان، ووتی: منیش پێم ووت: چونکە من دەتوانم پێــی بڵێم تۆ بۆ من لە دنیاو ئەوەی تیایەتی خۆشەویستتری، پاشان ووتی: ئایا نابینیــت کاتێك من دەنێژن، فلانەکەس هەستاو دوو ڕکعەت نوێژی کرد، چونکە من دەبێــت بتوانم دوعایان بۆ بکەم چونکە ئەوە بۆ من لە دونیاو ئەوەی تیایەتی خێری زیاترە.

دەڵێت أبوبكر التيمى بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالله کوڕی صالح، ئــەویش لــە الليث کوڕی سعد، ئەویش لە حميد الطويــل کەوا بۆی گێڕاوەتەوە، لەمطرف کــوڕی عبدالله الحرشى، ووتی: لەسەردەمی ئەودا لەگــەڵ الربيــع دەرچــووین، جــا ووتمــان: ڕۆژی هەینی دەڕدەچین بــۆ بینــینی ئــەو دەشــتو دەرە، ڕێگاکــەمان کەوتــە ســەر گۆڕستــانێك ووتی: جا چووینە ناوی و جەنازەیەکمان لەناو گۆڕستانەکە بینی، ووتم:

با بەدیار ئەو جەنازەیەوە بین، تۆزێك بەدیاری وەستاین، ووتی: ئینجا چوومە لایەك لە نزیك گۆڕەكە، دوو ڕكعەت نوێژم بە سووكی كرد كە لە پاكو بێگەردیەكەی زۆر ڕازی نەبووم، پاشان زۆر خەوم هاتو خەوالّوو بووم خاوەنی گۆڕەكەم بینی قسەی لەگەڵم دەكرد، ووتی: تۆ دوو ڕكعەت نوێژت كرد لە پاكو بێگەردیەكەی ڕازی نەبووی؟ ووتم: هەر ئاوا بوو؟ ووتی: كارو كردەوە دەكەن بەلاّم نازانن، كەچی ئیمە دەزانین بەلاّم ناتوانین كار بكەین، ئەگەر من بتوانیایە دوو ڕكعەتم وەك دوو ڕكعەتەكەی تۆ بكردایە ئەوا بۆمن خێری لە دونیاو ئەوەی تیایەتی بە تێكڕایی زیاتر بوو، جا ووتم: ئەوانە كێن لەناو ئەو گۆڕانە؟ ووتی: هەموویان موسلّمانن، و هەموویان كاری خێریان كردووە،

ئینجا ووتم: ئەی كێ لێرە لەهەموویان باشترە؟ ئەو ئیشارەتی بۆ قەبرێك كرد، ئینجا بە خۆمم ووت: ئەی خودایە دەری بهێنە بۆم قسەی لەگەڵدا دەكەم. ووتی: كوڕێكی گەنج لە قەبرەكە هاتە دەرەوە، پێم ووت: تۆ لێردا لە هەموویان باشتری؟ ووتی: ئەوان وا دەڵێن، ووتم: ئەم شتە چاكەت بەچی دەستكەوتووە، سوێند بە خوا لەو تەمەنە بچووكە هیچی وات لێ نابینم كەوا بڵێم: ئەم كارە چاكەیەت بە حەجو عەمرەو جیهاد لە پێناوی خوداو كارو كردەوەی چاك دەستكەوتبێت؟ ووتی: تووشی زۆر كارەساتو ناخۆشی هاتم بەلاّم سەبرم لەسەریدا گرت، ئەمەش ئەو گەورەیە لەمەدا دەبینم[٢٤].

ئەمەش لە سەحیحدا جێگیرو سەلمێندراوە كەوا مردوو هاوڕێو هۆگری ئەو كەسانە دەبێت كە لە گەڵیدا دەبن تاوەكو پاش ناشتنی.

موسلم لە سەحیحەكەیدا لە ووتەیەكی عبدالرحمن كوڕی شماسە المهری دەڵێت: چووینە سەردانی عمرو كوڕی عاص، ئەو لە كاتێكدا لە سەرەمەرگ دابوو، زۆر دەگریا، جا ڕووی خۆی بۆ لای دیوارەكە وەرگێڕا، تاوەكو كوڕەكەی پێی ووت:

(٢٥) سەرچاوەی پێشوو: ٣٦٥.

باوکە گیان بۆچی دەگریت؟ ئەی پێغەمبەری خوداﷺ مژدەی ئەو شتانەی پێ نەداویت؟ ڕووی خۆی وەرگێڕاو ووتی: باشترین شت کەوا خۆمانی بۆ ئامادە بکەین ئەوەیە کە بڵێین (أشهد أنْ لا إلهَ إلا الله وأنَّ محمداً رَسُول الله) من کاتی خۆی لەسەر تاریکایدا بووم، منتان بینی کە هیچ کەسێك لە من توندترو زیاتر ڕقی لە پێغەمبەری خواﷺ نەدەبۆوە، زۆر حەزم دەکرد کە شوێنەکەیم بدۆزیبایەوە ئەو کاتە دەمکوشت، ئەگەر لەسەر ئەو حاڵەتە بمردمایە ئەوا لە ئەهلی دۆزەخ دەبووم، جا کاتێك خودای گەورە ئیسلامی لەناو دڵم جێگیر کرد بە پێغەمبەرﷺ گەیشتم، ووتم: دەستت درێژکە با پەیمانت بدەمێ، جا پێغەمبەرﷺ دەستی ڕاستی درێژ کرد، ووتی: جا دەستیم گوشی، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (مالَك یا عمرو؟) واتە: (ئەوە چیتە ئەی عەمرو؟) ووتی: ووتم: دەمەوێت مەرج دابنێم پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) فەرمووی: (تشترط ماذا) واتە: (مەرجی چی دادەنێیت؟) ووتم: کەوا لێم خۆشبیت، فەرمووی: (أما عَلِمتَ أنَّ الإسلامَ یهدم مَا کان قَبله، وَأنَّ الهِجرَةَ تهدم مَا کانَ قبلها، وأنَّ الحَجَّ یهدم مَا کانَ قبله؟) واتە: (ئایا نەتزانیووە کەوا ئیسلام ئەو کارو کردەوانەی پێش لەناو دەبات، وکۆچکردنیش ئەو کارو کردەوانەی پێش خۆی لەناو دەبات، و حەجکردنیش ئەو کارو کردەوانەی پێش خۆی لەناو دەبات؟) وە هیچ کەسێك بۆ من لە پێغەمبەرﷺ خۆشەویستر نیە، و هیچ کاتێك ئەو لە پێش چاوەکانم وون نابێت، وە هەرگیز نەمدەتوانی ڕێزو گەورەیی ئەو لە چاوەکانمدا پڕ بکەم، ئەگەر لەسەر ئەو حاڵەتەش مردم لە خودا دەپاڕێمەوە کەوا لە ئەهلی بەهەشت بم، وە ئەگەر پرسیاریشم لێبکرێت کەوا وەسفی بکەم ناتوانم چونکە چاوەکانم پڕ لە بینینی ئەو نەبوو، پاشان هەندێك شتمان هەیە نازانم حاڵمان چۆن دەبێت تێیدا، جا ئەگەر من مردم ئەوا شیوەن‌و لاوانەوەو ئاگرم بۆ دروست مەکەن، ئەگەر منیشتان بە خاك سپارد ئەوا خۆڵم بەسەردا بکەن‌و بەپێی توانا لە دەورەم ڕاوەستن‌و قوربانیەك سەر ببڕن‌و گۆشتەکەی

دابەش بکەن تاوەکو هۆگرو هاوڕێتان بم، و سەیر بکەم‌و بزانم کەوا پێغەمبەرەکانی خودای گەورە چۆن گەڕاونەتەوەو بە خۆیاندا چوونەتەوە[٢٦].

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا مردوو هۆگرو هاوڕێی ئامادەبووان دەبێت لەلای گۆڕەکەی و پێیان دڵخۆش دەبێت.

لە کۆمەڵێك پێشینەکاندا باسکراوە کەوا ئەوان وەسیەت دەکەن کە لە کاتی بە خاك سپاردنیان لەلای گۆڕەکانیان قورئان بخوێنن، عبدالحق دەڵێت: ڕیوایەت دەکات کەوا عبدالله کوڕی عمر فەرمان.دەکات لە لای گۆڕەکەی سورەتی (البقرة) بخوێنێت[٢٧].ئەوەی لەسەر ئەو ڕایە بێت العلاء کوڕی عبدالرحمن بوو، وە ئیمامی أحمد یەکەمجار ئەو شتەی سەرزەنشت کرد، پاشان لێی پەشیمان بووەوە.

الخلال لە (الجامع) دەڵێت: لەلای گۆڕەکان قورئان بخوێنن، العباس کوڕی محمد الدوری هەواڵی پێمان داوە، ئەویش لە یحیی کوڕی معین، ئەویش مبشر الحلبی گێڕاویەتەوە، ئەویش لە عبدالرحمن کوڕی العلاء کوڕی اللجلاج گێڕایەوە، ئەویش لە باوکی دەڵێت: باوکم ووتی: ئەگەر من مردم لەناو گۆڕ دامبنێ، وە بڵێ: بسم الله، وە لەسەر سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ، و خۆڵم بەسەردا بکە، لەسەر گۆڕەکەم سەرەتای وە کۆتایی سورەتی (البقرة) بخوێنە، چونکە من گوێم لە عبدالله ی کوڕی عمر بوو وای دەووت.

عباس الدوری وتی: پرسیارم لە أحمد کوڕی حنبل کرد ووتم: هیچ شتێك دەخوێنیت لەسەر گۆڕ؟ ووتی: نەخێر، پرسیارم لە معین کرد ئەو قسەیەی بۆ گێڕامەوە.

الخلال وتی: الحسن کوڕی أحمد البراق بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە علی کوڕی موسی الحداد، پیاوێکی ڕاستگۆ بوو، ووتی: لەگەڵ أحمد کوڕی حنبل‌و محمد کوڕی

(٢٦) موسلیم ڕیوایەتی کردووە: (١٢١).

(٢٧) التذكرة، القرطبي: (٨٠).

قدامة الجوهر بووم له بەڕێکردنی جەنازەیەکدا، کاتێك مردووەکە بە خـاك سـپێردرا پیاوێکی کوێر لەلای گۆڕەکە دانیـشتو قورئـانی خوێنـد، أحمـد پێـی ووت: ئـەوە چییە، خوێندنەوەی قورئان لەسەر گۆڕ بیدعەیە، جا کاتێك لە گۆڕستانەکە هاتینـە دەرەوە محمد کوڕی قدامة بە أحمد کـوڕی حنبلـی ووت: ئـەی بـاوکی عبـدالله چـی دەڵێی لەبارەی مبشّر الحلبي؟ ووتی: جێی باوەڕە، ووتی: ئایا هیچ شتێکت لەبارەی ئەو گوێ لێبووە؟ ووتی: بەڵێ، مبـشر لـەبارەی عبـدالرحمن کـوڕی العـلاء کـوڕی اللجلاج هەواڵی پێمدا، لە باوکیەوە کەوا وەسیەتی کردووە ئەگەر بـەخاکی سـپارد لەلای سەری سەرەتای و کۆتاییەکەی سوورەتی (البقرة) بخوێنێت، ئەو دەڵێت: گوێم لە إبن عمر بوو هەمان وەسیەتی کرد، جا أحمد پێی ووت: بگەڕێوە و بـە پیاوەکـە بڵێ با بخوێنێت[28].

الحسن کوڕی الصباح الزعفرانـي ووتی: پرسیارم لە شـافعی کـرد رحمه الله لـەبارەی خوێندنەوەی قورئان لەلای گۆڕ ووتی: خراپ نییە[29].

الخلال باسیکردووە لە الشعبی ووتی: ئەنسارەکان کاتێك مردوویەکیان لـێ دەمـرد جیاوازو ناکۆك بوون کەوا لەلای گۆڕەکەی قورئان بخوێنن، ووتی: أبو يحيـى الناقـد هەواڵی بە منداو ووتی: گوێم لە الحسن کـوڕی الجـروی بـوو ووتـی: بـەلای گـۆڕی خوشکەکەمدا تێپەڕیم، سوورەتی (تبارك)م لەلای خوێند {واتە: سـوڕەتی الملـك} کەوا ئەو باسی دەکرد، جا پیاوێك هاتە لام و ووتی: من خوشکی تۆم لەخەودا بینی دەیووت: خودای گەورە پاداشتی چـاکە بـە أبـا علـی بداتـەوە، کـەوا سـوودم لـە سوورەتەکەی بینی کە خوێندی.

الحسن کوڕی الهیـثم بۆ منی باس کرد، گوێم لە أبا بکر کـوڕی الأطـروش کـوڕی کچی أبی نصیر کوڕی التمار بوو دەیووت: پیاوێك ڕۆژی هەینی دەچێتە لای گـۆڕی

---

(28) سەرچاوەی پێشوو: 192.

(29) شرح الصدور: 403.

دایکیو سوورەتی (یس) دەخوێنێت، هەندێك ڕۆژێکی دیکەش هات سوورەتی (یس)ی خوێند، پاشان ووتی: ئەی خودایە من پاداشتی ئەو سوورەتەم دابەش کرد بۆ هەموو ئەهلی گۆڕستانەکە، کاتێك ڕۆژی هەینی دیسان چووە سەر گۆڕەکە ئافرەتێك هاتە لای، ووتی: تۆ کوڕی فلان ئافرەتی؟ ووتی: بەڵێ، ئافرەتەکە وتی: کچێکم هەیە لێرە مردووە لە خەومدا بینیم لەسەر لێواری گۆڕەکەی دانیشتووە، جا ووتم: بۆچی لێرە دانیشتووی؟ کچەکەم ووتی: کەوا کوڕی فلانە ئافرەت هاتە سەر گۆڕی دایکیو سوورەتی (یس)ی خوێند، جا پاداشتی خێرەکەی کردە سەر هەموو گۆڕستانەکە، لەوکاتەدا ڕۆحمان ئارام بوودەوە، یان خودای گەورە لێمان خۆشبووە، یان شتێك لەو بابەتەیە.

هەروەها لە النسائي و لە حەدیسکی معقل کوڕی یسار المزني دا، ئەویش لە پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت)، کەوا دەفەرموێت: (إقرَؤوا ((يس)) عِندَ مَوتاكُم) [٣٠]. واتە: (سوورەتی ((یس)) لەسەر مردووەکانتان بخوێنن) ئەمەش لەوانەیە مەبەستی بێت لە خوێندنەوەی قورئان لەکاتی گیانەڵاو لەسەرەمەرگ دابێتو لەلای ئامادەبێت، وەك ئەوەی دەفەرموێت: (لقنُوا مَوتاكُم لا إلـهَ إلا الله) [٣١]. واتە: (مردووەکانتان تەلقین دەن یاخود فێری بکەن بە لا إلـهَ إلا الله)، ئەمەش لەوانەیە مەبەستی بێت لە: خوێندنەوەی قورئان لەلای گۆڕەکان بێت، فەرموودەی یەکەمیش پەسەندترە لە بەرئەم هۆیانە:

یەکەم: ئەمەش هاوتایە لەگەڵ ئەم فەرموودەیە: (لقنوا مَوتاكُم لا إلهَ إلا الله).

دووەم: سوودو کەڵکی بۆ مردووەکە بە خوێندنەوەی ئەو سوورەتە ئەمەی تیایە لە یەکتاپەرستیو گەڕانەوە بۆ لای خودای گەورەو مژدە پێدانە بە بەهەشت بۆ خاوەنی باوەڕبوون بە تاكو تەنیایی خوداو بەختەوەری ئەو کەسەی مردووەکەی لێ مردووە

(٣٠) سنن أبي داود (٣١٢١)، وە مسند أحمد: ٥/ ٢٦.

(٣١) سنن أبي داود (٣١١٧)، وە إبن ماجة (١٤٤٥)، وە مسند أحمد: ٣/ ٣.

وەك خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ*بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ (يس: ٢٦-٢٧). واتە: (خۆزگە قەومەكەم بیانزانیایە سەرئەنجامی ئیمان چۆنەو كەوتوومەتە ناو چ نازو نیعمەتێكەوە* بەهۆی ئەوە كە پەروەردگارم لێم خۆشبووەو خستمیە ریزی ریز لێگیراوانەوە) ئەمەش مزگێنی دەداتە رۆح بەم كارو كردەوانەی كە ئەنجامی داوە بۆیە خوای گەورە حەز دەكات پێی بگات وە ئەویش حەز دەكات بە خودای گەورە بگات، چونكە ئەو سوورەتە دڵی قورئانە[٣٢].تایبەتمەندیەتێكی سەرسورهێنەری هەیە لە خوێندنی ئەو سوورەتە لەلای مردوو.

أبو فرج كوری الجوزی باسی كردووەو دەڵێت: ئێمە لەلای باوكمان بووین كە پیاوێكی بە تەمەن بوو، لە سەرەمەرگدابوو، لە دوا كاتدا سەیری ئاسمانی كردوو پێكەنی، ئینجا ووتی: ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ*بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ (يس: ٢٦-٢٧) و ئەمری خوای كرد[٣٣].

سێ یەم: ئەمە كارو كردەوەیەكی خەڵكە وە داب‌و نەریتێكی كۆن‌و نوێی ئەوانە كەوا سوورەتی (يس) لەسەر مردووەكانیان دەخوێنن.

چوارەم: سەحابەكانﷺ ئەگەر تێبگەیشتان لەو فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: (إقرَؤا ((يس)) عِندَ مَوتاكُم)، ئەوا لەسەر قەبرەكان دەیان خوێند، كاتێك ئەوێیان بەجێ دەهێشت، ئەو كارەش شتێكی ئاسایی‌و بەناوبانگ بوو لە نێوانیاندا.

پێنجەم: كەڵك‌و سوودیشی بە گوێ گرتنی لە خوێندنی سوورەتەكەوە دڵ‌و بیرو هۆشی ئامادەو جێگیر دەبێت لەكاتی خوێندنەوەیدا لە دوا ساتەكانی لە دونیادا ئەمەش مەبەستەكەیە، بەڵام خوێندنەوەی لەسەر قەبرەكەی، ئەوا هیچ پاداشتێكی

(٣٢) سەیری: سنن الترمذي (٢٨٨٧) بكە.

(٣٣) سەیری: كتێبی (الثبات عند الممات) لە إبن الجوزي لاپەرە: ١٨١ بكە.

نابێت، چونکە پاداشت یان بە خوێندنەوەی قورئانە یاخود بە گوێ گرتنە، ئەمەش کارو کردەوەیەکە بێگومان پچڕاوە لە مردوودا.

هەروەها الحافظ أبو محمد عبدالحق الأشبیلي لەسەر ئەمەدا لێکیداوەتەوەو دەڵێت: ئەوەی هاتووە کەوا باسکراوە کە مردووەکان پرسیار لە زیندووەکان دەکەن و قسەو کارەکانیان دەزانن، پاشان ووتی: أبو عمر کوڕی عبدالبرّ لە حەدیسێکی إبن عباس باسیکردووە، لە پێغەمبەرﷺ: (مَا مِنْ رَجُل یَمر بقبرِ أخیه المؤمن کانَ یَعرِفه فیسلم عَلیهِ إلاّ عرفه ورد عَلَیهِ السَّلام) [٣٤]. واتە: (هیچ پیاوێك نیە کاتێك بەلای گۆڕی برا ئیماندارەکەی تێدەپەڕێت و دەیناسێت و سەلامی لێدەکات ئیللا مردووەکە دەیناسێتەوەو وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە). ئەم حەدیسەش لە أبی هورەیرە ڕیوایەت کراوەو دەفەرموویێت: (إنْ لَم یَعرفه وَسلم عَلَیهِ ردَّ علیه السلام). واتە: (بەڵام ئەگەر نەیناسێت و تەنها سەلامی لێبکات ئەوا وەڵامی سەلامەکەی دەداتەوە).

دەڵێت: لە عائیشە‌ رضي الله عنها ڕیوایەت کراوە، کەوا دەڵێت: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (مَا مِنْ رَجُل یَزورُ قَبر أخیه فَیَجلِس عِنده إلاّ إستأنس به حتی یقوم) [٣٥]. واتە: (هیچ پیاوێك نیە کاتێك سەردانی گۆڕی براکەی دەکات و لەلای دادەنیشێت ئیللا هۆگرو هاوڕێی دەبێت تاوەکو هەڵدەستێت).

أبو الحافظ أبو محمد لەو بابەتەدا نارەزایی دەربڕیووە بەوەی أبو داود لە (سنن)ەکەی لە حەیسێکی أبو هورەیرە ڕیوایەتی کردووە دەڵێت: پێغەمبەر (درودی خوای لەسەر بێت) فەرموویەتی: (مَا مِنْ أحَدٍ یسلّم عليَّ إلاّ رد الله عليَّ روحي حتی أردَّ

(٣٤) سەیری: فیض القدیر: ٥/ ٤٨٧، وە شرح الصدور: ٢٧٣ بکە، ئەم حەدیسەش لە بێشەکی کاروباری یەکەم لەو بەرتوکەدا باسکراوە.

(٣٥) شرح الصدور: ٢٧٣.

عَليهِ السَّلام) [٣٦]. واته: (هیچ کەسێك نیە کاتێك سەلامم لێ دەکات ئیللا خودای گەورە ڕۆحەکەم بۆ دەگەڕێنێتەوە تا وەکو وەڵامی سەلامەکەی دەدەمەوە).

ووتی: جا سلێمان کوڕی نعیم دەڵێت: پێغەمبەرمﷺ لە خەودا بینی ووتم: ئەی پێغەمبەری خودا، ئایا ئەو کەسانەی دێنە لاتو سەلامت لێ دەکەن وەڵامیان دەدەیتەوە؟ فەرمووی: (نَعم وأردّ عَلَيهِم). واتە: (بەڵێ وەڵامیشیان دەدەمەوە). پێغەمبەرﷺ فێری دەکردن کاتێ دەچنە گۆڕستانەکان بڵێن: (السَّلامُ عَلَيك يَا أهلَ الدّيار) [٣٧].

دەڵێت: ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا مردوو دەزانێت کێ سەلامی لێدەکاتو کێ دوعاشی بۆ دەکات.

أبو محمد دەڵێت: لەلایەن فضل کوڕی الموفق باسکراوەو دەڵێت: من دەچوومە سەر گۆڕی باوکم جار لە دوای جار زیاتریش لەمە، جا ڕۆژێك تەرمێکم دیت لە گۆڕستانەکە کەوا بە خاکیان دەسپارد، منیش پەلەم بوو بۆ هەندێ کاری پێویستیو نەگەڕامەوە، جا کاتێك شەو داهات لە خەومدا بینیم، پێی ووتم: ئەی کوڕەکەم، بۆ نەهاتیە لام؟ پێم ووت: بابە گیان، ئایا تۆ دەزانیت کەوا من دێم بۆ لات؟ ووتی: ئا سوێند بە خودا کوڕەکەم، هێشتا چاوم لە تۆیە کاتێك لە هەیوانەکە دەردەچیت تاوەکو دەگەیتە لام و لەلام دادەنیشیتو هەڵدەستیت [٣٨].

إبن أبی الدنیا دەڵێت: إبراهیم کوڕی بشار الکوفی بۆی گێڕامەوە ووتی: الفضل کوڕی الموفق بۆمی گێڕایەوە جا باسی چیرۆکەکەی کرد [٣٩].

---

(٣٦) سنن أبو داود (٢٠٤١).

(٣٧) سەیری: موسلم (٩٧٤) بکە، ئەم حەدیسەش باسکراوە.

(٣٨) أحوال القبور: ٢٠٤.

(٣٩) المنامات: إبن أبی الدنیا: ٣٠-٣١.

له عمرو کوڕی دینارەوە وەرگیراوەو دەڵێت: هیچ مردوویەك نیە ئیللا دەزانێت کەوا لە پاش خۆی خانەوادەی سەردانی دەکەن، کەوا ئەوان دەیشۆنو کفنی دەکەن، ئەویش سەیری ئەوان دەکات[٤٠].

لە مجاهد وەرگیراوە کەوا دەڵێت: پیاو بە کاروکردەوە چاکەکانی کوڕەکەی، لە گۆڕەکەیدا مژدەی پێ دەدرێت لە دوای خۆیدا[٤١].

❊❊❊

{لە پەسندکردنو باشزانینی تەلقین کردنی مردوو لەناو گۆڕدا}

هەروەها بەڵگەش لەسەر ئەمە ئەوەی دەکرێت کردەوەیەکی کۆنی خەڵکە و تاکو ئێستاش لە تەلقین کردنی مردوو لەناو گۆڕەکەیدا، ئەگەر چی گوێشی لێبێت بەڵام هیچ کەڵكو سوودی بۆی نابێتو بێ ئەنجامە، لەبارەی ئەمە پرسیار لە ئیمامی أحمدرحمه‌الله کرا بە باشزانینی، و ئەو نارەزایی لەسەر ئەو کارە دەربڕی.

لە حەدیسێکی لاوازدا ڕیوایەت دەکرێت کەوا الطبراني لە (المعجم)ەکەی باسی دەکات لە حەدیسێکی أبی أمامە دەڵێت: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: (إذا مَاتَ أحَدكُم فَسَويتم عَليهِ التُراب فليقم أحَدكم عَلى رَأْس قَبْرِه، ثُمَّ يَقُول: يَا فلان إبْن فلانَة فإنَّه يَسمَع وَلا يجيب، ثُمَّ لِيَقل: يَا فلان إبن فلانة الثَانِيَة، فَإنَّه يَستوي قاعِداً، ثُمَّ ليقل: يَا فلان إبن فلانة يقول: أرشَدنا رَحِمكَ الله وَلكِنَّكُم وَلا تَسْمَعُون، فَيَقول: اذكُر مَا خَرَجت عَلَيهِ مِن الدُنيا شَهادَة أنْ لا إلهَ إلاّ الله وَأنَّ مُحمَّداً رَسُول الله، وَأنَّكَ رضيت بالله رَبّاً، وَبالإسلام ديناً، وَبمُحمد نَبياً، وَبالقرآنِ إمَاماً، فَإنَّ مُنكَراً وَنَكيراً يتأخَذ كُل واحِد مِنهَا وَيَقُول: انْطَلِق بِنا، مَا يَقعدنا عِندَ هذا وَقَد لقِن حجته؟

---

(٤٠) شرح الصدور: ١٣٩.

(٤١) أحوال القبور: ١٩٨.

وَيَكُــون الله وَرســوله حجيجــه دونهمــا).فقــال رجــل: يــا رســولالله، فــان لم يعــرف أمه؟قال:((ينسبهُ إلى أمّه حواء)) [٤٢].

واته: (ئەگەر یەكێك لە ئێوە مرد كاتێ خۆڵتان بەسەریداكرد با یەكێكتان لەسـەر گۆڕەكەی بوەستێت، پاشان بڵێت: ئەی فلانی كوڕی فلانە ئافرەت، جا ئەو لە پێـوە دەوەستێت، پاشان دیسان بڵێتەوە: ئـەی فلانـی كـوڕی فلانـە ئـافرەت مردووەكـە دەڵێت: ڕێنماییمان بكە ڕەحمەتی خودات لێبێت بەڵام ئێوە گوێتان لێ نابێـت، بـا بڵێت: بەبیر خۆت بێنەوەبەوەی كە لە دونیادا دەرچوویت (شَـهادَةَ أنْ لا إلـهَ إلاّ الله وَأنَّ مُحَمَّداً رَسُول الله) وە تۆ ڕازی بوویت بەو خودایـە كـە پـەروەردگارت بێـت، بـە ئیسلامیش ئاینو ڕێبازت بێت، و بە محمد پێغەمبەرت بێت، و قورئـانیش پـەیامو پێشەوات بێت، جا مونكیرو نەكیر كەوا دوو فریـشتەی پرسـیاركەرن یـەك لـەدوای یەكدا دێن جا دەڵێن: بۆمان هەستەوە، كێ یە كەوا لەلای ئەو داماندەنیشێنێ كـە تەلقین دراوە؟ ئەوكاتە خوداو پێغەمبەرەكەی دەبێتـە پـشتو پـەنای ئـەو بێجگـە لەوان) ئینجـا پیاوێـك ووتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا، ئەگـەر دایكـی نەناسـرا؟ فەرمووی: (ئەوكاتە دەگەڕێندرێتەوە بۆ دایكی حەوا).

جا ئەگەر ئەو حەدیسە نەش سەلمێنرا، ئەوا دەبێت لەو كـارە بـەردەوام بێـت لـە گشت گێژەلووكەو كۆسپو تەگەرەیەك بەبێ ئینكاری كردنێكی تەواو لەو كارەدا.

هەروەها أبو داود بە ئیسنادێكی (خراپ نیە) ڕیوایەتی كردووە كـەوا پێغەمبـەر (درودی خـوای لەسـەر بێـت) ئامـادەی تـەرمی پیاوێـك بـوو، كاتێـك ناشـتیان فەرمووی: (سَلّوا لأخِيكُم التثبِيت فَإنَّهُ الآن يُسأل) [٤٣]. واتە: (سەلام لـە براكـەتان بكەنو دڵو دەروونی جێگیر بكـەن چـونكە ئـەو ئێـستا پرسـیاری لـێ دەكرێـت).

[٤٢] - مجمع الزوائد: ٢/٣٢٤.

(٤٣) سنن أبي داود: (٣٢٢١).

پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا ئێستا پرسیاری لێ دەکرێت، و ئەگەر پرسیاریشی لێ بکرێت ئەوا گوێی لە تەلقینەکە دەبێت.

هەروەها لەپێغەمبەرﷺ وەرگیراوە کەوا دەفەرموویت: (أنَّ الميّت يسْمَع قرع نَعالهم إذا وَلّوا منصَرفِين). واتە: (مردوو گوێی لە دەنگی نەعلەکانیانە کاتێك ئەوێ بەجێ دەهێڵن).

عبدالحق لە هەندێك پیاوچاکان باس دەکاتو دەڵێت: برایەکم مرد، لە خەومدا بینیمو ووتم: ئەی براکەم، حاڵت چۆن بوو کاتێك لە گۆڕەکەت دانـدرایت؟ ووتی: کۆمەڵەیەك ئاگریان بۆ هێنام جا ئەگەر دوعا خوازێك دوعای بۆ نەکردبام بەهیلاك دەچووم(٤٤).

هەروەها شبیب کوڕی شیبە دەڵێت: دایکم لە کاتی سەرەمەرگدا وەسیەتی کردم، ووتی: ئەی کوڕەکەم، ئەگەر منتان ناشت ئەوا لەلای گۆڕەکەم بوەستە، بڵێ: ئەی دایکی شبیب، بڵێ لا إلـهَ إلاّ الله، جا کاتێ ناشتمان لەلای گۆڕەکەی وەستامو ووتم: ئەی دایکی شبیب بڵێ: لا إله إلاّ الله، پاشان ڕۆیشتم، کاتێك شەو داهات لە خەومدا بینیم ووتی: ئەی کوڕەکەم، خەریك بوو بەهیلاك بچم ئەگەر تۆ بە لا إله إلاّ الله فریام نەکەوتبایت، ئەی کوڕەکەم بەڕاستی تۆ وەسیەتەکەی منت بەجێ گەیاند(٤٥).

إبن أبی الدّنیا باسدەکات، لە تماضر کچی سەهل خێزانی أیوب کوڕی عیینە دەڵێت: سفیان کوڕی عیینەم لە خەودا بینی، ووتی: خودای گەورە پاداشتی چاکەی أیوبی برام بداتەوە، بەڕاستی زۆر سەردانم دەکات کەوا ئەمڕۆش لەلام بوو، جا أیوب ووتی: بەڵێ ئەمڕۆ چوومە گۆڕستان چوومە لای گۆڕەکەی(٤٦).

---

(٤٤) أحوال القبور: ٤٩.

(٤٥) المنامات: ٣٠.

(٤٦) أحوال القبور: ٢٠٤.

له عماد کوڕی سلمة دەگێڕدرێتەوە، له ثابت، ئەویش له شهر کوڕی حوشب کەوا الصعب کوڕی جثامةو عوف کوڕی مالك برا بوون، صعب به عەوفی ووت: براکەم هەر یەکێکمان پێش ئەویتر مرد با ئەوی دیکە بێتە لایو چاودێری بێت، ووتی: ئایا ئەمە دەبێت؟ ووتی: بەڵێ، جا صعب مرد، عەوف لە خەودا بینی وەك ئەو وابوو بچێتە لای، ووتی: ووتم: ئەی براکەم، ووتی: بەڵێ، ووتم: چیتان لێکرا؟ ووتی پاش نارەحەتیو گرفتێکی زۆر لێمان خۆشبوو، ووتی: جا پارچەیەکی ڕەشم لە گەردنی دیت، ووتم: ئەی برا ئەوە چیە؟ ووتی: دە دینارم لە فلانە جوولەکە وەرگرتبوو، وا لە گیرفانمدایە بڕۆ بیدەرێ، بزانە براکەم هەر شتێك ڕووی دابێت لەناو بنەماڵەکەم پاش مردنم ئیللا هەواڵەکەی بەمن گەیشتووە هەتاکو پشیلەیەکمان هەبوو لەو ڕۆژانە مردووە، بزانە کچێکم هەیە پاش شەش ڕۆژی دیکە دەمرێت بڕۆ ئامۆژگاری چاکەی بکە.

جا کاتێك ئەمانە هاتەدی ووتم: ئەمە تەنها فێرکارێك هەیە، چوومە لای خێزانەکەی، ووتیان: بەخێر بێیت عەوف ئاوا بەم شێوە وازتان لە براکەتان هێناوە؟ بۆچی نزیکمان نەکەوتوویتیەوە لەوەتەی صعب مردووە ووتی: بیانووم هێنایەوە وەکو خەڵکی، جا سەیری هەگبەکەیم کردوو هێنامە خوارەوە ئەوەی تیای بوو دەرم هێنا، جا پێچراوە یاخود توورەگەیەکم بینی کەوا دینارەکانی تێدابوو، ئینجا بەدوای جوولەکەکەدا گەڕام، پێم ووت: ئایا تۆ هیچ شتێکت لەسەر صعب هەیە؟ جوولەکەکە ووتی: خوا ڕەحم بە صعب بکات ئەو لە هاوڕێکانی پێغەمبەرﷺ بوو ئەمە بۆ ئەوە، ووتم: پێم بڵێ، ووتی: بەڵێ، دە دینارم پێی دابوو، جا پارەکەم گەڕاندەوە بۆ ئەو، ووتی: سوێند بەخوا ئەمەش لە پیاو ماقوولیو پیاوچاکی ئەوە، ووتی: ووتم: ئەوە یەکێکیان.

ووتی: جا ووتم: ئایا هیچ ڕووداوێك هەیە لەناو ئێوە لەپاش مردنی صعب ڕوویدابێت؟ ووتیان: بەڵێ، ئەمە لەناو ئێمە ڕوویداوە، وە ئەمەش ڕوویداوە، ووتی:

ووتم: باسی بکەن، ووتیـان: بـەڵێ پـشیلەیەك لـەو ڕۆژانـە مـرد، جـا ووتم: ئەمـە دووەمیان.

ووتم: کوا کچی براکەم؟ ووتیان: یاریدەکات، جا چـوومە لای‌و دەسـتم بەسـەری داهێنا، کەوا ئەو تای لێبوو حاڵی زۆر شپرزە بوو، ئینجا ووتم: ئامۆژگاریم کرد بـە کاری چاکە، جا پاش شەش ڕۆژکچەکە وەفاتی کرد[٤٧].

ئەمەش لە زیرەکی‌و تێگەیشتنی عەوفەﷺ، کە ئەو لە سـەحابەکان بـوو لـە کاتێکدا وەسیەتی الصعب کوڕی جثامـتی جـێ بـەجێ کـرد لـەپاش مردنـی، جـا ڕاستی‌و دروستی قسەکەی ئەوی زانی سەبارەت بەو دە دینـارەی کـە صـعب پێـی گووت کەوا لە گیرفـانی دایـە، پاشـان پرسـیاری لـە جوولەکەکـە کـرد، ئەمـەش هاوشێوە بوو لەگەڵ ئەو خەونەی کە بینی بووی، ئینجا عەوف دروسـتی کارەکـەی یەکلایی کردەوە، جـا پارەکـەی دا بـە جوولەکەکـە، ئەمـەش تێگەیـشتنێکە کـە شـایانی تێگەیـشتووترین خەڵکـە، و زاناترینیـان، ئەمانـە سـەحابەکانی پێغەمبەرنﷺ، ڕەنگە زۆربەی ئەوانـەی لـەپاش ئەواندا دێـن ئینکـاری ئـەوە دەکـەن و دەڵـێن: چـۆن دروسـتە بـۆ عـەوف کـەوا ئـەو پارانـە بگەڕێنێتـەوە بـۆ جوولەکەیەك کـە لـە خـەودا بینیوویـەتی لـە کاتێکـدا صـعب ئـەو پارانـەی بـە هـەتیوەکانی و مـاڵ‌و منداڵـەکانی خـۆی بـەجێ هێـشتووە؟ وە هاوشـێوەی ئـەم تێگەیشتن‌و شارەزایی یە کەوا خودای گەورە تایبەتی کـردووە بـۆ ئـەوان جگـە لـە خەڵك چیرۆکی ثابت کوڕی قـەیس کـوڕی شمـاس، کـەوا عومـەر کـوڕی عبـدالبرو هەندێکی تر باس دەکات، أبـو عمـر دەڵێـت: عبـدالوارث کـوڕی سـفیان بۆمـانی گێڕایەوە، ئەویش لە قاسم کوڕی أصبغ، ئەویش لـە أبـو الزنبـاع روح بـن الفـرج، ئەویش لە سعید کوڕی عفیر و عبدالعزیز کوڕی یحیی المدنی، ئـەوانیش لـە مالـك کوڕی ئەنەس، ئەویش لە ثابت کوڕی قەیس کـوڕی شمـاس: کـەوا پێغەمبـەرﷺ

---

(٤٧) شرح الصدور: ٣٥٢.

پێی فـەرمووە: (يَـا ثَابـت، أمـا تَرضـى أنْ تَعـيش حَمِيـداً وَتَقتـل شَـهِيداً وَتَـدخُل الجَنَّة؟).قال مالك: فَقتلَ ثابت بن قيس يوم تاقيامة شهيداً واته: (ئەی ثابت، ئايـا ڕازی نابيت ژيانێکی سـەربەرزو سوپاسـگوزار بـژيتو بەشـەهيدی بمريـتو بـچيتە بەهەشت؟) مالك ووتی: جا ثابت کوڕی قەيس لە (يوم اليمامـة) ئـەو ڕۆژەی خـوا وويستی لەسەر بوو شەهيد کرا.

أبو عمر دەڵێت: وا هيشام کوڕی عمـار ڕيوايـەتی کـردووە، ئـەويش لـە صـدقة کوڕی خالد، دەڵێت عبدالرحمن کوڕی يزيد کـوڕی جـابر بۆمـانی گێڕايـەوە ووتـی: عطاء الخراسانی بۆمی گێڕايەوەو ووتی: کچی ثابت کوڕی قەيس کـوڕی شمـاس بـۆ منی گێڕايەوە، ووتی: کاتێك ئەم ئايەتە دابەزی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّـذِينَ آمَنُـوا لَـا تَرْفَعُـوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ﴾ {الحجرات: ٢}

واتــە: (ئــەی ئــەو کەســانەی باوەڕتــان هێنــاوە، دەنگتــان بەســەر دەنگــی پێغەمبەرﷺ بەرز مەکەنەوە لەکاتی گفتو گـۆدا)، بـاوکی هاتـەوە ماڵەکـەی خۆی، جا دەرگای لەسەر خۆی قەپات کرد، لەوکاتەدا پێغەمبەرﷺ پێـی زانـی، بەدوايدا ناردیو لەم بارەيەوە پرسياری لێکرد، ووتی: مـن پيـاوێکم دەنگـم بـەرزو گەورەيە دەترسم کارو کردەوەکانم بە فيڕۆ بـڕوات، جـا پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: (لَسْت فِيهِم بَل تعيش بِخَير وَتَمُوت بِخَير). واتە: (تـۆ لـەوان نيـت بـەڵکو بـەخێرو چاکە دەژيتو بە خێرو چاکەش دەمريت).

هەروەها کچی ثابت کوڕی قەيس کوڕی شماس دەڵێت: پاشان خودای گەورە ئـەم ئايەتەی دابەزانـد: ﴿إِنَّ اللَّـهَ لَـا يُحِـبُّ كُـلَّ مُخْتَـالٍ فَخُـورٍ﴾ {لقمـان: ١٨} واتـە: (بەڕاستی خوا ئەو کەسانەی خۆش ناوێت کە خۆ هەڵکێشو فەخر فرۆشو فيزاوين) جا دەرگای لەسەر خۆی پێوەدا، جا دەستی بە گريان کرد، خۆی لە پێغەمبەرﷺ وون کرد، ئينجا پێغەمبەرﷺ بەدوايـدا نـاردیو هـەواڵی پرسـی، ووتـی: ئـەی پێغەمبەری خوا، من جوانيم خۆش دەوێت، و حەز دەکـەم خـۆم لـەناو قەومەکـەم

وونکەم، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (لَسْتَ مِنهُم بَل تعيش حَميداً، وَتقتل شَهيداً، وَتدخل الجَنَّة) (٤٨). واتە: (تۆ لەوان نیت بەڵکو بە ژیانێکی گەورەو سوپاسگوزار دەژیت، و بە شەهیدی دەمریت، ودەچیتە بەهەشت).

هەروەها کچی ثابت دەڵێت: جا کاتێك (يوم اليمامه) بوو باوکم لەگەڵ خالدی کوڕی وەلید دەرچوو بۆ موسەیلەمە، کاتێك پێی گەیشتنو بۆیان دەرکەوت ثابتو سالم کە هاوڕێی أبو حذيفة بوون ووتیان: ئەمە چییە ئێمە لەگەڵ پێغەمبەرﷺ شەڕمان دەکرد. پاشان هەریەکەیان چاڵێکی لێدا، ئینجا خۆیان جێگیر کرد بەشەڕ هاتن تاوەکو کوژران، ئەو ڕۆژە لەلای ثابت قەڵغانێکی بەنرخ هەبوو، پیاوێك لە موسڵمانان نووست لە خەویدا ثابت دێتە لای، پێی ووت: ڕێنماییت دەکەم بە وەسیەتێك، نەکەیت بڵێیت ئەوە خەونە، لەبیری نەکەیت، کاتێك من کوژرام پیاوێك لە موسڵمانان بەلامدا تێپەڕی، قەڵغانەکەی منی برد، ماڵەکەی لە دووری خەڵکە، لەلای ماڵەکەی ئەسپێکی لێیە بە گوریسێکی گرژ بەستراوەتەوە لەوێ قەڵغانەکە داپۆشراوە، و لەسەر داپۆشراوەکەش زینێك هەیە، بڕۆ لای خالد با ئەو بەدوای قەڵغانەکەمدا بگەڕێو بیباتەوە، و کاتێك چوویە مەدینە بڕۆ لای خەلیفەیەکی پێغەمبەرﷺ، بە مانای: أبو بكر الصديق، پیاوەکە هاتە لای خالدو پێی ڕاگەیاند، جا بەدوای قەڵغانەکەدا گەڕاو هێنایەوە، جا ئەبو بەکر باسی لە خەونەکەی کردوو وەسیەتەکەی بە دروست داناو ووتی: هیچ کەسێك ناناسم وەسیەتەکەی لەپاش مردنیدا بڕیاری لەسەر بدرێت جگە لە ثابت کوڕی قەیسرضي الله عنه (٤٩). ئەوەی ئەبو عومەر باسی کرد کۆتایی هات.

جا خالدو ئەبو بەکری صدیقو ئەو سەحابەیەی لەگەڵیدا بوو ڕێکەوتن لەسەر کارکردن بەو خەونە، وە جێبەجێ کردنی وەسیەتەکەی و سەندنەوەی قەڵغانەکە لە

---

(٤٨) الاستعاب: ١/ ١٨٣.

(٤٩) مجمع الزوائد: (٩/ ٣٢٠)، وە شرح الصدور.

دەستی ئەو کەسەی داگیری کردبوو، ئەمەش ڕەسەنترین و پوختترین تێگەیشتنە لە ئاین.

ئەگەر بهاتایە أبو حنیفەو أحمدو مالك ڕازیبان بە قسەی داواکراو لە هەردوو هاوسەرەکە ئەوا بەبێ ئەویتر چاك نەدەبوو ببێتە خێرو سەدەقە بۆ خێزانەکەی، ئەمەش باشترینانە، وە بێگومان خودای گەورە یاسای بۆ سنووری ئافرەت داناوە بە باوەڕهێنانی ژن و مێرد بەوەی لە نێوانیاندایە، ئەمەش ئاشکراترین بەڵگەیە لەسەر ڕاسگۆیی پیاوەکە.

خودای پاك و بێگەرد یاسای داناوە بۆ ڕازی بوونی هەردوو داواکراو لەسەر وازهێنانی مردووەکانیان ئەگەر لە سەفەردا مرد، و وەسیەتکرا بە دوو پیاوی ناموسڵمان وەك شایەت، جا میراتگرەکە بەسەر خیانەتی هەردوو وەسیەتکراوەکەدا چوو بەوەی کە ئەوا سوێند بە درۆ بە خودا دەخۆن و مافی ئەوان بۆ خۆیان دەگەڕێننەوە، دەبێت دوو کەسی دیکە لە خزمی نزیکی مردووەکە بێت لە جیاتی ئەوان ئامادە بکرێن کە شایەتی ئەوان لە شایەتی دوو پیاوەکەی تر ڕاست و دروستتر بێت، و ئەمەش خودای گەورە لە کۆتایی سوورەتی (المائدة) دایبەزاندووە، لە کۆتایی قورئانیشە کە دابەزیووە، ئەمەش سەحابەکان پەیڕەویان کردووە لە پاشان کاریان پێکردووە.

لەسەر ئەمەش کارکردنی سەرۆکێکی دادپەروەر لە دەرهێنان و وەرگرتنەوەی شتە دزراوەکان لە پیاوی دزو جەردە هەتا زۆر کەس هەیە ئینکاری ئەو شتە دەکات و پاڵپشتیان دەکات ئەگەر شتەکەیان دزی بێت.

خودای گەورە قسەی کردووە لەبارەی ئەو شایەدەی کە شایەتی داوە لە نێوان یوسفی ڕاستگۆ و خێزانی عەزیزی میسر کەوا حوکمی ڕاستگۆیی یوسف و درۆی ژنەکەی دا لەگەڵ ئەوەش خزمی ئەوان بوون، و خودای گەورە لەم بارەیەوە ناڕەزایی

دەرنەبڕی، بەڵکو خوای گەورە قسەکانی بە بەڵگە هێناوەتەوە[٥٠]. پێغەمبەر ﷺ هەواڵی داوە: لە پێغەمبەری خودا سلیمان کوڕی داود: کەوا حوکمی نێوان دوو ئافرەتی کرد کە هەردووکیان بانگەوازی ئەوەیان دەکرد کە ئەو منداڵە بچووکە لە مێردەکەیەتیو هی ئەوە کاتێك ووتی: (أئتُوني بالسّكين أشَقُّ الوَلَد بَينَكما، فَقَالَتْ الكُبرى نَعم رَضيتُ بِذلِكَ لِلتسلي بِفقد إبن صَاحِبَتها، وَقالَتْ الأُخرى: لا تَفْعَل هُوَ إبنها فَقَضى بِهِ لَها)[٥١]. واتە: (چەقۆیەکم بۆ بێنن تاوەکو منداڵەکە بکەم بە دوو پارچە لە نێوانتاندا، جا ئافرەتە گەورەکە ووتی: بەڵێ من ڕازیم بەمە بۆ دڵخۆشکردن بە لەدەستدانی کوڕی خاوەنەکەی، و ئافرەتە بچووکەکە ووتی: ئەم کارە نەکەی چونکە ئەمە کوڕی ئەوە، جا کوڕەکەی گەڕاندەوە بۆ ئافرەتە گەورەکە). ئەمە شەفەقەتو ڕەحمەتو بەزەیی یە کە دڵی ئافرەتەکە پێی هەستا کە بۆ یەکێکی تر لێداوە، وە بە زیندوویی دەمێنێتەوە، هەر ئەمەش چاوەڕوان دەکرێت.

ئەمەش باشترینو دادپەروەرترین حوکمو یاسایە، وە شەریعەتی ئیسلامیش بڕیار لەسەر ئەم جۆرە نموونەیە دەداتو شایەتی لە ڕاستیو دروستی دەدات.

مەبەستیش لە وەڵامدانەوەی ئەوانەی پرسیار دەکەن، و ئەگەر مردوو ئەو زانیاریانەی بە درێژیو بە کورتی زانی، جا زانیاریشی بە سەردانی زیندووانو سەلام کردن لێی و دوعاو پاڕانەوە لە بۆی لە پێشترو شیاو ترە.

(٥٠) سەیری ئایەتەکانی(٢٦،٢٧،٢٨) لەسورەتی(یوسف) بکە.

(٥١) موسلیم ڕیوایەتی کردووە(١٧٢٠).وە(مسند أحمد) ٢/٣٤٠.

ئایا ڕۆحی مردووەکان بە یەکتر دەگەن
وە سەردانی یەکتر دەکەن و یەکتر دەدوێنن یاخود نا؟

هەروەها ئەمەش مەسەلەیەکی پیرۆزو چارەنووسێکی گەورەیە، وەڵامەکەشی لە ڕاستیدا ڕۆحەکان دوو بەشن: ڕۆحەکانی ئەشکەنجەو ئازار دەرەکان و ڕۆحەکانی بەخشندەو بەختەوەرەکان، جا ڕۆحە ئازار دەرەکان سەرقاڵو خەریکن بە خۆیان بەوەی لە ئازارو ئەشکەنجە دانو ناپرژێنە سەر هاموشۆکردنی یەکترو بە یەکتر گەیشتن، بەڵام ڕۆحە شادمانو بەخشندەکان کە بەندکراو نین ئەمانە دەگەن بەیەكو یەکتر دەدوێننو سەردانی یەکتریش دەکەن هەروەك لە دونیا دەیانکرد، بەڵام ئەمانە لە ئەهلی دونیا نین، و هەر ڕۆحێك لەگەڵ ئەو هاوڕێیەی دەبێت کە کاروکردەوەی وەك ئەو بووە، ڕۆحی پێغەمبەرﷺ لەگەڵ هاوڕێی هەرە بەرزە کە خودای گەورەیە، خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَن يُطِعِ اللّهَ وَالرَّسُولَ فَأُوْلَـئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾{النساء: ٦٩}. واتە: (ئەوەی فەرمانبەرداری خواو پێغەمبەر بکات، جا ئەوانە لەگەڵ ئەو کەسانەدا بن (لە بەهەشتی بەریندا) کە خوا نازو نیعمەتی ڕژاندووە بەسەریاندا لە پێغەمبەرانو ڕاستگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکان، ئای کە ئەوانە هاوەڵو هاوڕێو هاودەمێکی چاكو بێ وێنەن). ئەم ژیانو کاروبارە جێگیرە لە دونیا، و لەجیهانی بەرزەخدا، لە جیهانی جەزاو پاداشت دانەوەدا، مرۆڤیش لەگەڵ ئەو کەسەیەکە لەو سێ ژیانو جیهانەدا خۆشی دەوێت.

هەروەها جەریر ڕیوایەت دەکات: لە منصور، ئەویش لە أبی الصنحی، ئەویش لە مسروق دەڵێت: سەحابەکانی پێغەمبەرﷺ دەڵێن: ئەی پێغەمبەری خودا لەوانەیە ئەگەر لە دونیا لێت جیابینەوە و ئەگەر مردیو بەرز بوویەوە بۆ سەروی

ئێمە جارێکی دیکە نەت بینینەوە، جا خودای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَمَن يُطِعِ اللّـهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَـٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّـهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـٰئِكَ رَفِيقًا﴾{النساء: ٦٩}[٤٢].

الشعبی دەڵێت: پیاوێك لە ئەنسارەکان بە گریان هاتە لای پێغەمبەرﷺ جا فەرمووی: (ما يبكيك يا فلان؟). واتە: (ئەی فلان بۆچی دەگری؟) پیاوەکە ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، سوێند بەو خودایەی کە هیچ خودایەکی دیکە نیە جگە لە ئەو تۆم لە خۆشم خۆشتر دەوێی، وە من لەگەڵ ماڵو منداڵەکەم باسی تۆمان دەکردو یادمان دەکردیت بۆیە هاتوومە خزمەتت تا وەکو بت بینم، جا مردنی تۆو خۆمم بیرکەوتەوە، زانیوومە کە من لەگەڵت کۆ نابمەوە تەنها لە دونیادا نەبێت، وە تۆ لەگەڵ پێغەمبەراندا بەرز دەبیتەوە، و زانیوومە کاتێك دەچمە بەهەشت مەنزڵگایەکەم لە مەنزڵگای تۆ نزمترە، جا پێغەمبەری خوداﷺ هیچ وەڵامی نەداوە، ئەو کاتە خودای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَمَن يُطِعِ اللّـهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَـٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـٰئِكَ رَفِيقًا﴾{النساء: ٦٩} تاوەکو دەفەرموێت: ﴿وَكَفَى بِاللهِ عَلِيماً﴾ (النساء: ٧٠).

خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * فَادْخُلِي فِي عِبَادِي * وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ {الفجر: ٢٧-٣٠}. واتە: (ئەی خاوەنی دڵو دەروونی پڕ لە ئارامی، بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت کە تۆ لەو ڕازیتو ئەویش لە تۆ ڕازیە، دە بچۆرە ڕیزی بەندە چاکە نازدارو بەڕێزەکانمەوە، بچۆرە بەهەشتە خۆشە ڕازاوەکەمەوە) بە مانای: بچۆ بۆ لای بەندە چاکەکان و لەگەڵیاندابە، ئەمەش لەکاتی مردندا بە ڕۆح دەوترێت.

---

(٤٢) سەیری: تەفسیری قرطبي(٥/ ٢٧٢) بکە.

لە چیرۆکی شەوڕەوی پێغەمبەرﷺ لە حەدیسێکدا عەبدوڵڵای کوڕی مسعود دەڵێت: کاتێك شەوڕەو بە پێغەمبەرﷺ کرا بە إبراهیمو موساو عیسا گەیشتعلیهم السلام، باسی ڕۆژی دواییان کرد، لە إبراهیم دەستیان پێکرد پرسیاریان لەو بارەیەوە لێکرد بەڵام لەبارەی ڕۆژی دوایی هیچ زانیاری نەبوو، پاشان پرسیاریان لە موسا کرد ئەویش هیچ زانیاری لەسەری نەبوو، تاوەکو پرسیارەکەیان بردە لای عیساعليه السلام.

جا عیسا فەرمووی: خودای گەورە پەیمانی داومەتێ بە دەنگێکی نزمو لەسەرخۆ، جا باسی دەرچوونی دەجالی کرد. فەرمووی: دادەبەزمو دەیکوژم، لەوکاتە خەڵکی دەگەڕێنەوە وولاتی خۆیان یەئجوجو مەئجوج پێشوازیان لێ دەکەن، ئەوانە لە هەموو بەرزاییو کونو کەلەبەرێکەوە دادەبەزن، بەلای هیچ ئاوێکدا تێپەڕنابن ئیللا دەیخۆنەوە، و بە لای هیچ شتێکدا تێناپەڕن ئیللا تێکی دەدەنو خراپی دەکەن، ئینجا خەڵکەکە هانا بۆ لای من دێننو منیش داوای پارمەتی لە خودای گەورە دەکەم جا دەیانمرێنێت، و لەبەر بۆنی پیسی ئەوان زەوی پڕ دەبێت، دیسان هاتو هاوار بۆ لای من دەهێنن جا لە خودا دەپاڕێمەوە، لەوکاتەدا خودای گەورە لە ئاسماندا بارانێك دەنێرێتو ئاوەکە لاشەکانیان هەڵدەگرێتو دەیانبات، فڕێیان دەداتە ناو دەریا، پاشان چیاکان دەتەقنەوە، زەویش وەك پێستەی خۆشکراو ڕادەخرێتو فراوان دەبێت، جا خودای گەورە پەیمانی ئەوەی پێداومو هەردەبێت، جا ڕۆژی دوایی لەلای خەڵك وەك سکپڕێکی تەواوکەر لە ئانو ساتدایە کەس نازانێت کەی لە ناکاو بۆیان دێتو لە دایك دەبێت ئایا بە شەو یان بە ڕۆژ دەبێت. الحاكم وە البيهقي باسیان کردووە[٥٣].

---

(٥٣) سەیری: المستدرك (٢/ ٣٨٤) بکە.

• ئەمەش دەقێکە لە یەکتر دوواندنو گفتوگۆ کردنی رۆحەکان

خودای پاكو بێگەرد هەواڵی داوە لەبارەی شەهیدەکان کەوا ئەوان زیندوونو لەلایەن خودای گەورەوە رزقو رۆزییان پێدەدرێت، و ئەوان مژدە دەدەنە ئەو کەسانەی کە هێشتا پێیان نەگەیشتوون لەدواوەی ئەواندان، ئەوانە مژدە دەدەن بە بەخشندەو چاکەیەك لەلایەن خودای گەورەوە بۆ ئەوان دانراوە، و ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بەیەکتر گەیشتنیان لە سێ رووەوە، یەکەمیان: ئەوان لەلایەن خودای گەورەوە رزقو رۆزیان پێدەدرێت، ئەگەر زیندووش بن دەبێت بەیەکتر بگەن. دووەمیان: ئەوانە بێگومان مژدە دەدەنە براکانیان بە هاتن بۆ لایانو بەیەکتر گەیشتنیان. سێ یەمیان: ووشەی مژدە بەیەکتر دەدەن لە زمانەوانیدا بەمانای ئەوانە یەك بۆ یەکتر مژدە دەنێرن وەك لەگەڵ یەکتر تێکەڵ بوون.

هەروەها لەم بارەیەوە زۆر قسە کراوە...

جا لەوانە: کەوا صالح کوری بشیر باسیکردووە، دەڵێت: لەپاش مردنی عطاء السلمي لەخەودا بینیم، پێم ووت: خوا رەحمت پێ بکات لە دونیادا هەردەم خەمبار بوویت، جا ووتی: سوێند بەخوا لێرەدا پاداشتەکەم بە خۆشیو شادمانیەکی نەبڕاوەیە، جا پێم ووت: تۆ لە چ پلەو پایەیەك دایت؟ ووتی: لەگەڵ ئەو کەسانەدام کە خودای گەورە نازو نیعمەتی رژاندووە بە سەریاندا لە پێغەمبەرانو راستگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکاندا[٥٤].

وە عەبدوللای کوری المبارك دەڵێت: (سفیان الثوري)م لە خەودا بینی، پێم ووت: خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: گەیشتم بە محمدو کۆمەڵەکەی[٥٥].

صخر کوری راشد دەڵێت: لە پاش مردنی عبدالله کوری المبارك لە خەودا بینیمو پێم ووت: ئایا تۆ نەمردوویت؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: ئەی خودای گەورە چی لێکردی؟

(٥٤) المنامات ژمارە (٥٦)، وە سەیری: صفة الصفوة (٣/ ٣٣٠) بکە.

(٥٥) المنامات ژمارە (٤٥).

ووتی: خودای گەورە لێم خۆش بوو لێخۆشبوونێك کە هەموو تاوانێکی دەورە داوە.
ووتم: ئەی سفیان الثوري؟ ووتی: بەخ بەخ ئەو لەگەڵ ئەو کەسانەدایە کە خودای گەورە نازو نیعمەتی بەسەر ڕژاندوون لە پێغەمبەرانو ڕاستگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکان، ئەوانە هاوەڵو هاوڕێو هاودەمی چاكو بێ وێنەن(٥٦).

إبن أبی الدنیا لە حەدیسێکی حماد کوڕی زیت باس دەکات، لە هشام کوڕی حسان، ئەویش لە حفصەی کچی ڕاشد دەڵێت: مروان المحلمي دراوسێی من بوو، کە ئەو قازییەکی تێگەیشتوو بوو، حفصە ووتی: جا مرد لە ڕووخساریدا خەمو خەفەتێکی زۆر دیار بوو،

ووتی: جا لە خەودا بینیم، ووتم: ئەی باوکی عبداللە خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: منی خستە بەهەشت، ووتم: پاشان چیتر؟ ووتی: پاشان بەرز بوومەوە بۆ لای هاوەڵە بەڕێزەکان، ووتم: پاشان چیتر؟ ووتی: پاشان بەرز بوومەوە بۆ لای هاوەڵە نزیکەکان، ووتم: لە براکانت کێت دیت؟ ووتی: الحسن وإبن سیرینو میمون کوڕی سیاهم بینی.

حماد دەڵێت: هشام کوڕی حسام ووتی: دایکی عبداللە بۆی گێڕامەوە، کە ئەو لە باشترین ئافرەتانی خەڵکی بەسرە بوو ووتی: کاتێ نووستم لە خەودا چوومە مەنزڵگایەکی خۆشو چاك، پاشان چوومە ناو ڕەزو بێستانێك، ئەوەی بە بیرم دێت ماشاء الله جێگایەکی خۆش بوو، پیاوێکم بینی لەسەر سیسەمێکی زێڕ ڕاکشابوو وە لە دەورەیدا کەنیزەکی خزمەتکار هەبوو کە پەرداغو پیاڵەیان بە دەستەوە بوو، دایکی عبداللە ووتی: بەڕاستی من زۆر سەرم سوڕما لەو شتە چاکەی کە بینیم جا ووتیان: ئەمە مروان المحلمي پێشوازی لێکردم، جا ڕاستبووەوەو لەسەر سیسەمەکەی دانیشت، دایکی عبداللە ووتی: لە خەوەکەمدا هەڵسام هەر لەو سەعاتەدا بینیم جەنازەکەی مروان بە بەردەرگاکەمدا تێپەڕی.

---

(٥٦) سەرچاوەی پێشوو، ژمارە (٦٣).

لەهەندێ سوننەتی دروست بە ڕاشکاوانە بـاس لـە بەیەکگەیـشتنی ڕۆحـەکانو یەکتر ناسینیان دەکات. إبن أبی الدنیا دەڵێت: محمد کوڕی عـبدالله کوڕی بزیغ بـۆی گێڕامەوە، کەوا فـضیل کوڕی سلیمان النمیری خەبـەری پێـدام، ئـەویش لـە یحیـی کوڕی عبدالرحمن کوڕی أبی لبیبە، ئەویش لە باپیریەوە ووتی: کاتێك بـشیر کـوڕی البراء کوڕی معمور کۆچی دوایی کرد دایکی بشیر زۆر دڵتەنگو خەمبار بوو، جـا ووتی: ئـەی پێغەمبـەری خـودا، هێـشتاش لـە (بـني سـلمة) خـەڵکی دەمرێـتو لەناودەچێت، جا ئایا مردووەکان یەکتر دەناسن؟ پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: (نَعـم وَالذي نَفسي بيَدهِ يا أم بشير إنَّهم ليتعارفونَ كما تتعارَف الطـير في رؤوس الـشجرة) واتە: (بەڵێ سوێند بەو کەسەی گیانی منی بەدەستە ئەی دایکی بشیر ئەوان یـەکتر دەناسن هەروەك چۆن باڵندە لەسەر دارو درەخت یەکتر دەناسن). جا دایکـی بـشیر دەڵێت: ئەی فلان، سەلامت لێ بێ، جا دەڵێ: سەلام لە تۆش بێت، ئینجـا دایکـی بشیر دەڵێت: سەلام بۆ بشیر بنێرە[٥٧].

إبن أبی الدنیا لە حەدیسێکی سفیاندا باس دەکـات، ئـەویش لـە عمـرو کـوڕی دینار، ئەویش لە عبید کوڕی عمیر دەڵێت: ئەهلی گۆڕستان قسە دەربـارەی یـەکتر دەکەن، جا ئەگەر مردوویان بۆ هات دەڵێن: فلان چی کردووە؟ جـا دەڵێـت: صـالح، فلان چی کردووە؟ ئەوی دیکە دەڵێت: صالح، فلان چی کردووە؟ دەڵێت: ئایا بـۆلای ئێوە نەهاتووە؟ یاخود بە پێش ئێوە نەکەوتووە؟ دەڵێت: نەخێر، جا دەڵێت: إنَّـا لله وَإنَّا إلَيهِ راجِعون، بە ڕێگایەکدا ڕۆیشتووە جگە لە ڕێگاو بەرنامەی ئێمە[٥٨].

هەروەها صالح المری دەڵێت: پێیان ڕاگەیاندووم کـەوا لـە کـاتی مردنـدا ڕۆحـەکان بەیەکتر دەگەن، جا ڕۆحی مردووەکان بەو ڕۆحـە دەڵێـت کـە لـە لاشـەکەی دێتـە دەرەوە: ئایا جێگاکەت چۆنە؟ ئایا لە چ لاشـەیەکدا بوویـت لـە لاشـەیەکی پـاكو

(٥٧) المنامات: ژمارە (١٤)، وشرح الصدور: (١٣٣).

(٥٨) شرح الصدور: ١٣٥.

خاوێن یاخود له لاشەیەکی پیس دابوویت؟ پاشان دەگرییێت تاوەکو گریان بەسەریدا زاڵ دەبێت[٥٩].

هەروەها عبید کوڕی عمیر دەڵێت: کاتێك مردوویەك دەمرێت بە رۆحەکان دەگات هەواڵی لێ دەپرسن هەروەك چۆن خەڵکی پرسیارو هەواڵ لە سوار دەکات فلان چی لێهاتووە؟ جا ئەگەر ووتی: مردووە، و نەهاتۆتە لایان، دەڵێن: ئەو چۆتە دۆزەخ.

هەروەها سعید کوڕی المسیب دەڵێت: ئەگەر پیاوێك مرد کوڕەکەی پێشوازی لێدەکات هەروەك چۆن کەسێکی وونو نادیار پێشوازی لێدەکرێت[٦٠].

دیسان عبید کوڕی عمیر دەڵێت: ئەگەر من نائومێد بووم لە پێکگەیشتنی ئەو کەسەی لە بنەماڵەکەم مردووە ئەوا خەمو خەفەت هۆگرم دەبێت لەکاتی مردندا[٦١].

هەروەها معاویە کوڕی یحیی دەگێڕێتەوە: لە عبداللە ی کوڕی سلمە، کەوا أبا رهم السمعی بۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش أبا أیوب الأنصاري بۆی گێڕاوەتەوە: کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (إنَّ نَفس المؤمن إذا قبِضت تلقَاها أهْل الرَّحمة مِن عِندَ الله كما يَلتَقِي البشير في الدّنيا، فيَقولون: انظروا أخاكم حتى يستريح فَإنّهُ كانَ في كَرب شَديد، فَيَسألُونهُ: ماذا فَعَلَ فلان؟ وَماذا فَعلت فلانة؟ وَهَل تَزَوجت فلانة؟ ماذا سَألوهُ عَنْ رجل ماتَ قَبلهُ قالَ: إنّهُ ماتَ قَبلي، قالُوا: إنَّا لله وَإنَّا إلَيهِ راجِعون ذُهب به إلى أمه الهاوية فَبِئست الأم وَبِئست المربية) [٦٢].

واتە: (کاتێك رۆحی ئیماندار دەکێشرێت ئەوا لەلایەن پەروەردگارەوە دەگاتە ئەهلی رەحمەت هەروەك لە دونیادا بە یەکتر دەگەن، جا دەڵێن: سەیری براکەتان بکەنو

(٥٩) المنامات: ژمارە (٦٠).

(٦٠) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (١٥).

(٦١) شرح الصدور: ١٣٦.

(٦٢) سەرچاوەی پێشوو: ١٣٣، وە سەیری: مجمع الزوائد: (٢/ ٣٢٧) بکە.

ئاگاتان لێی بێت تا وەکو پشوو دەدات چونکە ئەو لە ناخۆشیەکی زۆر توند دابوو، جا پرسیاری لێ دەکەن: فلان کەس چی لێهاتووە؟ و فلانە ئافرەت چی لێهاتووە؟ ئایا فلانە کەس شووی کردووە؟ ئەگەر پرسیاری لێبکەن لەبارەی پیاوێك کە لە پێش ئەودا مردووە دەڵێت: ئەو لە پێش منداا مرد، جا دەڵێت: إنَّا لله وَإنَّا إليهِ راجِعُون کە ئەو چۆوەتە جێگایەکی ناخۆش ئەو کاتە دایکی دڵتەنگ دەبێت و بەخێوکەرەکەشی دڵتەنگ دەبێت).

هەروەها لە حەدیسێکدا یحیی کوڕی بسطام گێڕاویەتیەوە، ئەویش دەڵێت مسمع کوڕی عاصم بۆ منی گێڕاوەتەوە: پاش دوو ساڵ لە مردنی عاصم الجحدریم لەخەودا بینی، پێم ووت: ئایا تۆ نەمردوویت؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: ئێستا تۆ لە کوێی؟ ووتی: سوێند بە خوا لە باخچەیەکم لە باخچەکانی بەهەشت منو یەکێك لە هاوڕێکانم، هەموو شەوی هەینی کۆ دەبینەوەو لەگەڵ بکر کوڕی عبدالله المزنی گفتوگۆ دەکەینو پێك دەگەینو هەواڵی ئێوە دەپرسین، ووتم: ئایا لاشەکانتان یاخود ڕۆحەکانتان؟ ووتی: ئەی هاوار لاشەکانمان نەماوە بەڵکو ڕۆحەکان بەیەکتر دەگەن[٦٣].

ئایا ڕۆحی زیندووەکانو ڕۆحی مردووەکان بەیەکتر دەگەن یاخود نا؟

شایەتو بەڵگەکانی ئەو مەسەلەیە زیاترە لەوەی کەوا تەنها خودای گەورە هەژماری کردووە. و هەستی ڕاستەقینە لە دادپەروەرترین شایەتی دانەکانە، جا ڕۆحی زیندووەکان بە ڕۆحی مردووەکان دەگات هەروەك ڕۆحی زیندووەکان بە یەکتر دەگەن، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ

(٦٣) ئەم باسە لە سەرەتای کاروباری یەکەم باسکراوە.

فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ {الزمر: ٤٢} واتە: (هەر خوایە کە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەو کەسەی خوا بڕیاری مردنی دابێت ڕۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەو کەسەش کە ڕۆژی تەواو نەبووبێت دەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو، بەڕاستی ئا لەو دیاردانەدا چەندەها بەڵگەو نیشانەی زۆر هەیە بۆ کەسانێك کە تێفکرن‌و بیرکەنەوە).

أبو عبدالله کوڕی مندە دەڵێت: أحمد کوڕی محمد کوڕی إبراهیم بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە عبدالله کوڕی حسین الحرانی، ئەویش لە باپیری أحمد کوڕی أبي شعیب، ئەویش لە موسی کوڕی أعین، ئەویش لە مطرف، ئەویش لە جعفر کوڕی أبي المغیرة، ئەویش لە سعید کوڕی جبیر، ئەویش لە إبن عباس لەبارەی ئەم ئایەتەوە ووتی: پێم ڕاگەیاندراوە لەکاتی نووستندا ڕۆحەکانی زیندوو مردووەکان بەیەك دەگەن، لە نێوان خۆیاندا پرسیار لە یەکتر دەکەن، جا خودای گەورە ڕۆحی مردووەکان دەگرێت، و ڕۆحی زیندووەکانیش دەنێرێتەوە لاشەکانیان[٦٤].

لە تەفسیرەکەیدا إبن أبي حاتم دەڵێت: عبدالله ی کوڕی سلیمان بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لە الحسین، ئەویش لە عامر، ئەویش لە أسباط، ئەویش لە السدی لەبارەی ئەم ئایەتە پیرۆزە: ﴿وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا﴾ {الزمر: ٤٢}. واتە: (ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیدا)، دەڵێت: لە خەوەکەیدا دەیمرێنێت جا ڕۆحی زیندو و مردووەکان سەردانی یەکتر دەکەن‌و خۆیان بە یەکتر دەناسێنن، ووتی: جا ڕۆحی زیندووەکە دەگەڕێتەوە لاشەکەی لە دونیادا تا وەکو ڕۆژی تەواو

(٦٤) شرح الصدور: ٣٥١.

دەبێت، وە ڕۆحی مردووەکەش دەیەوێت بگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی جا خوای گەورە بەندی دەکات نایەڵێت بگەڕێتەوە[٦٥].

ئەمەش یەکێکە لەو فەرموودەیەی کە لە ئایەتەکەدا هاتووە، یەکەمیان ئەوەیە گرتنی ڕۆحەکە هەر کەسێك دەمرێت بە مردنێکی ئاسایی، و ناردنەوەی ڕۆحەکەش بۆ ئەو کەسەی دەمرێت بە مردنێکی خەوتوو، مانا لەسەر ئەو فەرموودەیەش: کەوا ڕۆحی مردووەکە دەمرێت جا خودای گەورە دەیگرێتو نایگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکەی پێش ڕۆژی قیامەت، بەڵام ڕۆحی خەوتوو دەمرێت پاشان دەنێردرێتەوە بۆ لاشەکەی تا ماوەیەکی دیکە، ئینجا بە مردنێکی تر دەمرێت.

فەرموودەی دووەم لە ئایەتەکەدا: گرتنو ناردنەوەی ڕۆحەکە لە ئایەتەکە هەردووکیان دەمرێت بە مردنێکی خەوتوو، جا ئەو کەسەی کاتو ڕۆژەکەی تەواو کردبێت ئەوا ڕۆحەکەی دەگیرێتو ئەوکاتە ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، بەلام ئەو کەسەی کاتو ڕۆژەکەی تەواو نەکردبێت ئەوا ڕۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی تا وەکو تەواوی دەکات، و شێخی ئیسلام ئەم فەرموودەیەی هەڵبژاردووە، دەڵێت: قورئانو سوننە بەڵگەیە بەسەریدا، دەڵێت: خودای پاكو بێگەرد باسی گرتنی ئەو ڕۆحەی کردووە، کەوا بە مردنێکی خەوتوو دەمرێت، بەڵام ئەو ڕۆحەی بە مردنێکی ئاسایی دەمرێت وەسفی ئەم جۆرەی نەکردووە بە گرتنو ناردنەوەی ڕۆحەکە، بەڵکو ئەوە بەشی سێ یەمە.

ئەوەی پەسند دەکرێت ئەوا فەرموودەی یەکەمە، چونکە خودای گەورە هەواڵی داوە بە دوو مردن: مردنی گەورە ئەویش مردنی ئاساییەو مردنی بچووك ئەمە مردنی خەوتنە، ڕۆحەکانیش دابەش دەکرێن بۆ دوو بەش: بەشێکی مردن بەسەریدا هاتو کۆتایی پێهات ئەوا ڕۆحەکەی لەلای خۆی دەگرێت، ئەوەش کەوا بە مردنێکی ئاسایی دەمرێت، و بەشێکیشی هێشتا ئەجەلەکەی ماوە بۆیە ڕۆحەکەی

---

(٦٥) شرح الصدور: ٣٥١.

دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی بۆ تەواوکردنی ئەجەڵو وادەی خۆی، بۆیە خودای پاكو بێگەرد حوکمی گرتنو گەڕاندنەوەی بۆ هەردوو مردنەکە داناوە کە یەکەمین جار باسکرا: جا ئەوە گرتنو بەند کردنە، ئەمەش ڕەوانەکراوە یاخود گەڕاندنەوەیە، و هەواڵی داوە ئەوەی کە نەمرد ئەمەیان مردووە لە خەوتنی دا، بێگومان ئەگەر مردنی خەو دابەش بکرابا بۆ دوو بەش مەرگی مردنی ئاسایی و مردنی خەو ئەوا خودای گەورە نەیدەفەرموو: ﴿وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا﴾ {الزمر: ٤٢}. چونکە هەرکەسێك گیانی دەرچێت دەمرێت، بۆیە خوای گەورە بێ گومان هەواڵی داوە ئەو نەمردووە، جا چۆن پاش ئەمە دەفەرموویت: ﴿فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ﴾ {الزمر: ٤٢}. واتە: (جا ئەو کەسەی خوا بڕیاری مردنی دابێت ڕۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی).

بۆ ئەو کەسەی پشتگیری ئەم بۆچوونە دەکات پێویستە بڵێت: کە ئەم فەرموودەیە: ﴿فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ﴾ {الزمر: ٤٢}. پاشان ئەوەی دەمرێنێت بە خەوێکی مردووانە بێگومان ئەمە خودایە یەکەمجار دەمرێنێت بە خەوێکی مردووانە، پاش ئەمە مردن بەسەریدا زاڵ دەبێت، وە بۆ لێکۆڵینەوەش ئایەتەکە بە دوو جۆر لێکدەدرێتەوە، چونکە خودای گەورە باسی دوو مردن دەکات: مردنی گیان دەرچوون مردنی خەوتن، و باسی گرتنی مردنی گیان دەرچوون دەکاتو ناردنو گەڕاندنەوەی ئەوی دیکەشیان، زانراویشە کەوا خودای گەورە ڕۆحی هەموو کەسێك دەگرێت ئەگەر مردنی ئاسایی بێت لە خەودا یاخود لە هەستانەوەدا، ناردنو گەڕاندنەوەی ڕۆح بۆ ئەو کەسەی نەمردووە، جا دەفەرموویت: (اللّٰهُ يَتَوَفَّى الأَنْفُسَ حِينَ مَوتِها). واتە: (هەر خوایە کە گیانەکان دەکێشێت لە کاتی مردنیاندا). هەر خۆی کاردەکات بەوەی هەر کەسێك مرد لە هۆشیاریو هەستانەوەدا هەر کەسێکیش مرد لە خەوەکەیدا.

بێگومان ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بەیەکگەیشتنی ڕۆحی زیندوو مردووەکان کەوا زیندوو مردووەکە لە خەوەکەیدا دەبینێت، زانیاریو هەواڵ دەداتە زیندووەکە کەوا هیچی لێ نازانێت، هەواڵی لەناکاوو بەرێکەوتی بۆ دەهێنێت، هەروەك لە ڕابردوو ولە داهاتووشدا هەواڵ دەدات، ڕەنگە خەبەر بدات بە پارەو پولێك کە لە جێگایەکدا شاردوویەتیەوە جگە لەو کەس پێی نەزانێت، لەوانەشە خەبەر بدات بە قەرزێك لەسەری، شایەدیو بەڵگەش لەمانە باسکراوە.

هەروەها ڕاگەیەندراوە لەمەدا کەوا مردووەکە هەواڵی کارێك دەدات هیچ کەسێك لەم جیهانەدا پێی نەزانێت، ئەمەش ڕاگەیاندراوە کە هەواڵ دەدات بەوەی کە تۆ دێیت بۆ لای ئێمە لەم کاتەو لەو کاتەدا و ئەمەش ڕوویداوە، لەوانەیە هەواڵی هەندێك کاروبار بۆ زیندووەکە بنێرێت جگە لەو کەس نایزانێت، چیرۆکی الصعب کوڕی جثامةو ووتەکەی عوف کوڕی مالك کەوا چی پێ ووت باسمان کرد، وە باسی چیرۆکی ثابت کوڕی قیس کوڕی شماسمان کرد دەربارەی هەواڵ پێدانی بەوەی قەڵغانەکەی بینیووە هەروەها ئەو قەرزەی لەسەریەتی.

چیرۆکی صدقە کوڕی سلیمان الجعفری، هەواڵی کوڕەکەی کە لە پاش ئەو چ کارێکی کرد، وە چیرۆکی شبیب کوڕی شیبە، و قسەی دایکی لەبارەی ئەو پاش مردنی کە ووتی: خودا پاداشتی چاکەت بە خێر بداتەوە کاتێك ئەم تەلقینەی دا لا إلهَ إلا الله، و چیرۆکی الفضل کوڕی الموفق لەگەڵ کوڕەکەی، کەوا چۆن هەواڵی پێدا لەسەر زانیاری سەردانی کردنی.

هەروەها سعید کوڕی المسیب دەڵێت: عبدالله ی کوڕی سلامو سلمان الفارسی پێك گەیشتن یەکێکیان بەویتری ووت: ئەگەر تۆ پێش من مردی وەرە لامو هەواڵم بدەرێ چیت کرد کاتێك گەیشتیت بە خودای خۆت، و ئەگەر منیش پێش تۆ مردم دێمە لاتو هەواڵت دەدەمێ، ئەویتر ووتی: ئایا مردووەکانو زیندووەکان بە یەکتر دەگەن؟ ووتی: بەڵێ، ڕۆحەکانیان لە بەهەشتدا بۆ هەر کوێیەك دەیەوێت دەڕوات،

ووتی: جا فلان مرد له خەودا پێی گەیشت، ئینجا ووتی: پشت بـه خـوا ببەسـتەو مژدەت دەدەمێ من هەرگیز نەمبینیوە هیچ شـتێك وەك پـشت بەسـتن بـە خـوا باشتر بێت(٦٦).

هەروەها العباس کوڕی عبدالمطلب دەڵێت: زۆر حەزم دەکرد له خەودا عمر ببینم نەمدەبینی تەنها جارێك له نزيك شوێنێك بينيم، جا بينيم ئـارەقی لـە نێوچـاوانی خۆی دەسڕیەوە و دەیووت: ئەوە ئێستا كاتی بەتاڵی‌و حەوانەوەمە خەریك بوو ماڵم كاول دەبوو ئەگەر نەگەیشتبام بە خودای بەسۆزو بەخشندە(٦٧).

کاتێك مردن زۆری بۆ شريع كوڕی عابد الشمالی هێنا، عضيف كوڕی الحارث چووە لای، ووتی: ئەی أبا الحجاج، ئەگەر توانيت پاش مـردن بێیتـە لامـان و هـەواڵمان بـدەيتێ کـەوا چـيت بينيـوە، ووتـی: ئەمـە پـەيڤێكی پەسـندە لـە لای خـاوەن تێگەیشتوانی ئاين، ووتی: زەمانێك تێپەڕی‌و نەيبينی، پاشان لەخەويدا بينی، پێی ووت: ئايا تۆ نەمردووی؟ ووتی: بەڵێ، ووتی: حاڵت چۆنە؟ ووتی: خوای گـەورەمان تاوانەكانی لەسەر ئێمە هەڵگرت و هـيچ كەسـێك لـە ئێمـە لـەناو نەچـوو تـەنها (الأحراض). ووتم: الأحراض چيە؟ ووتی: ئەو كەسانەن بە پەنجەكانيان ئيشارەت بـۆ شت دەكەن(٦٨).

هەروەها عبدالله كوڕی عمر كوڕی عبدالعزيز دەڵێت: لەپاش مردنـی بـاوكم لـە خەودا بينيم هەروەك لە باخچەيەك دابێت، سێوی بۆمن هەڵدەدا، جا يەكەمەكەيان كوڕ بوو، ووتم: چ كارێك لە هەموويان باشترە؟ ووتی: تۆبـەو ئيـستيغفاركردن ئـەی كوڕەكەم(٦٩).

---

(٦٦) المنامات: ژمارە (٢١)، وە شرح الصدور: ٣٠٨.

(٦٧) المنامات: ژمارە (٢٢)، وە شرح الصدور: ٣٠٨.

(٦٨) شرح الصدور: ٣٤٩.

(٦٩) سەرچاوەی پێشوو: ٣٧٢.

هەروەها مسلمەی کوڕی عبدالملك لە خەودا لەپاش مردندا عمر کوڕی عبدالعزیزی بینی، پێی ووت: ئەی ئەمیری ئیمانداران، خۆزگە دەمزانی لەپاش مردنتدا حاڵت چۆنە؟ ووتی: ئەی مسلمە تا ئەمەیە، کاتەکەم بەسەر چوو سوێند بەخوا هەرگیز پشووم نەداوە تەنها نێستا نەبێت، ووتی: ووتم: ئەی پێشەوای موسڵمانان ئێستا لە کوێیت؟ ووتی: لەگەڵ ئەوانەی لەسەر ڕێگای ڕاستن لە (بەهەشتی عدن)م[70].

صالح البرّاد دەڵێت: زرارە کوڕی أوفیم بینی لەپاش مردنیدا، ووتم: خوا ڕەحمت پێبکات چیان پێووتی و چیت ووت؟ پشتی لە من کرد، ووتم: خوای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: سەبارەت بە بەخشندەیی‌و چاکەی ئەو ڕێزی لێنام‌و چاکەی لەگەڵدا کردم. ووتم: ئەی أبو العلاء کوڕی یزید برای مطرف لە کوێیە؟ ووتی: ئەو لە پلە بەرزەکانە، ووتم: چ کاروکردەوەیەك لەلای ئێوە باشە؟ ووتی: پشت بەستن بە خوداو بێ ئومێد نەبوون[71].

هەروەها مالك کوڕی دینار ووتی: مسلم کوڕی یسارم بینی لەپاش مردنیدا، سەلامم لێکرد کەچی ئەو وەڵامی سەلامەکەی نەدامەوە، پێم ووت: چی قەدەغەت دەکات کەوا وەڵامی سەلام نەدەیتەوە؟ ووتی: من مردووم جا چۆن دەتوانم وەڵامی سەلامەکەت بدەمەوە؟ جا پێم ووت: لە پاش مردن بەچی گەیشتیت؟ ووتی: سوێند بە خوا بە سامناکی‌و بە لەرزینی توندی ئێسکەکان گەیشتم ووتی: پێم ووت: ئەی لەدوای ئەو چی بوو؟ ووتی: چی لە خودای گەورە دەبینی‌و ڕەچاوی دەکەیت؟ چاکەکانی لە ئێمە وەرگرت‌و لە تاوانەکانمان خۆش بوو، جا ئەوانەی لە دوای ئێمەن ئەوانیش دێنە لای ئێمە، ووتی: پاشان مالك هاواری کردو قیژاندی‌و بەلادا کەوت‌و

---

(٧٠) المنامات: ژمارە (٢٧).

(٧١) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٢٨).

له هۆش خۆی چوو، ووتی: پاش ئەمە چەند ڕۆژێك بە نەخۆشی مایەوە، پاشان دڵی له لێدان کەوتو مرد[72].

سهێل برای حزم ووتی: مالیکی کوڕی دینارم بینی له پاش مردنیدا، پێم ووت: ئەی باوکی یحیی، خۆزگە دەمزانی بەچی پێشوازیت لە خوای گەورە کردووە؟ ووتی: بە تاوانێکی زۆر پێشوازیم لێکرد بەڵام خوای گەورە لەبەر بێ گومانیو نیەت چاکی لەسەرمی سڕیەوە[73].

کاتێك رجاء کوڕی حیوه مرد خێزانی عابد له خەودا بینیو ووتی: ئەی باوکی المقدام، چۆن بوون؟ ووتی: بەرەو خێر، بەڵام زۆر ترساینو ڕاچڵەکین لە دوای ئێوە وامانزانی قیامەت هەستا ووتی: ووتم: وە دوای ئەو؟ ووتی: جا هاوەڵانی بەهەشت بە بارە قورسەکانیان هاتن تا وای لێهات قەرەباڵغیەکی زۆریان لەبەر دەرگاکە دروستکرد.[74].

هەروەها جمیل کوڕی مرَّه دەڵێت: مروق العجلی بۆ من براو هاوڕێم بوو، ڕۆژێك پێم ووت: هەریەکێك پێش هاوڕێکەی مرد با هاوڕێکەی بێتە لای، با هەواڵی پێبدات بەوەی بەسەری هاتووە، ووتی: جا مروق مرد، خێزانەکەم لە خەویدا بینی هاتە لای ئێمە هەروەك پێشتر دەهات، و لە دەرگایدا هەروەك پێشتر لە دەرگای دەدا، خێزانەکەم ووتی: منیش هەستام دەرگاکەم بۆی کردەوە هەروەك پێشتر دەمکردەوە، جا ووتم: ئەی أبا المعتمر فەرموو وەرە ژوورەوە بۆ ماڵی براکەت، ووتی: چۆن بێمە ژوورەوە لە کاتێکدا مردنم چەشتووە، بەڵکو هاتووم بۆ ئەوەی بەجوانی پێتان بڵێم کە خودای گەورە چی لێکردم، بزانە کەوا منی گێڕا بە لە نزیکەکانی خۆی[75].

---

(٧٢) المنامات: ژمارە (٣٠).

(٧٣) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٣٢).

(٧٤) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٣٧).

(٧٥) سەرچاوەی پێشوو: ژمارە (٣٨).

کاتێك محمد بن سيرين مرد هاورێکانی زۆر خەفەتبار بوون بۆی جا لە خەو بينيان لە حاڵەتێکی باش دابوو، ووتی: ئەی براکەم، من تۆم بينی زۆر دڵخۆش بووم ئەم حاڵەتە باشيەت لە چی دايە؟ ووتی: سەرووی من بە حەفتا پلە بەرز بووەوە، ووتم: بەڵکو ئێمە تۆمان بينی لەوە باشتر بوويت؟ ووتی: ئەمە بە درێژايی خەمو خەفەتەکەی بوو[٧٦].

إبن عينيه ووتی: سفيان الثوريم لە خەودا بينی، جا ووتم: وەسيەتو ڕێنماييم بکە، ووتی: خۆت لە زانستو مەعريفەتی خەڵك کەمتر بزانە[٧٧].

هەروەها عمار کوڕی سيف دەڵێت: الحسن کوڕی صالحم لە خەودا بينی، پێم ووت: زۆر بە هيوا بووم بە گەيشتنت چيت لايە پێمان بڵێ. ووتی: مژدەت دەدەمێ هيچ شتێکم نەبينيوە چاکتربێت لە گومان چاکی خودای گەورە[٧٨].

کاتێك ضيغم کوڕی العابد مرد هەندێك لە هاورێکانی لە خەودا بينيان، ووتی: ئايا سەلاواتت لەسەر من نەدا؟ ووتی: کاتێك بيرم کەوتەوە تۆ بەرز بوويت، جا ووتی: ئەگەر سەلاواتت لەسەر من بدايا سوودم بۆ تۆ دەبوو[٧٩].

هەروەها کاتێك رابعة مرد ئافرەتێکی هاوڕێی لە خەويدا بينی کەوا لەسەريدا بەرگێکی درەوشاوەو تارايەك لە سوندسی لەبەرا بوو، بە جبەيەك کفن کرابوو تارايەکی ئاوريشمی پێوە بوو، جا پێی ووت: چيت کردووە کەوا بەو جبەيە کفن کراوی و ئەو تارا ئاوريشمەت بەسەرەوەيە؟ ووتی: سوێند بە خوا ئەو لەبەر منی داکەندو گۆڕی بەوەی کەوا دەيبينی لەبەرمدايە، و بەو کفنە داپۆشيم، و مۆری لەسەردا، وە بەرز کرامەوە لە بەرزاييەکان بۆ تەواوکردنی چاکەکانم تا ڕۆژی قيامەت، ووتی: پێم ووت: لەبەر ئەمەيە لە ڕۆژەکانی سەر دونيا کارت دەکرد؟ جا

(٧٦) المنامات: ژمارە (٤٠).

(٧٧) المنامات: ژمارە (٤٤)، وە شرح الصدور: ٣٦٨.

(٧٨) المنامات: ژمارە (٤٨).

(٧٩) المنامات: ژمارە (٥٠).

ووتی: ئەی ئەمە بەس نیە کاتێك کەرامەتو بەخشندەیی خوای گەورەم دەدیت بۆ پیاوە چاکەکانی؟ ئینجا پێم ووت: ئەی عبدەی کچی أبی کلاب چی بەسەر هات؟ ووتی: ئەی هاوار ئەی هاوار سوێند بە خوا ئەو پێش ئێمە کەوت بۆ پلەو پایە بەرزەکان، ووتی: ووتم: جا بەچی؟ لەگەڵ ئەوەش لەناو خەڵکیدا لەو خوا پەرستتر هەبوو؟ ووتی: ئەو زۆر بیری لە دونیا نەدەکردەوە بەوەی بەیانی دەکاتەوە یاخود ئێوارە دەکاتەوە، جا ووتم: ئەی أبو مالك واتە ضیغم چی کردووە؟ ووتی: هەرکاتێ بیەوێت سەردانی خودای گەورەو میهرەبان دەکات، ووتی: ووتم: ئەی بشر کوڕی منصور چی کردەوە؟ ووتی: بەخ بەخ خودای گەورە بەسەریدا ڕژاند بەرز بووەوە بۆ ئەو شوێنەی ئەو بە هیوا بوو بۆی. ووتی: ووتم: ئامۆژگاریم بکە بە کارێك لە خودای گەورە نزیك ببمەوە، ووتی: پێویستە زۆر یادی خودا بکەیت بێگومان لەناو گۆڕەکەت ئاسوودە دەبیت(٨٠).

کاتێك عبدالعزیز کوڕی سلیمان العابد مرد هەندێك لە هاوڕێکانی بینیان پۆشاکێکی سەوزی لەبەردا بوو، و لەسەر سەری تاجێکی مرواری هەبوو، جا ووتی: لە دووری ئێمە چۆن بوویت و تامی مردن چۆن بوو؟ کاروبارەکانت چۆن بینی لەوێ؟ ووتی: دەربارەی مردن ئەوا پرسیار مەکە لە توندی ئێشو ئازاری و خەمو خەفەتی تەنها ئەو کەسەی خوای گەورە ڕەحمی پێبکات و ئەو هەموو عەیبو تاوانێکی لە ئێمە شاردەوە، ئەگەر بە چاکەو بەزەیی ئەو نەبوایە پێی نەدەگەیشتین(٨١).

هەروەها صالح کوڕی بشر ووتی: کاتێك عطاء السّلمی مرد لە خەومدا بینیم، ووتم: ئەی باوکی محمد، ئایا تۆ لە کۆمەڵەی مردوان نیت؟ ووتی: بەڵێ، ووتم: ئەی پاش مردن چۆن بوویت لەوێ؟ ووتی: سوێند بە خوا لەناو خێرو چاکەیەکی زۆر دام،

---

(٨٠) المنامات: ژمارە (٥١)، وە سەیری: صفة الصفوة: ٤/ ٢٩ بکە.

(٨١) المنامات: ژمارە (٥٣).

و خودای گەورە بەخشندەو لێخۆشبووە، ووتم: سوێند بە خوا تۆ لە دونیادا زۆر خەمبارو دڵتەنگ بوویت، ئینجا زەردەخەنەیەکی هاتو ووتی: سوێند بە خوا پاداشتەکەی دامەوە بە شادمانیەکی درێژو خۆشیەکی بەردەوام، ووتم: ئەی تۆ لە چ پلەو پایەیەك دایت؟ ووتی: ﴿مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللّهُ عَلَيْهِم مِّنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاء وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَـئِكَ رَفِيقًا﴾ {النساء: ٦٩}[٨٢]. واتە: (لەگەڵ ئەو کەسانە داین لە (بەهەشتی بەریندا) کە خوا نازو نیعمەتی بەسەردا ڕژاندووە لە پێغەمبەرانو ڕاستگۆیانو شەهیدانو پیاوچاکان، ئای کە ئەوانە هاوەڵو هاوڕێو هاودەمێکی چاكو بێ وێنەن).

هەروەها کاتێك عاصم الجدری مرد یەکێك لە خزمەکانی لە خەودا بینیان، جا ووتی: ئایا تۆ نەمردووی؟ ووتی: بەڵێ، ووتی: جا تۆ لە کوێیت؟ ووتی: سوێند بەخوا من لە مێرگێکم لە مێرگەکانی بەهەشت منو یەکێك لە هاوڕێکانم، هەموو شەوانی هەینی کۆدەبینەوە و بەیانیەکەشی بۆ لای بکر کوڕی عبدالله المزنی دەچین، هەواڵی ئێوەمان دەداتێ، ووتی: ووتم: لاشەکانتان یاخود ڕۆحەکانتان؟ ووتی: ئەی هاوار لاشەکان لەناو چوون، بەڵکو ڕۆحەکان بەیەکتر دەگەن[٨٣].

مرة الهمذانی ئەوەندە سوجدەی بردبوو تاوەکو خۆڵ نێوچاوانی خوارد، جا کاتێك مرد پیاوێك لە خزمەکانی لە خەودا بینی، شوێنی سوجدەکەی هەروەك ئەستێرەیەکی درەوشاوە وابوو، جا ووتی: ئەم شوێنەوارە چیە کەوا من لە نێو چاوانی تۆ دەبینم؟ ووتی: ئەمە شوێنی سوجدەکەیە کەوا خۆڵ خواردوویەتی بە نوور داپۆشراوە، ووتی: ووتم: ئەی پلەو پایەت چیە لە دوا ڕۆژدا؟ ووتی: باشترین پلەو پایەیە، مەنزڵگایەکە کەوا کەس لێی ناگوازرێتەوەو ناشمرن[٨٤].

---

(٨٢) المنامات: ژمارە (٥٦)، وصفة الصفوة: ٣/ ٣٣٠.

(٨٣) ئەم حەدیسە پێشتر باسکراوە.

(٨٤) المنامات: ژمارە (٦٥)، وصفة الصفوة: ٣/ ٣٤.

هەروەها أبو يعقوب القاري دەڵێت: لە خەودا پیاوێکی گەنم ڕەنگی زۆر درێـژم بینی و خەڵکی بەدوای دەکەوتن، ووتم: ئەمە کێ یە؟ ووتیان: ئەمە وەیسی قەرەنی یە، جا منیش بەدوای کەوتم، ووتم: خوا ڕەحمت پێبکات ڕێنماییم بکە، ڕووی خـۆی لەمن گرژ کرد جا وتم: ئەی ڕێنماییکار ڕێنماییم بکە، ئینجا ڕازی بوو ڕووی خـۆی دامێ، ووتی: لەکاتی خۆشەویستیدا ئارەزووی ڕەحمەتی خـوا بکـە، وە لـە کـاتی تاوانو یاخی بوونتدا ئاگاداری تۆڵەسەندنەوەی بە، هیچ کاتێـك لـە پاڕانـەوە لێـی دامەبڕە، پاشان ڕۆیشتو بەجێی هێشتم(٨٥).

هەروەها إبن السَّماك دەڵێت: مسعرم لە خەودا بینی، ووتم: چ کـارو کردەوەیـەك باشتر دەبینیت؟ ووتی: دانیشتن لەگەڵ ئەوانەی یادی خودا دەکەن(٨٦).

الأجلح دەڵێت: سلمەی کوڕی کهیلم لە خەودا بینی ووتم: چ کارو کردەوەیەك باشتر دەبینی؟ ووتی: هەڵسانەوە لە شەودا(٨٧).

هەروەها أبو بکر کوڕی أبی مریم دەڵێت: لـەپاش مردنیـدا وفـاء کـوڕی بـشرم بینی، ووتم: ئەی وەفا چیت کرد؟ ووتی: پـاش هـەموو تێکۆشـانو مانـدوویوونێك ڕزگارم بوو، ووتم: جا چ کارو کردەوەیەکتان باشتر بینیووە؟ ووتی: گریان لـە ترسـی خودای عز وجل(٨٨).

اللیـث کوڕی سعد: لە موسی کـوڕی وردان، کـەوا ئـەو عبـدالله ی کـوڕی أبـی حبیبەی بینیووە لەپاش مردنیدا، جا ووتی: چاکەو خراپـەکانم پـێ نیـشان درا، لـە چاکەکانم دا بینیم هەندێك دەنکە هەنارم لەسەر زەوی هەڵگرتـەوەو خـواردم، و لـە خراپەکانیشم دا بینیم دوو هێڵ لە ئاوریشم لە مەندیلەکەمدا هەبوو(٨٩).

---

(٨٥) المنامات: ژمارە (٦٦).

(٨٦) المنامات: ژمارە (٦٩).

(٨٧) المنامات: ژمارە (٧٠).

(٨٨) المنامات: ژمارە (٧١).

(٨٩) المنامات: ژمارە (٧٥).

هەروەها سنيد کوڕی داود ووتی: کوڕی براکەم جویریەی کوڕی أسماء بۆی گێڕامەوە ووتی: ئێمە لە عەبادان بووین، گەنجێك لە دانیشتوانی کوفە هاتە لامان کەوا خواپەرست دیار بوو، لە ڕۆژێکی زۆر گەرمدا مرد، ووتم: خۆمان فێنك دەکەینەوە پاشان کەلوپەلەکانی ڕێك دەخەین، جا نووستم بینیم هەروەك لە گۆڕستاندابم، وەك گومەتێکی گەوهەر وابوو لە جوانیان دەبریقایەوە، و منیش وا تەماشای دەکەم کاتێك درزی تێکەوت، لەناویدا کەنیزەیەکی تیابوو جوانی وەکو ئەوم نەبینیبووە، هاتە لای منو ووتی: سوێند بەخوا ئەی باوکی عمر، لێمانی بەند مەکە تاوەکو نیوەڕۆ، ووتی: لە ترسان بە ئاگا هاتمەوە ئینجا چووم کەلو پەلی تەرمەکەم ڕێکخست، و لەو شوێنەی گومەتەکەم بینی گۆڕێکم بۆ هەڵکەند، جا هەر لەوێم بە خاك سپارد[٩٠].

عبدالملك کوڕی یعلی الليلي ووتی: عامر کوڕی عبدقیسم لە خەودا بینی، ووتم: چ کارو کردەوەیەکت باشتر بینی؟ ووتی: هیچم ناوێت ڕووبەڕووی خودای گەورە بکەمەوە[٩١].

یزید کوڕی هارون ووتی: أبا العلاء أیوب کوڕی مسکینم لە خەودا بینی، ووتم: ئایا خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: لێم خۆش بوو. ووتم: بەچی؟ ووتی: بە نوێژو ڕۆژوو، ووتم: ئایا منصوری کوڕی زازانت بینی؟ ووتی: هەیهات کۆشکی ئەومان لە دوورەوە بینی[٩٢].

یزید کوڕی نعامة ووتی: جاریة بە تاعوونێکی کوشندە لەناو چوو، جا باوکی لە خەودا پێی گەیشت، پێی ووت: ئەی کچەکەم، هەواڵی ڕۆژی دواییم بدەرێ، ووتی: ئەی باوکە گیان، بەسەر کارو بارێکی مەزندا تێپەڕین دەزانین بەلام ناتوانین کار

(٩٠) المنامات: ژمارە (٧٧).

(٩١) المنامات: ژمارە (٨٠).

(٩٢) المنامات: ژمارە (٨٢).

بکەین، وە ئێوە دەتوانن کار بکەن بەڵام نازانن، سوێند بە خوا، تەسبیحاتێك یان دوو تەسبیحات یاخود کرنۆشێك یان دوو کرنۆش لە لاپەڕەی کارەکانم بۆمن خۆشەویستترە لە دونیاو ئەوەی تیایەتی[93].

کثیر بن مرة ووتی: لە خەوما بینیم وەك ئەوەی چووبمە ناو پلەو پایەیەکی بەرز لە بەهەشتدا و تێیدا دەسوڕامەوەو سەرم لێی سوڕدەما، و لەلایەکی مزگەوتەکە ئافرەتانم بینی، چوومە لایان سەلامم لێکردن، پاشان ووتم: ئەم پلەو پایەیەتان بەچی دەستکەوت؟ ووتیان: بە سوجدە و تەکبیر کردن[94].

مزاحم مولی عمر کوڕی عبدالعزیز ووتی: لە فاطمەی کچی عبدالملك خێزانی عمر کوڕی عبدالعزیز، ووتی: شەوێك عمر کوڕی عبدالعزیز ئاگاداربووەوەو ووتی: خەوێکی زۆر سەرسامم بینی ووتی: ووتم: خۆم بە فیدات دەکەم، پێم بڵێ، جا ووتی: تاوەکو بەیانی دەکەمەوە هەواڵت پێنادەم، ووتی: کاتێك بەیانی داهات دەرچوو بۆ نوێژکردن پاشان گەڕایەوە بۆ دانیشتنەکەی، ووتی: تەنهایی ئەوم بە هەڵ زانیو چوومە لای، ووتم: ئەو خەونەم پێ بڵێ کەوا بینیت، ووتی: لە خەودا بینیم بەرز کرامەوە بۆ خاکێکی سەوزو فراوان دەتووت بەرماڵێکی سەوزە، وە کۆشکێکی سپی وەك زیوی تێدا بوو، یاخود وەك شیر وابوو، یەکێك لەو کۆشکە هاتە دەرەوە، بە بەرزترین دەنگی ووتی: کوا محمد کوڕی عبدالله کوڕی عبدالمطلب؟ کوا پێغەمبەری خوا ﷺ؟ بۆیە پێغەمبەر ﷺ پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. ووتی: پاشان یەکێکی دیکە لە کۆشکەکە هاتە دەرەوە، بانگی کرد کوا أبو بکری الصدیق؟ کوا أبی قحافة؟ جا أبو بکر پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی تر هاتە دەرەوەو بانگی کرد کوا عمری کوڕی خطاب؟ جا عمر پێشوازی لێکردو تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی دیکە هاتە

---

(93) المنامات: ژمارە (86).

(94) المنامات: ژمارە (91).

دەرەوەو بانگی کرد کوا عثمان کوڕی عفان؟ جا پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی دیکە هاتە دەرەوەو بانگی کرد کوا علی کوڕی أبی طالب؟ جا پێشوازی لێکرد تاوەکو چووە ناو کۆشکەکە. پاشان یەکێکی دیکە هاتە دەرەوەو بانگی کرد کوا عمر کوڕی عبدالعزیز؟ ووتی: عمر ووتی: جا هەستام تاوەکو چوومە ناو کۆشکەکە. ووتی: بە پاڵەپەستۆ چوومە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، و خەڵکێکیش لە دەوروبەری ئەودا بوو، لە دڵی خۆمدا ووتم: لە کوێ دانیشم؟ ئینجا لە تەنیشت عمر کوڕی خطاب دانیشتم، سەیرم کرد أبوبکر لە دەستە ڕاستی پێغەمبەر ﷺ دانیشتووە و لەنێوان أبوبکر پیاوێك دانیشتووە، ووتم: ئەو پیاوە کێ یە لە نێوان پێغەمبەری خوداو ﷺ أبوبکر دانیشتووە؟ ووتیان ئەمە عیسی کوڕی مەریەمە گوێم لە بانگکەرێك بوو بانگی کرد، لە نێوان منو نێوان ئەودا پەردەیەکی نوور هەبوو ووتی: ئەی عمر کوڕی عبدالعزیز دەست بگرە بەوەی تۆ لەسەریو جێگیرو سەقامگیربە بەوەی تۆ لەسەری، پاشان وەك ئەوەی مۆڵەت درابم بۆ هاتنە دەرەوە، لەو کۆشکە هاتمە دەرەوە، ئاوڕم لە دواوە دایەوە من عثمان کوڕی عفانم بینی دەیووت: سوپاس بۆ ئەو خودایەی کەوا سەری خستم، و علی کوڕی أبی طالبم بینی لە دەرەوەی کۆشکەکە بوو دەیووت: سوپاس بۆ ئەو خودایەی کەوا لە گوناهم خۆش بوو[٩٥].

سعید کوڕی أبو عروبە ووتی: عمری کوڕی عبدالعزیزگێڕایەوە: پێغەمبەرم بینی ﷺ، أبوبکرو عمر لەلای دانیشتبوون، سەلامم کرد، و دانیشتم، لەوکاتەی دانیشتبووم علیو معاویە هاتنە ژوورەکەو دەرگاکە لەسەریان پێوەدرا، وا منیش سەیر دەکەم، ئەو خێراتر لە من چووە دەرەوەو ووتی: سوێند بەخوای کەعبە

(٩٥) المنامات: ژمارە (١٢٣).

کارەکەی بە ئەنجام گەیاند، و معاویەش خێراتر لە من هاتە دەرەوە ووتی: سوێند بەخوای کەعبە لێم خۆش بوو[96].

هەروەها حماد کوڕی هاشم دەڵێت: پیاوێك هاتە لای عمری کوڕی عبدالعزیز ووتی: پێغەمبەری خوامﷺ لە خەودا بینی، أبوبکریش لە دەستە ڕاستی، و عمریش لە دەستە چەپی بوو، وە دوو پیاو ناکۆکیان لە نێواندا هەبوو لێی نزیك بوونەوە، تۆش لە نێوان دەستەکانی دانیشتبوویت، جا پێی فەرموویت: ئەی عمر ئەگەر ئیشت کرد، وەك ئەو دووانە کار بکە، وەك ئەبوبکرو عمر، جا عمر سوێندی دا بە خوا ئایا ئەو خەونەت دیووە؟ پیاوەکەش سوێندی خوارد، عمریش دەستی بە گریان کرد.

عبدالرحمن کوڕی غنم ووتی: سێ ڕۆژ دوای مردنی معاذ کوڕی جبلم بینی لەسەر ئەسپێکی ڕەش‌و سپی، لە دواوەی ئەو هەندێك پیاوی سپی کە پۆشاکی سەوزیان لەبەردابوو ئەوانیش سواری ئەسپی ڕەش‌و سپی بوون، کەوا ئەو لە پێشیاندا بوو، دەیووت: ﴿يَا لَيْتَ قَوْمِي يَعْلَمُونَ* بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ﴾ {یس: ٢٦-٢٧} واتە: (خۆزگە قەومەکەم بیانزانیبایە سەرئەنجامی ئیمان چۆنەو کەوتوومەتە ناو چ نازونیعمەتێکەوە* بەهۆی ئەوەوە کە پەروەردگارم لێم خۆشبووەو خستمیە ڕیزی ڕیز لێگیراوانەوە). پاشان ئاوڕی لە دەستی ڕاستی‌و چەپی دایەوە، ووتی: ئەی کوڕی واحە ئەی کوڕی مظعون: ﴿الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَنَا وَعْدَهُ وَأَوْرَثَنَا الأَرْضَ نَتَبَوَّأُ مِنَ الْجَنَّةِ حَيْثُ نَشَاء فَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ﴾ {الزمر: ٧٤}. واتە: (سوپاس‌و ستایش بۆ ئەو خوایەی، کە بەڵێنی خۆی بۆمان بردە سەرو کردینی بە خاوەنی سەرزەمینی بەهەشت‌و لەهەر شوێنێك‌و لەهەر جێیەکدا بمانەوێت سەربەستانە ژیان دەبەینە سەر، ئای چەندە پاداشتی تێکۆشەران‌و خەباتکاران چاك‌و پاك‌و بەنرخە). پاشان تەوقەی لەگەڵمدا کردو سەلامی لێکردم.

(٩٦) المنامات: ژمارە (١٢٤).

هەروەها قبیعەی کوڕی عقبة ووتی: لەپاش مردنیدا سفیان الثوریم لە خەودا بینی، ووتی: ئایا خودای گەورە چی لێکردی؟ ئینجا ووتی:

نَظَرْتُ إلى ربّي عياناً فقال لي *** هَنيئاً رضايَ عنك يابن سعيد
فَقَد كنتَ قَوّاماً إذا اللّيلُ قد دجا *** بعبرةِ مَحزونٍ وقلب عميد
فَدونكَ فاختَرْ أيَّ قصرٍ تريدهُ *** وزرني فإني منك غير بعيد

سفیان کوڕی عُیَیَنة ووتی: لەپاش مردنیدا سفیان الثوریم لە خەودا بینی لە بەهەشتدا لەسەر دارخورمایەك بۆ سەر دارێك دەفڕی، و لەسەر دارێکەوە بۆ سەر دارخورمایەك، کەوا دەیووت: ﴿لِمِثْلِ هَذَا فَلْيَعْمَلْ الْعَامِلُونَ﴾ {الصافات: ٦١} واتە: (دەبا ئا بۆ ئەم بەهەشتە، بۆ ئەم کامەرانیە، بۆ ئەم نازو نیعمەتە بێ سنوورە، ئەوانەی کە کارو کردەوەو کۆشش دەکەن، با بۆ ئەم دەستکەوتانە بیکەن) جا پێیان ووت: بەچی چوویە ناو بەهەشت؟ ووتی: بە تۆبەکردنو خواپەرستی، بە تۆبەکردنو خواپەرستی، پێیان ووت: ئەی چیان لە کوڕی عاصم کرد؟ ووتی: نەمانبینی تەنها وەك ئەستێرەیەك نەبێت[٩٧].

شعبەی کوڕی الحجاج و مسعر کوڕی کرام دوو هاوڕێی یەکتر بوون، أبو أحمد الترمذي ووتی: لەپاش مردنیان لە خەوما بینیم ووتم: باوکی بسطام، خوای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: خوای گەورە پشتیوانم بوو وە سەری خستم بەهۆی ئەوەی هەموو کات دەمووت:

حباني إلهي في الجنان بقبَّةٍ *** لها ألف بابٍ من لُجَينٍ وَجوهراً
وَقالَ لي الرحمن: يا شعبة الذي *** تبحّر في جمع العلوم فَأكثراً
تنّعم بقربي إنني عنك ذو رضا *** وَعن عبدي القوام في الليل مسعراً
كفى مسعراً عزّاً بأن سيزورني *** وَأكشف عن وجهي الكريم لينظراً
وَهذا فعلي لي بالذين تنسّكوا *** وَلَم يألفوا في سالف الدهر منكراً

---

(٩٧) المنامات: ژمارە (٢٧٥).

أحمد كوڕی محمد اللبدی ووتی: أحمد كوڕی حنبلم لـه خـەودا بـینی، ووتم: ئـەی باوكی عبدالله، خودای گەورە چی لێكردی؟ ووتی: لێم خۆشبوو، پاشان ووتی: ئـەی أحمد: تۆ شەست قامچیت لێدام؟ ووتی: بەڵێ بەخودا، ووتی: ئەمە ڕووی مـن بـوو لێم گرژ دەكردی جا سەیریم دەكرد،

أبو بكر أحمد كوڕی محمد الحجاج ووتی: پیاوێك لە بنەماڵەی طرسوس بۆی گێڕامەوەو ووتی: داوام كرد لە خودای گـەورە ئـەهلی گۆڕسـتان لـە خـەودا ببیـنم تاوەكو پرسیاریان لێبكەم دەربارەی أحمـد كـوڕی حنبـل كـەوا خـوای گـەورە چـی لێكردووە؟ پاش دە ساڵ لە خـەودا بینـیم وەك‌و ئـەوەی ئـەهلی گۆڕسـتان لەسـەر گۆڕەكانیان وەستابن، ئەوان دەست پێشخەریان كرد لـە قـسە كـردن، جـا ووتیـان: ئەمە چییە ئەوەندە لـە خـودای گـەورە داوا دەكـەیت ئێمـە لـە خـەودا ببینیـت، پرسیارمان لێ بكەیت دەربارەی پیاوێك كەوا هێشتا دانەبەزیوە لەو كاتەی لە ئێوە جیا بۆتەوە فریشتە ڕازاندوویەتەوەو ئارایشتی كردووە لەژێر درەخـتی طـوبی، أبـو محمد عبدالحق ووتی: ئەم قسەی ئەهلی گۆڕستان هەواڵێكە لە بـارەی مـەزنی پلـەو پایـەی أحمـدی كـوڕی حنبـل و بـەرزی جێگاكـەی و گـەورەیی مەنزڵگاكـەی، و نەیانتوانیووە بە تەواوی وەسفی حاڵی ئەو بكەن، دەربارەی ئـەوەی كـە ئـەو لـە چ حاڵەتێكدایە تەنها بەو مانایە نەبێت.

أبو جعفر السقاء كە هاوڕێی بشر كوڕی الحارث بوو ووتی: بشر الحافي وە معروف الكرخیم بینی كە ئەوان دەهاتن، جا ووتم: ئێوە لە كـوێن؟ ووتیـان: لـە بەهەشـتی فیردەوسین، سەردانی موسای (كليم الله) مان كرد.

عاصم الجزري ووتی: لە خەودا بینیم بە بشر كوڕی الحـارث گەیشتم، ووتم: تۆ لـە كوێیت ئەی باوكی نصر؟ ووتی: لە شوێنە هەرە بەرزەكانم، ووتم: ئەی أحمدی كـوڕی حنبل چی لێ هاتووە؟ ووتی: كاتژمێریك بەجێم هێشت لەگەڵ عبـدالوهاب الـوراق كەوا لە نێوان دەستەكان‌و بەزەیی خودای میهرەبان دەیانخواردو دەیانخواردەوە، پـێم

ووت: ئەی تۆ؟ ووتی: من زۆر ئارەزووم لـە خواردنەکـە نـەبوو، تـەنها حـەزم کـرد سەیری بکەم.

أبو جعفر السقاء ووتی: لەپاش مردنیدا بشر کوڕی الحارثم لە خەودا بینی، ووتم: ئەی باوکی نصر، خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: بەزەیی بەمندا هاتەوەو ڕەحمی پێکردم، و پێی ووتم: ئەی بشر، ئەگەر لە دونیا یەك سوجدەت بۆ من ببردبا لەسـەر پشکۆیەك ئاگر و سوپاسگوزاریت ئەنجام نەدابا ئەوا بەندایەتی تۆم نەدەخـستە نـاو دڵو دەروونتەوە، و نیوەی بەهەشتی بۆ ئاشکرا کردم جا بـۆ هـەر شـوێنێك بـەوێ دەچم. و بەڵێنی پێدام لەو کەسانە خۆشبێت ئەوانەی بە دوای تەرمەکەم کەوتن، جا ووتم: ئەی أبو نصر التمار چی لێهات؟ ووتی: ئەو لەسـەرووی خەڵکەوەیـە بـەهۆی ئەو سەبرو ئارامیەی تووشی ببوو لە کارەساتو هەژاریەکەی.

عبدالحق دەڵێت: خۆزگـەی بـەو ووتەیـەی دەخواسـت: نیـوەی بەهەشـت نیـوەی نیعمەتەکەیەتی، چـونکە نیعمەتەکـەی دوو نیوەیـە، نیـوەی گیـانی یـە و نیـوەی جەستەیی یە جا یەکەم جار بە گیان لەززەت دەکەن، ئەگەر گیانەکان وویستیان بـۆ جەسـتەکەش بـچێت ئەوکاتـە نیعمـەتو لـەززەتی جەسـتەیی زیـاد دەکرێـت بـۆ گیانەکە، وە هەندێکی تر دەڵێن: نیعمەتو لەززەتی بەهەشت پلەو پایەیەکە لەسەر کارو زانست، و شانسی مرۆڤ لە کاردا باشترو دڵسۆزترە لە شانسـەکەی لە زانستدا، خودای گەورەش زاناترە.

یەکێك لە پیاوچاکان دەڵێن: أبا بکر الشبلیم لە خـەودا بـینی، وەك ئـەوە بێـت دانیشتبێت لە کـۆڕی الرصـافة لـەو شـوێنەی کـەوا لێـی دادەنیـشێت، جـا هـات پێشوازیم لێکرد کەوا جلو بەرگێکی چـاکی لەبـەردابوو، هەسـتام چـوومە لای، و سەلامم لێی کرد، و لەلای دانیشتم، پێم ووت: کێ نزیکترین هاوڕێتە بۆ تۆ؟ ووتی: ئەوانەی شێوە زارو گفتو گۆیان تەنها بۆ یادکردنەوەی خودای گەورەو میهرەبانـە،

و ئەوانەی ڕاوەستاوو چەسپاون بە مافی خـودا، و ئەوانـەی پەلـەو دەستپێـشخەری دەکەن لە ڕازی بوونی خودای مەزنو دلۆڤان.

أبو عبدالرحمن الساحلي ووتی: لەپاش مردنیدا میسرەی کوڕی سلیمم لە خـەودا بینی، پێم ووت: دووریت درێژەی کێشا، ووتی: سەفەرەکە دوورو درێژە، پـێم ووت: ئایا تۆ چیت پێشکەشی ئەو کرد؟ ووتی: نەرمو نیانی، چونکە ئێمە هـەموو کـات فەتوامان دەکرد بە نەرمو نیانی، جا ووتم: ئایا چ فەرمانێکم پێ دەکەیت؟ ووتـی : بەدوای پیاوە گەورەکان بکـەوە، و هاوڕێیـەتی پیاوچـاکان بکـە ئەمانـە لـە ئـاگر دەتپارێزن، و لە خودای گەورەش نزیکت دەخاتەوە.

أبو جعفر الضرير دەڵێت: لەپاش مردنیدا زاذانم لە خەودا بینی، پـێم ووت: خـودای گەورە چی لێ کردی؟ دەستی پێکردو ووتی:

لَو رَأيتَ الحسانَ في الخلدِ حَولي *** وَأكاويب مَعَها للشراب
يترنّمنَ بالكتاب جميعاً *** يتمشّين مُسبلات الثياب[98].

هەندێ لە هاوڕێیانی إبن جریح دەڵێت: لە خەوما بینیم هاتمـە ئـەو گۆڕسـتانەی کە لە مەککەدایە، بینـیم لەسـەر هـەموویان شـتێك وەك چـادرو خیـوەت وایـە، گۆڕێکم بینی خیوەتو چادرێكو پەردەیەکی بەسەرەوە بوو، ئینجـا بـۆ لای چـووم تاوەکو چوومە ژوورەوە، سەلامم لێی کرد، کەوا ئەو مسلم کوڕی خالد الزنجي بوو، سەلامم لێی کردو پێم ووت: ئـەی بـاوکی خالـد، هـۆی چـیە ئـەم گۆڕانـە چـادرو خیوەتیان بەسەرەوەیە، وگۆڕەکەی تۆ چادرو خێوەتو پەردەشی بەسـەرەوەیە؟ ئـەو ووتـی: مـن زۆر بـەڕۆژوو دەبـووم، ووتم: ئـەی گـۆڕی إبـن جـریح لـە کـوێ یـە، شوێنەکەشی لە کوێ یە؟ بێگومان پێشتر لـەلای دادەنیـشتم، و مـن حـەز دەکـەم سەلامی لێ بکەم، جا بەدەستی ئیـشارەتی داو ووتـی: هـەیهات و پەنجـەی شـادە

(٩٨) المنامات: ژمارە (١٤٦).

نویژی سوڕاندەوە، گۆڕی إبن جریج لە کویّ یە؟ ئەو بەرز کرایەوە بۆ شوێنە هەرە بەرزەکان.

حماد کوڕی سلمە لە خەودا یەکێك لە هاوڕێیانی بینی، پێی ووت: خودای گەورە چی لێکردی؟ ووتی: پێی ووتم: لە دونیادا زۆر ماندوو بوونو ڕەنجت کێشا، جا ئەمڕۆ زۆر پشوو حەسانەوەت دەدەینێ ماندووت دەحەسێتەوە.

ئەمە باسێکی زۆر دوورو درێژە، ئەگەر ڕێگات بەخۆت نەدا بە باوەڕ پێکردنی و ووتت: ئەمە خەونە، جا ئەمە بێ تاوان نابێتو هیوادارم هاوڕێیەکی یاخود خزمێکی یان یەکێکی دیکە ببینێت، هەواڵی پێبدات کە بەو فەرمانە نازانێت تەنها خاوەنی خەونەکە نەبێت، یاخود پێی بڵێت بە پارەو پوولێك کەوا شاردوویەتیەوە یان ئاگاداری بکاتەوە لە ڕووداوێك کەوا ڕوودەدات، یان شەڕو ناخۆشیەکی بە کارێك هەیە وەك دەڵێن ڕوودەدات، یاخود پێی بڵێت کە ئەو یان هەندێك لە بنەماڵەکەی دەمرێتو ڕوودەدات کەوا هەواڵیشیان پێداوە، یاخود هەواڵی بدەرێ بە هەرزانی یان بە گرانیو بێ بارانی یان بە دوژمن یاخود بە کارەساتو هەواڵی دڵتەزێن یاخود نەخۆشی یاخود بە مەبەستو ئامانجێك بۆی کە ئەمانەش ڕوویانداوەو هەواڵیشیان پێداوە، وە ڕاستیەکەی لەمەدا هەژمار ناکرێت تەنها خوای گەورە نەبێت، و خەڵکیش هەمووی تێیدا بەشدارن، و ئێمەو خەڵکانی دیکەش ئەم کارە سەر سوڕهێنەرانەیان بینیووە..

ئەمەش هەڵدەوەشێتەوەو بەتاڵ دەبێتەوە هەرکەسێك بڵێت: ئەمانە هەمووی زانستو بیروڕان لە دەروندا لە خاوەنەکەی بەدیار دەکەوێت لە کاتی پچڕانی خودی خۆی لە سەرقاڵیو ماندوو بوونی جەستەیی لە خەودا، ئەمەش بابەتێکی نارەواو نەگونجاوە، چونکە دەروون هیچ کاتێك زانیاری لەسەر ئەمە نییە کەوا مردوو هەواڵی دەداتێ، و هەر بە بیریشی دا ناچێت، وە هیچ نیشانەیەکی لەسەردا بەدیار ناکەوێت، ئێمەش ئینکاری ئەم کارە ناکەین کەوا ڕوودەدات.

خەونیش لەسە سێ جۆر دەوەستێت: خەون لەلایەن خواوە، و خەون لەلایەن شەیتانەوە، و خەونیش لەگەڵ ئاخاوتنی دەروونا[99].

و خەونی ڕاستیش چەند بەشێکە، لەوانە ئیلهامو سرووشێکە خودای پاكو بێگەرد دەیگەیەنێتە دڵی بەندەی خۆی، و ئەمەش گفتو گۆیەکە خودای عز وجل قسەی بە بەندەکەی دەکات لە خەودا، هەروەك عبادەی کوڕی الصامت و خەڵکی دیکەش وایان ووتووە. لەوانە نموونەیەکە بۆی کە خاوەن خەونەکە دەبێتە بریکاری وە لەوانە بەیەکگەیشتنی ڕۆحی نووستوو بە ڕۆحەکانی مردوو لە بنەماڵەو خزمو هاوڕێکانی کەوا پێشتر باسمان کرد. وە لەوانە بەرز کردنەوەی ڕۆحەکەی بۆ لای خودای پاكو بێگەردو قسە کردن بۆی. وە لەوانە چوونە ژوورەوەی ڕۆحەکەی بۆ بەهەشتو پیشاندانو سەیرکردنی...، جا بەیەکگەیشتنی ڕۆحی زیندوو مردووەکان جۆرێکە لە جۆرەکانی خەونی ڕاستو دروست کەوا لەلای خەڵك بوونی هەیە کە لە ڕەگەزی هەست پێکراوانە.

ئەمەش بابەتێکە خەڵکی تێیدا شلەژاوو شێواوە تێیدا ئەوەی دەڵێت: کەوا زانستەکان هەموو نادیارو شاراوەیە لە دەروونـدا، بەڵکو سەرقاڵ بوونیەتی بە جیهانی هەست کردن کەوا قەدەغەی دەکات لە خوێندنەوەو پێداچوونەوەی، جا ئەگەر تەرخانی کرد بە خەو ئەوا بە گوێرەی ئامادە بوونی خۆی دەیبینێ، بەڵام ئەگەر خۆی تەرخان کرد بە مردن بە تەواوەتی ئەو زانستو زانیاریەکەی لەوێ تەواو دەکات. و ئەمەش ڕەواو ناڕەوای تێدایەو هەموو بەرپەرچ نادرێتەوە، و هەمووی وەرناگیرێت،

هەر کەسێك دەڵێت: ئەو خەونانە زانستێکە خودای گەورە هەر لە سەرەتاوە بەبێ هیچ هۆکارێك نووساندوویەتی لە دەروونـدا، وە ئەم ئاخاوتنە هۆکارەکانو

(٩٩) سەیری: مسلم (٢٢٦٣) بکە.

یاسا بەهێزەکان بە ناپەسند دەزانێت، ئەم ئاخاوتنەش پێـچەوانەیە لەگـەل شـەرع‌و عەقل‌و ڕەوشتە زکماکەکان.

ئەوەی دەڵێت: خەون تەنها نموونەیەکە خودای گەورە بە نموونـە دەیهێنێتـەوە بـۆ بەندەکان بەگوێرەی ئامادەبوونی بـە هـۆگری‌و گوێڕایـەڵی لەسـەر دەسـتی خـاوەن خەونەکان، جارێك دەبێتە نموونە هێنانەوە، جارێکیش ئەوەی خـود بینیویـەتی لـە خەودا هاوشێوەیە لەگەڵ شێوەی زانستەکە ناسراوە.

ئەمەش نزیکترینە لەو دوو ئاخاوتنەی پێشوو، بەڵام خەون گەلەر نیە لەسـەریدا، بەڵکو ئەمە هۆکارێکی دیکەی هەیە کەوا لە بەیەکگەیـشتنی ڕۆحـەکان و هـەواڵ پێدانی هەندێك بۆ هەندێکی دیکە پێشتر باسکرا، و لەبەیەکگەیـشتنی خاوەنەکـە کەوا دڵ‌و تێگەیشتندایە، وە لەبارەی دیتنی ڕۆحەکە بۆ شتەکان سـڕینەوەیە بـەبێ هۆکار.

هەروەها أبو عبدالله ی کـوڕی منـدة الحافظ لـە پـەرتووکی (النفيس والـروح) باسیکردووە، لە حەدیسی محمد کـوڕی حمیـد دەڵێـت: عبـدالرحمن کـوڕی مغـراء الدوسی بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لە الأزهر کوڕی عبدالله الأزدي، لە محمد کوڕی عجلان، ئەویش لە سالم کوڕی عبدالله، ئەویش لە باوکیـەوە ووتـی: عمـری کـوڕی خطاب بە علی کوڕی أبی طالب گەیشت‌و پێی ووت: ئەی باوکی الحسن، لەوانەیـە شەهید بکرێی‌و لێمان وون بیت، و لەوانەشە من شەهید بکرێم لێتـان وون بم، سـێ شت هەیە پرسیارت لێدەکەم لەتۆ هەیە ئایا زانیاریت لێیانەوە هەیە؟ علـی کـوڕی أبی طالب ووتی: ئەمانە چین؟ ئینجا ووتی: پیاوێك پیاوێکی خۆش دەوێت کە هیچ خێرو چاکەیەکی لێ نەبینیوە، و پیاوێك ڕقی لە پیاوێك دەبێتەوە کە هـیچ شـەڕو بەلایەکی لێ نەبینیووە، جا علی ووتی: بەڵێ، گوێم لە پێغەمبەری خـوا بـووﷺ دەیفەرموو: (إنَّ الأرواحَ جنُود مُجندة تلتقـي في الهَـواء فَتَـشأم، فمـا تَعـارف مِنهـا أئتلَف، وَما تَناكر مِنها اختَلف). واتـە: (ڕۆحـەکان وەك سـەرباز وان لـە ئاسمانـدا

دەگەن بە یەکترو یەکتر بۆن دەکەن، جا ئەوەی ئیماندار بێتو یەکتر بناسێت هۆگری دەبێت، وە ئەوەی رِقی لیّ بێتەوە لێی لادەدات).

جا عمرﷺ ووتی: ئەوە یەك، عمرﷺ ووتی: وە پیاوێك ووتاریك دەگێڕێتەوە ئەگەر لەبیری چووەوە، لەناو ئێمەدا هەیە ئەوەی باسی کردووە لەبیری چووەتەوە، ووتی: بەڵیّ، گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: (مَا في القُلوب قَلب إلاّ وَلَهُ سَحابَة كَسَحابَة القَمَرِ بَينا القَمر مضِيء إذ تَجللته سَحابة فَأظلَم إذا تَجلَت فَأضاءَ وَبينا القَلب يَتَحَدث إذ تَجللته سَحَابَة فَنَسيَ إذ تَجلَت عَنهُ فَيذكر). واتە: (هیچ دڵێك نییە ئیللا هەوری هەیە وەك هەوری مانگ، دەبینیت مانگ رووناکە هەرکاتێك هەورەکە مانگی داپۆشی ئەوا تاریك دەبێت ئەگەر لێی لادا رووناك دەبێتەوە، دڵیش وایە ئەگەر هەور داییۆشێت یادی خوات لەبیر دەچێتەوە ئەگەر لێی لادات یادی خوات بیر دێتەوە).

عمرﷺ ووتی: ئەوە دوو، ووتی: پیاوێك خەونێك دەبینیّ، هەیە باوەڕی پیّ دەکرێت، و هەشیانە باوەڕی پێناکرێت؟ جا علیﷺ ووتی: بەڵیّ، گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: (مَا مِنْ عَبد يَنام يَمتَليء نَومَاً إلاّ عَرَجَ بِروحِهِ إلى العَرش، فَالّذي لا يَستَيقظ دُون العَرش فَتِلكَ الرُّؤيا الَّتي تَصَدق، والّذي يَستَيقظ دُون العَرش فَهي الّتي تكذب). واتە: (هەر بەندەیەك لە خەوێکی قووڵدا بنووێت ئەگەر رۆحەکەی گەیشتە عەرشو لەم خەوەدا خەبەری نەبۆوە بزانە خەونەکە راستە، بەڵام ئەوەی خەبەری دەبێتەوە پێش ئەوەی رۆحەکەی بگاتە عەرش بزانە خەونەکەی درۆیە)

جا عمرﷺ ووتی: ئەوە ئەو سیّ شتەیە کە من داوام دەکرد، سوپاسو ستایش بۆ ئەو خودایەی کەوا راستیەکانم دەست کەوت لەپێش مردندا[١٠٠].

(١٠٠) مجمع الزوائد: ١/ ١٦٢.

بقيەی کوڕی الوليد[١٠١] ووتی: صفوان کوڕی عمرو بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە سليم کوڕی عامر الحصرمی ووتی: عمر کـوڕی الخطـاب ووتـی: سـەرم سـوڕما بـۆ خەونی پیاوێك کەوا شتێکی بینیووە کە ئەو شتەی نەهاتووە بە بیریا، وەك ئـەوەی بە دەستیشی گرتبی، و شتێکی بینیووە کەوا ئەو شت نەبووە، جا علی کوڕی أبـی طالـب ووتی: ئەی ئەمیری ئیمانداران، خودای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿اللَّـهُ يَتَـوَفَّى الأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَـا فَيُمْـسِكُ الَّتِـي قَـضَى عَلَيْهَـا الْمَـوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُـسَمًّى﴾ {الزمـر: ٤٢}. واتـە: (هـەر خوایـە گیانـەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیـدا بـۆی دەنێرێتەوە، جا ئەو کەسەی کە خوا بڕیاری مردنی دابێـت ڕۆحەکـەی دەگرێتـەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەو کەسەش کە ڕۆژی تەواو نەبووبێت دەینێرێتەوە بـۆی تـا کاتێکی دیاریکراو).

ڕۆحەکان بۆ ئاسمان بەرز دەکرێنەوە لە خەوەکەیدا، جا ئەوەی بینرا لە ئاسماندایـە ئەوە هەق‌و باوەڕدارە، ئەگەر گەڕێندرانەوە بـۆ لاشـەکانیان ئـەوا شـەیتانەکان لـە ئاسماندا تووشی دەبێت، و بە درۆی دەخاتەوە، ئینجا ئەوەی بینرا لەم شێوەیە ئەمە ناڕەوایە، ووتی: عمر سەری سوڕما لەو قسەیەی علی(كرم الله وجهه). إبـن منـدە دەڵێت: ئەو هەواڵە بەناوبانگە لەلایەن صفوان کوڕی عمرو و کەسانی دیکـە، أبـی الدرداء ریوایەتی کردووە.

الطبراني باسدەکات‌و دەگێڕێتەوە: لە حەدیسێکی علی کـوڕی ابـی طلحـة کـەوا عبدالله کوڕی عباس بە عمر کوڕی الخطابی ﷺ ووت: ئـەی ئـەمیری ئیمانـداران، هەندێ شت هەیە پرسیارت لێدەکەم، ووتی: ئەوەی وویستت پرسـیار بکـە، ووتـی: ئەی ئەمیری ئیمانداران پیاو لە چی شتی بە بیر دێتەوە، وە لەچی لە بیری دەکـات،

(١٠١) ميزان الأعتدال: ١/ ٣٣١.

و لەچی باوەڕ بە خەون دەکات، لەچی بـە درۆی دەخاتـەوە؟ عمـر پێـی ووت: کـە لەسەر دڵدا زوڵمێکی توند هەیە وەك هەور وایە مانگ داپۆشێت، جا ئەگـەر دڵـی داپۆشێت ئەوا ئادەمیزاد شتی لەبیر دەچێتەوە، بەڵام ئەگەر دڵی ساف‌و لووس بێت ئەوا ئەوەی لەبیری چووە بەبیری دێتەوە، بەڵام خەون لەچی باوەڕ دەکرێت‌و لەچی بە درۆ دەخرێتەوە؟ خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَـا وَالَّتِـي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَـا﴾(الزمر:٤٢) واتە: (هەر خوایە گیانـەکان دەکێـشێت لـەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لە خەوەکەیدا بۆی دەنێردرێتـەوە). جـا ئەو ڕۆحەی بەرز کرایەوە بۆ لای فریـشتەکانی ئاسمـان ئـەوا ئـەو خەونەیـە کـەوا باوەڕی پێدەکرێت، و ئەو ڕۆحەی کە نەچـووە لای فریـشتەکانی ئاسمـان ئـەوا ئـەو خەونەیە کە بە درۆ دەخرێتەوە[١٠٢].

إبن لهيعة ڕیوایەتی کردووە، لە إبن عثمان کوڕی نعيم الرعيني، ئەویش لە أبـی عثمان الأصبحي، ئـەویش لـە أبـی الـدرداء، ووتـی: ئەگـەر مـرۆڤ خـەوت ئـەوا ڕۆحەکەی بەرز دەکرێتەوە تاوەکو دەچێتە لای عەرش، جا ئەگەر پاك‌و خاوێن بێـت ئەوا مۆڵەتی دەدرێتێ کڕنۆش ببات، و ئەگەر پیس‌و پۆخڵ بێت مۆڵـەتی نـادرێتێ بە کڕنۆش بردن[١٠٣].

جعفر کوڕی عون ڕیوایەتی کردووە، لە إبراهيم الهجري، ئەویش لە أبی الأحوص، لە عبدالله کوڕی مـسعود کـەوا دەڵێـت: ڕۆحـەکان وەك سـەربازی بـەزۆر گـیراون بەیەکدەگەن‌و دەچنە ناو یەکتر هەروەك ئەسپ لەشەڕدا دەچنە نـاو یـەکتر، ئـەوەی بیناسێت هۆگری دەبێت و ئەوەی نەیناسێت‌و ڕقی لێبێت لێی جیا دەبێتەوە[١٠٤].

(١٠٢) ميزان الأعتدال: ٣/ ١٤٣.

(١٠٣) شرح الصدور: ٣٥٦.

(١٠٤) كشف الخفاء، العجلوني: ١/ ١٢١.

وە هێشتاش خەڵکی کۆنو ئێستا ئەمە نازانو نەیانبینیووە، جميـل کـوڕی معمـر العذري دەڵێت:

أضَلُّ نَهاري مُستَهاماً وَتَلتَقي *** مَعَ اللَيلِ روحي في المَنامِ وروحها

ووتویانە: پیاوی نووستو خەڵکی دیکە لە زیندووان دەبینێتو قسـەشی لەگەڵـدا دەکات، و ئەگەر چی ماوەیەکی دووریش لە نێوانیاندا هەبێت، لەگەڵ ئـەوەش ئـەم دوو کەسە هۆشیارنو ڕۆحەکەیان لە جەستەیان جیا نەبۆتەوە، جا چۆن ڕۆحـەکانیان پێك گەیشتن؟ دەڵێن: ئەمە یان دەبێت نموونەیەك بێت کـەوا خـەون لێکـدەرەوە بـۆ کەسی خەوتوو هێناویەتیەوە، یاخود گێڕانەوەکە خۆی لەو کەسەیە کـە خەونەکـەی بینیووە کەوا خۆی بێ بەری دەکـات لـە خەوەکەیـدا هـەروەك حبیـب کـوڕی أوس دەڵێت:

سَقياً لَطيفِك مِن زُورٍ أتاكَ بِهِ *** حَديث نَفسك عَنهُ وَهو مَشغُولُ

بێگومان ڕۆحەکان بۆ یەکتر دەگونجێن، و پەیوەندی یەکێکیان بەوی دیکە توونـدترو بەهێزتر دەبێت، وە هەریەکە لەوان هەست بـە هاوڕێیـەتی هاوەڵەکـەی دەکـات، و ئەگەر هەستی بە یەکێکی دیکە نـەکرد ئـەوا دەگەڕێتـەوە بـۆ ئـەو هەسـتەی لـە نێوانیاندا هەیە، و خەڵکیش ئەم شتە سەرسوڕهێنەرەیان بینیووە.

مەبەستیش لەوە کەوا ڕۆحی زیندووەکان بەیەك دەگەن هـەروەك ڕۆحـی زینـدوو مردووەکان بە یەکتر دەگەن، هەندێك لە پێشینەکان دەڵێن: ڕۆحەکان لە ئاسماندا بە یەکتر دەگەن، یەکتر دەناسنەوەو گفتو گۆش لەگەڵ یـەکتر دەکـەن، جـا فریـشتەی خەون دەیگاتێ بە چاکەو خێر یاخود بە خراپەو شەڕ، دەڵێت: ئینجا خودای گـەورە فریشتەیەك دەکاتە وەکیلی خەونەکە فێری دەکاتو ئیلهامی دەداتـێ بـە زانیـاری پێدانی هەموو نەفەسێك لە سەرچاوەی گەورەیی‌و ناوونیشانو بێبارییەکەی لە دینو دونیاو سروشتو پەروەردەو ڕەوشتی، و هیچ شتێك لەو ناچێت، وە هـیچ هەڵـەش

ناكات، جا كۆییەك لە زانستی پەنهانیو غەیبی خودای گەورە لە قورئانی پیرۆزدا دێت بۆ لای بەوەی كەوا تووشی ئەو مرۆڤە دەبێت لە خێرو چاكە یاخود شەڕو خراپە لە دینو دونیاكەی، و نموونەو شێوەی وای بۆ دێنێتەوە بە قەدەر هەڵسو كەوتو دابو نەریتەكەی بێت، جا جارێك مژدەی پێدەدات بەو چاكەی كە دەیكات یاخود پێشكەشی دەكرێت، و ئاگاداری دەكاتەوە لە گوناهێك كە كردوویەتی یاخود بۆ ئەو گرنگە، و وریای دەكاتەوە لە خراپەیەك كە ببێتە هۆكارێك بۆ ئەوەی پاڵی پێوە بنێت بۆ كاری تاوانو كارەسات، و جگە لەمەش خەون نیعمەتێكە خودای گەورەبۆ ڕەحمەتو چاكەو یادكردنەوەی خوداو زانیاری پێدان دەینێرێت، و یەكێكە لەو ڕێگایانەی كە ڕۆحەكان بەیەكتر دەگەیەنێت بۆ سەردانی یەكتر كردنو گفتوگۆ كردن، چەند كەس لە ڕێگای ئەو خەونانەوە تەوبەیان كردووەو ڕێگای چاكەیان گرتۆتە بەرو پەشیمان بوونەتەوەو باوەڕیان هێناوە بە ڕۆژی دوایی، وە چەندەها كەس لە ڕێگای خەونەوە بوونەتە خاوەنی سەروەتو سامانو گەنجینەیان دۆزیوەتەوە كەوا شاردرابۆوە.

لە پەرتووكی (المجالسة)ی أبی بكر كوڕی مروان المالكی: لە إبن قتیبە ئەویش لە أبی حاتم، وە لە الأصمعي، ئەویش لە المعتمر كوڕی سلێمان، ئەویش لەو كەسەی بۆی گێڕاوەتەوە، ووتی: جارێك دەرچووین بۆ گەشت، ئێمە سێ كەس بووین، جا یەكێك لە ئێمە خەوت، شتێكمان بینی وەك ڕووناكیو چرایەك وابوو لە لووتی هاتە دەرەوەو چووە ناو ئەشكەوتێكی نزیك لێی، جا ڕووناكیەكە گەڕایەوەو چۆوە ناو لووتی، ئینجا لەخەو هەڵساو دەمو چاوی سڕیەوە، ووتی: خەونێكی سەیرم دیت، لەو ئەشكەوتەدا ئەوهاو ئەوهام دیت، جا چووینە ناو ئەشكەوتەكە هەندێك سامانو پاشماوەمان دۆزیەوە.

ئەمەش عبدالمطلبە کە لە خەودا دەستنیشانی زەمزەمی کرد وە ئەو سامانو گەنجینەیەی دۆزیەوە کەوا لەوێ بوو[105].

وە ئەمەش عمیر کوڕی وهب لەخەودا هاتنە لای‌و پێیان ووت: هەڵسە بڕۆ ئەو شوێنەو ئەو شوێنە لە ماڵەکە هەڵیکەنە پارەو پوولی باوکت دەدۆزیتەوە، کەوا باوکی پارەو پوولەکەی شاردبۆوە، کە وەسیەتی پێ نەکردبوو، جا عمیر لەخەودا هەڵساو شوێنەکەی هەڵکەند بەو شێوەی ئەمریان پێکردبوو، دەهەزار درهەم‌و ئاڵتوونێکی زۆری دۆزیەوە، ئینجا بۆ سەرخستنی دینەکەی‌و باشکردنی گوزەرانی خۆی‌و بنەماڵەکەی پارەیەکی زۆری سەرف کرد، و. ئەمەش ئیسلامی بوونی ئەوی بەدوادا هات، یەکێك لە کچە بچووکەکانی پێیووت: باوکە گیان، خودای ئێمە باشتر لە هوبەل‌و عوزا ئێمەی بە دینەکەی خۆی خۆش ویستووە، ئەگەر ئەو نەبایە ئەم پارەو پوولەی بۆ بەجێ نەدەهێشتی، کەچی ڕۆژانێکی کەمیش ئەوت پەرستووە.

علی کوڕی أبی طالب القیروانی العابر دەڵێت: ئەو بەسەرهاتەی عمیرو دەرهێنانی پارەو پوولەکەی لە خەودا بە سەیرترین شت دادەنرێت لەلای ئێمە، لەو سەردەمەی ئێمەداو لە شارەکەی خۆمان لە أبی محمد عبداللە البغانشیمان بینی کەوا پیاوێکی چاك‌و بەناوبانگ بوو بە خەونی مردووەکان و پرسیارکردنیان لە شتە بزرو پەنهانەکان، جا ئەمەی دەگواستەوە بۆ ماڵەوەیان و خزم‌و ناسیاویان تاوەکو ناوی دەرکردو خەڵکێکی زۆر لە دەورەی کۆبووەوە، پیاوێك هاتە لای‌و شکایەتی لای کرد کە یەکێکی نزیکی ئەو مردووە بێ ئەوەی وەسیەتی لەلای بکات‌و پارەو پوولێکی زۆری هەبوو شوێنەکەی پێنازانێت، بۆ ئەوەی ڕێگایەکی چاکی پێ نیشان بدات، لەخودای گەورە پاڕایەوە لەو شەوەدا ئەو مردووەی وەسفی کردبوو لە

(١٠٥) السيرةالنبوية،إبن هشام:(١/١٥٠).

خەوەکەیدا بینی، ئینجا پرسیاری ئەو پارەو پوولەی لێکرد، ئینجا خەبەری دا بە پیاوەکە.

لە کارە دەگمەنەکانی کە پیرەژنێکی چاکو ئیماندار مرد ئافرەتێك نەبوو لەلای کە ئەو حەوت دینارەی هەیەتی پێی بسپێرێت، جا یەکێك هاتە لای هاورێکەی کەوا ئەو دەیویست پارەکەی لەلا دابنێت، بە خێرایی چووە لای پیرەژنەکە، هەواڵی ناوی مردووەکەی راگەیاند بە کەس‌وکاری، پاشان بەیانی ئافرەتەکە گەڕایەوە لای کەس‌وکاری، پێی ووت: فلانە پیرەژن دەڵێت: لە بنمیچی ماڵەکەم حەوت تەختە بژمێرە پارەکانم لەوێ شاردۆتەوە لەناو پەڕۆیەکی خوریم داناوە، ئینجا ئەم کارەی کرد، ئینجا پارەکەی دۆزیەوە کەوا وەك ئەوەی وەسفی کردبوو.

دەڵێت: پیاوێك بۆی گێڕامەوە کەوا گومان نابەم بە درۆکردنی ووتی: ئافرەتێك منی بە کرێ گرت بۆ ئەوەی ماڵەکەی لێ تێك بدەم، و سەرلەنوێ نۆژەنی بکەمە بە پارەیەکی دیاریکراو، جا کاتێك کەل‌وپەلەکەم وەرگرت بۆ تێکدانی خانووەکە، ووتم: ئەمە بۆچی تێکی دەدەی؟ ئافرەتەکە ووتی: سوێند بەخوا هیچ پێویستیم بە تێکدانی ئەم خانووە نیە، بەڵام کە باوکم مرد، ئەو زۆر دەوڵەمەندو خاوەنی سەروەت‌و سامانێکی زۆر بوو بەڵام هیچی وامان نەدۆزیەوە لە پارەو پوولەکەی، پارەکەی لە شوێنێکی ئەم خانووە شاردۆتەوە بۆیە تێکی دەدەم بەڵکو پارەکە دەدۆزمەوە، ئینجا پیاوەکە وەك ئاگادار کردنەوەیەك بە ئافرەتەکەی ووت: شتێکت پێ بڵێم لەمە ئاسانتر بێت بۆ تۆ، ووتی: ئەم شتە چی یە؟ ووتی: فلان کەس، بڕۆ لای‌و پرسیاری لێبکەو چیرۆکی خۆتی بۆ بگێڕەوە بەڵکو ئەم باوکت لە خەو دەبینی‌و شوێنی شاردنەوەی پارەکەت پێ نیشان دەدات بەبێ ماندووبوون‌و بەبێ نرخ، جا ئافرەتەکە چووە لای پاشان هاتەوە لای ئێمە، پێی ووت: کەوا ناوی خۆی‌و ناوی باوکی لای خۆی نوسیووە، بەیانی زوو چوومە لای کارەکە، جا ئافرەتەکە لای پیاوەکە هاتەودو ووتی: پیاوەکە پێی ووتم: باوکتم لە خەودا بینی، ئەو دەیووت:

پارەکە لە شوێنێکی چەماوەدایە لای خانووەکە، ووتی: ئینجا شوێنی دیوارە چەماوەکەمان هەڵکەند تاوەکو دەلاقەیەك بە دیارکەوت‌و بینیم پارەکە لەوێدایە، ووتی: بەڕاستی سەرمان سوڕما، جا ئافرەتەکە پارەکەی بە کەم زانی کە دۆزیەوە، دەیووت: پارەو سامانی باوکم لەوە زیاتر بوو، بەڵام من دەگەڕێمەوە لای پیاوەکە، جا ڕۆیشتەوە لای پێی ڕاگەیاند، پاشان پرسیاری لێکرد دووبارە بکاتەوە، جا کاتێك بەیانیەکەی چووە لای ووتی: کەوا ئەو بە ئافرەتەکەی ووتەوە: کەوا باوکت پێت دەڵێت: لە کۆگای زەیتەکە حەوزێکی چوارگۆشە هەیە ژێرەوەی هەڵبکەنە، ووتی: کۆگاکەم کردووە لە گۆشەیەکدا حەوزێکی چوارگۆشە هەبوو، هێنامانە خوارەوەو ژێرەوەمان هەڵکەند، گۆزەیەکی گەورەمان دۆزیەوە، دام بە ئافرەتە پاشان تەماعی گرتی‌و سوور بوو لەسەر ئەوەی جارێکی تر بگەڕێتەوە لای پیاوەکە، ئەم کارەی کرد، لەلای پیاوەکە گەڕایەوە خەمۆکی‌و دڵتەنگی بە ڕوویەوە دیار بوو ئافرەتەکە ووتی: پیاوەکە بە منی ووت: بەقەدەر توانای خۆت پارەکەت وەرگرت، بەڵام ئەوەی ماوەتەوە شەیتانێك لە جنۆکە لەسەری دانیشتووەو پاسەوانی لێدەکات تا ئەو کاتەی قەدەرەکە تەواو دەبێت.

وە حیکایەت‌و چیرۆك لەو بابەتەدا زۆرە.

یەکێك بۆی گێڕامەوە لەبارەی شێخی ئیسلام إبن تیمیە کەوا لەپاش مردنیدا لە خەودا بینیوویەتی، پرسیاری لێکردووە لە مەسەلەی هەندێك شتی فەرزو واجب کەوا کێشەی بۆ دروستکردبوو جا وەڵامی پرسیارەکانی بەڕاستی دایەوە.

***

ئایا ڕۆح دەمرێت
یاخود مردن تەنها بۆ لاشەکەیە؟

بێگومان خەڵك لەمەدا جیاوازی هەیە، کۆمەڵێك دەڵێن: ڕۆح دەمرێت، وە تامی مردن دەچێژێت، چونکە ئەویش نەفسە، وە هەموو کەسێك دەبێت تامی مردن بچێژێت.

دەڵێن: بەڵگەکان ئاشکراو نیشانەن لەسەر ئەوەی کەس نامێنێت تەنها خودای تاكو تەنیا نەبێت، خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ* وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ﴾ {الرحمن: ٢٦-٢٧} واتە: (هەموو ئەو کەسانەی لەسەر ڕووی زەویـن، هەر هەمووی فەوتاوو تیاچووەو دەبێت بمرن* تەنها زاتی پەروەردگاری خاوەن بڵندیو ڕێزداری تۆیە کە دەمێنێتەوە). وە هەروەها خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ﴾ {القصص: ٨٨}. واتە: (هەرچی شت هەیە تیا چووەو لەناو چووە جگە لەو زاتە). دەڵێن: ئەگەر فریشتەکان بمرن، ئەوا نەفسی مرۆڤ لە پێشترە بۆ ئەوەی بمرێت، دەڵێن خودای گەورە لەبارەی ئەهلی ئاگرەوە دەفەرموویێت ئەوان دەڵێن: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ {غافر: ١١}. واتە: (پەروەدگارا تۆ دەسەڵاتت بێ سنوورە دووجار ئێمەت مراندووەو دووجار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە). جا مردنی یەکەم ئەوا شایەدەو بینراوە، ئەوە بۆ لاشەکەیە، و ئەوەی تر بۆ ڕۆحەکەیە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان نامرن، ئەمە دروستکراوە بۆ مانەوە، بەڵکو تەنها لاشەکان دەمرێت، دەڵێن: بێگومان بەڵگە هەیە لەسەر ئەم ووتانە ئەمەش بەڵگەیە لە نازو نیعمەتی ڕۆحەکانو ئازاردانی ڕۆحەکان پاش ئەوەی جیا دەبنەوە لە لاشەکانیانو دەگەڕێتەوە بۆ لای خودای گەورە، جا ئەگەر ڕۆحەکان مردن ئەوا

نیعمەتو ئازاریان لەسەر دەپچڕێت، جا خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ* فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُواْ بِهِم مِّنْ خَلْفِهِمْ﴾ {آل عمران: ١٦٩-١٧٠}. واتە: (هەرگیز وا مەزانن‌و وا دامەنێن ئەوانەی لە پێناوی خوادا شەهید بوون‌و کوژران، مردوون، نەخێر وانیە، بەڵکو ئەوانە زیندوون، لەلای پەروەردگاریان لە ڕزق‌و ڕۆزی بەهرەوەرن* زۆر دڵخۆش‌و شادمانن بەو بەخشش‌و زیادە فەزڵەی کە خوا پێی بەخشیوون، مژدەش دەدەن بەوانەی هێشتا بەوان نەگەیشتوون‌و ((شەهید نەبوون))). وە ئەمەش لەگەڵ پچڕانە کاتێك ڕۆحەکان لەلاشەکانیان جیا دەبنەوە بێ گومان تامی مردن دەچێژێت.

ڕاستیەکەی دەوترێت: مردنی گیانەکان بریتی یە لە جیابوونەوەیان لە لاشەکانیان، دەرچوونە لێی، جا ئەگەر ئەوەی دەڵێت ڕۆحەکە دەمرێت ئەوا تامی مردنی چێشتووە، ئەوەی دەڵێت ڕۆحەکان دەمێننەوە بەڵام تەنها لاشەکان لەناو دەچێت کەواتە بەو بۆچوون‌و ڕەچاوکردنە ڕۆحەکە نامرێت، بەڵکو ئەو دەمێنێتەوە پاش دروست بوونی لەنازو نیعمەت یاخود لە عەزاب‌و ئێش‌و ئازار تاوەکو ئەوکاتەی خودای گەورە بیەوێت، وەهەروەها بەخێرایی بڕیار دەدات کە خودای گەورە ڕۆحەکان دەنێرێتەوە بۆ لاشەکانیان، وە أحمد کوڕی الحسین الكندی ئەو جیاوازیەی ڕێکخستووە لەو پارچە هۆنراوەیەدا:

تنازَع الناس حَتى لا اتفاق لهم *** إلاّ على شَجَبٍ والخُلفُ في الشجبِ[١٠٦].
فَقيلَ: تَخَلُصُ نَفسُ المرءِ سالمة *** وَقيلَ: تَشرَكُ جسم المرء في العَطَبِ

جا ئەگەر ووترا: لەکاتی فووکردن بە کەڕەنادا ئایا ڕۆحەکان بە زیندوویی دەمێننەوە هەروەك ئێستا، یاخود دەمرێت پاشان زیندوو دەبێتەوە؟

---

(١٠٦) الشجب: لەناوچوون، الخُلف: جیاوازی.

ووتویانە: خودای گەورە دەفەرموویّت: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الأَرْضِ إِلَّا مَن شَاء اللَّهُ﴾ {الزمر: ٦٨}. واتە: (لەورۆژە فوو دەکریّت بە کەڕەنادا هەرکەس لە ئاسمانەکانو زەویدا مابیّت خیّرا دەمریّت، مەگەر کەسیّك خوا وویستی لەسەر مردنی نەبیّت). بیّگومان خودای گەورە لە ئاسمانەکانو لە زەویدا هەندیّك کەسی لەو مردنە دوور خستۆتەوە.

جا هەندیّك دەڵیّن: ئەوانە شەهیدەکانن، ئەمە ووتەی أبی هريرە، وإبن عباس، وسعید کوڕی جبیرە.

وە دەڵیّن: ئەوانە جبرائیلو میکائیلو إسرافیلو عزرائیل (ملك الموت)ە. وە ئەمەش ووتەی مقاتلو هەندیّك کەسی دیکەیە.

دەڵیّن: ئەوانە ئەو کەسانەن کە لە بەهەشتدان لە (حور العین) حۆریەکانو هەندیّکی تر، ئەوانەی لە ئاگردان لە ئەهلی دۆزەخو دەرگەوانەکەی دۆزەخ، أبو إسحاق کوڕی شاقلا ئەمەی وتووە.

ئیمام أحمد دەریخستووە لەسەر ئەوەی کەوا (حور العین والولدان) حۆریەکان و منداڵانی ناو بەهەشت نامرن لەکاتی فووکردن لە کەڕەنادا. خوای گەورە هەواڵی داوە کەوا ئەهلی بەهەشت ﴿لَا يَذُوقُونَ فِيهَا الْمَوْتَ إِلَّا الْمَوْتَةَ الْأُولَى﴾ {الدخان: ٥٦}. واتە: (لە هەمووی خۆشتر ئەوەیە کە هەرگیز تاڵی مردن ناچیّژن تیایدا جگە لەو مردنەی یەکەجار).

ئەمەش دەقیّکە لەسەر ئەمانە کەوا نامرن جگە لە مردنی یەکەجار نەبیّت، جا ئەگەر جاری دووەم مردن ئەوا دەبیّتە دوو مردن، بەڵام ووتەی ئەهلی دۆزەخ: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ {غافر: ١١}. واتە: (پەروەردگارا تۆ دەسەڵاتت بیّ سنوورە دوو جار ئیّمەت مراندووەو دوو جار ئیّمەت زیندوو کردۆتەوە) جا تەفسیرکردنی ئەو ئایەتە کەوا لە سوورەتی (البقرة) دایە وەك خودای گەورە دەفەرموویّت: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتاً فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾

{البقرة: ٢٨}. واتە: (چۆن بیّ بڕوا دەبن بە خوا لەکاتێکدا ئێـوە بـیّ گیـان بـوون خوا دروستی کردوونو گیانی بەبەردا کردن، پاشان دەتانمرێنێتو دوایـی زینـدووتان دەکاتەوە). جـا ئەوانـە مردبـوون وە ئەوانـە کـەمیّ ئـاوی ڕوون بـوون لـە پـشتی باوکیانو لـە منداڵـدانی دایکیـان، لـەدوای ئەمـەدا زینـدووی کردنـەوە، پاشـان دەیانمرێنێت، پاشان زیندوویان دەکاتەوە لە ڕۆژی زیندوو بوونەوەدا. ئەمـەش ئـەوە دەگەیەنێت کەوا ڕۆحەکانیان پێش هاتنی ڕۆژی قیامەت نامرن، جا ئەگـەر وابێـت ئەوا دەبێتە سیّ مردن، لەکاتی فووکردن بە کـەڕەنادا ڕۆحـەکان دەمـرن، جـا لـەو حەدیسە سەحیحەدا: (أنَّ النَّاس يصعقون يَوم القِيامَـة فَـأكُون أول مَـنْ يفيـق، فـإذا موسى آخذ بقائمة العرش، فَلا أدري أفاق قَبلي أم جوزي بصعقة يوم الطـور) [١٠٧]. واتە: (بێگومان خەڵکی لە ڕۆژی قیامەتدا دەمـرن جـا مـن یەکـەمین کەسـم کـە زیندوو دەبمەوە، بینیم موسی دەستی بە پێچکەی عەرشەوە گرتبـوو، نـازانم پـێش من زیندوو دەبێتەوە یاخود لە دوای من لە مردنی ڕۆژی دوایی).

جا ئەو مردنە لە هەڵڕێستو نیشانەکانی ڕۆژی قیامەتە ئەگـەر خـودای گـەورە هاتو وویستی لەسەر بوو بۆ بڕینەوەو تەواوکردنی و زەوی بە نووری خۆی ڕوونـاك دەکاتەوە، لەو کاتـەدا هـەموو بوونـەوەرو دروسـتکراوان دەمـرن. خـودای گـەورە دەفەرمووێت: ﴿فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلَـاقُوا يَـوْمَهُمُ الَّـذِي فِيـهِ يُـصْعَقُونَ﴾ {الطـور: ٤٥}. واتە: (وازیان لیّ بهێنە هەتا بەو ڕۆژە دەگەن کە تیایدا دەچنو لاڵو پاڵ دەکـەون). ئەگەر چی ئەو لاڵو پاڵ کەوتنەش مردن بێت ئەوا مردنێکی دیکەیە، و کۆمـەڵێك لە پیاوچاکان بۆ ئەمە ئاگاداریان کردۆتەوە، جـا أبـو عبـدالله القرطبـی ڕەحمـەتی خوای لیّ بێت لەم بارەیەوە دەڵێت: لەم حەدیسە دەرکەوتووە کەوا ئـەوە مردنێکـی لەهۆش خۆ چوونە نەك ئـەو مردنـەی ڕوودەدات لـەکاتی فـووکردن بـە کـەڕەنادا، دەڵێت: شێخ أحمد کوڕی عمرو ووتی: حەدیسی پێغەمبەرﷺ دەریخستووە نیشانە

---

(١٠٧) مسلم: (٢٣٧٣).

دەكات لەسەر ئەوەی كەوا ئەو مردنە ماوەی دووری نەفخەی دووەمە كەوا نەفخەی زیندوو بوونەوەیە، هەندێك لە زانایان دەڵێن: لەوانەیە موسی لەو پێغەمبەرانە بێت كەوا نەمرێت، ئەمەش ناڕەوایەو ناگونجێت، القاضي عیاض دەڵێت: لەوانەیە مەبەست لەو مردنە داچڵەكینو تۆقاندنی كاتی زیندوو بوونەوە بێت لەو كاتەی ئاسمانەكانو زەوی لێك دەترازێن. وە أبو العباس القرطبي بەرپەرچی دەداتەوەو دەڵێت: لەو حەدیسە سەحیحەدا وا لێك دەدرێتەوە كاتێك پێغەمبەرﷺ لە گۆڕەكەی دێتە دەرەوە موسای پێ دەگات كەوا لیستی عەرشی هەڵگرتووە. ئەمەش لەوانەیە لەكاتی نەفخی ڕاچڵەكینو داخورپان بێت.

أبو عبدالله دەڵێت: شێخ أحمد كوڕی عمرو ووتی: ئەوەی ئەو كێشەو گرفتە ناهێڵێت مردن ئەوە نیە بە پاكو بێگەردی نەبێت، بەڵكو ئەوە گواستنەوەیە لە بارێك بۆ بارێكی دیكە، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی شەهیدەكان لەپاش كوژرانیان یان مردنیان زیندوونو لەلایەن خودای گەورەوە رزقو ڕۆزییان بۆ فەراهەم كراوەو دڵخۆشو مژدە دەریشن، وە ئەمەش خەسڵەتی زیندووەكانە لە دونیادا، جا ئەگەر بۆ شەهیدەكان ئاوا بێت ئەوا پێغەمبەرەكان هەقترو لە پێشترن بۆ ئەم كارە، وە لەگەڵ ئەوەش پێغەمبەرﷺ ڕاستی فەرمووە كە زەوی جەستەی پێغەمبەران ناخوات وە هەروەها پێغەمبەرﷺ لە شەوڕەوەكەیدا لە بیت المقدس لەگەڵ پێغەمبەران كۆبووەوە، لە ئاسمانیشدا بەتایبەتی لەگەڵ موسی، پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە كەوا هیچ موسڵمانێك نیە سەلام لە مردوو بكات ئیللا خودای گەورە ڕۆحەكەی بۆ دەنێرێتەوە تاوەكو وەڵامی سەلامەكەی دەداتەوە، جگە لەمە ئەوەی بڕیاری لەسەر دەدرێت ئەوەیە كە مردنی پێغەمبەران گەڕانەوەیە كەوا لە ئێمە دوور خراونەتەوەو لێمان شاراوەن بەجۆرێك ئێمە نازانینو هەستیان پێ ناكەین بەوەی ئایا ئەوان بە زیندوویی ماونەتەوە، ئەمەش وەك حاڵەتی فریشتەكان، كەوا ئەوان زیندوونو بوونیان هەیە بەڵام ئێمە نایانبینین، ئەگەر بڕیار درا بەوەی ئەوان

زیندوون، جا ئەگـەر فـوو بـە کـەڕەنادا کرابـە نەفخـەی مـردن ئـەوا ئـەوەی لـە ئاسمانەکاندایەو، ئەوەی لـە زەویـش دایـە دەمرێـت مەگـەر ئـەوەی خـوا بیـەوێت نەمرێت، بەڵام (صعق) مردنو لە هۆش خۆ چوونی پێغەمبەران دەریخستووەئەوا لـە هۆش خۆ چوونە، جا ئەگەر فوو کرا بە کەڕەنادا بە نەفخی زیندوو بوونـەوە ئـەوەی مردووە زیندوو دەبێتەوە، وە ئەوەیش کە لـە هـۆش خـۆی چـووە هەڵدەسـتێتەوە، هەروەها پێغەمبەرﷺ لە حەدیسێکی سەحیحدا هاتووە: (فَأكون أول مَن يفيـق). واتە: (من یەکەم کەس دەبم کە هەڵدەسـتمەوە). وە پێغەمبـەرمانﷺ یەکـەمین کەسە کە لە گۆڕەکەی دێتە دەرەوە جگە لە موسی نەبێت، ئـەوەش ڕاڕایـی هەیـە لەسەر ئەوەی ئایا ئەو پێش پێغەمبەر لە هـۆش خـۆ چـوونەکەی زینـدوو بۆتـەوە، یاخود لەسەر ئەو حاڵەتە ماوەتەوە کەوا پێش نەفخەی (صعق) لە هۆش خۆ چـوون بە خەبەر بووە، چونکە ئەوە هەژمار دەکرێت بە مردنـی ڕۆژی دوایـی، و ئەمـەش چاکەیەکی گەورەیە بۆ موسی، ئەمـەش هـەرگیز پێویـست ناکـات بـە چـاکەیەك باشترو چاکتری بکـەیت لەسـەر پێغەمبـەرمانﷺ، چـونکە شـتێکی نیمـچەیی واجبو پێویست نابێت لە کارێك بە تێکڕایی[١٠٨].

أبو عـبدالله القرطبی دەڵێت: ئەگەر حەدیسەکە لەسەر مردنی بوونەودر بێـت لـە ڕۆژی قیامـەت ئەوا هیچ کێشەو گرفتی نامێنێت، بەڵام ئەگەر لە هۆش خۆ چـوونی مردن بێت لەکاتی فووکردن بـە کـەڕەنادا، ئەمـەش دەبێـت یـادی ڕۆژی قیامـەت بکرێتەوەو مەبەست لێی لێکدانەوەیە، جا ماناکەی: ئەگەر فوو کرا بە کەڕەنادا لـە نەفخەی زیندوو بوونەوە پێغەمبەرﷺ دەڵێت من یەکەمین کەسم لەوانەی سـەری خۆی بەرز دەکاتەوە، جا دیتم موسی دەستی گرتووە بە پێچکەیەك لە پێـچکەکانی عەرش، جا نازانم پێش مـن هەڵـساوەتەوە یـاخود لـەدوای مـن لـە مردنـی ڕۆژی داییدا.

---

(١٠٨) التذكرة: ١٦٨.

(إبن القيّم) دەڵێت: پشتگیری کردن‌و ڕاڤە کردنی حەدیسەکە لەسەر ئەمە بەڕاست نازانرێت، چونکە پێغەمبەرﷺ دوو دڵ‌و ڕاڕا بووە، ئایا موسی لە پێش ئەو هەڵساوەتەوە، یاخود لە دوای ئەودا، جا ماناکەی: نازانم لە هۆش خۆی چووە، یاخود لە هۆش خۆی نەچووە، وە لە حەدیسەکەدا دەفەرموێت: (فَأكون أول مَن يفيق) وە ئەمەش هێما دەکات لەسەر ئەوەی پێغەمبەرﷺ لە هۆش خۆی دەچێت، ئەم دوو دڵی‌و ڕاڕاییەش دەستدەکەوێت لەبارەی موسی ئایا لە هۆش خۆی چووەو پێش ئەو هەڵدەستێتەوە لەکاتی لە هۆش خۆ چوونەکەی، یاخود لە هۆش خۆی ناچێت، جا ئەگەر مەبەستی یەکەم بێت بە لەهۆش خۆ چونی یەکەم ئەمەش لە هۆش خۆ چوونی مردنە ئەگەر وابێت ئەوا مردنی پێغەمبەرﷺ سەلمێندراوە، وە ڕاڕایش هەیە ئایا موسی مردووە یاخود نەمردووە؟ ئەمەش ناڕەواو نەگونجاوە لە هەموو ڕووەکانەوە، جا ئەمەش زانراوە کە ئەمە (صعق)ی ڕاچڵەکین‌و لە هۆش خۆ چوونە نەوەك (صعق)ەی مردن، لەو کاتەدا ئایەتەکە هێما ناکات لەسەر ئەوەی لە کاتی نەفخەی یەکەم هەموو ڕۆحەکان دەمرێت، بەڵێ هێما دەکات لەسەر مردن بوونەوەرو دروستکراوەکان لەکاتی نەفخەی یەکەم، هەرکەسێك پێشتر تامی مردنی نەکردبێت لەوکاتەدا تامی مردن دەکات، بەڵام ئەوەی تامی مردنی کردووە یاخود ئەوەی مردنی لەسەر واجب نەکراوە ئەوا ئایەتەکە هێما ناکات لەسەر ئەوەی بۆ جاری دووەم دەمرێتەوە، خودای گەورەش لە هەموو کەس زاناترە.

جا ئەگەر وتیان: چۆن کار بەو حەدیسە دەکەن: (إنّ النَّاس يصعقون يَوم القيامَة فَأكون أول مَنْ تنشق عَنْـهُ الأرض، فَأجد موسى باطِشاً بِقائِمَة العَرشِ؟). واتە: (بێگومان خەڵکی لە ڕۆژی قیامەتدا دەمرن جا من یەکەمین کەسم لە زەوی دێمە دەرەوە، لەوکاتەدا موسی دەبینم بە توندی دەستی گرتووە بە پێچکەی عەرش). دەڵێن: گومانی تیا نیە کەوا ئەم وتەیە ئاوا هاتووە، کێشەو گرفتی تێدا سەری

هەڵداوە، بەڵام لەسەر ئەوانەی ئەم حەدیسانەی ڕیوایەت کردووە، لە دوو حەدیسدا بە دوو شێوەزار هاتووە، وە دوو حەدیسەکەش ئەمانەن:

یەکەمیان: (أن النَّاسَ يَصعقونَ يَم القيامَة فَأكون أول مَنْ يَفيق)

وە دووەمیان: (أنا أَول مَنْ تنشق عنه الأرض يَوم القيامة)

واتە: (ئەمن یەکەم کەسم کەوا زەوی لەسەرم شەق دەبێت، واتە یەکەم کەسم ڕۆژی دوایی زیندوو دەبمەوە).

جا لەالترمذی و کەسانی دیکەدا لەحەدیسێکی سعید الخدری وەرگیراوە و دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (انا سيد ولد آدم يوم القيامة ولافخر، وبيدي لواء الحمد ولافخر وما من نبي يومئذ آدم فمن سواه إلاّ تحت لوائي، وأنا أول من تنشق عنه الأرض ولافخر).قال الترمزي: هذا حديث حسن صحيح.

واتە: من گەورەی نەوەی ئادەمم لەڕۆژی دوایی بەبێ شانازی، وە لەژێر ئاڵای سوپاسی منن بەبێ شانازی وەهەموو پێغەمبەرەکان لەژێر ئاڵای منن وەمن یەکەم کەسم کە زەویم لەسەر شەق دەبێت بەبێ شانازی).

جا ئەگەر وتیان: چی دەکەین لەبارەی ئەو حەدیسە: (فلا أدري أفاق قبلي أم كان ممن استثنى الله عز وجل؟) واتە: جا نازام لەپێش من هەڵساوەتەوە یاخود یەکێکە لەو کەسانەی خودای عز وجل جیایی کردۆتەوە).

ئەوانەی خودای گەورە جیای کردوونەتەوە ئەوانە جیاکراوە لەنەفخەی ڕاچڵەکینو لەهۆش خۆچوون نەك لەڕاچڵەکینو لەهۆش خۆچوونی ڕۆژی دوایی هەروەك خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَنُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَن شَاءَ اللَّهُ﴾ (الزمر: ٦٨) واتە:(لەوڕۆژەدا فوو دەکرێت بەکەڕەنادا هەرکەس لەئاسمان و زەویدا مابێت خێرا دەمرێت، مەگەر کەسێك خوا ویستی لەسەر مردنی نەبێت).

لێرەدا جیاکردنەوە رووی ئەدا لەمردنی بوونەوەرەکان لەرۆژی قیامەتدا؟ وە ئەوانەی ریوایەت دەکەن لەسەر ئەم حەدیسە سەحیحە کە رێك نەکەوتوون کەوا دەفەرمووێت: (فلا أدري أفاق قبلي أم جوزي بصعقة الطور) واتە: (جانازانم (موسى) ﷺ لەپێش من هەڵساوەتەوە یاخود لەدوای من لەمردنی رۆژی دواییدا).

هەندێك لەوانەی ریوایەت دەکەن وا گومان دەبەن کەوا ئەو مردنە بریتییە لەو فووکردنەی مردندا وە (موسا)ش لەناو ئەوکەسانەیە کەلێی جیاکراوەتەوە، ئەمەش هەرگیز رێك ناکەوێك لەسەر ئەو بیروباوەڕە نوێیەدا، چونکە هەڵسانەوە لەوکاتەدا بریتییە لە هەڵسانەوەی زیندووبوونەوە، جا چۆن دەفەرمووێت: (لا أدري أبعث قلبى أم جوزي بصعقة الطور).

ئەمەش بەجیاوازی ئەو مردنەیە کەهەموو بوونەوەرەکان دەمرێت لەرۆژی دواییدا لەوکاتەی خوای گەورە کارەکەی لەنێوان بەندەکان تەواوبکات و نووری خۆی پێشانی ئەوان دەدات ، جا هەموو لەهۆش خۆیان دەچن، بەڵام موسى ﷺ ئەگەر لەگەڵ ئەوان لەهۆش خۆی نەچێت بێگومان ئەوا هەژمار دەکرێت بەو لەهۆش خۆچوونەی کەوا خودای گەورە لەورۆژەی نووری خۆی نیشانی چیاکەداو جیا لەتاوان و لەهەژمەتان پارچەپارچە بوو، جا خودای گەورە ئەو لەهۆش خۆچوونەی موسای تەعویز کردۆتەوە بەو لەهۆش خۆچوونەی بوونەوەرەکان، لەوکاتەی نووری خۆی پێشانی بەندەکان دەدات لەرۆژی قیامەتدا.

***

کاتێك ڕۆحەکان پاش جیابوونەوەی لاشەکانیان، ئەگەر خۆیان خەریك کرد بەهەر شتێك هەندێك پەسەندتر دەکات تاوەکو خۆیان بەیەکتر بناسێنن و بەیەکتر بگەن، وە ئایا کێشە درووست دەکات ئەگەر خۆی تەرخانکرد بەهاوشێوەی لاشەکەی کەوا تێیدا بووە و ئایا داوای وێنەکەی دەکات؟ یاخود ئایا حاڵی چۆن دەبێت؟

ئەوە کێشەیەکە هێشتا و بەردەوام قسەی لەبارەیەوە دەکرێت وهەرکەسێکیش لەسەر ئەمەی نووسی سەرکەوتوو نابێت جا ئەگەر بەسوود بێت یاخود بێ سوود بێت، بەتایبەتی لەسەر یاساو بیرو باوەڕێك ئەوکەسەی دەڵێت ئەمە تەنها شتێکە لەسەر خوانی گفت و گۆ بەکێشەو هەڵپەسێردراوی ماوەتەوە، و نەك لەناو جیهانی دونیادا و نە لەدواییدا، و هیچ هاوشێوەو تواناو قەدەرو کەسێك نییە.

جا ئەو پرسیارە لەسەر نەریت و بیروباوەڕی ئەواندا ئەوا هیچ وەڵامێك بۆ ئەوان نییە، هەروەها ئەوەی دەڵێت: ئەمە بریتییە لە نیشانەیەك لەنیشانەکانی جەستە، لەیەکێکی دیکە جیای دەکاتەوەو پەسەندتری دەکات، ئەمە مەرجدارە بەلاشەوە هەڵسێت، جا جیاکردنەوەو پەسەندکردن لەپاش مردندا بۆی نیە، بەڵکو هیچ بوونێکی نییەو لەسەر بیروباوەڕی ئەوان، بەڵکو لەناو دەچێت و نامێنێت بە لەناوچوونی لاشەکە هەروەك هەموو خەسڵەت و سیفەتی زیندو لەناو دەچێت و نامێنێت، وە ناکرێت وەڵام لەسەر ئەو مەسەلەیە هەبێت تەنها لەسەر یاساو بیروباوەڕی ئەهلی سوننە کەوا بەڵگەی قورئان و سوننەت و نیشانەکان و هۆکارەکان لەسەر دەهێنێتەوە.

خوای گەورە وەسفی ڕۆحی کردووە بەهاتن و دەرچوون و گیان کێشان و مردن و و گەڕانەوە وە بەرزکردنەوەی بۆ ئاسمان کردنەوەو داخستنی دەرگاکان بۆ ڕۆحەکان.

جا خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ﴾ (الانعام: ٩٣).

واتە:(خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لەنێش و ئازاری سەرەمەرگدا گیریان خواردووە فریشتەکانیش دەستیان لێدەکەنەوەو لێیان دەدەن (پێیان دەڵێن): گیانتان بدەن بەدەستەوە، دەی رۆحتان دەرکەن).

وە هەروەها خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * فَادْخُلِي فِي عِبَادِي * وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (الفجر: ٢٧-٣٠).

واتە:(ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی، بگەڕێرەوە بۆلای پەروەردگارت کەتۆ لەو رازیت و ئەویش لەتۆ رازییە، دەبچۆرە ریزی بەندە چاکە نازدارو بەرێزەکانمەوە، بچۆرە بەهەشتە خۆشە رازاوەکەمەوە).

ئەمەش لەوکاتەدا پێی دەوترێت کە رۆح لەلاشەدا جیادەکرێتەوە..

هەروەها خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾ (الشمس: ٧-٨) واتە:(سوێند بەدەروون و ئەوزاتەی کە بەرێك و پێکی بەدیهێناوە، جا توانای خراپەو چاکەو خوانەناسی و خواناسی تێدا دابین کردووە).

جا خوای گەورە رایگەیاندووە کەوا ئەو دەروونی درووست کردووە هەوەك رایگەیاندووە کەوا لاشەی درووست کردووە..

هەروەها دەفەرموویّت: ﴿الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ﴾ (الأنفطار: ٧) واتە:(ئەو پەروەردگارە تۆی درووست کردووە بە رێك و پێکترین شێوە، بەجوانترین شێواز).

ئەمەش پاك و بێگەردی خودایە دەروونی ئادەمیزادی درووست کردووە، هەروەك لاشەکەشی درووست کردووە، بەڵکو لاشەکەی درووست کردووە، وەك قاڵبێك بۆ دەروونەکەی، جا یەکسانی لاشە بەردەوامییە بۆ یەکسانی دەروون، وە لاشە

ئامادەو دروستکراوە بۆ دەروون وەك قاڵب هەروەك دەروون ئامادەو دروستکراوە بۆ لاشە.

ئا لێرەدا دەزانرێت کەوا لەلاشەکەیدا شێوەیەك وەردەگرێت کەلە کەسێکی دیکە پێی جیا دەکرێتەوە، جا دەروون و لاشە هەردووکیان کاریگەرییان بۆسەر یەکتری هەیە، لاشەی پاك و خاوێن وە پیس و خراپ لەدەروونی پاك و خاوێن و پیس و خراپدا دەست دەکەوێت، وە دەروونی پاك و خاوێن و پیس و خراپ لەلاشەی پاك و خاوێن و پیس و خراپدا دەست دەکەوێت.

جا توندو بەهێزترین شت کەوا پەیوەندی و گونجاوی کاریگەری و کار لێك کردنی لەسەر ئەوەی تردا هەبێت ئەوا رۆح و لاشەیە، بۆیە لەکاتی جیابوونەوەی رۆح لەلاشەدا پێی دەوترێ: ئەی دەروونی پاك وەرە دەرەوە کەوا لەلاشەیەکی پاکدا بوویت، ئەی دەروونی پیس وەرە دەرەوە کەوا لەلاشەیەکی پیس دابوویت.

خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر: ٤٢).

واتە: (هەر خودایە کە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لەخەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەوکەسەی کەخوا بڕیاری مردنی دابێت رۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی ئەوکەسەش کە رۆژی تەواو نەبوویێت دەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو).

جا خودای گەورە وەسفی کردووە بەمردن وە گرتن و ناردنەوە، هەروەك وەسفی کردووە بەچوونە ناوەوەو دەرچوون و گەڕاندنەوەو یەکسانی کردن و رێکخستن.

وە پێغەمبەر(ﷺ) رایگەیاندووە: (أن بصر الميت يتبع نفسه إذا قبضت) [109].

واتە: (ئەگەر رۆح دەرچوو چاوی مردو بەدوایدا دەڕوانێت).

([109]) مجمع الزائد: ٢/٢٣٠

هەروەها رایگەیاندووە: (أن الملك يقبضها فتأخذها الملائكة من يده فيوجدلها كأطيب نفخة مسك وجدت على وجه الأرض، أو كأنتن ريح جيفة وجدت على وجه الأرض) [110].

واتە:(گیانێکیش گیانی دەکێشێت جا فریشتەکان دەیخەنە ناو کفنە بۆن خۆشەکە کەوا بۆنی زۆر خۆشترە لەبۆنخۆشترین میسك لەسەر رووی زەوی، یاخود بۆنخۆشترە لەناو ئەو بۆنانەی کە لەسەر زەویدا هەیە).

پێغەمبەر (ﷺ) هەواڵی داوە: (أنها تصعد الى السماء ويصلي عليها كل ملك لله بين السماء والأرض وأنها تفتح لها أبواب السماء فتصعد من سماء إلى سماء حتى ينتهي بها الى السماء التي فيها الله عز وجل، فيتوقف بين يديه، ويأمر بكتابة أسمه في ديوان أهل عليين أو ديوان أهل سجين، ثم ترد الى الأرض، وأن روح الكافر تطرح طرحاً، وأنها تدخل مع البدن في قبرها للسؤال).

واتە:(ئەو رۆحە بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان جا هەموو فریشتەکانی خودا لەنێوان زەوی و ئاسماندا نوێژی لەسەر دەکەن ودەرگاکانی بەهەشتی بۆ دەکرێتەوە و ئاسمان بەئاسمان بەرزی دەکەنەوە هەتاکو دەیگەیەننە ئەو ئاسمانەی خوای گەورەی لێیە، جا لەنێوان بەزەیی ئەودا دەوەستێت، و فەرمان دەکات ناوی بنووسن لەکتێبی ئەهلی بەرزەکان یاخود لەکتێبی ئەهلی زنجیرکراوان، پاشان دەگەڕێندرێتەوە بۆ سەرزەوی، جا رۆحی کافر دەردەکرێت و دەچێتەوە ناو لاشەکە لەناو گۆڕەکەیدا بۆ پرسیارکردن).

هەروەها پێغەمبەر (ﷺ) رایگەیاندووە: (بأن نسمة المؤمن وهي روحه طائر يعلق في شجرة الجنة حتى يردها الله الى جسدها) [111].

---

(110) مسند أحمد: ٤/٢٨٧، و سنن أبي داود (٣٢١٢).

(111) الموطأ: ١/٢٤٠

واته:(بێگومـان ڕۆحـی ئیمانـدار وەك ڕۆحـی باڵندەیـەك وایـە لـە دارو درەختـی بەهەشت دەخوات تاوەکو خودای گەورە دەینێرێتەوە بۆ لاشەکەی).

هەروەها رایگەیاندووە: (أن أرواح الشهداء في حواصل طير خضر تـرد أنهـار الجنـة وتأكل من ثمارها).

واته:(بێگومان ڕۆحی شەهیدەکان لەناو سـکی باڵنـدەی سـەوزدان لـەرووبارەکانی بەهەشـت دەخواتـەوەو لەبەروبوومەکانیـشی دەخـوات، رووبارەکـانی بەهەشـت گوزەردەکات و لە بەروبوومەکەشی دەخوات)

هەروەها دەفەرموێت: (ان الروح تنعم وتعذب في البرزخ الى يوم القيامة) [112].

واتـە:(بێگومـان ڕۆح لـەژیانی بەرزەخـدا لـەژیانی خۆشـدا دەبێـت و ئـازاریش دەکێشێت تاوەکو ڕۆژی قیامەت).

خودای گەورە لەبارەی ڕۆحەکانی نەتەوەی فیرعەون رایگەیاندووە کەوا ئێواران و بەیانییان تووشی ئاگر دەبن پێش هاتنی ڕۆژی قیامەت، هەواڵیشی داوە لـەبارەی شەهیدەکان کەوا ئەوان زیندوون و لەلایـەن خـودای خۆیانـەوە رزق و ڕۆزییـان بـۆ فەراهەم کراوە، ئەمە ژیانی ڕۆحەکانیانـە، رزق و ڕۆزیـشییان بەردەوامـە، کەچـی لاشەکانییان نەماون و پارچە پارچە بوون.

جا پێغەمبەرﷺ ئەو ژیانەی ئـاوا راڤـەکردووە: (بـأن أرواحهـم في جـوف طـير خضر لها قناديل معلقة بالعرش تسرح من الجنة حيـث شـاءت، ثـم تـأوي إلى تلـك القناديل، فأطلع اليهم ربهم إطلاعـة فقـال: هـل تـشتهون شـيئاً؟ قـالوان أي شـيء نشتهي نسرح من الجنة حيث شئنا؟ فعل بهم ذلك ثلاث مرات، فلما رأوا أنهـم لـن يتركوا من أن يسألوا قالوا: نريد أن ترد أرواحنا في أجسادنا حتـى نقتـل في سـبيلك مرة أخرى) [113].

([112]) شرح الصدور: ٣٠٥.

([113]) مسلم (١٨٨٧) و سنن الترمذي (٣٠١١).

واته: (بێگومان رۆحەکانیان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە چەند چرای لێیە هەڵواسراوە بەعەرشدا پشوو دەدەن و رادەبوێرن لەبەهەشتا هەرچۆن بیانەوێت، پاشان دەچن بۆلای چراکان، ئینجا خودای پەروەردگار خۆیانی بۆ دەردەخات بەتەواوی جا دەفەرموێت: ئایا ئارەزووی هیچ شتێك دەکەن؟ دەڵێن: ئایا هیچ شتێکی تر ماوە ئارەزووی بکەین وا ئێمە بەئارەزووی خۆمان لەبەهەشت پشوو دەدەین و دەسووڕێینەوە، جا کاتێك دەبینن ئەوان وازیان لێ ناهێنن لەپرسیارکردن دەڵێن: دەمانەوێت رۆحەکانمان بگەڕێتەوە لاشەکانمان تاوەکو جارێکی دیکە لەپێناوی تۆدا دەکوژرێین و شەهید دەبین).

وە لەپێغەمبەرداﷺ هاتووە کەوا: (أن أرواح الشهداء في طير خضير تَعْلُق من ثمر الجنة) [114].

واته:(بێگومان رۆحی شەهیدەکان لەناو باڵندەیەکی سەوزدایە لەبەروبوومی بەهەشت دەخوات).

ئیبن عباس وتی: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (لما أصيب أخوانكم بأُحد جعل الله أرواحهم في أجواف الطير خضر ترد أنهار الجنة وتأكل من ثمارها، وتأوي الى قناديل من ذهب في ظل العرش، فلما وجدوا طيب مشربهم ومأكلهم وحسن مقليهم قالوا: ياليت إخواننا يعلمون ما صنع الله لنا لئلا يزهدوا في الجهاد ولاينكلوا عن الحرب، فقال الله عز وجل: أنا أبلغهم عنكم).

واته:(کاتێك براکانتان لەغەزای ئوحود شەهیدکران خودای گەورە رۆحەکانی ئەوانی دانا لەناو سکی باڵندەی سەوزدا دەگەڕێت بە رووبارەکانی بەهەشتداو بەبەروبوومەکەی دەخوات، وە دەچن بۆلای ئەو چرایانەی لە زێڕ دروست کراون کەوا لەژێر سێبەری عەرشدان، جا کاتێك خواردن و خواردنەوە خۆشەکانییان و قسەو گفت و گۆ چاکانیان بینی دەڵێن: خۆزگە دەزانن کەوا خودای گەورە چی بۆ

([114]) سنن الترمذي (١٦٤١).

ئێمە کردووە، ئەوکاتە زیاتر تێدەکۆشان لـەجیهاد و خـەباتکردن لـەپێناوی خـواوە هەرگیز دوور نەدەکەوتنەوە لەشەڕکردن پشتییان تێ نەدەکرد، جا خوای عـز وجـل، دەفەرمووێت: من لەجیاتی ئێوە پێیان رادەگەیەنم).

جا خودای گەورە ئەم ئایەتەی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دابەزاند: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل عمـران: ١٦٩) [١١٥]، ئیمام احمد ریوایەتی کردووە.

ئەمەش روون و ئاشکرایە لەخواردن و خواردنەوەو جوولـەو گواسـتنەوەو قـسەو گفت و گۆکردنی رۆح، ئەگەر خوا حەزبکات بەدرێژی باسی ئەو بابەتە دەکەین.

جا ئەگەر ئەمە باری رۆحەکان بێت ئەوا جیا کردنەوەی و پەسندکردنی پاش دابـڕان لەلاشەدا ئاشکراتر دەبێـت لەجیاکردنـەوەی لاشـەکان، و لێـك چـوون و هاوشـێوە لەنێوان رۆحەکان دوورترە لە لێك چوونی لاشـەکان، چـونکە لاشـەکان زیـاتر لێـك دەچن، بەڵام رۆحەکان لێك چوونیان کەمترە.

لەمەدا روون دەبێتەوە کە ئێمە جەستەی پێغەمبـەران و سـەحابەو پیاوچـاکانمان نەبینیوە، و ئەوانەش زۆر پەسەندترو جیاکراوەترن لەناو زانـستی ئێمـەدا، ئەمـەش ناگەڕێتەوە کەوا جیاکردنـەوەو پەسـەندتر تـەنها بـۆ لاشـەکان بێـت کـەوا بۆمـان باسکراوە، لەسیفەتی لاشەکانیان تایبەت نییـە لەیەکێکیانـەوە بـۆ یـەکێکی تـر، بەڵکو جیاکردنەوەو پەسەندی لەلای ئێمەدا بەوەی فێربووین زانیومانە بەسـیفات و چۆنییەتی رۆحەکانیانە، وە جیاکەرەوەو پەسەندی رۆح لەرۆحێکی دیکە بەسیفات و تایبەتمەندییـەکانیان گـەورەترە لەجیاکردنـەوەی لاشـەیەك لەلاشـەیەکی دیکـە بەتایبەتمەندییەکانی.

---

(١١٥) مسند أحمد: ١/٢٦٦، و سنن أبي داود (٢٥٢٠).

ئایا نابینینت کەوا لاشەی ئیماندارو کافرێك زۆر پێك دەچن و هاوشێوەن کەچی ڕۆحەکانییان گەورەتر دیارە لەجیاکەرەوەو پەسەندی، تۆ دەبینیت دوو برا لەرووخسارو دروستکردندا زۆر پێك دەچن کەچی ڕۆحەکانییان زۆر لێك جیاوازن. کاتێك شێوەیەکی جوان و رووخسارێکی چاك و پێکهاتەیەکی رووخۆشی و رەوشت بەرزی دەبینیت ئیلا دەبینیت ڕۆحێکی گونجاو و هاوشێوەی بۆی هەڵپەسێردراوە. جا ئەگەر ڕۆحەکان بەرزکرانەوە ئەوا فریشتەکانیش هەندێك لەهەندێکییان جیاکراوەو پەسەندترن بەبێ لاشە هەڵیاندەگرێت، هەروەها جنۆکەکانیش، جیاکەرەوەو پەسەندتری ڕۆحی ئادەمیزاد لەپێشترو یەکەمینە.

***

ئایا ڕۆح لەکاتی پرسیارکردن دەگەڕێتەوە بۆلای مردووەکە لەگۆڕەکەیدا یاخود نا؟

بێگومان بۆنێمە بەسە کەوا پێغەمبەری خوا(ﷺ) بڕیاری لەو مەسەلەیە داوە، و فریامان کەوتووە، لەقسەو قسەڵۆکی خەڵکی کەوا بەجۆرێك روونی کردۆتەوە کە ڕۆح دەگەڕێتەوە لای مردووەکە، البراء کوڕی عازب دەڵێت: ئێمە لەبەقیع الغرقد لای جەنازەیەك بووین لەو کاتەدا پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلامان دانیشت ئێمەش لەچوار دەوری دانیشتین هەروەك لەسەر سەرمان باڵندەیەك هەبێت نەئەجوولاین جا سەیری کردو فەرمووی: (أعوذ بالله من عذاب القبر) واتە: (پەنا دەگرم بەخودا لەسزاو ئازاری گۆڕ) ئەمەی سێ جار دووبارە کردەوە.

پاشان فەرمووی: (إن العبد اذا كان في إقبال الآخرة وانقطاع من الدنيا نزلت إليه ملائكة كأن وجوههم الشمس، فيجلسون منه مد الصبر، ثم يجيء ملك الموت حتى يجلس عند رأسه فيقول: أيتها النفس الطيبة اخرجي الى مغفرة من الله ورضوان).

واتە: (ئەگەر هاتوو بەندەیەك لەرۆژی دوایی نزیك بووەوە و خەریكە لەدونیا دادەبڕێت ئەوكاتە فریشتە بۆی دادەبەزن كە ڕووخسارییان هەروەك خۆر وایە جا لەلای دادەنیشن بەدووری بینینی چاو، پاشان فریشتەی گیانكێش دێت و لەلای سەری دادەنیشێت جا پێی دەڵێت: ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پاك وەرە دەرەوە بۆ لێبوردەیی و ڕەزابوون لەلایەن پەروەردگار).

دەفەرموێت: (فيصعدون بها فلا يمرون بها الا قالوا: ماهذا الروح الطيب! فيقولون: فلان بن فلان بأحسن أسمائه التي كانوا يسمونه في الدنيا حتى ينتهوا بها الى السماء الدنيا، فيستفتحون له فيفتح له، فيشيعه من كل سماء مقربوها الى السماء التي تليها حتى ينتهي بها الى السماء التي فيها الله تعالى، فيقول الله عز وجل: اكتبوا كتاب عبدي في علبين، وأعيدوه الى الارض، فاني منها خلقتهم وفيها أعيدهم ومنها أخرجهم تارة أخرى).

واتە: (جا كۆمەڵێك فریشتە بەرزی دەكەنەوە بەلایدا تێپەڕنابن ئیلا دەڵێن: ئەم ڕۆحە بۆن خۆشە چییە! جا دەڵێن: فلانی كوڕی فلانە بەجوانترین شێوە ناوی دەبەن كەوا لەدونیا ناویان دەهێنا تاوەكو لەئاسمانی دونیا دەیبەنە دەرەوەو كۆتایی پێ دەهێنن، ئینجا داوای بۆ دەكەن ئاسمانەكانی بۆ بكرێتەوە جابۆی دەكرێتەوە، لەهەموو ئاسمانەكاندا لایەنگیری دەبن و لەنزیكی دەبن بۆ ئەو ئاسمانەی بەدوایدا دێت تاوەكو كۆتایی دێت و دەگاتە ئەو ئاسمانەی كە خودای گەورەو میهرەبانی لێیە، جا خودای گەورە دەفەرموێت: ناوی بەندەی من لەئاسمانە بەندەكانەوە بنووسنەوە، بیگەڕێننەوە بۆسەر زەوی، وەمن لەزەوی درووستم كردوون و بۆئەوێش دەیانگەڕێنمەوە، جارێكی تریش لەوێ دەریان دەهێنمەوە).

وە فەرمووی: (فتعاد روحه في جسده، فيأتيه ملكان فيجلسانه، فيقولان له: من ربك؟ فيقول: ربي الله، فيقولان: ما دينك؟ فيقول: ديني الاسلام، فيقولون له: ماهذا الرجل الذي بعث فيكم؟ فيقول: هو رسول الله، فيقولان له: وما علمك بهذا ؟

فيقول: قرآن كتاب الله فآمنت بـه وصـدقت، فينـادي منـادٍ مـن الـسماء أن صـدق عبدي فأفرشوه من الجنة، وافتحوا له باباً منها).

واته:(ئينجا رۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، لەوکاتە دوو فریـشتە دێنــەلای و دای دەنیشێنن، پێی دەڵێن: خوای تۆ کێیە؟ دەڵێـت: خـودای مــن (الله)یـە، پێـی دەڵێن: ئایینی تۆ چییە؟ دەڵێت: ئاینی من ئیسلامە، جـا پێـی دەڵـێن: ئـەوپیاوە کێیە لەناو ئێوە رەوانەکراوە؟ دەڵێت: ئەوە پێغەمبەری خودایە، پێی دەڵێن: ئایا چ زانیاریت دەربارەی هەیە؟ دەڵێت: کتێبی خوا کە قورئانە خوێندوویتەوە ئیمانم پێی هێناوەو بەڕاستیشم داناوە، جا بانگەرێك لەئاسماندا بانگ دەکات کەوا بەندەی من راست دەکات جا لەبەهەشتەوە فەرشی بۆ راخەن، و لەوێ دەرگایەکی بۆ بکەنەوە).

دەفەرمووێت: (فيأتيه من ريحها وطيبها، ويفسح لـه في قـبره مـد البـصر) واتـە: (لەبەهەشتەوە بۆن و خۆشییەکی بۆدێت، و بـەدووری بینـینی چـاو گۆڕەکـەی بـۆ فراوان دەکرێت).

ئینجا فەرمووی: (ويأتيه رجل حسن الوجه حسن الثيـاب طيـب الـريح، فيقـول: أبشر بالذي يسرك، هذا يومك الذي كنت توعده فيقول له: من أنـت؟ فوجهـك وجـه الذي يجيء بالخير، فيقول: أنا عملك الصالح، فيقول: رب أقم الساعة حتى أرجع إلى اهلي ومالي).

واتە: (ئینجا پیاوێکی رووخسار جوان و پۆشاك خاوێن و بۆنخۆش دێتــەلای دەڵێـت: مژدەدەربە بەوەی دڵخۆشت دەکات، ئەوا ئەو رۆژەی تۆیە کەوا پەیمانی پێت دابـوو، پێی دەڵێت: تۆ کێیت؟ ئەو ڕووەی تۆ ئەو ڕوودیە کە خێری هێنـاوە، دەڵێـت: مـن کردەوە چاکەکانی تۆم، جادەڵێ: خودایە قیامـەت هەڵـسێنە تـاوەکو بەرووخۆشـی بگەڕێمەوە لای کەسوکارەکەم).

وە فەرمووی: (وإن العبد الكافر إذا كان في انقطاع من الدنيا وإقبال مـن الآخـرة نزل اليه من السماء ملائكة السود الوجه معهم المسوح، فيجلسون منه مد البـصر،

ثم يجيء ملك الموت حتى يجلس عند رأسه فيقول: أيتها النفس الخبيثة إخرجي الى سخط من الله وغضب).

واته: (كاتێك بەندەیەکی کافر نزیکی مردن دەبێتەوە و خەریکە لەدونیا دادەبڕێت، فریشتەکان لەئاسمانەوە بۆی دادەبەزن کە ڕووخساریان ڕەشەو کفنێکی لەئاگریان پێیە، لەلای دادەنیشن هەتا چاو بڕدەکات، پاشان فریشتەی گیانکێش لەلای سەری دادەنیشێت و دەڵێت: ئەی ڕۆحی پیس وەرە دەرەوە بۆلای سزاو تووڕەی خوای گەورە).

جا دەفەرمووێت: (فتفرق في جسده فينتزعها كما ينتزع السفود من الصوف المبلول، فيأخذها، فإذا أخذها لم يدعوها في يد طرفة عين حتى يجعلوها في تلك المسوح، ويخرج منها كأنتن روح جيفة وجدت على الارض، فيصعدون بها، فلا يمرون بها على ملأ من الملائكة الا قالوا ماهذا الريح الخبيث؟ فيقولون: فلان بن فلان بأقبح أسمائه التي كان يسمى بها في الدنيا، حتى ينتهي الى السماء الدنيا، فيستفتح له فلا يفتح).

واته: (جا ڕۆحەکە لەلاشەکەدا جیادەبێتەوە وەکو چۆن شیششێکی گۆشت برژاندن بکرێت بەناو خوریەکی تەڕی ئاڵۆزدا، جا لەدەست فریشتەی گیانکێشانی وەردەگرن، و نایەڵن چاو بتروکێنێ هەتا دەیگەیەننە ناو ئەو کفنە زبرە بۆن ناخۆشە، وەناخۆشترین بۆن کەلەسەر زەویدا هەیە، ئینجا بەرزی دەکەنەوەو بەلای هەر کۆمەڵە فریشتەیەکدا تێدەپەڕن دەڵێن ئەم ڕۆحە پیسە چییە؟ دەڵێن: ئەوە فلانی کوڕی فلانە بەناشرینترین ناو بانگی دەکەن کەلە دونیا پێی ناسراوە، هەتا دەگەیەنرێتە ئاسمانی دونیا، داوای کردنەوەی دەرگاکانی ئاسمانی بۆ دەکەن بەڵام بۆی ناکرێتەوە).

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿لاَ تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاء وَلاَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ﴾ (الأعراف: ٤٠).

واته:(هەرگیز دەرگاکانی ئاسمانییان بۆ ناکرێتەوەو ناچنە بەهەشت هەتا وشتر نەچێت بەکونی دەرزیدا).

جا خودای گەورە دەفەرموێت: ناوی بەندەکەم بنووسن لە (سجين)دا کە پەرتووکێکە کارو کردەوە خراپەکانی تێدا دەنووسرێت، کە لەژێر چینی زەوی هەرە خوارەوەی زەوی دایە، ئینجا رۆحەکەی دەردەکەن..

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێند: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاء فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ (الحج: ٣١).

واتە: (هەرکەسێ هاوبەش بۆ خودا بڕیاربدات وەکو کەسێك وایە لەئاسمانەوە بکەوێتە خوارەوە و باڵندە شاڵاوی بۆ ببات یان بایەکی بەهێز بیباتە ناو قووڵترین شوێن لەخوارووی زەویدا).

(فتعاد روحه في جسده، ويأتيه ملكان فيقولان له: من ربك؟ فيقول: هاه هاه لا أدري، فيقولان له: ماهذا الرجل الذي بعث فيكم؟ فيقول: هاه هاه لا أدري، فينادي منادٍ من السماء أن كذّب عبدي فأفرشوه من النار، وأفتحوا له باباً إليه، فيأتيه من حرها وسمومها، ويضيق عليه قبره حتى تختلف فيه أضلاعه، ويأتيه رجل قبيح الوجه قبيح الثياب منتن الريح، فيقول: أبشر بالذي يسؤك، هذا يومك الذي كنت توعد، فيقول: من أنت؟ فوجهك الوجه الذي يجيء بالشر، فيقول: أنا عملك الخبيث، فيقول: رب لاتقم الساعة).

واتە: (جا رۆحەکەی دەگەیەندرێتەوە بۆ لاشەکەی و دوو فریشتە دێنەلای و پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت ها ها نازانم، پێی دەڵێن: ئەو پیاوەی لەناوتاندا بوو چی بوو؟ جادەڵێت: ها ها نازانم، جا بانگەرێك بانگدەکات لەئاسماندا کەوا ئەو بەندەیەی من درۆی کرد و لەدۆزەخدا فەرشی بۆ راخەن، و دەرگایەکی لەگۆڕەکەی بۆبکەنەوە تاکو گڕو هاڵاوی دۆزەخی بۆبچێت، وە گۆڕەکەی لەسەر تەسك دەکرێتەوە هەتا هەموو پەراسووەکانی لەپشتەوە تێك دەشکێنێت، پاشان پیاوێکی

رووخسار ناشرين و پۆشاك ناشرين و بۆن ناخۆش دێتەلای و پێی دەڵێت: مژدەدەربە بەوەی پێت ناخۆشە، ئا ئەمە ئەورۆژەیە کە بەڵێنت پێ درابو لێی ئاگادار دەکرایتەوە، جا دەڵێت: ئەتۆ کێیت؟ کە رووخسارت لەرووخساری پیاوی شەڕانی دەچێت، پێی دەڵێت: من کارو کردەوە ناشرینەکەی تۆم، جادەڵێت: خودایە قیامەت هەڵمەستێنە).. ئیمام أحمد و أبوداود و نسائی و إبن ماجە ریوایەتییان کردووە.

ئەبو محمد کوڕی حزم لەکتێبی (الملل والنحل) دەڵێت: بەلاّم ئەوەی واگومان دەبات کەوا مردو لە گۆڕەکەیدا زیندو دەبێتەوە لەرۆژی قیامەتدا ئەمە هەڵەیە، وە ئەوئایەتانەی کەوا باسمانکرد ئەمەیان قەدەغە دەکات، خودای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قَالُوا رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ (غافر: ١١).

واتە: (کافرەکان لەوەلاّمدا دەڵێن پەروەردگار تۆ دەسەلاّتت بێ سنوورە دووجار ئێمەت مراندووە و دووجار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە)

وە هەروەها دەفەرمووێت: ﴿كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَكُنتُمْ أَمْوَاتاً فَأَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ﴾ (البقرە: ٢٨).

واتە:(چۆن بێ بڕوا دەبن بەخوا لەکاتێکدا ئێوە بێ گیان خوا درووستی کردوون و گیانی بەبەردا کردن، پاشان دەتانمرێنێت و دوایی زیندووتان دەکاتەوە).

ئەگەر مردوو لەگۆڕەکەیدا زیندو بێتەوە ئەوا خودای گەورە دەبو سێ جار بمانمرێنێت و سێ جار زیندوومان بکاتەوە، ئەمەش ناڕەواو پێچەوانەی قورئانە مەگەر ئەوەی خودای گەورە زیندووی کردبێتەوە نیشانەیەکە بۆ پێغەمبەرێك لەپێغەمبەران، وە ئەوانەی لەماڵەکانیان دەرچوون، کەوا ئەوانە بەهەزارەها کەس بوون بەمردن ئاگادارکرانەوە، جاخودای گەورە پێی فەرموون: بمرن هەموویان مردن، پاشان زیندوویان کردنەوە.

لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الآنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر: ٤٢).

واتە: (هەرخوایە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش کە نەمرد لەخەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەوکەسەی کە خوا بڕیاری مردنی دابێت رۆحەکەی دەگەرێتەوەو ناگەرێتەوە بۆ لاشەکەی، ئەوکەسەش کەرۆژی تەواو نەبووبێت دەنێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو).

بەدەقی قورئان ئەو رۆحانە کەوا باسمان کرد ناگەرێتەوە بۆ لاشەکەی مەگەر بۆ کاتێکی دیاریکراو ئەویش رۆژی قیامەتە، هەروەها پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کە لەشەو ڕۆیەکەی بەئاسماندا رۆحەکانی بینیوە ئەو رۆحانەی لەدەستەراستی ئادەم بێت ئەهلی بەختەوەرن، ئەوانەی لە دەستە چەپدا بوو ئەوا ئەهلی ناخۆشی و ئازاربوون.

پێغەمبەرﷺ لەجەنگی بەدر قسەی لەگەڵ مردووەکان دەکرد و ئەوانیش گوێیان لەقسەی پێغەمبەر دەبوو پێش ئەوەی گۆڕیان بۆ لێبدەن، جا کە سەحابەکان وتیان: ئەمانە مردوون و وشك بوونەتەوە بەلام پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی بزانن ئەمانە گوێیان لێیە بەلام ناتوانن وەلام بدەنەوە.

خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ﴾ (فاطر: ٢٢).

واتە: (بەلام ئەی پێغەمبەر تۆ ناتوانیت پەیامەکەت بگەیەنیت بەوکەسانەی لەناو گۆڕدان) جا بیستنی ئەوکەسانەی لەناو گۆڕدان بەدوور دەخاتەوە بێ گومان ئەویش لاشەکانن.

پاشان لەرێگای إبن عیینەوە باسدەکات، ئەویش لە منصور کوری صفیە، ئەویش لە صفیەی کچی شیبە، وتی: ئیبنو عمر چووە مزگەوت و چاوی بە ئیبنو الزبیر کەوت لەوێ دانراوە، جا پێیان وت: ئەمە ئەسمای کچی ئەبوبکری الصدیقە،

ئیبنو عمر رووی خۆی بۆلای وەرگێڕا و ئارامی کردەوە و پێی وت: ئەم لاشانە هیچ شتێکی ئەوتۆ نییە، بەڵکو رۆحەکان لەلایەن خوداوەیە، جا دایکی وتی: چ شتێك قەدەغەم دەکات کەوا سەری یحیی کوڕی زەکەریا پێشکەش بکەم بۆ ستەمکارێك لە ستەمکارانی بەنی ئیسرائل[١١٦].

وتم: ئەوەی محمد باسی کردووە هەق و ناهەقی تێدایە، کەوا وتەکەی: گومان بردنی بەوەیە گوایە مردوو لەگۆڕەکەیدا زیندوو دەبێتەوە ئەمە هەڵەیە، جا ئەمە یەکدەنگی تێدایە کەوا ئەوژیانە لەدونیادا پەیمانی پێدراوە کە رۆح و جەستە پێکەوە هەڵسن بەرێکخستن و راپەڕاندنی کاروبارەکان، وە لەگەڵیدا پێویستی بەخواردن و خواردنەوەو جل و بەرگ هەیە.

جا ئەگەر ویستی وابو بۆ ژیانێکی دیکە ئەوا جیایە لەو ژیانەی ئێستا، بەڵکو رۆح دەگەڕێتەوە بۆ لای، ئەو گەڕانەوەیەش وەك ئەو گەڕانەوەیە نییە کە لەدونیادا بوو بۆئەوەی پرسیاری لێبکرێت و تاقی بکرێتەوە لەگۆڕەکەیدا، ئەمەش رەوایە، وە نەفی کردن و دوورخستنەوەشی هەڵەیە، دەقە راست و راشکاوەکانیش بەڵگەن لەسەری، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (فتعاد روحه في جسده) واتە: (بێگومان رۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی)، باسی لاوازی حەدیسەکەش وەڵام دەدەینەوە إن شاءالله.

بەڵام ساخکردنەوەو دەرخستنی ئەو فەرموودە پیرۆزە: ﴿رَبَّنَا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَأَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ﴾ واتە:(کافرەکان لەوەڵامدا دەڵێن پەروەردکار تۆ دەسەڵاتت بێ سنوورە دووجار ئێمەت مراندووەو دووجار ئێمەت زیندوو کردۆتەوە).

ئینجا ئەمە سەلماندنی گەڕاندنەوەی رۆح بۆ لاشەکە دوور ناخاتەوە، هەروەك چۆن بەنی ئیسرائیل کوژران و خودای گەورەش پاش کوشتنی زیندووی کردنەوە پاشان مراندنی.

---

(١١٦) سەیری: الفصل في الملل: ٤/٦٧ بکە

نهێنی ئەمەش: گەڕاندنەوەی رۆح بۆ لاشە پێنج جۆرە وە پەیوەندی جیاوازی بەیاساکانەوە هەیە.

یەکەم: پەیوەندی بە کۆرپەلە هەیە لەناو سکی دایك.

دووەم: پەیوەندی هەیە بە پاش دەرچوونی بۆسەر رووی زەوی.

سێ یەم: پەیوەندی هەیە بەحاڵەتی خەوتن جا لەڕوویەکەوە پەیوەستە پێیەوە، وە لەڕوویەکی دیکەوە لێك جیابوونەوەیە.

چوارەم: پەیوەندی هەیە بەژیانی بەرزەخەوە کەوا لەنێوان مردن و زیندووبوونەوەدایە، وئەگەر رۆح لەلاشەکە جیابووەوە و کۆتایی پێهات، لەوەلامی ئەمەدا پێشتر باسمان کرد سەبارەت بەو حەدیسانەی کەوا بەڵگەن لەسەر وەلامدانەوەی مردو لەکاتی سەلام کردن لێیان ئەم وەلام دانەوەیەش گەڕانەوەیەکی تایبەتیە لەژیانی لاشە واجب نابێت پێش رۆژی قیامەت.

پێنجەم: پەیوەندی هەیە بە زیندووبونەوەی لاشەکان، ئەمەش تەواوترین جۆرەکانە کەوا پەیوەندی هەیە بەلاشە.

بەلام ئەم فەرموودەیە خودای گەورە کەوا دەفەرمووێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر: ٤٢).

واتە:(هەرخوایە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەك ئەوگیانەش کە نەمرد لەخەوەکەیدا هەرخوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەوکەسەش کە خوا بڕیاری مردنی دابێت رۆحەکەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی، ئەوکەسەش کەرۆژی تەواو نەبووبێت دەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو).

جا گرتنی رۆحەکە لەلایەن پەروەردگارەوە خودا بڕیاری مردنی لەسەرداوە گەڕانەوەی بۆ لاشەی مردووەکە بەدوور ناخاتەوە لەکاتێکدا کەوەلام دەداتەوە ئەمەش مانای ئەوەنییە کە ئەو ژیانە بێت کەلە دونیادا بەڵێنی پێدراوە.

کەسی خەوتووش ئەگەر رۆحەکەی لەلاشەکەیدابێت ئەوا خۆی زیندوە، وە ژیانەکەشی جیاوازە لەگەڵ کەسێکی بەئاگا، چونکە خەوتن برای مردنە[117]، هەرئاواش ئەگەر رۆحەکەی گەڕایەوە لاشەکەی ئەوا مردووەکە لەحاڵەتێکی مامناوەندی دایە لەنێوان ژیان و مردن کەوا رۆحەکەی ناگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی وەکو حاڵەتی نووستنی مام ناوەندی لەنێوان ژیان و مردندا، جا ئەم جۆرە تێگەیشتنە زۆر گیروگرفتت لەسەلا لادەبات.

بەڵام هەواڵدانی پێغەمبەر(ﷺ) لەبارەی دیتنی پێغەمبەران لەشەورەوەکەیدا، کەوا هەندێك لەوانەی حەدیس لێکدەدەنەوە پێداگری دەکەن لەسەر ئەوەی کەوا پێغەمبەر بینیویەتی تارمایی و رۆحەکانیان بوە، دەفەرموویێت: ئەوانە زیندوون لەلایەن خوداوە، وە حەزرەتی ئیبراهیمی بینی پشتی بە کۆلەگەکانی کەعبەی پیرۆزدابو، و حەزرەتی موسای بینی لەگۆڕەکەیدا هەڵسابو نوێژی دەکرد کاتێك باسی پێغەمبەرانی دەکرد کەبینیان ئەوا باسی تارماییەکەی دەکرد جا موسای بینی گەنم رەنگێکی لاوازی درێژ بوو هەروەك بەپیاوانی هۆزی (شنؤة) چوویێت، وە حەزرەتی عیسای بینی پرچی دڵۆپە ئاوی لێ دەتکا هەروەك تازە لەگەرماو هاتبێتە دەرەوە، حەزرەتی ئیبراهیمیشی بینی بەخۆی چواند.

هەندێك ناکۆکن لەسەر ئەمەوە دەڵێن: ئەو دیتنە تەنها بۆ رۆحەکانیانە بەبێ لاشەکانیان، و جەستەکانیان لەزەویدا بەجێ ماون، بەڵکو زیندوو دەکرێتەوە ئەو تا رۆژەی جەستەکان زیندوو دەکرێنەوە، پێش ئەمە زیندوو نابێتەوە، ئەگەر هاتو پێش ئەمەجەستەکان زیندو بکرێتەوە ئەوا پێش رۆژی قیامەت زەوی شەق دەبوو، ئەوا تامی مردنی دەچێشت لەکاتی فووکردن بەکەڕەنادا، ئەمەش مردنی سێیەمە. ئەمەش هەرگیزاو هەرگیز ناڕەوایە، ئەگەر هاتبا لاشەکان لەگۆڕەکان زیندو ببنەوە ئەوا خودای گەورە رۆحەکەی بۆ ناگەڕێنێتەوە، بەڵکو لەبەهەشتدا دەبێت، وە

(117) سەیری: مجمع الزوائد:(10/415) بکە.

لەپێغەمبەر(ﷺ) وەرگیراوە کە دەفەرموویێت: خوای گەورە بەهەشتی حەرام کردووە لەسەر پێغەمبەران هەتاکو پێغەمبەرمان کرد دەچێتە ناوی، و هەرئەویش یەکەمین کەسە دەرگای بەهەشت دەکاتەوە، وە ئەویش یەکەمین کەسە کەوا زەوی بۆی درزی بردووە، بۆ هیچ کەسێك پێش ئەو درزی نەبردووە.

بەپێویست زانراوە کەوا جەستەی پێغەمبەر(ﷺ) نەرم و شل و پاراوە سەحابەیەك لێی پرسی چۆن درودو دوعای ئێمە بۆتۆ نیشاندەدات لەکاتێکدا لەناو ئێمە نامێنیت و لەناو دەچیت؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (إن الله حرم على الارض ان تأكل أجساد الانبياء)[١١٨]. واتە:(بێگومان خودای گەورە لەسەرزەوی حەرام کردووە جەستەی پێغەمبەران بخوات).

ئەگەر جەستەکەی لەمەزارەکەی دانەبێت لەوانەیە وەڵام بدرایەوە.

لەوەوە پشت راست کراوەتەوە: کەوا خودای گەورە فریشتەی کردۆتەوە کلیلی گۆڕەکەی کە پێی رابگەیەنن لەباری سەلامەتی ئوممەتەکەی.

وە لەلایەن ئەوەوە وەرگیراوە: کەوا لەنێوان أبی بکر و عمر هاتە دەرەوە و فەرمووی: (هكذا نبعث) [١١٩]. واتە: (ئاوا زیندوو دەکرێینەوە).

لەگەڵ ئەمەشدا رۆحی پیرۆزی پێغەمبەر(ﷺ) لەلایەن پەروەردگاری بەرزەوەیە لەبەرزترین (عليين) لەگەڵ رۆحی پێغەمبەرەکاندایە.

لەلایەن ئەوەوە پشت راست کراوەتەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) لەشەو رەوەکەیدا حەزرەتی موسای بینی لەگۆڕەکەیدا وەستابوو نوێژی دەکرد، و لەئاسمانی شەشەم یان حەوتەمیش بینی رۆحەکە لەوێ بوو، و لەگۆڕەکەیدا پەیوەندی بەلاشەکەیدا هەیە، سەرپەرشتی دەکات و پێیەوە لکاوە، بەجۆرێك لە گۆڕەکەیدا نوێژدەکات و وەلامی سەلام دەداتەوە کەچی لەلای خودایە.

---

(١١٨) سنن ابي داود(١٠٤٧)، ومسند أحمد:٤/٨.

(١١٩) سنن الترمذي(٣٦٦٩).

ئەم دوو فەرمانەش لەیەکتر دوور ناخرێتەوە، کەچی فەرمان و ماوەی ڕۆحەکان وەکو فەرمان و ماوەی لاشەکان نییە، تۆ دەبینیت دوو ڕۆحی هاوشێوەو گونجاو لەگەڵ یەکتر زۆر دراوسێ و نزیکی یەکتر دەبنەوە کەچی ماوەی نێوانییان دووری ماوەی دوو ڕۆژهەڵاتە، و هەروەها دەبینیت دوو ڕۆحی نەگونجاو و تووڕە لەگەڵ یەکتر ماوەی نێوان زۆر دوورە کەچی لاشەکانییان دراوسێی یەکترن و پێکەوە نووساون.

دابەزینی ڕۆح و بەرزکردنەوەو دووری و نزیکی پەیوەندی بەلاشەوە نییە، چونکە ڕۆحەکە بەرزدەبێتەوە بۆسەرووی ئاسمانەکان، پاشان دادەبەزێت بۆسەر زەوی، لەنێوان بەزەیی و سۆزی خودا دایە کەچی مردووەکە کەلەناو گۆڕەکەیەتی، کەچی ماوەیەکی زۆریش لاشە نەبەرز دەبێتەوە و نە داشدەبەزێت، وە هەروەها بەرزبوونەوەو گەڕانەوەی ڕۆح بۆ لاشە لەکاتی نووستن و هەڵسانەوە هەندێکییان وەك خۆر وایە کەوا ئەو لەئاسمانەوەیە کەچی ڕۆناکییەکەی لەسەرزەوییە.

ڕۆحیش هەرخۆی بەرزدەبێتەوەو دادەبەزێت، بەڵام گفت و گۆی سەحابەکان بۆ پێغەمبەر(ﷺ) لەشەڕو کوشتاری بەدر چۆن قسە لەگەڵ نەتەوەیەك دەکەیت لەکاتێکدا ئەوانە مردوون و لاشەیان بۆنی کردووە کەچی پێغەمبەر هەواڵی پێدان کە ئەوانە گوێیان لەقسەو گفت و گۆکانە، ئەمەش گەڕانەوەی ڕۆح بۆ لاشەکانییان بەدوور ناخاتەوە لەوکاتەدا بۆئەوەی گوێ لە گفت و گۆیەکان بگرن و لەهەمان کاتدا لاشەکانییان بۆنی کردووە، جا قسە کردنیش بۆ ڕۆحەکان پەیوەستە بەو لاشانەی کەوا لەناوچوون.

بەڵام سەبارەت بەو فەرموودەیە پیرۆزە: ﴿وَمَا أَنتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ﴾ (فاطر: ٢٢) واتە: (بەڵام تۆ ئەی پێغەمبەر ناتوانیت پەیامەکەت بگەیەنیت بەوکەسانەی کەلەناو گۆڕدان).

ئەم ئایەتە بەڵگە دەدات لەسەر ئەوەی کەوا مەبەست لێی: ئەوکافرەی دڵی مردووە توانات نییە لەسەر گوێ گرتنی ئەو ئەو گوێگرتنە سوودی بۆی هەبێت، وە ئەوانەی لەناو گۆڕیشدان ناتوانیت لەسەر گوێگرتنییان و سوودیان پێ بگەیەنیت، خودای پاك و بێگەرد بەریەرچی ئەوەی نەداوەتەوە کە ئێستا لەوکاتەدا ئەوانەی لەناو گۆڕدان گوێیان لە هیچ نییە، چۆن، کەچی پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵی داوە کەوا ئەوانە گوێیان لەدەنگی نەعلەکانە کەلەسەر گۆڕستان پاش ناشتنیان دەگەڕێنەوە[120].

خەبەری داوە کەوا کوژراوەکانی بەدر لەقسەو گفت و گۆکانیەتی، وە خەبەری داوە هەرکەسێك سەلام لەسەر براکەی بکات وەڵامی سەلامەکە دەداتەوە.

ئەم ئایەتە هاوشێوەی ئەم فەرموودە پیرۆزەیە: ﴿إِنَّكَ لَا تُسْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تُسْمِعُ الصُّمَّ الدُّعَاء إِذَا وَلَّوْا مُدْبِرِينَ﴾ (النمل: ٨٠).

واتە: (بێگومان تۆ ناتوانیت ئەم بانگەوازە بخەیتە ناودڵی دڵ مردو و کەڕو لاڵەکانەوە، بەتایبەت کاتێك ڕوو وەردەگێڕن و پشت هەڵدەکەن).

دەڵێن: گوێ گرتنی کەڕو لاڵەکان لەگەڵ گوێ گرتنی مردووەکان نەفی دەکات و دووریان دەخاتەوە لەم کارەو مەبەست لێی: نەگونجان و نەشیاوی هەریەکەیان بۆ گوێگرتن و دڵی ئەوانە لەکاتێکدا مردوویەکی کەڕو نابیسەر بوون بۆ گوێگرتنییان قەدەغە دەکات، بەپلەو پایەی گوێگرتنی مردو و نابیسەران، ئەمەش ڕەوایە، بەڵام گوێگرتنی ڕۆحەکان پاش مردن نەفی ناکات و لەم کارەی دوورناخاتەوە بەومانایەی تۆ ناتوانیت بانگەواز بخەیتە ناودڵی مردوان و نابیسەران ئەگەر خودای گەورە ویستی لەسەر نەبێت.

الحافظ أبو عبدالله کوڕی مندە لەکتێبی (الروح والنفس)دا دەڵێت: محمد کوڕی یعقوب کوڕی یوسف خەبەری پێداین، کە محمد کوڕی إسحاق بۆی گێڕاینەوە، أبو

(١٢٠) سنن أبي داود: (٧).

النـضر الهاشم كوڕی القاسم پێی ڕاگەیاندین، ئەویش لە عیسی بن المسیب، لە عدی کوڕی ثابت، لە البراء کوڕی عازب وتی: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) دەرچووین لەگـەڵ جەنازەیەکدا کە پیاوێکی ئەنساری مردبوو، جا کاتێك لەگۆڕەکە بووینەوە و نێژرا، دانیشتین بەبێ جووڵە هەروەك بەردێك لەسەر شانمانەوە بێـت، و لەسـەرمان باڵنـدە بسووڕێتەوە، تۆزێك بێ دەنگ بوو جا کاتێك سـەری بـەرزکردەوەو فـەرمووی: (إن المؤمن إذا كان في قُبلٍ من الآخرة ودُبر من الدنيا وحضره ملـك الموت، نزلـت عليـه ملائكة معهم كفن من الجنة، وحنوط من الجنة، فجلـسوا منـه مـد البـصر، وجـاء ملك الموت فجلس عند رأسه، ثم قال وأخرجي أيتها الـنفس المطمئنـة، إخرجـي الى رحمة الله ورضوانه، فتنسل نفسه كما تقطر القطرة من السقاء).

واتە: (بەندەی ئیماندار کاتێ ڕووی کردۆتە دوارۆژو دابڕاوە لـە دونیـا و فریـشتەی گیانکێش دێتەلای و فریشتە لەئاسمانەوە دادەبەزنـە سـەری و کفـنی بەهەشـتییان پێیە، وە بۆنی میسك کەلەناو ئاوریشمێکدایە، جا دێن لەلای دادەنیـشن تـا چـاو بڕدەکات، فریشتەی گیـانکێش لـەلای سـەری دادەنیـشێت، پاشـان دەڵێـت: وەرە دەرەوە ئەی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی، وەرە دەرەوە بۆلای پـەروەردگاری بـەزەیی و ڕەزابوون لێت، ڕۆحەکەشی دێتە دەرەوە هەروەك دڵۆپە ئاو لەدەمی مەتارە بێتـە دەرەوە).

فإذا خرجت نفسه صلى عليه كل من بين السماء والارض إلا الثقلين، ثـم يـصعد به الى السماء فتفتح له السماء، ويشيعه مقربوها الى الـسماء الثانيـة، والثالثـة، والرابعة، والخامسة، والسادسة، والسابعة، إلى العرش مقربو كل سماء.

واتە: (جا کاتێـك ڕۆحـی دەرچـوو هەرچـی لـەنێوان ئاسمانـان و زەویدایـە دوعـای بۆدەکەن، پاشان بەرز دەکرێتـەوە بـۆ ئاسمـان، ئاسمـانی بـۆ دەکرێتـەوە، وە دوایـی هەڵیدەگرن بۆ ئاسمانی دووەم و سێیەم و چـوارەم و پێنجـەم و شەشـەم و حەوتـەم، تاکو ئەو ئاسمانەی عەرشی لێیە).

فإذا انتهى الى العرش كتب كتابه في عليين، ويقول الرب عز وجل، ردوا عبدي إلى مضجعه، فإني وعدتهم أني منها خلقتهم وفيها أعيدهم ومنها أخرجهم تارة أخرى، فيرد الى مضجعه، فيأتيه منكر ونكير يثيران الارض بأنيابهما ويفحصان الارض بأشعارهما، فيجلسانه، ثم يقال له: ياهذا من ربك؟ فيقول: ربي الله، فيقولان: صدقت، ثم يقال له: مادينك؟ فيقول: ديني الاسلام، فيقولان: صدقت، ثم يقال له: من نبيك؟ فيقول: محمد رسول الله، فيقولان: صدقت.

واته: (جاكاتێك گەیشتە عەرش ناوی لە هەرە بەرزەكان دەنووسرێت، و خودای گەورە میهرەبان دەفەرموێت: بەندەكەم بگەڕێننەوە بۆ گۆڕەكەی، چونكە من پەیمانم پێیان داوە كەوا من لەزەوی درووستم كردوون و بۆئەوێش دەیانگەڕێنمەوە، هەروەها لەوێش جارێكی دیكە دەیان هێنمە دەرەوە، جا دیگەڕێننەوە بۆناو گۆڕەكەی، ئینجا دوو فریشتە (منكر و نكیر) دێن بۆلای دایدەنیشێنن، پاشان پێی دەڵێن: خوای تۆ كێیە؟ دەڵێت: خودام (الله)یە، پێی دەڵێن: راستت وت، پاشان پێی دەڵێن: ئایین و رێبازت چییە؟ دەڵێت: ئایین و رێبازم ئیسلامە، دەڵێن: راستت وت، پاشان پێی دەڵێن: پێغەمبەرت كێیە؟ دەڵێت: محمد رسول الله، جا پێی دەڵێن: راستت وت).

ثم يفسح له في قبره مد بصره، ويأتيه رجل حسن الوجه طيب الريح حسن الثياب فيقول: جزاك الله خيراً، فوالله علمت إن كنت لسريعاً في طاعة الله، بطيئاً عن معصييته، فيقول: وانت جزاك الله خيراً، فمن أنت؟ فيقول: أنا عملك الصالح، ثم يفتح له باب الى الجنة، فينظر الى مقعده ومنزله منها حتى تقوم الساعة.

واته: (پاشان تا چاوی بڕدەكات گۆڕەكەی بۆ فراوان دەبێت، و پیاوێكی رووخسار شیرین و بۆن خۆش و پۆشاك خاوێن دێتە لای دەڵێت: خوا پاداشتی چاكەت بداتەوە، سوێند بەخوا نەمدەزانی تۆ ئەوەندە خێرابوویت لەخواپەرستی و سست و خاو بوویت لەتاوان، جا دەڵێت: تۆش خودا پاداشتی چاكەت بداتەوە، تۆ كێیت؟

دەڵێت: من کارو کردەوە چاکەکانی تۆم، پاشان لەگۆڕەکەیدا دەرگایەکی بۆ دەکرێتەوە، شوێن و پلەو پایەی خۆی لەبەهەشتدا دەبینێت تاوەکو قیامەت هەڵدەستێت).

وإن الكافر كان في دبر من الدنيا وقُبل من الآخرة وحضره الموت نزلت عليه من السماء ملائكة معهم كفن من النار وحنوط من النار.

واتە: (کاتێك کافر خەریکە لەدونیا دادەبڕێ و لەمردن نزیك دەبێتەوە لەئاسمانەوە فریشتە بۆی دادەبەزن و کفنێکی لەئاگریان پێیە).

فەرمووی: ((فيجلسون منه مد بصره، وجاء مَلَكُ الموت فيجلس عند رأسه، ثم يقول أخرجي أيتها النفس الخبيثة، أخرجي الى غضب الله وسخطه، فتفرق روحه في جسده كراهية أن تخرج لما ترى وتعاين، فيستخرجها كما يستخرج السَفود من الصوف المبلول، فإذا خرجت نفسه لعنه كل شيء بين السماء والارض إلا الثقلين)).

واتە: (جا فریشتەکان تا چاو بڕەکات لەلای دادەنیشن، وە فریشتەی گیانکێش دێت لەلای سەری دادەنیشێت، پاشان دەڵێت: وەرە دەرەوە ئەی دڵ و دەروونی پیس، وەرە دەرەوە بۆ تووڕەیی و سزای خوای گەورە، جا ڕۆحەکە بەناخۆشی لەلاشەکەی دێتە دەرەوە، وا دێتە دەرەوە چۆن شیشێکی گۆشت برژاندن لەناو خوریەکی تەڕ رابکێشیت ئەوەی لەنێوان ئاسمان زەویدایە نەفرەتی لێدەکەن).

ثم يصعد الى السماء، فتغلق دونه، فيقول الرّب عز وجل: ردوا عبدي الى مضجعه، فإني وعدتهم أني منها خلقتهم وفيها أعيدهم ومنها أخرجهم تارة أخرى، فترد روحه الى مضجعه، فيأتيه منكر ونكير بثيران الارض بأنيابهما، ويفحصان الارض بأشعارهما، أصواتهما كالرعد القاصف، وأبصارهما كالبرق الخاطف، فيجلسانه، ثم يقولان: ياهذا من ربك؟ فيقول: لا أدري، فينادي من جانب القبر لا أدري، فيضربانه بمرزبَّة من حديد ولو أجتمع عليها من بين الخافقين لم تقل،

ويضيق عليه قبره حتى تختلف أضلاعه، ويأتيه رجل قبيح الوجه قبيح الثياب نتن الريح، فيقول: جزاك الله شراً، فوالله ماعلمت إن كنت لبطيناً عن طاعة الله، سريعاً في معصيته، فيقول: ومن أنت؟ فيقول: أنا عملك الخبيث، ثم يفتح له الباب الى النار، فينظر الى مقعده فيها حتى تقوم الساعة.

واته: (پاشان بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان، جا دەرگاکانی لەسەر دادەخرێت، خودای عز وجل دەفەرمووێت: بەندەکەم بگەڕێننەوە بۆناو گۆڕەکەی، چونکە من بەڵێنم داوە من ئەوانم لەخۆڵ درووست کردووە، دەیانگەڕێنمەوە بۆئەوێ، هەر لەوێش جارێکی دیکە دەریان دەهێنمە دەرەوە، جا رۆحەکەی دەگەڕێننەوە بۆ ناو گۆڕەکەی، جا دوو فریشتەی (منکر و نکیر) دێنەلای دەنگیان وەك گرمەی هەور شکێنەرە، و چاوەکانیشیان وەك بروسکەیەکی بەپرتاوە، جا دایدەنیشێنن پاشان پێی دەڵێن: چی دەزانی دەربارەی خوداکەت؟ دەڵێت: نازانم، بانگکەرێك لەتەنیشت گۆڕەکەی بانگ دەکات: نازانیت جا چەکوشێکی ئاسن لێی دەدەن، ئەگەر هەموو نێوانی رۆژهەلات و رۆژئاوا لێی کۆببنەوە هیچ ناڵێت، وە گۆڕەکەی لەسەری تەسك دەبێتەوە و هەموو پەراسووەکانی لەدواوە تێك دەشکێت، لەوکاتەدا پیاوێکی ناشیرینی بەرگ و پۆشاك ناشیرین و بۆن ناخۆش دێتەلای، پێی دەڵێت: خودا پاداشتت بەشەڕ بداتەوە، سوێند بەخوا نەمدەزانی تۆ ئەوەندە لەسەرخۆ بووی لەخواپەرستی و ملکەچ کردن بۆ خودا!، خێراو بەپەلەبوویت لەتاوانکردن، پێی دەڵێت: تۆ کێیت؟ دەڵێت: من کارو کردەوە خراپەکانی تۆم، جا لەگۆڕەکەی دەرگایەکی لەئاگری بۆ دەکرێتەوە و سەیری جێگای خۆی دەکات لەدۆزەخدا تاوەکو قیامەت هەڵدەستێت..) ئیمام أحمد[121]،و محمود بن غیلان ریوایەتییان کردووە.

لێرەدا دەردەکەوێت کەوا رۆحەکان دەگەڕێندرێتەوە بۆ گۆڕەکانییان، و دوو فریشتەش دایاندەنیشێنێت و گفت و گۆی لەگەڵدا دەکەن.

---

(۱۲۱) مسند أحمد: ٤/٢٨٧.

پاشان إبن منده لەڕێگای محمد کوڕی سلمە دەگێڕێتەوە، ئەویش لە حفیض الجزري، ئەویش لە مجاهد، ئەویش لە البراء کوڕی عازب وتی: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ جەنازەی پیاوێکی ئەنساری بووین، گۆڕەکەمان تەواوکرد هێشتا بەخاك نەسپاردرابوو، جەنازەکەی داناو پێغەمبەر(ﷺ) دانیشت.

جا فەرمووی: (إن المؤمن إذا اختضر أتاه ملك الموت في أحسن صورة وأطيبه ريحاً، فجلس عنده لقبض روحه، وأتاه ملكان بحنوط من الجنة وكفن من الجنة وكانا منه على بعيد، فأستخرج ملك الموت روحه من جسده رشحاً فإذا صارت الى ملك الموت ابتدرها الملكان فأخذاها منه، فحنطاها بحنوط من الجنة، وكفناها بكفن من الجنة، ثم عرجا به الى الجنة، فتفتح له ابواب السماء، وتستبشر الملائكة بها، ويقولون: لمن هذه الروح الطيبة التي فتحت لها أبواب السماء، ويسمى بأحسن الاسماء بها في الدنيا فيقال: هذه روح فلان.

فإذا صعد بها الى السماء شيعها مقربوا كل سماء حتى توضح بين يدي الله عند العرش، فيخرج عملها من عليين، فيقول الله عز وجل للمقربين: اشهدوا أني قد غفرتُ لصاحب هذا العمل، ويختم كتابه، فيرد من عليين: فيقول الله عز وجل: ردوا روح عبدي الى الارض فإني وعدتهم أني أردهم فيها).

واتە: (کاتێك بڕوادارێك خەریکە گیانی دەربچێت فریشتەی گیانکێش دێتە لای لەجوانترین شێوەو بۆنخۆشترین بۆن، لەلای دادەنیشێت تاوەکو ڕۆحی بکێشێت، و دوو فریشتە دێنەلای بۆنخۆشترین بۆنی بەهەشتییان پێیە و کفنێکیش لەبەهەشت، ئەمانە لەدووری ئەو دەوەستن جا فریشتەی گیانکێش ڕۆحی لەجەستەی دێنێتە دەرەوە بەبێ ئێش و ئازار و فریشتەکان دەست پێشخەری دەکەن بۆ هەڵگرتنی ڕۆحەکەی، جا بەبۆنی بەهەشت مۆمیایێ دەکەن و بەکفنی بەهەشت کفنی دەکەن، پاشان بەرزی دەکەنەوە بۆ بەهەشت، ئینجا دەرگاکانی ئاسمانی بۆ دەکرێتەوە، فریشتەکان مژدەی پێدەدەن و دەڵێن: ئەو ڕۆحە کە پاکە هی کێیە کەوا دەرگاکانی

بەهەشتی بۆ کراوەتەوە، وە بەجوانترین ناو کەناسراوە لەسەر دونیا بـانگی دەکـەن، جا دەڵێن: ئەمە ڕۆحی فلانە.

کاتێك بەرزکرایەوە بۆ ئاسمـان هـەموو ئاسمانـەکانی پێدەکـەن تـاوەکو لـەنێوان دەستی بەزەیی خودای پەروەردگار دادەنرێت لەلای عەرش، جا لـە (علـيين) هـەرە بەرزەکان کاروکردەوەی دێتە دەرەوە، جـا خـودای میهرەبـان بەفریـشتە نزیکـەکان دەفەرمووێت: ئێوە شایەد بن من لەخاوەنی ئەو کارو کردەوە چـاکە خـۆش بـووم و کتێبەکەشی مۆری لێدەدرێت، جا دەگەڕێتەوە بـۆ (علـيين) ئینجـا خـودای گـەورە دەفەرمووێت: ڕۆحی بەندەکەم بگەڕێننەوە سەر زەوی، چـونکە مـن بـەڵێنم پێیـان داوە ئەوان دەگەڕێنمەوە بۆ ئەوێ).

پاشان پێغەمبەری خـوا(ﷺ) ئـەم ئایەتـەی خوێنـد: ﴿مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى﴾ (طه: ٥٥).

واتە:(ئێمە ئێوەمان هەر لەزەوی درووست کردووە، دەتانگەڕێنینەوە ناوی، پاشـان جارێکی تر دووبارە لەو زەویە دەرتان دەهێنینەوە).

کاتێـك ئیمانـدارێك لـەناو گۆڕەکـەی دانـرا لـەلای پێیـەکانی دەرگایـەکی بـۆ دەکرێتەوە لەبەهەشتدا، پێی دەڵێن:سەیرکە ئـەو شـوێنەی خـودای گـەورە بۆتـۆی ئامادە کردووە بەرامبەر ئەو چاکەیەی کە کردوتـە، وە لـەلای سـەری دەرگـای بـۆ دەکرێتەوە ڕووەو ئاگر، پێی دەڵێن: سەیرکە لەو شـوێنە بـەئازارەی خـودای گـەورە لەسەر تۆی لابردووە، پاشان پێی دەڵێن: بەشادمانی بخەوە، جا هیچ شـتێك لـەلای ئەو خۆشتر نییە لەهەڵسانی قیامەت.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفـەرمووێت: (اذا وضـع المؤمن في لحده تقـول لـه الارض: إن كنت لحبيباً إلي وأنت علـى ظهـري فكيـف إذا مـرت اليـوم في بطـني، سـأريك مـا أصنع بك، فيفسح له مافي قبره مد بصره).

واتــە: (کاتێــك ئیمانــدارێك لــەناو گۆڕەکــەی دادەنرێــت زەوی پێــی دەڵێــت: تــۆ خۆشەویست بوویت بۆمن کاتێك لەسەر پشتم بوویت جا ئێستا چۆنە کەلەناو هەناو منداییت، پێشانت دەدەم چیت بۆ دەکەم، جا بۆی فراوان دەبێـت لـەناو گۆڕەکەیـدا تا چاو بڕدەکات).

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (اذا الكافر في قـبره أتـاه منكـر ونكـير فيجلسانه فيقولان له: من ربك؟ فيقول: لا أدري، فيقولان لـه: لا دريـت، فيـضربانه ضربة فيصير رماداً، ثم يعاد فيجلس، فيقال له: ماقولك في هذا الرجل؟ فيقـول: أي رجل؟ فيقولان: محمد(ﷺ) فيقول: قال الناس أنه رسول الله(ﷺ) فيضربانه ضـربة فيصير رماداً)[١٢٢].

واتە: (کاتێك کافرێك لەناو گۆڕەکەی دانرا دوو فریشتە منکـر و نکـیر دێنــەلای و دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت: نازانم، پێی دەڵـێن نازانیـت، جـا وای لــێ دەدەن دەبێتــە خۆڵــەمێش، پاشــان دەگەڕێتــەوە ســەر شــێوەی جــاران و دادەنیشێت پێی دەڵێن: قسەت چییە دەربارەی ئەوپیاوە؟ دەڵێت: کامە پیاو؟ پێــی دەڵێن: محمد(ﷺ) جا دەڵێت: خەڵکی دەیانوت ئەو پێغەمبەری خودایە(ﷺ) جا لێدانێکی وا لێی دەدەن دەبێتە خۆڵەمێش).

ئەم حەدیسە جێگیرو بەناوبانگە بـەفراوانی پـشتڕاست کراوەتـەوە، نـەمانزانیوە یەکێك لەپێشەوایان تانە لەوحەدیسە بـدەن، بەڵکولـەکتێبی خۆیانـدا ریوایـەتیان کردووە، بە قەبوڵیان داناوە، کردوویانـە بەیاسـایەك و بەنـدێك لەبەنـدەکانی ئـایین لەسزاو ئازاری گۆڕ وە نیعمەت و خۆشییەکانی گۆڕ، وە مەسەلەی (منكر و نكـير) و کێـشانی ڕۆحــەکان، و بەرزکردنــەوەی بــۆ نێــوان دەســتەکانی بــەزەیی خــودای میهرەبان، پاشان گەڕاندنەوەی بۆناو گۆڕ، ئەمەش أبی محمد گێڕاویەتییەوە، لە أبي

([١٢٢]) شرح الصدور: ١٦٥.

البراء ریوایەتی کردووە، جگە لە زاذان نەبێت، وە عدی کوڕی ثابت و مجاهد کوڕی جبیر و محمد کوڕی عقبە ریوایەتییان کردووە.

ئەگەر بچینەوە سەر حەدیسەکەی البراء کەوا گشت ئەو حەدیسانەی ریوایەتی کردووە (صحیح) و راست و راشکاون لەوبارەیەوە، وەك حەدیسی إبن أبي ذئب، لە محمد کوڕی عمرو کوڕی عطاء، ئەویش لە سعید کوڕی یسار، ئەویش لە أبی هريرة: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إن الميت تحضره الملائكة، فإذا كان الرجل الصالح،قال أخرجي أيتها النفس الطيبة كانت في الجسدة الطيب، أخرجي حميدة، وأبشري بروح وريحان ورب غير غضبان) دەفەرمووێت: (فيقول ذلك حتى تخرج).

واتە: (بێگومان مردو فریشتە دێتەلای، جا ئەگەر پیاوێکی چاك بێت، دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی رۆحی پاك کەوا لەجەستەی پاکدابوویت، وەر دەرەوە بەختەرووەبە، مژدە بێت بەسۆزو بەزەیی خودای گەورە و بەرەیحانەی بەهەشت وە خوایەك کە تووڕە نییە لێت) وە دەفەرمووێت: (ئەم قسەیە دەڵێنەوە تاوەکو رۆحەکە دێتە دەرەوە).

(ثم يعرج بها الى السماء فيستفتح لها فيقال: من هذا؟ فيقولون: فلان، فيقولون: مرحباً بالنفس الطيبة كانت في الجسد الطيب، أدخلي حميدة، وأبشري بروح وريحان ورب غير غضبان، فيقال لها ذلك حتى ينتهي بها الى السماء التي فيها الله عز وجل، وإذا كان الرجل السوء قال: أخرجي أيتها النفس الخبيثة كانت في الجسد الخبيث، أخرجي ذميمة وأبشري بحميم وغساق وأخر من شكله أزواج فيقولون ذلك حتى تخرخ).

واتە:(پاشان رۆحەکە بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان، دەرگاکانی بەهەشتی بۆ دەکرێتەوو دەڵێن: ئەوە کێیە؟ دەڵێن: ئەوە فلانە، جا دەڵێن: بەخێربێت بۆ رۆحێکی پاك کەوا لەجەستەیەکی پاکدا بوویت، وەرە ژوورەوە بەختەوەری، وە مژدە بدە بەرۆحێك وە ریحانی بەهەشت کە خودایەك تووڕە نییە لێت، ئەمەی پێ دەوترێ تاوەکو دەیبەنە

ئەو ئاسمانەی خودای میهرەبانی لێیە، ئەگەر پیاوەکە خراپ بێت دەڵێت: وەرە دەرەوە ئەی رۆحی پیس کەوا لەلاشەی پیس دابوویت، وەرە دەرەوە بێزاریت و مژدەت لێ بێ بەسزای ئاوی کوڵاو و تاریکایی پیسی دۆزەخ، ئەمانەی پێ دەوترێت تاکو دێتە دەرەوە).

(ثم يعرج الى السماء، فيستفتح لها، فيقال: من هذا؟ فيقولون: فلان، فيقولون: لامرحباً بالنفس الخبيثة كانت في الجسد الخبيث، إرجعي ذميمة، فإنها لن تفتح لك أبواب السماء، فترسل بين السماء والارض، فتصير الى القبر، فيجلس الرجل الصالح في قبره غير فزع ولا معوق، ثم يقال: فما كنت تقول في الاسلام ما هذا الرجل؟ فيقول: محمد رسول الله(ﷺ) جاءنا بالبينات من قبل الله فآمنا وصدقنا).

واتە: (پاشان دەیبەن بۆ ئاسمان، جا دەرگاکانی بۆ دەکرێتەوە، دەڵێن: ئەوە کێیە؟ دەڵێن: ئەمە فلانە، جا دەڵێن: ئەی رۆحی پیس کەوا لەلاشەی پیس دابوویت بەخێر نەیەیت، بەبێزراوی بگەڕێوە، بڕۆ هەرگیز دەرگاکانی ئاسمانت بۆ ناکرێتەوە، جا رۆحەکەی دەنێرنەوە نێوان ئاسمان و زەوی، وە دەیگەڕێننەوە بۆناو گۆڕ، بەڵام پیاوی چاك لەناو گۆڕەکەی دادەنیشێت بەبێ ترس و بەبێ کێشە و گرفت، پاشان دەڵێن: چی دەربارەی ئیسلام دەزانیت و ئەم پیاوە کێیە؟ جا دەڵێت: محمد رسول الله(ﷺ) لەلایەن خودای گەورەوە قورئان و رێنمایی بۆ ئێمە هێناوە ئێمەش باوەڕمان پێی هێناوەو بەڕاستمان داناوە).

الحافظ أبو نعيم دەڵێت: ئەم حەدیسە باوەڕپێکراوە لەسەر گواستنەوە و راستیەتی هەردوو ئیمام محمد کوڕی اسماعیل البخاری و مسلم کوڕی الحجاج علی ابن ابی ذئب، بڕیاریان لەسەر داوە، وە محمد کوڕی عمرو کوڕی عطاء و سعید کوڕی یسار ئەوانە لە فەرموودەکانی هەردوو پێشەواکانن.

أبو عبدالله بن منده ناڕەزایی دەربڕیوە: لەسەر گەڕانەوەی رۆح بۆ لاشە بەوەی کە وتوویەتی: محمد کوڕی الحسين کوڕی الحسن بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە محمد

کوڕی یزید النیسابوری، ئەویش لە حماد کوڕی قیراط، ئەویش لە محمد کوڕی الفضل، ئەویش لە یزید کوڕی عبدالرحمن الصائغ البلخی، ئەویش لە الضحاك کوڕی مزاحم، ئەویش لە ابن عباس کەوا دەڵێت: ڕۆژێك پێغەمبەری خوا(ﷺ) لەنێوان ئێمەدا دانیشت و ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ﴾ (الأنعام: ٩٣).

واتە: خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لەئێش و ئازاری سەرەمەرگدا (گیریان خواردووە) فریشتەکانیش دەستییان لێ دەکەنەوەو لێیان دەدەن.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (والذي نفس محمد بيده مامن نفسٍ تفارق الدنيا حتى ترى مقعدها من الجنة والنار) .

واتە:(سوێند بەوکەسەی گیانی محمدی بەدەستە هیچ ڕۆحێك لەدونیا جیا نابێتەوە تاوەکو جێگای خۆی دەبینێت لەبەهەشت و دۆزەخ).

پاشان دەفەرموێت: (فإذا كان عنده ذلك صف له سماطان من الملائكة ينتظمان مابين الخافقين كأن وجوههم الشمس، فينظر اليهم ماترى غيرهم وإن كنتم ترون أنهم ينظرون اليكم مع كل منهم اكفان وحنوط، فإن مؤمناً بشروه بالجنة، وقالوا: اخرجي أيتها النفس الطيبة الى رضوان الله وجنته، فقد أعد الله لك من الكرامة ماهو خير من الدنيا ومافيها، فلا يزالون يبشرونه ويحفون به، فهم ألطف وأرأف من الوالدة بولدها، ثم يسلون روحه من تحت كل ظفر ومفصل، ويموت الاول فالاول، ويهون عليه، وكنتم ترونه شديداً حتى تبلغ ذقنه).

واتە: (ئینجا لەو کاتەدا فریشتە بەدوو ڕیز بەڕێك و پێکی بۆی ڕادەوەستن ڕووخساریان وەك خۆر وایە ، جا سەیری ئەوان دەکات لەو بترازێت کەس نایانبینێت، ئەگەر بیانبینن ئەوان سەیری ئێوە دەکەن یەکێکیان کفنێکیان پێیە، ئەگەر مردووەکە ئیماندار بێت ئەوا مژدەی بەهەشتی پێدەدەن، پێی دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پاك بۆلای ڕەزابوونی خوداو بەهەشتەکەی، خودای گەورە ڕێزو

کەرامەتێکی وای بۆت ئامادەکردووە لەدونیاو ئەوەی تیایەتی، وە بەردەوام مژدەی پێ دەدەن و گرنگی پێدەدەن، جا ئەو فریشتانە لەو دایکەی ئەو منداڵەی لێ بووە بۆی نەرمترو بەزەییترە، پاشان رۆحی دەکێشن لەژێر هەر نینۆك و جومگەیەك، و یەك بەیەك دەمرێت، لەسەری هێمن و هێور دەبێت، ئێوە بەتووندو بەئازاری دەبینن تاکو مردنەکە دەگاتە چەناگەی).

دەفەرموویت: (فلهي أشد كراهية للخروج من الجسد من الولد حين تخرج من الرحم، فيبتدرها كل ملك أبهم يقبضها، فيتولى قبضها ملك الموت).

واتە:(بێگومان دەرچوونی رۆح لەجەستە توندترو بەرِق و کینەترە لەو منداڵەی کاتێك لە رەحمی دایکی دێتە دەرەوە، هەموو فریشتەکان پەلەدەکەن کامەیان رۆحی بکێشێت، ئینجا فریشتەی گیانکێش رۆحی دەکێشێت).

پاشان ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾ (السجدة: ١١).

واتە: (جا پێیان بڵێ فریشتەی گیان کێشان کە کاری گیان کێشانتانی پێ سپێردراوە، لەوەودوا بۆلای پەروەردگارتان دەبرێتەوە).

ئینجا بەکفنی سپییە پێی دەگەن و پاشان لەباوەشی دەگرن، پێویسترو باشتر لەو ئافرەتەی منداڵەکەی لێ بووە، وە بە بۆنخۆشترین لە میسك بۆنی بەسەردا دەرِێژن و مژدەی پێ دەدەن، دەڵێن: بەخێر بێیت بۆنەو رۆحە پاکەو دڵ و دەروونە پاکە، خواوەندا سەلاوات لەسەر رۆحێك وە لەسەر ئەو جەستەی کەوا لێی هاتە دەرەوە).

دەفەرموویت: (فيصعدون بها، ولله عز وجل خلق في الهواء لايعلم عدتهم ألا هو، فيفوح لهم منها ريح أطيب من المسك فيصلون عليها ويتباشرون، ويفتح لهم أبواب السماء، فيصلي عليها كل ملك في كل سماء تمر بهم حتى ينتهي بها بين يدي ملك الجبار، فيقول الجبار جل جلاله، مرحباً بالنفس الطيبة وبجسد خرجت منه، وإذا قال الربّ عز وجل للشيء مرحباً رحب له كل شيء، ويذهب عنه كل ضيق).

واتە: (جا بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان، وە فریشتەی خودا لەئاسماندا هەن ئەوەندە زۆرن ژمارەیان کەس نازانێت تەنها ئەو نەبێت، وە بۆنێکی بەسەردا دەرێژن خۆشتربێت لەبۆنی مسك و سەڵاواتی لەسەر لێدەدەن و مژدەی پێ دەدەن، و دەرگاکانی بەهەشتی بۆ دەکرێتەوە، بەلای هەر کۆمەڵە فریشتەیەکدا تێدەپەرێت لەئاسمانەکاندا سەڵاواتی لەسەر لێدەدەن تاوەکو دەگاتە ئەو ئاسمانەی کەلە نێوان دەستی بەزەیی خودای گەورەو دەسەڵاتدار هەیە، جا خودای بەهێزو توانا دەفەرموویێت: پێشوازی لێ بێت لەرۆحێکی پاکو جەستەیەکی پاك کە رۆحەکەی لێ دەرچووە، کاتێك خودای میهرەبان بەشتێك بفەرموویێت بەخێربێت هەمووشتێك لەپێشوازیدا دەبێت و هەموو دڵتەنگی و نەهامەتییەکی لەسەر لادەچێت).

ثوم يقول لهذه النفس الطيبة:أدخلوها الجنة وأروها مقعدها من الجنة،وأعرضوا عليها ما أعددت لها من الكرامة والفيم،ثمّاذهبوا بها إلى الارض،فإني قضيت أني منها خلقتهم وفيها أُعيدهم،ومنها أخرجهم تادةً أُخرى.

(پاشان بەو رۆحە پاکە دەفەرموویێت: بیبەنە بەهەشت و شوێنەکەی لەبەهەشت پێ نیشان بدەن، هەموو ئەو نیعمەت و رێزەی بۆم ئامادە کردووە بۆی ئاشکرا بکەن، پاشان بیبەنەوە سەرزەوی، چونکە من لەزەوی درووستم کردووە وە دەیگەرێنمەوە بۆ ئەو شوێنەوە هەر لەوێشەوە جارێکی تر دەیهێنمەوە دەرەوە).

(فَو الذي نفس محمد بيده لهي أشد كراهية للخروج منها حين كانت تخرج من الجسد، وتقول: أين تذهبون بي الى ذلك الجسد الذي كنت فيه؟ قال: فيقولون: إنا مأمورون بهذا، فلابد لك منه، فيهبطون به على قدر فراغهم من غسله وأكفانه، فيدخلون ذلك الروح بين جسده وأكفانه).

واتە:(سوێند بەو کەسەی گیانی محمدی بەدەستە بەڕاستی بەشێوەیەکی زۆر توندو بە رق و کینەیە کاتێك رۆح لەلاشە دێتە دەرەوە، وە دەڵێت: بۆکوێ دەمبەنە لای ئەو لاشەیەی کەوا تیابووم؟ دەفەرموویێت: جا دەڵێن: ئێمە نوێنەرو سپێردراوین بەم

کاره، دەبێ بۆتی ئەنجام بدەین، ئینجا بۆی دادەبەزن بەپێی کـار راپەڕانـدنییان لـە شووشتن و کفن کردنی، جا ئەو رۆحە دەخەنە نێوان لاشە و کفنەکەی).

شێخی ئیسلام دەڵێت: حەدیسە راستە متواتیرەکـان بەڵگـەن لەسـەر گەڕانـەوەی رۆح بۆ لاشە لەکاتی پرسیارکردن، وە پرسیارکردن لەلاشە بەبێ رۆح وتەی بەشـێکە لە خەڵك، زۆربەش ئینکاری ئەم شـتە دەکـەن، هەنـدێکیش پێشـوازی لێدەکـەن و قەبووڵی دەکەن، جا دەڵێت: پرسیار کردن بۆ لاشـەیە بـەبێ رۆح، وە ئەمـەش إبـن مُرة وە إبن حازم وتوویانە، و قسەی هەردووکیشییان هەڵەیە.

ئەمەش قسەی پرسیارکارانە: ئایـا سـزای گـۆڕ لەسـەر دڵ و دەروون و لاشـەیە؟ یاخود لەسەر دڵ و دەروونە بەبێ لاشە! یاخود لەسەر لاشـەیە بـەبێ دڵ و دەروون؟ وەیان دڵ و دەروون بەشداری لاشە دەکات لەخۆشی و نیعمەت و سزا و ئازار یـاخود نا؟.

ئەم پرسیارە لەشێخی ئیسلام کرا دەربارەی ئەو مەسەلەیە، ئێمەش وەڵامەکـەی ئەومان لەبیر ماوە جا وتی: بەڵکو سزا و ئازارو نیعمەت و خۆشی لەسـەر لاشـە و دەروونە بەکۆدەنگی ئەهلی سوننە و جەماعەت، رۆح لەنیعمەتدا دەبێـت و سـزا و ئازاریش بەتەنیا جگە لەلاشە، و نیعمەت و ئازار و سزاش دەبینێت بەلاشـەکەوە و لاشەش پەیوەندی بەرۆحەوە هەیە، جا نیعمەت و سزا لەسەریان دەبێت لەو حاڵەتـە پێکەوە هەروەك کەوا رۆح تەنیایە لەلاشە.

ئایا دەبێت سزاو خۆشی بۆلاشە بێت بەبێ رۆح؟ ئەمانە دوو وتەی بەناوبانگن بۆ ئەهلی حەدیس و سوننەو خاوەن قسەکە، لەو مەسەلەیەدا وشـەی دەگمـەن هەیـە ئەمەش لەقسەکانی ئەهلی سوننە و حەدیسدا نییە.

بەڵام دەڵێن: ئەم شتە لەبەرزەخدا نابێـت، بـەڵکو لـەکاتی هەڵسانەوە لـەگۆڕدا دەبێت، بەڵام ئەمانـە سـزادانی لاشـە بەتـەنها لـەگۆڕدا رەت دەکەنـەوە، دەڵـێن:

رۆحەکان لەبەرزەخدا لەخۆشیدان یاخود لەسزادان، بەڵام ئەمانە دەربارەی سزای گۆڕ سێ قسە هەیە:

یەکەم: تەنها لەسەر رۆحە.

دووەم: سزاکە لەسەر رۆحە و لەسەر لاشەکەش دەبێت بەهۆکاری رۆحەکە.

سێیەم: سزاکە تەنها لەسەر لاشەیە ئەمەش قسەی دووەمیش دێتە پاڵ ئەمانە. جا ئەگەر قسەی ئەو سێ کەسە دەگمەنانەت زانی جا قسەی دووەمی دەگمەنەکان کەوا دەڵێت: رۆح بەتەنها لەنیعمەت و سزادا نابێت بەڵکو رۆح خۆی ژیانە، ئەمەش بە لەئەهلی گوفتارەکانە لە (المعتزلة)[123] (الاشعرية)[124]کان وەك قاضي أبي بكر و خەڵکانی دیکە، ئەمە رەت دەکەنەوە کەوا رۆح لەپاش جیابوونەوەی لەجەستە دەمێنێتەوە، ئەمەش وتەیەکی ناڕەوایە پێچەوانەی هاوڕێکەیەتی ئەویش أبو المعالي الجويني و خەڵکانی دیکەن.

بەڵکو بەکتێب و سونەت و هاودەنگی پێشەوایان سەلمێنراوە کەوا رۆح دوای جیابونەوەی لەلاشە دەمێنێتەوە، ئەو لەخۆشیدا دەبێت یاخود لەسزاو ئازاردا دەبێت، فەیلەسووفە ئیلاهییەکان بڕیار لەسەر ئەمە دەدەن بەڵام گەڕانەوەی لاشەکان رەت دەکەنەوە، هەندێکییان بڕیار لەسەر گەڕانەوەی لاشەکان دەدەن بەڵام گەڕانەوەی رۆحەکان و لەخۆشی بوون و سزادانییان بە لاشە رەتدەکەنەوە، هەردو ئاخاوتنەکە هەڵەو گومڕاییە.

ئاخاوتنی کۆمەڵە سێیەمە دەگمەنەکە کە دەڵێت: لەژیانی بەرزەخدا خۆشی و سزای تێدا نییە، بەڵکو ئەمە نابێت تاوەکو هەڵسانی قیامەتی گەورە، و موعتەزیلەکان و ئەوانەی وەکو ئەوانن وەك دەڵێن ئینکاری سزای گۆڕو نیعمەتەکانی دەکەن بەپێی ئەوەی کەوا رۆح لەپاش جیابوونەوەی لەلاشە

---

(123) المعتزلة: ئەمانە کۆمەڵێکن لە (أهل الكلام) نکوڵی لەقەزاو قەدەر دەکەن، وەك بواصل بن عطاء و هاوەڵەکانی.

(124) الأشعرية: ئەمانەش کۆمەڵێکن لە (أهل الكلام) وەك أبي الحسن الأشعري و هاوەڵەکانی.

نامێنێتەوە، وە لاشەش لەناو گۆڕدا خۆشی و سزا نابینێت، جا هەموو ئەو کۆمەڵانە سەبارەت بەژیانی بەرزەخدا لەگومڕاییدان، بەڵام ئەوانە باشترن لە فەیلەسووف و بیرمەندەکان، بەوەی ئەوان بڕیار لەسەر قیامەتی گەورە دەدەن.

* * *

(مردوو لەخۆشی و ئاسوودەییدایە یاخود لەئازارو ئەشکە نجەییدا)؟

جا کاتێك ئەوهەموو ئاخاوتنە نارەوایانەت زانی، بزانە کەوا مەزهەبی پێشەوا پێشینەکان و پیاوچاکان دەربارەی مردو ئەگەر مرد لەخۆشی یاخود سزادا دەبێت، ئەمەش بۆ رۆح و لاشەکە ئەنجام دەدرێت، رۆحیش پاش جیابوونەوەی لەلاشە لەخۆشیدایە یاخود لەسزادایە، وەهەندێ جار بەلاشەکەش دەگات و پێکەوە لەخۆشیدا دەبن یاخود سزا دەکێشن پاشان لەرۆژی قیامەتی گەورە رۆحەکان دەگەڕێندرێنەوە بۆ لاشەکان، وە لەگۆڕەکانییان هەڵدەستنەوە بۆلای خودای گەورەو میهرەبان، گەڕانەوەی لاشەکانیش کۆدەنگی هەیە لەنێوان موسڵمانەکان و جولەکەو گاورەکاندا.

* * *

(لەحەدیسەکاندا باسی سزای ناوگۆڕ هەیە)

ئەوەی باسمان کرد دەیسەلمێنین و بڕیاری لەسەر دەدەین، بەڵام ئەو حەدیسانەی باس لە سزای ناوگۆڕو مەسەلەی هەردوو فریشتەی (منکرو نکیر) دەکەن، ئەمانە زۆر و متەواتیرەن کەوا لەلایەن پێغەمبەرەوە(ﷺ) هاتووە هەروەك لەهەردوو سەحیحەکەشدا هاتووە، لە ئیبنو عەباس کەوا پێغەمبەر(ﷺ) بەلای دوو گۆڕدا

تێپــەڕی و فــەرمووی: (أنهــا لَيُعــذبان ومــا يعــذبان في كــبير أمــا احــدهما فكــان لايستبريء من البول، وأما الآخر فكان يمشي بالنميمة).

واتە: (ئەو دووانە سزا دەدرێن، سزا دانەکەشیان لەسەر شتێکی زۆر گـەورە نییـە یەکێکیان خۆی پاك ڕانەدەگرت لەکاتی میزکردن، بـەڵام ئـەوەی دیکـە دووزمـانی دەکرد لەناو خەڵکدا).

پاشان پێغەمبەر(ﷺ) داوای کرد گەڵایکی تەڕی دارخورما بێـنن، جـا کـردی بەدوو بەش، فەرمووی: (لعله يخفف عنهما مالم ييبسا)[125].

واتە: (بەڵکو سزاکەیان لەسەر سوك ببێ تاوەکو دوو گەڵاکە وشك دەبنەوە).

لـە سـەحیحێکی موسـلمدا: لەزەیـدی کـوڕی ثابـت دەگێڕێتـەوە وتـی: لەگـەڵ پێغەمبەر(ﷺ) لەبیستانێکی نەوەی النجار بوون کەئەو لەسەر ئەسپەکەی بـوو، جا گوێی لەدەنگێکی گەورەبوو بەلایاندا تێپەڕی، لەوێ چوار یان پێنج یـان شـەش کەس بەخاك سپێردرابوون و گۆڕەکەیان لەوێ بـوو، پێغەومبـەر(ﷺ) فـەرمووی: (من يعرف أصحاب هذهِ القبور) واتە: (کێ خاوەنی ئەو گۆڕانە دەناسێت؟)

پیاوێك وتی: من، فەرمووی: (فمتى مات هؤلاء؟) وتی: (ئەمانە کـەی مـردوون؟) وتی: لەکاتی هاوبەش دانان بۆ خوداو بێباوەڕیدا مردوون.

پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (إن هذه إلأمة تبتلي في قبورها، فلولا أن لا تدافنوا لـدعوت الله ان يـسمعكم مـن عـذاب القـبر الـذي أسمـع منـه) واتـە:(ئەمانـە لەگۆڕەکەیاندا تووشی تاقی کردنەوە دەبن، جا ئەگەر ئێوە ئەوانتان نەناشـتبا داوام لەخودای گەورە دەکرد کە گوێتان لەسزاو ئازاری گۆڕ بوایە کەوا ئێـستا مـن گـوێم لێیە).

پاشان ڕووی کـردە ئێمـە و فـەرمووی: (تعـوذوا بـالله مـن عـذاب النـار) واتـە: (پەنابگرن بەخودای گەورە لەسزای ئاگر) وتییـان: پـەنا دەگـرین بـەخودای گـەورە

---

(125) مسلم: (٢٩٢).

لەسزای ئاگر، فەرمووی: (تعوذوا بالله من عذاب القبر) واتە:(پەنا بگرن بـەخودای گەورە لەسزای گۆڕ) وتییان: پەنا دەگرین بەخودا لەسزای گۆڕ، فـەرمووی: (تعـوذوا بالله من الفتن ماظهر منها وما بطن) واتە: (پەنابگرن بـەخودای گـەورە لەفیتنـەو ئاشووبەكان لەوەی دیـارو ئاشـكرایە وە لـەوەی نادیـارو پەنهانـە)، وتییـان: پـەنا دەگرین بەخودای گەورە لەفیتنەو ئاشووب لەوەی دیارو ئاشكرایە ولـەوەی نادیـارو پەنهانە.

جا فەرمووی: (تعوذوا بالله من فتنة الدجال) [126]، واتـە:(پـەنابگرن بـەخودای گەورە لەفیتنەی دەجال)، وتییان: پەنا دەگرین بەخودای گەورە لەفیتنەی دەجال.

لەسەحیحی موسلمدا: لە ئەبی هورەیرەوە، كـەوا پێغەمبـەر(ﷺ) دەفـەرمووێت: (إذا أحدكم من التشهد الأخير فليعوذ بالله من أربع، من عذاب جهنم، ومن عذاب القبر، ومن عذاب فتنة المحيا والممات، ومن فتنة المسيح الدجال) [127].

واتە: (ئەگەر یەكێكتان لەشەهادە هێنانی كۆتـایی تـەواو بـوو بـا پـەنا بـەخودای گەورەو میهرەبان بگرێت بەچوارشت، لەسـزای دۆزەخ، و لەسـزای گـۆڕ، و لەسـزای فیتنەی ژیانی زیندوبوونەوە و مردن، وە لەسزای مەسیحی دەجال).

هـەروەها لـە سـەحیحی موسـلمدا لـە ئیبنـو عـەباس دەگێڕێتـەوە، كـەوا پێغەمبـەر(ﷺ) فێـری ئـەو دوعایـەی دەكـردین وەك چـۆن فێـری سـوورەتێكی دەكردین لەقورئاندا: (اللهم أني أعوذ بك من عذاب جهنم، وأعوذ بـك مـن عـذاب القبر، وأعوذ بك من فتنة المحيـا والممـات، وأعـوذ بـك مـن فيتنـة المـسيح الـدجال) [128].

(126) مسلم: (2867).

(127) سەرچاوەی پێشوو: (588).

(128) سەرچاوەی پێشوو: (590).

واتە: (خودایە من پەنا دەگرم بەتۆ لەسزای دۆزەخ، و پەنا دەگرم بەتۆ لەسزای گۆڕ، وە پەنا دەگرم بەتۆ لەفیتنەی زیندوبوونەوەو مردن، وە پەنا دەگرم بەتۆ لەفیتنەی مەسیحی دەجال).

لەهەردوو سەحیحەکەدا لە أبی أیوب دەگێڕێتەوەو دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) لەماڵ دەرچوو و رۆژیش لەئاوابووندا بو، جا گوێی لەدەنگێك بوو ئینجا فەرمووی: (یهود تعذب في قبرها) [129].

واتە: (جولەکە لەگۆڕەکەی خۆی سزاو ئازار دەچێژێت).

وە لەدوو سەحیحەکەدا لە عائیشەوە(رضي الله عنها) وتی: پیرەژنێك لەپیرەژنە جولەکەکانی مەدینە هاتەلای من، وتی: خاوەنی گۆڕەکان لەگۆڕەکانیاندا سزادەدرێن، وتی: منیش بەدرۆم خستنەوە نەموویست بڕوای پێبکەم، وتی: پیرەژنەکە رۆیشت،و پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلای من وتم: ئەی پێغەمبەری خوا، پیرەژنێك لەپیرەژنەکانی جولەکەکانی مەدینە هاتەلای من و سور بوو لەسەر ئەوەی خاوەن گۆڕەکان لەگۆڕەکانیاندا سزادەدرێن، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (صدقت، إنهم یعذبون عذاباً تسمعە البهائم کلها) [130].

واتە: (راست دەکات، ئەوان سزایەکی وا سزا دەدرێن هەموو گیانلەبەرێك گوێی لێیەتی).

جا عائیشە وتی: پێغەمبەرم نەبینیوە ئیللا لەپاش نوێژکردندا خۆی پەنادەگرێت بەخودای گەورە لەسزای گۆڕ.

وەلە سەحیحی ئیبن حباندا لە أم مبشر وتی: پێغەمبەر(ﷺ) هاتەلای من و فەرمووی: (تعوذوا بالله من عذاب القبر) واتە:(پەنابگرن بەخودای گەورە لەسزای گۆڕ)، جا وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ئایا لەگۆڕدا سزا هەیە؟ فەرمووی: (انهم

([129]) سەرچاوەی پێشو: (٢٨٦٩).

([130]) سەرچاوەی پێشو: (٥٨٦).

ليعذبون في قبورهم تسمعه البهائم)[١٣١]، واته:(ئەوان لەگۆڕەکانیاندا سزادەدرێن و گیانلەبەران گوێیان لێیە).

عبدالحق الاشبیلی وتی: أبو الحكم کوڕی برخان کەوا یەکێکە لەخاوەنی زانست و کارە چاکەکان دەڵێت لەنزیك شاری ئیشبیلیە مردوویەکیان ناشت، کاتێك تەواوبو لە بەخاکسپاردنی لە لێواری گۆڕستانەکە دانیشت و قسەیان دەکرد، لەنزیك ئەوان ئاژەڵێك دەلەوەڕا، جا ئاژەڵەکە بەخێرایی بۆلای گۆڕەکە ڕۆیشت، گوێیەکانی بەرزکردەوە وەك ئەوەی گوێی لە شتێك بێت، پاشان رایکردو هەڵات، پاشان گەڕایەوە لای گۆڕەکەو گوێیەکانی بەرزکردەوە وەك ئەوەی گوێی لەشتێك بێت، پاشان هەڵات، جار لەدوای جار ئەمەی دووبارە دەکردەوە.

ئەو گویّ لیّ بوونە راستە و لەسەر دەنگی سزادراوان روودەدات، هناد بن اليسری لە کتێبی الزهد دەڵێت: وکیع بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە الاعمش، لە شقیق، ئەویش عائیشە ﵂ وە لەدایك و باوکی وتی: پیرەژنێکی جولەکە هاتەلای من، باسی سزادانی گۆڕی کرد منیش بەدرۆم خستەوە، جا پیچغەمبەر(ﷺ) هاتەلای من و ئەمەم بۆگێڕایەوە، فەرمووی: (والذي نفسي بيده إنهم ليعذبون في قبورهم حتى تسمع البهائم أصواتهم)[١٣٢].

واتە: (سوێند بەوکەسەی کە گیانی منی بەدەستە ئەوان لەگۆڕەکانیاندا سزا دەدەرێن تاوەکو ئاژەڵ گوێی لەدەنگەکانیانە).

جا وتم: حەدیسەکان لەکاروباری قەبر زۆرن کەوا لەهەردوو سەحیحەکەو سوننەتەکاندا هاتووە لە البراء کوڕی عازب دەگێڕێتەوە پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرمووی: (المسلم إذا سئل في قبره فيشهد أن لا إله الا الله وأن محمداً رسول الله

---

(١٣١) سەحیحی إبن حبان: (٣١١٥) و مسند أحمد: ٣٦٢/٦.

(١٣٢) مسند أحمد: ٢٠٥/٦.

فذلك قوله تعالى﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧)[١٣٣].

واته: (موسڵمانێك ئەگەر لەگۆڕەكەیدا پرسیاری لێكرا، شایەدی دا بەوەی كەوا هیچ پەرستراوێك و خودایەك نییە جگە لەزاتی (الله) نەبێت و (محمد)یش نێردراوی خودایە، ئەوا ئەم فەرموودەیەی خودای لەسەر جێگیر دەبێت: (خودای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە پایەدار دەكات لەسەر گوفتاری بەجێ و درووستیان دەكات لەژیانی دەونیادا، لەسەرەمەرگ و قیامەتیشدا).

لەو حەدیسەدا رایدەگەیەنێت بە گەڕانەوەی رۆح بۆ لاشەكەو بەتێك شكاندنی پەراسوەكانی ئەمەش ئەوە ئاشكرا دەكات كەوا سزا لەسەر لاشەو رۆحەكەیە پێكەوە.

أبو هريره لە نموونەی حەدیەكەی البراء ریوایەت دەكات سەبارەت بەكێشانی رۆح و مەسەلەی خۆشگوزەرانی و سزادانی، حەدیسەكەشی لە (مسند صحيحی أبی حاتم دا هاتووە: كەوا پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (إن الميت إذا وضع في قبره، إنه يسمع خفق نعالهم حين يولون عنه، فإن كان مؤمناً كانت الصلاة عند رأسه، والصيام عن يمينه، والزكاة عن شماله، وكان فعل الخيرات من الصدقة والصلة والمعروف والأحسان عند رجليه، فيؤتي من قبل رأسه، فتقول الصلاة: ماقبلي مدخل، ثم يؤتي من يمينه فيقول الصيام: ماقبلي مدخل، ثم يؤتي من يساره فتقول الزكاة: ماقبلي مدخل، ثم يؤتي من قبل رجليه فيقول: فعل الخيرات من الصدقة والصلة والمعروف والأحسان، ماقبلي مدخل، فيقال له: إجلس فيجلس قد مثلت له الشمس وقد دنت للغروب، فيقال له: هذا الرجل الذي كان فيكم ماتقول فيه، وماذا تشهد به عليه؟ فيقول: دعوني حتى أصلي، فيقولون: إنك ستصلي، أخبرنا عما نسألك عنه، أرأيت هذا الرجل الذي كان فيكم ماتقول فيه وماتشهد

(١٣٣) مسلم (٢٨٨١) ومسند أحمد: ٤/٩١.

عليه؟ فيقول: محمد، اشهد أنه رسول الله جاء بالحق من عند الله، فيقال له: على ذلك حييت وعلى ذلك مت وعلى ذلك تبعث إن شاء الله ثم يفتح له باب الى الجنة، فيقال له: هذا مقعدك وما أعد الله لك فيها فيزداد غبطة وسروراً ثم يفسح له في قبره سبعون ذراعاً وينور له فيه، ويعاد الجسد لما بديء عنه، وتجعل نسمته في النسم الطيب وهي طير تعلق في شجرة الجنة) قال: فذلك قول الله تعالى: ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧).

وذكر في الكافر ضد ذلك الى أن قال: (ثم يضيق عليه في قبره الى أن تختلف فيه أضلاعه، فتلك المعيشة الضنك التي قال الله تعالى: ﴿فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ (طه: ١٢٤) [١٣٤].

واته: (مردو ئەوكاتەی لەگۆڕەكەی دادەنرێت، لەكاتێكدا ئەو گوێی لەدەنگی نەعلەكانە كەوا بەجێی دەهێڵن، جا ئەگەر مردووەكە ئیمانداربێت ئەوا نوێژ لەلای سەری دەبێت، و ڕۆژو لەلای دەستەراستی دەبێت، و زەكات لەلای دەستەچەپی دەبێت، وە كاروكردەوە چاكەكان لە سەدەقە و پەیوەندی خزمایەتی و چاكەو چاكەكاری لەلای پێیەكانی دەبێت، ئینجا فریشتە لەلای سەریەوە بۆی دێت، نوێژ پێی دەڵێت: لەلای من دەرگای هاتنە ژوورەوە نییە، پاشان لەلای ڕاستیەوە بۆی دێت ڕۆژوو پێی دەڵێت لەلای من دەرگای هاتنە ژوورەوە نییە، پاشان لەلای چەپیەوە بۆی دێت زەكات پێی دەڵێت لەلای من دەرگای هاتنە ژوورەوە نییە، پاشان لەلای پێیەكانییەوە بۆی دێت جا كاروكردەوە خێر لە سەدەقەوە پەیوەندی خزمایەتی و چاكەو چاكەكاری پێی دەڵێت لەلای من دەرگای هاتنەژوورەوە نییە، ئینجا فریشتەكان پێی دەڵێن: دانیشە ئەویش دادەنیشێت، جا پێی دەڵێن: ئەوپیاوەی كە نێردراوە بۆ ناوتان چی دەڵێیت دەربارەی، وە چ شایەدیەك دەدەی لەسەری؟ ئەویش دەڵێت لێم گەڕێن با نوێژ بكەم، ئەوانیش پێی دەڵێن تۆ لەمەودوا

[١٣٤] مسند أحمد: ٣٤٧، و صحيح إبن حبان: ١/٣٧٩.

نوێژ دەکەیت بەڵام وەڵامان بدەرەوە سەبارەت بەوانەی پرسیارت لێ دەکەین، ئایا ئەوپیاوەت بینیوە کەلە ناوتاندا بوو وەچی دەربارەی دەڵێیت، وە چ شاهێدییەك دەدەی لەسەری؟ جا دەڵێت: ئەو (محمد)ــە و شاهیدی دەدەم کە ئەو نێردراوی خودایە، لەلایەن خودای گەورەو میهرەبانەوە بەهەق بۆمان هاتووە، پێی دەڵێن: تۆ لەسەر ئەم کارو کردەوانە ژیایت لەسەر ئەمەش مردووی ولەسەر ئەمانەش گەر خوا حەز بکات زیندوو دەبیتەوە، پاشان لەگۆڕەکەیدا دەرگایەکی لەبەهەشت بۆ دەکرێتەوە، پێی دەڵێن: ئەمە جێگای تۆیە کەوا خودای گەورە بۆتی ئامادەکردووە جا خۆشی و شادمانی بۆ مردووەکە زیاتر دەبێت، پاشان گۆڕەکەی بۆ فراوان دەکرێت حەفتا گەز بەحەفتا گەز و بۆشی رووناك دەکرێتەوە، و لاشەکەی دەگەڕێندرێتەوە بۆ ئەو خاکەی یەکەمین جار لێی درووست کراوە، وە رۆحەکەی دەخرێتە ناو رۆحی پاك ئەویش باڵندەیەکە چلاوچل دەکات بەسەر درەختەکانی بەهەشتەوە..

وتی: جا پێغەمبەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧) واتە: (خوای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە پایەداردەکات لەسەر گوفتاری بەجێ و دروستییان دەکات لەژیانی دونیادا، لەسەرمەرگ و قیامەتیشدا).

وە لەبارەی کافریش پێچەوانەوە دژی ئەمە باسی کردووە تاوەکو پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: پاشان گۆڕەکەی لەسەر تەسك دەبێتەوە تاوەکو پەراسووەکانی لەدواوە تێك دەشکێنێت، ئا ئەمەیە ئەوژیانە تەنگ و ناخۆشەی کە خودای گەورە لەبارەیەوە دەفەرموێت: ﴿فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنكاً وَنَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى﴾ (طـه: ١٢٤) واتە: بێگومان بۆئەو جۆرە کەسانەی ژیانێکی ترش و تاڵ و ناخۆش پێش دێت و لەرۆژی قیامەتیشدا بەکوێری حەشری دەکەین).

له صەحیحی ابن ابی حاتمدا: له أبی هورەیرەوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەفەرموویت: (إذ قبر أحدكم أو الانسان أتاه ملكان أسودان أزرقان العين يقال لأحدهما: النكر وللآخر النكير، فيقولان له: ماكنت تقول في هذا الرجل محمد(ﷺ)؟ فهو قائل ماكان يقول، فإن كان مؤمناً قال: عبدالله ورسوله، أشهد أن لا إله إلا الله وأن محمداً عبده ورسوله، فيقولان له إن كنا نعلم أنك تقول ذلك ثم يفسح له في قبره سبعون ذراعاً في سبعين ذراعاً، وينور له فيه، ويقال له: نم، فيقول: أرجع الى اهلي ومالي فأخبرهم فيقولان: نم كنومة العروس الذي لا يوقظه إلا أحب اهله اليه، حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك، وإن كان منافقاً قال: لا أدري، كنت أسمع الناس يقولون شيئاً، فكنت أقوله فيقولان له: كنا نعلم أنك تقول ذلك، ثم يقال للأرض: التئمي عليه فتلتئم عليه، حتى تختلف فيها أضلاعه، فلا يزال معذباً حتى يبعثه الله من مضجعه ذلك)[١٣٥].

واتە:(کاتێك یەکێکتان یان ئادەمیزادێك دەخرێتە ناو گۆڕەوە دوو فریشتەی رەشی چاوشین دێن بۆ لای یەکێکیان ناوی (منکر) ئەوی تر ناوی (نکیر) ئەویش پێیان دەڵێت: چی لەبارەی ئەوپیاوە دەڵێیت کەناوی (محمد)ـە؟ جا ئەگەر ئیمانداربێت ئەوا دەڵێت: شاهێدی دەدەم کەوا ئەو بەندەو نێردراوی خودایە، (أشهد أن لا إله الا الله وأن محمداً عبده ورسوله) جا پێی دەڵێن: ئێمە دەمانزانی تۆ وادەڵێیت، پاشان گۆڕەکەی بۆ فراوان دەبێت حەفتا گەز بەحەفتا گەز، بۆی رووناك دەبێتەوە، و پێی دەڵێن: بخەوە، جا دەڵێت: دەگەڕێمەوە ناو خزم و کەس و کارەکەم و خەبەریان دەدەمێ، پێی دەڵێن: بخەوە وەك خەوی زاوا کەوا کەس خەبەری ناکاتەوە تەنها خۆشەویسترین کەسی نەبێت، تاوەکو خودای گەورە لەگۆڕەکەیدا زیندووی دەکاتەوە، جا ئەگەر مردووەکە مونافیق و دوڕوو بێت دەڵێت: نازانم، گوێم لێبوو خەڵکی شتێکیان لەبارەیەوە دەووت، منیش ئەوەی دەڵێم، جا دوو فریشتەکە پێی

(١٣٥) سنن الترمذي: (١٠٧١) وشرح الصدور: ١٨٦.

دەڵێن: ئێمە دەمانزانی تۆ وادەڵێیت، پاشان بەزەوی دەڵێن: بیگوشە و لەسەری تەنگ ببە جا زەوی دەیگوشێت و لەسەری تەنگ دەبێت، تاوەکو پەراسووەکانی لەدواوە تێك دەشکێنێت، ئەم سزایە دووبارە دەبێتەوە لەسەری تاوەکو خودای گەورە لەگۆڕەکەیدا زیندووی دەکاتەوە).. وە ئەمەش ڕووندەکاتەوە کەوا لاشە سزا و ئازار دەکێشێت.

لە ابی هورەیرەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إذا أحتضر المؤمن أتت الملائكة بحريرة بيضاء فيقولون: أخرجي أيتها الروح الطيبة راضية مرضياً منك الى روح وريحان ورب غير غضبان، فتخرج كأطيب من ريح المسك حتى أنه ليناوله بعضهم بعضاً حتى يأتو به باب السماء، فيقولون: ما أطيب هذه الريح التي جاءتكم من الأرض، فيأتون به أرواح المؤمنين فلهم أشد فرحاً به من أحدكم بغائبه يقدم عليه، فيسألونه ماذا فعل فلان؟ قال: فيقولون: دعوه يستريح فإنه كان في غم الدنيا، فإذا قال: أتاكم فيقولون: إنه ذهب به الى أمه الهاوية، وإن الكافر إذا أحتضر أتته ملائكة العذاب بسمح، فيقولون: أخرجي مسخوطاً عليك الى عذاب الله، فتخرج كأنتن ريح جيفة حتى يأتوا به باب الارض فيقولون فما انتن هذه الروح حتى ياتوا به أرواح الكافر) [١٣٦].

واتە: (کاتێك ئیماندارێك خەریکە دەمرێت فریشتەکان بەئاوریشمی سپیەوە دێن بۆلای و پێی دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پاك ڕازیکراوبەو خواش لێت ڕازییە بۆ ڕۆحێك و بەو ڕەیحانەی لەبەهەشتدایە وە خوایەك کە تووڕە نییە لێت، جا ڕۆحەکە دێتە دەرەوە لەبۆنی میسك بۆن خۆشترە تاوەکو فریشتەکان دەستاودەستی پێدەکەن و دەیبەنە دەرگای بەهەشت، جا دەڵێت: ئەم بۆنە خۆشە چییە کەلەزەوی هێناوتانە، ئینجا ڕۆحی ئیمانداران دێنەلای و کەوا زۆر دڵخۆشن بەیەکێك کەونبووە لایان و دەچنەلای، پرسیاری لێ دەکەن: فلان کەس چی کردووە؟ وتی:

(١٣٦) مسند أحمد: ٣٦٤/٢، و سنن النسائي: ٨/٤.

پێی دەڵێن: لێی گەڕێن با پشوو بدات چونکە ئەو لەغەمی دونیادا رزگاری بووە، ئەویش وەڵامیان دەداتەوە ئەو براوە بۆ جێگەی خۆی لای ئەهلی دۆزەخ، ئەگەر کافرێکیش خەریکە دەمرێت ئەوا فریشتەی سزا دێتە لای کە زۆر رووگرژو توندوتیژن پێی دەڵێن: وەرە دەرەوە بۆ رق و تووڕەیی و سزای خودا، جا رۆحەکە دێتە دەرەوە بەبۆنێکی زۆر ناخۆش تاوەکو دەیبەنەوە سەرزەوی جا پێی دەڵێن: ئەو رۆحە ببەن بۆلای رۆحی کافرەکان).

النسائی لە (سنن)ەکەیدا لەحەدیسێکی عبدالله ی کوڕی عمر ﷺ ریوایەتی کردووە، کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (هذا الذي تحرك له العرش وفتحت له ابواب السماء وشهد له سبعون الفاً من الملائكة لقد ضّم ضمة ثمَّ خرج منه) قال النسائي يعني سعد بن معاذ[137].

واتە: (ئائەمە ئەو کەسەیە کە خودای گەورە عەرشی بۆ هێنایە لەرزەو دەرگاکانی ئاسمانی بۆ کرایەوە و حەفتا هەزار فریشتە لەگەڵ جەنازەکەیدا ئامادەبوون پاشان گۆڕەوشار دراو لەدوایيدا رزگاری بوو).. النسائی دەڵێت واتاکەی سەعدی کوڕی معاذە.

وە لە حەزرەتی عائیشەوە ریوایەت کراوە دەڵێت: پێغەمبەری خوا(ﷺ) فەرموویەتی: (للقبر ضغطة لو نجا منها أحد لنجا منها سعد بن معاذ)[138].

واتە: (بێگومان گۆڕ پاڵەپەستۆو گوشینێکی هەیە گەر کەسێك لەو گوشینە رزگاری بوایە ئەوا سەعدی کوڕی موعاز دەبوو رزگاری بێت).

وتی: عبدە بۆ ئێمەی گێڕایەوە، لە عبدالله کوڕی عمر، ئەویش لە نافع دەڵێت: پێی راگەیاندووم کە جەنازەی سەعدی کوڕی موعازی بینیووە حەفتا هەزار فریشتە

(137) سنن النسائي: ٤/١٠٠.
(138) مسند أحمد: ٦/٥٥.

ئامادەی بوو هەرگیز دانەبەزیوونــە ســەرزەوی، وە پێغەمبــەری خــوا (ﷺ) پێــی راگەیاندم و فەرمووی: (لقد ضم صاحبكم في القبر ضمة)[١٣٩].

واتە: (هەرئێستا هاوەڵەکەتان لەگۆڕەکەیدا گۆڕەوشار درا).

شعیب بۆمانی گێڕایەوە، لە ئیبن دینار، ئەویش لە ابراهیم الغنوی، ئــەویش لــە پیاوێك وتی: لــەلای عائیــشە بــووم(رضي الله عنها) جــەنازەی منــداڵێکی بــچووك تێپــەڕی، عائیشە گریا، پێم وت، ئەی دایکی ئیمانداران بۆچی دەگری؟ وتی: بۆ ئەم منداڵــە گریام و بەزەییم پێدا هاتەوە لەگۆڕەو شار کردنی گۆڕەکەی[١٤٠].

***

(سزای گۆڕ هەق و ڕەوایە لەلای ئەهلی سوننە)

ئەمەش وەك ســوننەتێکی ســەحیح و راســت پێویــست دەبــێ، لــەنێوان ئــەهلی سوننەدا یەکدەنگیەك هەیە و هەموویان کۆکن لەم بارەیەوە، المــروزی دەڵێــت: أبــو عبدالله وتی: سزای گۆڕ هەقە ئینکاری و نکۆڵی لیّ ناکات تەنها ئەوانەی گــومڕان و خەڵکی گومڕا دەکەن.

حەنبەل وتی: بە ابی عبدالله م ووت لەبارەی سزای گۆڕ وتی: حەدیــسی ســەحیح هەیــەو باوەڕمــان پێیــەتی، و بڕیاریــشی لەســەر دەدەیــن، ئــەوەی لەلایــەن پێغەمبەرەوە(ﷺ) هاتووە، ئەوا پاڵپشتییەکی باشە و دانی پیا دەنێین، جا ئەگەر ئەوەی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) هاتووە و ئێمە رەتمــان کــردەوەو دانمــان پیــا نــەنا نــەوا فەرمانێکی خوای گەورەمان رەت کردۆتەوە، خــودای گــەورە دەفــەرموێت: ﴿وَمَـا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ﴾ (الحشر: ٧).

---

(١٣٩) طبقات ابن سعد: ٣/٢٤٠.

(١٤٠) شرح الصدور: ١٥٩.

واتە: (جا ئەوەی پێغەمبەر پێی بەخشیون وەری بگرن، هەر فەرمانێکی پێدان بەگوێی بکەن).

پێم وت: ئایا سزای گۆڕ هەقە؟ وتی: بەڵێ هەق و ڕەوایە، سزا و ئازار دەدرێین لەگۆڕەکاندا، وتی: گوێم لە أبا عبدالله بوو دەیووت: باوەڕمان هەیە بەسزای گۆڕ و بەهەردوو فریشتەی (منکرو نکیر) وە بەندەش لەگۆڕەکەیدا پرسیاری لێ دەکرێت جا لەگۆڕدا ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ﴾ (ابراهيم: ٢٧).

واتە: (خوای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە پایەدار دەکات لەسەر گوفتاری بەجێ و درووستیان دەکات لەژیانی دونیادا، لەسەرەمەرگ و قیامەتیشدا).

أحمد القاسم وتی: ئەی أبا عبدالله ئایا بە منکر و نکیر دان پیا دەنێی هەروەك لەسزای گۆڕ ریوایەت کراوە؟ وتی: پاك و بێگەردی بۆ خودای میهرەبان بەڵێ بەوشێوەیە بڕیاری لەسەر دەدەین و ئاواش دەڵێین، وتم: هەربەو شێوەزارە دەڵێیت: منکر و نکیر یاخود دەڵێیت هەردوو فریشتەکە؟ وتی: منکر و نکیر، وتم: ئەوان دەڵێن: لەحەدیسدا منکر و نکیر نییە، وتی: ئەو ئاوایە بەمانای: ئەوان هەردووکیان (منکر و نکیر)ن.

بەڵام بیرو بۆچوون و ئاخاوتنەکانی ئەهلی بیدعە، گومڕاکان جا أبو الهزیل والمرسیبی دەڵێن: هەرکەسێك لەرێگای ئیمان چووە دەرەوە، ئەوا لەنێوان هەردوو (نفخە) فووەکە سزا دەدرێت، وە مەسەلەی ناوگۆڕ لەوانەیە بکەوێتە ئەوکاتە.

الجبائی و کوڕەکەی وە البخلی سزای ناوگۆڕ دەسەلمێنن، بەڵام لەسەر ئیمانداران ڕەتدەکەنەوە، بەڵام لەسەر ئەوانەی تا هەتایین وەك کافرەکان و گومڕاکان بڕیاری لەسەر دەدەن.

زۆر لە موعتەزیلەکان دەڵێن: نابێت فریشتەکانی خودا بە منکر و نکیر ناوببرێت، چونکە منکر بەمانای ئەوکەسە دێت لەکاتی پرسیارکردن شت دووبارە دەکاتەوەو زمانی دەگیرێ، وە نکیر بەمانای فریشتەی توندو تیژ و رەق و تووڕەن.

الصالحی و صالح دەڵێن: سزای گۆڕ لەسەر کەسی ئیماندار لەسەر لاشەیە بەبێ گەڕاندنەوەی رۆحەکەی بۆ لاشەکە، ومردووش دەکرێ ئازار بکێشێ و هەست بکات و بزانێت بەبێ رۆح، ئەمەش بۆچوونی کۆمەڵێکن لە الکرامیە[141].

هەندێك لە موعتەزیلەکان دەڵێن: خودای پاك و بێگەرد مردووەکان لەناو گۆڕەکانیاندا سزا دەدات، و ئێش و ئازار بەسەریاندا روودەدات بەڵام ئەوانە هەست پێناکەن، جا ئەو کاتەی زیندوو بوونەوە هەست بەو ئێش و ئازارە دەکەن، دەڵێن: نموونەی سزادانی مردووان وەك نموونەی سەرخۆشان و بێهۆشانە کاتێك لێیان دەدرێت هەست بە ئێش و ئازارەکە ناکەن، جا ئەوکاتەی ئەقڵەکەیان گەڕایەوە سەریان هەست بەئێش و ئازاری لێدانەکە دەکەن.

هەندێك لەوانەش یەکسەر سزای ناوگۆڕ رەت دەکەنەوەو دانی پێدا نانێن وەك ضرار کوڕی عمرو یحیی کوڕی کامل، ئەمەش بۆچوونی المریسییە، وە ئەم ناخاوتنانەش ناخاوتنی شەرمەزاران و گۆمڕاوانە.

(سزای گۆڕ ئەوکەسەی شایانیەتی دەستی دەکەوێت)

ئەوەی دەبێت بزانرێت کەوا سزای ناوگۆڕ سزای بەرزەخە، جا هەرکەسێ مرد و شایەنی سزابێت ئەوا پشکی ئەو سزایەی بەردەکەوێت، هەتا ئەگەر دڕندەش لاشەی خواردبێت یاخود سووتابێت هەتا ئەگەر بووبێتە خۆڵەمێش، و هەتا ئەگەر لەگەڵ هەوادا پەرت و بڵاو بێتەوە، یاخود رەق بووبێت، یاخود لەدەریادا نقووم کرابێت

(141) الكرامية: هاوەڵانی محمد کوڕی کەڕامن لە (255)ك لەدایك بووە، ئەمەش لەکۆمەڵانی داهێنانی بیدعەن لمئیسلام.

ئەوا رۆح و لاشـەکەی دەگاتـەوە یـەك سـزاکە دەیانگـاتێ هـەروەك لـەگۆڕەکانیان دابێت.

لەسەحیحێکی بوخاریـدا: لـە سەمـرەی کـوڕی جنـدب گێڕایـەوە و وتـی: کاتێـك پێغەمبـەر(ﷺ) نوێـژی تـەواو دەکـرد رووی خـۆی بـۆلای ئێمـە وەردەگێـڕاو دەیفەرموو: (مـن رأى مـنكم الليلـة رؤيـا؟) واتـە: کـێ لـەئێوە ئەمـشەو خـەونی بینیـوە؟ وتـی: ئەگـەر کەسـێك خـەونی بدیتایـە دەیگێڕایـەوە، جـا دەیفـەرموو: (ماشاءالله) رۆژێك پرسیاری لێمان کرد فـەرمووی: (هـل رأي أحـد مـنكم رؤيـا؟) واتە:(ئایا کەس لەئێوە خەونی بینیوە؟) وتمان: نەخێر..

فەرمووی: بەڵام من ئەمشەو بینیم دوو پیاو هاتن بۆلام و دەستیان گرتم، منیان برد بۆخاکی پیرۆز، بینیم پیاوێـك دانیـشتبوو، و پیـاوێکیش وەسـتابوو ئاسـنێکی قولابی بەدەستەوەبوو دەیکرد بە لاشەویلاکیدا و هەڵیدەقڵێـشاند پاشـان دەیخـستە سەر ئەلای تری بەهەمان شێوە چی لەو لایەی کردبوو ئەولایەشی والێ دەکـرد، تـا لایەکەی والێ دەکرد لاکەی تر چاك دەبۆوەو بەردەوام ئەولاو ئەولای هەڵدەقڵێشاند، وتم ئەمە چییە؟ وتییان: برۆ..

جا رۆیشتین تـاکو گەیـشتینە پیاوێـك پـاڵ کـەوتبوو و پیـاوێکیش بەسـەریەوە وەستابوو تاشە بەردێکی بەدەستەوە بوو دەیکێشا بەکەللەی سەریدا و بەردەکە بەر دەبۆوەو دەرۆیشت لەبەر سەختی پیاکێشانەکەدا، سەری دوو پارچە دەکرد و خوێنی لێ دەردەچـوو پیاوەکـە دەچـوو بەردەکـەی دەهێنایـەوە و سـەری وەك خـۆی لـێ دەهاتەوە، دیسانەوە بەردەکەی دەکێـشا بەسـەری خۆیـدا و بـەردەوام ئـەو کـارەی دووبارە دەکردەوە، وتم: ئەمە چییە؟ وتییان: برۆ..

جا رۆیشتین گەیـشتینە شـوێنێك وەك تـەنوور وابـوو سـەرەوەی تەسـك بـوو و خوارەوەی فراوان بوو لەژێرەوە ئاگریان پێوە دەنا، بینیم پیاوان و ئافرەتـانی رووتـی تێدابوو، لە ژێرەوە ئاگریان پێوە دەنا و کاتێك لێیان نزیك دەبۆوە بـەرز دەبوونـەوە

خەریك بوو لەتەنوورەکە بێنە دەرەوە کاتێك ئاگرەکە دامرکایەوە دەگەڕانـەوە، جـا وتم: ئەمە چییە؟ وتییان برۆ..

جا رۆیشتین تا گەیشتینە رووبارێـك لـەخوێن پیاوێـك لەناوەڕاسـتی رووبارەکـە وەستابوو و پیاوێکیش لەقەراغی رووبارەکە کۆمەڵێك بەردی لەبەر دەستیابوو، جـا ئەوپیاوەی لەناەڕاستی رووبارەکە بـوو بـۆلای پیاوەکـە دەهـات و دەیویـست بێتـە دەرەوە پیاوەکەش بەردێکی گەورەی دەخستە ناودەمی، جا پیاوەکـە نقـووم دەبـوو بۆناو ئاوەکە هەروەك پێشوو، هەرکاتێ دەیویست بێتـە دەرەوە پیاوەکـە بـەردێکی دەخستە ناودەمی و دەیگەڕاندەوە شوێنی خۆی، جا وتم: ئەمە چییە؟ وتییان: برۆ..

جا فەرمووی رۆیشتین تا گەیشتینە بـاخێکی سـەوز کـەوا دارو درەخـتی گـەورەی تێدابوو، لەبن دارە گەورەکە پیاوێکی پیرو کۆمـەڵێك منـداڵی تێـدا بـو، پیاوێـك لەنزیك دارەکە ئاگرێکی بەدەستەوەبو دایدەگیرساند، پاشـان منیـان بـەرزکردەوە و بردمیانە ناو خانوویەکەوە شوێنی وا خۆشـم هـەرگیز نـەبینیبو، کـە چـەندمناڵ و پیرێکی تێدابو، پاشان منیان بەرزکردەوەو بردمیانە خانوویـەکی دیکـە کـەوا لـەو خۆشتر و جوانتر بو، وتم: ئێوە منتان زۆر گەڕان و سووڕان پێم بڵێن ئەوانەی بینینم، وتیـان: بـەڵێ ئـەوەی قـوولاپی لەشـەویلگەی دەچـەقێنراو هەڵیەقڵیـشاند ئـەوە کابرایەکی درۆزن بو پڕوپاگەندەی درۆی بڵاو دەکردەوە، وە ئەو درۆیە لـەوەوە بـڵاو دەبۆوە تا دەگەیـشتە شـوێنایی دوور، جـا بـەو شـێوەیەی لـێ دەکرێـت تـا رۆژی قیامەت.

ئەو پیاوەی تاشە بەردەکەی لە کەللە سەری دەدا ئەوە پیاوێك بو خـوای گـەورە قورئانی فێردەکرد جا بەشەو دەخەوت، کـەرۆژ دەبـۆوە هیـچی لـێ نـەدەزانی، و بەرۆژ کاری پێنەدەکرد، ئەوکارە دەکات تا رۆژی قیامەت.

وە ئەوەی بینیت لەناو تەنوورەکە ئەوانـە پیـاوان و ئافرەتـانی زیناکـاربوون، وە ئەوەی بینینت لەرووبارەکەدا ئەمانە ریباخۆر بوون.

وە ئەو پیاوە پیرەی لـەژێر دارەکـەبو ئـەوە ئیـبراهیم بـوﷺ ئـەو منداڵانـەش منداڵی خەڵك بوون، و ئەکەسەی ئاگری بڵێسەدەدا ئەوە دەرگەوانەکانی دۆزەخ بـو، وە یەکەم ماڵ کە چوویتە ناوی ئەو جێگای باوەڕدارانە بەگشتی، ماڵەکـەی دیکـە کەبینیت جێگای شەهیدەکانە، منیش جوبرائیلم، وە ئەوەش میکائیلە.. جـا وتـی سەرت بەرزکەوە منیش سەرم بەرز کـردەوە کۆشـکێکی گـەورەم بـینی وەك پەڵـە هەورێکی سپی، وتییان: ئا ئەوە جێگای تۆیـە، وتم: لێمگـەڕێن بـا بـچمە نـاوی، وتییان: هەندێك لەتەمەنت ماوە هێشتا تەواوت کردووە، جا هەرکاتێك تەوات کرد دێیە ناو جێگای خۆت[142].

ئەمەش دەقێکە لەسـزای بەرزەخـدا جـا خـەونی پێغەمبـەران و ژیـانی زینـدو هاوشێوەن لەهەمان کارو فەرماندا.

الطحاوی باسدەکات و دەڵێت: إبن مسعود گێڕایـەوە لەپێغەمبـەر(ﷺ) کـەوا فەرموویەتی: (أمر بعبد من عبد الله أن يضرب في قبره مائة جلدة، فلم يـزل يـسأل الله ويدعوه حتى صارت واحدة، فأمتلأ قبره عليه نارا، فلما ارتفع عنه أفاق، فقـال: علام جلدتموني؟ قالوا: إنك صـليت صـلاة بغـير طهـور، ومـررت علـى مظلـوم فلـم تنصره)[143].

واتە: (فەرماندرا یەکێك لەبەندەکانی خوا سەد جەلدەی لێبدرێت لەگۆڕەکەیدا، ئەو مردووە لەخودا دەپاڕایەوە تا بۆی کرا بەیەك جەلدە، کـەلێی درا، گۆڕەکـەی بـووە یەك پارچە ئاگر بەسەریدا، کاتێ هۆشی هاتەوە خۆی، وتی: بـۆ جەلـدەتان لێـدام؟ وتیان: چونکە تۆ نوێژێکت کرد بەبێ دەست نوێژ، و بەلای مرۆڤێکی ستەم لێکـراو رەت بوویت و سەرت نەخست).

---

(142) مسلم (٢٢٧٥) ومسند أحمد: ٥/١٤.

(143) شرح الصدور: ٢٢٨.

البيهقي لەحەدیسێکی الربيع بن أنس باسی دەکات و دەگێڕێتەوە، لە أبی العاليه، ئەویش لە ئەبو هورەیرە، لەپێغەمبەرەوە(ﷺ) سەبارەت بەو ئایەتە: ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلاً﴾ (الاسراء: ١) واتە: (پاکی و بێگەردی و ستایش بۆ ئەو زاتەی کە شەورەوی کرد لەبەشێکی کەمی شەودا بەبەندەی خۆی محمد).

کەوا فەرمووی: ئەسپێکیان بۆی هێنا سواری سەرپشتییان کرد، هەر هەنگاوێکی بەئەندازەیی بینینی چاو بو، وە حەزرەتی جوبریلیشی لەگەڵدا بو گەیشتنە لای قەومێك بەرۆژێك دەیانچاند، وە بەرۆژێك دەیان دووریەوە، هەرچەندی دەیان دووریەوە وەك خۆی لێ دەهاتەوە، جا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە:(ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی: ئەمانە خەباتکارن لەپێناوی خوادا، خوای گەورە بەحەوت سەد چاکە بۆیان زیاد دەکات ﴿وَمَا أَنفَقْتُم مِّن شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ﴾ (سبأ : ٣٩) واتە: (ئێوەش هەرشتێك دەبەخشن ئەو زاتە جێی پڕ دەکاتەوە، چونکە ئەو خوایە چاکترین رزق و رۆزی بەخشە).

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین سەری خۆیان لەتاشە بەردەکان دەداو شەقیان دەکرد و هەرکاتێ خۆیان بەرزدەکردەوە وەکو خۆی لێ دەهاتەوە، فەرمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە:(ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی ئەوانە ئەوکەسانەن سەریان گرانە لەنوێژکردن.

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین لەپێشەوەیان داخ دەکران، و لەدواوەیان داخ دەکران، هاواریان دەکرد وەك چۆن ئاژەڵ هاواردەکات لەسەر درەختی دڕکاوی و درەختی زەقوم کە تاڵترین درەختە لەدۆزەخ دەژیان و لەسەر ئەو بەردە گەرمانەی کەبەئاگری دۆزەخ داخراون وەستابوون، فەرمووی: (یا جبریل من هؤلاء؟) واتە: (ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی: ئەوانە ئەوکەسانەن لەپارەو پوولی خۆیان سەدەقەو بەخشش نادەن، بەڵام خودا زوڵمیان لێ ناکات، خودای گەورە ستەم لەبەندەی خۆی ناکات.

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین لەنێوان دەستەکانیاندا هەندێك گۆشتی پاك و هەندێك گۆشتی پیس هەبوو، جا لەگۆشتە پیسەکەیان دەخواردو وازیان لە گۆشتە پاکەکە دەهێنا، جا فەمووی: (يا جبريل من هؤلاء؟) واتە: (ئەی جوبریل ئەوانە کێن؟) وتی: ئەوانە ئافرەتی حەلاڵیان هەیە کەچی دەچن بەلای ئافرەتانی پیس و تابەیانی لایان دەمێننەوە.

پاشان بەلای قەومێکدا تێپەڕین لێویان بەمەقاشی ئاسن پارچەپارچە دەکرا، گۆشتیان لێدەکرایەوە هەرچەند جارەی گازی لێدەگرت وەك و خۆی لێدەهاتەوە، فەرمووی: (يا جبريل ما هذا؟) واتە:(ئەی جوبریل ئەمە چییە؟) وتی: ئەوانە وتاربێژانی فیتنەو ئاشووب گێڕن.

پاشان چووە سەر کوونێکی بچووك رووناکییەکی گەورەی لێ دەهاتە دەرەوە، جا رووناکییەکە دەیویست بچێتەوە ناو کونەکە وەك چۆن لێی هاتبووە دەرەوە بەس ناتوانێت، فەرمووی: (يا جبريل ما هذا؟) واتە: (ئەی جوبریل ئەمە چییە؟) وتی: ئەوە پیاوێکە قسەیەك دەکات و لێی پەشیمان دەبێتەوە، جا دەیەوێت بیگێڕێتەوە بەڵام ناتوانێت(١٤٤).

وە لە (سنن)ی أبی داود لەحەدیسێکی ئەنەس کوڕی مالیکدا دەگێڕێتەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (لما عرج بي مررت بقوم لهم أظفار من نحاس يخشمون وجوههم وصدورهم، فقلت: يا جبريل من هؤلاء؟ قال: الذي يأكلون لحوم الناس ويقعون في أعراضهم)(١٤٥).

واتە: (کاتێ بەرزکرامەوە بۆ ئاسمان بەلای کەسانێکدا تێپەڕیم نینۆکەکانیان لە مس درووستکرابو دەموچاو و سنگیان پێ دەڕنیەوە، جا وتم: ئەی جبریل ئەوانە

(١٤٤) مجمع الزائد: ٧٢/١.

(١٤٥) سنن أبي داود: (٤٨٧٨).

كێن؟ وتی: ئەوانە ئەوکەسانەن گۆشتی برایانی خۆیان دەخۆن لەپاشملە بەخراپە باسیان دەکەن).

أبو داود الطيالسي، لە (مسند)ەکەیدا دەڵێت: شعبە بۆمانی گێڕایەوە، لە الاعيش، ئەویش لە مجاهد، ئەویش لە ئیبنو عەباس: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) هاتە سەر دوو گۆڕ، فەرمووی: (إنهما ليعذبان في غير كبير، أما أحدهما فكان يأكل لحوم الناس، وأما الآخر فكان صاحب نميمة).

واتە: (ئەو دووانە ئێستا سزا دەدرێن لەسەر شتێکی زۆر گەورەش نا، یەکێکیان گۆشتی خەڵکی دەخوارد و ئەوی تریان دووزمانی دەکرد لەنێو خەڵکدا).

پاشان داوای دوو گەڵای تەڕی دارخورمای کردو کردی بەدوو بەش، جا بەشێکی گەڵاکەی خستەسەر گۆڕێك و بەشەکەی دیکەی خستە سەر گۆڕەکەی دیکە، و فەرمووی: (عسى أن يخفف عنهما ما دامتا راطبين) واتە: (بەڵکو سزا لەسەریان کەم بێتەوە، مادام هەردوو گەڵاکە تەڕن).

خەڵك لەوەدا ناکۆکن ئایا خاوەنی ئەودوو گۆڕە کافر بوون یاخود ئیماندار بوون؟ دەڵێن: هەردووکیان کافر بوون وەك فەرموودەکەی: (إنهما يعذبان في كبير) واتە: ئەوانە لەسەر شتی گەورە سزا دەدرێن.. واتە: بەزیادەخستە سەری کوفرو هاوبەش پەیداکردن بۆ خودای گەورە، دەڵێن: ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا سزاکە لەسەریان زیاد نابێت بەڵکو سووك دەبێت، هەروەها سووك بوونی ماوەی سزاکەش هەتاکو گەڵای دارخورماکان بەتەڕی دەمێنێتەوە.

هەروەها ئەگەر هەردووکیان ئیمانداربوونایە پێغەمبەر(ﷺ) شەفاعەتی بۆ دەکردن، وە پێغەمبەر(ﷺ) دوعای دەکرد بەشەفاعەتی خۆی کە سزاکەیان لەسەر هەڵبگیرێت، و هەروەها لەهەندێك رێگاکانی حەدیسەکە دەڵێت: (أنها كانا كافران) واتە: ئەودووانە هەردووکیان کافربوون، وە ئەو سزایەش لەسەر سزای هەردووکیان زیاد دەکرێت بەهۆی تاوان و کوفری هەردووکیان، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی

كەوا كافر بەهۆی كوفرو تاوانەكانییان سـزا دەدرێـن، ئەمـەش بیروبۆچـوونی (أبـی الحكم كوڕی برخان)ـە.

دەڵـێن: هـەردووكیان موسـڵمان بونـە لەبەرئـەوەی پێغەمبـەر(ﷺ) هـۆی سزاكەیان باس ناكـات، هـەروەك لەفەرموودەكـەی: (ومـا یعـذبان في كـبیر) واتـە: لەسەر شتێكی زۆر گەورە نا ئەوانە سزا دەدرێن، دیارە كوفرو هاوبەشی پەیداكردن لەتاوانە گەورەكانە..

پێویستیش ناكات پێغەمبەر(ﷺ) شەفاعەت بـۆ هـەموو موسـڵمانێك بكـات كەوا لەگۆڕەكەیدا لەسەر تاوانێك لەتاوانەكان سزا دەدرێـت، و خەبـەری داوە كـەوا یەكێك لەسەر دزینی عەبایەك لەبەرەكانی شەڕدا كـە دزی بـووی لەگـەڵ ئەوەشـدا لەوغەزایـەدا شـەهیدبوو كەچـی لەگۆڕەكەیـدا ئـاگر بـەرز بـووەوە، و ئەوكەسـە موسڵمانێكی موجاهیدیش بو، خودای گەورەش لەهەمووكـەس زانـاترە، ئەمــەش بیروبۆچوونی (أبي عبدالله القرطبي)ە.

❋❋❋

ئەمەش وتەی پرسیاركارانە: وەڵاممان چییە بۆ بێ باوەڕان و گومڕاوان و ئەوانەی نكوڵی دەكەن بۆ سزای گۆڕ و فراوانی و تەنگ و ناخۆشی ژیان تێیدا، وە بوونی دۆڵێك لەدۆڵەكانی ئاگر یاخود باخێك لەباخەكانی بەهەشت، وە ئایا مردو لەناوی دادەنیشێت یاخود دانانیشێت؟

دەڵێن: كاتێك گۆڕ هەڵدەدەینەوە هیچ فریشتەیەك لەناویدا نـابینین كـوێرو كـەڕ لەمردو بدەن بەچەكوشی ئاسن، و هیچ مارو ئەژدیهاو دووپشك و ئاگرمان نەبینیوە لەناو گۆڕدا هەڵبچن، وە هیچ حاڵەتێك لەو حاڵەتانەمان نەبینیوە ئەوەی بینیومانە وەكو خۆیەتی و نەگۆڕاوە، ئەگەرچی لەسەر چاوەكانیشی جیوەو لەسەر سینگیـشی رووەكی خەردەل دابنێین، ئەوا حاڵەتەكەمان وەكو خۆی بینیوە، جـا چـۆن تـا چـاو

بڕەکات گۆڕەکەی بۆ فراوان دەبێت، یاخود گۆڕەکەی لەسەر تەسك دەبێت کەچی ئێمە گۆڕەکانمان وەکو خۆی بینیوە، وە ڕووبەری گۆڕکەشمان وەکو خۆی بینیوە نەزیادی کردووەو نە کەمی کردووە، و چۆن ئەو گۆڕە تەنگەی بۆ فراوان دەبێت، و فریشتە و ئەو وێنەیەی کەوا هۆگر و هاوڕێی دەبێت یاخود دەیترسێنێ؟ و براکانییان لەئەهلی بیدعەو گومڕایی دەڵێت: هەموو قسەو ئاخاوتنێك پێچەوانەی کارێکی گونجاو و هەستکردنە و قسەکەرەکەش بەهەڵەدا دەبات.

دەڵێن: بێگومان ئێمە هەموو کەسێکی مردو لەسەر تەختەدا دەبینین بۆ ماوەیەکی دوورو درێژ نەپرسیاری لێ دەکرێت و نەوەلامیش دەداتەوە نە دەجوولێ و نەلەسەر لاشەکەی ئاگر هەڵدەگیرسێت، ئەگەر یەکێك ئاژەڵێکی دڕندە گۆشتی بخوات یاخود باڵندەکان لەلاشەیان خواردبێت یاخود لاشەکەی پارچەپارچە بووبێت لەبەردەمی دڕندەکان و باڵندەکان و نەهەنگەکان و شەپۆلەکانی با، ئایا چۆن ئەوهەموو پارچانە پرسیاری لێدەکرێت سەرەڕای ئەوەی هەموو جیابوونەتەوە؟ چۆن مەسەلەی دووفریشتەکە بیردەکەیتەوە بۆئەوکەسەی ئەمە وەسف و تایبەتمەندی ئەوبێت، وەچۆن گۆڕ لەسەر ئەم کەسە دەبێتەوە باخێك لەباخەکانی بەهەشت یاخود دۆڵێك لەدۆڵەکانی جەهەننەم، وە چۆن گۆڕ لەسەریدا تەسك دەبێتەوە تاوەکو پەراسووەکانی تێك بشکێنێت؟.

***

(هەواڵ گەیاندنی پێغەمبەران ژیرو تێگەیشتووان شایەدی بۆدەدەن)

فەرمانی یەکەم: دەبێ بزانرێت کەوا پێغەمبەران عليهم السلام ئەم هەواڵانەیان نەگەیاندووە، بۆئەوەی ژیرو داناکان خۆیانی پێ بزانێننەوە و لەخۆیان بگۆڕن، بەڵکو هەواڵ گەیاندنەکە بۆ دووبەشە:

یەکەم: بۆئەوەی پیاوانی ژیرو عاقڵ و تێگەیشتوو و داهێنەر شاهێدبن و ئاگاداربن پێی.

دووەم: ئەوەی کەسی ژیرو عاقڵ درکی پێناکات و نایزانێت وەك شتە پەنهان و شاراوەکانە کەوا هەواڵی پێ دەدەن لەبارەی ژیانی بەرزەخ و ڕۆژی دوایی، و باسی چاکەو سزا، وە نابێت هەواڵەکەشیان ئەستەم بێت، هەموو هەواڵێکیش گوماندەکرێت کەوا عەقڵ بیڕازێنێتەوە جا لەو دوو فەرمانە بەدەری ناکات: یان دەبێت هەواڵەکە درۆبێت لەسەریان، یاخود دەبێت عەقڵ و بیرکردنەوەکە پووچەڵ بێت.

خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَيَرَى الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ الَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ هُوَ الْحَقَّ وَيَهْدِي إِلَى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ﴾ (سبأ: ٦).

واتە: (ئەوانەی زانست و زانیارییان پێدراوە چاك دەزانن ئەوەی لەلایەن پەروەردگارتەوە بۆت ڕەوانەکراوە هەرئەوە حەق و ڕاستە، هیدایەت و ڕێنموویی بەخشە بۆ ڕێبازی پەروەردگاری خاوەن دەسەڵات و شایستەی سوپاس و ستایشە).

وە دەفەرموێت: ﴿أَفَمَن يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِن رَّبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمَى﴾ (الرعد: ١٩).

واتە: (جا ئایا ئەوکەسەی کە دڵنیایە و دەزانێت بێگومان ئەم قورئانەی کەلەلایەن پەروەردگارتەوە بۆت دابەزێنراوە حەق و ڕاستەقینەیە، وەکو ئەوکەسە وایە کەکوێرە لەئاستیدا؟).

هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ الأَحْزَابِ مَن يُنكِرُ بَعْضَهُ﴾ (الرعد: ٣٦).

واتە: (دەستەیەك لەوانەی کەکتێبی ئاسمانییان پێ بەخشیون دڵخۆش و شادمان دەبن و بەو قورئانەی کەبۆتۆ دابەزێنراوە، هەندێ گرۆو دەستەی تریش هەیە ئینکاری هەندێکی دەکات).

هیچ دەروونێکیش بەمەحاڵ دڵخۆش نابێت، خـودای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءتْكُم مَّوْعِظَةٌ مِّن رَّبِّكُمْ وَشِفَاء لِّمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ ۞ قُلْ بِفَضْلِ اللّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُواْ﴾ (يونس: ٥٧-٥٨).

واتە: (ئەی خەڵکینە، بەڕاستی ئێوە ئامۆژگاریەکی گـەورەو گرنگتـان لەلایـەن پەروەردگارتانەوە بۆهاتووە کـە قورئانـە شـیفاو چارەسەریـشە بـۆ نەخۆشـی دڵ و دەروونەکان و ڕێ نیشاندەرو ڕەحمەتیشە بۆ ئیمانداران، ئەی محمد بەئیماندارانی بڵـێ با دڵشادو شادمان بن بەفەزڵ و بەخشش و ڕەحمەتی خوایی کە قورئان و بەرنامـەی خوایە، کەوابوو باهەر بەوە دڵخۆش بن).

مەحاڵیش چارەسـەر نییـە، نـە ڕێ نیـشاندان و نـە ڕەحمەتیـشی تێـدا دەسـت ناکەوێت، پێی دڵخۆشیش نابێت، جا ئەمـەش فەرمانێکـە بۆهەرکەسـێك لەدڵیـدا خێرو چاکەی تێدا سەقامگیر نەبێت، پێیەکانی لەسـەر ئیـسلام جـێگیرو وەسـتاو نەبێت، وە چاکترین بارودۆخیشی سەرسامی و گومان و شپرزەیی دەبێت.

***

(لە پێویستی تێگەیشتنی مەبەستی پێغەمبەر (ﷺ).

فەرمانی دووەم: دەبێت لەمەبەست و نیازی پێغەمبەر(ﷺ) تێبگـەیت، بـەبێ زیادەڕۆیی و بەبێ کەمتەرخـەمیش، وە فـەرموودەو وتـەکانی شـتی نەخرێتەسـەر کـەناگونجێت، و کـەم و کوڕیـشی تـێ ناکـەوێت لـە مەبەسـتەکەی و لـەئامانج و نیازەکەی لەبارەی ڕێ نیشاندان و بەرنامە و ڕاگەیاندنەکەی.

ئەمەش بەهۆی پشتگوێ خستنەوە درووست بو وازهێنان لێی لەگومڕاییـەوە وە وازهێنان لێی لەڕاستییەوە کە نازانێت جگە لەخوای گەورە نـەبێت، بـەڵکو خـراپ تێگەیشتن لەبارەی خوای گەورەو پێغەمبەرەکەی کـەوا ئەسـڵ و بنـەڕەتی هـەموو بیدعە و گومڕاییە کەوا لەناو ئیسلام سەری هەڵداوە، بەڵکو ئەو بناغـەی هـەموو

هەڵەیەلە بنچینەو لقەکاندایە، نەخاسمە ئەگەر نیاز خراپی تێدا زیادبکرێت، جا لەهەندێك شتدا خراپ تێگەیشتن هەیە لەشوێنکەوتووەکاندا لەگەڵ نیازچاکی ئەوان و نیازخراپی ئەوانەی لەدوای ئەوانەدادێن، ئەمەش دەبێتە بەلاو کارەسات و ناخۆشی بۆ دین و ئەهلەکەی، وە خوای گەورەی پەناگەو یامەتیدەرە.

ئایا قەدەریەو مورجئەو خوارج و موعتەزیلە و جەهەمیە و رافیزەکان و تەواوی لایەنەکان کەوتوونەتە ناو ئەهلی بیدعە، یاخود تەنها خراپ تێگەیشتنییانە لە خودا و پێغەمبەرەکەی تاوەکو وای لێهاتووە دین کەوتۆتە بەردەستی زۆربەی خەڵکان کە وتەو وەڵامدانەوەی ئەو تێگەیشتنانەیە؟ وەك ئەوەی سەحابەکان تێگەیشتوون.

(ژیان و مەنزڵگاکان سێ بەشن)

فەرمانی سێیەم: خودای گەورەو میهرەبان مەنزڵگا و ژیانەکانی کردۆتە سێ بەش: ژیانی دونیا و ژیانی بەرزەخ (لەنێوان مردن و زیندوبوونەوە دایە) وە ژیانی کۆتایی یان ژیانی رۆژی دوایی، بۆ هەموو ژیانێکیش چەند حوکم و یاسایەك هەیە کە بەو تایبەتە، ئەو ئادەمیزادەی کە لەلاشەو دڵ و دەروون پێکهاتووە و حوکم و یاساکانی دونیا لەسەر جەستەو رۆحەکان دانراوە، بۆیە یاساکانی شەرع بەرێك و پێکی بەرجەستە کراوە لەسەر دەرکەوتنی جوولەی زوبان و ئەندامەکان و کاتێك دڵ و دەروون دەشاررێتەوە ئەمە پێچەوانیەتی.

ژیانی بەرزەخ لەسەر رۆح و لاشەکان دانراوە، جا کاتێك رۆحی لاشەکانی لەیاساکانی دونیا بەدوایدا بێت جا بەئێش و ئازاری لاشە رۆحیش ئێش و ئازار دەکێشێت، و حەوانەوەو پشووی لاشە رۆحیش پشوو دەدات و چێژ وەردەگرێت،

هەر رۆحیشە هۆکاری دەستپێکردنی نیعمەت و سزایە، لاشە بەدوای رۆحدا دەچێت لەوەرگرتنی چێژەکانی نیعەمت و خۆشی و سزاو ئازاردا، رۆحەکانیش لەوکاتەدا بەخۆشی و سزادا دەست پێدەکات، لێرەدا لاشەکان دیارو ئاشکران و رۆحەکانیش پەنهان و شاراوەن، لاشەکانیش بۆ رۆحەکان وەك گۆڕ وایە، و لەبەرزەخدا رۆحەکان دیارو ئاشکرا دەبن و لاشەکانیش دەبێتە پەنهان و شاراوە لەگۆڕەکەیدا، یاساکانی بەرزەخیش بەسەر رۆحەکاندا تێدەپەڕێت، جا نیعمەت و سزا بۆ لاشەکەی دەڕوات، وەك چۆن لەدونیادا یاساکان بەسەر لاشەدا جێبەجێ دەکرێت و نیعەمەت و سزاش بۆ رۆحەکەی دەڕوات.

بێگومان خودای پاك و بێگەرد بە لوتف و بەزەیی و ڕێ نیشاندەری خۆی ئەم حاڵەتەمان لەکاتی خەوتن لەدونیادا نیشان دەدات، جا ئەگەر نیعمەت ببەخشێ یاخود سزا بنێرێت ئەوا لەبنەڕەتدا بەسەر رۆحەکەدا تێدەپەڕێت و لاشەش بەدوایدا دێت، ئەمەش کاریگەرییەکی بەهێزی دەبێت لەسەر لاشەدا، جا کەسی خەوتوو لەخەوەکەیدا دەبینێت لێیدەدرێت، جا شوێنەواری لێدانەکە لەلاشەیدا دەبێت، وە دەبینێت لەخەوەکەیدا دەخوات یان دەخواتەوە، کاتێك لەخەو هەڵدەستێت دەبینێت شوێنەواری خواردن و خواردنەوەکە لەدەمیدا دیارەو برسیەتی و تێنوویەتی لێی لادەچێت.

لەهەمووی سەیرتر یەکێکی خەوتوو دەبینێت لەخەوەکەیدا هەڵدەستێت و تەکان دەدات و شەق دەهاوێت هەروەك بەئاگابێت وایە کەچی خەوتووەو هەستیش بەم شتانە ناکات، ئەمەش کاتێك یاسا بەسەر رۆحەکە تێدەپەڕێت لەدەوروەیدا یارمەتیدەر دەبێت بۆ لاشەکە، ئەگەر چوو بەلای بەئاگا دێتەوەو هەست دەکات، جا لەوکاتەدا رۆحەکە نیعمەت و ئازارەکە دەبینێت و بەرێگای شوێنکەوتن وپەیوەندیەوە دەگاتە لاشەکەی، جا ئەمەش لەبەرزەخدا روودەدات، بەڵکو گەورەترو مەزنترە.

جـا کـەی هـەقی ئـەم بابەتـە دەدەیـت کـەوا بـۆت ئاشـکرا بـوو بـەوەی کـە پێغەمبەر(ﷺ) رایگەیاندووە لەسزا و نیعمەتی گۆڕو تەسـك بوونـەوەی و فـراوان بوونی و ببێتە دۆڵێك لەدۆڵەکانی ئاگر یـاخود باغێـك لەباغـەکانی بەهەشـت کـە هاوشێوەیە و یەك دەگرێتەوە لەگەڵ عەقڵ و مەنتیق.

بێگومان ئەمە هەق و راسـتە و هـیچ گومـانی تێدانییـە، و هەرکەسـێك لەمـەدا کێشەو گرفتی لەسەر درووستکرد ئەوا خراپ تێگەیشتنیەتی و کەمی زانیارییـەتی لەسەری، وەك دەڵێن:

وکم من عائبٍ قولاً صَحيحاً *** وَآفتهُ من آلفَهْمِ السَّقيمِ!

(حیکمەت کردنی رۆژی دوایی فەرمانێکی شاراوەیە)

فەرمانی چوارەم: لەراستیدا خودای گەورەو میهرەبان فـەرمانی رۆژی دوایـی و ئـەوەی پەیوەنـدی بـەوەوە هەیـە کردوویەتیـە کـارێکی پـەنهان و شـاراوە، و قەدەغـەکردنی و شـاردنەوە لەهەسـت پێکـردن و پێـزانینی پـێ سـپێردراوان لـەو ژیانەدا، ئەمەش لەتەواوی حیکمەتی ئەو زاتەیە، بۆئەوەی ئیمانداران شتی غـەیب و شاراوە لەشتەکانی دیکە جیابکەنەوە، جا یەکەم جاریش فریشتە لەلای ئەوکەسـە دادەنیشێ کە خەریکە دەمرێت، و هەندێك جاریش دەیانبینن، ولەلای ئەو گفـت و گۆ لەگەڵ یەکتر دەکەن، و کفـن و ئاوریـشمیان پێیـە یـان لەبەرهەشـتدایە یـاخود لەدۆزەخدایە، و باوەڕ لەسەر پاڕانەوەو دوعای ئامـادەبووان دەکـەن بـەخێرو چـاکە یاخود بەشەڕو خراپە.

بێگومان سەلام دەکەن لەسەر ئەوکەسەی خەریکە گیان لەدەست دەدات، جارێك بە وشە وەڵامی ئەوان دەداتەوە، وە جارێکیش بەهێما و ئیشارەت وە جارێکیش بەدڵ بەجۆرێك ناتوانێت نە قسەبکات و نەبجوڵێت.

لەراستیدا لەهەندێك نەخۆشی سەرەمەرگ بیستراوە و دەڵێت: بەخێربێن و خۆشهاتن بۆ ئەو روخسارانە، و لەهەندێك نەخۆشیش بیستراوە کەدەڵێن: کەوا گوێیان لێبووە کە دەیوت سەلامی خوات لێبێت ئا لێرەدانیشە، و سەلامی خواش لەتۆ بێت، ئالێرە دادەنیشم.

سلمەی کوڕی عبدالملك وتی: کاتێك عومەری کوڕی عبدالعزیز خەریکی گیانەڵا بو ئێمە لە گومەزەکەی لای دانیشتبووین بەپەنجە هێمای بۆئێمە کرد کەبچینە دەرەوە ئێمەش چووینە دەرەوەو لەدەرەوەی گومەزەکە دانیشتین، تەنها خزمەتکارەکەی لای مایەوە، جا گوێمان لێبو ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿تِلْكَ الدَّارُ الْآخِرَةُ نَجْعَلُهَا لِلَّذِينَ لَا يُرِيدُونَ عُلُوّاً فِي الْأَرْضِ وَلَا فَسَاداً وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ﴾ (القصص: ٨٣).

واتە(جا باخەڵکی دێنیابن کە ئەو ماڵی قیامەتەو ئەو بەهەشتی بەرینەمان ئامادەکردووە بۆ ئەو کەسانەی کە نەلووت بەرزیو گەورەییان دەوێت لە زەویدا نە فەسادو گوناهو خراپە، سەرەنجام و سەرفرازیش هەر بۆ پارێزکاران و خواناسەکانە).

عومەر وتی: ئێوەنە ئادەمیزادن و نەجنۆکە، پاشان خزمەتکارەکە هاتە دەردەوە، هێمای بۆ ئێمە کرد کەوا بچینە ژوورەوە، کاتێك چووینە ژوورەوە ئەو گیانی دەرچوبو.

فضالەی کوڕی دینار وتی: لەلای محمد کوڕی واسع ئامادەبووم خەریك بوو گیانی دەردەچوو: جا هەڵیکردو وتی: بەخێرهاتن و سەلام لەفریشتەی خودام بێت، ولاحول

ولا قوة الا بالله، بۆنێكی زۆر خۆش دەكەم هەرگیز بۆنی واخۆشم نەكردووە، پاشان چاوی كردەوە، گیانی دەرچوو[١٤٦].

نموونەو باسكردن لەم بابەتانەدا زۆرن و لەژمارە نایەن..

راگەیەندراوە و بۆمانیش روونكراوەتەوە ئەمەش هەموو فەرموودەی خودای گەروەومیهرەبانە كە دەفەرمووێت: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ * وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ * وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ﴾ (الواقعة: ٨٣-٨٥).

واتە: (باشە ئێوە بۆ بیرناكەنەوە رۆژێك دێت كە رۆحتان دەگاتە گەرووتان، ئێوەش بەدەوری ئەوكەسەدا بێ دەسەلاتانە تەماشا دەكەن و سەرنج دەدەن، لەكاتێكدا كەئێمە لەئێوە نزیكترین لێی، بەلام ئێوە نامانبینن).

واتە: فریشتەو پێغەمبەرانمان لێی نزیكترە.. بەلام ئێوە نایانبینن، جا ئەمەش یەكەم كارو فەرمانە كەشتێكی دیارو ناشكرانییە بۆئێمە، و ئەمەش لەو ژیانەدایە.

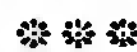
پاشان فریشتە دەست بە رۆحەكەدا دەهێنێت و رۆحەكە دەكێشێت و قسەشی لەگەلدا دەكات، بەلام ئامادەبووان نەدەبینن و نە گوێشیان لێیە، پاشان دەڕوات، جا نوورێك وەك تیشكی خۆر لێی دەردەچێت و بۆنێك خۆشتر لەبۆنی میسك، كەچی ئامادەبووان نایبینن و بۆنیشی ناكەن.

پاشان فریشتەكان بەرەو ئاسمان بەرز دەبنەوە، كەچی ئامادەبووان نایانبینن.

پاشان رۆحەكە دێت و سەیری لاشەكە دەدات كاتێك دەیشۆن و كفنی دەكەن و هەلی دەگرن، و دەلێت: پەلە بكەن، یاخود دەلێت ئێوە بۆ كوێم دەبەن، بەلام خەلكەكە گوێی لەمە نییە، جا كاتێك لەناو گۆڕەكەی دادەنرێت و خۆلی بەسەردا دەكەن، خۆل بەسەر داكردنەكە رێگا لە فریشتەكان ناگرێت لەگەیشتن بۆلای، بەلكو كاتێك بەردەكەی بۆ دادەنێن و ئامادەبوونی ئەم هەموو جەستە زۆرە رێگا لەبرینی

([١٤٦]) شرح الصدور: ١٢٠.

رۆحەکان ناگرێت بۆچوونە ناوی، بەڵکو جنۆکەش ناتوانێت قەدەغەی بکات، بەڵکو خودای گەورە ئەم هەموو خۆڵ و بەردانەی بـۆ فریـشتەکان گـۆڕی و وەك هێلانـەی باڵندەیەك لەئاسماندا و فراوانبوونی گۆڕ و بەتایبەتیش فراوانبوونی گۆڕ بۆ رۆحەکەو لاشەش بەدوایدا دێت، جـا لاشـەکە لەگۆڕێکـدا دەبێـت کەلـە باڵێـك تەسـکترە، بێگومان تا چاو بڕەکات بۆی فراوان دەبێت و بـەدوای رۆحەکـە دەکـەوێت، بـەڵام گوشینی گۆڕ هەتاکو هەندێ لەئەندامانی مردووەکە تێـك دەشـکێنێت لەکاتێکـدا نەهەست و نەعەقڵ و نە سروشت ناتوانێت بەرپەرچی بداتەوە.

(ئاگری دونیا لەئاگری رۆژی دوایی جیاوازە)

فەرمانی پێنجەم: لەڕاستیدا ئەو ئاگرەی کەوا لـەناو گـۆڕدا هەیـە وەکـو ئـەو ئاگرەی دونیا و رەنـگ سـەوزیەی نییـە کـەوا لـەدونیا دەیبینیـت، بـەڵکو ئەمـە لەئاگری رۆژی دواییە و توندترو بەهێزترە لە ئاگری دونیا، بەڵام خەڵکی سەردونیا هەستی پێناکات، جا خودای پاك و بێگەرد لێـی دەپارێزێـت لـەو خـۆڵ و بـەردەی کەوا لەسەریەتی و لەژێریەتی تاکو وای لێدێت گەرمتر بێت لەپشکۆکانی دونیا.

ئەگەر یـەکێك لەخـەڵکی سـەرزەوی دەسـتی لـەو خـۆڵ و بەردەیـدا کەلـەناو گۆڕەکەدایە هەستی پێناکات، بەڵکو لەمەش سەیرتر کاتێـك دووپیـاو لەتەنیـشت یەکـەوە دەنێـژرێن، ئەمـەیان گۆڕەکـەی دۆڵێکـە لەدۆڵـەکانی ئـاگر کەچـی گەرماییەکەی ناگاتە دراوسێکەی، و ئـەویتر گۆڕەکـەی باخێـك بێـت لەباخـەکانی بەهەشت رۆحەکەی نیعمەت و خۆشیەکەی ناگاتە دراوسێکەی.

توانای خودای گەورە لەمە فراوانترو سەیرتریشە، بێگومان خودای میهرەبـان لـە نیـشانەکانی تـوانی خـۆی بەئێمـەی پێـشانداوە لـەو مەنزڵگایەداکەلەمـە زۆر سەرسوڕهێنترە، بەڵام ئـەو دڵ و دەروونانـەی کـە پـڕن و داگیرکـراون بـەدرۆ کـەوا

بەزانست و زانیاری گەمارۆ نەدراون و نازانن تەنها ئەوانەی خودای گەورە سەریان دەخات و راگیراویان دەکات.

جا بۆ کافر لەناو گۆڕدا دوو تەختە رادەخرێت لەئاگر ئینجا گۆڕەکەی لەسەری دەسووتێ و سوور دەبێتەوە هەروەك تەنوور هەڵدەگیرسێت و سوور دەبێتەوە، ئەگەر خودای گەورە ویستی لەسەربێت ئەوا لەئاگر رزگاری دەکات، بۆیە ئەگەر بەندەکان ئەمەیان بۆ دەرکەوت هەمووی دەگەڕێتەوە بۆ وشەی تەکلیف کردن و باوەڕهێنان بەغەیب و شتە شاراووەکان.

هەروەك لەهەردوو سەحیحەکەدا هاتووە پێغەمبەر(ﷺ) لەبارەی ئەوکەسانەی خەڵکی دەنێژن دەفەرمووێت: (لولا ان لاتدفنوا لدعوت الله أن يسمعكم من عذاب القبر ما أسمع) [147].

واتە: (ئەگەر لەترسی ئەوە نەبێت لەمەودوا نەوێرن مردو بنێژن، ئەوا داوام لەخوای گەورە دەکرد ئەو سزای ناوگۆڕەکەی ئێستا من گوێم لێیەتی ئێوەش گوێتان لێ بوایە).

کاتێك ئەو حیکمەتە شاراوە بوو تەنها گیانلەبەران هەستی پێدەکەن، پێغەمبەر(ﷺ) گوێی لەمەبووەو هەستی پێکردووە، هەروەك ئەسپەکەی پێغەمبەر(ﷺ) درکی پێکردو سڵەمیەوە جا کاتێك بەلای گۆڕەکەدا تێپەڕی هەستی کرد یەکێك لەناو گۆڕەکەیدا سزا دەدرێت.

دەڵێت أبو عبدالله کوڕی الرزيز الحراني بۆمنی گێڕایەوە وتی: لەپاش عەسرێك لەماڵەکەی چووە دەرەوە بۆناو بێستان کەماڵی لەئامەد بو، وتی: لەوکاتەی پێش ئەوەی رۆژ هەڵبێت چوومە ناوەڕاستی گۆرستانێك، یەکێك لەگۆڕەکان پشکۆیەك ئاگر بو وەك پارچە شووشە دەبریسکایەوە، مردووەکەش لەناوەڕاستیدابو، ئینجا دەستم بەچاوەکانم داهێنا وتم: ئایا من خەوتووم یاخود بەئاگام؟ پاشان چوومە

---

(147) مسلم: (٢٨٦٧) و مسند أحمد: ١٠٣/٣.

ماڵەوە سەرسام ببووم، خواردنییان بۆهێنام نەمتوانی بیخۆم، پاشان چوومە ناوشار، پرسیارم لەخاوەنی ئەو گۆڕە کرد بۆم دەرکەوت کە ئەو باج و سەرانەی دەیەکی خەڵك دەسەند و هەرئەو رۆژەش وەفاتی کردبو[148].

جا دیتنی ئەوئاگرە لەناوگۆڕدا وەك دیتنی فریشتەو جنۆکەکانە کەهەندێ جار روودەدات بۆ ئەوکەسەی خودای گەورە ویستی لەسەربێت پێشانی دەدات.

إبن أبی الدنیا لە (کتاب القبور)دا لە الشعبی دەگێڕێتەوە: کەوا باسی پیاوێك دەکات و بۆ پێغەمبەر(ﷺ) قسەدەکات، بە بەدردا تێپەڕیم و پیاوێکم بینی لەزەوی هاتە دەرەوە جا پیاوێك بەکوتەك لێی دەدا تا لەزەوی ون دەبو، پاشان دەهاتە دەرەوەو ئەم کارەی دووبارە دەکردەوە، جا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (ذلك أبو جهل بن هشام یُعذب الی یوم القیامة)[149].

واتە:(ئەمە ئەبو جەهلی کوڕی هیشامە بەم جۆرە سزا دەدرێت تاوەکو رۆژی دوایی).

لە حەدیسێکی حماد کوڕی سلمە باسکراوە: لە عەمرو کوڕی دینار، ئەویش لە سالم کوڕی عبداللە، ئەویش لەباوکیەوە دەڵێت: لەنێوان مەککە و مەدینەدا دەڕۆیشتم لەسەر پشتی وشتر بووم زەمزەمیەکی ئاوم پێبوو، بەلای گۆڕستانێکدا تێپەڕیم، پیاوێکم بینی لەدەرەوەی گۆڕەکەیدا ئاگری لێ هەڵدەگیرسا، و لەگەردەنیدا زنجیرێك هەبوو رایدەکێشا، وتی: ئەی عبداللە، ئاوی بدەرێ، ئەی عبداللە ئاوم بدەرێ، سوێند بەخوا نازانم بەناوی خۆم منی ناساند یاخود وەك ئەوەی خەڵکی بانگم دەکەن وتی: جا یەکێکی دیکە هاتە دەرەوە، وتی: ئەی عبداللە، ئاوی مەدەرێ، پاشان زنجیرەکەی راکێشا و گەڕاندیەوە ناو گۆڕەکەی[150].

---

(148) شرح الصدور: ٢٤٥.
(149) شرح الصدور: ٢٢٦.
(150) شرح الصدور: ٢٢٦.

له حەدیسێکی سفیان باسکراوە: داود کوڕی شابوور بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە أبی قزعە وتی: بەلای هەندێك ئاودا تێپەڕین کەوا لەنێوان ئێمە و بەسرەدا هەبوو، گوێمان لەزەڕەی کەرێك بو، ئینجا پێمان وت: ئەم زەڕەیە چی بو؟ وتیان: ئەمە پیاوێکی کەللە رەق بو کاتێك دایکی قسەی لەگەڵیدا کرد بۆ شتێك پێی دەگووت: بزەڕە، جا کاتێك مرد ئەم زەڕەیە هەموو شەوێك لەگۆڕەکەی دەبیسترێ.

هەروەها لە عەمرو کوڕی دینار باسکراوە و دەڵێت: پیاوێك هەبوو لەخەڵکی مەدینە، خوشکێکی هەبوو لە دەرووبەری مەدینە، کاتێك خوشکەکەی مرد و بەخاکیان سپارد، کابراکە کەگەڕایەوە شتێکی لەبیر چوو لەناو گۆڕەکەی بەجێما، چوو داوای یارمەتی لەیەکێك لەبراکانی کرد و وتی: گۆڕەکەم بۆ پشکنین، شتێکم لەناو گۆڕەکەی بەجێ هێشتووە، جا بە پیاوەکەی وت، هەرچۆنێك بێت خوشکمە و دەبێت گۆڕەکەت بۆ هەڵبدەمەوە، کاتێك بینی گۆڕەکەی ئاگری لێ هەڵدەستێت، ئینجا گۆڕەکەی پڕکردەوەو گەڕایەوە، گەڕایەوە لای دایکی وتی: حاڵی خوشکەکەم چۆن بوو؟ دایکی وتی: پرسیاری چی لێ دەکەی بەهیلاك چو؟ وتی: پێم بڵێ؟ دایکی وتی: ئەو نوێژی تاخیر دەکرد نوێژی نەدەکرد تا گومانم دەکرد دنیا رووناك بووەتەوە، دەچوو گوێی بە دەرگای دراوسێکمان دەنووساند و قسە و باسەکانی بۆ خەڵکی دەگێڕایەوە[151].

إبن أبی الدنیا دەگێڕێتەوە: پیاوێك پرسیاری لە أبا إسحاق کرد لەبارەی کفن دز ئایا تەوبەی لێ وەردەگیرێت؟ وتی: بەڵێ، ئەگەر نیەتەکەی باش بێت، جا پیاوێك پێی وت: من گۆڕم هەڵدەداوە قەومێکم بینی روویان وەرگێڕابو لەقیبلە، لەلای الفزاری هیچ شتێکی دەست نەکەوت ئینجا ناردی بۆلای الأوزاعي ئەم شتەی پێ بڵێت، جا الاوزاعي پێی وت: خوا تەوبەکەی وەردەگرێت ئەگەر نیەتەکەی تەندرووست بێت و لەدڵەوە باوەڕی هێنابێت، بەڵام بە گوێرەی وتەکەی کەوا هەندێك

---

(151) شرح الصدور: ٢٤٤.

قەومی بینیوە روویان وەرگێڕاوە لەقیبلە، ئەوانــە قــەومێك بــوون لەســەر ســوننەتی پێغەمبەر(ﷺ) نەمردوون[١٤٢].

إبن ابی الدنیا دەڵێت: عبدالمؤمن کوڕی عبداللە کـوڕی عیـسا القیـسی بـۆمنی گێڕایەوە وتی: بــەو گۆڕهەڵکەنــەی تەوبــەی کــردووە: چ شــتێکت بــینی لەهــەموو سەرسوڕهێنتر بو؟

وتـی: گــۆڕی پیــاوێکم هەڵدایــەوە وتــی: هــەموو لاشــەی بــەبزمار کوترابـو، وە بزمارێکی گەورەش لە کەللەی سەری درابو، یەکێکی دیکەش لەپێیەکانی

وتی: لە گۆڕهەڵکەنێکی دیکە پرسیار کرا: هۆکاری تەوبەکردنت چـی بـو؟ وتـی: بەگشتی ئەو گۆڕەی هەڵم دایەوە دەمبینی رووی لەقیبلە وەرگێردراوە.

وتی: أبو عبداللە محمد کوڕی مـساب الــسلامی کەیــەکێك لەباشــترین بەنــدەکانی خودایە بۆمنی گێڕایــەوە: کــەوا لەراســتگۆیانیش بــو وتــی: پیاوێــك هاتــە بــازاڕی ئاسنگەران لەبەغداد بزماری بچووك و بزماری دووسەری دەفرۆشت، جا ئاسنگەرەکە کەلێی وەرگرت، ئاگری لەسەر دانا بەڵام نەرم نەبو تــاوەکو بەلێــدان لەبزمارەکانیــدا بەڵام بێ سوود بو، جا فرۆشیارەکە بەدوایدا گەڕا تاوەکو پیاوەکەی دۆزیــەوە، ئینجــا پێی وت: ئەو بزمارانەت لەکوێ بــو؟ وتــی: دۆزیــەوە، کڕیارەکــە وازی لــێ نــەهێنا تاوەکو پێی وت کەوا گۆڕێکی کراوەی بینی و ئێسك و پروسکی مردوویەکی تێــدابوو بەو بزمارانە داکوترابو، وتی: زۆر هەوڵمدا تاوەکو دەریان بهێنم بەڵام نەمتوانی، جــا بەردێکی گەورەم هێنا و ئێسکەکانیم شکاند وتی: ئەو بزمارانەم لەناویاندا دەهێنــا، پێم وت: شێوەکەی چۆن بو؟ وتی: بزمارەکان بچووك و دووسەر بوون[١٤٣].

---

(١٤٢) شرح الصدور: ٢٣٨.

(١٤٣) شرح الصدور: ٢٤٥.

ابن ابی الدنیا وتی: باوکم بۆی گێڕامەوە ئەویش لە ابی الجریش، ئـەویش لـە دایکـی وتی: کاتێك أبو جعفر خەندەقی کوفەی هەڵکەند لـەدەوری مردووەکـانی خەڵکەکـە گەنجێکیان بینی شوێنەواری گەستنی لەسەر دەستی دیاربو[١٥٤].

لە سماك کوڕی حرب باسکراوە، دەڵێت: أبو الـدردا بـەنێو گۆڕسـتانێکدا تێپـەڕی، وتی: لەرووخسـارو دەرەوەتدا چەند بێدەنگیت و لەناوەوەشدا خەڵکی خـراپ و فێڵبـاز هەن؟

سابت البیانی دەڵێت: لەکاتێکدا بەناو گۆڕستاندا دەڕۆیشتم، دەنگێـك لـە دواوەم را هات، ئەو دەیوت: ئەی سابت، ئەو بێ دەنگییەی گۆڕستان هەڵت نەخەڵەتێنێ ئایا نازانیت چەندین گرفتار و خەفەتباری تێدایە، جا ئاوڕم دایەوە کەسێکم نەدیت[١٥٥].

الحسن بە گۆڕستانێکدا تێپەڕی وتی: ئای ئەو هەموو خەڵکە لێرە کۆبوونەتـەوەو بێدەنگن، و چەندین کەس لەناویاندا پەست و خەمبارن!

ئیبن أبی الدنیا لەهەندێ پێشیەکاندا باسکراوە و دەڵێت: کچێکم مـردو شـۆڕمان کردەوە ناو گۆڕ، منیش چووم خشتەکان چاك بکـەم، بینـیم رووی وەرگـەڕابو لـەلای قیبلە، بەڕاستی زۆر غەمبار بووم بۆ ئەم کارە، جا لەخەودا بینیم، وتـی: باوکـەگیان کاتێك منت بینی دڵگیر بوویت، ئەو خەڵکانەی لەدەورووبەری منـدابوون هـەموویان روویان وەرگەڕاوە لەقیبلە.

وتی: وەك ئەوەی دەتەوێت بڵێیت ئەوانە لەسەر گوناهی گەورە مردوون.

هەروەها عەمرو کوڕی میمون وتی: گوێم لە عومەری کوڕی عبـدالعزیز بـو وتـی: لای ئەو کەسە بوم کە وەلیدی کوڕی عبدالملیکی شۆڕدەکردەوە ناو گۆڕەکەی، بینیم ئەژنۆکانی لەگەردنی کۆبۆتەوە، ئینجا کوڕەکەی وتی: سوێند بەخوای کەعبـە بـاوکم

---

(١٥٤) شرح الصدور: ٢٣٨.

(١٥٥) شرح الصدور: ٢٨٩.

هەروا ژیاوە، جا وتم: سوێند بەخوای کەعبە باوکت زۆر ترساوە، پاش ئەمە عومەر پەندو ئامۆژگاری لێ وەرگرت[156].

کاتێك یزید کوڕی المهلب بووە کاربەدەستی عێراق عومەری کوڕی عبدالعزیز پێی وت: ئەی یزید لەخوا بترسە، من کاتێك وەلیدم شۆڕکردەوە ناو گۆڕەکەی، هەروەك لەکفنەکەی خۆی رابکات وابو.

یەزیدی کوڕی هارون وتی: هشام کوڕی حسان گێڕایەوە لە واصل مولی أبی عیینە، ئەویش لە عمر کوڕی زهدم، ئەویش لە عبدالحمید کوڕی محمود وتی: لەلای ئیبنو عەباس دانیستبووم، هەندێ کەس هاتنەلای وتییان: ئێمە بەمشتومڕو گفتوگۆ چووینە دەرەوەو برادەرێك لەگەڵماندا بو تا گەیشتینە لای (الصفاح) پیاوەکە مرد، کەلوپەلمان بۆ ئامادەکرد پاشان دەرچووین گۆڕێکمان بۆ هەلکەندو ناشتمان، کاتێك ئەوێمان بۆ چۆڵ کرد بینیمان گۆڕەکەی پڕبووە لە ماری گەورە، جا گۆڕێکی دیکەمان بۆ هەڵکەند، ئەویش پڕبولەماری گەورە، گۆڕێکی دیکەمان بۆ هەڵکەند ئەویش هەروا بو.

ئیبنو عەباس وتی: ئەمە دزی لەگەڵ کەلوپەلەکانی دەکرد و شتی گران دەکرد، جا گەڕان تاوەکو شوێنێك بدۆزنەوە پیاوەکەی لێ بشارنەوە، سوێند بەوکەسەی گیانی منی بەدەستە ئەگەر زەوی هەموو هەڵکۆڵن ئەو مارە گەورانەی تێدا دەدۆزرایەوە، ئینجا چووین لەشوێنێك شاردمانەوە، جا کاتێك گەڕاینەوە بەو کەلوپەلەی لای بەجێمابو کەلەلای ئێمە دانرابو، بەخێزانەکەیان وت: پیاوەکەت چ کارێکی دەکرد؟ وتی: ئەو خواردنی دەفرۆشت هەموو رۆژێك هەندێکی لەو خواردنە دەهێنایەوە بۆ گوزەراندنی ماڵ و منداڵی، پاشان هەندێك خواردنی وەك و ئەوخواردنە لەخواردنەکەی دەکرد[157].

---

(١٥٦) شرح الصدور: ٢٣٩.

(١٥٧) شرح الصدور: ٢٣٩.

ئیبن ابی الدنیا وتی: محمد کوڕی الحسین بۆمنی گێڕایەوەو وتی: أبو ئیسحاق بۆی گێڕامەوە وتی: داوایان لێکردم مردوویەك هەیە کە بیشۆم، کاتێك جلەکانیم لەسەر دەم و چاوی لابرد مارێکم بینی خۆی لەگەردنی ئالآندبوو، باسی ئەستووری مارەکەی دەکرد، وتی: هاتمە دەرەوەو نەمشووشت، ئینجا باسیان کرد کەئەمە جنێوی بەسەحابە دەدا [١٥٨].

هەروەها ئیبن ئەبی الدنیا باس دەکات لە سعید کوڕی خالد کوڕی یزید الانصاری، ئەویش لەپیاوێك کە خەڵکی بەسرەیە گۆڕی هەڵدەکەند، وتی: ڕۆژێك گۆڕێکم هەڵکەند و سەری خۆی نزیك لەو دانا، لەخەومدا دوو ئافرەت هاتنە لام، یەکێکیان وتی: ئەی عبداللە سوێندت دەدەین بەخودا ئەگەر ئەو ئافرەتە لە دراوسێیەتمان لاببەیت، لەترسان بە ئاگا هاتم، بینیم تەرمی ئافرەتێك وا دێت، وتم: گۆڕەکە لەدواوەتانە، من ئەوانم ڕەوانەی ئەوگۆڕە کرد، جا کاتێك شەوداهات دوو ئافرەت هاتنە خەونەکەم یەکێکیان وتی: خودا پاداشتی خێرت بداتەوە کەوا شەڕێکی درێژت لەسەر ئێمە لابرد، وتم: ئەی بۆ هاوڕێکەت وەك تۆ قسە لەگەڵ من ناکات؟ وتی: ئەو ئافرەتە بەبێ وەسیەت مردووە، هەقی ئەوکەسەش کە بەبێ وەسیەت دەمرێت قسەناکات تاکو ڕۆژی دوایی.

جا ئەو هەواڵ و ڕاگەیاندنانە و زیاد لەوەش و زۆر زیاتریش کەوا لەکتێبێکدا جێگای نابێتەوە بەوەی خودای گەورە پێشانی هەندێك لە بەندەکانی خۆی دەدات لەسزای گۆڕ و نیعمەت و خۆشیەکەی بەبینین و سەیرکردن.

بەڵام خەو بینین ئەگەرچی باسمان کردو ژمارەیەك دەرەنجامی لێ کەوتەوە، و هەرکەسێك دەیەوێت هەڵوەستەیەك بکات لەسەری باپچێت کتێبی ئیبن ئەبی الدنیا (کتاب المنامات) وە کتێبی قیراون (کتاب التبیان) بخوێنێتەوە، وە زۆر کتێبی تریش

---

(١٥٨) شرح الصدور: ٢٣٨.

کەباسی لەوبابەتە دەکات، و لەلای گومڕاکاران و زیندیقەکان هیچ شتێك نییە تەنها درۆو درۆخستنەوە نەبێت بەوەی کەوا لە زانستەکەیاندا شارەزانین.

(توانایی خودا لەسەر داهێنانی رووداوی سەرسوڕهێن)

فەرمانی شەشەم: بێگومان خودای گەورەو میهرەبان لەو ژیان و مەنزڵگایەدا شتی لەوە سەیرتر و سەرسامکەرتر درووست دەکات، ئەمە جوبریلە کاتێك دابەزی بۆسەر پێغەمبەر(ﷺ) خۆی هێنا شێوەی پیاوێك، بە ئاخاوتن قسەی لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) کردو ئەویش گوێی لێبوو، وە ئەوکەسەی لەتەنیشت پێغەمبەرەوە(ﷺ) دانیشتووە گوێی لێ نەبوو و نەی بینیوە، هەروەها هەندێك لەپێغەمبەرانیش هەندێ جار پێغەمبەر(ﷺ) وەحی بۆ دەهات وەك دەنگی زەنگ، کەچی لەئامادەبووان کەس گوێی لێ نەدەبو، ئەو جنۆکانە لەنێوان خۆیان و ئێمەدا بەدەنگی بەرز قسە لەگەڵ یەکتر دەکەن کەچی ئێمە گوێمان لێیان نییە، بێگومان فریشتە بەقامچی لەکافرەکان دەدەن و لەگەردنییان دەدەن و هاواریان لێ هەڵدەستێنن، ئەو موسڵمانانەی لەگەڵیاندان نە گوێیان لەدەنگیانەو نە دەیانبینن، خودای پاك و بێگەرد لەزۆر شتدا نەوەی ئادەمی لێ قەدەغە کردووە بەوەی کە لەسەر زەویدا روودەدات، ئەو شتەش لەنێوانیاندایە و حەزرەتی جوبریلیش قورئانی بۆ پێغەمبەر(ﷺ) دەخوێندەوەو وانەی قورئانی پێ دەوتەوە کەچی ئامادەبوان گوێیان لێ نەدەبو.

ئایا چۆن سپڵەیی بەامبەر ئەم کارە دەکرێت کە خودای گەورە دەیزانێت و بەتوانای خۆی بڕیاری لەسەر دەدات و هەندێك روودا و روودەدات لەپێش چاوی

درووستکراوی خۆی قەدەغەی دەکات، حیکمەت و بەزەیی خودایە بۆئەوان، چونکە ئەوانە توانای ئەوەیان نییە ببیننن و گوێیان لێبێت، وە بەندەش بینین و بیستنی زۆر لەوە لاوازترە کە سزای گۆڕی بۆ ئاشکرا بێت و ببینێت.

پاشان ئایا بەندە توانای هەیە لەسەر لابردنی جیوە و خەردەل لەچاو و سینگی مردو پاشان بەخێرایی بۆی بگەڕێنێتەوە، جا چۆن ئەم دەسەڵاتەی لێ قەدەغە دەکرێت؟ وە چۆن توانای لەسەر نییە ئەوکەسەی توانای لەسەر هەموو شتێکدا هەیە و بێ سنوورە؟ ئایا کارو ژیانی ناو بەرزەخ پێوانەیە لەگەڵ ئەوەی لەدونیادا دەیبینیت ئەمە تەنها نەزانین و گومڕاییە، و بەدرۆخستنەوەی راستگۆترین راستگۆکانە و مل نەدان و بەئەستەم دانان بۆ کارو توانای خودای گەورەو میهرەبان و ئەمەش مەبەست و نیازی نەزان و گومڕاکانە.

ئەگەر یەکێك لەئێمە توانای هەبوو گۆڕ دەباڵ و سەد باڵ فراوان بکات و زیاتر درێژو پاك و بەرینی بکات، و فراوانی بکات لەسەر خەڵکی و هەر چۆنێکی بوێت وابکات، جا چۆن مل نادات بۆ خودای گەورەو میهرەبان کەوا ئەم گۆڕە هەرچۆنێکی بوێت ئاوا فراوانی بکات، وە قەدەغەی بکات لەبەرچاوی ئەوەی ئادەمیزاد، جا ئەوەی ئادەمیزاد بەتەسکی و تەنگی دەیبینێت، کەچی ئەو فراوانترین شتە و بۆنخۆشترین بۆنی لێدێت، و گەڵێك رووناك و پڕشنگدارە کەچی ئەوان نایبینن.

نهێنی ئەو مەسەلەیش لەفراوانبوون و تەسکی و و رووناکی ناوگۆڕ، ئاو و ئاگرەکەی، ئەمە لەڕاستیدا لەڕەگەزی رۆژی دوایی نییە لەو جیهانەدا، خودای گەورە بەڵکو تەنها لەوێ و لەوێ پێشانی ئەوەی ئادەمی دەدات بەڵام ئەمە کارو فەرمانی رۆژی دوایی نییە، لەراستیدا کاتێك سەرپۆشەکەی لەسەر لادەبات بۆئەوەی دڵ و دەروونی تێیدا سەقامگیر بێت ئیمان بەهێزتر بێت ببێتە هۆکاری بەختەوەربوونیان، جا ئەگەر پەردەکە لەسەریان لابردرا ئەوا بینینەکە ئاشکرا دەبێت، جا ئەگەر مردوویەك لەنێو خەڵك دابێت ئەوا دوو فریشتەکە قەدەغە ناکرێت لەهاتن بۆلایان و

پرسیارلێکردنی بەبێ ئەوەی ئامادەبووان هەستی پێ بکەن، و مردووەکەش وەڵامییان دەداتەوە بێ ئەوەی کەس گوێیان لێبێت، و کاتێك لێی دەدەن کەسێك نییە لەئامادەبووان لێدانەکە ببینێت، هەروەك کەسێك لەتەنیشت هاوڕێکەی دەخەوێت جا لەخەوەکەیدا سزا دەدرێت و لێی دەدرێت و ئازار دەچێژێت، بێ ئەوەی ئەوکەسەی بەئاگایە لەتەنیشتی ئاگاداری ئەمە بێت لەکاتێکدا کەلە خەو هەڵدەستێت شوێنەواری لێدانەکە بەجەستەیەوە دیارە.

(توانینی گەڕاندنەوەی رۆح)

فەرمانی حەوتەم: هیچ قەدەغەکراوێك نییە لەوەی رۆحەکان بگەڕێندرێنەوە بۆکەسی لەسێدارەدراو وە نقوومی ئاوبو وە سووتێندراو، کەچی ئێمەش هەستی پێناکەین چونکە ئەم گەڕاندنەوەش جۆرێکی دیکەیە لەنەزانراوەکان، جا ئەم لەهۆش خۆ چوونە و بێدەنگییە و سەرسامییە زیندوون و رۆحەکانیشییان لەگەڵیاندایە، کەچی ئێمە هەست بەژیانییان ناکەین، و ئەگەر لاشەکانی پارچەپارچە بوویێت ئەوا هیچ قەدەغەکارێك نییە لەسەر ئەوکەسەی توانای بەسەر هەموو شتێکدا هەیە کەوا لەو رۆحە بکات پەیوەندی بەهەموو پارچەکانی لەش بکات سەرەڕای دووری و نزیکی نێوانییان، ئەو پارچانەش هەست بەجۆرێك لەئێش و ئازار دەکەن و هەستیش بەخۆشی و شادمانی دەکەن، ئەگەر خودای گەورە هەست بەبێ گیانەکان بدات و درك بە پاڕانەوە بکەن بۆ خودای میهرەبان و بەردی گەورە لەترسی خودای گەورە لەشاخەکان دەکەوێتە خوارەوە، وە چیاو دارو درەخت و ئاو و رووەکەکان کڕنوش بۆ خودای گەورە دەبەن و لێی دەپاڕێنەوەو حەمدو ستایشی دەکەن.

خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَإِن مِّن شَيْءٍ إِلاَّ يُسَبِّحُ بِحَمْدَهِ وَلَـكِن لاَّ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾(الاسراء: ٤٤).

واتە: (هیچ شتێك نییە لەم بوونەوەرەدا کە تەسبیحات و ستایش و سوپاسی ئەو زاتە نەکات، بەڵام ئێوە لەتەسبیحات و ستایشی ئەوشتانە تێ ناگەن).

ئەگەر چی تەسبیحاتە کە تەنها بەڵگە بێت لەسەر درووستکارەکە نەیدەفەرموو: ﴿وَلَـكِن لاَّ تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ﴾ واتە: بەڵام ئێوە لەتەسبیحات و ستایشی ئەوشتانە تێناگەن.

جا هەموو ئاقڵمەندێك تێدەگات تێگەیشتنی بەڵگەکەی لەسەر درووستکارەکەیە، خودای گەورەو میهرەبان دەفەرموویت: ﴿إِنَّا سَخَّرْنَا الْجِبَالَ مَعَهُ يُسَبِّحْنَ بِالْعَشِيِّ وَالْإِشْرَاقِ﴾ (ص: ١٨).

واتە: (بەڕاستی ئێمەش کەژو کێوەکانمان بۆ رام هێنابو، ئەوانیش یادو تەسبیحاتی خوایان دەکردو پێکەوە دەیانوتەوە لەدەمەو ئێواران و بەرە بەیانەکاندا).

وە بەڵگەش لەسەر درووستکار تایبەت نییە بەوکاتەدا، هەروەها خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿جِبَالُ أَوِّبِي مَعَهُ﴾(سبأ: ١٠).

واتە: (ئەی کێوەکان تەسبیحات و سروودی ستایشی لەگەڵدا بڵێنەوە).

وە خودای میهرەبان دەفەرموویت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَمَن فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالدَّوَابُّ وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ﴾ (الحج: ١٨).

واتە: (ئایا نەتبینیوە و نەتبیستووە کەبەڕاستی هەرکەس و هەرچی هەیە لەئاسمانەکان و زەویدا کڕنوش بۆ خودا دەبەن، هەروەها خۆرو مانگ و ئەستێرەو چیاکان و درەخت و مالاَت و زۆرێك لە خەڵکی).

بەڵگەش لەسەر درووستکراویش تایبەت نییە بەزۆری خەڵك، خودای گەورە دەفەرموویت: ﴿أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يُسَبِّحُ لَهُ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَالطَّيْرُ صَافَّاتٍ كُلٌّ قَدْ عَلِمَ صَلَاتَهُ وَتَسْبِيحَهُ﴾ (النور: ٤١).

واتە: (ئایا نەتبینیوە کەبەڕاستی هەرچی و هەرکەسی لەئاسمانەکان و زەیدا هەیە، تەسبیحات و ستایشی خوا دەکەن، هەروەها باڵندەکانیش لەکاتێکدا پۆل پۆل بەئاسماندا دەفڕن هەرهەموویان ستایش و پەرستش و تەسبیحاتی خۆیان زانیوە).

جا ئەو پەرستش و تەسبیحاتە راستییەکەو هەر خودای گەورە دەیزانێت لەکاتێکدا نەزانە درۆزنەکان دەیشارنەوەو دانی پیا نانێن.

خودای گەورە رایگەیاندووە هەندێك لە تاشە بەردە گەورەکان لەشوێنی خۆیان لادەچن و لەترسی خودا دەکەونە خوارەوە[159]، لەڕاستیدا هەواڵی داوە کە زەوی و ئاسمانەکان هەردووکیان بۆی مۆڵەت دراون، واتە: گوێیان لەقسەکەی ئەوە، ئەوقسەیان لەگەڵدا دەکات و گوێیان لەقسەکەی ئەوەو بەباشیش وەڵامی دەدەنەوە، جا هەردووکیان پێی دەڵێن: ﴿اِئْتِيَا طَوْعاً أَوْ كَرْهاً قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ﴾(فصلت: ١١).

واتە:(جا بەئاسمان و زەوی فەرموو فەرمانبەردارو ملکەچ بن، بەخۆشی خۆتان یان بەزۆر بتانخەمەژێر دەسەڵاتی خۆمە؟! هەردوولا خێرا وتییان ملکەچی تۆین و چۆن دەفەرموویت وادەکەین).

لەڕاستیدا سەحابەکان گوێیان لە تەسبیحاتی ئەو خواردنەبو کە دەیانخوارد[160]، وە گوێیان لە ناڵەو نرکەی قەدی ئەو دارە وشکەبوو، کەلە مزگەوتەکە دابوو[161]، جا ئەگەر ئەو جەستەیە هەست و شعووری هەبێت، ئەوا ئەو جەستەیەی کە ژیان و رۆحی تێدایە لەمە لەپێشترە، وە خودای پاك و بێگەرد لەو مەنزڵگایەدا پێشانی

---

(159) سەیری ئایەتی (٧٤) بکە لەسوورەتی (البقرة).

(160) مسند أحمد: ١/٤٦٠.

(161) سنن الترمذي: (٥٠٥).

بەندەكانی خۆی داوە بەگەڕاندنەوەی ژیانێكی تەواو بۆ لاشەیەك كەوا رۆحەكەی لێـی جیابووتەوەو قسەشی كردووەو رۆیشتووەو خواردنیـشی خـواردووەو هاوسەرگیریـشی كردووەو منداڵیشی پەیا كردووە ﴿أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُواْ مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللّهُ مُوتُواْ ثُمَّ أَحْيَاهُمْ﴾ (البقرة: ٢٤٣).

واتە: (ئایا نەتبیستووە و نەتڕوانیوەتە ئەوانەی لەترسی مردن لـەماڵ و شـوێنەواریان دەرچوون، لەكاتێكدا كە هـەزارەها كەسـیش بـوون، ترسـان لـە بەرەنگاربوونـەوەی دوژمن، خواش فەرمووی پێیان بمرن! دوای ئەوەی مردن پاشان زیندووی كردنەوە).

هەروەها دەفەرموێت: ﴿أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّىَ يُحْيِـي هَـَذِهِ اللّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللّهُ مِئَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتَ قَالَ لَبِثْتُ يَوْماً أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ﴾ (البقرة: ٢٥٩).

واتە: (یاخود وەك ئەوكەسەی تێپەڕی بەلای شارۆچكەیەكدا كەهـەموو خانووەكـانی بەسەر سەقفەكانیدا تەپی بوون، لەبەر خۆیەوە وتی ئاخۆ خوای گەورە چـۆن خـەڵكی ئەم شارۆچكەیە لەدوای مردنیان زیندوو دەكاتەوە؟! ئەو كەسە عوزەیر پێغەمبەر بوو ، یەكسەر خوای گەورە سەد ساڵ مراندی و پاشان زیندووی كـردەوە و پێـی فـەرموو چەند مایتەوە؟ عوزەیر وتی رۆژێك یان كەمتر لەرۆژێك ماومەتەوە).

هەروەك كوژراوانی نەوەی ئیسرائیل، یان ئەوانەی وتیان بەموسی: ﴿لَن نُّؤْمِنَ لَـكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً﴾ (البقرة: ٥٥).

واتە: (ئەی موسا هەرگیز باوەڕت پێ ناهێنین تاوەكو بەئاشكرا و بەچاوی خۆمان خوا نەبینین).

جا خوا ئەوانی مراند و پـاش مردنیـان زینـدووی كردنـەوە، هـەروەك (أصـحاب الكهف) و چیرۆكی ئیبراهیم و چوار باڵندەكە، كە خـودای گـەورە ژیـانێكی تـەواوی گەڕاندەوە بۆئەو جەستانە پاش ئەوەی بەمردن سارد بوونەوە، جا چۆن رێگری دەكرێت لەو توانا لەبن نەهاتووەی كەوا ژیان پاش مردنی بگەڕێنێتەوە، وە ئایا مـل نـەدان و

ئینکـاریکردنی ئەوانــە تــەنها بــەدرۆ خــستنەوەو یــاخیبوون و ســپڵەیی نییــە؟ سەرکەوتنیش لەلایەن خواوەیە.

❊❊❊

(لەڕاستیدا سزای گۆڕ ناونیشانێکە بۆ سزای بەرزەخ)

فەرمانی هەشتەم: دەکرێت بزانرێت کەوا سزای گۆڕو خۆشییەکەی ناوێکە بۆ سزای بەرزەخ و خۆشییەکەی، ئەوەی کە لەنێوان دونیــاو ڕۆژی دواییدایــە، خــودای گــەورە دەفەرمووێ: ﴿وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَى يَوْمِ يُبْعَثُونَ﴾ (المؤمنون: ١٠٠).

واتە:(بەڵکو دەبێت لەژیانی بەرزەخدا لــەنێوان مــردن و زیندوبوونــەوەدا تــا کاتێــك زیندو دەکرێنەوە چاوەڕێ بێت).

ئەم بەرزەخەش خاوەنەکەی شانازی پێوەدەکات لەسەر ژیانی دونیاو ڕۆژی دوایــی، وە ناونراوە بەسزای گۆڕو نیعمەتەکەی یــان ئــەوەتا باخێکــە لەباخــەکانی بەهەشــت یاخود دۆڵێکە لەدۆڵەکانی ئاگر بەهۆی زۆرینــەی بوونــەوەر، جــا کەســی هەڵواســراو یاخود سووتێنراو و نقووم بو لەئاوداو ئەوانەی دڕندە و باڵنــدە خواردوویانــە هــەموو ئەوانــە کردەوەکانییــان پــشکی ســزای گــۆڕ یــاخود نیعمەتەکــەی بەردەکــەوێت لەبەرزەخدا.

هەندێك لە پێشینەکان وا گومان دەبەن ئەگەر یەکێك لاشەکەی بسووتێ بــەئاگر و ببێتە خۆڵەمێش و تۆزەکەی بکرێتە ناو دەریا و بەهەوادا بڵاوببێتــەوە ئــەوا ڕزگــاری دەبێت لەسزای گۆڕدا، بەڵام خــودای گــەورە فــەرمان بــە دەریاکــان دەکــات ئــەوەی تیایەتی کۆی بکاتەوە، وە فەرمان بە وشکانی دەکات ئەوەی تیایەتی کۆی بکاتــەوە، پاشان دەفەرمووێت: هەڵسەوە ئــەوەی جــێگیر کــراوە لــەنێوان دەســتەکانی بــەزەیی خودای میهرەبان، جا پرسیاری لێدەکرێت: چــیت بــەکۆڵتا داداوە لــەوەی کردووتــە؟

دەڵێت: ئەی خودایە تۆ لەهەموو کەس زاناتری تەنها ترسان و ملکەچی لەتۆ، ڕەحمەتی خوا دوورە پەرێزنابێت لەوەی ڕەحمان پێبکات، لەوکاتەدا سزای گۆڕ و نیعمەتەکەی بەسەر ناچێت بۆئەو بەش و پارچانەی کەلەو حاڵەتەدا وای لێهاتووە هەتاکو ئەگەر مردووەکە بەسەری درەختەکانەوە هەڵواسرابێت لەبەر بای شەماڵ ئەوا لاشەی پشکی دەکەوێت لەسزاو ئازاری بەرزەخ، و ئەگەرچی پیاوی چاکەکار بخرێتە ناو تەنوورێك لەئاگر ئەوا لاشەکەی و ڕۆحەکەی تووشی نیعمەت و خۆشگوزەرانی دەبێت لەژیانی بەرزەخدا، جا خودای گەورە ئەو ئاگرەی بۆ مردووەکە سارد و سەلامەت دەکات، بای شەماڵیش بۆ ئەوەی دیکە دەکاتە ئاگر و گڕکان.

***

(گەڕانەوەی مردو وە زیندوبوونەوەی یەکەم)

فەرمانی نۆیەم: لەڕاستیدا مردو دەگەڕێتەوە و جاری یەکەمیش زیندوو دەکرێتەوە، جا بۆیە خودای میهرەبان بۆنەوەی ئادەمیزاد دوو گەڕانەوەو دوو زیندوبوونەوەی داناوە لەهەردووکیاندا بەکارو کردەوە خراپەکان سزا دەدرێن و بەکاروکردەوە باشەکانیش پاداشت دەکرێن.

زیندوبوونەوەی یەکەم: جیابوونەوەی ڕۆح لەلاشە و چارەنووسی بۆ ڕۆژی لێپێچینەوەی یەکەم.

زیندوبوونەوەی دووەم: ئەو ڕۆژەیە خودای گەورە ڕۆحەکان بۆ لاشەکانیان دەگەڕێنێتەوەو لەگۆڕەکەشیدا زیندووی دەکاتەوە بۆبەهەشت یاخود بۆ ئاگر، ئەمەش حەشر و کۆکردنەوەی یەکەمە، وە ئەمەش لەحەدیسێکی سەحیحدا هاتووە: (وتۆمن

بالبعث الآخرة) [١٦٢]. واته:(لەڕاستیدا دەبێت باوەڕت هەبێت بەزیندوبوونەوەیەکی دیکە).

جا زیندوبوونەوەی یەکەم ئەوا کەس ئینکاری ناکات، و زۆربەی خەڵکی ئینکاری پاداشتی نیعمەت و سزا تێیدا دەکەن، بێگومان خودای گەورە باسی ئەو دوو قیامەتەی کردووە، ئەوانیش قیامەتی بچووك و قیامەتی گەوردن لە سوورەتی (المؤمنون) و سوورەتی (الواقعة) وە سوورەتی (القيامة) و سوورەتی (المطففين) و سوورتی (الفجر) وە هەندێك سورەتی دیکەش، بێگومان ئەمەش ویستی خودای گەورەو میهرەبانە بە دادپەروەری و حیکمەتەکەی کەوا دوو ڕۆژی پاداشت داناوە پاداشتی چاکەکاران و پاداشتی خراپەکاران، بەڵام پاداشتی کۆتایی ئەمە دەبێتە زیندوبوونەوەی دووەم لەڕۆژی کۆتایی و جیهانی دووەمە وەك خودای گەورە دەفەرمووێت:﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ﴾(آل عمران: ١٨٥).
واتە: (هەموو کەس دەبێت بمرێت و مردن بچێژێت، تەنها لەڕۆژی قیامەتدا کرێ و پاداشتتان بەتەواوی پێ دەدرێت).

لەڕاستیدا دادوەریەکی ویست و گونجاوەو ناوە جوانەکانیشی واجب کراوە و پیرۆزیەکەشی تەواوەو خۆشی و خۆشگوزەرانی و نیعمەتەکەی بۆئەو لاشەو ڕۆحانەیە کە هاوکارو پشتگیری ئەو ئاینەن، وە سزاو ئازاری ئەو لاشە و ڕۆحانەیە کە دژایەتی ئەو ئاینە دەکەن، بێگومان لاشەو ڕۆحەکەی نیعمەت و خۆشی دەچێژن بۆ ئەوکەسانەی گوێ ڕایەڵن و بۆی گونجاوەو لاشە و ڕۆحی ئەوکەسانەی کافرن لەئێش و ئازاردان بەوەی شایەنیەتی.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (فيفتح له باب الى الجنة، فيأتيه من روحها ونعيمها) واتە:(لەگۆڕەکەیدا دەرگایەکی لەبەهەشت بۆ دەکرێتەوە، جا لەوێوە نیعمەت و خۆشی بۆ ڕۆحەکەی دەیێت).

---

(١٦٢) مسلم: (٩).

دەربارەی کافریشدا دەفەرموویّت: (فیفتح لە باب الی النار، فیأتیە من حرها وسمومها) واتە:(لەگۆڕەکەیدا دەرگایەکی لەئاگر بۆ دەکرێتەوە، جا لەوێوە گەرمی و گڕەکەی بۆدێت).

بێگومان زانراوە کەوا لاشەش لەو دەرگایەدا پشکی خۆی وەردەگرێت هەروەك رۆح پشکی خۆی وەردەگرێت، جا لەودەرگایەدا قیامەتی بۆ دێتە ژوورەوە و شوێنی خۆی دەبینێت.

ئەمەش وتەی پرسیارکارێکە: حیکمەتی سزای گۆڕ لە قورئاندا باس نەکراوە لەگەڵ ئەوەی پێویستی زۆر هەیە بۆ ئەوەی بیزانیت و باوەڕی پێ بهێنیت بۆ ئەوەی لێ ئاگادار بکرێیتەوە و لێی بترسیت؟

جا وەڵامیش لە دوو رووەوەیە: بە کورتی و بە گشتی وە بە درێژی و بە فراوانی.

ئەوەی بە کورتیە ئەوەیە خوای گەورە و میهرەبان دوو وەحی بۆ سەر پێغەمبەردکەی دابەزاندووە و لەسەر بەندەی خۆی واجبی کردووە باوەڕی پێیان بهێنێت و کاریان پێ بکات، وە ئەوانیش قورئان و حیکمەتە خوای گەورە دەفەرموویّت: ﴿وَأَنزَلَ اللَّهُ عَلَيْكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ (النساء: ١١٣).

واتە: (خوای گەورەش قورئان و دانایی بۆ دابەزاندوویت و فێری ئەو شتانەی کردوویت کە جاران نەتدەزانی).

هەروەها دەفەرموویّت: ﴿هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولاً مِّنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ (الجمعة:٢) واتە: (هەر ئەو زاتەیە لە ناو خەڵکێکی نەخوێندەواردا پێغەمبەرێکی لە خۆیان رەوانە کردووە ئایەتەکانی

قورئانەکەی ئەویان بەسەردا دەخوێنێتەوە و دڵ و دەروون و ڕواڵەت و ئاشکرا و نادیاریان پوختە دەکات، فێری قورئان و دانایی و شەریعەتیان دەکات).

وە هەروەها دەفەرموێت ﴿وَاذْكُرْنَ مَا يُتْلَى فِي بُيُوتِكُنَّ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ وَالْحِكْمَةِ﴾ (الأحزاب: ٣٤) واتە: (هەرچی لە ماڵەکانتاندا دەخوێندرێتەوە لە قورئان و فەرموودە یادی بگرن و فەرامۆشی مەکەن وباسی بکەن بۆ خەڵکی).

کتێبیش بریتییە لە قورئان، حیکمەت و داناییش بریتییە لە سوننەت، ئەمەش بە هاودەنگی پێشینەکان، ئەوەش پێغەمبەر(ﷺ) لە بارەی خودای گەورە هەواڵی پێداوە ئەمە لە پێویستیەکانی دانپیانان و باوەڕپێکردنیەتی، کەوا خودای میهرەبان لەسەر زمانی پێغەمبەرەکەی ڕایگەیاندووە، ئەمەش بنچینە و بناغەیەکی یەکدەنگییە لە نێوان موسڵمانان کەس ئینکاری ناکات تەنها ئەوانەی لە ئیسلام دا نین، وە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إني أوتيت الكتاب ومثلهُ معهُ)[١٦٣].

واتە: (بێگومان من قورئانم بۆ هاتووە و هاوشێوەکەشی لەگەڵدایە).

بەڵام وەڵامی بە درێژی و فراوانی ئەوا نیعمەتی بەرزەخ و سزاکەی لە قورئاندا باسکراوە بەبێ دیارکردنی ناوەکە، جا لەوانە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلآئِكَةُ بَاسِطُواْ أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ﴾ (الأنعام: ٩٣).

واتە: (خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لە ئێش و ئازاری سەرەمەرگدا (گیریان خواردووە)، فریشتەکانیش دەستییان لێ دەکەنەوە و لێیان دەدەن و (پێیان دەڵێن): ئا دەی گیانتان بدەن بە دەستەوە، دەی ڕۆحتان دەرکەن، ئەمڕۆ لە تۆڵەی (خوانەناسیتاندا) سزا و ئەشکەنجەی ڕیسوایی و شەرمەزاری دەدرێن، چونکە

[١٦٣] سنن أبي داود (٤٦٠٤)، ومسند أحمد: ١٣١/٤

شتي ناحەقتان بەدەم خواوە هەڵدەبەست و خۆتان بـە گـەورە دەزانـی لەبەرامبـەر ئایەت و فەرمانەکانی خوادا و لوت بەرزیتان نەیدەهێشت باوەڕی پێ بهێنن).

ئەمەش وتەی ئەمانە لە کاتی مردندا، بێگومان فریـشتەکان رایانگەیانـدووە و راستگۆن لەو کاتەدا ئەوان سزایەکی بە ئازارییان دەدەن ئەگەرچی دواش بکەون لـە دابڕانی دونیادا و راستیشە کە بەوان دەڵێن: ئەمڕۆ تۆڵەی سزاکە وەردەگرن.

لەو بارەوە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَوَقَاهُ اللَّهُ سَيِّئَاتِ مَا مَكَرُوا وَحَاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذَابِ ۞ النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوّاً وَعَشِيّاً وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذَابِ﴾ (غافر: ٤٥-٤٦)

واتە: (جا خوای گەورە ئەو ئیماندارە ژیرەی پاراست لە پیلانی خراپ و دڕندانەیان، دار و دەستەی فیرعەونیش زۆر سەختیان تووش بوو، ئـاگری دۆزەخـە، بـەیانیان و ئێواران نیشانیان دەدرێت، یاخود پیایاندا دەچزێنێت، لە (جیهانی بەرزەخـدا) رۆژی قیامەیش فەرمان دەدرێت، ئادەی تـاقم و دەسـتەی فیرعـەون بخەنـە نـاو ئـێش و ئازاری زۆر ناخۆشەوە).

جا لێرەدا بە راشکاوی باسی سزای هەردوو جیهان دەکات کە جگە لە زاتی ئـەو نەبێت هیچ کەسێك بەرگە و توانای ئەو کارەی نییە.

هەر لە بارەی ئەوانەوە خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَذَرْهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ ۞ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئاً وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ۞ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَاباً دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ﴾ (الطور: ٤٥-٤٧).

واتە: (وازیان لێ بهێنە هەتا بەو رۆژەی دەگەن، کە تیایدا تیـا دەچـن و لاڵ و پـاڵ دەکەون، ئەو رۆژە ئیتر فـێڵ و تەڵەکـەیان بـە هـیچ جۆرێـك فریایـان ناکـەوێت و سەرکەوتوو سەرفراز نابن، بێگومان بۆ ئـەو کەسـانەی سـتەمیان کـردووە سـزای تریش هەیە بێجگە لەوەی کە جارجار بۆیان پێش دێت پێش تیاچـوونی یـەکجاری، بەڵام زۆربەیان نەفامن و نازانن).

ئەمەش لەوانەیە مەبەستەکەی: سزاکەیان لە دونیـادا بـە کوشـتن و شـتی لـەم بابەتە بێت، وە مەبەست لێیان جیهانی بەرزەخـە، ئـەوەش دەرکـەوتووە، چـونکە زۆربەی ئەوان مردوونە و لە دونیا سزا نەدراون، وپێیـان دەڵـێن: ئـەوەی ئاشـکرایە کاتێك یەکێك لەوان مرد لە بەرزەخدا سزا دەدرێت و ئـەوەی لـەوان ماوەتـەوە لـە دونیادا بە کوشتن و شتی دیکە سزا دەدرێت، جا ئەمەش پەیمانێکـە بـە سـزادانیان لەدونیا و لە بەرزەخدا.

دیسان دەربارەی ئەوانەوە دەفـەرمووێت: ﴿وَلَنُـذِيقَنَّهُمْ مِـنَ الْعَـذَابِ الأَدْنَـى دُونَ الْعَذَابِ الأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ﴾ (السّجدة: ٢١).

واتە: (سوێند بە خوا ئێمە تاڵا و لە دونیادا دەکەین بـە گەروویـانـدا، بێجگـە لـە سزای ریشەکەنکردنیان، بۆ ئەوەی هۆش و بیر بکەنەوە بیرێك بکەنـەوە بگەڕێنـەوە بۆ لای ئیمان).

لە بارەی ئەو ئایەتە هەندێك بیانوو دەردەبڕن لەوانە عەبـدوڵڵا کـوڕی عـەبباس لەسەر سزادانی ناوگۆڕ، بروبیانووشیبان لەبارەی ئەم شتەوە، چونکە ئـەوە سـزادانە لە دونیادا و داوایان لێ دەکرێت لـە کـوفر بگەڕێنـەوە بـۆ لای ئیمـان، بـەڵام لـە تێگەیشتن لە قورئان و تێگەیشتن لێـی بـە وردی ئەوانـە سـزای گوڕیـشیان هەیـە، خودای گەورە رایگەیاندووە کە بۆ ئەوان دوو سـزا هەیـە سـزای بـچووك و سـزای گەورە، خودای گەورە هەواڵی داوە کەوا هەنـدێك سـزای بـچووکیان دەدرێـت بـۆ ئەوەی بگەڕێنەوە.

ئەمەش هاوڕێیە لەگەڵ فـەرمودەی پێغەمبـەر(ﷺ) : (فيفـتح لـه طاقـة إلى النّار فيأتيه من حرّها و سمومها). واتە: (جـا لـە گۆڕەکەیـدا کەوانەیـەك یـاخود دەرگایەکی لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە، جا لەو دەرگایەدا لە گڕ و گەرمای ئاگرەکەی بۆ دێت).

نەیفەرموو: (گڕ و گەرماییەکەی) بۆ دێت بەڵکو دەفەرمووێت: (لە گڕ و گەرماییەکە) هەوای گەرمی بۆ دێت، جا ئەوەی گەیشتبێت بە جیهانی بەرزەخ و زۆربەشیان ماون، ئەوانەشی دوژمنایەتی خوا دەکەن لە دونیادا هەندێك سزادراون، زۆربەشیان لەوان ماون و سزای گەورەتر چاوەڕێیانە.

هەر لە بارەی ئەمانە: خودای گەورە و میهرەبان دەفەرمووێت: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ۞ وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ۞ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ ۞فَلَوْلَا إِن كُنتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ۞ تَرْجِعُونَهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ۞ فَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ ۞ فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ ۞ وَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ۞ فَسَلَامٌ لَّكَ مِنْ أَصْحَابِ الْيَمِينِ ۞ وَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ ۞ فَنُزُلٌ مِّنْ حَمِيمٍ ۞ وَتَصْلِيَةُ جَحِيمٍ ۞ إِنَّ هَذَا لَهُوَ حَقُّ الْيَقِينِ ۞ فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ﴾ (الواقعة: ٨٣-٩٦).

واتە: (باشە ئێوە بۆ بیرناکەنەوە، ڕۆژێك دێت کە ڕۆحتان دەگاتە گەروتان ئێوەش بە دەوری ئەو کەسەدا بێ دەسەڵاتانە تەماشە دەکەن و سەرنج دەدەن لە کاتێکدا لە ئێمە لە ئێوە نزیکترین لێی بەڵام ئێوە نامابینن خۆ ئەگەر ئێوە زیندوو ناکرێنەوە و پاداشت نادرێتەوە، ئەو ڕۆحەتان دەگێڕایەوە ئەگەر ڕاست دەکەن و دەسەڵاتتان هەیە جا ئەگەر ئەو کەسەی کە لە سەرەمەرگدایە نزیکیان و خۆشەوێستانی ئێمە بێت ئەوە ئیتر خۆش و کامەرانی و ئاسوودەیی بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەت چاوەڕێیەتی خۆ ئەگەر لە دەستەی ڕاستانیش بێت ئەوە لەلایەن دەستەی ڕاستانەوە سڵاوت پێشکەش دەکرێت بەڵام ئەگەر لە دەستەی ئەوانە بێت کە گومڕان و بڕوایان بە بەرنامەی خوانیە بە ئاوی کوڵا و پێشوازی دەکرێت دەگەیەنرێتە دۆزەخ بە ڕاستی ئەوەی کە باسمان کرد حەقیقەت و ڕاستەقینەیە و دوور لە گومانە کەواتە ستایش و سوپاسگوزاری پەروەردگاری گەورە بکە).

تا لێرەدا باسی حوکم و یاساکانی رۆح دەکات لە کاتی مردندا، هەر لـە یەکـەم سورەتدا باسی حوکمەکانی رۆژی گەڕانەوە گەورە دەکات، کە رۆژیی دواییە، ئەمـە بۆیە باسکرا بۆ پێشکەوتنی مەبەست و نیازەکەیـە بـۆ پاراسـتن و ئاگادارکردنـەوە چونکە ئەمە لە هەموویان گرنگترە باسی لێوە بکرێت، وە لە کاتی مردنـدا بۆیـان کردووە بەسێ بەش، هەروەك لە رۆژی دواییدا بۆیان کردووە بەسێ بەش.

هەروەها لە بـارەی ئەوانـەوە خـوای گـەورە فەرموویـەتی: ﴿يَـا أَيَّتُهَـا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً * فَـادْخُلِي فِـي عِبَـادِي * وَادْخُلِـي جَنَّتِي﴾ (الفجر: ٢٧-٣٠)

واتە: (ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی، بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت کـە تۆ لەو رازیت و ئەویش لە تۆ رازی نییە، وە بچۆرە ریـزی بەنـدە چـاکە نـازدار و بەرێزەکانمەوە، بچۆرە بە هەشتە خۆشە رازاوەکەمەوە).

لە راستیدا پیشینەکان رایان جیـاوازە کـەی ئەمـەیان پـێ دەوترێـت، بەشـێك دەڵێن: لە کاتی مردندا پێیان دەوترێت، وتەکەش ئاشکرایە لەگـەڵ ئەمانەیـە، جـا ئەمانەش وتەیەك بە دڵ و دەروون دەوترێت لەو کاتەی رۆح لەلاشەی جیاکراوەتەوە، لێـــی هاتۆتـــە دەرەوە، وە ئـــەو فەرموودەیـــەی خـــوای گـــەورە: ﴿فَـادْخُلِي فِـي عِبَادِي﴾(الفجر: ٢٩)

هاوشێوەی ئەو فەموودەی پێغەمبەر(ﷺ) : (اللهم الرفيق الأعلى) [١٦٤].

ئەگەر تۆ دەتەوێت بیر لە رووداوەکانی سزا نیعمەتی ناو گۆڕ بکەیتـەوە و لێـی وردبییتەوە ئەوا بگەڕێوە بۆ قورئان بە درێژی و بە پوختی باسی دەکـات وە خـوای گەورەش هاوکارو یاریدەدەرە.

***

---

(١٦٤) مسلم: (٢٤٤٤)، وتەی: الرفيق الاعلی، بە مانای بەهەشت، یاخود پێغەمبەران دێن.

ئەمەش وتەی پرسیارکارێکە:
ئەو هۆکارانە چین کەوا خاوەنی گۆڕەکان پێی سزا دەدرێن؟

وەڵامەکەش لە دوو ڕووەوەیە: بە کورتی و بە پوختی وە بە درێژی و بەفراوانی.

ئەوەی بە کورتییە ئەوانە سزا دەدەین لەسەر ئەو تاوانانەی بە نەزانی بەرامبەر خودای گەورە کردوویانە، و سەرپێچی فەرمانەکانی خوا دەکەن، جا خودای گەورە رۆحێك سزا نادات کەوا دەیناسێت و خۆشی دەوێت و فەرمانەکەی جێبەجێ کردووە و دوورکەوتۆتەوە لەوەی خودای گەورە نەهی لێ کردووە، هەروەها لاشەیش هەرگیز سزا نادرێت، کەوایە سزای گۆڕ و سزای دوا رۆژ نیشانەی توڕەبوونی و رق هەڵسانی خوای لەسەر بەندەی خۆی، جا هەرکەسێ خودا لێ توڕە بێت و رقی لێ هەڵسانی خوا لەسەر لە بەرزەخدا دەدرێت، جا تاوانەکەی کەم بێت یاخود زۆر بێت، باوەڕپێکراوە بێت یاخود درۆزن بێت.

بەڵام وەڵامی درێژی وبەفراوانی: لە کاتێکدا پێغەمبەرﷺ هەواڵی دا لەبارەی ئەو دوو پیاوەی کەبینی لە گۆڕەکانیان سزا دەدرێت، یەکێکیان لەناو خەڵکیدا دوو زمانی دەکرد، ئەوەی دیکەیان خۆی لە پاك راگرتنی میز نەدەپاراست، کە ئەمەش وازهێنانە لە پاکراگرتن کە واجبێکە، ئەمەش هۆکاری ئەو کارەی بوو بە زمانی خۆی دووژمنداری و دژایەتی لە ناو خەڵك بڵاو دەکاتەوە ئەگەرچی پیاوێکی راستگۆش بووبێت.

لەوەدا ئاگادارکردنەوەیەکە لەسەر ئەو رووداوەی کە لەنێوانیان دا بە درۆ و بوختان شایەدی بە ناهەق دژایەتی و کاری ناڕەوا بڵاودەکاتەوە کە گەورەترین سزای لەسەرە. هەروەها خۆ نەپاراستن لە میزکردن ئاگادارکردنەوەیەکە لەسەر

ئەنجامـنەدانی نوێژکردن چـونکە خـۆ نەپاراسـتن و خـۆ پـاك ڕاگـرتن لـە میزکـردن هەندێك مەرج و واجبات لادەبات و ناهێڵێت.

ئەمەش توندترین سزای لەسەرە، و لە حەدیسێکی شـوعبەدا، یـەکێك لـە سـزا دراون کەوا گوشتی خەڵکی دەخوارد ئەمەش بوختان کردنـەو هـەروەها نـەمیمی و دووزمانیش، هەروەها لە حەدیسێکی ئیبن مـەسعودﷺ دەڵێت کاتێك قامچییێکی لێ دەدرێت گۆڕەکەی یەکپارچە دەبێت بە ئاگر. ئەمەش بەهۆی ئـەوەی کـە تـەنها یەك نوێژ بەبێ دەستنوێژ کردووە و بەلای ستەم لێکراوێکدا تێپەڕیوە سـتەمەکەی لەسەر لانەبردووە و سەری نەخستووە.

لە سەحیحی بوخاریدا لە حەدیسێکی سرەدا هاتووە لە بـارەی سـزادانی نـاوگۆڕ ئەوانەی درۆزنن و درۆ دەکەن سزا دەدرێن، سزادانی ئەو کەسەی قورئان دەخوێنێت و پاشان بەشەو دەخەوێت کەچی لـە ڕۆژدا لـەبیری دەچـێتەوە کـاری پێناکـات، وە سزادانی ئەو پیاو و ئافرەتانەی زینا دەکەن، وسزادانی ئـەو کەسـانەی پـارەی ڕیبـا دەخۆن، هەروەك پێغەمبەرﷺ لـە جیهـانی بەرزەخـدا ئەمانـەی بەچـاوی خـۆی بیینی.

لە حەدیسێکی ئەبو هـورەیرەﷺ دەگێڕێتـەوە وا باسـکراوە کـەوا تێیـدا ئـەو نەتەوانەی بەبەرد سەریان دەشکێنرا بەهۆی ئەوەی سـەریان گـران دەکـرد لـە نوێـژ کردن، و ئەوانەی لە نێوان خواردنی گیایەکی دڕکـاوی وشـك و خـواردنی درەخـتی زەقومن کە لەناو سکیاندا دەکوڵێت لەبەر ئەوەی زەکات لەماڵـەکانیان دەرناکـەن، وە ئەوانەی گۆشتی بۆگەن و مرداروەبوو دەخۆن بەهۆی زیناکردن و داوێن پیسییان، و ئەوانەی لێوەکانیان بە مەقاشی ئاسن دەبڕن لەبەر هەستانیان بە فیتنە و ئاشـوب بەهۆی وتاردان و قسە کردن لەنێو خەڵکدا.

ئەوانەی پشکۆی ئاگر دەخرێتە دەمیانەوە و لە خوارەوەیان دێتەوە ئەوانـەن کـە ماڵی هەتیوو بە ناهەق دەخۆن.

و ئەوانەی بە مەمکیان هەڵواسراون ئەوانەن کە زینا و داوێن پیسییان کردووە.

و ئەوانەی نینۆکیان لەمس دروستکراوە دەم و چاوو سنگیان پێ دەڕنەوە، ئەو کەسانەن کە بەدوای نامووسی خەڵك دەگەڕێن.

جا دووزمان و درۆزن و بوختانکەر و شایەدی دانی بە درۆ، بانگەوازکردن بۆ بیدعە شتی زیادکراو و قسەکردن لەسەر پێغەمبەر(ﷺ) کەوا هیچ زانیاری لەسەر نییە، و سەرکێشی کردن لە قسەکانیدا، و خواردنی ریبا و خواردنی ماڵی هەتیو بە ناهەق، وە خواردنی ماڵی حەرام لە ڕێگای رەشوە و بەرتیل وەرگرتن و زۆری تریش ئەمانە هەموو سزای ناوگۆڕ دەدرێن لە جیهانی بەرزەخدا.

خواردنی ماڵی برا موسڵمانەکەی بە نارەوا یاخود ماڵی شەریك و هاوپەیمانەکەی وە خواردنەوەی ماددەی بێ هۆشکەر و داوێن پیسی و نێربازی و خیانەت و جاسوسی، وە ستەمکار و فێڵباز و تەڵەکەباز و ساختەکار وەرگرتنی پارەی سوو خۆری و ئەوەی دەیدات و نووسەرەکە و هەردوو شایەدەکە و هەموو ئەوانەی کار لەو مەسەلەیەدا دەکەن، وە کردنی کارە قەدەغەکراوەکان.

ئەوانەی موسڵمانان ئەزیەت و ئازاردەن و ئەوانەی بەدوای نامووسیان دەکەون و ئەوەی حوکم بە غەیری ئەو شتە دەکات کە خوا دەیابەزانـدووە، وە فەتوا دان بە پێچەوانەی شەرعی خودای گەورە، و هاوکاری کردن لەسەر تاوان و دژایەتی کردن، و کوشتنی بەناهەق کە خودای گەورە حەرامی کردووە، وە کەسی مولحید و بێ دین لە مزگەوتەکان و کەعبە و شوێنە پیرۆزەکان، ئەوانەی کار ناکەن بە حەقیقەتی ناوە پیرۆزەکانی خوا و سیفەتە جوانەکانی، وە ئەوانەی بێ دینی دەکەن و بڵاوی دەکەنەوە ئەوانەی شیوەن و واوەیلا دەکەن و ئەوانەش گوێی لێ رادەگرن، ئەوانەی ئەو گۆرانیانە دەڵێت کە خوا و پێغەمبەر(ﷺ) حەرامی کردووە و ئەوانەش گوێی لێ رادەگردن، ئەوانەی مزگەوت لەسەر گۆڕەکان دروست دەکەن و مۆم و چرای لەسەر هەڵدەکەن و دەیرازێننەوە، ئەوانەی فێڵ لە تەرازوو دەکەن بۆ

دەستکەوتنی پارەی زیاتر ئەگەر بۆ خەڵکیش بکێشن دیسان فێڵی لێ دەکەن و زۆردارەکان و خۆبەزلزانەکان و دووڕووەکان و غەیبەتکاران و ئەوانەی تەعلیق و توانج لە خەڵکی دەدەن.

ئەوانەی دەبنە دەردو و بەڵا لەسەر پێشینەکان و ئەوانەی دەچنە لای فاڵگرەوە دەستگرەوە و جادوبازی و پرسیار لێ دەکەن و باوەڕییان پێ دەهێنن، و ئەوانەی هاریکاری زوڵم و ستەم دەکەن و دوارۆژی خۆیان بە پارەیەکی کەم دەفرۆشن، و ئەوانەی ئەگەر بە ناوی خوا ترسێندران و بە بیریان هێنایەوە چاویان ناگرێت و لە تاوان دوورناکەونەوە، ئەو کەسەی بە فەرموودەی خوا و پێغەمبەر(ﷺ) داوای هیدایەتی و ڕێنموویی لێ دەکەن بەڵام هیچ وەرناگرێت و نایەتە سەر ڕێگای ڕاست و سەری خۆی پێ بەرزناکاتەوە، و ئەو کەسەی قورئانی بۆ دەخوێندرێتەوە ئەوا هیچ کاریگەری لەسەر نابێت و لەوانەشە بارگرانتربێت.

ئەو کەسەی سوێند بە خوا بخوات درۆ دەکات، بەڵام ئەگەر سوێند بە گەورەیی خۆی یاخود بە نزیکێکی خۆی یان بە کەسێك کەوا خۆشی دەوێت بخوات ئەوا درۆ ناکات ئەگەر چی هەڕەشەشی لێ بکرێت یاخود سزاش بدرێت.

ئەو کەسەی شانازی بە یاخی بوون و تاوانی خۆی دەکات و لەناو خەڵکیدا بڵاوی دەکاتەوە، و ئەوانەی باوەڕت پێیان نیە ماڵ و نامووسی خۆت لەلای ئەمانەت بدەیت، ئەوانەی زمان پیسی دەکەن و خراپەکاری پێ دەکەن و خەڵکی خۆیان لە شەڕ و خراپەی دەپارێزن، و ئەوەی نوێژ دوا دەخات بۆ کاتێکی دیکە و پەلە لە نوێژەکە دەکات و هیچ یاد و زیکری خوای تێ ناکات، هیچ کاتێك لە ماڵەکەی زەکاتی لێ دەرناکات و خۆی پاك و خاوێن ناکاتەوە، و هیچ کاتێك گوێ ناداتە ئەوەی ئایا ئەو ماڵ و پارە و پووڵەی دەستی کەوتووە، لە حەڵاڵە یاخود لە حەرام دەستی کەوتووە، پەیوەندی خزمایەتی و بەزەیی نایەتەوە بە هەژار و نەدار و بێوەژن و هەتیوو و ئاژەڵاندا.

بەڵکو پاڵ بە هەتیووەوە دەنێت و هانی کەسیش نادات کە خواردن و خۆراك ببەخشێت بەهەژار و نەداران و ئەوانە خۆیان لەناو خەڵکیدا دەردەخەن و قەدەغەی هەموو چاکە و کۆمەك و هاوکارییەك دەکەن و خۆی خەریك دەکات بە عەیبی خەڵکی و ئاگای لە عەیبی خۆی نیە، خۆی خەریك دەکات بە تاوانەکانی خەڵکی و ئاگای لە تاوانی خۆی نییە، جا هەموو ئەوانە و نموونەی ئەوانە لە گۆڕەکانیاندا سزا دەدرێن بەهۆی ئەو تاوانانەیەوە بە گوێرەی زۆری و کەمی و بچووکی و گەورەیی تاوانەکانیان.

کاتێك زۆرترین خەڵك لەم حاڵەتەدان، ئەوا خاوەنی گۆڕەکانیان لە ئێش و ئازاردان، وکەسی براوە لەناویاندا کەمن، جا دەرەوەی گۆڕەکان بە خۆڵ داپۆشراوە کەچی ناوەڕۆکەکەی گشتی ئێش و ئازار و ئاخ هەڵکێشانە، دەور و پشتی گۆڕەکە خۆڵ و بەردی نەخش کراوە کەچی لەناو هەناویدا بەلا و کارەسات و سزادانە، سوێند بە خوا ئەمانە گشتی ئامۆژگاری کراون بەوەی کەوا دونیایان دەڕازاندەوە و ئاوەدانیان دەکردەوە و پێیان دەوترا ئەو خانووە ئاوەدان بکەنەوە کە ئێوە بەپەلەن بۆی بچن کە ئەو گۆڕەیە ئێستا تێیدان و خانووەکانیشیان بۆ یەکێکی دیکە بەجێ هێشتووە، ئەمەش جیهانی وەرگرتنی کردەوەکانە، و کۆگای کردەوەکانە لەوەی چاندووتانە و ئەمەش شوێنی پەڕینەوەیە بۆ باخێك لە باخەکانی بەهەشت یاخود دۆڵێك لە دۆڵەکانی دۆزەخ.

***

ئەو هۆكارانە چین دەبێتە هۆی رزگار بوون لە سزای گۆڕ؟

دیسان وەڵامەکەی لە دووڕووەوەیە: بە کورتی و بەدرێژی وەڵامەکەی بە کورتی: ئەو دوورکەوتنەوەیە ئەو هۆکارانەن کەوا سزای گوڕ بە سەریدا تێدەپەڕێت، و لە سوودمەنترینی ئەو پیاوەیە کاتێك دەیەوێت بخەوێت تەنها بۆ خودا یەك کاتژمێر لە خۆی بپرسێتەوە و موحاسەبەی خۆی بکات لەوەی لەو رۆژەدا زەرەرەمەندبووە یاخود سوودی پێ گەیشتووە، پاشان لەنێوان خۆی و خوای گەورە تەوبەی نەصوح نوێ بکاتەوە، جا لەسەر ئەو تەوبەیەدا بخەوێت.

ئیمانی پتەو و خۆڕاگر بێت ئەگەر لەخەو هەڵسا نەگەڕێتەوە سەرئەو تاوانەی کردوویەتی، و هەموو شەوێ ئەم کارە بکات، جا ئەگەر لەسەر ئەو تەوبەیە شەوەکەی مرد ئەوا لەسەر تەوبە دەمرێت.

ئەگەر لە خەویش رابوو ئەوا بۆ کاروکردەوەی چاك بۆ دوارۆژەکەی کار دەکات دڵخۆشە بەوەی کە ئەجەلەکەی دواکەوت تاوەکو پێشوازی لە خوای خۆی بکات و ئەوەی لە دەستی داوە بیگەڕێنێتەوە، بۆ بەندەش لەو خەوەدا سوودمەندترینە، نەخاسمە ئەگەر لەو کاتەدا خۆی بە یادو و زیکری خوا سزا دا و هەر لەو خەوەشدا ئەو سوننەتە بەکار دەهێنێت کە لەلایەن پێغەمبەر(ﷺ) هاتووە[١٦٥] تاوەکو خەو بەسەریدا زاڵ دەبێت، جا ئەوکەسەی خوای گەورە خێری بۆ بووێت ئەوا سەرکەوتووی دەکات، ولا قوة الآ بالله.

وەڵامەکەشی بە درێژی: هەندێك لە حەدیسەکانی پێغەمبەر(ﷺ) باس دەکەین کە تێیدا لە سزای گۆڕ رزگاری دەبێت.

لەوانە: سەلمان (رەزای خوای لێ بێ) گێڕایتیەوە و موسلمیش لە سەحیحەکەیدا ریوایەتی کردووە و دەڵێت: گوێم لە پێغەمبەر بوو(ﷺ) دەیفەرموو: (رباط یوم

---

(١٦٥) سەیری : موسلم (٢٧١٠) و (٢٧١٤) و (٢٧٢٧) بکە.

ولَيْلَةَ خير من صِيام شهر و قِيامه، وإن ماتَ أجرى عليه عمله الذي كانَ يعملهُ وأجرى عليهِ رزقه وأمن الفتّان) [١٦٦].

واته: (هەر کەسێك بمرێت لە کاتی پاسەوانی کردنیدا لە پێناوی خوای گەورە، خوا ئەو کردەوە چاکەی بۆ درێژە پێ دەدات پاداشتی خێرترە لە بەرۆژوو بوونی مانگێك و شەونوێژەکانیشی، وە درێژە بە رزق و رۆزی پێدانی بۆ دەدرێت تا رۆژی کۆتایی و دوور دەبێت لە تاقیکردنەوەی لێ پرسینەوەی گۆڕ).

لە حەدیسێکی فەزاڵە کوڕی عوبەید گێڕاییتیەوە لە کتێبی (جامع الترمذي) ترمذي دەڵێت ئەود حەدیسێکی (حسن صحيح)ە لە پێغەمبەری خوا(ﷺ) دەفەرموێت: (كل ميت يختم على عمَلهِ إلاّ الذي مات مرابطاً في سبيل الله، فإنه ينمى له عملهُ إلى يوم القِيامة ويأمن من فتنة القبر)[١٦٧].قال الترمزي: هذا حديث حسن صحيح.

واته: (هەموو مردوویەك کۆتایی بە کردەوەکانی دێت و مۆر دەنرێت بەسەریدا تەنها ئەو کەسە نەبێت کە لە پێناوی خوای گەورەدا پاسەوانی کردووە ئەو کەسە کردەوەکەی گەشە پێدەدرێت لەگۆڕدا تا رۆژی کۆتایی پارێزراو دەبێت لە سزا و تاقیکردنەوەی گۆڕ).

لە (سنن النسائي) دا ریوایەتی کردووە: لە راشد کوڕس سەعد، ئەویش لە سەحابەکانی پێغەمبەر(ﷺ) کەوا پیاوێك وتی: ئەی پێغەمبەری خوا بۆچی ئیمانداران تووشی تاقیکردنەوە دەبن لە گۆڕەکانیاندا تەنها شەهید نەبێت؟

فەرمووی: (كفى ببارقة السيوف على رأسِ الفتنة) [١٦٨].

واته: (شەوقی شمشێر بەسەریانەوە بەسە بۆ تاقیکردنەوەیان).

---

(١٦٦) سەرچاوەی پێشوو: (١٩١٣)

(١٦٧) سنن الترمذي: (١٦٢١).

(١٦٨) سنن النسائي: (٤/٩٩).

المقدام کوڕی معد یکرب دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (للشَهيد عند الله ست خِصال: يغفِر لـه في أول دفعة من دمـه، ويرى مقعدهُ من الجنّة، ويجار من عذاب القبر، ويأمن من الفزع الأكبر، ويُضَع على رأسهِ تاج الوقار، الياقوتةَ منه خير من الدينا وما فيها، ويزوج إثنتين وسبعين زوجة من الحور العين، ويشفع في سبعين من أقاربه)إبن ماجة وترمذي ریوایەتیان کردووە و دەڵێن حەدیسێکی (حسن صحيح)ـە[١٦٩].

واتە: (شەهید شەش سیفەتی لای خوای خۆی هەیە: لەگەڵ ڕژانی یەکەم دڵۆپ خوێن لە خوێنەکەی خوای گەورە لەگوناهی خۆش دەبێت، و شوێنی خۆی لە بەهەشت دەبینێت، و لە سزای گۆڕ ڕزگاری دەبێت، و پارێزراو دەبێت لە ترس و تۆقێنی هەرە گەورە لە ڕۆژی دواییدا و تاجی شکۆداری لەسەر دەنرێت، هەر یاقووت و مرواریيەك تێیدا خێری لە دونیا و ئەوەی تیایەتی زیاترە، و حەفتا و دوو حۆری بەهەشتی لێ مارە دەکرێت، وە تکا بۆ حەفتا کەس لە خزمانی دەکات).

لە ئیبن عەبباسەوە(ﷺ) دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پیاوێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر(ﷺ) لەسەر گۆڕێکی شاردراوە دانیشت کە نەیزانی ئەمە گۆڕە، بەڵام ئەو گۆڕی ئادەمیزادێك بوو جا سورەتی (الملك)ی خوێند تا تەواوی کرد، ئینجا چووە لای پێغەمبەر(ﷺ) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا لەسەر گۆڕێکی شاردراوە دانیشتم و نەمزانی کە ئەوە گۆڕە، کەچی ئەو گۆڕی مرۆڤێك بوو سورەتی (الملك)م لەسەر خوێند تا کۆتایی، جا پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (هي المانعة، هي المنجية تُنَجيهِ من عذاب القبر) ترمذي دەڵێت ئەمە حەدیسێکی (حسن غريب)[١٧٠].

---

(١٦٩) سنن إبن ماجه: (٢٧٩٩).

(١٧٠) سنن الترمذي: (٢٨٩٠).

واتە: (ئەو سوورەتە ڕێگرە لە سزای گۆڕ، وە ڕزگارکەریشە و ڕزگاری دەبێت لەسزای گۆڕ).

لە مەسنەدی عەبد کوڕی حەمید بۆمان ریوایەت کراوە، لە ئیبراهیمی کوڕی حەکیم، ئەویش لە باوکییەوە ئەویش لە عیکرەمە، ئەویش لە ئیبن و عەبباس (ڕەزای خواییان لێ بێت) بە پیاوێکی وت : ئایا دیاریەکت پێشکەش بکەم، پێی دڵخۆش بیت؟ پیاوەکە وتی: بەڵێ.

وتی: ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ﴾ (الملك: ١) بخوێنە و لەبەری بکە فێری ماڵ و منداڵ و کوڕەکەت و دراوسێکەت بکە، چونکە ئەو سورەتە ڕێگرە و ڕزگار کەرە لە سزای دۆزەخ، وە ئەگەر چوویە ناو گۆڕ داوا لە خوای خۆی دەکات لە ڕزگارت بکات لە سزای گۆڕ، جا خوای گەورە خاوەنەکەی ڕزگار دەکات لە سزای گۆڕ.

پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (لوددت أنهّا في قلب كل إنسان من أُمتي) (١٧١).

واتە:(حۆزگە دەخوازم ئەو سورەتە لە دڵی هەموو ئادەمیزادێك بێت لە ئۆمەتەکەم دا).

أبو عمر عبدالبر دەڵێت: لەپێغەمبەر(ﷺ)گێڕاویتەوە کەوا دەفەرمووێت: (إنّ سورة ثلاثين آية شفعت في صاحبها حتى غفَرَ له ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ﴾(الملك:١) (١٧٢).

واتە: (سورەتێك هەیە سی ئایەتە تکای بۆ خاوەنەکەی کرد تا خوا لێی خۆش بوو، سورەتەکەش ﴿تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ﴾)

---

(١٧١) تفسير إبن كثير: ٤/٤٢٢

(١٧٢) سنن الترمذي: (٢٨٩١). وسنن أحمد: (٢/٢٩٩).

له سننی إبن ماجه ریوایەت کراوه له حەدیسێکی ئەبی هورەیرە (رەزای خوای لێ بێ) که له پێغەمبەر(ﷺ) وەرگیراوە دەفەرمووێت: (من ماتَ مبطوناً مات شهيداً ووقي فتنة القبر، وغدي وريح عليه برزق من الجنة) (١٧٣).

واته: (هەر کەسێك بە سك ئێشە بمرێت بە شەهید مردووە، لەفیتنەی گۆڕ پارێزراو دەبێت و لە رزق و رۆزی بەهەشتدا خواردنی دەدرێتێ).

له ترمزی ریوایەت کراوه، له حەدیسێکی رەبیعە کوڕی سەیف، ئەویش لە عبدالله ی کوڕی عومەر وتی: پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (ما مِنْ مُسلِم يَموتَ يومّ الجُمعةَ أو ليلةِ الجُمعةَ إلاّ وقاه الله فِتنة القبر)) (١٧٤).

واته: (هیچ موسڵمانێك نیە کەوا رۆژی هەینی یاخود شەوی هەینی بمرێت ئیلاّ خوای گەورە لە فیتنە و ئاشوبی گۆڕ دەیپارێزێت) وە ترمزی دەڵێت ئەمە حەدیسێکی (حسن غريب).

حەدیسە صەحیحەکان بەرپەرچی ئەو قسانە دەداتەوە کە دەڵێت پیاوی راستگۆ لەگۆڕەکەیدا پرسیاری لێ ناکرێت بەڵکو کەسی راستگۆش لە گۆڕەکەیدا وەکو هەر خەڵکێکی دیکە پرسیاری لێ دەکرێت، ئەمەش عومەری کوڕی خەتتاب (رەزای خوای لێ بێ) کە سەری راستگۆیانە، بە پێغەمبەری(ﷺ) فەرموو: کاتێك پێی راگەیاندم لە پرسیارلێکردنی مەلیکێك لە گۆڕەکەیدا، وتی: ئایا منیش لەسەر ئەم حاڵەتەدام لە گۆڕەکەمدا؟ پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی بەڵێ(١٧٥).

وە هاتووە لەوەی کە لە سزای گۆڕ رزگاری دەبێت حەدیسێکە شیفای تێدایە ابو موسی المدینی ریوایەتی کردووە و دەردەکەشی دیاری کردووە لە کتێبەکەی (الترغيب والترهيب) و شەرحیشی بۆ داناوە، لە حەدیسێکی الفرج کوڕی فضاله

---

(١٧٣) إبن ماجة: (١٦١٥).

(١٧٤) سنن الترمذي: (١٠٧٤)؛ ومجمع الزوائد: (٢/٣١٩).

(١٧٥) سەیری: میزان الإعتدال: ٤/١٦٧ بکە.

ریوایەتی کردووە کەوا هیلال أبـو جبلـه بۆمـانی گێڕاوەتـەوە لـە سـەعدی کـوڕی ئەلموسەیب، ئەویش لە عبدالرحمن کوڕی سمرە وتی: پێغەمبەر(ﷺ) هاتە لامان لە صفە بووین لە مەدینە، جا لەسەرمان وەستا و فەمووی:(إني رأيتُ البارحـة عجبـاً رأيت رجلاً من أُمتي أتاه ملك الموت ليقبَض روحه، فجاءهُ بره بالوالديه، فرّد ملـك الموت عنهُ.

ورأيتُ رجلاً من أُمتي قد أحتوشتهُ الشياطين، فجاء ذكـر الله فطـير الـشياطين عنهُ.

ورأيْتُ رجلاً من أُمتي يلهث عطشاً كلما دنا مـن حـوض منـع وطـرد، فجـاءهُ صيام شهر رمضان فأسقاه وأرواه.

ورأيتُ رجلاً من أمتي ورأيتُ النبّيين جلوساً حلقاً حلقاً كلما دنا إلى الحلقة طـرد ومنع، فجاءه غسله من الجنابة فأخذ بيدهِ فأقعده إلى جنبى.

ورأيتُ رجلاً من أمتي من بين يديهً ظلمة، ومن خلفه ظلمـة، وعـن يمينـه ظلمـة، وعـن يـساره ظلمـة ، ومـن فوقـه ظلمـة وهـو مـتحير فيـه، فجـاءه حجـة وعمرتـهُ فأستخرجاه من الظلمة دخلاه في النور.

ورأيتُ رجلاً من أُمتي يتقي وهو النّار وشـررها فجأءتـه صـدقته فـصارت سـتراً بينه وبين النار وظلاً على رأسهِ.

ورأيتُ رجلاً من أمتي يكلم المؤمنين ولا يكلموه، فجاءتهُ صلة الرحمة، فقالت: يا مَعْشر المؤمنين إنهُ كان وصلاً بالرحمة فكلموهُ بِكلمة المؤمنون وصافحوهُ وصافحهم.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قد أحتوشته الزبانيـة، فجـاءه أمـر بـالمعروف ونهيـهِ عـن المنكر فإستنقذهُ من أيديهم وأدخله في ملائكة الرحمة.

ورأيت رجلاً من أمتي جاثياً على ركبتيهِ، وبيْنَهُ وبين الله حجـاب فجـاءه حـسن خلقه، فأخذ بيدهِ، فأدخلهُ الله عز وجل.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قد ذهبت صحيفة من قبل شماله، فجاء، خوفه من الله عز وجلّ.

ورأيت رجلاً من أمتي خف ميزانه فجاءه افراطه فثقلوا ميزانه ورأيتُ رجلاً من أمتي قائماً على شفير جهنم، فجاءه رجاء، من الله عز وجلّ، فاستنقذهُ من ذلك و مضى.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قد هوى في النّار، فجاءه دمعتهُ التي قد بكى من خشية الله عز وجلّ فاستنقذتهُ من ذلك.

ورأيتُ رجلاً من أمتي قائماً على صراط يرعد كما ترعد السعفة في ريح عاصف، فجاءه حسن ظنهِ بالله عز وجلّ فسكن روعهُ ومضى.

ورأيتُ رجلاً من أمتي يزحف على صراط يحبوا أحياناً ويتعلق أحياناً فجاءه صلاته فأقامتهُ على قدميهِ وأنقذتهُ.

ورأيتُ رجلاً من أمتي إنتهى إلى ابواب الجنة، فغلقت الأبواب دونه، فجاءته شهادة أن لا إله إلاّ الله ففتحت له الأبواب، وأدخلتهُ الجنة) [١٧٦].

الحافظ أبو موسى دەڵێت: ئەو حەدیسە (حسن جداً)ە، ریوایەتی کردووە لە سعيد کوڕی المسیب وە عمر کوڕی ذر وە علی کوڕی یەزید کوڕی جدعان.

واتە: (دوێنی شەو من خەونێکی سەیرم بینی لە ئوممەتەکەم دا پیاوێکم بینی فریشتەی گیانکێش هاتە لای بۆ ئەوەی ڕۆحی بکێشێت، جا چاکەی دایك و باوکی هاتەلای و فریشتەی گیانکێش دەستی لێ بەردا و وازی لێ هێنا.

لە ئوممەتەکەمدا پیاوێکم بینی شەیتانێکی زۆری لێ کۆببوونەوە، ئینجا یاد و زیکری خوا هاتە لای و شەیتانەکانی لەلا فڕین.

لە ئوممەتەکەمدا پیاوێکم بینی فریشتەکانی سزادان دەورەیان دابوو، جا نوێژەکەی هاتە لای و لە دەستی ڕزگاری کردن.

(١٧٦) مجمع الزوائد: ٧/١٨٠

له ئۆممەتەکەم دا پیاوێکم بینی لە تێنوتیان هەناسەبڕکێی پێ کەوتبوو و هەرکاتێك دەیویست لە حەوزەکە نزیك ببێتەوە قەدەغەیان دەکرد و دەریان دەکرد، جا ڕۆژووی مانگی ڕەمەزان هاتە لای و ئاوی پێدا و تێنوێتی شکاند.

له ئۆممەتەکەم پیاوێکم بینی، وە بینیم پێغەمبەران بازنە بازنە دانیشتبوون هەر کاتێك دەیویست لە بازنەکە نزیك ببێتەوە قەدەغە دەکراو دەردەکرا جا غوسل و خۆشووشتنی جەنابەتەکەی هاتە لای و دەستی گرت و لە تەنیشت من دایانیشاند.

له ئۆممەتەکەم پیاوێکم بینی لە نێوان هەردوو دەستەکانی تاریکی بوو، وە لە دواوەی تاریکی بوو، وە لەلای ڕاستی تاریك بوو، وە لە لای چەپی تاریکی بوو و لە سەروویدا تاریکی هەبوو، بە ڕاستی ئەو دۆش دامابوو تیایدا، جا حەج و عومرەکەی هاتنە لای و لە تاریکیدا دەریان هێنا و بردیانە ناو ڕووناکی.

وە لە ئۆممەتکەمدا پیاوێکی بینی دەترسا و لە ئاگر و شەڕەکەی هەڵدەهات، جا خێر و سەدەقەکەی هاتنە لای و بووە پەردەیەك لە نێوان خۆی و ئاگرەکە و بووە سێبەریش لەلای سەری.

له ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی قسەی لەگەڵ ئیمانداران دەکرد بەڵام ئەوان قسەیان لەگەڵ نەدەکرد، ئینجا پەیوەندی خزمایەتی و بەزەییەکەی هاتنەلای و وتی: ئەی گەلی ئیمانداران ئەو پیاوەی پەیوەندی خزمایەتی و بەزەیی بەجێ گەیاند قسەی لەگەڵدا بکەن، جا ئیماندارەکان قسەیان لەگەڵدا کرد و تەوقەیان لەگەڵ یەکتری کرد.

وە لە ئومەتەکەمدا پیاوێکم بینی فریشتەی سزادان دەوریان دابوو، جا کردەوەی فەرمان بە چاکە و نەهی کردنی لە خراپە هاتە لای و لە دەستی ڕزگاری کردن و خستییە بەردەم فریشتەی بەزەیی.

وه لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەسەر چۆکەکانیدا کەوتبوو، و لەنێوان خۆیو خوای گەورە، پەردەیەك هەبوو جا رەوشتە جوانەکەی هاتە لای و دەستی گرت و بردییە لای زاتی خودای عز وجل.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی کتێبی کار و کردەوەکانی لەلای چەپیەوە بۆی هات، جا ترسەکەی لە خودای عزو جل هاتە لای و کتێبەکەی وەرگرت و لەلای دەستە راستی داینا.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی تای تەرازووەکەی سووك بوو ئینجا ئەو منداڵە بچووکانەی پێش بلوغی مردبوون هاتنە لای و تای تەرازووەکەی بۆیان قورس کرد، پیاوێکم بینی لەسەر لێواری دۆزەخ بوو، جا تکا و پاڕانەوەکەی لە خودای عزوجل هاتەلای و رزگاری کرد و تێی پەڕاند.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی خەریك بوو بکەوێتە ناو ئاگر، بەڵام فرمێسك و گریانەکەی لە ترسی خوا هاتە لای و رزگاری کرد لەم حاڵەتە.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەسەر پردی سیرات وەستا بوو دەلەرزی و دەلەرایەوە هەروەك چۆن گەڵای دارخورما لەبەر رەشەبا دەلەرێتەوە، جا گومانی چاکەکەی بەرامبەر خوای عزوجل هاتە لای و دڵی وەستان و سەقامگیری کرد و رزگاری بوو.

لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەسەر پردی سیرات دەخشا هەندێ جار بە گاگۆلکی دەڕۆیشت و هەندێ جاریش خۆی پێوە هەڵدەواسی، جا نوێژەکەی هاتەلای و لەسەر هەردوو قاچەکانی وەستاندی و رزگاری کرد.

وه لە ئۆممەتەکەمدا پیاوێکم بینی لەبەر دەرگاکانی بەهەشت وەستا بوو، تەنها دەرگاکان لەسەر ئەو داخرا بوو جا شەهادەی (أن لا الـه إلا الله) هاتە لای و دەرگاکانی بۆ کردنەوە و بردیانە بەهەشت).

***

پرسیار کردن له گۆڕدا ئایا شتێکی گشتییه لەهەمبەر موسڵمانان و دووڕووەکان و کافرەکاندا یاخود تایبەته به کەسی موسڵمانی دووڕوو؟

أبو عمر کوڕی عەبدولبەڕ له (کتاب التمهيد)دا دەڵێت: نیشانەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی کەوا فیتنه و ئاشووب له گۆڕدا تەنها بۆ موسڵمان و دووڕوو دەبێت که پەیوەندارن به ئەهلی قیبله و ئایینی ئیسلام بەشایەتدانی ئاشکرا، بەڵام کافری بێباوەڕ لەوانەنین که پرسیاری لێ بکرێت له بارەی خوا و ئایین و پێغەمبەرەکەی، بەڵکو پرسیار دەکرێت له بارەی ئەهلی ئیسلام، جا خوای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە راوەستاویان دەکات و گومان دەخاته دڵی درۆزنان و بێباوەڕان.

قورئان و سوننەش بەڵگەن لەسەر جیاوازی ئەو وتەیە، بەڵکو پرسیار کردن بۆ موسڵمان و کافرانیشه، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (إبراهيم: ٢٧).

واته: (خوای گەورە ئەوانەی باوەڕیان هێناوە پایەدار دەکات لەسەر گوفتاری بەجێ و دروستیان له ژیانی دونیادا، لەسەرەمەرگ و قیامەتیشدا، گوفتارییان رێك و پێكو دامەزراو دەبێت وە به ئیمانەوە دەمرن، لەولاشەوە هەر ئەو خوایەیە ستەمکاران گومڕا دەکات و ئەوەی پەروەردگار بیەوێت هەر ئەوە پێش دێت و دەکرێت).

له هەردوو سەحیحدا، ئەنەس کوڕی مالیك دەگێڕێتەوە له پێغەمبەر(ﷺ) کەوا دەفەرموێت: (إن العبد إذاوُضع في قبرِه، وتـولّى عنـهُ أصـحابهُ ، إنـهُ ليـسمعُ قَرْع نعالِهم) [١٧٧].

---

(١٧٧) موسلم: (٢٨٧٠).

واته: (كاتێـك بەندەیـەك لـە گۆڕەكەیـدا دادەنرێـت، و هاوڕێكـانی ئـەوێ بـەجێ دەهێڵن، ئەوا مردووەكە گوێی لە دەنگی نەعلەكانیانە).

بوخاریش زیادی كردووە: (وأما المنافِق والكافر فيقال لهُ: ما كنت تقـول في هـذا الرجل؟ فيقول: لا أدري، كنْـتُ أقـول مـا أقـول النـاس، فيقـال: لا دَرَيْـتَ ويـضرب بمطرقةٍ من حديد يصيحُ صيحة يسمعها من يليه إلاّ الثقلين)

واته: (بەڵام كافر و دووڕوو پێیـان دەوترێـت: چـی دەڵێیـت لـەبارەی ئـەو پیـاوە؟ دەڵێت: نازانم، ئەو شتەم دەوتەوە كە خەڵكی دەیانوت، جا پێی دەڵێن: نەتدەزانی و نەشـت خوێنـدووە جـا بـە چەكوشـێكی ئاسـن لێـی دەدەن هـاوارێكی وای لـێ بەرزدەبێتەوە هەموو شتێك لـەوێ گـوێی لـێ دەبـێ تـەنها ئـادەمیزاد و جنۆكـە نەبێت).

بەڵام دووڕوو و كافر، كە پێتی (واو) لە نێوانیاندایە ئـەوا لـە حەدیـسێكی ابـی سعيد الخدری‌ﷺ كە إبن حبان و ئیمام ئەحمـەد ڕیوایـەتیان كـردووە پێـشتر بـاس كراوە: لە جەنازەیەكدا ئێمە لەگەڵ پێغەمبەردا بـووین(ﷺ) جـا فـەرمووی: (يـا أيها النّاسُ، إن هذه الأمة تبتلى في قبورها، فإذا الإنسان دُفِنَ وتولى عنـهُ أصـحابهُ جاءه ملك وفي يده مطرقٌ، فأقعدهُ، فقال: ما تَقول في هذا الرجل؟ فـإن كـان مؤمنـاً قال: أشهدُ أن لا إله إلاّ الله وَحْدَهُ لا شـريك لَـهُ وأشـهدُ أنّ مُحمـداً عبـدهُ ورسـولهُ، فيقول له: صدَقتَ، فيفتحُ لهُ باباً الى النار فيقول لهُ: هذا منزلك لو كفرت بربِّك.

وأما الكافر والمنافقون فيقول له: ما تقول في هذا الرجل؟

فيقول: لا أدري.

فيقال: لا دَرَيْتَ ولا اهتديت.

ثم يفتح له باباً الى الجنة فيقول له: هذا منزلك لو آمنت بربّك، فأما اذا كفرت فإنّ الله أبدلك به هذا، ثم يفتح له باباً الى النار، ثم يقمعه الملك بالمطرقة قمعـةً يـسمعهُ خلقُ الله إلا الثقلين)

واتە: ئەی خەڵکینە، ئەو ئوممەتە لە گۆڕەکەیدا تاقی دەکرێتەوە، جا کاتێك ئادەمیزاد کە بەخاك دەسپێردرا و هاوەڵەکانی بەجێیان هێشت فریشتەیەك دێتە لای و چەکوشێکی بەدەستەوەیە جا دایدەنێشێنێت وپێی دەڵێت: چی دەڵێیت دەربارەی ئەو پیاوە؟

ئەگەر ئیماندار بێت دەڵێت: أشهد ان لا اله الا الله وحدهُ لا شريك لهُ وأشهدُ أن محمداً عبدهُ ورسولهُ)

جا پێی دەڵێن: راستت وت، ئینجا دەرگایەکی لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە و پێی دەڵێن: ئەوە جێگای تۆ بوو ئەگەر کوفرت بەخوات بکردبایە.

بەڵام لەبارەی کافر و دووڕوو پێی دەڵێت: چی دەڵێیت لەبارەی ئەو پیاوە.

جا دەڵێت: نازانم

پێی دەڵێت: نەشتزانیوە و رێنموویش نەکراویت.

پاشان دەرگایەکی لەلای بەهەشت بۆ دەکرێتەوە و پێی دەڵێن: ئەو جێگای تۆ بوو ئەگەر باوەڕت بە خوای خۆت هێنابایە، لەبەر ئەوەی کوفرت کردووە، بۆیە خوای گەورە بۆی گۆڕیوویت بەمە، پاشان دەرگایەکی لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە پاشان فریشتەکە بە چەکوشێك لێی دەدات وا هاوار دەکات هەموو بوونەوەرێکی خوای گەورە گوێی لێیە تەنها ئادەمیزاد وجنۆکە نەبێت).

لە حەدیسە درێژەکەی بەرائی کوڕی عازب ﷺ کە پێشتر باسمان کردووە: (بەڵام کاتێك خەریکە دەمرێت و لە دونیا دا دەبڕێت، فریشتەکان لە ئاسمانەوە بۆ سەری دادەبەزن و کفنێکییان پێیە لە ئاگر (وە حەدیسەکە باسکراوە تاکو دەڵێت) : پاشان لە گۆڕەکەیدا رۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە لاشەکەی).

حەدیسەکە باس دەکات تاوەکو دەڵێت: (جا ئەگەر کافر بێت فریشتەی گیانکێشان دێتە لای و لەلای سەری دادەنیشێت (حەدیسەکە باس دەکات تاکو دەگاتە): ئەم رۆحە پیسە چییە؟ جا دەڵێت: فلانە، بە خراپترین بانگی دەکەن، جا

ئەگـەر بردیانـە ئاسمـانی دونیـا و کۆتـایی هـات ئاسمانـەکانی دیکـەی لەسـەر دادەخرێت، دەڵێت: جا لە ئاسمانەوە فڕێی دەدەنە خوارەوە: پاشان پێغەمبـەر(ﷺ) ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿وَمَن يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاء فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ﴾ (الحج: ٣١)

واتە: (جا ئەوەی هاوەڵ و شەریك بۆ خوا بڕیار بدات، وەکو ئەوە وایە لە ئاسمانـەوە بەربێتەوە و باڵندە پەلاماری بدات یاخود ڕەشەبایەکی بەهێز بیفڕێنێت وبیبات بـۆ شوێنێکی دوور و قووڵ).

جا ڕۆحەکەی دەگەڕێتەوە لاشەکەی، دوو فریشتەی زۆر توند و بـەهێز دێنـەلای، دایدەنێشێنن و بە توڕەیی قسەی لەگەڵدا دەکەن، پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت: ها نازانم، پێی دەڵێن: نازانیت و پێی دەڵێن: ئەو پێغەمبەرە چی بوو کـە لـەناوتانا ڕەوانە کرا بوو؟ دەڵێت: نازانم گوێم لە خەڵکی بوو شتێکییان دەووت، پێی دەڵێن: نەشتزانیووە، ئەمەش ئەو فەرموودەیەی خودایە:

﴿وَيُضِلُّ اللّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (ابراهيم: ٢٧)

واتە: (هەر ئەو خوایەیە ستەمکاران گومڕا دەکات و ئـەوەی پـەروەردگار بیـەوێت هەر ئەوە پێش دێت و دەکرێت).

ناوی (الفاجر) تاوانباران و خراپەکاران لـەقورئان و سـوننەدا پێناسـەی هـەمان ناوی کافر کراوە، وەك خوای گەورە دەفـەرمووێت: ﴿إِنَّ الْأَبْـرَارَ لَفِـي نَعِـيمٍ ۞ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ﴾ (الإنفطار: ١٣-١٤)

واتە: (بەڕاستی چاکان و خواناسان لەناو نـاز و نیعمەتـدا ژیـانی پـڕ لـە شـادی و خۆشەویستی دەبەنەسەر، بێگومان تاوانبـاران و تاوانکارەکـانیش لـەناو دۆزەخـدا ژیانی پڕ لە ئێش و ئازار دەبەنە سەر).

هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الْفُجَّارِ لَفِي سِجِّينٍ﴾(المطففين: ٧).

واته: (وازبێنن له تەرازووبازی چونکه بەڕاستی نامەی تاوانباران لە (سجين) دایە).

له ریوایەتێکی دیکه و له حەدیسێکی البّراء دا هاتووە: (کاتێك کافر نزیکی مردن دەبێتەوە و لە دونیا دادەبڕێت فریشتەکانی سزا و تووڕە لە ئاسمانەوە بۆی دادەبەزن، بەرگێکی لە ئاگرییان پێیە، پۆشاکێکی ڕەشیان لەبەرە، جا دەوری لێ دەدەن و رۆحەکەی دێننە دەرەوە هەروەك شیشێکی قۆلاپدارو بکرێت بەناو خوریەکی تەڕی ئالۆزدا هەموو خوریەکە بە یەکجار لەگەڵ خۆیادا دەهێنێتە دەرەوە بە هەمان شێوە ئەو گیان دەرچوونەش هەموو ئەو دەمار و دەزوولانەی ناو لەشی پارچە پارچە دەبێت، جا کە رۆحەکەی هاتە دەرەوە هەموو فریشتەکانی نێوان ئاسمانەکان و زەوی نەفرەتی لێ دەکەن.

حەدیسەکە باس دەکات تا دەگاتە: (ئینجا مردووەکە گوێی لە دەنگی نەعلی ئەو کەسانەیە کە ئەوێ بەجێ دەهێڵن، جا پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ وە ئایینت چییە؟ وە پێغەمبەرت کێیە؟

دەڵێت: نازانم، جا پێی دەڵێن: هەر نەشتزانیوە)، ئەم حەدیسە حماد کوڕی سلمه له یونس کوڕی خەباب، ئەویش له المنهال کوڕی عمرو، ئەویش لە زاذان، ئەویش له البراء ریوایەتی کردووە.

له حەدیسێکی عیسی کوڕی المسیِّب، له عمری کوڕی سابت، ئەویش لە البّراء ریوایەتی کردووە دەڵێت: لەگەڵ پێغەمبەر(ﷺ) دەرچووین لەگەڵ جەنازەی پیاوێکی ئەنسار، حەدیسەکە باس دەکات تاکو دەڵێت: (کاتێك کافرێك خەریکە دەمرێت و لە دونیا دادەبڕێت فریشتەکان لە ئاسمانەوە بۆی دادەبەزن و کفنێکی لە ئاگریان پێیە) جا حەدیسەکە باس دەکات تا دەگاتە: (جا رۆحەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ناوگۆڕەکەی، ئینجا فریشتەی مونکیر و نەکیر دێنە لای و بە دەنگە گڕەکانیان زەوی پڕ دەکەن، دەنگییان وەکو هەورە گرمەیە و بیلبیلەی چاویان وەك بروسکەیە،

جا دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: ئەی فلان خوات کێیە؟ دەڵێت: نازانم، ئینجا لەلایەکی گۆڕەکە بانگەوازێك بانگ دەکات، نەشتزانیووە، بە چەکوشێکی ئاسن لێی دەدەن ئەگەر ئەوەی لە نێوان رۆژهەڵات و رۆژئاوا لێی کۆببنەوە هیچی بۆ ناوترێت، ئینجا گۆڕەکەی لەسەر تەسك دەبێتەوە تاوەکو پەراسوەکانی لەدواوە تێك دەشکێندرێت).

ئیمام ئەحمەد لە مەسنەدەکەی ریوایەتی کردووە لە ئەبی نەزیر هاشم کوڕی ئەلقاسم وتی عیسی کوڕی المسیب بۆمانی گێراوەتەوە ئەم حەدیسە پێشتر باس کراوە.

لە حەدیسێکی محمد کوڕی مسلمە گێڕایتەوە لە خصیف، ئەویش لە مجاهد، ئەویش لە البّراء وتی: ئێمە لەگەڵ جەنازەی پیاوێکی ئەنساردا بووین و پێغەمبەریش(ﷺ) لەگەڵماندا بوو، حەدیسەکە باس دەکات تاکو دەڵێت: پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (جا کاتێك کافرێك لە گۆڕەکەی دادەنرێت فریشتەی مونکیر و نەکیر دێنە لای و دایدەنیشێنن و پێی دەڵێن: خوات کێیە؟ دەڵێت: نازانم پێی دەڵێن: نەتزانیوە). ئەم حەدیسە باس کراوە.

بەگشتی ئەوەی حەدیسی البرّاء کوڕی عزابی ریوایەت کردووە تێیدا وتوویەتی: کاتێك کافرێك دەمرێت وە هەندێك لەوان دەڵێن: کاتێك تاوانبارێك دەمرێت، هەندێکی دیکە دەڵێن: کاتێك دووڕوویێك و بەدگومانێك دەمرێت، ئەم وتەیە لەلای هەندێك لەوانەی ریوایەت دەکەن گومانیان لەوەدا هەیە.

بەڵام ئەوەی باسی کافر و تاوانباری کردووە ئەوا گومانی تێدانیە، و ریوایەتی گومانی تیا نییە، لەگەڵ زۆرینەیانە، لە پێشتر لە ریوایەتی گومانی تێدایە، لەگەڵ تاکەکانە، لەسەر ئەویش لەنێوان هەردوو ریوایەتەکە دژایەتیەك نیە، چونکە کەسی دووڕووش پرسیاری لێ دەکرێت هەروەك کافر و ئیماندار پرسیاری لێ دەکرێت لەناو گۆڕدا، جا خودای گەورە ئەوانەی باوەڕییان هێناوە پایەدار دەکات بە ئیمان و

بـاوەڕەوە، خـوای گـەورەش سـتەمکارانیش گـومڕا دەکـات، ئەوانـە کافرەکـان و دووڕووەکانن.

ئەبو سەعیدی خودری لە حەدیسەکەیدا کۆیکردۆتەوە کەوا ئەبو عامر ئەلعقـدی ریوایەتی کردووە، وتی عبادە کوڕی راشد بۆمانی گێڕاوەتەوە ئەویش لە دواد کوڕی ئەبی هند، ئـەویش لـە ئـەبی ئـەزیرە، ئـەویش لـە ئـەبی سـەعید وتـی: لەگـەڵ پێغەمبـەر(ﷺ) نامـادەی جەنازەیـەك بـووین، حەدیـسەکە بـاس دەکـات، دەفەرموویت: (وإن کان کافراً أو منافقاً یقول له: ماتقول في هـذا الرجـل؟ فیقـول لا أدري)، واتە: (جا ئەگەر کافر یاخود دووڕوویێت پێی دەڵێن چی دەڵێی لەبارەی ئەو پیاوە؟ دەڵێت: نازانم).

ئەمەش روون و راشکاوانەیە کەوا پرسیار کردن بۆ کافر و دووڕووەکانە.

ئەبی عومەر(رضي الله عنه) لە وتەکەیدا دەڵێـت: بـەڵام کـافری بێبـاوەڕ لـەو کەسـانەنین پرسیاری لێ بکرێت لەبارەی خوا و ئاین و پێغەمبەرەکەی.

لە راسـتیدا خوای گەورە لە قورئانەکەیـدا رایگەیانـدووە کـەوا لـە رۆژی دوایـیـدا پرسیار لە کافر دەکرێت خوای گـەورە دەفـەرموویت: ﴿وَيَـوْمَ يُنَـادِيهِمْ فَيَقُـولُ مَـاذَا أَجَبْتُمُ الْمُرْسَلِينَ﴾ (القصص: ٦٥).

واتە: (رۆژێك دێت خـوا بانگییـان دەکـات و پێیـان دەفـەرموویت: ئـەوە وەڵامـی پێغەمبەرتان چۆن دایەوە؟)

هەروەها دەفەرموویت:﴿فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ * عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾(الحجر: ٩٢-٩٣).

واتە: (سوێند بە پەروەردگارت پرسیار لە هەموویان دەکەین بە گـشتی، لـەوکار و کردەوانەی کە دەیانکرد).

هـــەروەها دەفـــەرموویت: ﴿فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ﴾(الاعراف: ٦).

واتە: (ئنیجا سوێند بێت بە خـوا بێگومـان ئێمـە پرسـیار دەکـەین لەوانـەی کـە پێغەمبەرانیان بۆ رەوانە کراوە، سوێند بێت بەخوا لەپێغەمبەرانیش دەپرسینەوە).

ئەگەر لەدوا رۆژ پرسیارییان لیّ بکرێت ئەی چۆن لەناو گۆڕەکانیان پرسیارییان لـیّ ناکرێت؟ جا ئەوەی ئەبو عومەر‌ﷺ باسی کردووە وانییە.

***

پرسیارکردنی مونکیر و نەکیر
ئایا ئەو تەنها تایبەتە بەو ئوممەتە؟
یاخود بۆ ئەم و ئوممەتی دیکەشە؟

ئەمە بابەتێکی خەڵکی قسەی لەبارەیەوە دەکەن، ابو عبیـد الترمـذي دەڵێـت: بەڵکو پرسیارکردنی مردوو تایبەتە بەو ئومەتە، چـونکە ئومەتـەکانی پـێش ئێمـە پێغەمبەرەکانیان بە پەیام بۆیان هاتوو، جـا ئەگـەر پـشتییان لـە پێغەمبەرکـەیان کردبا و سەرپێچییان بکردایە ئەوا پێغەمبەرەکەیان وازیان لـیّ دەهێنـان و لێیـان دووردەکەوتنەوە بە پەلە سزایان بۆ دەهات، جا کاتێك خوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾ (الانبیاء: ١٠٧).

واتە: (ئەی موحەمەد(ﷺ) ئێمە تۆمان رەوانە کردووە تەنها بۆ ئەوە نـەبێت کـە ببێتە رەحمەت و بەرەکەت بۆ هەموو جیهانەکان).

خوای گەورە سزای لەسەر هەڵگرتن و شمشێری پێدان تـاوەکو بێنـە نـاو دیـنی ئیسلام، هەرکەس هاتە ناو ریز و شکۆداری شمشێر و پاشان ئیمان لە دڵیدا جێگیر دەکات وسەبر و ئارامی دەدەنێ.

وە هەرکەسیش لە شوێنی خۆی مایەوە ئەوا فەرمانی بە دووڕووی کردووە، ئەوا دڵخۆش دەبن بە کوفرەکانیان و نەفرەتیش لـە ئیمـان و بـاوەڕ دەکـەن، و پـەردە و

رووپۆشێك لەنێوان ئەوان و موسڵمانان دادەنرێت، جا كاتێك مردن خوای گەورە فیتنەو ئاشووبەكانی گۆڕییان لە چارە دەنووسێت بۆ ئەوەی بە پرسیار كردن نهێنیەكانیان بۆ دەربهێنن:

﴿لِيَمِيزَ اللّهُ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ﴾ (الأنفال: ٣٧).

واتە: (بۆ ئەوەی خوا كەسانی دەروون پیس و ناپاك لەكەسانی دەروون خاوێن جیا بكاتەوە).

جا ﴿يُثَبِّتُ اللّهُ الَّذِينَ آمَنُواْ بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللّهُ مَا يَشَاءُ﴾ (إبراهيم: ٢٧).

لەمەدا هەندێك جیاوازن، لەوانە عبدالحق الأشبیلي والقرطبي دەڵێن: پرسیار كردن بۆ ئەو ئۆممەتە و ئۆممەتەكانی دیكەشە.

هەندێكیش وا دادەنێن كە لێپرسینەوە تەنها بۆ ئەو ئۆممەتەیە لەوانەی ئەبو عومەر عبدالبّر دەڵێت: لە حەدیسێكی زەیدی كوڕی سابت دەگێڕێتەوە كەوا پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (أنّ هذه الأمة تبتلى في قبورها).

واتە: (بێگومان ئەو ئوممەتە لە گۆڕەكەیدا تاقی دەكرێتەوە). وە دەڵێت لەوانەیە ئەو ئوممەتە تایبەت بێت بەو لێپرسینەوەیە.

لە راستیدا نارەزایی دەردەبڕێت لە تایبەتی كردنی بەو ئوممەتە بەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ):(أنّ هذه الأمة تبتلى في قبورها). وە بەو فەرموودەیەی: (أوحي إليّ انكم تمتحنون في قبوركم). ئەمەش ئاشكرایە لە تایبەتمەندی بەو ئوممەتە، وتیان: وتەی دوو فریشتەكە بەڵگەیە لەسەر (ما كُنت تقول في هذا الرجل الذي بعثكم فيكم؟ فيقول المؤمن: أشهد أنه عبدهُ وَرَسولهُ) جا ئەوە تایبەتە بە پێغەمبەر (ﷺ)، وە فەرموودەكەی لە حەدیسێكی دیكەدا هاتووە:

(إنكم بي تمتحنون، وعني تسألون) واتە: (ئێــوە بــە مــن تــاقی دەکرێنــەوە وە لەبارەی منیش پرسیارتان لیّ دەکرێت) [178].

هەندێکی دیکە دەڵێن: بەڵگە نییە لەسەر ئەوەی پرسیار کردن تایبەت بێت بەو ئومەتە جگە لە ئومەتکانی دیکە، جا فەرمووده‌ی: (إن هذهِ الأمة) یـان مەبەسـتی لێــی هــەموو گــەلانی خەڵکــە بەگــشتی هــەروەك خــوای گــەورە و میهرەبــان دەفەرموویت: ﴿وَمَا مِن دَآبَّةٍ فِي الآرْضِ وَلاَ طَائِرٍ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلاَّ أُمَمٌ أَمْثَـالُكُم﴾ (الانعام: ٣٨).

واتە: (هیچ زیندەوەرێك و گیانلەبەرێك نییە بەسەر زەویدا بڕوات و هیچ باڵندەیەك بە باڵەکانی بفڕێت و ئەوانیش ئومەت و گەلێك نەبن لە ئێوە).

هەموو رەگەزێك لە رەگەزەکانی گیانلەبەران پێی دەوترێت: گەل یاخود ئۆمەت.

هەروەها هەواڵ پێدانی پێغەمبەر(ﷺ) لەبارەی وتەی دوو فریشتەکە: (ما هـذا الرّجل الذي بعث فيكمْ؟) واتە: (ئەو پیـاوە چـی بـوو کـەوا لـەناو ئێـوەدا رەوانـە کرابوو؟). ئەمەش هەواڵە بە ئۆمەتەکەی بەوەی لە گۆڕەکەیـدا تـاقی دەکرێتـەوە، ئەوەی دەرەوە ئاشکراشە، خوای گەورە زاناترە، کەوا هەموو پێغەمبـەرێك وابـوون لەگەل ئۆمەتەکەی، ئەوان لەپاش پرسیار کردنیان لە گۆڕەکەیاندا سزا دەدرێن.

***

(١٧٨) مسند أحمد: ١٤٠/٦

ئایا منداڵان لە گۆڕەکانیاندا تاقی دەکرێنەوە؟

خەڵکی لەمەدا لەسەر دوو وتە جیاوازن

بیانووی ئەوانەی دەڵێن: ئەوان پرسیارییان لێ دەکرێت، کەوا نوێژ لەسەریان بڕیار دەدرێت وە پاڕانەوە بۆیان وە خوای گەورە لەسزا و فیتنەی گۆڕ دەیانپارێزێت(١٧٩)، هەروەك مالیك لە (موطأ) باس دەکات و لە ئەبی هورەیرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە: کەوا پێغەمبەر(ﷺ) نوێژی لەسەر جەنازەی منداڵێك کرد گوێی لە دوعاکەی بوو دەیفەرموو: (اللّهم قه عذاب القبر). واتە: (خودایە لە سزای قەبر بیپارێزە).

بیانوو دەهێننەوە بەوەی عەلی کوڕی مەعبەد ریوایەتی کردووە، لە عائیشەوە ﷺ کەوا جەنازەی منداڵێکی بەلایدا تێپەڕی، دەستی بە گریان کرد، پێیان وت: ئەی دایکی ئیمانداران چی دەتگریێنێت؟ عائیشە فەرمووی: بۆ ئەو منداڵە دەگیریم بۆی بەزەیی و شەفەقەت بێت لەسەری لە گۆڕە وشارکردنی.

وە بەڵگە دەهێننەوە بەوەی هناد کوڕی السّری ریوایەتی کردووە و دەڵێت ئەبو معاویە بۆمانی گێڕایەوە، لە یەحیی کوڕی سەید کوڕی موسەیب، ئەویش لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ وتی: لەسەر منداڵێك کە تازە لەدایك بوو نوێژی دەکرد کە هەرگیز تاوانی نەکردووە دەیفەرموو: خودایە رزگاری کە لە سزای گۆڕ(١٨٠).

دەڵێن: خوای پاك و بێگەرد عەقڵ و مەعریفەیان بۆ تەواو دەکات بۆ ئەوەی جێگای خۆیان بزانن، وە وەڵامەکەش وەرگرن کاتێك پرسیارییان لە بارەیەوە لێ دەکرێت.

(١٧٩) الموطأ: ١/٢٢٨

(١٨٠) تاريخ بغداد: ١١/٣٧٤

دەڵێن: لەراستیدا بەڵگە لەسەر ئەو حەدیسانە زۆرە کەوا ئەوان لە رۆژی دواییدا تاقی دەکرێنەوە، وە ئەشعەری لە بارەی ئەهلی سوننە و حەدیسدا قسە دەکات، ئەگەر لە دوا رۆژدا تاقی بکرێنەوە ئەوا هیچ شتێك قەدەغەیان ناکات لە گۆڕەکانیاندا تاقی بکرێنەوە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: پرسیار کردن بەڵکو بۆ ئەو کەسەیە هۆش و فامی هەبێت بە پێغەمبەر و نێردراو، پرسیاریش دەکرێت لەو کەسەی ئایا باوەڕی بە پێغەمبەر و گوێڕایەڵی و ملکەچی بۆی هەیە یاخود نا؟

جا دەڵێن: بۆ ئەوە: چی دەڵێی لەبارەی ئەو پیاوەی لە ناوتاندا بوو؟ جا منداڵێك ئەم شتانە لێك جیا ناکاتەوە، چۆن پێی دەڵێن: چی دەڵێی لەبارەی ئەو پیاوەی لەناوتاندا بوو؟ ئەگەر چی عەقل و تێگەیشتنەکەشی لەناو گۆڕدا بۆ بگێڕدرێتەوە، بۆیە پرسیارێکی لیٚ ناکرێت لەکاتێکدا زانست و زانیاری لەبارەیەوە نەبێت، ئەو پرسیارەش هیچ سوودی نییە، و ئەمەش بە پێچەوانەی تاقیکردنەوەکانیان لە رۆژی دواییدا، چونکە خودای گەورە پێغەمبەرێکییان بۆ رەوانە دەکات و فەرمانیان پێ دەکات گوێڕایەڵی بن و عەقڵ و ژیریشیان لەگەڵدا بێت، جا هەرکەسێك گوێڕایەڵی کرد رزگاری دەبێت، و هەرکەسێکیش سەرپێچی فەرمانەکانی کرد دەخرێتە ناو ئاگر.

بەڵام حەدیسەکەی ئەبو هورەیرە ﷺ مەبەستی نییە بە سزادانی گۆڕ، کە تێیدا منداڵێك سزا بدرێت لەسەر ئەوەی ملکەچ نەبووە و تاوانێکی ئەنجام داوە، چونکە خوای گەورە هیچ کەسێك سزا نادات بەبێ کردنی تاوان، بەڵکو سزای گۆڕ مەبەستەکەی: ئەو ئێش و ئازارەی کە مردوو بەهۆی کەسی تر تووشی دەبێت، نەك سزادانی لەسەر کارێك کە نەیکردووە، وەك ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ): (إن الميتَ ليعذب ببكاء أهله عليهِ). واتە: (بێگومان مردو لەسەر ئەو گریان و لاواندنەوەی کەس و کارەکەی بۆی دەکەن سزا دەدرێت).

واته لەناوگۆڕدا تووشی ناخۆشی و ئەزیەت و ئازار دەبێت، نەك بەوەی بە تاوانی کەسێکی زیندوو سزا بدرێت: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (الانعام: ١٦٤) [١٨١].

واتە: (هیچ کەسێك باری گرانی تاوانی کەسی تر هەڵناگرێت). پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرمووێت: (السفر قطعةٌ من العذاب) [١٨٢].

واتە: (سەفەر کردن پارچەیەکە لە سزا و ئازار). جا ئێش و ئازار گشتگیرە لە سزادان، و گومانی تیا نیەکەوا لەناو گۆڕدا ئێش و ئازار وحەسرەت و خەم و خەفەت هەیە و لەوانیە کاریگەری لەسەر منداڵیشدا هەبێت، جا ئەزیەتی وئازاری پێ دەخوات، بۆیە دەبێت نوێژی لەسەر بکرێت و لەخوا بپارێنەوە کەوا لە سزای گۆڕ رزگاری بکات، خوای گەورەش لە هەموو کەس زانا ترە.

❊❊❊

ئەمەش ئاخاوتنێکە:
ئایا سزای گۆڕ هەمیشەیە و بەردەوامە یاخود پچڕ پچڕە؟

وەڵامەکەی دوو جۆرە:

جۆری یەکەم: جۆری بەردەوامە جگە لەوەی لە هەندێ حەدیسەکاندا هاتووە لەنێوان هەردوو نەفخەکەدا سزاکەیان لەسەر سووك دەبێت، ئەو کاتە کە لە گۆڕەکانیاندا هەڵدەستنەوە و دەڵێن:﴿يَا وَيْلَنَا مَن بَعَثَنَا مِن مَّرْقَدِنَا هَذَا﴾(يس: ٥٢). واتە: (ئەی هاوار ئەوە کێ ئێمەی زیندوو کردووە؟ کێ ئێمەی لە شوێنی راکشانمان لە گۆڕەکانمان دەرهێنا؟).

([١٨١]) مسنف عبدالرزاق: (٦٦٧٥)، مسلم (٩٣٢).
([١٨٢]) مسلم: (١٩٢٧).

بەڵگەش لەسەر بەردەوامیەکەی خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا غُدُوّاً وَعَشِيّاً﴾ (غافر: ٤٦).

واتە: (ئاگری دۆزەخە، بەیانیان و ئێواران نیشانیان دەدرێت، یاخود پیایاندا دەچزێنرێت).

هەروەها بەڵگەشە لەسەری کەوا پێشتر لە حەدیسێکی سەمرە کە بوخاری ریوایەتی کردووە لە خەونەکەی پێغەمبەر(ﷺ) کەتێیدا هاتووە: (فهو يفعل به ذلك إلى يوم القيامة). واتە: (جا ئەم کارە دووبارە دەبێتەوە تاوەکو رۆژی قیامەت).

لە حەدیسی ئیبنو عەبباس لە چیرۆکی دوو گەڵا دارخورماکە: (لعله يخفف عنهما مالم تيبسا). واتە: (لەوانەی سزاکەیان لەسەر سووك ببێت تاوەکو دوو گەڵاکە وشك دەبنەوە).

جا سووك بوونی سزاکان پەیوەستە بە تەڕی دوو گەڵا دارخورماکە.

لە حەدیسێکی الربيع کوڕی أنس گێڕایتیەوە لە ئەبی العالیە ئەویش لەئەبی هورەیرە: (ثم أتى على قوم ترضخ رؤوسهم بالصخرة كلما رضخت عادت لايفتر عنهم من ذلك شئ). واتە: (پاشان گەیشتنە لای قەومێك سەریان بەبەرد پان دەکردەوە، هەر کاتێك کەللە سەریان دوو لەت دەبوو وەکو خۆی لێ دەهاتەوە هیچ کاتێك ئەم کارەیان لەسەر سوك نەدەبوو).

وە لە حەدیسی البّراء کوری عازب لە چیرۆکی کافردا: (ثم يفتح له باب إلى النّار فينظر الى مقعده فيها حتى تقوم الساعة) ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی کردووە.

واتە: (پاشان لە گۆڕەکەیدا دەرگایەکی لە ئاگر بۆ دەکرێتەوە تەماشای جێگای خۆی دەکات لە ناو گۆڕەکەداهەتا قیامەت هەڵدەستێ).

لە ریوایەتێکی دیکەدا: (ثم يخرق لة خرقاً إلى النار فيأتيهِ من غمها ودخانها إلى يوم القيامة).

واتە: (پاشان کونێك یاخود دەلاقەیەکی لە گۆڕەکەیدا لەلای ئاگر بۆ دەکرێتەوە جا لەوێوە لە خەم و خەفەت و دوکەڵەکەی بۆ دێت تاکو ڕۆژی قیامەت).

جۆری دووەم: بۆ ماوەیەکە پاشان دەپچڕێت، ئەمەش سزای هەندێك یاخی بوون و سەرپێچیە کەواتاوانەکانیان سووکە و جا بە گوێرەی تاوانەکەی سزا دەدرێت، پاشان لەسەری سووك دەکرێت هەروەك بۆ ماوەیەك لەئاگردا سزا دەدرێت، پاشان سزاکەی لەسەر لادەچێت.

لە راستیدا سزا لەسەری پچڕ پچڕ دەبێت بە پاڕانەوە یاخود بە خێر و سەدەقە یاخود بە تەوبە کردن یاخود بە یادداشتی حەجکردن، یاخود خوێندنی قورئان لەلایەن هەندێك لە خزمانی پێی دەگات، یاخود ئەوانەی لەسەر دونیا شەفاعەت بۆ مردووەکانیان دەکەن، جا بەهۆی شەفاعەتەکانیان سزا لەسەریان لادەچێت.

بەڵام ئەو شەفاعەتە دەبێت بە ئیزن و مۆڵەتی خوای گەورە و میهرەبان بێت، هەر خوایە مۆڵەت بەو کەسە دەدات شەفاعەت بکات جا ئەوەی بیەوێت شەفاعەت کە دەبێتە بەزەیی خوای گەورە لێی خۆش دەبێت، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَن ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلاَّ بِإِذْنِهِ﴾ (البقرە: ٢٥٥).

واتە: (کێیە ئەوەی دەتوانێت تکا بکا لەلای ئەو بەبێ مۆڵەتی خۆی).

هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَلَا يَشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنِ ارْتَضَى﴾ (الانبياء : ٢٨).

واتە: (فریشەکانیش تکا کار نابن تەنها بۆ کەسانە نەبێت خوا پێی رازییە).

﴿مَا مِن شَفِيعٍ إِلاَّ مِن بَعْدِ إِذْنِهِ﴾ (يونس: ٣).

واتە: (هیچ کەس نییە شەفاعەت خواز و تکا کاربێت، مەگەر دوای مۆڵەتی ئەو زاتە).

﴿وَلَا تَنفَعُ الشَّفَاعَةُ عِندَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ﴾ (سبأ: ٢٣).

واتە: (هیچ تکایەکیش سوودی نییە لای خوا مەگەر بۆ کەسێك خوا مۆڵەتی بدات).

﴿قُل لِّلَّهِ الشَّفَاعَةُ جَمِيعاً لَّهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾ (الزمر: ٤٤).

واته: (ئینجا پێیان بڵێ: تکاکار و تکا وەرگرتن و تکاکردن، هەر هەموو بەدەست خوایە، هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە هەر ئەو خاوەنیانە).

ئیبن ئەبی ئەلدونیا باس دەکات و دەڵێت: محەمەد کوڕی موسی الصائغ بۆمی گێڕایەوە، ئەویش لە عەبدوڵلای کوڕی نافیع وتی: پیاوێك لە خەڵکی مەدینە مرد، لە خەودا بینی ئەو پیاوێکە وەك ئەوەی لە ئەهلی ئاگر بچێت، زۆر پێی دڵگیر بوو، پاشان دوای کاتژمێرێك یاخود چەند چرکەیەك بینی هەروەك لە پیاوێکی ئەهلی بەهەشت بچێت وابوو، جا پێی وت: ئەی نەمووت: تۆ لە ئەهلی ئاگری؟ وتی: لە راستیدا وابووم بەڵام لەکاتی بە خاك سپاردنم پیاوێکی چاکەخواز و بە تەقوا لەگەڵماندا بوو، جا شەفاعەتی بۆ چل کەس لە دراوسێکانی کرد من یەکێك بووم لەوانە.

عەمرو کوڕی جەریر دەڵێت: ئەگەر بەندەیەك دوعای بۆ برا مردووەکەی بکات فریشتەیەك دەچێتە لای گۆڕەکەی دەڵێت: ئەی خاوەنی ئەو گۆڕە غەریبە، ئەمە دیاری و بەخششی برایەکە بۆ تۆ[١٨٣].

بەشار کوڕی غالب دەڵێت: لە خەومدا رابعەم بینی، زۆر دوعا و پاڕانەوەم بۆ دەکرد، پێی وتم: ئەی بەشاری کوڕی غالب، دیاری و خەڵاتەکانت چین چین و قات قات لە نوور و رووناکی بۆ لای ئێمە دێت، وتم: ئەوە چۆن دەبێت؟ وتی: ئاوا دوعا و پاڕانەوەی زیندووەکانە بۆ مردووەکان ئەگەر بۆیان پاڕانەوە دوعا راگیراو دەبێت، جا پێی دەڵێن: ئەوە دیاری و خەڵاتی فلانە کەس بۆ تۆ[١٨٤].

إبن أبی الدنیا دەڵێت: ئەبو عوبەیدی کوڕی بوحەیر بۆ منی گێڕایەوە وتی: یەکێك لە سەحابەکان بۆ منی گێڕایەوە وتی: لە دوای مردنی برایەکم لە خەودا

(١٨٣) شرح الصدور: ٣٩٦

(١٨٤) شرح الصدور: ١٩٧

بینی، پێم وت: ئایا تکا و پاڕانەوەی زیندووەکان پێتان دەگات؟ وتی سوێند بە خوا وەکو نوور و ڕووناکی دەشەکێتەوە پاشان لە بەری دەکات[185].

ڕۆحەکان لە نێوان مردن تاکو ڕۆژی قیامەت لەکوێ جێگیر دەبن؟

١. ئایا لە ئاسمانەکان یاخود لە زەویدان؟
٢. ئایا لە بەهەشتدان یاخود نا؟
٣. ئایا ماڵئاوایی لە لاشەکان جگە لە لاشەکانی کەوا تێی دابوو دەکات؟
٤. ئایا نیعمەت و خۆشی ولەزەت و ئازار دەبینێت لە ناویدا؟

ئەمە مەسەلەیەکی گەورەیە و خەڵکی قسەی تێدا دەکات، و تێیدا ناکۆك و جیاوازن، هەندێك دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لە بەهەشتدا لەلای زاتی خوا شەهیدەکان بن یاخود جگە لە شەهیدەکان ئەگەر هاتوو لەلای بەهەشت بەند کرابن بەهۆی تاوانێکی گەورە یاخود قەرزاری، بەهۆی لێخۆشبوون لەوان بەخوای خۆیان دەگەن و بۆیان بەزەیی دەبێت، ئەمەش مەزهەبی ئەبو هورەیرەو عەبدوڵلای کوڕی عومەرە رضي الله عنهم.

ئیمامی ئەحمەد و لە ڕیوایەتی کوڕەکەی عەبدوڵلا دەڵێت: ڕۆحی کافرەکان لە ئاگردان و ڕۆحی ئیماندارانیش لە بەهەشتدان.

ئەبو عەبدوڵلای کوڕی مندە دەڵێت: هەندێك لە سەحابە و تابعین دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لەلای زاتی خودایە (عزو جل) لەسەر ئەمەش زیاتریان نەوتووە، وتی: لە کۆمەڵێك لە سەحابە و تابعین (شوێنکەوتووان) و ڕیوایەتیان کردووە کەوا ڕۆحی

([184]) سەرچاوەی پێشوو: ٣٩٦

ئیمانداران لـه حـەوزی کەوسـەرە، و رۆحـی کافرەکـانیش لـە بەرهووتـە، بیرێکـە لەحەزرەمەوت.

سەفوانی کوڕی عەمرو دەڵێت: پرسیارم کـرد لـە عـامر کـوڕی عەبـدوڵڵا ابـا الیمان: ئایا رۆحی ئیمانداران کۆ دەبنەوە؟ وتی بەڵکو زەویە کەوا دەڵێـت: خـوای دەفەرموویێت: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِن بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ (الانبياء: ١٠٥)

واتە: (سوێند بەخوا بەراستی ئێمە لەکتێبی زەبـووردا دوای تـەورات بڕیارمانـداوە کە بێگومان بەندە شیاو و چاکەکانم دەبنە خاوەنی زەوی) وتی: ئەو زەوییەیە کەوا رۆحی ئیمانداران تێیدا کۆدەبنەوە تاوەکو رۆژی زیندووبوونەوە.

دەڵێن: ئەو زەوییە یەکە خوای گەورە ئیماندارەکان لە دونیادا دەکاتە خـاوەنی، وە کەعب دەڵێت: رۆحی ئیمانـداران لـە (علـیین) لـە هـەرە بەرزەکانـە لـە ئاسمـانی حەوتـەم، وە رۆحـی کافرەکـانیش لـە (سـجین) لـەزەوی حەوتـەم لـە ژێـر وڵاتـی شەیتانەکان.

هەنـدێکی دیکـە دەڵـێن: رۆحـی ئیمانـداران لـە بـیری زەمزەمـە، و رۆحـی کافرەکانیش لە بیری بەرهووتە.

سەلمانی فارسی دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە بەرزەخـدا لەسـەر زەوی دەڕوات بـۆ هەرشوێنێك بیەوێت، و رۆحی کافرەکانیش لە (سجین)ـە، لە وتەیەکی دیکەیـدا: رۆحی ئیماندار بەسەر زەویدا دەڕوات بۆ هەر شوێنێك بیەوێت.

هەندێکی دیکە دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لەلای دەستەراستی ئادەمـە، و رۆحـی کافرەکانیش لەلای دەستە چەپیەتی. هەندێکی دیکـە، لەوانـە إبـن حـزم دەڵێـت: جێگیر دەبێت پێش دروستکردنی لاشەکەی.

دەڵێت: لە بارەی رۆحەکان دەڵێن جێگیر دەبێت ئەمەش خوای گـەورە عزوجـل وە پێغەمـبەرەکەی(ﷺ) دەفەرموون کە سەرپێـچیان ناکـەین، ئەمـەش بەڵگـە و

سەلماندنێکی روون و ئاشکرایە، خودای عز وجل دەفەرموویێت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الاعراف: ١٧٢).

واتە: (یادی ئەوکاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارتت پشتا و پشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوە لە جیهانی پەنهانو شاراوەدا پەیمانی لێ وەرگرتن، کردنی بە شایەت بەسەرخۆیانەوە و پێی فەرموون: ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟؟ هەموویان وتیان: نابێت تۆ خوای ئێمە نەبێت، بەڵێ شایەتیمان داوە کە تۆ پەروەردگارمانیت، ئەمەش بۆ ئەوەی نەوەکو لە رۆژی قیامەدا بڵێت: بەراستی ئێمە لەوە بێئاگابوون!!).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ (الاعراف: ١١).

واتە: (سوێند بە خوا بەراستی ئێمە باوەگەورەی ئێمەمان دروستکرد و نەخش و نیگاری روالەت و روخساری ئێوەمان کێشا، پاشان وتمان بە فریشتەکان ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم).

راستە کەواخوای گەورە رۆحەکانی بە دەستە کۆمەڵ دروستکردووە.

هەروەها پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموویێت: (إن الأرواح جنود مجندة مما تعارف منها ائتلف وماتناكرمنها اختلف).

واتە: (رۆحەکان وەك سەربازی بە کۆمەڵ وان ئەوەی یەکتریان ناسی هۆگری دەبێت، و ئەوەی رقیشییان لێبێت لێی جیا دەبنەوە).

خوای گەورە بەڵێن و شایەدی لێ وەرگرتن بە خوایەتی بەر لەوەی فەرمان بە فریشتەکان بکات سووژدە بەرن بۆ ئادەم ئەوی دروستکرد بە شێوەیەکی نەفس و نیگار و روالەت و ئاقڵمەند.

پێش ئەوەی بچێتە لاشەکان، لاشەکانیش لەو رۆژەدا خۆڵ و ئاوبوون، پاشان چۆنی ویست ئاوا جێگیری کرد، ئەویش ئەو بەرزەخەیە کەوا رۆحەکان لەکاتی مردندا بۆ لای دەگەڕێتەوە، بەڵام هێشتاش کۆمەڵ بە کۆمەڵ رۆحەکان دەنێرێت و فووی دەکات بەو لاشانەی لە مەنی دایك دەبن کەوا دەڵێت: لە راستیدا رۆحەکان لاشەکان هەڵیان دەگرێت بۆ ئەو مەبەستەی یەکتر بناسن و یاخود رقیان لە یەکتر بێت، و ئەم رۆحەش زانیار و لێزانە لە جیاکردنەوەیان جا خوای گەورە لە دونیا تاقیان دەکاتەوە هەروەك بیەوێت، پاشان دەیانرێنێت، ئینجا دەگەڕێتەوە بۆ جیهانی بەرزەخ کەوا پێغەمبەر(ﷺ) لەشەورەوکەیدا لەلا ئاسمانی دونیادا رۆحی شادمان و خۆشگوزەرانەکانی لەلای دەستەڕاستی ئادەم بینی، و رۆحی خاوەن تاوانەکانیشی لەلای دەستە چەپی بینی، وە رۆحی پێغەمبەران و شەهیدەکانیش لەبەهەشتدان.

إبن حزم دەڵێت: ئەمەش قەولی هەموو ئەهلی ئیسلامە دەڵێت: ئەمەش فەرموودەی خوای گەورە و میهرەبانە: ﴿فَأَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَيْمَنَةِ * وَأَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ مَا أَصْحَابُ الْمَشْأَمَةِ *وَالسَّابِقُونَ السَّابِقُونَ* أُولَٰئِكَ الْمُقَرَّبُونَ* فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ * ثُلَّةٌ مِّنَ الأَوَّلِينَ * وَقَلِيلٌ مِّنَ الْآخِرِينَ﴾(الواقعه:٨-١٤).

واتە: (دەستەی راستییان دەردەکەون، جا چووزانی ئەوانە لە چ خۆشیەکدان،

هەروەها دەستەی چەپ و لار و دێرەکانیشن ئای ئەو شوومانە لە چ سەرگەردانیەکدان؟!، دەستەی سێهەم پێشکەوتووەکانن، ئەوانەن کە پێشکەوتوون لە بەدەستهێنانی رەزامەندی خوادا، ئا ئەوانە نزیك کراوەی بارەگای پەروەدگاریانن، لە باخەکانی بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەتدان، دەستەیەکی زۆریان لەوانەن کە زووچوون بە دەم بانگەوازی خواوە، دەستەیەکی کەمیش لەوانەن کە دواتر بە شوێن ئەواندا رێبازی ئیمانیان گرتەبەر).

هەروەها دەفەرمووێت: ﴿فَأَمَّا إِن كَانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ * فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّةُ نَعِيمٍ﴾ (الواقعه: ٨٨-٨٩).

واتە: (جا ئەگەر ئەو کەسەی کە لەسەرەمەرگدایە لـە نزیکـان و خۆشەویـستانی ئێمە بێت، ئەوە ئیتر خۆش و کامـەرانی و ئاسـوودەییە بەهەشـتی پـڕ لـە نـاز و نیعمەت چاوەڕێیەتی).

هێشتا رۆحەکان لەوێ دەبن تاوەکو ژمارەی رۆحەکان هەمووی تەواو دەبێـت بـە فـووکردنی لەلاشـەکاندا، پاشـان دەگەڕێندرێنـەوە بـۆ بـەرزەخ، جـا قیامـەت هەڵدەستێت، پاشان خوای گەورە دووبارە رۆحـەکان دەگەڕێنێتـەوە بـۆ لاشـەکانی، ئەمەش ژیانی دووەمە، بوونەوەرەکان لێپرسینەوەیان لەگەڵدا دەکرێت، تیپێك لـە بەهەشتدا دەبن و تیپێکیش لە دۆزەخدا دەبێت، بە نەمری تێیدا دەمێننەوە[١٨٦].

ئەبو عومەر کوڕی عەبدولبەڕ دەڵێت: رۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدان، و رۆحـی ئیماندارنیش لەسەر گۆڕەپانی گۆڕەکانیانن.

ابن المبارك دەڵێت: ابن جريج بـۆی گێڕاوەتـەوە، ئـەویش لـە مجاهـد، ئـەو لـە بەهەشتدا نییە، بەڵکو لە بەرووبوومەکەی دەخۆن و بۆنە خۆشەکەی بۆن دەکەن.

معاويە کوڕی صالح دەڵێت: سەعيد کوڕی سوير گێڕایەوە: کەوا پرسیاری کرد لە ابن شهاب لە بارەی رۆحی ئیمانداران، فەرموی: پێیـان راگەیانـدووم کـەوا رۆحـی شەهیدەکان وەك باڵندەیەکی سەوز وایە بە عەرش هەڵواسـراوە، هاتووچـۆ دەکـات بەناو باخەکانی بەهەشت، هەموو رۆژێ زاتـی خواکـەی دێتـە لای و سـەلامی لـێ دەکات[١٨٧].

ابو عمر کوڕی عبدالبرّ دەڵێت: لە شەرحێکی حەدیسی ابن عمردا هاتووە: ئەگەر یەکێك لە ئێوە مرد هەموو بەیانییان و ئێـواران جێگاکـەی پـێ نیـشان دەدرێـت،

---

(١٨٦) الفصل في الملل: ٢/٧٠

(١٨٧) شرح الصدور: ٣٠٤

ئەگەر لە ئەهلی بەهەشت بێت ئەوا لە ئەهلی بەهەشتی پێ نیشان دەدرێت، وە ئەگەر لە ئەهلی ئاگریش بێت پێی دەڵێن: ئەوە جێگاکەی تۆیە تاوەکو خوای گەورە لە رۆژی قیامەت زیندووت دەکاتەوە، وتی: بێگومان بۆی دەردەکەوێت لە چوونی بۆ رۆحەکان لەناو گۆڕدا، ئەمەش راسترە لە وەی رۆحەکان بۆ لای دەچن، خوای گەورەش زاناترە، چونکە حەدیسەکان بەم شێوەیە جوانتر هاتووە.

دەڵێت: ماناکەی لەلای منە نە رۆحەکە لەسەر دەورووپشتی گۆڕەکەی دەبێت، نە خووی پێوە دەگرێت و نەلێشی جیا دەبێتەوە، هەروەك مالك رحمه الله دەڵێت: پێمان راگەیاندراوە کەوا رۆحەکان پشوو دەدەن هەر چۆنییان بووێت.

وتی: مجاهد دەگێڕێتەوە و دەڵێت: رۆحەکان لەسەر گۆڕەیان و دەورووپشتی گۆڕەکانت بۆ ماوەی حەوت لە رۆژی بەخاك سپاردنی مردووەکە لێی جیا نابێتەوە وە خوای گەورەش زاناترە.

تیپێك دەڵێت: رۆحەکە لەپاش مردندا جێگیر دەبێت و دەچێتە لاشەیەك کە گونجاو بێت لەگەڵ رەوشت و سیفەتەکەی کەوا لە ژیانی دونیای هەیبووە، جا هەموو رۆحێك دەچێتە لاشەی گیانلەبەرێك کە پێکهاتە بێت لەگەڵ ئەو رۆحانە، جا دڵ و دەروونی دڕندە دەچێت بۆ لاشەی گیانلەبەرە دڕندەکان، رۆحە سەگ ئاساکان دەچێتە لاشەی سەگەکان، و رۆحە بێ تاوانەکانیش دەچێتە لاشەی گیانلەبەرەماڵیەکان و بێ زیانەکان، و رۆحە سوك و ریسوا و نزمەکانیش دەچێتە لاشەی مار و مێر و جڕ و جانەوەرەکان، ئەمەش وتەی ئەو کەسانەی کە ئینکاری رۆژی زیندووبوونەوە دەکەن، ئەمەش وتەیەکە لە دەرەوەی وتەکانی ئەهلی ئیسلام.

❊ ❊ ❊

كێیه وتوویەتی: ڕۆح لە بەهەشتدایە

جـا ئـەوەی دەڵێـت: ڕۆحـەکان لـە بەهەشـتدایە، بیـانوو دەهێنێتـەوە بـەو فەرموودەیەی خوای گـەورە: ﴿فَأَمَّـا إِن كَـانَ مِـنَ الْمُقَـرَّبِينَ * فَـرَوْحٌ وَرَيْحَـانٌ وَجَنَّـةُ نَعِيمٍ﴾(الواقعة:٨٨-٨٩).

واتە: (جا ئەگەر ئەو کەسەی کە لەسەرەمەرگدایە لە نزیکان و خۆشەویستانی ئێمە بێت، ئەوە ئیتر خۆش و کامەرانی و ئاسوودەییە بەهەشتی پڕ لـە نـاز و نیعمـەت چاوەڕێیەتی).

ئەمـەش خـوای پـاك و بێگـەرد و باسـی کـردووە لەوکاتـەی ڕۆح لـە لاشـە دەردەچێت. ڕۆحەکانیش دابەش کراوە بۆ سێ بەش:

(الْمُقَرَّبِينَ) ڕاگەیاندراوە کە ئەو ڕۆحە لە بەهەشتی پڕ لە ناز و نیعمەتە.

(وأصحاب اليمين) بە ئیسلام حوکمی لەسەر دراوە کەوا ئەو ڕۆحە سەلامەتی لـە سزادان بۆ زامن و دەستەبەرکراوە.

(ومكذبة ضالة) ڕاگەیاندراوە کە ئـەو ڕۆحـە لـە خـوارەوەی ئـاگردا و دەگاتـە دۆزەخ، دەڵێن: ئەمەش یەکسەر لە دوای جیابوونەوی ڕۆح لـە لاشـە ڕوودەدات، و خوای گەورە لە یەکەم سوڕەتدا باسی حاڵی ئەوانـە دەکـات لـە ڕۆژی قیامەتـدا و باسی بارودۆخیان دەکات لە پاش مردن و پاش زیندووبوونەوە، بیانوو دەهێننـەوە بەو فەرموودەیە: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ * ارْجِعِي إِلَـى رَبِّـكِ رَاضِـيَةً مَّرْضِـيَّةً * فَادْخُلِي فِي عِبَادِي * وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (الفجر: ٢٧-٣٠).

واتە: (شایانی باسە بە ئیمانداری سەرفراز لە سەرەمەرگدا دەوترێت، ئەی خـاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی ئەی ئادەمیزای ژیر و هۆشمەند کە لە تەمەنی کۆتـایی دونیـادا پـەروەردگارت ناسـی و بـە جـوانی دەتپەرسـت، بگـەڕێرەوە بـۆ لای

پەروەردگارت کە تۆ لەو ڕازیت و ئەویش لە تۆ ڕازییە، دەبچۆرە ڕیزی بەندە چاکە نازدار و بەڕێزەکانمەوە، بچۆرە بەهەشتە خۆشە ڕازاوەکەمەوە).

یەکێکی دیکە لەسەحابە شوێنکەوتوان: لەوبارەیەوە دەڵێت، لە کاتی دەرچوونیەتی لە دونیادا، فریشتە لەوەوە مژدەی پێ دەدات، و ئەم وتەیەش بە دوور ناخاتەوە کە دەڵێت: دەوترێت لە دوارۆژدا بۆی هەیە، وە دوترێت: لەکاتی مردن و لە کاتی زیندووبوونەوەدا بۆی هەیە وە ئەمەش لە مژدە پێدانەکانە کەوا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ﴾ (فصلت: ٣٠).

واتە: (ئەوانەی بەڕاستی وتیان: پەروەردگارمان (الله)یە لەوەودوا بەردەوام پابەندی ئەو ڕێبازە ڕاستەبوون، ئەوە لەسەرەمەرگدا دەستە دەستە فریشتە دادەبەزن بۆ لایان، پێیان دەڵێن: هیچ ترس و بیمێکتان نەبێت لە داهاتوو، هیچ غەم و پەژارەیەکتان نەبێت بۆ ڕابردوو، مژدەتان لێ بێت بەو بەهەشتەی کە کاتی خۆی بەڵێنتان پێ دەدرا).

ئەو دابەزینەش دەبێت لە کاتی مردن بێت، و دەبێت لە ناو گۆڕدا بێت، دەبێت لەکاتی زیندوو بوونەوە بێت، یەکەم موژدەی ڕۆژی کۆتاییە لەکاتی مردندا.

وە لە حەدیسێکی البرّاء کوڕی عازب باسکراوە کەوا فریشتەکە دەڵێت: بە ڕۆحەکە دەوترێت لەکاتی گیانکێشاندا، مژدەت لێبێت لە تۆ ڕۆح و ڕەیحان، ئەمەش لە ڕەیحانی بەهەشتە.

لە (الموطأ) بەڵگە دەهێننەوە بەوەی مالیك ڕیوایەتی کردووە، ئیبن شەهاب دەگێڕێتەوە ئەویش لە عەبدولڕەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك، کە باوکی کەعبی کوڕی مالیك دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إنما نسمة المؤمن طائر يتعلق في الشجر الجنّة حتى يرجعه الله إلى جسده يوم يبعثه) [188].

---

[188] الموطأ:(١/٢٤٠).

واتە: (لە راستیدا رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە بەروبوومی درەختی بەهەشت دەخوات تاوەکو خوای گەورە رۆژی زیندووبوونەوەی رۆحەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکەی).

ئەبو عومەر لە ریوایەتی مالیکدا دەگێڕێتەوە و دەڵێت: ئەو ئاگادارکردنەوە و لێکدانەوەیەکە کەوا زەهری گوێی لێ بوو لەو حەدیسە لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك، هەروەها یونس ریوایەتی کردووە لە زەهری دەڵێت: گوێم لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك بوو لە باوکی دەگێڕێتەوە، هەروەها ئەوزاعیش ریوایەتی کردووە لە زەهری کە دەڵێت عەبدولرەحمان کوڕی کەعب بۆ منی گێڕاوەتەوە.

محەمەد کوڕی یەحیا (الذهلي) ئەم حەدیسەی بەرزکردۆتەوە بەوەی کەوا شەهیب کوڕی ئەبی حەمزە، محەمەد کوڕی برای زەهری وە صالح کوڕی کیسان لە زەهری ریوایەتیان کردووە، ئەویش لە عەبدولرەحمان کوڕی عەبدوڵلا کوڕی کەعب کوڕی مالیك، ئەویش لە کەعبی باپیرەی، لێرەدا پچڕاوە.

ئەبو عومەر دەڵێت: مالیك و یونس کوڕی یەزید وە ئەوزاعی و حارس کوڕی فوزەیل رێککەوتوون ریوایەت کردنی ئەو حەدیسە کەوا لە زەهرییەوە گێڕاوەتەوە ئەویش لە عەبدولرەحمان کوڕی کەعب کوڕی مالیك، ئەویش لە باوکییەوە وە ترمزی و جگە لە ئەویش بە راستییان داناوە [١٨٩].

ئەبو عومەر دەڵێت: بەڵام فەرموودەی (نسمة المؤمن)، (نسمة) بە مانای رۆح دێت کەوا هەمان حەدیسی پێغەمبەر(ﷺ) بەڵگەیە لەسەری، تاوەکو رۆژی زیندووبوونەوەی خوای گەورە رۆحەکەی دەگەڕێنێتەوە بۆ لاشەکەی، وە دەڵێت: (نسمە) رۆح و دەروون و لاشەیە، بنچینەی ئەو وتەیەش (النسمة) هەر خۆی ئادەمیزادەکەیە، وە دەڵێت لەوانەیە بەرۆح بڵێن (نسمة).

(١٨٩) سنن الترمذي: (١٦٤١).

-خوای گەورەش زاناترە- چونكە ژیانی ئادەمیزدا بە ڕۆحەكەوەیە، ئەگەر لێی جیا بووەوە نامێنێت یاخود دەبێتە نەبوون، بەڵگەش لەسەر نسمەی ئادەمیزدا ئەو فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ): (من أعتق نسمة مؤمنة)[190].

وە شاعیر دەڵێت:

بأعظم منه تقًى في الحساب *** إذا النَسماتُ نَفَضْنَ الغُبارا

واتە: ئەو كاتەی لە ڕۆژی قیامەتدا خەڵكی لە گۆڕەكانیاندا زیندووبوونەوەە وە خەلیل كوڕی ئەحمەد دەڵێت: دڵ و دەروونی ئادەمیزاد و نەسیمی ڕۆحیشە، نەسیمیش كزەبایە وە فەرموودەی پێغەمبەر(ﷺ) (تعلّق في شَجرة الجنّة).

لەم حەدیسەدا وشەی (تعلّق) بە فەتحەی ((لام)) ریوایەت كراوە ئەوا ماناكەی زیاترە. وە ریوایەتیش كراوە بە زەممەی (لام) یەك مانای هەیە ئەویش: خۆراك و لەوەڕە، دەڵێت: ڕۆحەكە لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات و لە نێوان درەختەكاندا پشوو دەدات وە وشەی (العلوقه و العلاق و العلوق) خۆراك و لەوەڕ و پشوودانە، عەرەب دەڵێت: ما ذاق اليوم علوقاً. واتە : ئەمڕۆ خواردنی تام نەكرد.

وە ڕەبیع ابی زیاد لە وەسفی ئەسپدا دەڵێت:

وَمجنّباتِ ما يذقُنَ علوقةً *** يَمصَعْنَ بالمُهَراتِ والأمْهَارِ

وە أعشی دەڵێت:

وفلاةٍ كأنّها ظَهرُ تُرْسِ *** لَيس فيها إلاّ الرجيعَ عَلاقُ

دەڵێت: زاناكان لە مانای ئەو حەدیسەدا جیاواز و ناكۆكن، جا هەندێك لەوان دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لە بەهەشتدایە لەلای زاتی خودا ئەگەر شەهیدەكان بن یاخود جگە لە شەهیدەكان، ئەگەر لەبەر دەرگای بەهەشت بەند نەكرابن بە تاوانێكی گەورە یاخود قەرزاری، وە بە خودای خۆیان دەگەن بە لێخۆشبوون و بەزەیی هاتوە بەوان.

---

(190) كنز العمال (29582)

دەڵێت: هەندێك بیانوو دەهێننەوە بەوەی ئەو حەدیسە تایبەت نەکراوە بە شەهید یاخود جگە لە شەهید.

هەروەها دیسان بیانوو دەهێننەوە بەو ریوایەت کراوە لە ئەبی هورەیرە: کەوا رۆحی ئیماندار و بێتاوانان لە (علیین) لە ئاسمانە هەر بەرزەکانە، وە رۆحی کافرەکانیش لە (سجین)ە لە هەرە خوارەوەی زەوی، وە عەبدوڵلای کوڕی عومەریش وەك ئەمە دەگێڕێتەوە، ئەبو عومەر دەڵێت: ئەمە وتەیە لەسوننەدا بەرهەڵستکاری و دژایەتی دەکرێ مادام هیچ باڵنەرێك نیە لە دروستی گواستنەوەکەیدا، ئەمەش فەرموودەکەی پێغەمبەرﷺ:(إذا مات أحدُكُمْ عرض عليهِ مقعده بالغداة والعشّي وإن كان من أهل الجنّة فمن أهل الجنّة، وأن كان من أهل النّار فمن أهل النّار، يقال لهُ: هذا مقعدك حتى يبعثك الله إليه يوم القيامة)[191].

هەندێکی دیکە دەڵێت: بەڵکو ئەو حەدیسە ماناکەی تەنها لە شەهیدەکانە بەبێ کەسانی دیکە، چونکە قورئان و سوننەت بەڵگەن لەسەر ئەمەیان، بەلام لە قورئاندا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ * فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللّهُ مِن فَضْلِهِ﴾(آل عمران: ١٦٩-١٧٠).

واتە: (هەرگیز وا مەزانن و وادامەنێن ئەوانەی لە پێناوی خوا وا شەهید بوون و کوژران مردوون نەخێر وانیە بەڵکو ئەوانە زیندوون، لای پەروەردگارییان لە رزق و رۆزی هەمە جۆر و تایبەت بەهرەوەرن، زۆر دڵخۆش و شادمانن بەو بەخشش و زیادە فەزڵەی کە خوا پێی بەخشیوون).

بەڵام لە نیشانە و پیاو چاکاندا باسی حەدیسی ئەبی سەعید خودری (رەزای خوای لێ بێ) دەکات لە رێگای بەقی بن مخلد بەرزکراوەتەوە: (الشهداء يغدّون ويروحون ثم يكون مأواهم إلى قناديل معلقة بالعرش، فيقول لهم الرّب تبارك

---

[191] مسلم (٧١٤١).

وتعالى: هل تعلمون كرامة أفضل من كرامة أكرمتموها؟ فيقولون: لا، غير أن وددن أنّك أعدت أرواحنا في أجساءنا حتى نقاتل مرة أخرى، نقتل في سبيلك)[192].

واته: (شەهیدەکان دێن و دەچن پاشان رۆحەکانیان لەناو ئەو چرایانە جێگیر دەبێت کە بە عەرشی خوادا هەڵواسراوە، جا خودای گەورە و میهرەبان پێیان دەڵێت: ئایا دەزانن ڕێزێکی باشتر هەیە لەو ڕێزەی کەوا من لە ئێوەم ناوە؟ جا دەڵێن: نەخێر جگە لەوەی ئاواتە خوازین رۆحەکانمان بگەڕێنیتەوە لاشەکانمان تاوەکو جارێکی دیکە شەر بکەین ، ئینجا لە پێناوی تۆ بکوژرێین و شەهید بکرێین).

لە هنادەوە ریوایەت کراوە ئەویش لە ئیسماعیل بن المختار ئەویش لە عەتیە گێڕاویەتییەوە.

پاشان حەدیسەکەی ئیبن و عەبباس گێڕایەوە (ڕەزای خوای لێ بێ) وتی: پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (لما أصيب أخوانكم جعل الله أرواحهم في أجواف الطير خضر ترد أنهار الجنّة، وتأكل ثمارها، وتأوى إلى قناديل من ذهب مدلاة في ظل العرش، فلما وجدوا طيب مأكلهم ومشربهم ومقيلهم قالو: من يبلغ إخواننا إنّا أحياء في الجنّة نرزق لئلا ينكلوا عن الحرب ولا يزهدوا في الجهاد؟ قال : فقال عزوجل: أنا أبلغهم عنكم، فأنزل الله تعالى: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل عمران: ١٩٦).

واتە: (کاتێك براکانتان لە رۆژی جەنگی ئوحد شەهید بوون خوای گەورە رۆحەکانیانی لەناو سکی باڵندەیەکی سەوز دانا و بە رووباری بەهەشتدا گوزەر دەکەن، وە لەبەروبوومەکەی دەخۆن، و دەڕۆن بۆ ناو ئەو چرایانەی لە زێڕ دروست کراون و هەڵواسراون لە ژێر سێبەری عەرشدا، جا کاتێك ئەو خواردن و خواردنەوە و کەل و پەلە خۆشانەیان بینی دەڵێت: کێیە بە براکانمان رادەگەیەنێت ئێمە لە

([192]) شرح الصدور: ٣٠٥

بەهەشتدا زیندووین و رزق و رۆزیمان بۆ فەراهەم کراوە بۆ ئەوەی واز لـە شـەڕکردن نەهێنن و پشتی خۆیان تێ نەکەن و کەمتەرخەم نەبن لە جیهاد کردندا؟
وتی: (جا خودای عزوجل فەرمووی: من لە جیـاتی ئێـوە پێیـان رادەگەیـەنم، جـا خـودای گـەورە ئـەم ئایەتـەی دابەزانـد...).(ولا تَحسبنَّ الـذين قُتِلـوا....)(ال عمران:١٦٩)

وە حەدیسەکە لە مەسنەدی ئەبو ئەحمەد و ئەبو داود داهاتووە[193].

پاشان الاعمش باسی حەدیسەکان دەکـات و لـە عبـدالله بـن حـرّە دەگێڕێتـەوە ئەویش لە مسدوق وتی: پرسیار کرا لە عەبدوڵلای کـوڕی مەسـعود لـەبارەی ئـەم ئایەتەوە: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِـي سَبِيلِ اللّـهِ أَمْوَاتـاً بَـلْ أَحْيَـاء عِنـدَ رَبِّهِـمْ يُرْزَقُونَ﴾(آل عمران: ١٩٦).

وتی: ئێمە پرسیارمان لە پێغەمبەر کرد و فەرمووی: (أرواحهُـم في جـوف الطـير خضر تسرح في الجنة في أيها شاءت، ثمّ تأوى الى تلك القناديل، فأطلع إلـيهم رَبّـكَ إطلاعة، فقال: هَلْ تشتهون شيئاً؟ قالو: وأي شئ نشتهي ونحن نسرح في الجنّة حيـث شئنا؟ ففعل بهم ذلك ثلاث مرات، فلما راوا أنهم لهم يتركوا من أن يسألوا قالو: يا رب نريد أن ترد أرواحنا في أجسادنا حت نقتل في سبيلك مـرة أخـرى، فلمـا رأي أن ليس لهم حاجة تركوا) ئەو حەدیسە لە سەحیحەکەی موسلیم داهاتووە [194].

واتە: (رۆحەکانیان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە لە بەهەشتدا پشوو دەدات لـە هەر کوێیەك بیەوێت پاشان دەچێتە نـاو ئـەو چـرایانە، جـا خـودای گـەورە پێیـان رادەگەیەنێت و ئاگادارییان دەکاتـەوە، دەفـەرموێت: ئایـا حـەز لـە شـتی دیکـە دەکەن؟ وتیان: حەز لە چ شتێکی دیکە بکەین وا ئێمە لە بەهەشتدا پشوو دەدەیـن بەهەر شێوێنێك بمانەوێت؟ ئەم وتەیەی سێ جـار دووبـارەکردەوە، جـا کـە زانیـان

---
(١٩٣) مسند أحمد: ١/٢٦٦ وە سنن أبي داود (٢٥٢٠)
(١٩٤) مسلم: ١٨٨٧).

خوای گەورە وازییان لێ ناهێنێت لە پرسیارکردنە وتیان: ئەی خودایە دەمانەوێت ڕۆحەکانمان بگەڕێنیتەوە لاشەکانمان تاوەکو لەپێناوی تۆدا بجەنگین جارێکی دیکە. جا کە بینی پێویستی پێیان نیە وازی لێ هێنان)

لە سەحیحی بوخاریا لە ئەنەس گێڕاویەتیەوە، کەوا دایکی ڕەبیع کچی البّرا کە دەکاتە دایکی حارسە کوڕی سوراقە هاتە لای پێغەمبەری خوا(ﷺ)، ئایا قسەم بۆ ناکەیت لە بارەی حارسە؟ ئەو لە ڕۆژی بەدر کوژرا بوو کەوا تیرێکی نامۆ پێکای، ئەگەر لە بەهەشتدا بێت ئەوا سەبر دەگرم و ئەگەر لە شوێنێکی دیکە بێت ئەوا لە گریاندا ناکەوم، پێغەمبەر(ﷺ) فەرمووی: (یا أُم حارثةَ، إنها جنان وإن إبنك أصاب الفردوسَ الأعلى)

پاشان لەرێگای بقی کوڕی مەخلەد گێڕایەوە: کە دەڵێت یەحیا کوڕی عەبدولحەمید بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە ئیبن عیینە ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی یەزید، گوێی لە ئیبن و عەبباس بوو دەیووت: ڕۆحی شەهیدەکان لەناو سکی باڵندەی سەوزدایە هاتۆچۆ دەکات و لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات.

پاشان لە معمرەوە دەگێڕێتەوە، ئەویش لە قەتادە وتی: ڕۆحی شەهیدەکان لە شێوەی باڵندەیەکی سپی دایە لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات [١٩٥].

لە ڕێگای ئەبی عاصم النبیل دەگێڕنەوە، ئەویش لە ثور کوڕی یەزید، ئەویش لە خالیدی کوڕی معدان، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی عومەر و دەڵێت: ڕۆحی شەهیدەکان لە شێوەی باڵندەیەکی وەك ڕیشۆڵە وان یەکتر دەناسن و لە بەروبوومی بەهەشت ڕزق و ڕۆزییان دەردێتێ[١٩٦].

ئەبو عومەر دەڵێت: ئەو هەموو نیشانانە بەڵگەن لەسەر ئەوەی ئەوان شەهیدەکانن بێجگە لە کەسی دیکە، لە هەندێکییان: لە شێوەی باڵندەیە، و لە

(١٩٥) مصنف عبدالرزاق: ٥/٢٦٤

(١٩٦) شرح الصدور: ٣٠٨

هەندێکی دیکـەیان، لـە نـاو سـکی باڵنـدەدان، و لـە هەنـدێکی دیکەشـیان وەك باڵندەیەکی سەوزە، دەڵێت: ئەوەی هاوشێوەیە لەلای من دەبێت وەك ووتـەی ئـەوە وابێت کە دەڵێت: وەك باڵندەیە یاخود لە شێوەی باڵندەیە بۆ هاوشێوەبوونی بۆ ئەو حەدیسەی باسکرا، لە حەدیسی کەعب کوڕی مالیك تێیدا دەڵێـت: (نـسمة المـؤمن کطائر). واتە: (رۆحی ئیماندار وەك باڵندە وایە).

نەیووتووە: لەنا سکی باڵندەدایە.

وتی: عیسای کوڕی یونس حەدیسی ابن منصور ریوایەت دەکات، لـە الاعمـش دەگێڕێتەوە ئەویش لە عەبدوڵلای کوڕ مرّە، ئەیش لە مسروق، ئەویش لە عەبدوڵلاّ دەڵێت: وەك باڵندەیەکی سەوزە.

وتم : ئەوەی لە سەحیحی موسلمدا هاتووە: (لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە) ئەبو عومەر دەڵێ: لەسەر ئەو لێکدانەوە و راڤەکردنە وەك ئەوی پێغەمبـەر(ﷺ) دەفەرموێت: (بەڵکو رۆحـی ئیمانـدار لـەناو شـەهیدەکاندا باڵندەیەکـە لـە دار و درەختی بەهەشت دەخوات).

وتم: هیچ دژکاریەك نیە لەنێوان ئـەو فەرموودەیـەی پێغەمبـەر(ﷺ): (ئەگـەر هەر کەسێك لە ئێوە مرد بەیانیان و ئێواران شوێنەکەی پـێ نیـشان دەدرێـت، جـا ئەگەر لە ئەهلی بەهەشت بێت، ئـەوا لـە ئـەهلی بەهەشـت و ئەگـەر لـە ئـەهلی ئاگریش بێت ئەوا لەئەهلی ئاگری پێی نیشان دەردێت).

ئەو وتـار و ئاخاوتنـە مـردوو لەسـەر جێگاکـەی و شـەهیدبوون وەردەگرێـت، هەروەکو پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە بەروبوومی درەختی بەهەشت دەخوات). ئەمە شەهید و جگە لە شـەهیدیش لـەخۆ دەگرێـت، لەگەڵ بوونی پیشاندانی شوێنەکەی بەیانیان و ئێواران رۆحەکەی بەناو رووبارەکـانی بەهەشت گوزەر دەکات و لە بەروبوومەکەی دەخوات.

بـەڵام شـوێنە تایبەتیەکە و ئـەو خـانووەی بۆتـە ئامـادەکراوە لەوانەیە رۆژی قیامەت بچێتە ناوی، و بەڵگەش لەسەری کـەوا جێگـای شـەهیدەکان و خـانو و کۆشکەکانیان کە بۆیان ئامـادەکراوە هـەرگیز ئـەو چـرایانە نـین کـە رۆحـەکانیان لەبەرزەخدا بۆیان دەچن، جا ئەوانە شوێن مەنزڵگای خۆیان لە بەهەشـت دەبیـنن، بەڵکو لەو چرایانە جێگیر دەبن کە بە عەرشدا هەڵواسراوە، جا چوونە ناوی تەواو و بێ کەم و کورتی رەنگە تەنها رۆژی قیامەت بـێ، وە چـوونە نـاوی رۆحـەکان بـۆ بەهەشت لە بەرزەخدا ئەوە شتێکی دیکەیە.

ئەوەی جێگای سەرنجیشە خـاوەن نەگبـەتی و کەساسـەکان هـەموو بـەیانیان و ئێواران رۆحەکانیان لەسەر ئاگر پـێ نیـشان دەردێـت، جـا ئەگـەر رۆژی قیامـەت چوونە ئەو شوێنە و جێگایەی کەوا لە بەرزەخدا پێیان نیشان دەدرا، ئەوا نیعمـەت و خۆشگوزەرانی رۆحەکانیان لە بەهەشتدا شتێکی دیکەیە، ئەو رۆحـە کـە لەگـەڵ لاشەکاندا نیعمەت و خۆش دەبینن ئەمەش شتێکی دیکەیە.

جا رزق و رۆزی پێدانی رۆح لە بەهەشت لـە جیهـانی بەرزەخـدا ئـەو خـواردن و خواردنەوەیە نییە کە لەگەڵ لاشەکەیدا لە رۆژی زیندووبوونەوەدا دەیدرێتێ، لەبـەر ئەوەیە فەرموویەتی: (لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات). و بە تـەواوی خـواردن و خواردنەوە و پۆشاك و رابواردن و کـەیف و خۆشـی جـا ئەگـەر رۆحەکـە لـە رۆژی قیامەت بۆ لاشەکەی گەڕایەوە، ئەوا دەردەکەوێت ئەو گوتار و ئاخاوتنە هـاو دژ و بەرهەڵستکار نییە لە سوننەدا، بەڵکو یارمەتی سـوننەت دەدات و لەگـەڵی رێـك دەکەوێت.

ئایا نابینیت ئەو حوکمەی تایبەتە بە شەهیدەکان پەیوەستە بە وەسـفی شـەهید بوون؟

هـەروەك ئـەو حەدیسـەی مقـدام کـوڕی معـد یکـرب لـە پێغەمبـەر(ﷺ) دەگێڕێتەوە: (للشهيد عند الله ست خصال: يغفر لهُ في أول دمه، ويـرى مقعـده مـن

الجنّة ويحلى حلة الإيمان، ويزوج من الحوار العين، ويجار من عذاب القبر ويأمن من الفزع الأكبر، ويوضع على رأسه تاج الوقار الياقوتة منه خير من الدنيا وما فيها، ويتزوج إثنتين وسبعين من الحور العين، ويشفع في سبعين إنساناً من أقاربِه) [197].

واته: (شەهید لەلای خوا شەش شتی هەیە: لە یەکەم دلۆپ لە خوێنی کە دەڕژێت خوای گەورە لە هەموو گوناهەکانی خۆش دەبێت، جێگەی خۆی لە بەهەشت دەبینێت و بە خشڵی باوەڕ دەڕازێندرێتەوە، حۆری زۆر جوانی لێ مارە دەکرێت، پارێزراو و رزگاری دەبێت لە سزای گۆڕ و دڵنیا دەبێت لە راچڵەکینی ناو گۆڕدا، تاجی زێڕینی لەسەر دەکرێت و هەر گەوهەرێکی باشترە لە دونیا و ئەوی تێدایە، وە حەفتا و دوو لە حۆری بەهەشتی لێ مارە دەکرێت، تکا بۆ حەفتا لە کەس لە دۆست و نزیکانی دەکات).

جا ئەگەر ئەو حەدیسە تایبەت بێت بە شەهید فەرموویەتی (بۆ شەهید) نەیووتووە: بۆ ئیماندار، هەروەها لەو حەدیسە کە قەیس الجذامي گێڕاویەتیەوە (يعطي الشهيد ست خصال) [198] هەروەها هەموو ئەو حەدیس و دەقانەی تێیدا پەیوەست کراوە بە پاداشتی شەهید.

بەڵام ئەوەی پەیوەست کراوە بە پاداشتی ئیماندار، ئەو هەموو ئیماندارێك پلەی شەهیدی هەیە ئەگەر شەهیدیش نەبێت.

بەڵام ئەو دەق و نیشانانەی باس لە رزق و رۆزی شەهیدەکان دەکات، و بوونی رۆحەکانیان لە بەهەشت جا هەموو ئەمانە حەق و رەوان و ئەمەش بەڵگە نیە لەسەر نەچوونە ژوورەوەی رۆحی ئیمانداران بۆ بەهەشت، نەخاسمە راستگۆیان باشترن لە شەهیدەکان بەبێ ناکۆکی و جیاوازی لە نێو خەڵکدا، جا دەڵێین: بۆ

---

(197) سنن الترمذي: (١٦٦٣).

(198) مسند أحمد: (٤/٢٠٠).

ئەوانە ئەوەی کەوا دەڵێن لەبارەی رۆحی راستگۆیان ئایا ئەو رۆحە لە بەهەشتە یاخود نەخێر؟

ئەگەر وتیان: ئەو رۆحانە لە بەهەشتدان، هیچ بروبیانوویەك بۆ ئەوان نیە جگە لەو ئاخاوتنە نەبێت، جا ئەوهەموو دەقانە سەلمێنراوە کەوا بەڵگە لەسەر تایبەتمەندی رۆحی شەهیدەکان نیە لەو بارەیە، وە ئەگەر وتیان لە بەهەشتدا نییە بەهۆی ئەوەی رۆحەکانیان بەند دەکرێت و دەگیرێت کەوا دەبێت رۆحی سەحابە گەورە و بەرێزەکان وەك ئەبو بەکری سدیق و ئەبی کوری کەعب و عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود و ئەبو دەردائە و حوزەیفەی کوڕی یەمان ﷺ و ئەوانەی لەوانە دەچن لە بەهەشتدانین، بەڵکو تەنها رۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدان و ئەمەش مەعلومە و زانراوە ئاشکراکردنی درۆو دەلەسەی ئەوانە شتێکی پێویست و ناچارییە.

بەڵگەش لەسەر ئەمە کەوا خودای پاك و بێگەرد رۆحی شەهیدەکانی لەناو سکی باڵندەیەکی سەوز داناوە، جا ئەوانە کاتێك خۆیان بەخت کرد بۆ خودای گەورە و میهرەبان تاوەکو لاشەی تێدا لەناو برد، ئینجا لە بەرزەخدا لاشەیەکی باشتر لەو لاشەیە لە دونیادا هەیانبوو بۆیان ئامادە دەکرێت تاوەکو رۆژی قیامەت، جا نیعمەت و خۆشییەکەی بەهۆی ئەو لاشانەوە دەبێت و تەواوکەری نیعمەت و خۆشی رۆحەکان دەبێت.

بەم هۆیەوە دڵ و دەروونی ئیماندار لە شێوەی باڵندەیەکدایە، یاخود وەك باڵندەیەکە، دڵ و دەروونی شەهیدیش لەناو سکی باڵندە دایە، جا دەربڕین و مەبەستی ئەو حەدیسە (رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە)، ئەمە گشتگیر دەبێت بۆ شەهید و ئەوانی دیکە جگە لە شەهید، پاشان شەهیدی تایبەتمەند کرد بەوەی کەوا فەرموویەتی: (رۆحی شەهید لەناو سکی باڵندە دایە).

زانراویشە ئەگەر رۆحی شەهید لەناوسنگی باڵندەدا بێت راستی فەرمووده و جا ئەمە هەر خۆی باڵندەیە و درودو حەدیسەکەش تەواوکەری یەکترن، و بەڵگەشە لەسەر ئەوەی کەوا هەق و راستی لەلایەن خواوەیە.

***

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: بەوەی رۆح لە بەهەشتدا نییە)

وتەی مجاهد کە دەڵێت: رۆح لە بەهەشتدا نیە، بەڵام لەبەروبوومەکەی دەخۆن و بۆنی بەهەشت دەکەن برو بیانوو بۆ ئەو وتەیە دەهێننەوە بەوەی ئیمام ئەحمەد لە مەسنەدەکەی لە حەدیسێکی ئیبن ئیسحاق ریوایەتی کردووە لە (الحرث إبن فضیل) دەگێرێتەوە، ئەویش لە مەحمودی کوڕی لەبیر، ئەویش لە ئیبن عەبباس، دەڵێت کەوا پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (الشهداء علی بارق نهر بِباب الجنّة في قبّة خضراء يخرج عليهم رزقهم من الجنّة بُكرة وعشية) [199].

واتە: (شەهیدەکان لەسەر شەوقی رووبارێکن لەبەر دەرگای بەهەشت لە (قبّة خضراء) بەیانیان و ئێواران لە بەهەشتدا رزق و رۆزییان بۆ دێتە دەرەوە).

ئەمەش نکۆڵی ناکات لە بەهەشت بوونیان، ئەم رووبارەش لە بەهەشتدایەو رزق و رۆزیان لە بەهەشت بۆ دێتە دەرەوە، جا ئەوان لە بەهەشتدان و کەچی ناچنە ئەو شوێنانەی کە لە بەهەشتدا بۆیان ئامادە کراوە، مجاهد نکۆڵی لە هەر چوونەژوورەوەیەك دەکات لەهەر روویەکدا.

ئەبو عەبدوڵڵا کوڕی مندە دەڵێت: موسای کوڕی عوبەیدە ریوایەتی کردووە، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی یەیزد، ئەویش لە ئوم کبشەی کچی مەعمور وتی:

---

(199) مسند أحمد: ١/٢٦٦، مجمع الزوائد: ٥/٢٩٤

پێغەمبەرﷺ هاتە لامان، پرسیاری ئەو رۆحانەمان لیّ کرد، ئینجا وا وەسفی کرد بە سیفەتێك ئەهلی بەیتی هێنایە گریان.

پێغەمبەر (ﷺ) فەرمووی: (إن أرواح المؤمنين في حواصل طير خضر ترعى في الجنّة، وتأكل من ثِمارِها، وتشرب من مائها، وتأوي إلى قناديل من ذَهب تحت العرش يقولون: ربّنا الحق بِنا إخواننا، وآتنا ما وَعدتّنا، وإن أرواح الكفار في حواصل طير سود تأكل من النّار، وتشرب من النّار، وتأوي إلى حجر في النّار، يقولون: رَبّنا لا تلحق بنا إخواننا ولا تؤتنا ماوعدتنا) [200].

واتە: (رۆحی ئیمانداران لەناو چیکلدانی باڵندەیەکی سەوزدایە لە بەهەشت دەلەوەڕێت، و لە بەروبوومەکەی دەخوات و لە ئاوەکەی دەخواتەوەو دەچێت بۆ لای ئەو چرایانەی لە زێڕ دروستکراوە لە ژێر عەرشدایە، دەڵێت: خودایە بمانگەینە بە براکانمان، وە ئەو بەڵێنەی بە ئێمەت دابوو پێمان ببەخشە، و رۆحی کافرەکانیش لەناو چێکلدانەی باڵندەیەکی رەشدایە لە ئاگرەکەی دەخوات و لە ئاگرەکەی دەخواتەوە، دەچێتە ناو قوڵایی ئاگرەکە، دەڵێن: خودایە مەمانگەینە بەبراکانمان، و ئەو پەیمانەی بە ئێمەت دابوو پێمان مەبەخشە).

تەبەرانی دەڵێت: ئەبو زرعەی دیمەشقی بۆمانی گێڕایەوە، کەوا عەبدوڵلای کوڕی صالح گێڕایەوە ئەویش لە معاویەی کوڕی صالح، ئەویش لە حەبیب وتی: پرسیار لە پێغەمبەر(ﷺ) کرا لەبارەی رۆحی ئیمانداران، فەرمووی: (في طير خضر تسرح في الجنّة حيث شاءت). واتە: (لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە لە بەهەشت پشوو دەدات هەرچۆنێك بیەوێت).

وتیان: ئەی پێغەمبەری خوای ئەی رۆحی کافرەکان؟

فەرمووی: (محبوسة في سجين) [201].

---

(200) شرح الصدور: ٣١٠

(201) شرح الصدور: ٣٠٧

واته: (لە سەجین بەند کراوە)، ئەبو الشیخ ریوایەتی کردووە، لە هیشام کوڕی یونس، لە عەبدوڵڵای کوڕی صالح، وە ئەبو مەغیرە ریوایەتی کردووە، لە ئەبی بکر کوڕی مریم، ئەویش لە ضمرة کورشی جبیب.

و ئەبو عەبدوڵڵای کوڕی مندە لە حەدیسێکی عنجار باس دەکات و دەگێڕێتەوە ئەویش لە (الثوري)ن ئەویش لە ثور کوڕی یەزید، ئەویش لە خالید کوڕی معدان، ئەویش لە عەبدوڵڵای کوڕی عومەر دەڵێت: (أرواح المؤمنين في طير خضر كالزرازير تأكل من ثمر الجنّة)[٢٠٢]. واتە: (ڕۆحی ئیمانداران لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە لە شێوەی ریشۆڵە وایە لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات).

یەزید رقاشی دەگێڕێتەوە لە ئەنەس و عەبدوڵڵای شامی، ئەویش لە تەمیم الداري، ئەویش لە پێغەمبەر(ﷺ) دەفەرموێت: (إذا عرج ملك الموت بروح المؤمن إلى السّماء استقبله جبريل في سبعين ألفاً من الملائكة كل منهم يأتيه ببشارة من السّماء سوي بشارة صاحبه، فإذا انتهى به إلى العرش خرّ ساجداً فيقول: الله عزوجّل لملكوت الموت: انطلق بروح عبدي فضعه في سدر مخضود، وطلح منضود، وظل ممدود، وماء مسكوب) بکر کوڕی خیس ریوایەتی کردووە لە ضرار کوڕی عومەر و ئەویش لە یەزید وە ئەبی عەبدوڵڵا.

واتە: (لەکاتێکدا فریشتەی گیانکێشان ڕۆحی ئیماندار بۆ ئاسمان بەرزدەکاتەوە، حەزرەتی جوبرائیل لەگەڵ حەفتا هەزار فریشتە پێشوازی لێ دەکات و هەر یەکێك لەوانە لە ئاسماندا موژدەی پێ دەدەن، جگە لە مژدە پێدانی هاوڕیەکەی، کاتێك گەیشتە لای عەرش کڕنۆش دەبات، ئینجا خودای عزوجل بە فریشتەی گیانکێشان دەفەرمووێت: ڕۆحی بەندەکەم ببە و برۆ ئینجا دایبنێ لە ژێر سیبەر-سدر-ی بێ دڕکدان، هەروەها درەختی مۆزیش کە بەرهەمەکانی چین چین لەسەریەکن، لەژێر

---

(٢٠٢) شرح الصدور: ٣٠٨

سێبەری دوور و درێژ لەو باخە خۆشانەدا، تاڤگەی جوان و حەوزو نافورەی رازەوەی تێدایە).

(ئەوانەی دەڵێن: ڕۆحەکان لەسەر لێوارو حەوشەی گۆڕەکانیەتی)

بەڵام وتەی ئەو کەسەی کە دەڵێت: ڕۆحەکان لەسەر لێوار و گۆڕەپانی گۆڕەکانیەتی، ئەو کەسەی بیەوێت یاخود مەبەستیەتی کەوا ئەوە فرمانێکی پێویستە بۆی ئەوا هەرگیز جیاوازی گۆڕەپانی گۆڕەکان ناکات، ئەوەش هەڵەیە چونکە دەقەکانی کتێب و سوننە لە زۆر رووەوە بەرپەرچ و وەڵامی ئەمە دەداتەوە کەوا هەندێکمان باسکردووە ئەگەر خوا حەز بکات هەندێکی دیکەش باس دەکەین.

ئەگەر مەبەستی لەسەر گۆڕەپان بێت بەشێوەیەکی کاتی، یەکەمیان سەربەستی کردنیەتی لەسەر گۆڕەکەیان، ئەمەش لە بارەگا و مەنزڵگایەکەیەتی، ئەمەش رەوایە، بەڵام نەوتراوە جێگیر و چەسپاو گۆڕەپانی گۆڕەکە.

جا کۆمەڵێك چوونە ناو ئەو مەزهەبە لەوانە عەبدوڵڵای کوڕی عبدالبرّ بوو، لە کتێبەکەیدا لە شەرحی حەدیسێکی ئیبن و عومەر دەڵێت: ئەگەر یەکێك لە ئێوە مرد لە بەیانیان و ئێواراندا شوێنەکەی پێ نیشان دەدرێت، لە راستیدا بۆی ئاشکرا دەکرێت بەوەی کەوا ڕۆحەکان لەناو گۆڕەکاندان، ئایا نابینیت کەوا حەدیسە ئاماژە پێکراوەکان لەسەر ئەمە موتەواتیر و جێگیرە، هەروەها ئەو حەدیسانەی باس لەسەلام کردن دەکەن لەسەر گۆڕەکان؟

وتم: حەدیسە موتەواتیرەکانی دەوێت وەك حەدیسی ئیبن و عومەر، هەروەك حەدیسی البرّا کوڕی عازب کەوا پێشتر باسکراوە کە تێیدا هاتبوو: (هذا مقعدك حتى يبعثك الله يوم القيامة) وە نموونەی حەدیسی ئەنەس: (إن العبد إذا وضع في قبره وتولى عنه أصحابُهُ إنهُ ليسمع قرع نعالهم) [٢٠٣].

تێیدا هاتووە: (انّهُ يرى مقعده من الجنّة والنّار، وأنه يفسح للمؤمن سبعين ذراعاً، ويضيق على الكافر). هەروەك نموونەی حەدیسی جابر : (إن هذهِ أمتي تبتلي في قبورها، فإذا دخل المؤمن قبره وتولى عنه أصحابه أتاه الملك). وە لە حەدیسێکی دیکە: (وأنه يرى مقعده من الجنّة فيقول: دعوني أبشر أهلي، فيقال له: أسكن فهذا مقعدك أبداً) هەروەك هەموو ئەو حەدیسانەی باس لەنیعمەت و ئازاری گۆڕ دەکات و باسکراوە، وەك حەدیسەکانی باس لە سەلام کردن دەکات لەسەر خاوەن گۆڕەکان، قسە کردن لەگەڵیاندا، زانینی مردووەکانی لەکاتی سەردانی کردنی زیندووەکان بۆ لایان و هەموو ئەمانە پێشتر باس کراوە.

ئەم وتە و باسەش سوننەی دروست و ڕاست بەرپەرچی دەداتەوە، ئەو نیشانانەی کەوا پاڵنەرێکی بۆی نیە، و پێشتر ئەمە باسکراوە هەموو ئەو بەڵگانەی باسکرا کەوا ڕۆحەکان لە بەهەشتدان دەقا و دەق لەلای (الرفيق الاعلى)ن هەندێك لەزاناکان (الرفيق الاعلى) بە بەهەشت وەسف دەکەن و هەندێکی دیکەش بە زاتی پەروەردگار وەسفی دەکەن.

بۆمان دەرکەوتووە کە وا پیشاندانی شوێنی مردوو لە بەهەشت یاخود لە دۆزەخ بەڵگە نییە لەسەر ئەویە ڕۆح لەناو گۆڕدایە و نەك هەموو کاتێکیش لە نەمان و ونبوون دابێت لە هەموو ڕوویەکەوە، بەڵکو ڕۆحەکە سەرپەرشتی و پەیوەندی دەکات بە گۆڕەکە و ناوەوەی گۆڕەکەدا، جا ئەم قەدەرەش وایە شوێنەکەی پێ نیشان دەدرێت، بێگومان بۆ ڕۆحیش پلە و مەبەستێکی دیکەش هەیە ئەویش لە

(٢٠٣) مسلم: (٢٨٧٠)

بەهەشتدا دەبێت لەهەر سەرەوەی (علـیین)، پەیوەنـدی دەبێـت بـە لاشـەکەی بـە جۆرێـك ئەگـەر موسـڵمانێك سـەلامی لـێ کـرد خـودای گـەورە ڕۆحەکـەی بـۆ دەگەڕێنێتەوە وەڵامی سەلامەکەی دەداتـەوە، لـەلای ڕۆحـە بـەرز و ئیمانـدارەکان دەبێت.

بەڵکو لەم بابەتەدا زۆربەی خەڵکی دەکەونە هەڵە وبە جۆرێك بڕوایان وایە کـەوا ڕۆح لە رەگەزێکە پەیوەست نابێتەوە بە لاشەکان ئەگـەر ڕۆحەکـە بـردرا بـۆ ئـەو شوێنەی کە شایەنیەتی، ئەمەش هەڵەیەکی دیار و ئاشکرایە، بەڵکو ڕۆح دەکرێـت لەسەر ڕووی ئاسمانەکاندا بێـت لـە هـەرە سـەرەوەی (علـین)، و دەگەڕێتـەوە بـۆ گۆڕەکەش، ئینجا وەڵامی سەلام کردنیش دەداتەوە.

زانیاریش بەو کەسە دەدات کە سـەلامی لـێ دەکـات، کەچـی لـە شـوێنەکەی خۆیەتی، و ڕۆحی پێغەمبەر(ﷺ) هەردەم لەلای (الرفيق الاعلـى)یـە، و خـودای گەورە عزوجل ڕۆحەکەی دەگەڕێنتەوە بۆ نـاو گۆڕەکـەی و وەڵامـی ئـەو کەسـەش دەداتەوە کە سەلامی لێ دەکات، و گوێی لە قسەکردنەکەیەتی.

پێغەمبەر ﷺ حەزرەتی موسای بینی لە گۆڕەکەیدا هەڵساوە و نوێژ دەکات، و لەگەڵ ئەوەش لە ئاسمانی شەشـەم و حەوتەمیـشدا بـینی، دەبینیـت لـە جوولـە و گواستەوەدا وەك چاوتروکان خێرایە، کەچی پەیوەندیشی هەیە بە گۆڕەکەی.

بێگومان سەلمێنراوە کەوا ڕۆحی خەوتوو بەرزدەبێتەوە تاوەکو حەوتـەمین تەبەقـەی دەبڕێت، لە ژێر عەرشدا کڕنۆش بۆ خودای گەورە دەبات، پاش ڕۆحەکە دەگەڕێتەوە بۆ لاشەکەی لە کەمترین ماوەدا، هـەروەها ڕۆحـی مـردووش فریـشتەکان بـەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمانەکان، لە نێو زاتی دەستەکانی خوا رادەوەسـتێت، کڕنۆشـی بـۆ دەبات، کاروبارەکانی بۆ ڕێك دەخەن و فریشتەکان ئەو شوێنەی پـێ نیـشان دەدەن کە لە بەهەشتدا خودای گەورە بـۆ ئامـادە کـردووە، پاشـان دەیهێننـە خـوارەوە و دەبینێت کە دەیشۆن و هەڵیدەگرن و بە خاکیشی دەسپێرن.

له حەدیسەكەی البّراء كوڕی عازب كە پێشتر باسكرا: (إن النفس يُصْعد بها حتى توقف بين يدي الله فيقول: تعالى: إكتبوا كتاب عبدي في عليين، ثم أعيده إلى الأرض، فيعاد إلى قبره وذلك في مقدار تجهيزه وتكفينه).

وە لە حەدیسێكی ئیبنو عەبباس باس دەكات و بە جۆرێك دەڵێت: (فيهبطون على قدر خراغة من غسله وأكفانه فيدخلون تلك الروح بين جسده وأكفانه).

وە هەروەها ئەبو عەبدوڵلا كوڕی مندە، لە حەدیسێكی عیسى كوڕی عەبدولرەحمان باس دەكات و دەڵێت: ئیبن شەهاب بۆ ئێمەی گێڕایەوە ئەویش لە عامر كوڕی سەعید، ئەویش لە ئیسماعیل كوڕی تەڵحە كوڕی عەبدوڵلا، ئەویش لە باوكییەوە وتی: لە دارستانەكەدا ویستم بگەڕێمەوە شەوم بەسەرداهات، ئینجا چوومە لای گۆڕی عەبدوڵلای كوڕی عومەر كوڕی حەزام، جا لەناو گۆڕەكەی گوێم لە دەنگی قورئان خوێندن بوو، قورئان خوێندی وام گوێ لێ نەببوو، ئینجا چوومە لای پێغەمبەر(ﷺ) و بۆم گێڕایەوە فەرمووی: (ذلك عبدالله ألم تعلم ان الله قبض أرواحهم فجعلها في قناديل من زبرجد وياقوت، ثم علقها وسط الجنّة، فإذا كان الليل ردت إليهم أرواحهم، فلا يزال كذلك حتى إذا طلع الفجر ردت أرواحُهم إلى مكانها الذي كانت به) (٢٠٤).

واتە: (ئەو عەبدوڵلایە ئایا نازانیت كەوا خوای گەورە رۆحیانی كێشاوە لەناو چرای وای داناوە كە لە دڕو گەوهەر دروست كراوە، پاشان لە ناوەڕاستی بەهەشتدا هەڵیواسیوە، جا كاتێك شەو داهات رۆحەكانییان بۆ دەگەڕێنێتەوە، بەم جۆرە دەمێنێتەوە تاوەكو بەیانی دادێت ئینجا رۆحەكان دەگەڕێنەوە ئەو جێگایەی كەوا لەوێ بوون).

لەو حەدیسەدا خێرایی گواستنەوەی رۆحەكانیان لە عەرشەوە بۆ ناو گۆڕەكانیان، پاشان گواستنەوەی لە گۆڕەكانیان بۆ شوێنەكەی خۆی ئاشكرا دەكات، بۆ ئەمەش

(٢٠٤) شرح الصدور: ٢٥٨

مالیك و هەندێك لە پێشەوایان دەڵێن: ڕۆح نێردراوێکە دەڕوات بۆ هەر شوێنێك کە بیەوێت کەچی خەڵکی ڕۆحی مردوو نابینێت کە لە شوێنێکی دوور دێت بۆ لایان ئەمە کارێکە هەموو خەڵکی بەگشتی دەیزانن و گومانی تێدا ناکەن، خوای گەورەش لە هەموو کەس زاناترە.

بەڵام لەسەلام کردن لەسەر خاوەن گۆڕەکان و قسەکردن لەگەڵیاندا بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆحەکانیان لە بەهەشتدا نین، کە ڕۆحەکەشی لە ناو گۆڕەکاندایە، ئەمەش گەورەی ئەوەی نادەمە(ﷺ) کەوا ڕۆحەکەی لەهەر سەرەوەی (علیین)ە لەگەل (الرفیق الاعلی)یە لە گۆڕەکەیدا سەلامی لێ دەکرێت و وەڵامی سەلامی موسڵمانەکە دەداتەوە.

بێگومان ئەبو عومەر پەسەندی کردووە، بەوەی کەوا ڕۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدایە، لەگۆڕەکانیدا سەلامیان لێ دەکرێت هەروەك سەلام لە کەسێکی تر دەکرێت، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) فێرمان دەکات کەوا سەلامیان لێ بکەین، هەروەك سەحابەکان سەلامیان لەسەر شەهیدەکانی ئوحد کرد.

هەروەها سەلمێنراوە کەوا ڕۆحەکانیان لە بەهەشتدان و چۆنیان بوێت پشوو دەدەن هەروەك لە پێشتر باسمان کرد، دڵتەنگ و کەم ئارام نابن کەوا ڕۆحەکە دەچێتەوە دەستی فریشتە بەرزەکان و پشوو دەدەن و ئارام دەگرن لە بەهەشتدا هەرچۆن بیەوێت، لە کاتێکدا سەلامی ئەو موسڵمانەی لە گۆڕەکەیدا لێی دەکات دەبیستێت وە ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە تاوەکو وەڵامی سەلامەکە دەداتەوە، بۆ ڕۆحیش کار و فەرمانێکی دیکەش جگە لە کار و فەرمانی جەستە.

ئەمەش جوبریلە سەڵات و سەلامی خودای گەورەی لەسەر بێت کە پێغەمبەر(ﷺ) بینی شەش سەد باڵی هەبوو، لەوانە هەر دوو باڵی نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای پێ داپۆشی بوو، هاتە لای پێغەمبەر(ﷺ) تاوەکو ئەژنۆکانی لەنێوان هەردوو ئەژنۆی وە دەستەکانی خستە سەر هەردوو ڕانی

پێغەمبەر(ﷺ) لەگەڵ ئەوەشدا ئەو فریشتەیە لە هەمان کاتدا لای فریشتە بەرزەکان لەسەر رووی ئاسمانەکان بە جۆرێك کە ئەو لەوێ جێگیرە، کەچی بەو نزیکیەش خۆی لە پێغەمبەر(ﷺ) نزیك خستەوە، جا ئیمان هێنان بەوە دڵێکی پاك و بێگەردی دەوێت بۆ ئەوەی لەو زانیاریانە شارەزا بێت.

***

(کاروباری رۆح جیاوازە بەگوێرەی رۆحەکان)

ئەوەی دەشێت کەوا بیزانیت لە پێشتردا باسمان کرد کاروباری رۆح جیاوازە بەپێی بارودۆخی رۆحەکان لە بە هێز و لاوازی، گەورەیی و بچووکی، جا بۆ رۆحی گەورە و مەزن کاروبارەکە گەورەتر دەبێت، تۆ حوکم و یاسای رۆحەکان لەدونیا دەبینیت چۆن جیاواز دەبن بە گەورەترین جیاوازی، بەگوێرەی جیابوونەوەی رۆحەکان و چۆنیەتیان و هێز و خێرایی و لەسەر هاریکاری کردنی جا بۆ رۆحێکی بێ سنوور و رەها لە شەیدا بوون بە جەستەدا پابەندبوونی و کێشە و گرفتەکانی لە هەڵس و کەوت و هێز و تێپەڕبوون و تێکۆشان و خێرایی بەرزبوونەوە بۆ لای خوای گەورە و پەیوەست بوون بەخودایە.

نەك بۆ رۆحێکی بەبڕوبیانوو ریسوا و بە دیلکراو لە پەیوەست بوون بە لاشە و کێشە و گرفتەکانی، ئەگەر وابێت، ئەوا بەندکراوە بە لاشەکەیدا، جا چۆن دەبێت ئەگەر لێ دابڕا و لێی جیابووەوە، هەموو هێزەکانی لێ کۆبووەوە، کاتێك رۆحەکە لەلاشەکە جیابووەوە ئەوا کاروبارێکی دیکەی دەکەوێتە ئەستۆ.

لە راستیدا خەونەکان موتەواتیرەن لە چین و توێژەکانی ئەوەی ئادەم لەسەر کرداری رۆحەکان پاش مردنی، کەوا ناتوانیت بیخەملێنیت لەسەر شێوەکەی

لەکاتی پەیوەندی کردنی بە لاشە لە کاتێکدا تەنها رۆحێك یان دوان یاخود ژمارەیەکی کەم چەندەها سوپای بەهێز تێك دەشکێنێت، و پێغەمبەر(ﷺ) چەند خەونی بینووە [٢٠٥] کەوا ئەبو بەکر و عومەری لەگەڵدا بووە لە خەودا کە رۆحەکانیان چەندەها سەربازی کوفر و ستەمیان تێك شکاندووە، لە کاتێکدا سەرکەوتوونە بەسەر سوپا زۆر بێ شومارەکانیان لەگەڵ زۆری ژمارەیان و چەك و تەقەمەنیان بەرامبەر لاوازی و کەمی ئیمانداران.

ئەوەی جێی سەرسوڕمانە کە رۆحەکانی ئیمانداران یەکتریان خۆش دەوێت و یەکتر دەناسن و بەیەکتریش دەگەن هەرچەندە دووری نێوانیان مەودایەکی دوور و درێژ بێت، کەچی یەکتر دەناسن و خۆیان بە یەکتر دەناسێنن، هەروەك پێشتر هاوڕێی یەکتر بووبن و لەیەك نەوە و عەشیرەت دابن.

عەبدوڵڵای کوڕی عومەر دەڵێت: رۆحی ئیمانداران بە یەکتر دەگەن ئەگەر ماوەی نێوانیان دوور و درێژ بێت هەرچەندە یەکێکیان هەرگیز ئەوی تر نەبینێت، وە هەندێکیشیان ئەمەیان بەرزکردۆتەوە بۆ پێغەمبەر(ﷺ)[٢٠٦].

عەکرەمە و موجاهید دەڵێن: ئەگەر ئادەمیزادێك نووست دەبێتە هۆکارێك بۆ ئەوەی رۆحەکە بڕوات و لەبنەڕەتیشدا رۆحەکە لە جەستەدایە، جا دەگاتە هەر شوێنێك ئەو بیەوێت مادام لە جەستەکە هاتۆتە دەرەوە و مرۆڤەکە خەوتووە، کاتێك دەگەڕێتەوە بۆ جەستەکە ئادەمیزادەکە بەئاگا دێتەوە هەروەك بەو جێگایەی تیشکی رۆژ وایە کەوا لە زەوی دەدات و لە بنەڕەتیشدا پەیوەستە بە رۆژەوە[٢٠٧].

---

(٢٠٥) سەیری موسلم: (٢٢٦١)، (٢٢٦٧) بکە.

(٢٠٦) مسند أحمد: (٢/١٧٥).

(٢٠٧) شرح الصدور: ٣٤٧

عەبدوڵڵای کوری مندە لە هەندێك خاوەن زانست و زانیاری دەگێڕێتەوە دەڵێت: کەوا رۆح لە کونە لووتی مرۆڤ درێژ دەبێتەوە، لە بنچینەشدا لەجەستە دایە، جا ئەگەر رۆحەکە بەتەواوی هاتە دەرەوە ئەوا دەمرێت، هەروەك کاتێك رووناکی چرا ئەگەر لە نێوان ئەو و نێوان فتیلەکە جیا ببێتەوە، ئایا نابینیت کەوا مەڵبەندی ئاگرەکە لە فتیلەکەودیە، وە رووناکی و تیشکەکەی ماڵەوە پڕ دەکات؟ بەم شێوەیە رۆحیش لە کونەلووتی مرۆڤ درێژ دەبێتەوە لە خەوەکەیدا تاوەکو دەچێتە ئاسمان، و لە وڵاتاندا دەسورێتەوەو دەگات بە رۆحی مردووەکان.

(ئەوانەی دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لەلای پەروەردگارە)

ئەوەی دەڵێت: رۆحی بڕواداران لەلای خودای مەزن و دلۆڤانە، هیچ زیادەڕەوی نەکردووە، تەنها پەیڕەوی کردووە لەگەڵ وتەکانی قورئان، کەوا دەڵێت: خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾ (آل عمران: ١٦٩).

واتە: (بەڵکو ئەوانە زیندوون، لای پەروەردگارییان لە رزق و رۆزی (هەمەجۆر و تایبەت) بەهرەوەرن).

لەوانە پیاوە زانا و ژیرەکان بیانوو بەو وتەیە بهێننەوە، بەو بیانووەی: لەوەی کە محەمەدی کوڕی ئیسحاق الصغانی ریوایەتی کردووە و دەڵێت، یەحیا کوڕی ئەبی بەکر بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لە محەمەد کوڕی عەبدولرەحمان کوڕی ئەبی (ذئب)، ئەویش لە محەمەد کوڕی عەمرو کوڕی عطاء، ئەویش لە سەعیدی کوڕی یەسار، ئەویش لە ئەبو هورەیرە، ئەویش لە پێغەمبەر(ﷺ) فەرموویەتی: (إنّ المیت إذا خرجت نفسه یعرج بها إلی السماء حتی ینتهی بها إلی السماء التي

فيها عز و جل، وإذا كان الرجل السوء يعرج بها إلى السّماء، فإنه لا يفتح له أبواب، فترسل من السماء فتصير الى القبر) [٢٠٨].

واتە: (لە کاتێکدا مردوو کە رۆحەکەی دەردەچێت بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان تاکو دەیبەنە ئەو ئاسمانەی کە زاتی پەروەردگاری لێیە، وە ئەگەر پیاوە مردووەکە کەسێکی خراپ و گوناهکار بێت، رۆحەکەی بەرزدەکرێتەوە بۆ ئاسمان، دەرگای ئاسمانەکانی بۆ ناکرێتەوە، ئینجا لەو ئاسمانەوە دەنێردرێتەوە بۆ ناو گۆڕەکەی).

ئەوە ئیسنادێکە پرسیار لە راستی و دروستی ناکرێت، ئەمەش لە مەسنەدی ئەحمەد و هی دیکەدا هاتووە.

ئەبو داود الطیالیسي دەڵێت: عماد کوری سلمە بۆ ئێمەی گێڕایەوە، لە عاصم کوری بهدلە، ئەویش لە ئەبی وائل، ئەویش لە موسى الاشعري، وتی: رۆحی ئیماندار بۆن خۆشتر لە بۆنی میسك دێتە دەرەوە، جا فریشتکان بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمانەکان دەڵێن: ئێوە و ئەو رۆحە بەخێر بێن، ئینجا لێیان وەردەگرن، لە دەرگایە بەرزی دەکەنەوە، کە کارە چاکەکانی لێی بەرزبۆوە، ئینجا لە ئاسمانەکاندا دەگەشێنەوە وەك ئەوەی کاتێك رۆژ هەڵدێت تاوەکو دەیبەن بۆ لای عەرش، بەڵام کاتێك کەسێکی کافر رۆحەکەی دەردەچێت رۆحەکەی دەبەن، فریشتەکان دەڵێن ئەوە چییە؟ دەڵێن: ئەوە فلانی کوری فلانە ئەو کارە و ئەو کارەی کردووە، لەبەر خراپی کارەکانی فریشتەکان دەڵێن: بەخێر نەیت، بەخێر نەیت، بیگەڕێننەوە، جا دەینێرنەوە بۆ خواردوەی زەوی بۆ ناو گۆڕەکەی.

مالکی کوری ئیبراهیم دەڵێت: داود کوری یەزید الاودی گێڕایەوە وتی: لە عامر الشعبی بینیبووە:

([٢٠٨]) مسند أحمد: ٢/٣٦٤، وە سنن ابن ماجە(٤٢٦٢).

ئەویش لە حوزەیفەی کوڕی الیمان دەڵێت کەوا رۆحەکان لەلای پەروەردگارەوە دەست بەسەرن چاوەڕوانی بەڵێنەکەی دەکات تاوەکو فووەکەی پیادە دەکات [٢٠٩].

جەریر باس دەکاتو دەگێڕێتەوە: لە شەمر کوڕی عەتیە، ئەویش هیلال کوڕی یساف وتی: ئێمە و خەڵکانێك لەلای کەعب و رەبیع کوڕی خیشم و خالد کوڕی عرعرە دانیشتبووین، ئیبنو عەبباس هات، وتی: ئەوە کوڕە مامی پێغەمبەرتانە، وتی: شوێنەکەمان فراوان کرد و جا دانیشت. ئینجا وتی: ئەی کەعب، ئەوەی لە قورئاندا هاتووە دەزانم تەنها چوارشت نەبێت، ماناى ئەوانەم پێ بڵێ: سجِّین چییە؟ و علییون چییە؟ و سدرە المتنهی چیە؟ وە ماناى ئەو ئایەتە چیە؟

کە خوای گەورە بۆ ئیدریسی فەرمووە : ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَاناً عَلِيّاً﴾ (مريم: ٥٧).

وتی: (علیّون): ئەوە ئاسمانی حەوتەمە رۆحی ئیماندارەکانی تیایە، بەلاّم (سجِّین) ئەوا زەوی حەوتەمی هەر خوارەوەیە، رۆحی کافرەکانیش لەژێر چاڵی ئیبلیسە، بەلاّم ئەو فەرموودەیەی خودای گەورە لە بارەی ئیدریس فەرموویەتی: ﴿وَرَفَعْنَاهُ مَكَاناً عَلِيّاً﴾. واتە: (بۆیە ئێمە رێزی زۆرمان لێگرت و پایەدار و بەرز و بلندمان کرد لە جێگە و رێگەی تایبەتدا).

خودای میهرەبان سروشتی بۆ دەنارد و دەیفەرموو من رۆژانە بەرزو بلندت دەکەمەوە وەك کردەوە چاکەکانی نەوەی ئادەم، فریشتە راستگۆکان قسەی لەگەڵدا دەکەن و بە فریشتەی گیانکێشان دەڵێت مردنەکەی دوابخات تاوەکو کردەوە چاکەکانی زیاد بکات، جا لە نێوان هەردوو باڵەکانی هەڵیدەگرت و بەرزی دەکاتەوە تاوەکو دەگاتە ئاسمانی چوارەم ئینجا فریشتەی گیانکێشان پێی دەگات و لە بارەی پێداویستیەکانی قسەی لەگەڵدا دەکات، بە فریشتەکە دەڵێت: ئەو لەکوێیە؟

---

(٢٠٩) شرح الصدور: ٣٣١

دەڵێت: ئەوەتا لە نێوان هەردوو باڵەکانم دایە، فریشتەی گیانکێشان دەڵێت: جێی سەرسوڕمانە من فەرمانم پێکراوە لە ئاسمانی چوارەم رۆحی بکێشم، جا رۆحی دەکێشێت.

بەڵام (سدره المنتهى)، ئەمە سیدرەیەکە لەسەر سەری ئەو فریشتانەی عەرشیان هەڵگرتووە لەوێ زانست و زانیاری دورستکراوان کۆتایی پێ دێت، پاشان هیچ کەسێك لە دوای ئەمە زانیارییەکی لە بارەیەوە نییە بۆیە ناونراوە سدره المنتهى[٢١٠].

ئیبن مندە دەڵێت: وە هیب کوڕی جەریر لە باوکییەوە ریوایەتی کردووە، و یەعقوب القمی لە شمر ریوایەتی کردووە، خالید کوڕی عەبدوڵلا کوڕی عەوا، کورشی حوشب لە قاسم کوڕی عەوف لە رەبیع کوڕی خیثم ریوایەتی کردووە، وتی لە لای کەعب دانیشتبووین، جا باسی ئەمەی کرد.

یعلی کوڕی عبید لە الاجلح دەگێڕێتەوە ئەویش لە ضحاك وتی: ئەگەر رۆحی بەندەیەکی ئیماندار کێشرا ئەوا بەرز دەکرێتەوە بۆ ئاسمانی دونیا، جا فریشتە نزیکەکان لەگەڵ دەردەچن بۆ ئاسمانی دووەم پاشان سێیەم، پاشان چوارەم، پاشان پێنجەم، پاشان شەشەم، پاشان حەوتەم، تاوەکو دەگات بە سدره المنتهى، بە ضحاکم وت: بۆچی ناونراوە سدره المنتهى؟

وتی: چونکە کۆتایی دێت لەوێ هەموو فەرمانێك لەلایەن پەروەردگارەوە دەردەچێت کە گەڕانەوەی بۆ نییە، جا دەڵێت: پەروەردگارم! بەندەکەت فلانە بێگومان خودای گەورە لە بارەی ئەو لەوان زاناترە ئینجا خودای دلۆڤان چەکێکی سەرمۆری بۆ دەنێرێت کە دڵنیای دەکاتەوە لە سزادان و ئەمەش ئەم فەرموودەیەی

(٢١٠) تفسیر القرطبي: ١١/ ١١٨

پەروەردگارە کە دەفەرمووێت: ﴿كَلَّا إِنَّ كِتَابَ الأبْرَارِ لَفِي عِلِّيِّينَ ۞ وَمَا أدْرَاكَ مَا عِلِّيُّونَ ۞ كِتَابٌ مَّرْقُومٌ ۞ يَشْهَدُهُ الْمُقَرَّبُونَ﴾ (المطففين: ١٨-٢١) [٢١١].

واتە: (نەخێر دەستەی سەرفرازان دوورن لەو تەنگانەیە، بەڵکو نامەی کردەوەکانیان دۆسیەی ڕەفتاریان دا لە شوێنە بەرز و بڵندەکانە، جا تۆ چوزانی (عليون) چییە و چۆنە، نامەیەکی (دیار و ئاشکرایە، هەر بە ڕواڵەتیدا دیارە کە خاوەنی سەرفراز و بەختەوەرە، مۆر کراوو لۆك کراویشە، ئەو نامەیە فریشتە نزیکە بەڕێزەکانی لای خوا دەیکەنەوە و بە سەرسامی و خۆشیە سەرنجی چاکە و خواپەرستی چاکان دەدەن و شایەتی لەسەر دەدەن).

ئەم فەرموودەیەش دوورنییە لەو وتەیەی کە وتوویەتی: ئەوانە لە بەهەشتدان، چونکە بە هەشت لەلای (سدره المنتهی)یە، وە بەهەشتیش لەلای پەروەردگارە، و خودای گەورە و میهرەبانیش هەواڵی داوە کەوا ڕۆحی شەهیدەکان لەلای خۆیەتی، پێغەمبەریش(ﷺ) هەواڵی داوە کەوا ڕۆحی شەهید و ئیمانداران لە بەهەشتدا پشوو دەدات و دەسوڕێنەوە هەرچۆنی بیەوێت.

* * *

(ئەوانەی دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لە (جابیه) دان)

هەروەها وتەیەك هەیە دەڵێت: کەوا ڕۆحی ئیمانداران لە (جابیە) [٢١٢] دان و ڕۆحی کافرانیش لە (حەزرەمووتە) لە بەرهوت، ئەبو محەمەد کوڕی حەزم دەڵێت[٢١٣]. ئەمە وتەی رافزییەکانە وە هەروەها دەڵێت: بەڵکو کۆمەڵێك لە ئەهلی سوننە ئەمە دەڵێن.

---

(٢١١) تفسير القرطبي: ٢٦٢/١٩

(٢١٢) الجابيه: ناوی شوێنێکە لە نزیك دیمەشق.

(٢١٣) الفصل في الملل: ٦٩/٤

ئەبو عەبدوڵلا بن مندە دەڵێت: لە کۆمەڵێك لـە سـەحابە و تـابعين ريوايـەتی کردووە، ئەحمەد کوڕی عاصم بۆی گێڕاوەتەوە، ئەويش لە هەمام

دەڵێت: قەتادە بۆی گێڕامەوە وتی: پياوێك لە سەعيد کوڕی موسەيب گێڕايەوە، ئەويش لە عەبدوڵڵای کوڕی عمرو کەوا وتوويـەتی: ڕۆحـی ئيمانـداران لـە جابيـە کۆدەبێتەوە، و ڕۆحی کافرەکانيش لە خاکی سبخە لە حەزرەمەوت کۆدەبێتەوە پێی دەڵێن: برهوت[٢١٤].

پاشان لە ڕێگای حماد کوڕی سلمە گێڕايەوە، ئەويش لە عبدالجليل کوڕی عەتيە، ئەويش لە شەهر کوڕی حوشب کـەوا کـەعب، عەبـدوڵڵای کـوڕی عمـروی بينـووە خەڵکی زۆر پرسيارييان لەسەر ئـەم مەسـەلەيە لێکـردووە، بـە پيـاوێکی وتـووە، پرسياری لیٚ بکە ڕۆحی ئيمانداران و ڕۆحی کافران لە کویٚ دايە؟

جا پرسياری لیٚ کرد، ئينجا عەبدوڵلا وتـی: ڕۆحـی ئيمانـداران لـە جابيـە دان، و ڕۆحی کافرانيش لە بەرهووت دان.

ئيبن مندە دەڵێت: ئەبو داودو کەسانێکی لە عبدالجليل ريوايەتی کردووە، پاشان لە حەديسێکی سوفيان گێڕايەتيەوە ئـەويش لـە فـرات القـزاز، ئـەويش لـە ئـەبی توفەيڵ ئەويش لە عەلی، وتی: باشترين بير لەسەر زەوی زەمزەمە، وە خراپترين بير لەسەر زەوی لە بەرهووت دايە لە حەزرەمەوت، باشـترين دۆڵ لەسـەر زەوی دۆڵـی مەککەيە، ئەو دۆڵەش کە ئادەمی تێدا دابەزی لە هيندستان بۆ ئێوە باشـترينيانە، وە خراپترين دۆڵيش لەسەر زەوی دۆڵی (احقاف)ـە لـە حەزرەمـەوت کـەوا دۆڵـی ڕۆحی کافرانی تێدا فرێ دەدرێت.

هەروەها ئيبن مندە دەڵێت: حماد کوڕی سلمە ريوايەتی کردووە، لە عەلی کـوڕی زەيد، ئەويش لە يوسف کوڕی ميهران، ئـەويش لـە ئيبنـو عـەبباس، ئـەويش لـە عەلی، ڕق وکينەترين پارچە لەسەر زەوی دۆڵێکە لە حەزرەمـەوت پێـی دەوترێـت:

(٢١٤) شرح الصدور: ٣١٢

بەرهووت، کەوا ڕۆحی کافرەکانی تێدایـە، وە بیرێکـی تێدایـە لـە ڕۆژدا ئاوەکـەی ڕەشە هەروەك کێم و زوخاوە جڕ و جانەوەری تێدا دەچێت.

پاشان لە ڕێگای ئیسماعیل کوڕی ئیسحاقی قازی گێڕاوەتەوە و دەڵێت: عـەلی کوڕی عەبدوڵڵا بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەویش لـە سـوفیان ئـەویش لـە ابـان کـوڕی سەعلەب وتی: پیاوێك وتی: دۆڵێـك هەیـە، واتـە: دۆڵـی حەزرەمـەوت، هـەروەك دەنگی خەڵکانێکی تێدا کۆدەبێتـەوە و دەڵێن: ون: ئەی دومە ئەی دومە! ابان وتی: پیاوێك لە خاوەن کتێبەکان بۆ ئێمەی گێڕایەوە کە (دومـە) ئـەو فریـشتەیە کـەوا لەسەر ڕۆحی کافرەکاندایە[٢١٥].

سفیان وتی: پرسیارمان لە خەڵکی حەزرەمەوت کرد لە بـارەی دۆڵەکـە، وتیـان: کەس ناتوانێت شەو تێیدا بمێنێتەوە[٢١٦].

(ئەوانەی دەڵێن: ڕۆحەکان لەسەر زەوی کۆدەبێتەوە)

بەڵام وتەی ئەو کەسەی کە دەڵێت: کەوا ڕۆحەکان لـە زەویـدا کۆدەبێتـەوە خـودای گەورە لەبارەیەوە فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِن بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ﴾ (الأنبياء:١٠٥).

واتە: (سوێند بەخوا بەڕاستی ئێمە لە کتێبی زەبووردا دوای تـەورات بڕیارمانـداوە کە بێگومان بەندە شیاو و چاکەکانم دەبنە خاوەنی زەوی). جا ئەگەر ئەوەی خـوای گەورە لە بارەیەوە فەرموویەتی تەفسیری ئایەتەکە بێت، ئەوا تەفسیری ئـەو وتەیـە نیە.

([٢١٥]) شرح الصدور: ٣١٧

([٢١٦]) شرح الصدور: ٣١٧

خەڵکی ناکۆك جیاوازن لە بارەی ئەو زەوییە لێرەدا باسکراوە، سەعیدی کوڕی جوبەیر لە ئیبنو عەبباس دەگەڕێتەوە و دەڵێت: ئەمە زەوی بەهەشتە، ئەمەش تەفسیر و لێکدانەوەی زۆربەی توێژەر و لێکدەرەوەکانەن لە ئیبنو عەبباسەوە وتەیەکی دیکەش هەیە و دەڵێت: ئەو دونیایە کەوا خوای گەورە بۆ محەمەد(ﷺ) رزگاری کردووە و ئەم وتەیەش وتەیەکی دروستە، هاوشێوەکەش ئەو فەرموودەیە کە خوای گەورە لە سورەتی(النور) دا فەرموویەتی: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُم فِي الأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ﴾(النور: ٥٥).
واتە: (خوا بەڵێنی دڵنیا بەخش و تەواوی داوە بە وانەی باوەڕییان هێناوە لە ئێوەو کار و کردەوە چاکەکانیان ئەنجام داوە بە راستی لە ئایندەیەکی نزیکدا جێنشین و پایەداریان دەکات لە وڵاتدا هەروەك چۆن ئیماندارانی پێش ئەمانی جێنشین کردووە).

لە سەحیحێکی پێغەمبەردا(ﷺ) هاتووە و دەفەرموێت: (زويت لي الأرض مشارقها ومغاربها، وسيبلغ ملك أمتي ما زوي منها) [٢١٧] واتە: (زەوی رۆژهەڵات و رۆژ ئاواییەکەی بۆ من کۆکرایەوە و گۆشەگیر بوو، جا لەوەی بۆ من کۆکرایەوە دەبێتە موڵك و میراتی ئۆممەتەکەم)

بەشێك لە لێکدەرەوەکان دەڵێن: مەبەست لەو حەدیسە: زەوی (بيت المقدس)ـە، ئەمەش ئەو زەوییەیە کە خودای گەورە بەندە چاکەکانی دەکاتە خاوەنی، ئەم ئایەتەش تایبەت نییە بەم مەسەلەیە.

(ئەوەی دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە ئاسمانی حەوتەم دایە)

ئەوانەی دەڵێن: کەوا رۆحی ئیماندارەکان لە (عليين)ە لە ئاسمانی حەوتەمدا، بۆ رۆحی کافرەکانیش لە (سجين)ە لە زەوی حەوتەم: ئەمە وتەی کۆمەڵێکە لە

---

(٢١٧) مسلم: (٢٨٨٩)وە مسند احمد: ٥/٢٧٨

پێشینەکان و پاشینەکان و بەڵگەشیان لەسەر ئەم فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ) کە دەفەرمووێت: (اللهم الرفيق الأعلى)[218]. پێشتر حەدیسەکەی ئەبو هورەیرە باسکرا: (إن الميت إذا خرجت روحه عرج بها إلى السّماء حتى ينتهي بها الى السّماء السابعة التي فيهاالله عزوجل).

واتە: (کاتێك مردوو گیانی دەکێشرێت بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان تا دەگاتە ئاسمانی حەوتەم کە خودای عزوجل لەوێیە).

فەرموودەی ئەبی موسی باسکرا: رۆحەکە بەرز دەکرێتەوە تاوەکو لەلای عەرش کۆتایی پێ دێت. وتەی حوزەیفەش باسکرا، رۆحەکەی لەلای پەروەردگار دەست بەسەرە، وە وتەی عەبدوڵلای کوڕی عومەریش باسکرا، ئەو رۆحانە لەلای خودای گەورە و دڵۆڤانە.

ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ) باسکرا: (إن أرواح الشهداء تأوي الى قناديل تحت العرش).

حەدیسەکەی براء کوڕی عازبیش باسکرا، رۆحەکە لەئاسمانێکەوە بۆ ئاسمانێکی تر بەرز دەکرێتەوە،و لە هەموو ئاسمانێکدا فریشتە نزیکەکان لێی کۆدەبنەوە، تاوەکو دەیگەنن بۆ ئاسمانی حەوتەم، لە وتەیەکی دیکە: بۆ ئەو ئاسمانەی کەوا خودای عزوجل تیایەتی.

بەڵام ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی لەوێ جێگیر دەبێت و ئارام دەگرێت، بەڵکو بەرزی دەکەنەوە بۆ ئەوێ بۆ ئەوەی پیشانی خوای گەورەی بدەن، جا لەوێ فەرمانی بۆ دەدردەچێت و کتێبەکەی بۆ دەنوسرێت ئایا ئەهلی (عیلین)ە یاخود لە ئەهلی (سجین)ە، پاشان دەگەڕێتەوە بۆ ناو گۆڕ بۆ کاروبارەکان پاشان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو شوێنەی لەوێ دانرابوو، جا رۆحی ئیمانداران لە (عليين)ە بەگوێرەی پلە و پایەیان، وە رۆحی کافرەکانیش لە (سجين)بە گوێرەی پلە و پایەیان.

---

(218) مسلم: (2444).

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە بیری زەمزەم کۆدەبێتەوە)

هەندێك فەرموودە دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە بیری زەمـزەم کۆدەبێتــەوە، هیچ بەڵگە لەسەر ئەمە نییە لە قورئان و نە لە سوننەش، نـە وتـەی خاوەنەکـە باوەری پێ دەکرێت، وە نـە دروستیـشە، چـونکە ئـەو بـیرە جێگـای ئـەو هـەمو ئیماندارانەی تیا نابێتەوە، ئەمەش پێچەوانەی ئەو حەدیسەیە کەوا رۆحی ئیمان باڵندەیەکە لە بەروبوومی درەختی بەهەشت دەخوات.

بە گشتی ئەو وتەیە لە هەموو وتەکانی دیکە نارەوا و خراپترە، وە لەو وتەیـە خراپترە کە دەوترێت: کەوا رۆحی ئیمانداران لە (جابیــە)یــە، چـونکە ئـەو شـوێ ئاسمانێکی فراوانی هەیە بە پێچەوانەی بیرە تەنگەبەرەکە.

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: رۆحی ئیمانداران لە ژیانی بەرزەخی زەویدایە)

ئەو وتەیەی کەوا دەڵێت: رۆحی ئیمانداران لە بەرزەخدایە لەســەر زەوی دەڕوا بۆ هەر شوێنێك کە بیەوێت، ئەمە لە سەلمانی فارس ریوایــەت کـراوە، بـەرزەخ بەربەستە لە نێوان دوو شت، هەروەك سەلمان مەبەستی بێت لەزەوییــەك لـە نێـ دونیا و رۆژی دواییدا جا رۆح لەو زەویەدا بە ویستی خۆی هاتوچۆ دەکات.

ئەم وتەیەش بەهێزە چونکە لە دونیا دابڕاوە نەچۆتە رۆژی دوایی، بـەڵکو ئـەو بەرزەخدایە لە نێوانیاندا، جا رۆحی ئیمانداران لـە بــەرزەخێکی فراواندایـە رۆ رەیحان و خۆشی و نیعمەتی تێدایە، وە رۆحی کافرەکانیش لە بەرزەخێکی تــەنگ ناخۆش دایە کەوا خەم و خەفەت و ئازاری تێدایە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمِـن وَرَائِهِـم بَـرْزَخٌ إِلَـى يَـوْمِ يُبْعَثُـونَ﴾ (المؤمنـ ١٠٠)

واته: (دەبێت لە جیهانی بەرزەخدا، لە نێوان مردن و زیندووبوونـەوەدا تـا کاتێـك زیندوو دەکرێنەوە چاوەڕێ بێت).

جا بەرزەخ لێرەدا لە نێوان دونیـا و ڕۆژی دواییـە، وە بنـچینەکەی بەربەسـت و ڕێگرە لە نێوان دوو شت.

❊ ❊ ❊

(بۆ ئەوانەی دەڵێن: ڕۆحی ئیمانداران لەلای دەستە ڕاستی ئادەم و هی کافرەکانیش لەلای چەپیەتی)

بەڵام ئەوەی کە دەڵێت: کەوا ڕۆحی ئیماندارەکان لەلای دەستی چەپی ئادەمـە، وە ڕۆحـی کافرەکـانیش لـە لای چـەپیەتی، ئەمـە حەدیـسێکی شـەورەوەکەی پێغەمبەرە(ﷺ)، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) ئەوانەی بـەو جـۆرە بـینی، ئەمـەش ئەوە ناگەیەنێت کە ڕێكو ڕاست لە ڕاستی و چـەپی ئـادەم بێـت، بـەڵکو دەشـێت ئەوانە لەلای ڕاستیدا بێت ئەوانە لە بەرزی و خۆشی و شادی بێت، ئەوانەی لـەلای چەپی بێت ئەوانە لە خوارەوە و ناخۆش و بەند کردن دا بێت.

ابـو محمـد کـوڕی حـەزم [٢١٩] دەڵێـت: ئـەو بەرزەخـەی پێغەمبـەر(ﷺ) لـە شەورەوەکەیدا بینی لە لای ئاسمانی زەویدا فەرمووی: ئەمەش لـە کـاتی نـەمان و پچڕانی توخمەکاندا بوو، وتی ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی لەژێری ئاسمانـدا بـوو بە جۆرێك توخمەکانی وەك (ئاو و خۆڵ و ئاگر و هەوا) پچڕاوە.

ئەوەی کە وتراوە، ئەگەر هاتوو خاوەن ڕۆحە شادومانەکان لەلای دەستە ڕاستی ئادەم بێت، ئادەمیش لە ئاسمانی دونیایە، سەلمێنراوویشە کە ڕۆحی شەهیدەکان لە ژێر سیبەری عەرش دان، عەرشیش لەسەر ئاسمانی حەوتەمدایە، جا چـۆن دەبێـت

(٢١٩) الفصل في الملل: ٤/٦٧.

لەلای راستی ئادەم دابێت، ئایا چۆن پێغەمبەر(ﷺ) لەوێ لە ئاسمانی دونیا ئەمەی بینیوە؟

وەڵامەکە لە چەند روویەکەوەیە:

یەکەم: ئەمە نەگونجاو نییە و قەدەغە ناکرێت لەوەی لە دەستە راستی ئادەم دا بێت لە شوێنێکی بەرزە، هەروەك رۆحی کافەرکانیش لەلای چەپیەتی لە رووی خوارەوە.

دووەم: نەشیاو و قەدەغە نابێت کەوا لە ئاسمانی دونیا پیشانی پێغەمبەر(ﷺ) درابێت و ئەگەر هاتوو لەسەرووی ئەمەوە جێگیر کرابێت.

سێیەم: لە راستیدا ئەو هەواڵی تەداوە کە هەموو رۆحە شادومانەکان لەوێ بووبن بەڵکو فەرموویەتی: (فإذا عن يمينه أسودة وعن يساره أسودة). بەڵکو زانراویشە کەوا رۆحی ئیبراهیم و موسی لە سەرەوەن لە ئاسمانی شەشەم و حەوتەمدان، وە رۆحی ئیماندارەکانیش بە گوێرەی پلە و پایەیان هەندێکییان لە هەندێکییان بەرزترن، هەروەك رۆحی کافرەکانیش هەندێکییان لە خوارەوەیە هەندێکیان دان بە گوێرەی پلە و پایەیان، خوای گەورەش زاناترە.

***

دەربارەی راو پێشنیاری ئیبن حزم لە بارەی جێگیربوونی رۆح

بەڵام بە گوێرەی وتەی ئەبی محەمەد بن حەزم: رۆحەکە دەچەسپێ و جێگیر دەبێت بە جۆرێك پێش دروستبونی لاشەی دابێت، ئەمەش دەوەستێتە سەر ئەو مەزهەبەی کەوا خۆی هەڵیبژاردووە، ئەمەش رۆحی ئەو دروستکراوانەیە پێش جەستەکانیان، وە ئەمەش لەناو خەڵکدا دوو وتە هەیە، زۆربەیان لەسەر ئەوەن کە رۆحەکان دوایی جەستەکان دروست بوونە. ئەوان دەڵێن: رۆحەکان پێش جەستەکاز دروست بوونە ئەوا بەڵگەیەکیان بە دەستەوە نییە لە قورئان و سوننەتەوە

نەیەکدەنگی زانایان تەنها ئەوە نەبێت کەوا لەهەندێك دەق تێگەیشتوون ئەمەش بەڵگە نییە لەسەری یاخود حەدیسە دروستەکان، هەروەك ئەبو محەمەد بن حزم بیانوو دەهێنێتەوە بەو فەرمودەیەی خوای گەورە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ﴾ (الأعراف: ١٧٢).

واتە: (یادی ئەو کاتەش بکەنەوە کە پەروەردگارت پێشتا وپشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوە (لە جیهانی پەنهان و شارەوەدا پەیمانی لێوەرگرتن) و کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە (پێی فەرموون): ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟. ئەو نیشانانەی کەوا پێشینەکان باسیان کردووە لە دەرچوونی نەوەی ئادەم لە بڕبڕەی پشتیدا، پاشان پەیمانی لێوەرگرتن و گەڕێندرانەوە بۆ بڕبڕەی پشتی و کەوا وەك و نەوە دەریاندەچووێنێت.

خوای پەروەردگاری دابەشی کردوون بۆ خۆشی و ناخۆشی، خودای گەورە و میهرەبان ئەجەل و رزق و رۆزیی و کردەوەکانیان کەوا لە خێر و شەڕ تووشییان دەبێت هەمووی بۆیان نووسیوە، پاشان دەڵێت: ئیسحاق وتی: زانایان یەکدەنگ و کۆکن کەوا رۆحەکان پێش جەستەکان هێناویانە قسە پێکردن: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ* أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ﴾ (الأعراف: ١٧٢-١٧٣).

واتە: (کردنی بەشایەت بەسەر خۆیانەوە (پێی فەرموون: ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟ هەموو وتیان: نابێت تۆ خوای ئێمە نەبیت، بەڵێ شایەتیمان داوە (کە تۆ پەروەردگارمانیت)، ئەمەش بۆ ئەوەی نەوەکو لە رۆژی قیامەتدا بڵێن، بەراستی ئێمە لەمە بێ ئاگا بووین!! یاخود نەوەك بڵێن: جا ئێمە چی بکەین، بە راستی ئێمە باو و باپیرانمان لە پێشدا هاوەڵیان بۆ خوا داناوە).

هەروەها دەفەرموویت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ (الأعراف: ١١).

واتە: (سوێند بەخوا بەراستی ئێمە (باوە گەورەی) ئێوەمان دروست کرد و نەخش و نیگاری ڕواڵەت و ڕوخساری ئێوەمان کێشا، پاشان وتمان بە فریشتەکان، ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم (سوژدەی ڕێز بە فەرمانی خوا) جا هەموو فریشتەکان سوژدەیان برد).

خوای گەورە هەموو ڕۆحەکانی بە یەکجار دروست کرد کەوا دەروونە، وە هەروەها پێغەمبەریش(ﷺ) لە حەدیسێکدا هەواڵی داوە: (أنّ الأرواح جنود مجندة فما تعارف منها أئتلف وما تناكر منها اختلف)

خوای گەورە پەیمان و شایەتی لێ وەرگرتن لە کاتێکدا ئەو دروستکراوێکی ڕوخسار کێشراو وئاقڵ بوو پێش ئەوەی فەرمان بە فریشتەکان بکات سوژدەی بۆ ئادەم ببەن، پێش ئەوەی ڕۆحەکە بچێتە جەستەکان، و جەستەکانیش لەو ڕۆژەدا تەنها خۆڵ بوون.

بۆ ئەو دەرکەوت و ساخبوونەوەیە باسی هەندێك دەکەین لە وەڵامدانەوەی پرسیار کردن لە بارەی ڕۆحەکان ئایا لەگەڵ جەستەکان دروست بوونە یاخود لە پێش جەستەکان؟ ئەگەر لێرەدا مەبەست قسە کردن بێت لەسەر جێگیر بوونی ڕۆحەکان لە دوای مردن، وە فەرموویەتی: لە ڕاستیدا لەو بەرزەخەدا سەقامگیر دەبێت کەوا لە پێش ئەوەی جەستەکان دروست بێت وە ستاوە لەسەر ئەو بیروباوەڕە کەوا باوەڕی پێیەتی، وە فەرموودەکەی کەوا ڕۆحە شادەکان و دڵخۆشەکان لەلای دەستە ڕاستی ئادەمن، و ڕۆحی کافرەکانیش لەلای چەپیەتی، هەروەك پێغەمبەر(ﷺ) هەواڵی پێداوە و فەرموودەکەی: ئەو ڕۆحانە لەو شوێنانەن کەوا توخم و پێکهاتەکان پچڕاون، ئەمەش هیچ بەڵگەی لەسەر نییە نەلە قورئان وە نە لە سوننەت، هاوشێوەشی نییە لەگەڵ وتەکانی زانا ئیسلامییەکان، حەدیسە

دروستەکانیش بەڵگەن لەسەر ئەوەی رۆحەکان لەسەرووی توخمەکانن لە بەهەشتدا لەلای پەروەردگار، بەڵگەی قورئانیش بەڵگە و متمانەیە لەسەر ئەمە، ئەبو محەمەدیش رێککەوتووە لەسەر ئەوەی رۆحی شەهیدەکان لە بەهەشتدان و زانراویشە کەوا راستگۆیان لەوان باشترن، جا چۆن دەبێت رۆحی ئەبی بەکری صدیق و عەبدوڵلای کوری مەسعود، وە ئەبی ئەلدەردا و حوزەیفەی کوری یەمان و ئەوانەی وەك ئەوانە ﷺ لەلای پچرانی توخمەکان بێت وەکو (ئاو و خۆڵ و ئاگر و هەوا). ئەمەش لە ژێر ئاسمانی دونیایە، وە ئایا دەبێت رۆحی شەهیدەکانی سەردەمی تێمە لەسەرووی توخمەکانەوە بێت لەسەرووی ئاسمانەکاندا بێت؟

***

(بۆ ئەوانەی دەڵێت:
کەوا جێگیربوونی رۆح بە ویست و ئارەزووی خۆی نیە)

بەڵام بە وتەی ئەو کەسەی دەڵێت: جێگیربوونی رۆح بە ئارەزووی خۆی نییە، ئەمەش وتەیەکە کە دەڵێت: رۆحیش نیشانەیەکە لە نیشانەکانی جەستە، کە ئەویش ژیانە، وە ئەمەش وتەی ئیبن باقلانی و ئەوانەی شوێنکەوتەی ئەون، هەروەها ئەبو هندیل العلافیش دەڵێت: دڵ و دەروون نیشانەیەکە لە نیشانەکان، ئەو وا دەستنیشان و جیای نەکردۆتەوە بەوەی کە ژیانە هەروەك ئیبن باقلای جیای کردۆتەوە، پاشان وتی: ئەو واتە رۆح نیشانەیەکە یاخود بەشێکە وەك بەشەکانی جەستە.

هەندێکی تر لایان وایە کاتێك لاشە دەمرێت رۆحەکەی ون دەبێت و نامێنێت وەك پێشتر باسکرا، وەك هەموو بەش و نیشانەکانی مەرجدار بە ژیان، هەندێکی دیکە لەوانە دەڵێن: ئەو نیشانەیە لە دوو سەردەمدا نامێنێت، هەروەك زۆربەی

ئەشعەرییەکان وا دەڵێن، جا لە وتەکانیان: کەوا رۆحی ئێستای ئادەمیزاد ئەو رۆحەی پێشتر نییە، وە نابێت لێی جیا بێتەوە و پاشان رۆحەکە بگەڕێتەوە بۆ ماوەی کاتژمێرێك زیاتر لە هەزار رۆحی بۆ بگۆڕێت لەسەردەمێك و ئەوەی دادێت، جا ئەگەر مرد هیچ رۆحێك نیە بەرزبکرێتەوە بۆ ئاسمان وپاشان بگەڕێتەوە بۆ ناوگۆڕ پاشان فریشتەکان هەڵیبگرن و دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکەنەوە رۆحەکە نەخۆشی و نیعمەت دەبینێت و نە ناخۆشی و ئازار دەبینێت، بەڵکو تەنها لاشەکەیە خۆشی و ناخۆشی دەبینێت ئەگەر خوا ویستی لەسەر بێت ئەوا نیعمەت یاخود ئازاری دەدات جا ژیانی بۆ دەگەڕێتەوە لەو کاتەی دەیەوێت نیعمەتی پێ ببەخشێت یاخود سزای بدات، ئەگەر نا هیچ رۆحێك لەوێ نییە ئێستا وەستاو بێت بە خۆیەوە.

هەندێك لە زانایان دەڵێت: ژیان دەگەڕێتەوە بۆ کلێنجە واتە خواررووی ئێسکی بڕبڕەی پشت جا ئەمەیە نیعمەت و خۆش دەبینێت یاخود ناخۆشی و سزا و ئازار.

ئەم وتەیە قورئان و سوننەت و یەکدەنگی سەحابە رەتی دەکاتەوە، بەڵگە و شایەتی زانایان و ژیر و زرنگ و هۆشیاران، بێگومان خوای گەورە قسەی کردووە لەگەڵ دەروونداا بە گەڕانەوە و چوونەژوورەوە و هاتنە دەرەوە، وە دەق و بەڵگەی دروست هەیە لەسەر ئەوەی رۆح بەرزدەکرێتەوە و دادەبەزێت و دەگیرێت و رەوانە دەکرێت و دەرگای ئاسمانەکان بۆ دەکرێتەوە و کڕنۆش دەبات و قەسەش دەکات، وەکفن دەکرێت لە کفنەکانی بەهەشت یاخود ئاگر، هەروەها فریشتەی گیانکێشان بە دەستی خۆی هەڵدەگرێت و پاشان فریشتەکان دەستا و دەستی پێدەکەن جا بە بۆنخۆشترین بۆنی میسك بۆندەکرێت، یاخود بۆنێکی بۆگەنی لێدێت، هەروەها لە ئاسمانێکەوە بۆ ئاسمانێکی تر دەنێردرێت، پاشان لەگەڵ فریشتەکان دەگەڕێتەوە سەرزەوی جا ئەوکاتەی رۆحەکە دەردەچێت چاو بە دوایدا دەکەوێت بە جۆرێك دەبینێت تاوەکو دەچێتە دەرەوە.

قورئـان دەیـــەلێنێت لەســەر ئـەوەی رۆح لــە شــوێنێك بـۆ شــوێنێکی دیکـە دەگوازرێتەوە تاوەکو دەگاتە گەروو لە جوولەکردنیدا، هەموو ئەوانەی باسمـان کـرد بەڵگەن لەسەر ئەوەی رۆحـەکان دەگـەن بـە یـەکتر و یـەکتر دەناسـن، بێگومـان پێغەمبەر(ﷺ) لەشەورۆیەکەیدا رۆحەکانی بینی لە دەسـتی راسـتی ئـادەم و لـە دەسـتەی چـەپی بـوون، پێغەمبـەر(ﷺ) هـەواڵی داوە کـەوا رۆحـی ئیمانـدار باڵندەیەکی سەوزدایە، وە خوای گەورەش هەواڵی داوە لـەبارەی رۆحـی فرعـەون و یاوەرەکانی کەوا بەیانیان و ئێواران لەسەر ئاگری دۆزەخ پیشانی دەدرێت.

وە لە کاتێکدا ئیبن باقلانی پێـداگیری دەکـات لەوەڵامەکـەداو دەڵێـت: لەسـەر ئەمەدا یەکێك لەو دووروەدا دەردەچێت، یان پیشاندانی لە ژیاندا لە یەکەم بەشـە لە بەشەکانی جەستەدا دادەنرێت، وە یان ئەوەتا بۆ ئەو ژیانە و نیعمەت و ئـێش و ئازاردا لاشەیەکی دیکە دروست دەکرێت.

ئەو وتەیەکە لە مەبەست و نیەتێکی گەندەڵ و خراپدایە لە زۆر رووەوە، وە ئایـا چ وتەیەك لەو وتەیە خراپترە کەوا رۆحـی ئـادەمیزدا دابنێـت بـە نیـشانەیەك لـە نیشانەکانی هەموو کاتژمێرێك بگۆرێت جار بە جار خۆشەویـستربێت، جـا ئەگـەر ئەو نیشانەیە واتە رۆحەکە جیابووەوە ئەوا لە پاش جیابوونەوەیەکە رۆحێـك نییـە نیعمـەت و خۆشـی وە سـزا و ئـێش و ئـازار ببینێـت وە نەبەرزدەبێتـەوە و نەداشدەبەزێت و نەدەشگیرێت و نەرەوانەش دەکرێتەوە؟

ئەو وتـەیە پێچەوانەیە لەگەڵ عـەقڵ و دەقەکانی قورئان و سوننەت و ئەخلاقـدا، ئەم وتەیەش هی کەسێکە کەوا خۆی نەناسێت، جا لە باسـەکانی دا هـاتوو بەڵگـە لەسەر هەڵبەستن و بووختانی ئەو بابەتە دەهێننەوە انشاءالله.

ئەمەش وتەیەکە کەسێك لە پێشینەکانی ئومەت نـەیووتووە، و نـە لـە سـەحابە و شوێنکەوتوانیش و نەزایانی ئیسلامیش.

❊❊❊

ئەوانەی دەڵێن:
کەوا سەقامگیربوونی رۆح لە دوای مردندا لەناو لاشەیەکی دیکەیە؟

بەڵام ئەو وتەیە کە دەڵێت: کەوا جێگیربوونی رۆح لە دوای مردندا لەناو لاشەیەکی دیکەدا بێت جگە لەو لاشەیە، جا ئەم وتەیە هەق وناهەقی تێدایە.

جا هەق و رەواکەی کەوا پێغەمبەری راستگۆ و باوەڕپێکراو(ﷺ) هەواڵی داوە لە بارەی رۆحی شەهیدەکان کەوا لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدایە، دەچن بۆ لای ئەو چراخانەی بە عەرشدا هەڵواسراوە، هەروەك لانە وایە بۆ باڵندەکان، بێگومان لە فەرموودەکەیدا ئاشکرای کردووە (جعل الله أرواحهم في أجواف طير خضر).

واتە: (خوای گەورە رۆحەکانیان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوزدا داناوە).

بەڵام بە نیسبەت ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەر(ﷺ) : (نسمة المؤمن طائر يعلق في شجر الجنّة).

واتە: (رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە لە دار و درەختی بەهەشت دەخوات).

لەوانەیە ئەو باڵندەیە بۆ رۆحەکە سوابووێك بێت بۆ ئەو وەك لاشە، ئەمەش بۆ هۆکارێك لە ئیمانداران و شەهیدان دەبێت، لەوانەشە رۆحەکە لە شێوەی باڵندە بێت، ئەمەش خواست و ئارەزووی ئەبی محمەد کوڕی حەزم و ئەبی عومەر کوڕی عبدالبّر، لەمەوپێش قسەیان کرد لەسەر وتەکانی ئەبی عومەر.

بەڵام ئیبن حزم [٢٢٠] کە دەڵێت: مانای ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرﷺ: (نسمة المؤمن طائر يعلق)

ئەمە لەسەر دەرکەوتە و شێوەی دەرەوەیدایە، نەك لەسەر گومان و بۆچوونی نەزانەکان، لەکاتێکدا پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا رۆحی ئیماندار باڵندەیەکە

---

(٢٢٠) الفصل في الملل: ٤/٧٧

دەخوات، بە مانای ئەو لە بەهەشتدا دەفڕێت، نەك شێوەكەی گۆڕابێت لە وێنەی باڵندەدا.

وتی: بەڵام ئەو زیادەیەی كەوا تێیدا هاتووە بەوەی لەناو سكی باڵندەیەكی سەوزدایە، بەڵكو ئەو سیفەتی ئەو چرایانەن كەوا بۆ لای دەچن، هەردوو حەدیسەكەش پێكەوە یەك حەدیسە، ئا ئەمەیە ئەوەی وتوویەتی بە مەبەستی فەسادی بە وتە و بە مانا، جا ئەو حەدیسە دەفەرمووێت رۆحی ئیماندار باڵندەیەكە لە دەرختی بەهەشت دەخوات هەمان ئەو حەدیسە نییە كە دەفەرمووێت رۆحی شەهیدەكان لەناو سكی باڵندەیەكی سەوزدایە، ئەوەی باسكراوە لەوانەیە لە حەدیسی یەكەمدا بێت، بەڵام لە حەدیسی دووەمدا لەوانەنیە وابێت، جا پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە: (أن أرواحهم في حواصل طير)، لە وشەی راڤەیەكی دیكەدا: (في أجواف طير خضر) وە لە وشە ودەربڕینێكی دیكەدا: (بيض) هاتووە، ئەو باڵندەیە پشوو دەدات لە بەهەشتدا و لە بەروبوومەكەی دەخوات و لە رووبارەكانی دەخواتەوە، پاشان دەچێت بۆ لای ئەو چراخانانەی لە ژێر عەرشدا ئەوچرایانە بۆ ئەو لانە وایە بۆ باڵندەكە، وە ئەو وتەیەی كە دەڵێت: لەناو سكی ئەو باڵندەیە بریتییە لە سیفەتی ئەو چراخانەی كەوا رۆحە كە بۆی دەچێت ئەمەش هەڵەیەكی هەمیشەییە.

بەڵكو ئەو چراخانە مەنزڵگا و لانەی ئەو باڵندانەیە جا لێرەدا سێ كاروبار هەیە حەدیسەكە دەریخستووە:

رۆحەكان، باڵندەیەكە كەوا رۆحەكە لەناو سكی دایە، وە ئەو چراخان و قوتیلاش مەنزڵگا و لانەن بۆ ئەو باڵندانە، و چراخان و قوتیلەكانیش جێگیرن لەژێر عەرشدا و پشوو نادەن، بەڵام باڵندەكە پشوو دەدات و دێت و دەڕوات و رۆحەكانیش لەناو سكی دایە.

وتراوە: لەوانەیە رۆحەکە خۆی وەك باڵندەکە لیّ بکات، یاخود شێوازی خۆی وەك لاشەی باڵندەکە لیّ کردووە، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فِي أَيِّ صُورَةٍ مَّا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾ (الإنفطار: ٨).

واتە: (لە هەر شێوە و شێوازێکدا کە ویستوویەتی تۆی رێکخستووە و ئەندامەکانتی بەیەکەوە لکاندووە). وە فەرموودەکەی بە مانا و دەربڕینێکی دیکە دەلالەت لەسەر دەکات، رۆحەکانیان وەك باڵندەیەکی سەوز وایە، هەروەها ئیبن ئەبی شیبە ریوایەتی کردووە کەوا ئەبو معاویە بۆی گێڕاوەتەوە ئەویش لە الاعمش، ئەویش لە عبدالله کوڕی مورە ئەویش لە مسروق، ئەویش لە عبدالله[٢٢١].

بەڵام حەدیسی کەعبی کوڕی مالیك: لە هەر چوار سوننەتەکە و مەسنەدی ئەحمەد دا هەیە، کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (إن أرواح الشهداء في طير خضر تعلق من ثمر الجنّة أو شجر الجنّة)[٢٢٢].

ترمزی دەڵێت: ئەو حەدیسێکی (حسن صحيح)ە، هیچ سڵەمینەوە و پارێزیەکی تیا نییە، هیچ یاسایەك لە یاساکانی شەرع بەتاڵ ناکاتەوە، وە پێچەوانەی هیچ دەقێکی قورئان و سوننەتێك نیە کە لە پێغەمبەرەوەﷺ هاتووە، بەڵکو تەوەلە تەواوکاری رێزلێنانە لە شەهیدەکان لەلایەن پەروەردگارەوە کەوا ئەو لاشانەی لە بریتی ئەو لاشانەیان پێداوە کەوا لەپێناوی خودا پارچە پارچە بوون کە لەلاشەکانیان باشترە و دەبێتە مەرکەب و سواربووێك بۆ رۆحەکانیان بۆ ئەوەی بە تەواوی تامی نیعمەتەکەی خودای میهرەبان بکەن، جا ئەگەر قیامەت سەری هەڵدا ئەوا رۆحەکانیان دەگەڕێتەوە بۆ ئەو لاشانەی کە لە دونیادا هەیانبوو.

---

(٢٢١) شرح الصدور: ٣٠٥

(٢٢٢) مسلم: (١٨٨٧)، و ترمذي (١٢٨٠)

بەلاَم حەدیسی ئیبن عەبباس: عوسمان کوڕی ئەبی شەیبە دەڵێت: عبداللە کوڕی ئیدریس بۆمانی گێڕایەوە، لە محەمەد کوڕی ئیسحاق ئەویش لە ئیسماعیل کوڕی امیە، ئەویش لە سەعیدی کوڕی جبیر، ئەویش لە ئیبن عەبباس وتی: پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (لَمّا أصيب إخوانكم-يعني- يوم أُحد-جعل الله أرواحهم في جوف طير خضر ترد أنهار الجنّة، وتأكل من ثمارها، وتأوي إلى قناديل من ذهب مدلاة في ظل العرش، فلما وجدوا طيب مأكلهم ومشربهم مقيلهم قالوا: من يبلغ إخواننا عنا أ أحياء في الجنّة نرزق، لئلا ينكوا عن الحرب، ولا يزهدوا في الجهاد، فقال الله تعالى: أنا أبلّغهم عنكم، فأنزل الله تعالى: ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتاً بَلْ أَحْيَاء عِندَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ﴾(آل عمران: ١٦٩)) [٢٢٣].

ئیمام ئەحمەد دەڵێت: (ئێمە هیچ سیفەتێك لە سیفەتەکانی خودای میهرەبان ناسڕینەوە و لانابەین لەبەر خاتری خراپەکارانو لەرێ لادەران)، چونکە ئەمە ئیش و کاری خاوەن بیدعە کارانە و ئەهلی سوننەش نازناوی وا لە وتە و قسەکانیان دەنێن کەوا خەڵکی گەمژەش لە بەری رابکات، وە ناوی دەنێن تێناخێن و خستنە پاڵ یەك و دەرخستن وە عەرشی خودای گەورە و دلۆڤان بە شوێن و جێگەیەك ناو دەبەن مەبەستێکە بۆ گەیشتنیان بە عەرش تا بە دوور خستنەوەی بەرزی بڵندیەکەی لەسەر دروستکردنەکەی و وەستان لەسەر عەرشەکەی، (تەفسیری ئەو وەستانەیان لەسەر عەرش لە پێشەوا مالیك پرسیووە، لە وەڵامدا فەرموویەتی: وەستانەکە حەقیقەتی هەیە، چۆنیەتیەکەی شاراوەیە، پرسیارکردن دەربارەی بیدعەیە، باوەڕ بوون پێی واجبە).

مەبەستیش لە (ناونان) کەوا (سوننە) دەستنیشانی کردووە راشکاو و روونە لەدانانی رۆحی شەهیدەکان لەناو سکی باڵندەیەکی سەوز یەك بەدوای یەکدا دێت و ئەو مانایە بەتاڵ ناکاتەوە، بەڵکو بەدوای یەکداهاتنی بەتاڵ ئەوەیە ئەوەی

[٢٢٣] مسند أحمد: ١/٢٦٦، پێشتر مانای ئەو فەرموودانە شیکراوەتەوە.

دوژمنەکانی پێغەمبەر(ﷺ) دەیڵێن لە مولحیدەکان و شوێنکەوتوانیانو ئەوانەی ئینکاری رۆژی دوایی دەکەن، بەوەی رۆحەکان پاش جیابوونەوەیان لە لاشەکانیان دەچنە لای گیانلەبەران و جرو جانەوەر ئەو باڵندانەی کەوا بۆ رۆحەکەی دەگونجێت، جا هەر کاتێ رۆحەکە لەلاشە جیابووەوە ئەوا دەچێتە لاشەی ئەو گیانلەبەرانە، لەوێ نیعمەت و خۆشی دەبینێت یاخود سزا و ئازار دەبینێت، پاشان لێی جیا دەبێتەوە، پاشان دەچێتە لاشەیەکی دیکە لەگەڵ کردەوە و ئەخلاقی ئەو بگونجێت، ئەمەش دووبارە دەبێتەوە، جا ئەمە میعاد و رۆژیی دواییە لەلای ئەوان و نیعمەت و سزاکەشە کە دەبینێت.

ئەو بەدوای یەکدا هاتنە بەتاڵە پێچەوانەیە بەوەی کەوا پێغەمبەر و نێردراوەکان لە سەرتاکەیان تا کۆتاییەکەیان لەسەر رێککەوتوون، ئەمەش کوفرێکە بەخودا و بە رۆژی دوایی.

ئەمەش کۆمەڵێکی دیکەن دەڵێن: کەوا جێگیربوونی رۆحەکان دوای جیابوونەوە لە لاشەکان دەچێتە لاشەی گیانلەبەر و درندەکان کەوا بۆ دەگونجێت، ئەمە بە تاڵترین و پیسترین قسە و دەربرینە، وە قسەیەکی دیکەش بەدوایدا دێت و دەڵێت: بە یەکجاری لەگەڵ مردندا نامێنێت و لێرەدا هیچ رۆحێك نامێنێت نیعمەت و خۆشی یاخود سزا و ئازار ببینێت، بەڵکو نیعمەت و خۆشی یاخود سزا و ئازار دەکەوێتە سەر بەشەکانی لاشە یاخود بەشێك لەلاشە.

یاخود دەکەوێتە سەر کلێنچکەی خوارەوەی بربڕەی پشت یاخود دەکەوێتە سەر شوێنێکی دیکە، جا خودای گەورە تێیدا لەزەت و خۆش و ئێش و ئازار دروست دەکات یان بەهۆی گەڕانەوەی ژیان بۆی هەروەك هەندێك لەزانا و تێگەیشتوان لەبارەی ئەم وتەیە وتویانە، یاخود بەبێ گەڕانەوەی ژیان کەوا هەندێکی دیکە وتوویانە، جا ئەمانە لە بەرزەخدا هیچ سزا و ئازارێکییان نیە تەنها لەسەر لاشەکانیان نەبێت، و هەندێکی تریش رووبەروویان دەبێتەوە، کەوا رۆح بە

رووبەكدا ناگەڕێتەوە بۆ ناو لەشە و پێشی ناگات، و نیعمەت و سزاش تەنها لەسەر ڕۆحەكەیە، سوننەتە ئاشكراو متەواتیرەكانیش قسەی ئەوان و ئەوانە رەتدەكاتەوەو دیاری دەكات ئەوا سزا و ئازار لەسەر ڕۆح و لاشەكەیە پێكەوە و هەریەكە و بە تەنیاش.

ئەگەر وترا: لە راستیدا ئێوە باسی وتە و رەخنە و ناڕەزاییەكانی خەڵكیتان كرد لەبارەی جێگیربوونی ڕۆحەكان، كامەیان لەووتە و دەربڕینانە شیاو و پەسەند ترە تاوەكو باوەڕی پێ بكەین؟

دەڵێن: ڕۆحەكان لە سەقامگیربوونی لە جیهانی بەرزەخدا لە یەكتر جیاوازن بە جیاوازیەكی گەورە، لەوانە: ڕۆح هەیە لە هەر سەرەوەی (علیین) لای فریشتە بەرزەكانە، ئەمەش ڕۆحی پێغەمبەرانە عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وە ئەوانە لە مەنزلگا و شوێنەكانیان جیاوازییان هەیە هەروەك پێغەمبەر ﷺ لە شەوڕەوەكەیدا ئەوانی بینی.

لەوانە: ڕۆحەكان لەناو سكی باڵندەیەكی سەوزدان لە بەهەشتدا پشوو دەدات و هاتووچۆ دەكات هەرچۆن بیەوێت، ئەمەش ڕۆحی هەندێك لە شەهیدانە نەك هەموویان، بەڵكو شەهید هەیە لەبەر قەرزاری ڕۆحەكەی دەستی بەسەردا دەگیرێت لە چوونەژوورەوەی بۆ بەهەشت، یاخود بە هەر هۆكارێكی دیكە، كەوا لە مەسنەد داهاتووە، لە محەمەد كوڕی عبدالله كوڕی جحیش دەگێردرێتەوە، پیاوێك هاتە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا، چی بۆ من دەبێت ئەگەر لە پێناوی خودا بكوژرێم؟ فەرمووی: (الجنّه)، واتە: (بەهەشت) جا كاتێك ڕۆیشت فەرمووی: (إلاّ الذين، سارّني بِهِ جبريل آنفاً) [٢٢٤].

واتە: (تەنها قەرزاری نەبێت، كەوا جوبریل پێشتر بۆی باس كردووم).

---

(٢٢٤) مسند أحمد: ١٣٩/٤

لەوانە: ئەوەی دەستبەسەر دەبێت لەبەر دەرگای بەهەشت کەوا لـە حەدیـسێکی دا هاتووە: (رأيت صباحكم محبوساً على أباب الجنّة)[٢٢٥].

واتە: (هاورێکەتانم بینی لەبەر دەرگای بەهەشت دەست بەسەر کرابوو).

لەوانە: ئەو کەسانە بارەگاکایان لە بەردەم دەرگای بەهەشتە، کەوا لـە حەدیـسێکی ئیبن عەبباسدا هاتووە:

(الشهداء على بارق نهر بباب الجنّة، في قبة خضراء يخرج عليهم رزقهم من الجنّة بُكرةً وعشية).

واتە: (شەهیدەکان لەسەر لێواری ڕووبارێکن لەبەردەم دەرگای بەهەشـتا، لـە قبـە خضرا، بەیانیان و ئێواران رزق و ڕۆزیان لە بەهەشتەوە بۆ دێتە دەرەوە).

ئەحمەد ریوایەتی کردووە، ئەمەش پێچەوانەی جەعفـەری کـوڕی ئـەبی تالیبـە بـە جۆرێك لە جیـاتی دەسـتەکانی دووبـاڵی بـۆ دانـراوە لـە بەهەشـتا پێـی دەفڕێـت هەرچۆنێك بیەوێت[٢٢٦].

لەوانە: ئەو ڕۆحانەی دەستبەسەرن لەسەر زەوی، ڕۆحەکەی بـەرز نابێتـەوە، بـۆ لای فریشتەکان، بەڵکو ئەمە ڕۆحێکی نزم و لە خوارەوەی زەویدایە، جا ڕۆحـەکانی زەوی لەگەڵ ڕۆحەکانی ئاسمانەکان کۆنابێتەوە، هەروەك لەدونیاشـدا لەگـەڵ یـەکتر نابنەوە، ئەو دڵ و دەروونەی لەزەویـدا نـەیتوانی ڕەزامەنـدی و خۆشەویـستی خـوا بەدەست بهێنێ و یادی بکات و هۆگری ببینێت و لێـی نزیـك بێتـەوە، ئـەوا دڵ و دەروونێکی نزم و لە خوارەوەی زەویدا دەبێت، وە لەپاش جیابوونەوەی لەلاشەکەیدا تەنها لەوێ دەمێنێتەوە.

هەورەکو دڵ و دەروونی بەرز و مەزن کەوا لە دونیا خەریك ببوو بە خۆشەویستی خوا و یادکردنی و نزیك بوونەوە و هۆگری بـوونی، وە پـاش جیابوونـەوەش لەگـەڵ

---

(٢٢٥) سەرچاوەی پێشوو: ٥/١١، سنن النسائي: ٥/٣١٥

(٢٢٦) سەیر: ترمزی (٣٧٦٣) بکە، وە مەسنەد ئەحمەد: ١/٢٦٦

رۆحە بەرزەکان دەبێت کە بۆ ئەو گونجاوە، پیاویش لەگەڵ ئەو کەسەیە لە بەرزەخدا لەرۆژی قیامەتدا کە خۆشی دەوێت، و رۆحی ئیماندار لەدوای جیابوونەوە دەگات بە رۆحی برا و هاوڕێکانی کە کردەوەی چاکیان ئەنجامداوە و لەوێ لەگەڵ یەکتر دەبن.

وە لەوانە: رۆحی داوێنپیسی و زیناکاران لە پیاو و ئافرەتان لە تەندووری ئاگردان، و رۆحیش لەناو رووباری خوێندا مەلەی تێدا دەکات و بەرد قووت دەدات، جا رۆحەکە دڵخۆش و شادومانەکان و خەمبار و ئازارەکان یەك جێگیربوونیان نیە، بەڵکو رۆح هەیە، لە هەرە سەرەوەی (علیین)ە، و رۆحیش هەیە لە خوارەوەی زەویە و بەرزنابێتەوە.

ئەگەر تۆ ئاواتەخوازی سوننەت و نیشانەکان بوویت لەو بابەتەدا، ئەوە بۆتۆ باشتر وایە گرنگی بدەیت بە بەڵگەنامەکانی ئەو بابەتە وا گومان مەبە کەوا لەنێوان ئەو نیشانە دروستانەدا لەو بابەتە بەرهەڵستکاری هەیە، جا ئەوانە هەموویان راست و رەوان و هەندێکیان ئەویتر دەسەلمێنێت، بەڵام کاروبار و گرنگیەکە لە تێگەیشتنی دایە، لە زانینی دڵ و دەروون و یاساکانی، چونکە ئەوە گرنگی و تایبەتمەندی خۆی هەیە جگە لە گرنگی کاروباری لاشە، وە رۆحیش لەگەڵ ئەوەی لە بەهەشتدایە، ئەو لە ئاسمانیشدایە، پەیوەندی دەکات و دەگات بە ژیانی ناوگۆڕ و بەو رۆحەی تیایەتی، ئەویش خێراترین شتە لە جووڵە و گواستنەوە و بەرزبوونەوە و دابەزیندا، رۆحیش دابەش دەبێت بۆ نێردراو وبەندکراو. بەرزی و نزمی، دوای جیابوونەوەش رۆح نەخۆش و ناخۆش و لەزەت و نیعمەت و سزاو ئازاری هەیە زۆر گەورەتریش لەوەی لەکاتی پەیوەندی هەبوو بە لاشە، لەو کاتەشدا نەخۆش و بەندی و ناخۆش و سزاو خەفەتباری بۆ هەیە، وە هەروەها لە هەمان کاتیشدا خۆشی و نیعمەت و لەزەت و شادومانی بۆی هەیە، رێك حاڵی لەو

لاشەیەدا وەك حاڵی کۆرپەڵە وایە لەسکی دایکی، لە دوای جیابوونەوەشدا حاڵـەتی وەك حاڵەتی دەرچوونیەتی لەسکی ئەو دونیایەدا.

جا بـۆ دڵ و دەروون چـوار جیهـان هەیـە، هـەر جیهانێـك لـەوەی پـێش خـۆی گەورەترە.

جیهانی یەکەم: لەناو سکی دایکە، ئەمەش حەسـرەت و تـەنگی و غـەم و سـێ تاریکاییە.

جیهانی دووەم: ئەمە جیهانێکە کەوا تێیدا گەورەتر دەبێت و هـۆگری دەبێـت و تێیدا خێر و شەڕی دەست دەکەوێت وە هۆکارێکیشە بۆ بەختەوەری و خەمناکی.

جیهانی سێیەم: جیهانی بەرزەخە ئەمەش فراوانتر و گەورەترە لەو جیهانەدا، بەڵکو رێژە و پەیوەندییەکەی بۆ ئەو وەك رێژە و پەیوەندی ئەو جیهانەیە بۆ یەکەمییان.

وە جیهانی چوارەم: جیهانی کۆتاییە یاخود رۆژی دواییە، ئەمەش بەهەشت یـاخود دۆزەخە، هیچ جیهانێکی دیکە نیە لە دوای ئەوجا خوای گەورە لەو جیهانانەدا پلە دوای پلە دەیگوازێتەوە تاکو دەیگەیەنێتە ئەو جیهانەی جگـە لـەو هیـچی دیکـە سوودی بۆی نابێت، لەویش زیاتر هیچی دیکە شایەنی ئەو نییە، ئەمیش بـۆ ئـەو دروست کـراوە وە کاروکردەوەکـانی ئـەوی گەیاندۆتـە ئـەو پایەیـە، لـە هـەموو جیهانێکیش لەو جیهانانـەدا حـوکم و یاسـا و کاروبارێـك هەیـە جیـاوازە لەگـەڵ جیهانەکەی دیکە.

جا گەورەیی و پیرۆزی بۆ خودای بەدیهێنەر وخولقێنـەر و کـەوا مـردن وژیـن و بەختەوەری و خەمناکی بە دەست ئەوە کەوا جیـاوزای دانـاوە لـە نێـوان پلـەکانی بەختەوەرییەکان و ناخۆشییەکان هـەروەك جیاوازیـشی دانـاوە لـە نێـوان پلـەکانی زانست و کاروکردەوەکان و هێز و توانایی و رەوشتەکانی.

جا هەر کەسێك ناسی وەك پێویست شایەتی بدات (أشهد أن لا إله إلاّ الله وحدَهُ لا شَريكَ له) کەوا خاوەنی هەموو شتێکە، وە هـەموو حەمـد و سوپاسـگوزارییەك

تەنها بۆ ئەوە، هەموو خێر و چاکەیەك بەدەست ئەوە،هەموو کار و فەرمانێك دەگەڕێتەوە بۆ لای ئەو، و هەموو هێز و توانەیەکیش تەنها شایەنی ئەوە، و هەموو قەزا وقەدەرێکیش بەدەست ئەوە، هەموو عیزەتێکیش، وەهەموو حیکمەتێکیش وە هەموو تەواوکارییەکی رەهاش لە هەموو رووەوە بۆ خۆی دەگەڕێتەوە، بە عیلم و زانستی خۆش راستی پێغەمبەر و نێردارەوەکانی خۆی ناسیوە، ئەوەی بۆ ئەوان هاتووە ئەوە راست و رەوایە، کەوا بیرمەند و زاناکان شایەتی بۆ دەدەن، ئەوەی بۆ ئەوان هاتووە ئەوە راست و رەوایە کەوا بیرمەند و زاناکان شایەتی بۆ دەدەن، ئەوەی سەرپێچی بکات ئەوە ناڕەوا و گومڕایە، وە سەرکەوتن و یارمەتیش لەلایەن خواوەیە.

ئایا رۆحی مردووەکان سوود بە شتێك لە هەوڵ و کۆشیی زیندوەکان دەبینێت یاخود نا؟

وەڵامەش کەوا ئەو سوود بە دوو کاروفەرمان دەبینێت لە هەوڵ و کۆششی زیندووەکان کە لە نێوان ئەهلی سوننە لە بیرمەند و زانیان وە ئەهلی حەدیس و تەفسیر لەسەری رێککەوتوون:

یەکەمیان: ئەو کارەی کە مردوو لە ژیانیدا ببوە هۆیە بۆ ئەو.

دووەمیان: نزا و پاڕانەوەی موسڵمانان بۆ ئەو، وە داوای لێخۆشبوون بۆ ئەوە، وە خێر و چاکەکردن، و حەجکردن لەسەر خێر و چاکەیەك کەوا پەیوەندی بە پاداشتەکەی هەیە ئایا پاداشتی بەخشین بێت یاخود پاداشتی کارو کردووە بێت؟ جا لەلای جەماوەر بە گشتی پاداشتی کار وکردەوەکە بە خۆی دەیگاتێ، و لەلای هەندێ حەنەفیەکان بەڵکو پاداشتی بەخشین دەیگاتێ.

ناكۆكی و جیاوازییان لە عیبادەتی جەستەی وەك رۆژوو و نوێـژ و خوێندنـەوەی قورئان و یادکرنەوەی خوا و تەسـبیحات، مەزهـەبی ئیمـام ئەحمـەد و جـەماوەری پێشینەکان ئەم سوودەی دەگاتێ، ئەمەش وتەی هەندێ لە یارانی ئەبی حەنیفەیە.

ئیمام ئەحمەد دەیگەڕێنێتەوە پالْ ریوایەتی محەمەد کوڕی یەحیا الکمال دەڵێت: بە ئەبی عبداللە وترا: پیاوێك کارێك دەکات لـە خێـر و چاکە لـە نوێـژکردن یـاخود سەدەقە و چاکەیەك یاخود هەر شتێکی دیکە، ئایا نیوەی بـۆ بـاوکی یـاخود بـۆ دایکی دەچێت؟

وتی: تکا دەکەم، یاخود وتی: مردوو هەموو شتێکی پێ دەگات لە خێر و چاکە یاخود شتی تر، هەروەها دەڵێت: سێ جار ئایەتی کورسی بخوێنـە، وە ئایـەتی قـل هو الله أحد، بڵێ: خودایە خێری بۆ خاوەنی ئەو گۆڕستانە بێت.

زانراویشـە لەمەزهەبی شافیعی و مالیکی ئەو خێرە ناگات بە مردوو.

هەندێك لە ئەهلی بیدعە و ئەهلی کەلام دەڵێت بەهیچ جۆرێك نە نزا و پاڕانەوە وە نە شتی دیکە لەو بابەتە ناگات بە مردوو.

پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێت: (مَنْ سنَّ خيراً فاستُنَّ به كان لهُ أجرهُ، ومـن أجـور من يتبعه غير منتقص من أجورهم شيئاً، ومن سنّ شـراً فأسـتنّ ، بـه كـان عليـه وزره، ومن أوزار من يتبعه غير منتقص من أوزارهم شيئاً) (٢٢٧).

واتە: (هەر کەسێك خێر و چاکەیەکی کرد و جا پەیڕەوی کـرد ئـەوا پاداشـتەکەی وەردەگرێـت، ئـەوەی شوێنیـشی دەکـەوێت پاداشـتەکەی لـێ کـەم نابێتـەوە، وە هەرکەسێك شەڕ و خراپەیەکی کرد و پەیڕەویش پێ کرد، ئەو شوێنیـشی دەکـەوێت گوناهەکانی هەڵدەگرێت و لە گوناهەکەی ئەویش کەم نابێتەوە).

(٢٢٧) مسند: ٤/٣٨٧

ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەرﷺ : (لا تقتل نفساً ظلماً إلاّ كان على إبن آدم الأول كفلٌ من دمّها، لانـه أول مـن سـنّ القتـل) [٢٢٨]. واتـە: (هیچ کەسێك بەستەم مەکوژن ئیلا بەشێك دەگەڕێتەوە بۆ کوڕی ئادەم کـە قابیـل بوو هابیلی برای کوشت کەوا ڕێبازی کوشتنی دانا)

جا ئەگەر بۆ ئەمە سزا و تۆڵە سەندنەوە هەبێت، ئـەوا بـۆ چـاکەو پاددشـات و خێردا لە پێشترینیانە و شیا وترینیانە.

❊❊❊

بەڵگە لەسەر سوود وەرگرتنی مردوو بە نزا و پاڕانەوە

بەڵگە و سەلماندیشی لەسەر سـوود پێگەیانـدنی کـەوا دەبێتـە هۆکارێـك لـە قورئان و سوننە و یەکدەنگی و بنەماکانی شەرعدا هاتووە، جا لە قورئاندا خـوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَالَّذِينَ جَاؤُوا مِن بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ﴾ (الحشر: ١٠) واتە: (ئەوانەش کـە بـە شـوێن کۆچبەران و پشتیواناندا هاتن (تا کۆتـایی دونیـا ئەمـە دوعـا و نزیایـە و بـەردەوام) دەڵـێن: پەروەردگارا لە ئێمە و لە برایەکانەمان خۆش ببە کە پێش ئێمە ڕێبـازی ئێمـەیان گرتەبـەر). خـوای پـەروەردگار حەمـد و سـەنای ئـەو کەسـانە دەکـات بـۆ ئیماندارەکانی پێش خۆیان بە نزا و پاڕانەوە بۆیـان جـا ئـەمیش بەڵگەیـە لەسـەر سوود و گەیاندنیان بە نزا و پاڕانەوەی زیندووان.

دەکرێـت بـووترێ: بـەڵکو ئـەو لەوانـە بنە نـزا و پاڕانـەوەی ئـەوان سـوودیان پێگەیشتووە، چونکە پێش ئـەوان کـەوتوون لـە ئیمـان و و بـاروەڕدا، جـا کاتـێ شوێنیـان کەوتن هەروەك پەیڕەکان بوون لە بەدەست هێنانی بۆیان، بەڵام سـەلمێراوە

([٢٢٨]) مسلم : ١٦٧٧

لەسەر سودپێگەیشتنی مردوو بە نزاو پاڕانەوەی یکدەنگی خەڵکان لەسەر دوعـا و پاڕانەوە بۆی لە نوێژی جەنازەدا.

لەحەدیسێکدا ئەبی هورەیرە (ڕەزای خوای لـێ بێـت) دەڵێـت پێغەمبـەرﷺ) فەرموویەتی: (اذا صَلّيتم على الميت فاخلصوا لـه الـدعاء) [٢٢٩]. واتـە: (ئەگـەر نوێژتان لەسەرمردوو کرد ئەوا بە دڵسۆزی دوعای بۆ بکەن).

لە سەحیحێکی موسلم دا لە حەدیـسێکی عـەوف کـوڕی مالیـك دەگێڕێتـەوە، پێغەمبەرﷺ) نوێژی لەسەر جەنازەیەك دەکـرد منـیش دوعایـەکم لەبـەر کـرد، پێغەمبـەرﷺ) دەیفەرموو: (اللّهُم أغفر له وأرحمـهً وعافـهُ وأعـف و عنـه، وأكـرم نزلهُ، وسّع مدخلهُ، واغليبه بالماء والثلج والبرد، ونقهً من الخطايا كما نقّيت الثـوب الأبيض من الدّنس، وابدله داراً خيراً من داره، واهلاً خيراً مـن أهلـه وزوجاً خـيراً من زوجة، وأدخلهُ الجنة، وأعدهُ من عذاب القبر وعذاب النار) [٢٣٠].

واتە: (خودایە لێی خۆش ببە و ڕەحمێکی پێ بکە، لێی ببورە لە گونـاهی بـسڕەوە، وە شوێنێکی باشی بدەرێ لە بەهەشت و گۆڕی فراوان بکەن بە ئاو و بەفر و تـەرزە بیشۆرە لە گوناهەکانی پـاکی بکـەرەوە هـەر وەك کراسـی سـپی لـە پیـسی پـاك دەبێتەوە، و شوێنی بگۆڕە باشتر لەو شوێنەی ئیستای، کـەس و کـاری باشـتر لـە کەس و کارەکەی، وە هاوسەرێك باشـتر لـە هاوسـەرەکەی، و بیخـەرە بەهەشـت و بیپارێزەی لە سزای گۆڕ و سزای ئاگر).

لە وائلة بن الاسقع دەگێڕێتـەوە دەڵێـت: پێغەمبـەرﷺ نوێـژی لەسـەرپیاوێك دەکرد لە موسڵمانان جا گوێم لێ بوو دەیفەرموو: (اللهُم أن فلاناً بن فلان في ذمتكّ

([٢٢٩]) ابو داود ریزایەتی کردوە (٣١٩٩).

([٢٣٠]) موسلم ریوایەتی کردووە: (٩٦٣)

وحبل جوارك، فقه من فتنة القبر وعذاب النار، وانت هذا الوفاء والحق، فأغفر له وارحمهُ إنه غفور الرحيم) (٢٣١).

واته: (خودایه ئەوه فلاّنی كوڕی فلاّن له ئەستۆی تۆ و لەژێر چاودێری و بەهاناوه چوونی تۆدایه، جا له فیتنه و ئاشوبی ناوگۆڕو سزای ئاگر بیپارێزه، تۆش خاوەنی پەیمان و راستی و رەوایت، لێی خۆش ببه و رحمی پێ بكه و به راستی تۆ پەروەردگارێكی لێبووردە و بەزەیی).

ئەمەش زۆرە له حەدیسەكان، بەڵكو مەبەستی لەنوێژكردنه لەسەر مردووەو هەروەها نزا و پاڕانەوە بۆی له دوای بەخاك سپاردنی.

له حەدیسێكی عوسمانی كوڕی عەففانﷺ دەڵێت: پێغەمبەرﷺ ئەوكاتەی له خاكسپاردنی مردوویەك دەبووەوە لەسەری دەوستا و دەیفەرموو: (أستغفروا لأخيكم، وأسالوا له التثبت فأنه الآن يُسال) (٢٣٢).

واته: (داوای لێخۆشبوون بۆ ئەو برایەتان بكەن و داوا لەخوا بكەن چەسپاو بێت لەسەر وەڵامەكانی، چونكه ئێستا ئەو پرسیاری لێ دەكرێت).

هەروەها نزا و پاڕانەوە لەبۆیان لەكاتی سەردانی كردنی گۆڕەكانیان، هەروەك له سەحیحی موسلم دا له حەدیسێكی بریدەی كوڕی خەصیب دا هاتووە دەڵێت: پێغەمبەرﷺ فێری دەكردن ئەگەر چوون بۆ گۆڕستان بڵێن: (السلام عليكم يا أهل الدار من المؤمنين والمسلمين، وإنا إنشاء الله بكم لاحقون، نسأل الله لنا ولكم العافية) (٢٣٣).

واته: (سەلامی خواتان لێ بێت ئەی خاوەن ماڵ له ئیمانداران و موسڵمانان، وە ئێمەش بەویستی خوای گەورە پێتان دەگەین ، رەحمی خوای گەورە له وانەی پێش

(٢٣١) سنن أبي داود: (٣٢٢١).

(٢٣٢) سنن أبي داود: (١٥٤٧).

(٢٣٣) مسلم: ٩٧٤

ئێمە و پاش ئێوەش بێت، داوا لەخوای گەورە دەکەم لە ئێمەو لە ئێوەش خۆش ببێت).

لە سەحیحی موسلم دا هاتووە کەوا عائیشە ﷺ پرسیاری کرد لە پێغەمبەر ﷺ ئەگەر داوای لێخۆشبوون لە خاوەنی گۆڕستان بکەم چی بڵێم؟ فەرمووی: (قولي: السلام على أهل الديار من المؤمنين والمسلمين، ويرحم الله المستقدمين منا والمستأخرين، وإنا إن شاء الله بكم لاحقون)

واتە: (بڵێ: سەلامی خوای گەورە لە ئێوە ئەی خاوەن ماڵ لە ئیمانداران و موسڵمانان، وە خوای گەورە رەحم بەوانەی لە پێش ئێوەش و لەدوای ئێوەش بکات، انشاءالله ئێمەش پێتان دەگەین).

هەر لە سەحیحەکەیدا، لە عائیشە ﷺ دەگێڕێتەوە پێغەمبەر ﷺ لە شەوێك لە دوا شەوەکانیدا بۆ بەقیع دەرچوو، جا فەرمووی: (السلام عليكم دار قوم مؤمنين، وأتاكم ما توعدون غداً مؤجلون، وإنا إن شاء الله بكم لاحقون، اللهم أغفر لأهل بقيع الغرقد) [٢٣٤].

واتە: (سەلامی خوای گەورە لە ئێوە ئەی خاوەن ماڵ لە ئیمانداران، وە ئێمەش سبەی پێتان دەگەین بەو بەڵێنەی بە ئێوە و ئێمەش دراوە، وە انشاءالله ئێمەش پێتان دەگەین، خودایە لە ئەهل و دانیشتوانی بەقیع الغرقد خۆش ببە).

پێغەمبەر ﷺ بەکار و کردەوە و فێرکردنیش دوعا و پاڕانەوەی بۆ مردووەکان کردووە، و نزا وپاڕانەوەی سەحابە و شوێنکەوتوانی و وە موسڵمانانیش سەردەم لە دوای سەردەم زیاترە لەوەی باسکراوە، زۆرتریشە لەوەی ئینکاری دەکات، لە کاتێکدا خوای گەورە دێت پلەی بەندەیەك لە بەهەشتدا بەرز دەکاتەوە، جا دەڵێت: ئەمە لە کوێ بوو؟ پێی دەوترێت: ئەمە بە نزا و پاڕانەوەی کوڕەکەتە بۆ تۆ [٢٣٥].

---

(٢٣٤) مسلم: ٩٧٤

(٢٣٥) مجمع زوائد: ١٠/٢١٠

(لە گەیشتنی پاداشتی خێر و چاکە کردن بۆ مردوو)

بەڵام پاداشتی خێر و چاکە دەگات بە مردوو، چاکە لە دوو سەحیحەکە لە عائیشە ﵂ دەگێڕێتەوە: پیاوێك هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دایکم لەناکاو مرد و وەسیەتیشی نەکرد، وا گومان دەبەم ئەگەر قسەی کردبا ئەوا وەسیەتی خێر و سەدەقەی دەکرد، ئایا ئەگەر خێر و سەدەقەی بۆ بکەم کرێ و پاداشتی بۆی هەیە؟ فەرمووی (بەڵێ)[٢٣٦].

لە سەحیحی بوخاریدا لە عبداللە ی کوڕی عەبباس ﵄ دەگێڕێتەوە: کەوا دایکی سەعدی کوڕی عبادە مرد، لەو کاتەدا ئەو لای نەبوو، هاتە لای پێغەمبەر ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خوا، دایکی وەفاتی کردووە، منیش لەلای نەبووم، جا ئایا سوودی پێ دەگات کەوا خێر و چاکەی بۆ بکەم؟ فەرمووی (بەڵێ).

لە سەحیحێکی موسلمدا لە ئەبی هورەیرە ﵁ دەگێڕێتەوە: پیاوێك بە پێغەمبەری وت ﷺ: باوکم مرد پارە و سامانێکی زۆری بەجێهێشت، وەسیەتی نەکرد، ئایا دەکرێت لەجیاتی ئەو خێر ی بۆ بکەم؟ فەرمووی : (بەڵێ)[٢٣٧].

لە سوننەتەکاندا و مەسنەدی ئیمام ئەحمەد، لە سەعدی کوڕی عبادە، دەگێڕێتەوە: دەڵێت: ئەی پێغەمبەری خوا دایکی سەعد مرد و کامە خێر و چاکە باشە بۆ؟

فەرمووی (ئاو)، جا بیرێکی هەڵکەند وە فەرمووی: (هذه لأم سعد)[٢٣٨]. واتە: (ئەمە بۆ دایکی سەعدە).

---

(٢٣٦) مسلم: ١٠٠٤

(٢٣٧) مسلم: ١٦٣٠

(٢٣٨) مسند أحمد: ٦/٧، ئبن ماجە: ٣٦٨٤، وە ترمزی: ٦٦٩

له عبدالله ی کوڕی عەمرو کەوا عاصی کوڕی وائـل لـه سـەردەمی نەزانینیـدا نەزری کرد سەد وشتری بکاتە قوربانی، بەڵام هیشامی کـوڕی عـاص لەبەشـەکەی پەنجای کردە قوربانی، بەڵام عەمر لەو بارەیەوە پرسـیاری کـرد لـه پێغەمبـەر جـا فەرمووی: (أما أبوك فلو أقر بالتوحيد فصمت وتـصدقت عنـه نفعـه ذلـك) [239].
واتـه: (ئەگـەر باوکـت لەسـەر یەکتاپەرسـتی جـێگیر بوایـه جـا ڕۆژ و گـرتن و سەدەقەکانت لەجیاتی ئەو سوودی بۆ ئەو دەگەیاند).
ئیمامی ئەحمەد ریوایەتی کردوە.

له گەیشتنی پاداشتی ڕۆژوو گرتن بۆ مردوو

بەڵام گەیـشتنی پاداشـتی ڕۆژوو لـه هـەردوو سـەحیحەکە لـه عائیـشە ﵂ دەگێڕێتەوە کەوا پێغەمبـەر ﷺ فەرموویەتی: (من مات وعليـه صـيام صـام عنـه وليّه) [240].
واته: (هەرکەسێ مردوو و ڕۆژووی لەسەر بوو ئەوە دەبێت سەرپەرشتیاری لەجیاتی ڕۆژووی بگرێتەوە).
هەروەها له هەردوو صەحیحەکەدا هاتووە، ئیبن عەبباس دەگێڕێتەوە و دەڵێت: پیاوێك هاته لای خزمـەتی پێغەمبـەر ﷺ وتـی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا دایکـم مردووە و ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە، ئایا لـەجیاتی بیگرمـەوە؟ فـەرمووی: (نعـم فدين الله أحق أن يقضى) [241]. واته: (بەڵێ بێگومان قەرزی خوا لەهەمووی هەقترە بگەڕێتەوە).

([239]) مسند أحمد: ٢/١٨٢.
([240]) مسلم: ١١٤٨
([241]) مسلم: ١١٤٨

له ریوایەتێکی دیکەدا، ئافرەتێك هاتە خزمەت پێغەمبەرﷺ جا وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دایکم مردووە و کەچی ڕۆژووی نەزری لەسەرە، ئایا لە جیاتی بیگێڕمەوە؟ فەرمووی (أفرأيت لو كان على أمك دين فقضيته أكان يؤدي ذلك عنها؟).

واتە: (ئایا ئەگەر بینیت دایکت قەرزی یەکێکی لەسەرە ئایا ئامادەی لە جیاتی بیدەیتەوە؟)

ئافرەتەکە وتی: بەڵێ، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (فصومي عن أمك). واتە: (ئینجا کەواتە لە جیاتی دایکت بەرۆژوو بە).

ئەم وتەیەش هی بوخارییە و لێکدانەوەکە تەنها هی خۆیەتی.

له بەریدەرضي الله عنه دەگێردرێتەوە و دەڵێت: من لەلای پێغەمبەرﷺ دانیشتبووم، ئافرەتێك هاتەخزمەتی وتی: من خێرێکی نەبڕاوەم بۆ دایکم کردووە، دایکم مرد جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (وجب أجرك وردّها عليك الميراث).

واتە: (تۆ خێرەکەت کرد و میراتەکەش بۆ تۆ گەڕایەوە).

جا وتی: ئەی پێغەمبەرﷺ وە ئەو ڕۆژووی مانگێکی لەسەرد ئایا لەجیاتی بیگرمەوە؟

فەرمووی: (صومي عنها) واتە: (ڕۆژووەکەی لە جیاتی بگرەوە)، ئافرەتەکە وتی: ئەو هەرگیز حەجی نەکردووە، ئایا لەجیاتی ئەو حەجی بۆ بکەم؟ فەرمووی: (حجي عنها) [٢٤٢]. واتە: (لە جیاتی ئەو حەج بکە). موسلیم ڕیوایەتی کردووە، لە وتەیەکی تردا هاتووە دوو مانگ بەڕۆژوو بە.

له ئیبنوعەبباسرضي الله عنه دەگێردرێتەوە: (کەوا ئافرەتێك سواری کەشتیەکی دەریا بوو نەزری کرد ئەگەر خوای گەورە ڕزگاری بکات ئەوا مانگێك بەڕۆژوو دەبێت، جا خوای گەورە ڕزگاری کرد، بەڵام تاوەکو مرد بەڕۆژوو نەبوو، ئینجا کچەکەی یان

(٢٤٢) مسلم: ١١٤٩

خوشکەکەی هاتە خزمەت پێغەمبەرﷺ ئینجا فەرمانی دا کەوا لەجیاتی بەرۆژوو بێت [٢٤٣]. ئەهلی سوننە و ئیمام ئەحمەد ریوایەتی کردووە.

هەروەها لە پێغەمبەرﷺ دەگێردرێتەوە لە گەیشتنی خێر و پاداشتی رۆژووگرتن لە جیاتی مردوو یاخود پێدانی خۆراك بۆ فەقیر و هەژار.

لە سوننەدا لە ئیبنو عومەر‌رضي الله عنه دەگێردرێتەوە، کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: (من مات وعليه صيام شهر فيطعم عنه لكل يوم مسكين) [٢٤٤].

واتە: (هەرکەسێ مردوو رۆژووی مانگێکی لەسەر بوو ئەوا دەبێت لەجیاتی ئەو لەهەر رۆژێکدا خواردنی هەژارێك بدات).

ترمزی و ئیبن ماجە ریوایەتیان کردووە، ترمزی دەڵێت: ئێمە نازانین لە کوێوە بەرزکراوەتەوە تەنها لەم رووەوە نەبێت، راستیەکەش لە ئیبن عومەر هاتووە لە وتەکەیدا وەستێنراوە (موقوفاً).

لەسوننەتی ئەبی داود، لە ئیبنو عەبباس دەگێرێتەوە دەڵێت: ئەگەر یەکێك لە مانگی رەمەزان نەخۆش کەوت و پاشان مرد و رۆژووی نەگرت لەجیاتی ئەو خواردن بدەن، وە گێڕانەوەی رۆژووی بۆ نابێت، بەڵام ئەگەر نەزری کردبوو ئەوا دەبێت سەرپەرشتیارەکەی بۆی بگێڕێتەوە [٢٤٥].

***

([٢٤٣]) مسند احمد: ٢/٢١٦

([٢٤٤]) ترمزی (٧١٨)، ابن ماجه ١٧٥٧

([٢٤٥]) سنن ئەبی داود (٢٤٠١)

(له پێگەیشتن و دەستكەوتنی خێرو پاداشتی حەجكردن)

لەبارەی پێگەیشتن و پاراستی حەجكردن بۆ مردوو، لە سەحیحی بوخاریـدا، لـە ئیبنو عەباس‌ﷺ دەگێڕێتەوە: ئافرەتێك لە جەهینـە هاتـە لای پێغەمبـەرﷺ و پێی ووت: دایكم نەزری كردبوو حەج بكات بەڵام تاكو مرد حەجی نەكرد، ئایا من لەجیاتی ئەو حەج بكەم، فەرمووی: ((حجي عنها، أرأيت لو كان على أمـك ديـن أكنت قاضيته؟ أقضو الله فالله أحق بالوفـاء)) (٢٤٦). واتە: ((لـەجیاتی ئـەو حـەج بكە، ئایا ئەگەر بینیت قەرزێك لەسەر دایكت هـەبوو ئایـا تـۆ بـۆی دەدەیتـەوە؟ قەرزی خوا بدەنەوە چونكە لە هەموو كەس مافی زیاترە وەفادارییت بەرامبەری)).

هەروەها حەدیسی بەریدەش پێشتر باسكرا كـە تێیـدا هـاتووە: دایكـم هـەرگیز حەجی نەكردووە، ئایا لەجیاتی ئەو حەج بكەم؟ فەرمووی: ((لـەجیاتی ئـەو حـەج بكە)).

لە ئیبنو عەباس‌ﷺ دەگێڕدرێتەوە: خێزانی سنان كوڕی سلمە الجهنی پرسـیاری لە پێغەمبەرﷺ كرد: كەوا دایكی مردووەو حەجی نەكردووە، ئایا خێرو پاداشتی بۆی هەیە حەجی لەجیاتی بكات؟ فەرمووی: ((نعم. لو كان على أمها دين فقضته عنها ألم يكن يجزيء عنها)) (٢٤٧)، واتە: ((بەڵێ، ئەگـەر لەسـەر دایكـی قـەرزێك هەبێت و لەجیاتی بیداتەوە ئایا پاداشتی بۆ نابێت؟)). نسائی ڕیوایەتی كردووە.

دیسان لە ئیبنو عەباس ڕیوایەت كراوە: ئافرەتێك لەبارەی باوكیەوە كە مردبـوو پرسیاری لە پێغەمبەرﷺ كرد كەوا حەجی نەكردبوو، پێغەمبـەرﷺ فـەرمووی: ((حجّي عن أبيك)) (٢٤٨)، واتە: لەجیاتی باوكت حـەجی بـۆ بكـە دیـسان لـەوێوە ڕیوایەت كراوە، پیاوێك ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، باوكم مـردووە هـیچ حـەجی

---

(٢٤٦) فتح الباری: ١٣/ ٢٩٦.

(٢٤٧) مسند أحمد: ١/ ٢١٢.

(٢٤٨) النسائی: ٥/ ١١٨.

نەکردووە ئایا لەجیاتی ئەو حەجی بۆ بکەم؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((أرأيت لو كان على أبيك دين أكنت قاضيته؟)). واتە: ((ئایا بینیوتە لەسەر باوکت قەرزێك هەبێت دابێتتەوە؟))، ووتی: بەڵێ، فەرمووی ((فدين الله أحق)) [٢٤٩]. وە تەواوی موسلمانان کۆکن لەسەر ئەوەی کەوا دانەوەی قەرز لە ئەستۆی مردووەکە دەکەوێت ئەگەرچی لە کەسێکی بیانیش بێت کە لەلای مابێتەوە، کەوا حەدیسی ئەبی قتادە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کاتێك مردووێك دوو دیناری قەرزی لەلا مابوو، کاتێك بۆیان دایەوە پێغەمبەرﷺ لەبارەیەوە فەرمووی: ((الآن بردت عليه جلدته)) [٢٥٠]. واتە: ((ئێستاکە سزاو ئازار لەسەر پشتی سارد کرایەوە)).

هەمووش لەسەر ئەوە یەکدەنگن کەوا زیندوو ئەگەر مردووی لە ئەستۆدابوو ئەوە مافێکە لە مافەکان سەرفرازی بکات و سوودی پێبگەیەنێت و لە تاوان ڕزگاری بکات تا ئەو کاتەی لە ئەستۆی زیندوو دەکەوێت.

جا ئەگەر لە ئەستۆو دەستەبەری زیندوو کەوت بە دەق و بە کۆدەنگ لەگەڵ ئەوەش بەخۆی ئەوەی لەسەریەتی ئەنجامی بدات ئەگەرچی پێی ڕازی نابێت بەڵکو بۆی دەگەڕێتەوە، جا لابردن و پەڕاندنی لە ئەستۆی مردوو بە ڕزگاربوونە لەبەر ئەوەی ناکرێت لەپێشتر و باشتر بەجێ بهێندرێت. وە ئەگەر سوودی گەیاندن بە ڕزگاربوون و لابردن وە هەروەها سوود دەگەیەنێت بە خەڵات و بەخشین، جیاوازی لەنێوانیاندا نییە چونکە پاداشتی کارو کردەوە مافێکی پێشکەشکراوێکی بەخشندەیە، جا ئەگەر داینا بۆ مردوو ئەوا بۆ ئەو دگوازرێتەوە. هەروەك هیچ مافێك لەسەر مردوو نیە لە قەرز و قەرزدانەوە و شتی لەو بابەتە ئەمەش مافێکی پاك و پوختی زیندووە، جا ئەگەر گەردنی ئازادکرد ئەوا گەردن ئازادی و ڕزگاربوونیەکەی دەگاتێ، لەدەستەبەر و ئەستۆی دەکەوێت، ئینجا هەردووکیان

---

(٢٤٩) النسائي: ٥/ ١١٨.

(٢٥٠) مسند أحمد: ٣/ ٣٣٠.

مافێکە بۆ زیندووەکە، جا چ دەقێك یاخود پێوەرێك یاخود یاسایەك لـە یاسـاکانی شەرع پێویست دەکات بە گەیشتنی یەکێکیان و قەدەغەکردنی گەیشتنی ئەویتر؟

ئەو دەقانەش دیار و ئاشکران لەسەر گەیشتنی خێرو پاداشتی کردەوەکـان بـۆ مردوو ئەگەر کەسی زیندوو ئەو کارو کردەوانەی لەجیاتی بۆی کرد، ئەمـەش ئـەو پەڕی پوخت و ڕاستی پێوەرە، چونکە خێرو پاداشت مافێکە بۆ بکەر.

پێغەمبەرﷺ ئاگاداری کردۆتەوە بە گـشتی خێـر و پاداشـتی ڕۆژوو گـرتن ئەمەش تەنها وازهێنان و مەبەستە بە دڵ پێی هەڵدەستێ کەسیش تێـی ناڕوانێـت تەنیا خوای گەورە نەبێت، و بەکارکردنی ئەندامانی لەش نیـە لەسـەر گەیـشتن بـە پاداشت و چاکە کەوا ئەمەش کارکردن بە زمان و گوێگرتن و بەچاو بینین بەڕێگای یەکەم.

بەشێوەیەکی ڕوونتر ڕۆژوو گرتن نیەت و مەبەستێکی پوخت و پاراوە، وە خـۆ گرتن لەشتە دروستکراوەکان، ئەوکاتە خودای گەورە خێر پاداشتەکەی دەگەیـەنێت بە مردووەکە جا چۆن بە خوێندنەوەیەك کەوا ئەمەش کاروکردەوە و نیەتە، بـەڵکو ناشبێتە هۆکارێك بۆ نیەت و مەبەست، جا گەیشتنی پاداشـتی ڕۆژوو بـۆ مـردوو ئاگادارکردنەوەی تێدایە لەسەر گەیشتنی گشت کارو کردەوەکانی دیکە.

خواپەرستیش دوو بەشە: سامانی و دارایی، وە جەسـتەیی. قـسەی شـەقام و گشتی ئاگاداری کردۆتەوە بە گەیشتنی پاداشتی خێـرو سـەدەقە، دەڵێـت: لەسـەر گەیشتنی گشت خوا پەرستیە داراییەکان، وە ئاگاداری کردۆتـەوە بـە پێگەیـشتنی پاداشتی ڕۆژوو گرتن لەسەر گەیشتنی پاداشتی گشت خوا پەرستیە جەستەییەکان، وە هەواڵی داوە بە گەیشتنی پاداشتی حەجکردنی ئاوێتە و کـۆکراوە لـە دارایـی و جەستەیی، جا هەرسێ جۆرەکان جێگیرە بە دەق و گرنگـی پێـدان. وە یارمـەتی و هاوکاریش بە خودای بەخشندەو دلۆڤان.

ئەوانەی بەرهەڵستکاری دەکەن لە گەیشتن دەڵێن: خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم: ٣٩). واتە: ((بەڕاستی ئادەمیزاد خاوەنی هیچ شتێك نیە تەنها ئەوە نەبێت کە خۆی کردوویەتی))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَلَا تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (يس: ٥٤)، واتە: ((خەڵکینە دڵنیابن کە تەنها پاداشتی کارێك دەدرێتەوە کە دەتانکرد))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ﴾ (البقرە: ٢٨٦)، واتە: ((هەرکارێکی چاك ئەنجام بدات قازانجی تەنها بۆ خۆیەتی و هەر خراپەیەکی کردبێت تەنها یەخەی خۆی دەگرێت))، وە لە پێغەمبەرەوە ﷺ جێگیر بووە کەوا فەرموویەتی: ((إذا مات العبد إنقطع عمله إلا من ثلاث: صدقة جارية عليه، أو ولد صالح يدعوا له، أو علم ينتفع به من بعد موته)). واتە: ((ئەگەر بەندەیەك مرد کارو کردەوەکانی دەپچڕێت تەنها لە سێ شتدا نەبێت: خێر و چاکەیەکی نەوەستاو و بەردەوام، یاخود کوڕێکی چاك و لەبار نزاو پاڕانەوەی بۆ بکات، یاخود زانستێك لە دوای مردنیدا سوودی پێ بگەیەنێت)).

هەروەها لە حەدیسێکی ئەبی هورەیرەوە ﷺ کە باسکراوە پێغەمبەر ﷺ دەفەرمووێت: ((إن مما يلحق الميت من عمله و حسناته بعد موته علماً نشره)) ئەم حەدیسە بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا لەڕاستیدا هۆکارێك بووە بۆ سوود پێگەیاندنی.

هەروەها حەدیسی ئەنەس دەگێڕێتەوە کەوا پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((سبع يجري على العبد أجرهُنَّ، وهو في قبره بعد موته: من علّم علماً، أو أكرى نهراً، أو حفر بئراً، أو غرس نخلاً، أو بنى مسجداً، أو ورَّث مصحفاً، أو ترك ولداً صالحاً يستغفر له بعد موته)) [٢٤١]، واتە: ((حەوت شت هەیە لەسەر بەندە خێر و پاداشتەکەی بەردەوامە، ئەمەش لە دوای مردنیدا لەناو گۆڕەکەیەتی: هەرکەسێ یەکێکی فێری زانستێك بکات، یاخود ڕووبارێك بەکرێ بدات، یاخود بیرێکی ئاو

([٢٤١]) مجمع الزوائد: ١٦٧/١.

هەڵکەوێت، یاخود دار خورمایەك بچێنێت، یـاخود مزگـەوتێك دروسـت بکـات، یاخود پەرتووکێکی بەسوود بەجێ بهێڵێـت، یـاخود منـداڵێکی چـاك و ئیمانـدار بەجێ بهێڵێت لەدوای مردنیدا دوعای بـۆ بکـات)). ئەمـەش بەڵگەیەکـە لەسـەر ئەوەی جگە لەوانە خێرو پاداشتی لێ دەستناکەوێت.

دەڵێن: بەخشینیش ناردن و گواسـتنەوەیە، گواسـتنەوەش لـە یەکێکـەوە بـۆ یەکێکی تر لە ڕاستیدا دەبێت بـە مـافێکی پێویـست، وە کـارو کـردەوەش خێـرو پاداشت واجب ناکات، لەبەر ئـەوەی ئەمـە تـەنها فـەزڵ و چـاکە و بەخـشینێکی خوایە، جا بەندە چۆن دەتوانێت خێرو چـاکە لـە کەسـێکەوە بـۆ کەسـێکی دیکـە بگوازێتەوە تەنها لەسەر بەخشینێك کەوا لەسەر خوا پێویست نابێت، بەڵکو ئەگەر خوا ویستی لەسەر بێت دەیداتێ وە ئەگـەر ویستیـشی لەسـەر نـەبێت نایـداتێ وە ئەمەش هاوشێوەی هەژارێك وایە لەسەر ئەوەی تکاو نزا دەکات بـۆ ئـەوەی خێـرو چاکەیەکی پێبکەوێت.

دەڵێن: هـەروەها پەسـەندکردن و کەسـان ویـستیش بـە هۆکارەکـانی خێـرو پاداشت خراپ و بێزراوە، ئەمەش کەسانی خۆ نەویست و چاکە کاریش بە نزیکی و خزمایەتیە. جا چۆن چاکەکردن بە هەمان خێـر و پاداشـتە کـەوا ئەمـەش نیـاز و مەبەستە؟ جا ئەگەر چـاکەکاریش ناپەسـەند و نەویستراو کـرد بـەهۆکارێك ئـەوا ئامانج و مەبەست لە پێشتر و باشترە.

هەروەها ئیمامی ئەحمەد دواکەوتن لەڕیزی پێشەوە بە قێـزەوەن دادەنێـت، وە پەسەند کردنیش بەشێکی دیکە دەکات، لەکاتێکدا لە هیواو ئارەزووی تێدایـە لـە هۆکاری خێرو چاکە دانەوە، لە ریوایەتێك ئیمام ئەحمەد دەڵێت: کاتێك لە پیاوێـك پرسیارکرا لە ڕیزی پێشەوە دوادەکەوێت و باوکی لـە جێگاکـەی دادەنێـت، ووتـی: شتێکی واگرنگ و سەیر نیە بۆ من، ئەمەش بۆ ئەوەی چـاکەیەك لەگـەڵ باوکیـدا بکات بێجگە لەمەش.

دەڵێن: هەروەها ئەگەر بەخشینیش بۆ مردوو ئاسان بوایە ئەوا گواستنەوەی چاکە و بەخشین بۆ زیندوو ئاسانتر دەبوو.

هەروەها ئەگەر خەڵاتکردن و پێشکەشکردن گونجاو بوایە ئەوا پێشکەشکردنی چاکە واجب دەبوو لەسەرزیندوو، هەروەك پێشکەشکردنی خێرو چاکەی خۆبەخشان دەکرێت بۆئەوەی کەوا خۆی بۆ بەخت دەکات.

دەڵێن: ئەرك و بارگرانی تاقی کردنەوەو گیرۆدەبوون بە لەجیاتی دانان و گۆڕینەوە قایل ناکرێت و وەرناگیرێت، وە مەبەستیش ئەوەیە گوێرایەڵی و خواپاراستییەکەی ئەو تەنها بۆ خۆیەتی، ئەگەرچی دەتوانێت سوود بگەیەنێت بەوەی لەو کارو کردەوەیەی دەیکات پێشکەشی کەسێکی دیکەی بکات و ئەمەش خوای گەورە بۆخۆی لە هەموو کەس لە پێشترە بۆ ئەم کارە. لەڕاستیدا خودای گەورە حوکمی داوە بەوەی کەوا کەس سوودمەند نابێت تەنها بە هەوڵ و کۆششی خۆی. ئەمەش فەرمایشت و یاسای خوایە و بڕیاردانیشە لەسەر دروستکراوەکەی.

هەروەك ئەمەش بەرنامە و ڕێبازەکەیەتی لە فەرمان و یاساکەیدا، هەروەها نەخۆشیش کەس لەجیاتی ئەو حەب و دەرمانی ناخواتەوەو برسی و تینووی نابێت، وە کەسی قەرزاریش هیچ کەسێك لەجیاتی ئەو خواردن و خواردنەوەو پۆشاك لەخۆی ناگرێتەوە.

دەڵێن: جا بۆئەمەش خوای گەورە ڕازی نابێت کەسێك لەجیاتی کەسێك ئیسلامەتی بکات و وە یەکێك لەجیاتی یەکێکی دیکە نوێژبکات، جا ئەگەر سەری خواپەرستیەکان نەکرێت خێرو پاداشتەکەی ببەخشرێت لق و ڕێچکەکانی چۆن دەبێت.

دەڵێن: بەڵام دوعا و پاڕانەوە ئەوا پرسیار و ئارەزوویەکە بۆلای خوای گەورە دەگەڕێتەوە کەوا چاکە و بەخشێشکە دەیکات لەسەر مردوو وە عەفوی دەکات و

لێیدەبووریت، ئەمەش بەخشش و پێشکەشکردنی خێر چاکەی کاری زیندووە بۆ مردووەکە.

دەڵێن: ئەوانەی بریتین لە گەیاندنی خواپەرستیەکان کەوا دەکرێت لەجیاتی ئەو ئەنجام بدرێت وەك سەدەقە و حەج و خواپەرستیەکان دوو جۆرن: جۆرێکیان لەجیاتی ئەو ئەنجام نادرێت بەهەر شێوەیەك وەك ئیسلام بوون و نوێژو خوێندنەوەی قورئان و ڕۆژوو گرتن. ئەم جۆرەش خێرو چاکەکەی تایبەتمەندە بە بکەرەکەی سەرپێچی ناکرێت و بۆشی ناگوازرێتەوە هەروەك ئەو لە ژیاندا کەس لەجیاتی ئەوی دیکە نەیدەکرد، جگە لە بکەرەکەش هیچ کەس لەجیاتی ئەو کارە کە ناکات.

وە جۆرێکیش لەجیاتی ئەو دەتوانرێت ئەنجام بدرێت وەك دانەوەی قەرز و دەرکردنی خێرو چاکە و حەجکردن جا ئەمە خێرەکەی دەگاتە مردوو" چونکە ئەو ڕازی دەبێت بە نوێنەرایەتی وە لەژیانیدا بەندە دەتوانێت لەجیاتی ئەو بیکات، جا پاش مردنیشی ئەوا دەبێتە ڕێگایەکی لەپێشتر و باشتر.

دەڵێن: بەڵام لە حەدیسێکدا ئەگەر یەکێك مردوو ڕۆژووی لەسەر بێت و سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو بێت، ئەوا وەڵامەکەی لەچەند ڕوویەکەوەیە.

یەکەم: ئەوەی مالیك لە ((مؤطأ))ەکەی ووتویەتی، دەڵێن: کەس لەجیاتی کەس بەڕۆژوو نابێت، دەڵێن: ئەمەش فەرمانێکە هەموومان لەسەری کۆکین و جیاوازی و ناکۆکی تێدانیە.

دووەم: ئیبنو عەباس‌ﷺ حەدیسێکی ڕۆژوو گرتنی لەبارەی مردوو ڕیوایەت کردووە، کەوا نسائی لەوی ڕیوایەت کردووە، محمد کوڕی عبد الاعلی بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە یزید کوڕی زریع، ئەویش لە حجاج الاموال، ئەویش لە أیوب کوڕی موسی، ئەویش لە عطاء کوڕی أبی رباح، ئەویش لە ئیبنو

عەباسﷺ ووتی: کەس لەجیاتی کەس نوێژ ناکات و کەسیش لەجیاتی کەس ڕۆژوو ناگرێت[٢٥٢].

سێیەم: حەدیسێك هەیە کەوا ناکۆك‌و جیاوازن لە ئیسنادەکەیدا، خاوەنی ((المفهم في شرح مسلم)) [٢٥٣] ئاوای ووتووە.

چوارەم: کەوا نەیار و بەرهەڵسکارە بە دەقی قورئانی پیرۆز کە پێشتر باسمان کردووە لەم فەرموودەیەی خودای گەورە کە دەفەرمووێت: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم: ٣٩)

پێنجەم: نەیار و بەرهەڵسکارە بەوەی کە نسائی ریوایەتی کردووە، ئیبنو عەباسﷺ لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((لا يصلي أحد عن أحد ولا يصوم أحد عن أحد، ولكن يطعم عنه مكان كل يوم مداً من حنطة))، واتە: ((کەس لەجیاتی کەس نوێژ ناکات و کەسیش لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت، بەڵام لەجیاتی ئەو خواردنی دەدرێتێ لەجێگای هەر ڕۆژێك چنگێك گەنم دەدرێت)).

شەشەم: نەیار و بەرهەڵستکارە بە حەدیسێکی محمد کوری عبدالرحمن کوری ئەبی لیلی، ئەویش لە نافع، ئەویش لە ئیبنو عمرﷺ لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە دەفەرمووێت: ((من مات وعليه صوم رمضان يطعم عنه))، واتە: ((هەرکەسێك مرد وە ڕۆژووی مانگی ڕەمەزانی لەسەر بێت لەجیاتی ئەو خواردن دەبەخشێت)).

حەوتەم: کەوا نەیارو بەرهەڵستکارە بە پێوەر و یاسایەکی دیارو ئاشکرا لەسەر نوێژ و ئیسلام و تەوبە کردن، بەوەی کەوا هیچ کەسێك لەجیاتی ئەوەی دیکە نایکات، شافعی دەڵێت لەوەی قسەی لێدەکرێت لەسەر گێڕانەوەی ئیبنو

---

(٢٥٢) الموطأ: ١/ ٣٠٣.

(٢٥٣) کە ئەویش ((أحمد کوری عمر القرطبي))ە لە ساڵی (٦٤٦)ك کۆچی دوایی کردووە.

عەباس: ئیبنو عەباس ناوی نەبردووە لەوەی کەوا دایکی سعد نەزری کردبوو، جا لەوانەیە نەزری حەجکردن یاخود عەمرە یاخود خێر و سەدەقەی کردبێت، جا ئەمری کردووە بە گێڕانەوەو کردنی لەجیاتی ئەو، بەڵام هەرکەسێ نەزری کرد بە نوێژ یاخود ڕۆژوو گرتن پاشان مرد ئەوا لەجیاتی ئەو کەفارەتی ڕۆژووەکەی دەدات، بەڵام لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو نابێت، و لەجیاتی ئەویش نوێژ ناکات، و لەجیاتی ئەو کەفارەتی نوێژیش نادات.

پاشان ووتی: ئەگەر ووتیان: ئایا لە پێغەمبەرﷺ ریوایەت کراوە کەوا فەرمانی کردبێت کەسێك لەجیاتی یەکێکی دیکە بە ڕۆژوو بێت؟ دەڵێت: بەڵێ ئیبنو عەباسرضي الله عنه لەپێغەمبەریﷺ گێڕاوەتەوە.

جا ئەگەر ووتیان: ئەی بۆچی حەدیسێك نا هێننەوە؟ دەڵێت: حەدیسی زەهری، لە عبيد الله گێردراوەتەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباسرضي الله عنهما، ئەویش لە پێغەمبەرﷺ بە نەزر ، کە چی لەگەڵ زەهریدا هاتووە، وە عبيد الله دانیشتنی دوور و درێژی هەبووە لەگەڵ ئیبنو عەباس، جا کاتێك جگە لەو یەکێکی دیکە دێت، لە پیاوێکەوە دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباس مانای: هیچ حەدیسێك نیە بەو بچێت کەوا لەبەر کرابێت و پارێزراو بێت، ئەگەر ووتیان: ئایا ئەو پیاوە دەناسیت کەوا ئەو حەدیسەی هێناوە هەڵەی کردبێت لە گێڕانەوەی لە لایەن ئیبنو عەباس؟ دەڵێن: بەڵێ، هاوەڵانی ئیبنو عەباس ریوایەتیان کردووە، لە ئیبنو عەباسەوە کەوا لەبارەی ئیبنو زوبێر دەڵێت: کەوا ئیبنو زوبیر لە ((متعـة الحـج)) گێڕاوەیەتیەوە، ئەوەش ریوایەت دەکات کە لە ئیبنو عەباس وەرگیراوە کەوا ((متعة النساء))ە، ئەمەش هەڵەیەکی نا پەسەند و بێمانایە.

ئەمە وەڵامێکە لەبارەی گرتنی ڕۆژوو، بەڵام کرداری حەجکردن لەوانە پاداشتی ماڵ بەخشین پاداشتەکەی پێی بگات، بەڵام کردارەکانی شێوازو جۆرەکان کە ئەمەش وەك کردارەکانی نوێژکردن لەوانەیە بکەوێتە سەر بکەرەکەی.

((أصحاب الوصـول)) دەڵێت: ئەوەی باستان کرد شتێکی وای تیانیـە نـەیارو بەرهەڵـستکاری بەڵگـەی قورئـان و سـوننەو ڕێککـەوتنی پێـشینەی ئوممـەت و پێویستیەکانی یاساکانی شەرع بێت، ئێمە وەڵامی هەموو ئەوانە دەدەینـەوە کـەوا باستان کردووە لە ویژدان و دادپەروەری.

بەڵام ئەو فەرموودەیەی خودای گـەورە: ﴿وَأَن لَّـيْـسَ لِلْإِنـسَانِ إِلَّـا مَـا سَـعَى﴾ (النجم: ٣٩)، واتە: ((بەڕاستی ئادەمیزاد خاوەنی هـیچ شـتێك نیـە تـەنها ئـەوە نەبێت کە خۆی کردوویەتی))، لە ڕاستیدا خەڵکی جیاوازی لە شێوەی لێکدانـەوەی مەبەسـت لـە ئایەتەکـەدا هەیـە، کۆمـەڵێك دەڵـێن: ئـا لێـرەدا مەبەسـت لـە ئادەمیزادەکە: کافرە، بەڵام مرۆڤی ئیماندار ئەوەی کە کردوویەتی خۆی خاوەنیەتی کارو کردەوەکانیشی بۆ ئەو بە بەڵگەیە کەوا باسمان کرد، ووتیان: وە ئامانجیش لەو تایبەتمەندی و دەستنیشانکردنەیە یە، ئەمـەش دروسـتە ئەگـەر بەڵگـەی لەسـەر هەبوو.

ئەم وەڵامدانەوەیەش زۆر لاوازە، نموونەی ئەو گشتیەش تەنها کافری پێ پەرچ نادرێتەوە. بەڵکو ئەمە بۆ موسلمان و کافرە وەك ئەو فەرموودەیەی خوای گـەورە: ﴿أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (النجم: ٣٨)، واتـە: ((لـەو پـەڕاوو کتێبـە پیرۆزانـەدا هاتووە: کە هیچ گوناهبارێك گوناهی تاوانبارێکی تر هەڵناگرێت)).

کارنامەکەش هەمووی لە یەکەمەکەیەوە تا کۆتاییەکەی وەك کارێکی پوخـت و پاراوە لە توانایی و خواستی گشتیدا بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿وَأَنَّ سَـعْيَهُ سَوْفَ يُرَى* ثُمَّ يُجْزَاهُ الْجَزَاء الْأَوْفَى﴾ (النجم: ٤٠- ٤١). واتە: ((بێگومان هـەوڵ و کۆشـشەکەی دەبینرێتـەوە لـە قیامەتـدا * پاشـان پاداشـت دەدرێتـەوە بـەتێرو تەسەلی). ئەمەش بێگومان بە گشتی خێرو شـەڕ دەگرێتـەوە، بێگومـان چـاکە و خراپە وە ئیماندار و کافریش دەگرێتـەوە. هـەروەك خـودای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿فَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَه* وَمَن يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَه﴾(الزلزلـە: ٧- ٨)،

واتە: ((جا ئەوەی بەقــەدەر ســەنگی گەردیلەیــەك خێــر و چــاكەی ئــەنجام دابێــت دەبینێتەوە* ئەوەش كە بەقــەدەر ســەنگی گەردیلەیــەك شــەڕو خراپــەی هــەبێت، دەبێتەوە)).

هەروەك خوای گەورە لەو حەدیسە قودسیەدا دەفەرموێت: ((ياعبـادي، إنمـا هي أعمالكم أحصيها لكم ثم أوفيكم إياها فمن وجد خيراً فليحمـد الله ومـن وجـد غير ذلك فلا يلومنَّ إلاّ نفســه)) [244]، واتە: ((ئەی بەندەكانم، بــەڵكو ئەمــە كــارو كردەوەكانتانە بۆتان هەژماردەكەم پاشان لەگەڵیدا داپەروەر دەبم جا هەر كەسـێك لە كارو كردەوەكانی خێرو چاكەی بینی با حەمدو سوپاسـگوزاری خـودا بكـات وە هەركەسێكیش شتێكی جگە لەمەی بینی با تەنها سەرزەنشتی خۆی بكات)).

ئەمەش وەك ئەم فەرموودەیە كە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيُّهَا الْإِنسَانُ إِنَّكَ كَادِحٌ إِلَى رَبِّكَ كَدْحًا فَمُلَاقِيهِ﴾ (الأنشقاق: ٦)، واتە: ((ئەی ئینســان بەڕاسـتی تۆ خۆت زۆر ماندوو دەكـەیت، زۆر ڕەنــج و زەحمــەت دەكێشــیت، ســەرەنجامیش دەبــێ بگەڕێیتــەوە بــۆ لای پــەروەردگارت (تــا پاداشــتی ڕەنــج و هەوڵەكــەت وەربگریــت)). باهەڵنەخەڵــەتێت بــە قــسەی زۆر لــە لێكــدەرەوەكان لــە ووشــەی ((ئینسان)) لە قورئانی پیرۆزدا: ئینسان لێــرەدا ئــەبو جەهلــە، وە ئینســان لێــرەدا عەقبەی كوڕی ئەبی مُعیطة وە ئینســان لێــرەدا وەلیــدی كــوڕی موغیرەیــە، جــا قورئان لەمەدا دوای خستووە، بەڵكو ئادەمیزادیش ئەو ئادەمیزادەیە بەو شێوەیەی كە هەیە بەبێ دەستنیشانكردنی یەكێك وەك ئەو فەرموودەیەی خوای گــەورە: ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لَفِي خُسْرٍ﴾ (العصر: ٢)، واتە: ((بەڕاســتی ئــادەمیزاد لــە زەرەرمەنــدی و خەســارەتمەندیدایە)) وە ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لِرَبِّـهِ لَكَنُـودٌ﴾ (العاديــات: ٦)، واتــە: ((بــە بەڕاستی ئادەمیزاد لە ئاستی پەروەردگاریدا زۆر ناسوپاس و حەق نەناسە)) وە ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا﴾ (المعارج: ١٩)، واتە: ((بەڕاســتی ئــادەمیزاد بــە شــێرزەیی و

(244) مسلم: (٢٥٧٧).

تەنگەتاوی دروستکراون)). وە ﴿إِنَّ الْإِنسَانَ لَيَطْغَى ۞ أَن رَّآهُ اسْتَغْنَى﴾ (العلق: ٦-٧)، واتە: ((بەڕاستی خەڵکی سەرکەشی دەکەن، یاخی دەبن، ستەم دەکەن۞ لەبەرئەوەی هەر ئادەمیزاد هەستی کرد دەوڵەمەند و بێ نیازە (لە ڕووی ئابووری، یان تەندروستی یان زانستی..... هتد) یەوە)) وە ﴿إِنَّ الإِنسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ﴾ (إبراهيم: ٣٤)، واتە: ((بەڕاستی زۆربەی ئینسانەکان زۆر ستەمکارو خوانەناس و سپڵەن))، وە ﴿وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ (الأحزاب: ٧٢)، واتە ((کەچی ئادەمیزاد هەڵیگرت و گرتیە ئەستۆی خۆی، بەڕاستی زۆر ستەمکار و نەفام بوو)). جا ئەمەش کاروباری ئادەمیزادە لە جۆری خود و دڵ و دەروونی خۆی و دەرچوونی لەو سیفەتانە بە چاکەو نیعمەتی خواکەی، وە یارمەتیدەر و هاوکار بە خودای خۆی، هەر خوداشە ئیمانی لای بەندەی خۆی خۆشەویستکردووە، وە لەدڵیدا ڕازاندوویەتیەوە، وەکو دووڕوویی و یاخی بوونی لەلا قێزەوەن کردووە، وە هەر ئەویشە ئیمانی لەدڵیدا جێگیر و واجب کردووە. کەوا پێغەمبەر و نێردراوو پیاوچاکەکانی لەسەر دینی خۆی جێگیر کردووە، هەر ئەویشە خراپەو داوێن پیسی لەوان لابردووە، لەبەردەم پێغەمبەرﷺ لەسەر دەریایەك تاوان و گوناه ئەم هۆنراوەی دەووتەوە.

واللهِ: لولا الله ما أهدتينا *** ولا تصدّقنا ولا صلّينا[255]

هەروەها خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَن تُؤْمِنَ إِلاَّ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ (يونس: ١٠٠)، واتە: ((هیچ کەس بۆی نیە باوەڕبهێنێت (هەتا هەوڵ نەدات و خۆی ماندوو نەکات و بیر نەکاتەوە) ویستی خواشی لەسەر نەبێت)، وە دەفەرموویێت: ﴿وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ﴾ (المدّثر: ٥٦)، واتە: ((جا ئەو خەڵکە یا دادوەری وەرناگرێت و بیر لەم ڕاستیانە ناکاتەوە مەگەر ویستی خوای لەسەر بێت)). وە دەفەرموویێت: ﴿وَمَا تَشَاؤُونَ إِلَّا أَن يَشَاءَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾

---

(٢٥٥) سەیری: موسلم (١٨٠٢) بکە.

(التكـوير: ٢٩)، واتــه: ((ويـستی ئێـوەش نایەتـەدی مەگـەر کاتێـك خـوای پەروەردگاری جیهانیان بیەوێت، (هەرکەس ویـستی خێـری هـەبێت خـوای گـەورە سەربەستی لێ زەوت ناکات، لەگەڵ ئەوەشدا هەر ئـەوە پـێش دێـت کـە وویـستی خوای لەسەرەو توانای تێگەیشتنمان لە نهێنی و شاراوەکان زۆر سـنووردارە)). جـا ئەمە خوای هەموو جیهانە بەگشتی خوایەتیەکی تەواوە بۆ هەموو ئەوانـەی لـەناو جیهاندان لە خاوەنداریەتی و فەرمانەکان و توانایی و بارەکاندا.

کۆمـەڵێك دەڵـێن: ئایەتەکـە هەواڵدانـە بـە یاسـایەك لـەپێش ئێمـەدا، وە لەڕاستیدا یاساکەمان دەریخستووە لەسەر ئـەوەی هـەوڵ و کۆششەکەی بۆخۆیـەتی ئـەوەی بـۆی تێکۆشـاوە، هـەروەها ئەمـەش لـە یەکـەمیان لاوازتـرە یـاخود لـە ڕەگەزەکەیدا، ئەگینا خوای گەورە هەواڵی بەو داوە هەواڵێك بڕیاری لەسەر دابێـت و پێی ڕازی بێت نەك هەواڵێك بڕیاری لەسەر نەدابێت و بەتاڵ بێت، وە بۆ ئەمـەش خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَمْ لَمْ يُنَبَّأْ بِمَا فِي صُحُفِ مُوسَى﴾ (الـنجم: ٣٦)، واتە: ((ئایا ئاگادار نەکرابوو بەوەی لە پـەڕاوەکانی موسـادا بـوو؟)). جـا ئەگـەر ئەمە بەتاڵ و بێ سوود بێت لەو یاسـایەدا هـەواڵی پـێ نـەداوە هـەواڵێك بڕیـاری لەسەر دابێت پێ ی ڕازی بێت.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ئایەتی ﴿لَيسَ للإنسان إلاّ ماسعى﴾ اللام: بەمانای: لەسـەر دێـت، واتـە: ﴿لَـيسَ للإنـسان إلاّ ماسـعى﴾. وە ئەمـەش لـە دوو ووتـەی یەکەمیان بە تاڵترە. چونکە ئەو بابەتی قسەکردنەکەی وەرگێڕاوە بۆ دژی ماناکـەی کە لێی تێگەیشتووە، وە شتی لەو نموونەیەش ناکرێت و ناگونجێت. زمـانیش بـۆی ناگونجێت، وە بەڵام ڕێزمانی: ﴿وَلَهُمُ اللَّعْنَةُ﴾ (غافر: ٥٢)، واتە: ((نەفرین هـەر بـۆ ئەوانە)). ئەمەش لەسەر پلەو پایەی خۆیەتی واتە شانس و چارەنووسی ئەوانە.

کۆمەڵێکی دیکەش دەڵێن: ئایەتەکـە لەبەرگیراوەیـە و فەرمایـشتەی خـوای گەورە: ﴿وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاتَّبَعَتْهُمْ ذُرِّيَّتُهُم بِإِيمَانٍ أَلْحَقْنَا بِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الطـور: ٢١)،

واته: ((جا ئەوانەی باوەڕیان هێناوە و نەوەکانیشیان بە ئیمان و باوەڕەوە شوێنیان کەوتوون، ئەوانە لە بەهەشتدا پێك شاد دەکەینەوە)). ئەمەش لە ئیبنو عەباس وەرگیراوە، هەروەها ئەمەش لاوازە، حوکمیش نادرێت بەسەر ئایەتەکە تەنها بە ووتەی ئیبنو عەباس ﷺ نەك جگە لەویش بەوەی وەرگیراوە، کۆ کردنەوەو یەکخستنەوە لەنێوان دوو ئایەتەکە نە نەشیاوە و نەقەدەغە کراویشە، چونکە لەدوا ڕۆژ نەوەکان شوێن باوکەکانیان دەکەون هەروەك لە دونیادا شوێنیان کەوتبوون، ئەم شوێن کەوتنەش لە بەخشندەیی باوکەکانە خێر و چاکەکانیانە کەوا بەکۆششی خۆیان بەدەستیان هێناوە، بەڵام بوونی نەوەکان بە گەیشتنی بەوان بە پلەیەك بەبێ کۆشش کردن وەك ئەوان، جا ئەمەش لەوان نیە، بەڵکو ئەمە بۆئەو باوکانەیە کە خوای گەورە بڕیاری لەسەر داوە کەوا نەوەکانیان لە بەهەشتدا پێیان دەگەن، خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ وە فەرموودەی: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَى﴾ (النجم: ٣٨- ٣٩)، هەردوو ئایەتەکە دادپەروەری و عەدالەتی خودای گەورەو حیکمەت و تەواوی پیرۆزی یەکانی دەردەخات، وە ئەقڵ و داهێنان شایەدن بە هەردوو ئایەتەکە.

یەکەمیان: پێویستە کەوا کەس بەتاوانی کەس سزانادرێت، دووەمیان: کەوا هیچ کەسێك بەکارو کردەوەو کۆششی خۆی نەبێت ڕزگاری نابێت، جا یەکەمیان: بەندە دڵنیا دەبێت بەو تاوان و گوناهەی کە کەسێکی دیکە جگە لەو دەیکات هەروەك پاشا و سەرکردەکانی دونیا دەیکات،

دووەمیان: لە تەماعکاری دەپچڕێت لەکاتی ڕزگار بوونیدا بەکارو کردەوەکانی باوك و پێشینەو گەورەکانی هەروەك هاوەڵانی تەماعکارە درۆزنەکان کردوویانە.

هاوشێوەکەش ئەم فەرموودەیە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَّنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدي لِنَفْسِهِ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى وَمَا كُنَّا

مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولاً﴾ (الإسراو: ١٥)، واته: ((ئەوەی هەوڵی دابێت ڕێبازی ڕاست و دروست بگرێت، ئەوە بەڕاستی بە قازانجی خۆی تەواو دەبێت و هەر خۆی بەهرە لە هیدایەتەکەی وەردەگرێت، ئەوەش گومڕا بووەو ڕێبازی سەر لێشێواوی گرتۆتەبەر، ئەوە بێگومان هەر خۆی زەرەر دەکات و گومڕاییەکەی لەسەری دەکەوێت، کەس گوناهی کەسی هەڵناگرێت، کەس بەرپرسیار نیە لە هەڵەی کەسانی تر، ئێمەش سزای کەسمان نەداوە تا پێغەمبەرێکی بۆ دەنێرین)). ئەمەش وەك ئەم ئایەتەیە کە لەپێشتر باسمان کردووە: ﴿أَلَّا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾(النجم: ٣٨)، واتە: ((کە هیچ گوناهبارێك گوناهی تاوانبارێکی دیکە هەڵناگرێت)) جا حوکم و یاسای پەروەردگار بۆ دوژمنەکانی بە چوار حوکم و یاسایە ئەمەش مەبەستی دادوەری و حیکمەتە.

یەکەم: ڕێبازی ڕاست و دروستی بەندەکان بە ئیمان و بیروباوەڕ کارو کردەوەی چاك بۆ خۆیەتی نەك کەسێکی دیکە.

دووەم: گومڕاییەکەش بە لەدەست دەرچوون و ناکۆکیەی دەکەوێتە سەر خۆی، نەك لەسەر یەکێکی دیکە جگە لە خۆی.

سێیەم: هیچ کەسێك گوناهی کەسێکی دیکە هەڵناگرێت.

چوارەم: هیچ کەسێك سزا نادرێت تەنها پاش دامەزراندنی بروبیانووەکەی لەسەری بە پێغەمبەرەکەی.

جا تێڕوانین بەوەی کەوا لەناو ئەو چوار یاسایانەدا هەیە لە حیکمەت و دادوەری و چاکە و بەخشندەیی پەروەردگارە، وەلاَم دانەوەشە بۆ خاوەنی لەخۆ باییبوون و تەماعکارە درۆزنەکان، لەسەر خاوەن نەزانین بە پەروەردگار و بە ناوە جوانەکانی و سیفاتەکانی.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: لێرەدا مەبەست لە ئادەمیزاد: زیندووە نەك مردووە، ئەمەش هەمووی لە خراپ بەکارهێنانی ووشەی گشتیە.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ئەمەش وەڵامی ئەبی وەفا کوڕی عقلیە، ووتی: وەڵامی باش لەلای من دەبێت بڵێت: ئادەمیزاد بە هەوڵ و کۆششی خۆی و باشی و جوانی تێکەڵبوونی هاوڕێ ی چاك پەیدادەکات، منداڵی دەبێت و هاوسەر پێك دەهێنێت، و خێر و چاکە دەکات، و دڵی ئەچێت بۆ ناوخەڵکی خۆش دەوێن، جا ئەوانیش بەزەییان پێدا دێتەوە، و ڕێنمایی دەکەن بۆ خواپەرستی، ئەمەش نیشانەیە بۆ هەوڵ و کۆششەکەی، هەروەك پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێت: ((إن أطيب ما أكل الرجل من كسبه، وإن ولده من كسبه)) [٢٥٦]. واتە: ((خۆشترین شتێك کە پیاو خواردبێتی ئەوەیە کە بە ڕەنجی خۆی پەیدای کردبێت، منداڵیش چاکترین بەرهەمی خۆیەتی)).

لەحەدیسێکی دیکەدا نیشانە دەکاتە سەری: ((إذا مات العبد انقطع عمله إلاّ من ثلاث: علم ينتفع به من بعده، وصدقة جارية عليه، أو ولد صالح يدعو له)) [٢٥٧]، واتە: ((ئادەمیزاد کە مرد کۆتایی بە کردەوەکانی دەهێنرێت تەنها لەسێ شت نەبێت: زانستێك سودی لێ وەربگیرێت، وە خێرو چاکەیەکی نەبڕاوە، یان منداڵێکی چاك دوعای بۆ بکات)).

وتەیەکی شافعی هەیە دەڵێت: ئەگەر کوڕەکەی بۆ ئەو خۆی بەخشکرد و ملکەچی کرد بۆ حەجکردن ئەوا دەبێتە هۆکارێك بۆ پێویست بوونی حەجکردن لەسەری هەتا ئەگەر لە ماڵ و سامانەکەیدا زیادی کرد ئەوە بە پێچەوانەی خۆبەخشەرێکی بیانیە.

ئەمەش وەڵامێکی مامناوەندیە پێویستی بە تەواوبوونە، جا بەندە بە ئیمان و گوێڕایەڵی بۆ خواو پێغەمبەرەکەی تێدەکۆشێت لە سوود گەیاندن بە کارو کردەوەکانی ئیمانداران لەگەڵ کار و کردەوەکانی خۆی، هەروەك لە ژیاندا بەکارو

([٢٥٦]) سنن الترمذي: (٣٥٨) وة سنن أبو داود (٣٥٢٨) وة مسند أحمد: ٦/ ٣١.

([٢٥٧]) مسلم (١٦٣١) وة سنن أبو داود (٢٨٦٣).

کردەوەکانی سوودیان پێدەگەیەنێت لەگەڵ کارو کردەوەکانی ئەوان، چونکە ئیمانداران هەندێکیان بە کردەوەی هەندێکی دیکە سوود بە یەکتر دەگەیەنێت کەوا بەشداری تێدا دەکەن وەك نوێژی بەکۆمەڵ چونکە هەریەکێك لەوانە بیست و حەوت پلە لە نوێژەکەی زیاد دەکات ئەمەش بۆ بەشداری کردنی کەسانی دیکە لە نوێژکردن لەگەڵیدا، جا کردەوەی یەکێکی دیکە هۆکارێکە بۆ زیادبوونی خێر و پاداشتەکەی، هەروەك کردەوەی ئەویش هۆکارێکە بۆ زیاد بوونی خێر و پاداشتی ئەویتر، بەڵکو هەندێك دەڵێن: نوێژ بەگوێرەی ژمارەی نوێژکەران پاداشت و چاکەکەی زیاتر دەبێت، هەروەك بەشداری کردنیان لە جیهاد و حەج و فەرمانکردن بە چاکە و دوور خستنەوە لە خراپە وە هاریکاریکردن لەسەر چاکە و تەقواو کار و کردەوەی چاك.

پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((المؤمن للمؤمن کالبنیان یشد بعضه بعضاً))، واتە: ((بەندەی ئیماندار بۆ ئیماندار وەك بینا وایە هەندێك هەندێکیان توند و تۆڵ دەکات)). وە پەنجەکانی کرد بەناو یەکدا[258].

زانراویشە کەوا ئەمە لەکاروباری ئایین دا لەپێشترە، وەك لەکارو باری دونیادا. جا چوونی موسڵمان لەگەڵ تەواوی موسڵمان لە پەیمانی ئیسلامدا لە گەورەترین هۆکارە بۆ سوود گەیاندنی هەریەکێك لە موسڵمانان بۆ هاوەڵەکەی لە ژیانیداو لەدوای مردنیشدا، وە بانگەوازی موسڵمانان لە چواردەوریاندا کۆ دەبێتەوە.

خودای پەروەردگار هەواڵی داوە لەبارەی هەڵگرانی عەرش و ئەوانەی لەچواردەوریاندان: کەوا ئەوان داوای لێخۆشبوون لە ئیمانداران دەکەن و بۆیان دەپارێنەوە[259].

([258]) موسلم: (٢٥٨٥).

([259]) سەیری: سوورەتی غافر، ئایەتەکانی (٧- ٩) بکە.

هــــەواڵی داوە لـــەبارەی دوعـــــاو پاڕانـــــەوەی پێغەمبـــــەرەکانی وە داوای لێخۆشبوونیان دەکەن بۆ ئیمانداران وەك نـوح[260] وە ئیـبراهیم[261] وە محمـد ﷺ[262]. جا بەندە بە ئیمان و بیروباوەڕەکـەی دەبێتـە هـۆی گەیـشتنی ئـەو دوعـاو پاڕانەوەیە بۆی، هەروەك خۆی کوشـشی کردبێـت، ئەمـەش ڕوون دەبێتـەوە کـەوا خودای تاك و تەنیا ئیمانداری کردۆتە هۆکارێك بۆ سوود گەیاندنی هاوەڵەکـەی بـە دوعا و پاڕانەوەی براکانی لە ئیمانداران وە هەوڵ و تێکۆشانیان، جـا ئەگـەر بـووە هـۆی ئـەوەی هـەوڵ و تێکۆشـانەکەی گەیاندیـە ئـەو پاڕانەوەیـە، وە ووتـەی پێغەمبەر ﷺ بەڵگەیە لەسەر ئەوەی بە عـەمروی کـوڕی عاصـی فـەرموو: ((إن أباك لو كان أقر بالتوحيد نفعه ذلـك))، واتـە: ((ئەگـەر بهاتایـە باوکـت بڕیـاری بهێنایە بە باوەڕکردن بە تاك و تەنهایی خوا ئەوا ئەو سوودەی پێدەگەیشت)).

(لەبارەی سزانەدانی بەندە بە کردەوەی یەکێکی دیکە)

هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿لَهَا مَـا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَـا مَـا اكْتَـسَبَتْ﴾ (البقرة: ٢٨٦)، واتە: ((هەرکارێکی چاك ئەنجام بدات قازانجی تـەنها بۆخۆیـەتی و هـەر خراپەیـەکی کردبێـت تـەنها یەخـەی خـۆی دەگرێـت و لەسـەر خۆیـەتی)). دەفەرمووێت: ﴿وَلَـا تُجْـزَوْنَ إِلَّـا مَـا كُنـتُمْ تَعْمَلُـونَ﴾ (یـس: ٥٤)، واتـە: ((تـەنها پاداشتی کارێك دەدرێتەوە کە دەتانکرد). کەواتە ئەم ئایەتە ئاشکرای کـردووە لـە مانا و مەبەستەکە کەوا هیچ کەسێك بە تـاوان و گونـاهی کەسـێکی دیکـە سـزا نادرێت. جا خودای پاك و بێگەرد دەفەرمووێت: ﴿فَالْيَوْمَ لَا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَـيْئًا وَلَـا

([260]) سەیری: سوورەتی نوح، ئایەتی (٢٨) بکە.

([261]) سەیری: سوورەتی إبراهیم، ئایەتی (٤١) بکە.

([262]) سەیری: سوورەتی الفرقان، ئایەتی (٦٢) بکە.

تُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (یس: ٥٤)، واتە: ((ئینجا ئەم جارە دەدرێت: ئەمڕۆ هیچ کەس ستەمی لێ ناکرێت بەهیچ شێوەیەك، خەڵکینە دڵنیابن کە: تەنها پاداشتی کارێك دەدرێتەوە کە دەتانکرد)). جا ئەمە بە درۆ دەخاتەوە کە دەڵێت ستەمی لێ دەکرێت و لە خراپیەکانی زیاد دەکرێت، یاخود لە چاکەکانی کەم دەکرێتەوە، یاخود بەهۆی کەسێکی دیکە سزا دەدرێت، دووری نەخستۆتەوە کەوا بە کردەوەی چاکی یەکێکی دیکە سوودی پێدەگات، نەك لەسەر ڕووی پاداشت، دەکرێت سوود گەیاندنەکەی بۆ ئەو ڕێنمایی کردن بێت بۆ ئەو نەك پاداشت لەسەر کردەوەکەی، بەڵکو ئەو خێر و سەدەقەیە کە خودای گەورە بەهۆی ئەو چاکەی لەگەڵدا کردووە، بەڵکو ئەمەش دیاری و خەڵاتێکە لەسەر دەستی هەندێك لە بەندەکانی بەخشیویەتی نەك لەسەر ڕووی پاداشت دانەوە.

(لەبارەی دەرخستن و ساخبوونەوەی کەسانی کەوتوو)

بەڵام بەڵگەی ئێوە لەسەر حەدیسی پێغەمبەرﷺ: ((إذا مات العبد انقطع عمله))، واتە: ((ئادەمیزاد کە مرد کۆتایی بە کردەوەکانی دێت)) ئەمە بەڵگەیەکی پووچ و بێ مانایە، چونکە پێغەمبەرﷺ نەیفەرمووە: کۆتایی بە سوودەکانی دێت بەڵکو هەواڵی داوە لەبارەی کۆتایی پێهاتنی کردەوەکانی، بەڵام کردەوەیەکی دیکە جگە لەمە ئەوا بۆ بکەرەکەیەتی، لەبەر ئەوە خەڵاتەکەی پێشکەش بەو کردووە تەنها پاداشتی کردووەی بکەرەکەی پێ دەکات نەك پاداشتی کاروکردەوەکە، جا پچڕان و کۆتایی هێنان شتێکە، سوود پێگەیشتنیش شتێکی دیکەیە، هەروەها حەدیسێکی دیکە هەیە کە فەرموویەتی: ((إن مما يلحق الميت من حسناته وعمله))، واتە: ((لە ڕاستیدا ئەوەی مردوو پێیدەگات لە خێر و چاکەو کاروکردەوەکانیەتی)).

(لەبارەی گواستنەوەی دروستکراو لەسەر دروستکراو)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان: بەخشین گواستنەوەیە، گواستنەوەش لەوانەیە ببێت بە مافێکی پێویست، جا ئەمەش گواستنەوەی دروستکراوە لەسەر دروستکراو.

بەڵام گواستنەوەی دروستکراو لەسەر دروستکەر ئەمە کاروبارێکی دیکەیە پێوەرەکەی دروست نابێت لەسەر گواستنەوەی بەندەکان هەندێکیان لە هەندێك، ئایا ئەمەش لە بەتاڵترین پێوەر و خراپترینیان نیە، ئەوەی کەوا تەواوی ئوممەت بەتاڵی دەکاتەوە لەسەر سوود پێگەیاندنی بەدانەوەی قەرزەکەی و ئەو مافانەی لەسەریەتی، وە لێخۆشبوون لەوەی لەسەریەتی وەرگێڕانەوەی خێر و سەدەقە و حەجکردن لەجیاتی ئەو، ئەو دەقەی کە ڕێگایەك نیە بۆ وەڵامدانەوەو گێڕانەوەی لە جیاتیدا، وەك ڕۆژوو، ئەم پێوەرە خراپانە بەرهەڵستکاری دەقەکانی شەرع و یاساکانی ناکات.

لەبارەی ووتەکانیان:

خەڵك خوایی بە هۆکاری پاداشت ڕق و قین و بێزراوە)

لەبارەی ووتەکانتان: کەسان ویست بەهۆکاری پاداشت نەویستراوە، ئەمە مەسەلەی چاکەکردنی خەڵك خوایی یە بەخزمایەتی جا چۆن چاکەکاری هەمان پاداشتە کەوا ئەوە مەبەستەکەیە؟

وەلامی یەکەم: چاکەکردن بەهۆی خزمایەتی بەڵگەیە لەسەر نارەزووی لە چاکەکردنەکە، وە دواکەوتن لە کردارەکە، جا ئەگەر گونجا چاکەکەش بکرێت ئەوا سەردەکێشێت بۆ واز لێهێنان و تەمبەڵی و دواکەوتن. بە پێچەوانەی بەخشینی

پاداشتەکە، بۆیە بکرەکە پێداگیری دەکات لەسەر ئەوە پاداشتەی سوودی پێ بگەیەنێت یاخود سوود بە برا موسڵمانەکەی بگەیەنێت. جا نێوانەکانیان جیاوازیەکی ئاشکرا هەیە.

وەڵامێکی دیکە: کەوا خوای پاك و بێگەرد پێشنیار و پێشبڕکێ ی خۆش دەوێت بۆ خزمەتکردنەکەی و ڕکابەرایەتی تێیدا، ئەمەش خەبەر دەدات لە بەندایەتی کردن، فریشتەکانیش حەز بە ململانێ و ڕکابەری دەکەن لە گوێڕایەلی و خزمەتکردنی، جا چاکەکردنی کەسان و ویست لێرەدا جیاوازە بۆ مەبەستی بەندایەتی کردن، خودای گەورە و میهرەبان فەرمان بە بەندەی خۆی دەکات بەو خۆمایەتیە یان بەناچاری یاخود بە خۆشەویستی، بۆیە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاء وَالْأَرْضِ﴾(الحديد: ٢١)، واتە: ((پێشبڕکێ بکەن بۆ بەدەست هێنانی لێ خۆشبوون لەلایەن پەروەردگارتانەوە و بەدەست هێنانی ئەو بەهەشتەی کە پانیەکەی وەك پانتایی ئاسمان و زەویە. هەروەها دەفەرمووێت: ﴿فَاسْتَبِقُواْ الْخَيْرَاتِ﴾ (البقرة: ١٤٨)، واتە: ((جا پێشبڕکی بکەن لە چاکەکاندا).

بێگومان سەحابەکان هەندێك پێشبڕکێ ی هەندێکیانی دەکرد بەهۆی خزمایەتی، عومەر دەڵێت: سوێند بەخوا نەبوبەکر هیچ کاتێك بەپێش من نەدەکەوت بۆ خێر و چاکە ئیللا منی بەپێش خۆی دەخست. تاوەکو ووتی: سوێند بەخوا هەرگیز لە خێر و چاکە کردندا پێشت ناکەوم[٢٦٣].

هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَفِي ذَلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾ (المطففين: ٢٦)، واتە: ((جا با لەپێناوی ئەوەدا پێشبڕکێکەران پێشبڕکێ بکەن)).

❊ ❊ ❊

---

(٢٦٣) سنن أبي داود (١٦٧٨)، الترمذي (٣٦٧٥).

لەبارەی ووتەكانیان:
ئەگەر بەخشین بۆ مردوو بكرایە ئەوا بۆ زیندوو دەكرا

بەڵام لەبارەی ووتەكانتان: ئەگەر چاكە بەخشین بۆ مردوو بكرایە ئەوا بۆ زیندوو دەكرا وەلامەكەی لە دوو ڕووەوەیە:

یەكەمیان: هەندێ لە زاناكان بۆی ڕۆیشتوون وەك لە هاوەڵەكانی ئەحمەد و كەسانی دیكە، قازی دەڵێت: قسەی ئەحمەد تایبەتمەند نیە بە مردوو، چونكە ئەو دەڵێت: كە چاكەیەك دەكات ئەوا نیوەكەی بۆ دایك و باوكی دەبێت، وە جیاوازیشی نەكردووە، كەچی أبو وفاء كوڕی عقیل بەرپەرچی دەداتەوە و دەڵێت: ئەوەماوەو دووری تێدایە، بە ئەمەش دەستكاری كردنە بە شەرع، لە ڕاستیدا خوای گەورە ڕێگایەكی بۆ ئێمە داناوە بۆ گەیاندنی سوود بۆ مردوو وەك لێخۆشبوون و نوێژ لەسەر مردوو.

(ئەگەر چاكە بەخشین بكرایە
ئەوا نیوەی وە چارەگێكی پاداشتەكەی دەبەخشرا)

بەڵام لەبارەی ووتەكانیان: ئەگەر ئەوە بكرایە ئەوا بەخشینی چاكە و پاداشت نیوەی وە چارەگێكی بۆ مردوو دەبوو، جا وەڵامەكەش لە دوو ڕووەوەیە:

یەكەمیان: قەدەغە بوونی هاوەڵێتی و خزمایەتی، ئێوە هیچ بەڵگەیەكتان لەسەری باس نەكردووە تەنها داوا نەبێت.

دووەمیان: پەیوەست بوون بەمەوە ووتەش تێیدا ئیمام ئەحمەد لە ڕیوایەتی محمد كوڕی يحيى الكحالي مەبەستەكەی دەرخستووە، وە ئاراستەی كردووە ئەوا پاداشتە موڵكی خۆیەتی، ئەگەر بیەوێت هەمووی بۆی دەبەخشێ وە ئەگەر بیەوێت

هەندێكی دەبەخشێت، ڕوونی دەكاتەوە ئەگەر پاداشتە كە ببەخشێت بەسەر چوار مردوودا بۆ نموونە ئەوا هەر یەكێك دانە چارەكێكی دەست دەكەوێت، جا ئەگەر تەنها چارەگێكی بەخشی ئەوا ئەوەی دەمێنێتەوە بۆ خۆی دەبێت.

***

(لەبارەی ووتەكانیان:

ئەگەر پاداشت بۆ مردوو بچووایە ئەوا هێشتا كردەوەی بۆ خۆی دەكرد)

بەڵام لەبارەی ووتەكانتان: ئەگەر ئەوە بگونجابووایە ئەوا زیاتر كاروو كردەوەی بۆ خۆی دەكرد، جا ووتتان: كەوا دەبێت ئارەزووی بێت لە كرداری بەخشینەكەی بۆ مردوو، ئەگەر نا نایگاتێ.

وەڵامەكە: ئەو مەسەلەیە دیاریكراو نیە لە ئەحمەد، مەرجیش نیە لە قسەی پێشینەكان لە هاوەڵەكانی، بەڵكو پاشینەكان باسیان كردووە، وەك قازی و شوێنكەوتووانی.

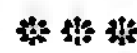
(عبدالله)ی كوڕی حمدان دەڵێت: هەركەسێك خۆی بەخش كرد لە كرداری باش لە خێر و چاكە و نوێژ و ڕۆژوو حەج و عومرە و خوێندنەوەی قورئان و ئازاد كردن، جگە لەمەش لە خواپەرستی جەستەیی ئەوا دەبێت بۆ لەجیاتی كەسانی دیكە، وە عیابەدەتی ماڵ و سامان، ئەوا هەموو پاداشتەكەی یان نیوەی دەگەڕێتەوە بۆ مردوویەكی موسلمان هەتاكو پێغەمبەریشﷺ، دوعای بۆ بكە و یاخود داوای لێخۆشبوونی بۆ بكە یاخود هەرچی لەسەریەتی لەمافی شەرعی بۆی بدەرەوە، یاخود پێویستە لەجیاتی ئەو سوودی پێ بگەیەنێت، وە خێر و پاداشتەكەی بۆ بگەیەنە.

نهێنی مەسەلەکە کەوا دەبێ مەرجی بەدەستهێنانی پاداشتەکە یەکەمجار دەبێت بۆ کەسەی دەبەخشێت ڕوویدات و دەکرێت بۆ بکەرەکە بکەوێت، پاشان لە بکەرەکەوە بگوازرێتەوە بۆ یەکێکی تر، مەرجیش ئەوەیە پێش کردارەکە یاخود ئەو ماوەیەی کە هێشتا کارەکەی نەکردووە مەبەستی وا بێت پێی بگات، دەڵێت: ئەگەر نیەت و مەبەستی نەبێت ئەوا پاداشتەکە بۆ بکەرەکە دێت، جا ڕازی نابێت پاداشتەکەی بگوازرێتەوە بۆ یەکێکی دیکە جگە لەخۆی، چونکە پاداشتەکە لەسەر کارەکە ڕێك دەخرێت وە کاریگەریش لەسەر کارتێکەر ڕێك دەخرێت، بۆ ئەمەش ئەگەر بەندەیەکی لەخۆی ئازاد کرد کەوا گوێڕایەڵی ئەو ببوو، جا ئەگەر گوێڕایەڵیەکەی گواستەوە بۆ یەکێکی دیکە پاش ئازاد کردنەکەی ئەوا بە ناکۆکی ناگوازرێتەوە ئەگەر ئازادی کرد لە یەکێکی دیکە، جا گوێڕایەڵیەکەی بۆ ئازادکەرێکی دیکە دەبێت جگە لەخۆی. هەروەها وەك ئەوەی قەرزێك لەجیاتی خۆی بداتەوە، پاشان لەدوای دانەوەی قەرزەکە ویستی بیگەڕێنیتەوە بۆ یەکێکی دیکە ئەوە نابێت. هەروەها ئەگەر حەج یاخود ڕۆژوو یاخود نوێژ بکات بۆخۆی. پاشان ویستی بیگەڕێنێتەوە بۆ یەکێکی دیکە ئەوا نابێتە موڵکی ئەو، کەوا ئەوانەی پرسیاریان لە پێغەمبەرﷺ کرد لەبارەی ئەمە پرسیاریان لێ نەکرد لەبارەی بەخشینی کردەوەی چاکە لەدوای خۆی، بەڵکو پرسیاریان لێکرد لەوەی چ کارێك بکەین بۆ مردوو، هەروەك سەعد ووتی: ((ئایا خێر و چاکە لەجیاتی دایکم بکەم سوودی پێدەگات؟)). نەیووت: کەوا پاداشتی ئەو خێر و چاکەی دەیکەم دەبەخشم بە دایکم.

هەروەها ووتەی ئافرەتێکی دیکە: ئایا لەجیاتی دایکم حەج بکەم؟ ووتەی پیاوێکی تر: ئایا لەجیاتی باوکم حەج بکەم؟ جا پێغەمبەرﷺ مۆڵەتی پێدان لە کردنی کارەکە لەجیاتی مردوو نەك بەخشینی پاداشتی ئەو کردەوانەی بۆ خۆیان دەیکەن بۆ مردووەکانیان، ئەوەش نازانرێت ئایا لەبارەی ئەمە هەرگیز پرسیار لە

پێغەمبەرﷺ کراوە. وە ناشزانرێت لە یەکێك لە سەحابەکان ئەو کارەی کردبێت. فەرموویەتی: پەروەردگار پاداشتی ئەو کارانەی کە پێشتر کردووە، بۆ فلان کەس نیشاندە، یاخود پاداشتی ئەو کارەی بۆ خۆم کردوومە.

جا ئەمە نهێنی مەرجەکانە، هەر کەسێ مەرجی دانەنا بۆ ئەمە دەڵێت: پاداشتەکە بۆ بکەرەکەیە.

(لەبارەی بەخشینی پاداشتی واجبەکان کەوا واجبە لەسەر زیندوو)

لەبارەی ووتەکانتان: ئەگەر بەخشین هەبوایە ئەوا بەخشینی پاداشتی شتە واجبەکان دەکرا کەوا واجب و ئەرکە لەسەر زیندوو.

وەڵامەکە: ئەو زۆرەملێ و سەپاندە لەسەر بنچینەیەك لە مەرجدا لە گەیاندنی نیەت و مەبەستی کردارەکە لەبارەی مردووە شتێکی مەحاڵە. واجیبیش وایە دروست نیە لەجیاتی کەسێکی دیکە بیکات، جا ئەوەش واجبە لەسەر بکەرەکە کە پێویستە لەسەری کەوا نیاز و مەبەستی بێت بە کردارێکی باش بۆ خودای گەورە.

بەڵام ئەوەی نیەتی کارەکەی نەبێت بۆ کەسێکی تر، ئایا دەکرێت پاداشتی فەرزێك لە فەرزەکانی بۆ مردوو بگەڕێتەوە؟ ئەمە دوو ڕووی تیایە: ئەبوعبدالله ی کوڕی حەمدان دەڵێت: پاداشتی فەرزێك لە نوێژ یاخود ڕۆژوو یان شتێکی دیکە جگە لەوانە دەشێت بۆی ببێت وە بکەرەکەی لە جێگای ئەو دەیکات.

(لەبارەی ووتەکانیان:
ڕاسپاردنەکان تاقیکردنەوەن لەجیاتی بوون وەرناگیرێت)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان، کەوا ڕاسپاردەکان ئەزموون و تاقیکردنەوەن ناکرێت لەجیاتی یەکێکی دیکە ئەنجام بدرێت، مەبەست لێی دیاریکردنی پێسپێردراوە بکەرەکە بۆ ئەوانی تر.

وەڵامەکە لەبارەی: ئەمەیان قەدەغە نابێت کەواتە یاسادانەرەکە بۆ موسلمان ئەوەیە کەوا سوود بگەیەنێت بە براکەی بە شتێك لە کارەکەی، بەڵکو ئەمە لە تەواوکەری چاکە و ڕەحمەتی خوایە بۆ بەندەکانی. وە لە تەواوی ئەو یاسایە یە کەوا یاسای بۆیان داناوەو دەمەزراوە لەسەر دادپەروەری چاکە و یەکتر ناسین.

خودای گەورە فریشتەکانی خۆی دروستکردووە و عەرشیان هەڵگرتووە دوعاو پارانەوە بۆ بەندە ئیماندارەکانی دەکەن، داوای لێخۆشبوون بۆیان دەکەن، بۆیان داوادەکەن کە بیانپارێزێت لە خراپە، وە فەرمانی بە پێغەمبەرەکانی داوە کەوا داوای لێخۆشبوون لە ئیماندارانی پیاو و ئافرەت بکەن، لەڕۆژی قیامەتیشدا پلەو پایەیەکی بەرز و ستایشکراویان دەداتێ بۆ ئەوەی شەفاعەت بکەن لە تاوان و گوناهەکانیان لە شوێنکەوتووانی و لە ئەهلی سوننەت[٢٦٤]. هەروەها خوای گەورە فەرمانی پێکردووە کەوا درووود لەسەر هاوەڵەکانی بنێرین لە ژیانیاندا وە لە دوای مردنیشیاندا، بۆیە پێغەمبەر ﷺ لەسەر گۆڕەکانیان دەوەستا جا دوعای بۆ دەکردن.

پێغەمبەر ﷺ مۆڵەتی داوە لە حەجکردن و ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردوو ئەگەر تاقیکردنەوە لە هەقیدا پێویستی کرد، وە سوجدەی سەهوو لەلای ئەو کەسانە لەدوای پێش نوێژ نوێژدەکەن وازی لێ دەهێنرێت بۆ تەندروستی نوێژی

---

(٢٦٤) سەیری: ترمذي (٣١٣٧) بکە.

پێش نوێژ وە لەسەھوو و خوێندنەوەی فاتیحە دەهێڵدرێت بۆ پێش نوێژەکە ئەو بیگرێتە ئەستۆی خۆی.

هەموویان خوای گەورە وەك یەك خێزان دروستی کردوون، جا خۆشەویسترین کەس بۆ ئەوان ئەو کەسەیە زیاتر سوود بە خێزانەکەیان بگەیەنێت[٢٦٥]. و ئەگەر خوای گەورە ئەو کەسەی خۆش بۆێ کە سوود بە خێزانەکەی بگەیەنێت بە قوومێك ئاو وە جامێك شیرو پارچەیەك نان، جا چۆن دەبێت ئەوەی سوودیان پێ بگەیەنێت لە حاڵەتی لاوازی و هەژاریان، وە لەکاتی بێکاریان، وە لەکاتی پێویستیان بۆ شتێك شت و مەك و پێداویستیان بۆ دابین بکەن کە نەیانبووە؟ جا خۆشەویسترین کەس لەلای خوا ئەو کەسەیە سوود بەخزم و نزیکەکانی بگەیەنێت لەو حاڵەتەدا.

بۆ ئەمەش ووتەیەك هاتووە لەلای پێشینەکان کەوا هەرکەسێك ڕۆژانە حەفتا جار بڵێت: خودایە لە من و لە دایك و باوکم و لە هەمنوو موسڵمانان و ئیمانداران لە پیاوان و ئافرەتانی خۆش ببە ئەوا بە ژمارەی موسڵمانان و ئیمانداران پاداشتی وەردەگرێت، ئەمەش بە دوور نازانرێت چونکە ئەگەر داوای لێخۆشبوونی بۆ براکانی کرد ئەوا خێر و پاداشت و چاکە بۆ ئەوان هەیە. بێگومان خودا چاکە و پاداشتی چاکەکاران وون ناکات.

(٢٦٥) مجمع الزائد: ٨/ ١٩١، وە سەیری: فیض القدیر: ٣/ ٥٠٥ بکە.

(لەبارەی ووتەکانیان:
ئەگەر چاکەی کەسێکی دیکە سوودی بۆیان هەبوایە ئەوا تەوبەو لێخۆشبوونەکەی بۆ ئەوان سوودی دەبوو)

لەبارەی ووتەکانیان: کەوا ئەگەر کاری کەسێك سوودی بۆیان هەبوایە ئەو تەوبەو ئیسلام بوونی لەجیاتی ئەو سوودی بۆی دەبوو.

جا ئەو گومانە لەسەر دوو وێنە دێتەوە:

وێنەیەك پێویست دەکات پێداویستیەکانی لەنێوان دوو فەرمانـدا لێی داوا بکات. پاشان نەبوونی پێداویستیەکەی دیاری دەکرێت نەبوونی پێداویستیەکانی دەدرێت.

وێنەکەش ئاوایە ئەگەر کردەوەی کەسێکی تر سوودی بۆ ئەو هەبێت ئەوا ئیسلامی بوونی و تەوبە کردنەکەی لەجیاتی ئەو سوودی دەبوو، بەلاّم ئەمە سوودی بۆ نابێت و کردەوەی کەسێکی دیکەش سوودی پێ ناگەیەنێت.

وێنەی دووەم: کەوا دەڵێت: بە ئیسلام بوون و ملکەچی کەسێکی دیکە و تەوبەکردنی لەجیاتی ئەو سوودی پێ ناگەیەنێت، جا بەنوێژ کردن و ڕۆژوو گرتن و قورئان خوێندنەکەشی لەجیاتی ئەو سوودی پێ ناگەیەنێت.

بەلاّم یەکەمیان: چونکە پێوەری بەریەك کەوتنە کاتێك دەقەکان تێیدا دەردەکەوێت وە گەل و ئوممەت لەسەری کۆ دەبنەوە.

بەلاّم دووەمیان: چونکە ئەوە کۆمەڵێکە ئەوەی خوا جیای دەکاتەوە لەنێوانیدا دیاریدەکات، جا خودای گەورە نێوان ئیسلام بوونی پیاوێك لە کەسێکی دیکە وە لە نێوان خێرو چاکە و حەجکردن و بەندە ئازاد کردنەکەی جیا دەکاتەوە، پێوەری یەکسان بوون لەنێوانیاندا لە ڕەگەزی پێوانەکردنی ئەوانەی پێوانەی ڕێباز و سوود خۆری دەکەن لەسەر فرۆشتن.

بەڵام سێ یەمیان: خودای گەورە و میهرەبان ئیسلامی کردۆتە هۆکارێك بۆ سوود گەیاندن بە موسڵمانان هەندێك بۆ هەندێکیان لە ژیان و لەدوانی مردنیش، جا ئەگەر بەهۆی کردەوەی موسڵمانەکان سوودی پێ نەگەیەنرا ئەوا ئەو سوودەی دەست ناکەوێت هەروەك پێغەمبەرﷺ بە عەمروی فەرموو: ((إن أباك لو كان أقر بالتوحيد فصحت أو تصدقت عنه نفعه ذلك)) [٢٦٦]، واتە: (بێگومان باوکت ئەگەر بڕیاری بە تاك و تەنهایی خوا بدایە ئەوا ئەگەر بە ڕۆژوو بوایت یاخود خێر و چاکەت لەجیاتی کردبایە ئەوا سوودی بۆ ئەویش دەبوو)).

ئەمەش هەروەك خوای گەورە ئیسلامی گێڕاوە بەهۆکارێك بۆ سوود گەیاندن بە بەندە کاتێك کردەوەیەکی خێر دەکات، جا ئەگەر ئەو هۆکارە نەبووایە ئەوا لە کردەوەی خێرەکەی سوودی پێنەدەگەیشت. و لێی ڕازی نەدەبوو. هەروەك دڵسۆزی و بەدواداچوونیش هۆکارێکە بۆ قەبوول بوونی کردەوەکان، ئەگەر لەدەستی چوو ئەوا کردەوەکانی لێ قەبووڵ ناکرێت، وە هەروەك دەست نوێژ و هەموو مەرجەکانی نوێژکردنی کردۆتە هۆکارێك بۆ تەندروستیەکەی، جا ئەگەر لە دەستی چوو ئەوا تەندروستیەکەی لەدەست دەچێت.

* * *

(لەبارەی ووتەکانیان: عیبادەت و خواپەرستی دوو جۆرە)

بەڵام لەبارەی ووتەکانیان: خواپەرستی دوو جۆرە: جۆرێکیان دەچێتە بواری لەجیاتی کردنی کردەوەکە جا بەخشینی پاداشتەکەی دەگاتە مردوو، وە جۆرێکی دیکەیان لەجیاتی ئەو نابێت و پاداشتەکەی ناگاتێ.

---

[٢٦٦] مسند أحمد: ٢/ ١٨٢.

ئەمە هەمان مەزهەب و داوایە، جا چۆن نـارەزایی و بیـانووی لێـدەگرن؟ وە ئایا ئەم جیاوازیەت لە کوێ هێناوە؟ وە لە چ پەرتووکێك، یـان لـە چ سـوننەتێك؟ یان لە چ شتێکی گرنگ و پـڕ بایـەخ، بەڵگـە بێـت لەسـەر تـاوەکو چـارەنووس و کۆتاییەکەی بۆ ئەو پێویست بکات.

لەڕاسـتیدا پێغەمبـەرﷺ بڕیاریـداوە ڕۆژوو بگیرێتـەوە لـەجیاتی مـردوو لەگەڵ ئەوەش ڕۆژوو ناچێتە ناو نوێنەری کردن، وە بڕیاری داوە بۆ ئۆممەتەکەی کەوا هەندێك لەجیاتی هەندێکیان فەرزی کیفایە بەجێ بگەیـەنێت، جـا ئەگـەر یـەکێك لەجیاتی ئەوانی تر کارەکەی کـرد ئـەوا تـاوان و گونـاه لەسـەریان لادەچـێت، وە بڕیاریداوە بۆ سەرپەرشتیاری منداڵ کەوا ئەقڵی پێداناشکێت لەجیاتی ئەو ئیحـرام و کارەکانی شێوازی حەجکردن بکات، وە حـوکمیش بـۆ ئـەو پاداشـت و چـاکەیە بەکردنی جێگر و نوێنەرەکەی لەجیاتی ئەو.

ئەبو حەنیفە- ڕەحمەتی خوای لێبێت- دەڵێت: ئەو کەسەی هاوڕێیەتی دەکات ئیحرام لەجیاتی ئەو کەسە دەکات کە لە هۆش خۆی چووەو لەگەڵێەتی، جا ئیحرام بەستنی هاوەڵەکەی بەپێ ی پلـەو پایـەی ئیحرامەکـەی دەبێـت، یاسـادانەرەکەش ئیسلام بوونی دایك و باوك بە پلەو پایەی ئیسلام بـوونی منداڵـەکانیان دادەنێـت، ئەوەی پاداشتی حەج و سەدەقە و گەردن ئازادی گەیاند هەر ئەویشە کەوا پاداشتی ڕۆژوو و نوێژ و خوێندنەوەی قورئان و مانەوەی لە مزگەوت دەگەیەنێت، لەڕاستیدا خەونی ئیمانداران زۆر قسەی لەسەر کـراوە، هەواڵـەکان زۆر دووبـارە بوونەوەتـەوە لەسەر مردووەکان کەوا ئەوانەی بۆیان دەبەخشن لە خوێندنەوەی قورئان و نوێژکردن و سەدەقە و حەج و شتی دیکە بە گەیانـدنی پاداشـتەکە بۆیـان، پێغەمبـەرﷺ دەفەرموویێت: ((أرى رؤياكم قد تواطأت على أنها في العشر الأواخر)) (٢٦٧)، واتـە:

(٢٦٧) مسلم: (١١٦٥).

بێگومان خەونتەکانتان بەڕاستو دروست دەزانم لەسەر ئەوەی کەوا (شەوی قەدر لەمانگی ڕەمەزاندا لە دە ڕۆژی کۆتاییەکاندایە).

پێغەمبەرﷺ خەونی ئیمانداران بە ڕاست و دروست داناوە، ئەوەش هەروەك گێڕانەوەی فەرموودەکانیان بەڕاست و دروست داناوە لەوەی بینیوویانە وە ئەوانە لە گێڕانەوەی قسەکانیان درۆ ناکەن و هەروەها خەونەکانیشیاندا ئەگەر بینیان.

(لەبارەی بەرپەرچدانەوەی حەدیسێکی پێغەمبەرﷺ)

بەڵام بەرپەرچدانەوەو گەڕاندنەوەی حەدیسێکی پێغەمبەرﷺ کە ئەو فەرموویەتی: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه))، واتە: ((هەرکەسێ مرد وە ڕۆژووی لەسەر بێت با سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو بە ڕۆژوو بێت)). بەو ڕووانەی کەوا باسکردن، جا ئێمە سەردەکەوین بۆ فەرموودەی پێغەمبەرﷺ وە بۆ ڕاستی و دروستیەکەش ڕێك کەوتنەکەی ئاشکرا دەکەین لەم ڕووانەدا.

بەڵام بێکار و درۆزنەکان بۆ ئێمە بەسە کە بەرهەڵستکاریەکەی پێشوو مایە پووچە بۆ فەرموودەیەکی سەحیح و پوخت کەوا کار لە هێزی وپتەوی ناکات، هیچ ڕێگایەکیش نیە بۆ چاوپێکەوتن و ڕوو بەڕوو بوونەوە تەنها بەگوێرایەڵی و ملکەچی و خۆ بەدەستەوە دان و ڕازی بوون نەبێت. لەلای ئێمە لەوە باشتر نیە، بەڵکو باشترە و زۆریش باشترە لە خۆ بەدەستەوە دان بۆی و قسە کردن لەو بارەیەوە ئەگەرچی جیاوازی لە نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا کردبێت.

بەڵام لەبارەی ووشەکانتان: بە ووتەی مالیك لە ((موطأ))ەکەیدا بەرپەرچی دەدەینەوە: کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت.

بەڵام لەبارەی ووشەکەی: ئەوە فەرمانێکی بە کۆمەڵەو یەکدەنگیە لای ئێمە و ناکۆکی تێدانیە، جا مالیك- ڕەحمەتی خوای لێبێت- ئەم ووتەیەی بۆ هەموو ئوممەت نەکردووە لە ڕۆژهەڵاتی زەوی تا ڕۆژئاواییەکەی، بەڵکو تەنها بۆ خەڵکی مەدینە قسەی کردووەو کە تێیدا ڕایگەیاندووە، و جیاوازی نێوانیانی ڕانەگەیاندووە. بەڵکو هەموو خەڵکی مەدینە یەکدەنگبوون لەسەری، وە لەکاتی هەر ناکۆکیەك پێویستە بگەڕێتەوە لای خواو پێغەمبەرﷺ. خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ ذَٰلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلاً﴾ (النساء: ٥٩)، واتە: ((خۆ ئەگەر لە شتێکدا بوو بە کێشەتان دەربارەی حوکمی خوای، ئەوە ئەو کێشەیە بگێڕنەوە بۆ لای خواو پێغەمبەرەکەیﷺ (کە قورئان و سوننەت دەگەیەنێت)، ئەگەر ئێوە باوەڕتان بە خواو بە ڕۆژی دوایی هەیە، (ڕەفتار کردنتان) بەو شێوەیە چاکترین و جوانترین سەرچاوەیە بۆ چارەسەری کێشەکانتان)).

ئەگەر مالیك و خەڵکی مەدینە ووتیان: کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت، ئەوا حاکم کوڕی عتیبە وە سلمە کوڕی کهیل ڕیوایەتیان کردووە، لە سعید کوڕی جبیر، ئەویش لە ئیبنو عباس: فەتوای داوە لە گێڕانەوەی مانگی ڕەمەزان لەجیاتی مردووەکە نان بدات وە لە نەزر کردنیشدا لەجیاتی بە ڕۆژوو دەبێت.

ئەمەش مەزهەبی ئیمام ئەحمەد و زۆر لە خاوەنی حەدیسەکە و ئەمەش ووتەی ئەبی عوبێدە، وە ئەبو ثور دەڵێت: لەکاتی نەزردا لەجیاتی بەڕۆژوو دەبێت وە شتی تریش، حسن کوڕی صالح لەبارەی نەزر کردن دەڵێت: سەرپەرشتیارەکەی بە ڕۆژوو دەبێت.

(لەبارەی ووتەکانیان:
کەوا ئیبنو عەباس ئەو ڕیوایەتی حەدیسی ڕۆژوو دەکات لەجیاتی مردوو)

بەڵام لەبارەی ووتەکانتان: کەوا ئیبنو عەباس خۆی حەدیسی ڕۆژووگرتن لەجیاتی مردوو دەگێڕێتەوە، دەڵێت: کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت، مەبەستیش لەمە دەکرێت سەحابەیەك بە پێچەوانە فەتوای دابێت لەوەی ریوایەتی کردووە ئەمەش فێڵ و هەڵخەڵەتاندن نیە لە ڕیوایەتەکەیدا، چونکە ڕیوایەت کردنەکەی پارێزراوو دوور لە هەڵەیە، بەڵام فەتواکردنەکەی پارێزراوو دوور لە هەڵە نیە. دەشبێت حەدیسەکەی لە بیر چووبێت، یاخود بۆچوون و لێکدانەوەکەی، یاخود باوەڕم بۆی هەیە بە مەزەندەی خۆی بەرهەڵستکارێکی شیاو و پەسەندە یاخود بۆ چەند شتێکی دیکە لەو هۆکارانە، لەسەر ئەوەی کەوا فەتوای ئیبنو عەباس نەیار و بەرهەڵستکارنیە بۆ حەدیسەکە، چونکە ئەو فەتوای داوە لە ڕەمەزاندا کەس لەجیاتی کەس بە ڕۆژوو نابێت، وە لەبارەی نەزریش فەتوای داوە کەوا لەجیاتی مردوو بە ڕۆژوو بێت، ئەمەش پێچەوانە نیە بۆ ڕیوایەتەکەی، بەڵکو حەدیسەکەی لەبەر کردووە لەسەر نەزر کردن.

پاشان حەدیسەکە: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه)). ئەمە لە ڕیوایەتی عائیشەدا ﷺ جێگیرە و بڕیاری لەسەر دراوە، جا ئەگەر ئیبنو عەباس پێچەوانەی بووبێت جاچبوو، جا ناکۆکی و پێچەوانەی ئیبنو عەباس ناوزڕاندن و هەڵخەڵەتاندن نیە لە ڕیوایەتی دایکی ئیمانداران. بەڵکو گێڕانەوەی ووتەی ئیبنو عەباس رضي الله عنه بەڕیوایەتی عائیشە رضي الله عنها لە پێشتر بووە لە گێڕانەوەی ریوایەتی عائیشە رضي الله عنها بە ووتەی ئەو.

(لەبارەی ووتەکانیان: کەوا حەدیسێکی جیاوازە لە ئیسنادەکەی دا)

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا حەدیسێکە ناکۆکی و جیاوازی هەیە لە ئیسنادەکەیدا جا قسەیەکی سەرکێش و سەرەڕۆ ووتەکەی قەبووڵ ناکرێن، حەدیسی سەحسح جێگیرە رێك کەوتوون لەسەر دروستیەکەی وە موسلم و بوخاری لە سەحیحەکەیاندا ریوایەتیان کردووە، و جیاوازیان نیە لە ئیسنادەکەی.

ئیبن عبد البر دەڵێت: لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((من مات وعليه صيام صام عنه وليه))، واتە: ((هەرکەسێ مرد و ڕۆژووی لەسەر بێت با سەرپەرشتیارەکەی لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو بێت)). ئیمامی ئەحمەد چاکی کردۆتەوە و پێداچۆتەوە، شافعیش لەسەر دروستیەکەی ووتەکەی بەدڵ بووە، جا ووتی: لە پێغەمبەرﷺ ریوایەت کراوە لەبارەی ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردوو، ئەگەر بڕیاری لەسەر دابوو لەجیاتی بیگرنەوە هەروەك لەجیاتی ئەو حەج دەکرێت، بێگومان بڕیاریشی لەسەر داوە، ئەمە مەزهەبی شافعی یە.

بەیهەقی دەڵێت: پاش گێڕانەوەی ئەو ئاخافتنە لە شافعی: ئینجا گەڕاندنەوەو تەواو کردنی ئەرکەکان لەجیاتی مردوو شیان و جێگیر بوو بە ریوایەتی سەعیدی کوڕی جوبەیر و موجاهید و عگارە و عەکرمەش لە ئیبنو عەباس گێڕایەوە، لەزۆربەی ریوایەتەکاندا ئەو ئافرەتەی پرسیاری کرد پێ دەچێت هەمان چیرۆکی دایکی سەعد نەبێت. وە لە ریوایەتی هەندێکیاندا هاتووە: لەجیاتی دایکت بەڕۆژوو بە.

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا نەیارو ناکۆکە بە دەقی قورئان خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَأَن لَّيْسَ لِلْإِنسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ﴾ (النجم: ٣٩)، واتە: ((بەڕاستی ئادەمیزاد خاوەنی هیچ شتێك نیە تەنها ئەوە نەبێت کە خۆی کردوویەتی)) خراپی ئەتەکێت و پەیرەوی کردن لە ئاخاوتن دا، وە هەڵەیەکی گەورە لە مانادا، وە

خودای گەورە پێغەمبەرەکەی ﷺ پاراستووە کەوا ناکۆکی سوننەتەکەی بێت بـۆ دەقەکانی قورئان، بەڵکو پشتگیری بکەو یارمەتیدەر بـە بـۆی، لەمـەو پـێش بـە تەواوی قسەمان لەسەر ئەو ئایەتە کردووە، لە کاتێکدا کـە لـەنێوان ئـەو و نێـوان سـونتەتی پێغەمبـەر ﷺ بەرهەڵـستکاری و ناکۆکیـەك نیـە، بـەڵکو لـە بەرهەڵستکاری و ناکۆکیی دا وا گومان دەبرێت لـە خراپـی تێگەیـشتنە، ئەمـەش شێواز و بۆ چوونێکە و خۆورەوشتێکی زەمکراو و نەویستراوە.

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا دژو بەرهەڵستکارە بەوەی نسائی ڕیوایەتی کردووە، لە پێغەمبەر ﷺ دەگێڕدرێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((لا يصلي أحد عن أحد، ولا يصوم أحد عن أحد ولكن يطعم عنه كل يوم مدحنطة)) جـا هەڵەیـەکی چـەپەڵ و ناشیرینە، لەبەر ئەوەی نسائی ئاوا ریوایـەتی کـردووە: محمـد کـوڕی عبـد الاعلـی بۆمانی گێڕایەوە، یزید کوڕی زریع بۆی گێڕینەوە، ئەویش لە حجـاج الاحـول بـۆی گێڕاوەتەوە، ئەویش دەڵێ أيوب کوڕی موسی بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لـە عطـاء کوڕی ئەبی رباح، ئەویش لە ئیبنو عەباس ﷺ دەڵێت: کەسێ لەجیاتی کەس نوێژ ناکات وە کەسیش لەجیاتی کەس بەرۆژوو نابێت، بەڵام لەجیاتی ئەو نـان دەدرێـت لەجێگای هەر ڕۆژێك بە قەدەر ژەمێك خواردن.

ئاوا ووتەی ئیبنو عەباس ریوایەت کراوە، نەك ووتـەی پێغەمبـەر ﷺ، جـا چۆن ووتەی پێغەمبەری خوا ﷺ بە ووتەی ئیبنو عەباس بەرهەڵـستکار و دژکـار دەکرێت، وە پێغەمبەری خوا ﷺ هەرگیز ئەو قسەیەی نەکردووە، وە چۆن دەڵێت: لە هەردووس سەحیحەکەدا لەلای ئەو سەلمێنراوە کەوا فەرموویـەتی: ((مـن مـات وعليه صيام صام عنه وليه؟)) چۆن دەڵێت: وە لە حەدیسێکی بریدەدا دەڵێت کەوا موسلیم لـە سـەحیحەکەیدا ڕیوایـەتی کـردووە: کـەوا ئافرەتێـك بـە پێغەمبـەری

ووتﷺ دایکم مردووەو ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە، فەرمووی: ((صومي عن أمك)) [268].

لەبارەی ووتەکانتان: دژو نەیارە بە حەدیسێکی ئیبنو عومەر رضي الله عنه: ((من مات وعليه صوم رمضان يطعم عنه)) جا لەو سەمت و شێوازەدا کەوا حەدیسێکی ناڕەوایە لەسەر پێغەمبەری خواﷺ.

بەیهەقی دەڵێت: حەدیسی محمد کوڕی عبدالرحمن کوڕی ئەبی لیلی لە نافیع دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئیبنو عومەر رضي الله عنه، ئەویش لە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە کەوا فەرموویەتی: ((من مات وعليه صوم رمضان يطعم عنه))، واتە: ((هەر کەسێ مرد و ڕۆژووی ڕەمەزانی لەسەر بێت لەجیاتی ئەو نان دەدرێت)) ڕاست نیە، وە محمد کوڕی عبدالرحمن زۆر بەد گومان و خەیاڵاویە، وە لە ڕاستیدا هاوەڵانی نافیع ڕیوایەتیان کردووە، لە نافیع، ئەویش لە ئیبنو عومەر رضي الله عنه لە ووتەکەیدا.

بەڵام لە بارەی ووتەکانتان: کە بەرهەڵستکارە بە پێوەرێکی دیار و ئاشکرا لەسەر نوێژ و ئیسلام تەوبە کردندا، ئەوا کەس لەجیاتی کەس نایکات.

❊❊❊

(لەبارەی قسەی شافعی:
لە بەهەڵەدابردنی گێڕانەوەی حەدیسی ئیبنو عەباس دا)

بەڵام ووتەو ناخاوتنی شافعی- ڕەحمەتی خوای لێبێت- لە هەڵە پێبردنی گێڕانەوەی حەدیسی ئیبنو عەباس رضي الله عنهما: کەوا دایکی سەعد نەزری کردبوو بەڕۆژوو بێت، سەرکەوتووترین خەڵك کەوا لەجیاتی ئەو وەڵامی دەداتەوە ئەویش بەیهەقیە، وە ئێمە بە گوفتاری خۆی قسەکەیان باسکرد، لە پەرتووکی ((المعرفة)) پاش

---

(268) مسلم: (1149).

ئەوەی خۆی قسە دەکات و دەڵێت: ((لەڕاستیدا ڕێدانی بەجێهێنان و گێڕانەوەی ئەرکەکان لەسەر مردوو جێگیر بوو بە ڕیوایەتی سەعیدی کوڕی جوبەیر و موجاهید و عطاء و عەکرەمە، لە ئیبنو عەباس گێڕدراوەتەوە، وە لە ریوایەتێکدا زۆرترینیان: کەوا ئافرەتێك پرسیاری لە عائیشە کرد، پێ دەچێت ئەمە چیرۆکی دایکی سەعد نەبێت، لە ڕیوایەتی هەندێکیاندا: ((لەجیاتی دایکت بەڕۆژوو ببە)) ووتی: شایەدی بۆ دەدرێت لە دروستی ڕیوایەتی عبداللە ی کوڕی عطاء المدنی دەڵێت: عبد الله کوڕی بریرة السلمی بۆی گێڕامەوە ئەویش لەباوکی، ووتی: من لە خزمەت پێغەمبەرﷺ دانیشتبووم ئافرەتێك هاتە لای و ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، من خێرێکی نەبڕاوەم بە دایکم بەخشی، جا دایکم مرد، وە خێرێکی نەبڕاوەکە ماوەتەوە، فەرمووی: ((قد وجب أجرك ورجعت إليك في الميراث))، واتە: ((تۆ خێر و پاداشتەکەت بەجێگەیاند ئێستا لە خێر کەوتووە وە لەمیراتدا خێرەکە بۆتۆ گەڕاوەتەوە)). ئافرەتێك ووتی: دایکم مردووە ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە، فەرمووی: ((صومي عن أمك))، واتە: ((لەجیاتی دایکت بەڕۆژوو ببە)). ئافرەتێك ووتی: دایکم مردووە و حەجی نەکردووە؟ فەرمووی: ((فحجّي عن أمّك)) [٢٦٩]، واتە: ((لەجاتی دایکت حەج بکە)). موسلم لە سەحیحەکەیدا ڕیوایەتی کردووە.

وتم: ئەبوبەکر کوڕی ئەبی شیبە ڕیوایەتی کردووە دەڵێت، أبو معاویە بۆمانی گێڕاوەتەوە، لە الاعمش، ئەویش لە مسلم البطین، ئەویش لە سعیدی کوڕی جبیر، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: پیاوێك هاتە خزمەت پێغەمبەرﷺ، وتی: ئەی پێغەمبەری خوا دایکم مرد وە ڕۆژووی مانگێکی لەسەرە ئایا دەکرێت لەجیاتی بگرمەوە؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((لو كان عليها دين أمنت قاضيه عنها؟))، واتە: ((ئەگەر قەرزێکی لەسەر بوایە لەجیاتی ئەو نەتدەگەڕاندەوە؟))،

([٢٦٩]) مسلم: (١١٤٩).

پیاوەکە ووتی: بەڵێ. فەرمووی: ((فدين الله أحق أن يقضى))، واتە: ((جا قەرزی خوا شایستەترە کەوا بگێڕدرێتەوە)).

وە ئەبو خشیمە ریوایەتی کردووە و دەڵێت: معاویەی کوڕی عومرو بۆی گێڕاینەوە، کەوا زائدە لە الاعمش وەریگرتووە، جا باسی کردووە.

نیسائی ریوایەتی کردووە، لە قتیبەی کوڕی سعید دەڵێت: عبثر بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە الاعمش وەریگرتووە، جا باسی کردووە.

جا ئەمە حەدیسی دایکی سعد نیە بە خستنە پاڵ و بەزۆری، لەبەر ئەوەی چیرۆکی دایکی سعد مالیك ریوایەتی کردووە، لە الزهری، ئەویش لە عبدالله کوڕی عبدالله کوڕی عتبە، ئەویش لە ئیبنو عەباس ((کەوا سەعدی کوڕی عبادە راوێژی بە پێغەمبەرﷺ کرد، ووتی: دایکم مردووەو نەزریشی لەسەرە؟ جا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((اقضه عنها))، واتە: ((لەجیاتی ئەو نەزرەکەی بۆ بدەوە))، ئاوا لە هەردوو سەحیحەکە دەریانهێناوە[270].

ئاوا لە حەدیسەکەدا پارێزراوە کەوا نەرزێکە و ناوی نەهاتووە، جا دەکرێت ئەوە لە حەدیسی الاعمش هاتبێت، ئەویش لە سعیدی کوڕی جبیر لەسەر ئەوەی کەوا پێغەمبەرﷺ وازی هێنابێت لە باسکردنی زیاتر بۆ سعد لەبارەی نەزرەکە ئایا نوێژکردن بوو، یاخود خێر و چاکە یاخود رۆژوو گرتن بوو، لەگەڵ ئەوەش ئەوەی نەزربکات بێگومان ئەوە نەزردەکات، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی جیاوازی نیە لەنێوان گەڕاندنەوەی نەزری رۆژوو گرتن و نوێژکردن، وە ئەگەرنا پێغەمبەرﷺ پێی دەفەرموو: ئایا نەزرەکە چی یە؟ جا ئەگەر نەزر دابەش بکەین بۆ دوو بەش: نەزرێك قەبووڵ دەکرێت لەجیاتی مردوو بگێڕدرێتەوە وە نەزرێکیش قەبووڵ ناکرێت.

❊❊❊

(270) مسلم: (١١٤٩)

(ووتەو بۆچوونەکانی زانایان لەبارەی ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردوو).

ئێمە باسی ووتەو بۆچوونی زانایـان دەکـەین لـەبارەی رۆژوو گـرتن لـەجیاتی مردوو نەوەکو بە هەڵەدابچێت کەوا لە مەسەلەیەکدا هەموو تێیدا ناکۆکن.

عبدالله ی کوڕی عبـاس دەڵێـت: لـە نـەزرکردن دا رۆژوو لـەجیاتی مـردوو دەگیرێتەوە، وە نـان دەدرێـت لـەجیاتی گەڕاندنـەوەی ڕۆژووی ڕەمـەزان، ئەمـەش مەزهەبی ئیمام ئەحمەدە.

ئەبو ثور دەڵێت: لە نەزرکردن و فەرزدا ڕۆژوو لـەجیاتی مـردوو دەگیرێتـەوە، ئەگەر هاتوو نەزر بێت یاخود فەرز.

ئەوزاعی دەڵێت: سەرپەرشتیاری لە جێگای ڕۆژوو خێرو چاکەیەك دەکات، جا ئەگەر دەستی نەکەوت ئەوا لە جیاتی بـەڕۆژوو دەبێـت، ئەمـەش ووتـەی (سـفیان الثوري)، لە یەکێك لە دوو ڕیوایەتەکانی گێڕاویەتیەوە.

حسن دەڵێت: ئەگەر هاتوو ڕۆژووی مانگێکی لەسەر بوو، ئەوا دەگونجێت سی پیاو لە ڕۆژێکدا لەجیاتی ئەو بەڕۆژوو بن.

وە ئەبو عبید القاسم کوڕی سەلام دەڵێت: لە نـەزر و کردنـدا لـەجیاتی ئـەو بەڕۆژوو دەبێت وە لە فەرزیشدا لەجیاتی ئەو نان دەدرێت.

(لەبارەی ووتەکانیان:

تەنها لە حەجکردندا پاداشتی بژێوی دەگات بۆ مردوو)

لەبارەی ووتەکانتان: کەوا لە حەجکردندا پاداشتی بژێوی پێی دەگـات بـەبێ کردەوەکانی شێوازی حەجکردن جا ئەمە تەنها داوایەکە بـەبێ بەڵگـە و سـەلماندن،

سونـنـەتیش ڕەتی دەکاتەوە، لەبەر ئەوەی پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((حـج عـن أبيك)) [٢٧١]، واتە: ((لەجیاتی باوکت حەج بکـە))، وە بـە ئافرەتەکـەی فـەرموو: ((حجي عن أمك)) [٢٧٢]، واتە: ((لەجیاتی دایکت حەج بکە)). جـا هـەواڵی داوە کە حەجکردن خۆی لەجیاتی مردووە. وە نەیفەرمووە: کـەوا بـژێوی و خـەرجکردن ئەو لەجیاتی دەکرێت.

هەروەها بەو کەسەی فەرموو کە دەیویـست لـەجیاتی شـبرمة حـەج بکـات: ((حج عن نفسك ثم حج عن شبرمة)) [٢٧٣]، واتە: ((تۆ لەجیاتی خۆت حـەج بکـە، پاشان لەجیاتی شبرمە حەج بکە)).

کاتێـک لـەبارەی منداڵەکـەی کـە لەگەڵیـدا بـوو ئافرەتێـک پرسـیاری لـە پێغەمبەرﷺ کرد ووتی: ئایا ئەمە حەجی بۆ هەیە؟ پێغەمبەرﷺ فـەرمووی: ((نعم)) [٢٧٤].نەیفەرموو: بەڵکو تەنها پاداشتی بژێوی و حەجی بۆی هەیە، بـەڵکو ڕایگەیاند کەوا حەجی بۆ هەیە، لەگەڵ ئەوەش کەوا ئەو هیچ کـارێکی نـەکردووە، بـەڵکو سەرپەرشـتیارەکەی لـەجیاتی ئـەو کارەکـانی شـێوازی حـەجکردن بـەجێ دەهێنێت.

پاشان کەوا بریکارەکەی لەجیاتی مردوو لە پارەی خۆی هـیچ سـەرف ناکـات جگە لە خەرجی نیشینگەکەی، جـا چ شـتێك خـەرجی پاداشـت دەکاتـە خـەرجی نیشینگەکەی بۆ بڕوبیانوو هێنانەوە لەجیاتی ئەو، لەکاتێکدا ئەو لەسەر حەجکردن خەرجی نەکردووە، بەڵکو ئەمە خەرج و بژێوی نیشینگە یاخود سـەفەرەکەیە، ئـەو ووتەیەش سوننە و پێوەر ڕەتی دەکاتەوە. وە خوای گەورەش زاناترە.

([٢٧١]) سنن أبي داود (١٨١٠) والترمذي (٩٣٠).

([٢٧٢]) لەمەوپێش باسی ئەم حەدیسەمان کردووە.

([٢٧٣]) سنن أبي داود (١٨١١).

([٢٧٤]) مسلم: (١٣٣٦)، رة الموطأ: ١/ ٤٢٢.

(ئایا پاداشت بە مردوو دەگات کەوا بە زوبان و قسە ببەخشرێت یاخود تەنها نیەت بەسیەتی؟)

جا دەڵێت: ئایا مەرج دادەنرێت لە گەیشتنی پاداشتەکە کەوا بەزوبان ببەخشرێت یاخود لە گەیشتنی تەنها نیەتی بکەرەکە بەسەر کەوا بیبەخشێت بۆ یەکێکی تر؟

دەڵێت: سوننەت لەیەك حەدیسیشدا بەخشینی پاداشتی بە زوبان و قسەکردن بە مەرج دانەناوە، بەڵکو پێغەمبەرﷺ بکەرەکەی ئازاد کردووە لە چۆنیەتی بەخشینەکە بۆ کەسێکی تر، وەك رۆژوو، و حەجکردن، وخێرو چاکەو سەدەقە، ئەمەشی بە بکەرەکە نەفەرمووە: بڵێ پەروەردگارا ئەوە لەجیاتی فلانی کوڕی فلانە، وە خودای پاك و بێگەردیش زانایە بەنیەت و مەبەست و کردەوەی بەندەی خۆی، جا ئەگەر بە قسە ووتی ئەوا دروستە، ئەگەر بەقسەش نەیووت ئەوا بە نیەت و مەبەست بەسە بۆ ئەوەی پێیبگات، خوای گەورەش زاناترە.

جا ئەو ئەگەر کارێکی بۆخۆی کرد پاشان نیەتی هێنا کەوا پاداشتەکەی بۆ کەسێکی دیکە بێت ئینجا تەنها بەهی نیەت نەیدا بەکەسەکە، هەروەك ئەگەر نیەتی وابوو کەوا شتێك ببەخشێت، یان کەسێك ئازاد بکات، یان خێر و چاکەیەك ئەنجام بدات، بەڵام بەهۆی نەهێنانی نیەت کارەکەی نەکرد.

لێرەدا ئەمە روون دەکاتەوە ئەو ئەگەر شوێنێکی دامەزراند بە مەبەستی دروستکردنی مزگەوتێك، یان قوتابخانە، یان ئاودانێك وە هەر شتێك لەم بابەتە، ئەوا دەبێتە وەقف و تەرخانکردن بۆ کارەکە لەگەڵ نیەتەکەی وە پێویستی بە قسەکردن نیە.

هەروەها ئەگەر بەنیەتی زەکات پارەیەکی دا بە هەژارێك ئەوا زەکاتەکەی لەسەری لادەچێت ئەگەرچی بە قسەو ئاخافتنیش نەیووت، هەروەها ئەگەر

لەجیاتی کەسێکی زیندوو یاخود مردوو قەرزێکی دایەوە ئەوا لە ئەستۆی دەکەوێت ئەگەر نەشیووت: ئەوە لەجیاتی فلانە.

جا لەبەر ئەوەی دەڵێت: پێغەمبەرﷺ ڕێنمایی کردوون بۆ ڕۆژوو وە سەدەقە و حەجکردن بەبێ پێ ووتن.

دەڵێت: پێغەمبەرﷺ ئەوانی خەبەر نەداوە بۆ ئەم کارە، بەڵکو ئەمە دەرچوونێکە لێی وەڵامدانەوەیە بۆیان، جا ئەمە پرسیاری لێکردووە لەبارەی حەجکردن لەجیاتی مردووەکەی جا پێغەمبەریشﷺ مۆڵەتی پێداوە، وە ئەمەش پرسیاری لێکردووە لەبارەی ڕۆژوو گرتن لەجیاتی مردووەکەی جا ئەویش مۆڵەتی پێداوە، وە ئەمەش پرسیاری لێکردووە لەبارەی سەدەقە و خێر و چاکە جا ئەویش مۆڵەتی پێداوە، قەدەغەی نەکردوون جگە لەوانە.

چ جیاوازیەك هەیە لەنێوان گەیشتنی پاداشتی ڕۆژوو کەوا تەنها نیەت هێنان و نەهێنانە وە لەنێوان گەیشتنی پاداشتی ووتن و باسکردن؟

نهێنی مەسەلەکەش کەوا پاداشتەکە مولکی بکەرەکەیە، جا ئەگەر پاداشتەکەی بەخشی و پێشکەشی کرد بۆ برا موسڵمانەکەی ئەوا خودای گەورە پێی دەگەیەنێت، جا کێ یە ئەوەی لەوەدا تایبەتی دەکات لە پاداشتی خوێندنەوەی قورئان وە قەدەغەی دەکات لەسەر بەندەیەك کەوا بیگەیەنێت بۆ برا موسڵمانەکەی؟ ئەمە کردەوەی خەڵکانێکە هەتا ئەوانەی کاروکردەوەی خراپ و ناشیرین دەکەن لە گشت سەردەمەکاندا، وە پێداگرتنی ئەو زانایانەی ڕەتی ناکەنەوە.

که دەڵێت: چی دەڵێت لەبارەی بەخشین بۆ پێغەمبەری خوداﷺ؟

دەڵێن: لە زاناکانی پاشینەکان ئەوەی خۆشی دەوێت، وە لەوانەی خۆشی ناوێت و بە بیدعە سەیری دەکات، سەحابەکان ئەو کارەیان نەکردووە، وە پێغەمبەرﷺ پاداشتی هەموو کارێکی خێری هەیە لە ئوممەتەکەی بێ ئەوەی لە

پاداشتی بکەرەکەی شتێك کەم بکاتەوە، چونکە هەر ئەو بوو ئومەتەکەی نیشاندا لەسەر هەموو کارێکی خێر، وە ڕێنمایی کردن و داوای لێکردوون بۆ ئەم کارە، هەر کەسێ داوای کرد بۆ بەخشینی ئاتەمە پاداشتێکی بۆی هەیە وەکو ئەو پاداشتانەی شوێنی دەکەوێت بێ ئەوەی لە پاداشتەکانیان شتێك کەم بێتەوە[275]. هەموو بەخشین و ڕێ ی ڕاست و زانستێك لە ڕاستیدا ئومەتەکەی لەسەر دەستی ئەو بەدەستی هاتووە جا وەك پاداشتی ئەو کەسەی شوێنی دەکەوێت بۆ دەبەخشرێت، ئەگەرچی بۆشی نەبەخشێت، خوای گەورەش زاناترە.

ئەگەر ووتیان: ئایا ڕوونکردنەوەی بەخشینەکە پێویست دەبێت لەسەری بەوەی کەوا بڵێت: پەروەردگارا ئەگەر ئەو کارەت قەبووڵ کرد وە منت ڕاوەستاو کرد لەسەری ئەوا پاداشتەکەی بدە بە فلان یاخود نا؟

دەڵێت: ئەمە ناوەستێتە سەر ووشە دەربڕین و مەبەست، بەڵکو لەو مەرجەشدا سوودی نیە، چونکە خوای گەورە خۆی ئەو کارە دەکات، ئەگەر مەرجی کرد یاخود مەرجی نەکرد.

ئەگەر ووتیان: چ شتێك لە هەمووی باشترە کەوا پێشکەش مردوو بکرێت؟ دەڵێت: باشترینیان ئەوەیە لە هەموو بەسوود تر بێت بۆخۆی، جا گەردن ئازاد بوون و سەدەقە باشترە لە ڕۆژوو گرتن لەجیاتی ئەو، وە باشترین سەدەقەش ئەوەیە پێویستیەکی ئەو چارەسەر بکەیت وە بەردەوام و نەبڕاوەش بێت، حەدیسێکی پێغەمبەرﷺ هەیە لەم بارەیەوە: ((أفضل الصدقة سقي الماء)) ، واتە: ((باشترین سەدەقە ئاودانە یاخود ئاو گێڕە)). لێرەدا مەبەست لەو شوێنەیە کە ئاوی تێدا کەم بێت، و تینوویەتی تێدا زۆر بێت، وە ئەگەر نا ئاودان و ئاو گێڕان لەسەر ڕووبار و کانی باشترینە لە پێدانی خۆراك لەکاتی پێویستیدا، هەروەها دوعا و پاڕانەوەو لێخۆشبوون بۆی ئەگەر دوعاکە بە ڕاستگۆیی و دڵسۆزی و ملکەچی بێت ئەمە

---

(275) مسند أحمد: ٢/ ٣٩٧، ورة مسلم: (٤٦٧٤).

لەکاتی خوێیدا باشترە لە خێر و چاکە بۆی، وەك نوێژن کردن لەسەر جەنازە و وەستان لەسەر گۆڕەکەی بۆ دوعا کردن.

بەگشتی باشترین شت کە پێشکەش مردوو بکەیت گەردن ئازاد بوون و سەدەقەیە، وە داوای لێخۆشبوون بۆی، و نزا و پاڕانەوە بۆی، و حەجکردن لەجیاتی ئەو.

بەڵام خوێندنەوەی قورئان و پێشکەشکردن بەو بەخۆشی خۆت و بەبێ کرێ، جا ئەمە پاداشتەکەی پێی دەگات هەروەك پاداشتی ڕۆژوو و حەجکردنی پێدەگات.

ئەگەر وتیان: ئەمە لە پێشینەکاندا زانراو نیە وە ناشکرێت لەیەکێکی لەوان بگوازرێتەوە لەگەڵ توونـدی پێداگیریان لەسەر خێر و چاکەکردن وە پێغەمبەریش ﷺ ڕێنمایی بۆیان نەکردووە، بەڵکو ڕێنمایی کردوون بۆ دوعا و پاڕانەوەو لێخۆشبوون و سەدەقە و حەجکردن و ڕۆژوو گرتن، جا ئەگەر پاداشتی خوێندنەوەی قورئان بگەیشتایە ئەوا ڕێنمایی دەکردت بۆ ئەم کارە و ئەوانیش دەیانکرد.

جا وەڵامەکە: کەوا سەرچاوەی ئەو پرسیارە ئەگەر هاتوو سەلمێنراو بێت بە گەیشتنی پاداشتی حەجکردن و ڕۆژوو و پاڕانەوەو لێخۆشبوون، پێی بڵێ: ئەو تایبەتمەندیە چیە کەوا گەیشتنی پاداشتی خوێندنەوەی قورئان قەدەغە دەکات وە پێویست دەکات پاداشتی ئەو کردەوانە پێی بگات، ئەمە شتێك نیە تەنها جیاوازی دروستکردنە لەنێوان شتە هاوشێوەکان، وە ئەگەر دانپیانەنرێت بە گەیشتنی ئەو شتانە بۆ مردوو جا ئەمە بڕو بیانوو کردن نیە بە سوننەو یەکدەنگی و یاساکانی شەرع؟

※※※

دەربارەی : ئایا ڕۆح دروستکراوێکی کۆنە یاخود نوێ یە؟

جا ئەگەر ڕۆح دروستکراوێکی تازەو نوێیە و ئەمەش لە فەرمانی خودایە، جا چۆن دەبێت فەرمانی خوا دروستکراوێکی نوێ بێت؟ وە بێگومان خوای گەورە ڕایگەیاندووە کەوا لە ئادەمدا لە ڕۆحەکەی فووی پیا کردووە. جا ئەو خستنە سەریە بۆ ئەو ئایا بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا کۆنە یاخود نەخێر؟ وە ئایا ڕاستی ئەو زیادە و خستنە سەرە چی یە؟ ڕاشیگەیاندووە، لەبارەی ئادەم کەوا بە دەستی خۆی دروستی کردووە وە لە ڕۆحەکەیدا فووی پیا کردووە، جا زیادکردنی دەست و ڕۆح بۆی یەك زیادکردنە.

ئەو مەسەلەیە جیهانی تێدا هەڵخلیسکاندووەو بە هەڵەی بردووە، کۆمەڵێکیش لە ئەوەی ئادەمی تێدا گومڕا کردووە، وەخوای گەورە شوێنکەوتووانی پێغەمبەرەکەی تێدا هیدایەت داوە بۆ دڵنیاییەکی ئاشکرا و ڕاستیەکی دڵڕفێن. هەموو پێغەمبەران- سەلامی خوایان لێبێت- یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆح نوێکارە خولقاوە دروستکراوە پەروەردە کراوە (ڕێکخراوە) یاخود ئامادەکراوە، ئەمە بە ناچاری دڵنیاو ناسراوە لە ئاینی پێغەمبەران- صەلات و سەلامی خوایان لێبێت- هەروەك لە ئاینی ئەوانیشدا بە ناچاری ناسراوە دڵنیان کەوا جیهان نوێکارە، وە گەڕاندنەوەی لاشەکانیش ڕاستیە، بێگومان خوای گەورە تاك و تەنها و خولقێنەرە وە ئەوەی بوونی هەیە دروستکراوی ئەوە، وە سەردەمی سەحابە و شوێنکەوتووان و شوێن کەوتەی شوێنکەوتووان بەسەر چوو نەما، ئەوان لە سەدەیەکی باش بوون لەسەر ئەوەی بەبێ جیاوازی نێوانیان لە ڕووداوەکانیاندا، دروستکراوێکە هەتا بە هەڵکەوتووی دەرکەوت ئەو کەسەی تێگەیشتنەکەی کورتیهێنا لە قورئان و سوننەدا، جا وای دەربری کەوا ڕۆح کۆنە دروستکراو نیە، بیانووی هێنایەوە کەوا ئەو لە فەرمانی خوایە وە فەرمانی ئەویش دروستکراو نیە، بەوەی خوای گەورە بۆی زیاد کردووە

داویەتە پاڵ ئەو هەروەك زانست و قورئان و توانا و بینین و بیستن و دەستی خۆی بۆی زیادە کردووە، وە هەندێکیشیان هەڵوەستە دەکەن دەڵێن: نالێین دروستکراوە وە ناشڵێین دروستکراو نیە.

لەم بارەیەوە حافظ أصفهانی پرسیاری لە ئەبو عبداللە کوری مندە کرد ووتی: پرسیارکەرێك پرسیاری لێکردم لەبارەی ڕۆح کەوا خودای گەورە بالاّ و ڕاستێتی گیانلەبەر و لاشەکانیانی لێ پێك هێناوە. وە هەندێك لە قەومەکان باس لە ڕۆح دەکەن و دەڵێن کەوا ڕۆح دروستکراو نیە، هەندێکی دیکە تایبەتی دەکەن لەوەی ڕۆحە پیرۆزەکانن کەوا ئەو لە زاتی خودایە، ووتی: من ئاماژە بەوە دەکەم جیاوازی قسەو گوفتارەکان ئەوانەی پێشینەکانیان، دەبینم لەنێوانیاندا جیاوازی لە ووتەکانیاندا لە قورئان و فەرموودەدا، ووتەکانی سەحابە و شوێنکەوتووان و زانایان، پاش ئەمە باسی ڕووەکانی ڕۆح دەکەم لە قورئان و فەرموودەدا، وە هەڵەی قسەکەر کە بەبێ زانیاری لەبارەی ڕۆح وتوویەتی ڕوون دەکەمەوە، کەوا قسەکانیان هاوشێوەو ڕێکەوتی قسەی جەهمی و هاوەڵەکانیەتی: جا بۆیە دەڵێن: خۆشی و سەرکەوتن لەلای خواوەیە: کەوا خەڵکی جیاواز و ناکۆکن لەبارەی زانست و زانیاری ڕۆح وە شوێنەکەی لەناو دڵ و دەرووندایە.

هەندێکیان دەڵێن: ڕۆحەکان هەمووی دروستکراون، ئەمەش مەزهەبی ئەهلی جەماعەت و فەرموودەن، وە بیانوو دەهێننەوە بە فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: ((الأرواح جنود مجنّدة، فما تعارف منها أئتلف، وما تناكر منها أختلف)) [٢٧٦].

واتە: ((ڕۆحەکان وەکو سەرباز وان هەرکاتێك ڕۆحی ئیماندار گەیشتە یەك یەکتر دەگرن وە هەرکاتێك رقی لێ بوودوە لێ ی لادەدات)). وە سەربازی بە زۆر سەربازکراو شتێك نیە تەنها دروستکراوە.

([٢٧٦]) مسلم: (٢٦٣٨).

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان لە ژێر فەرمانی خودان، خوای گەورە ڕاستیەکەی شاردۆتەوە و زانستەکەشی لەبارەی دروستکردنی، لەم بارەیەوەش بیانوو بەم فەرمودەی خوای گەورە دەهێننەوە:﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾(الإسراء: ٨٥)[٢٧٧]. واتە: ((بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە (نازانم چیەو چۆنە)).

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان نوورێکە لە نوورەکانی خوای گەورە و ژیانێکە لە ژیانی ئەوە، و بیانوو دەهێننەوە بەم فەرموودەیەی پێغەمبەر (د.خ): ((إن اللهّ خلق خلقه في ظلمة، وألقى عليهم من نورة)) [٢٧٨]، واتە: ((خوای گەورە بوونەوەرەکانی لە تاریکایی دروست کردووە، وە دای پێیان بە نووری خۆی)).

پاشان باسی جیاوازی دەکات لەبارەی ڕۆحەکان ئایا دەمرێت یاخوود نا؟ ئایا لەبەرزەخدا لەگەڵ جەستەکانیان ئازار دەدرێت و لەکاتی جێگیری و وەستانیدا لە دوای مردن؟ ئایا ئەو دڵ و دەروونە یاخود شتێکی دیکەیە؟

محمد کوری نصر المروزی لە کتێبەکەیدا دەڵێت: پۆلێك لە زندیقەکان[٢٧٩] وە پۆلێك لە ڕافزەکان لەبارەی ڕۆحی ئادەم لێکدانەوە دەکەن هەروەك دیانەکان لەبارەی ڕۆحی عیسا لێکدانەوەیان کردووە، وە قەومێکی دیکە لێکدانەوەیان نەکرد لەوەی کەوا ڕۆح لەزاتی خودا جیا بۆتەوە، جا بۆ ئیماندارەوە گۆڕاوە، چونکە عیسی لەلای دیانەکان ڕۆحێکە لە خواوەیە بۆ مەریەم گۆڕاوە لەلای ئەواتن ڕۆح دروستکراو نیە.

پۆلێك لە زندیقەکان و پۆلێك لە ڕافزەکان دەڵێن: کەوا ڕۆحی ئادەم وەك ئەو وایە و دروستکراو نیە، وە فەرموودەی خوای گەورەیان ڕاڤە کردووە: ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ

([٢٧٧]) سەیری: تەفسیر قرطبي: ١٠/ ٣٢٤ بکە.

([٢٧٨]) مسند أحمد: ٢/ ١٧٦، وە مجمع الزوائد: ٧/ ١٩٣.

([٢٧٩]) زندیق: ئەوەیە باوەڕی بە بەردەوامی جیهان هەیە لەڕێگا و مەزهەبی زەردەشتیەکان.

مِن رُّوحِي﴾ (الحجر: ٢٩)، واته (لەو رۆحە تایبەتیەی کە من (بەدیهێنەری ئـەوم)، پێمبەخشی))، وە فـەرمودەی خـوای گـەورە: ﴿ثُـمَّ سَـوَّاهُ وَنَفَـخَ فِيـهِ مِـن رُّوحِـهِ﴾ (السجدة: ٩)، واته: ((پاشان ئادەمیزادی بە ڕێـك و پێکـی ڕێکخسـت، لـە ڕۆح و گیانێك کە خۆی خاوەنیە فووی پێداکرد)) جا وتیان کەوا ڕۆحی ئـادەم دروسـتکراو نیە هەروەك ئەوەی تەفسیری کردووە دەڵێت: کە نوورێك لە خواوە بێت دروسـتکراو نیە. ووتیان: پاشان لەدوای ئادەم بووە وەسیەتی دوای خۆی، پاشان ئەو لە هـەموو پێغەمبەرێك و سەرپەرشتیارێکەوە گۆڕا تـا گەیـشتە علـی پاشـان بـۆ حەسـەن و حوسێن، پاشان لە هەر سەرپەرشتیارێك و پێشەوایەك تێیدا ئیمامەکە فێـر بکـات پێش هەموو شتێك وە پێویست ناکات لەکەس فێر بێت.

جیاوازی و ناکۆکی لەنێوان موسڵمانان نیە کە ڕۆحەکان لە ئادەم و نـەوەکانی و عیسا و ئەوانەی لە هەر نەوەیەکی ئـادەمن هـەمووی دروسـتکراوە بـۆ خـودای گەورە کەوا دروستی کردووە و دایمەزرانـدووەو پێکـی هێنـاوەو دایهێنـاوە، پاشـان زیـادەی کـردووە، بـۆ خـودی خـۆی هـەروەك هـەموو گیانلەبـەرێکی بـۆ خـۆی زیادەکردووە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِـي السَّمَاوَاتِ وَمَـا فِـي الأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ﴾ (الجاثيـة: ١٣)، واته: ((هەرچی لە ئاسمانەکان زەویدا هەیە بـۆ ئەوەی رام هێناوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێوە فەراهەمی هێنـاوە، هەموویـشی تێکـڕا بەخششن لەلایەن ئەو زاتەوە)).

شێخی ئیـسلام ئیبن تیمیە دەڵێت: ڕۆحی ئادەمیەکان دروسـتکراوە داهێنـراوە بە یەکدەنگی و ڕێککەوتنی پێشینەی ئوممـەت و پێـشەواکانی وە هـەموو ئـەهلی سوننە، وە یەکدەنگی زانایان کۆکن لەسەر ئەوەی ڕۆح دروستکراوە جگە لەیـەکێك لە پێشەواکانی موسڵمانان نەبێت وەك محمد کوڕی نصر المروزی پێشەوای بەناوبانگ کەوا ئەو خەڵکی سەردەمی خۆی فێرکرد بە یەکدەنگی و جیاوازی، هـەروەها ئـەبو محمد کوڕی قتیبە لە ((کتاب اللفظ)) دەڵێت: کاتێـك قـسە دەکـات لـەبارەی ڕۆح

دەڵێت: ڕۆحە پاکەکان، ووتی: خەڵکی یەکدەنگن لەسەر ئەوەی خوای گەورە دروستکەری ڕۆحە.

ئەبو ئیسحاق بن شاقلا لە وەڵامدانەوەی لەبارەی ئەو مەسەلەیەدا ووتی: لەبارەی ڕۆح پرسیار کرا ئایا ڕۆح دروستکراوە یاخود دروستکراو نیە؟ ووتی: ئەوە گومانی تێدانیە ئەوەی بۆ ڕاستی سەرکەوێت کەوا ڕۆح لە شتە دروستکراوەکانە. لەو مەسەلەیەدا کۆمەڵێکی زۆر لە زانایان و گەورەکان قسەیان تێدا کردووە و وەڵامی ئەو کەسانەیان داوەتەوە لەسەر ئەوەی کە پێداگیری دەکات لەوەی ڕۆح دروستکراو نیە. وە پاشان جەهمی بانگەوازی فەرمانێك دەکات جا دەڵێت: من ئایەتێکم لە کتێبی خوا کە (قورئانە) دۆزیووەتەوە کەوا بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کە قورئان دروستکراوە، خودای گەورە فەرموویەتی: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ (النساء: ١٧١)، واتە: (بەڕاستی مەسیح، عیسای کوڕی مەریەم جگە لەوەی فرستادەی خوایە (شتێکی تر نەبووە)، لەدایك بوونەکەی بە فەرمانی خوا بووە کە لە مەریەمدا (بەرجەستەبووە)، عیسا ڕۆح و گیانێکی (تایبەتە) لەلایەن خواوە بەخشراوە)). عیساش مەخلوقە، پێمان ووت: خودای گەورە فەهم و تێگەیشتنی قورئانی لێ قەدەغە کردووی، کەوا عیسا ووشە و ئاخافتنی بەسەر دا تێدەپەڕێت، چونکە ئێمە ناومان لێی ناوە لەدایك بوو وە منداڵ و گەنج و هەرزەکار، دەخوات و دەخواتەوە و ئەو فەرمانی پێکراوە بە فەرمان بە چاکە و نەهی کردن لە خراپە. پاشان ئەو لە نەوەی نوح و لە نەوەی ئیبراهیمە. جا حەلال نیە بۆ ئێمە ئەوەی لە قورئاندا دەیڵێین وە لە بارەی عیساشەوە نەیڵێین، ئایا گوێتان لە فەرموودەکانی خوایە دەفەرمووێت: کە لە قورئاندا چی لەبارەی عیسا عليه السلام ووتراوە؟ بەڵام ماناکە لە فەرموودەی خودای گەورە: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾ (النساء: ١٧١)، جا لەدایك بوونەکەی بە فەرمانی خوا بووە کە لە

مەریەمدا (بەرجەستە بووە) پێی فـەرموو: ببـە، جـا عیـسا ﷺ بـوو، وە دیـان وجەهمیەکان درۆیان بەسەر خوادا کردووە لەبارەی عیسادا، وە ئەمەش جەهمیەکان ووتیان:

ڕۆحی خوا وە لەدایك بوونەکەی عیسا ﷺ ئەمـەش ئـەوە دەگەیـەنێت کـە لەدایك بوونەکەی دروستکراوە، وە دیانـەکان دەڵـێن: عیـسا ڕۆحـی خوایـە و لـە ڕۆحەکەشی لە خودی خۆیەتی، هەروەك خوای گەورە دەفەرموویێت ﴿وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الأَرْضِ جَمِيعًا مِّنْهُ﴾ (الجاثية: ١٣)، واتـە: ((هەرچـی لـە ئاسمانەکان و زەویداهەیە بۆ ئێوەی ڕام هێناوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێـوە فەراهـەمی هێناوە، هەموویشی تێکرا بەخششن لەلایەن ئەو زاتەوە))، دەڵێـت: لـە فـەرمانی ئەو دایە، تەفسیری ڕۆحی خوا لە ڕاستیدا ماناکەی: بـە بەخشـشی خـوا دروسـتی کردووە هەروەك دەڵێـت: بەنـدەی خـوا و ئاسمـانی خـوا وە زەوی خـوا، بێگومـان ئاشکرای کردووە بەوەی کەوا ڕۆحی مەسیح دروستکراوە، وەك هـەموو ڕۆحـەکان، وە خوای گەورە ئەو ڕۆحەی زیادەکردووەو خستوویەتیە سەری کـەوا بـۆ مەریـەمی ناردووە، وە ئەمەش بەندەو پێغەمبەرەکەیەتی، بەڵگەش نیە لەسـەر ئـەوەی کـەوا کۆنە و دروستکراو نیە، خودای گەورە دەفەرموویێت: ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا * قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَن مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا * قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا﴾ (مـريم: ١٧- ١٩)، واتـە: ((ئێمـەش جـوبرەئیلی فریشتەمان نارد بۆ لای وەکو بەشەرێکی تەواو (خۆی خستە بەر چاوی)* مەریـەم ووتی: بەڕاستی من پەنا دەگرم بە خوای میهرەبان لەتۆ ئەگەر کەسـێکی بەتـەقواو لـەخواترس بیـت* جوبرەئیـل ووتـی: (مەترسـە) دڵنیابـە مـن تـەنها نێـردراوی پەروەردگاری تۆم، تا منداڵێکی خاوێنت پـێ ببەخـشم)). جـا ئـەو ڕۆحـە ڕۆحـی خودایە، وە ئەویش بەندەو پێغەمبەرەکەیەتی.

***

(لەبارەی سەلماندنی دروستکردنی ڕۆح)

ئەوەی بەڵگە دەدات لەسەر دروستکردنی چەند ڕوویەکە:

ڕووی یەکەم: خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ﴾(الرعد: ١٦)، واتە: ((خوا بەدیهێنەر و دروستکاری هەموو شتێکە))، جا ئەم ووشە و دەربڕینە گشتی یە تێیدا تایبەتمەند نەکراوە بەهیچ ڕوویەك، وە لەمەشدا سیفەتەکانی ناچێتە ناویەوە، لەبەر ئەوەی لەناوەڕۆك و مەبەستی دیار و ئاشکرایە بەناوی خۆیەتی، جا خوای پەروەردگار هەر خۆی خودایەکی وەسفکراوە بە هەموو سیفەتە تەواوەکان، جا زانست و توانا و ژیان و ویست وبیستن و بینینی وە هەرهەموو سیفەتەکانی لەناو ناوە جوان و پیرۆزەکانی دیار و ئاشکران، نەك لەناو شتە دروستکراوەکان، هەروەك زاتی خۆی نەچۆتە ناویەوە، جا هەر خۆی ستایشکراوە بەزاتی پیرۆزی سیفەتە دروستکارەکەی وە ئەوەی دیکە هەمووی دروستکراوە.

بەڵکو زانراویشە کەوا ڕۆح ئەو خودایەنیە وە سیفەتێکیش نیە لە سیفەتەکانی، و بەڵکو ڕۆح بریتی یە لە دروستکراوێك لە دروستکراوەکانی، جا ڕووداوی دروستکردنەکەشی هەروەك ڕووداوی دروستکردنی فریشتەکان و جنۆکە و ئادەمیزادە.

ڕووی دووەم: فەرموودەی خودای گەورەیە بۆ زەکەریا: ﴿وَقَدْ خَلَقْتُكَ مِن قَبْلُ وَلَمْ تَكُ شَيْئًا﴾ (مريم: ٩)، واتە: ((بەڕاستی پێش تریش تۆم دروست کردووە، وەنەبێت شتێك بوو بێت (نە ناوت هەبووە نە بوون)...)) ئەو لێدوانە بۆ ڕۆح و جەستەکەیەتی نەك تەنها بۆ جستەکەی، لەبەر ئەوەی جەستە بەتەنیا نەتێدەگات وە نە قسە دەکات و نە ئەقڵی بەشتێکدا دەشکێت، لەڕاستیدا ئەوەی کەوا تێدەگات و ئەقڵی دەبێت و قسە دەکات ڕۆحەکەیە.

ڕووی سێیەم: خوای گـەورە دەفـەرموویت: ﴿وَاللَّـهُ خَلَقَكُـمْ وَمَـا تَعْمَلُـونَ﴾ (الصافات: ٩٦)، واتە: ((لەکاتێکدا خوا بەدیهێنەری ئێوەش و ئـەم بتانەشـە کـە دروستتان کردوون (نەشیانتوانی بەرگری لە خۆیان بکەن!!))).

ڕووی چوارەم: خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَـوَّرْنَاكُمْ ثُـمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ﴾ (الأعراف: ١١)، واتە: ((سوێند بەخوا بەڕاستی ئێمـە (باوەگـەورەی) ئێوەمـان دروسـت کـردو نـەخش و نیگـاری ڕواڵـەت و ڕوخـساری ئێوەمان کێشا، پاشان ووتمان بە فریشتەکان: ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم (سـوژدەی ڕێز بە فەرمانی خـوا))). هەواڵەکـەش لـە ڕاسـتیدا ڕۆحـەکانمان و جەسـتەکانمان وەریدەگرێت هەروەك گـەل و ڕای گـشتی وا دەڵێـت. وە لەوانەیـە و دەشـێت ئـەم ڕووداوانە لەسەر ڕۆحەکان بێت پێش دروستکردنی جەستەکان.

ڕووی پێنجەم: دەقەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی خودای پەروەردگار: خـودای ئێمـە و خـودای بـاب و بـاپیری یەکەمینمانـە وە خـودای هـەموو شـتێکە، ئـەو خوایەتیەش گـشتگیرو تـەواوە بـۆ ڕۆحـەکانمان، جـا ڕۆحـەکانیش پـەروەردەکراو و موڵکی ئەوە هەروەك جەسـتەکان وان، وە هـەر پـەروەردەکراوێکی خاوەنـدار ئـەوا دروستکراویشە.

ڕووی شەشەم: یەکەم سوورەت لە قورئان ((الفاتحە)) یە دەیسەلمێنێ کەوا ڕۆحەکان لە چەند ڕوویەکەوە دروستکراون:

<u>یەکەم:</u> خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿الْحَمْدُ للّهِ رَبِّ الْعَـالَمِينَ﴾ (الفاتحـە: ٢)، واتـە: ((سوپاس ستایش هەر شایستەی خوایە و بۆ خوایـە، کـە خـاوەن و پـەروەردگاری هـەموو جیهانیـان و هـەموو بوونـەوەرە)). ڕۆحـەکان لـە کـۆی بوونـەوەر ئـەو خاوەندیەتی.

<u>دووەم:</u> خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿إِيَّاكَ نَعْبُدُ وإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ﴾ (الفاتحە: ٥)، واتـە: ((خوایە: تەنها هەر تـۆ دەپەرسـتین و هـەر لـەتۆش داوای یارمـەتی و پـشتیوانی

دەکەین (لەکاروباری دین و دونیاماندا، بەتایبەت لەو کاروبارانـەدا بـەتۆ نـەبێت، بەکەسی تر لەبەندەکانت ناکرێـت))). جـا ڕۆحـەکان بەنـدەن و هەولـەویش داوای یارمەتی و پشتیوانی دەکـات وە ئەگـەر دروسـتکراویش نـەبێت ئـەوا بەندایـەتی دەکردو داوای یارمەتی و پشتیوانیشی لێدەکرد.

سێیەم: بەڕاستی ڕۆح فەقیر و هەژارە بۆ ڕێنمویی بەدیهێنەرەکـەی داوای لێـدەکات کەوا ڕێنمویی بکات بۆ ئەم ڕێبازی ڕاست و دروستەکەی کە ئیسلامە.

چوارەم: بەخشندەو بە نیعمەتە لەسەری و بەزەیی پێکراوە، وە هەندێ جـاریش بـە ڕق و کینەیە لەسەری و گومڕا و سەرگەردان دەبێت، ئەمـەش کاری پـەروەردەکراوو خاوەنداره، نەك کاروباری شتێکی کۆنی دروستنەکراو.

ڕووی حەوتەم: دەقەکان بەڵگەن لەسەر ئەوەی کـە ئـادەمیزاد بـە کـۆی گشتی بەندەن، وە بەندایەتیەکەشی تـەنها لەسـەر لاشـەکەی ڕووی نـەداوە بـەبێ ڕۆحەکـەی، بـەڵکو بەندایەتیەکـەی لـە بنـچینەدا ڕۆحەکەیـەتی و بەندایـەتی لاشەکەشی شوێنی ئەو کەوتووە هـەروەك لـە یاسـاکاندا شـوێنی کـەوتووە. هـەر ڕۆحیشە لاشەکە دەجولێـنێ و بەکاری دەهێنێت، ئەویش شوێنی ڕۆح دەکەوێت لە بەندایەتی کردن.

ڕووی هەشتەم: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنسَانِ حِينٌ مِّنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُن شَيْئًا مَّذْكُورًا﴾ (الإنسان: ١)، واتە: ((بەڕاسـتی ماوەیـەکی زۆر لە ڕۆژگار بەسەر ئادەمیزادا هـات کـە شـتێکی وانـەبوو ناوببرێـت))، جـا ئەگـەر ڕۆحەکەی کۆنیش بێت ئەوا ئادەمیزاد هیچ شتێکی وا نـەبوو باسـی بکرێـت، جـا دەکرێت ئادەمیزاد بە ڕۆحەکەی بێت نەك تەنها بە لاشەکەی هەروەك دەڵێن:

یاخادم الجسم کم تشقی بخدمته ❊ فأنت بالروح لا بالجسم إنسان

ڕووی نۆیەم: دەقەکان بەڵگـەن لەسـەر ئـەوەی خـودای پـەروەردگار هـەر هەبووە، هیچ شتێکی دیکە بوونی نەبووە هەروەك لە سـەحیحی بوخاریـدا جـێگیر

كراوە لە حەدیسێكی عمران كوڕی حصین كەوا ئەهلی یەمەن ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، هاتووینە خزمەتت بۆئەوەی لە ئایین شارەزامان بكەیت و تێمانبگەیەنێت، لە یەكەم فەرماندا لەو بارەیەوە پرسیارت لێدەكەین. جا فەرمووی: ((كان الله ولم يكن شيء غيره، وكان عرضه على الماء، وكتب في الذكر كل شيء)) [٢٨٠]، واتە: ((خوای گەورە هەر بووە و هیچ شتێك جگە لەو بوونی نەبووە، عەرشەكەی لەسەر ئاو بووە، وە لە قورئانی پیرۆزدا هەموو شتێكی نووسیوە))، جا لەگەڵ خودا هیچ ڕۆح و دڵ و دەروونێكی كۆن یەكسانی بوونی و لێهاتوویی ئەو نیە، خودای مەزن و دلۆڤان لەسەر ئەمەدا بەرز و گەورەیە، بەڵكو ئەو یەكەمە و تەنهایە كەس بەشداری لە یەكەمینی ناكات جگە لە زاتی خۆی نەبێت.

ڕووی دەیەم: دەقەكان بەڵگەن لەسەر دروستكردنی فریشتەكان ئەوانە ڕۆحێكن پێویستیان بە لاشەكان نیە ڕێكی بخەن و كارەكانی پێ ئەنجام بدەن، ئەوانە پێش دروستكردنی ئادەمیزاد و ڕۆحەكەی دروستكراون، ئەگەر ئەوەی كەوا ڕۆح بە قسە دێنێت لە جەستەی ئادەم بە نەفخەكەی دروستكراوە، جا چۆن دەبێت ڕۆحی نوێ بە نەفخەیەكی كۆن ببێت؟ جا فووەكە هۆكاری بەدەستهێنانی ڕۆحەكەیە و بۆی ڕوودەدات، هەروەك جووتبوون و پەڕین هۆكاری پێكهێنانی لاشەكەیەتی، وە خۆراكیش هۆكاری گەشە سەندنەكەیەتی، جا توخمی ڕۆح لە فووی خاوەنەكەیە، وە توخمی لاشەكەش لە تێكردنی ئاوە لە زێ (ڕەحم) دا، جا ئەو توخمە ئاسمانیە، ئەو توخمەش خاكیە وە لە خەڵكیەوەیە هەركەسێك توخمی ئاسمانی بەسەریدا سەركەوت ئەوا ڕۆحەكەی بەرز و پیرۆز دەبێت هاوشانی فریشتەكان دەبێت، لەوانەش هەركەسێك توخمی زەوی بەسەریدا سەركەوت ئەوا ڕۆحەكەی نزم و خاكیە و

---

[٢٨٠] فتح الباري: ٦/ ٢٨٦.

ڕیسوایە و دەبێتە هاوشانی ڕۆحە نزمەکان. جا خاوەن دەسەڵات باوکە بۆ ڕۆحەکەی وە خۆڵیش باوکە بۆ لاشە و جەستەکەی.

ڕووی یازدەهەم: حەدیسێکی ئەبی هوریرە کەوا لە سەحیحی بوخاری دا هاتووە و لە پێغەمبەرﷺ وەرگیراوە دەفەرموویت: ((الأرواح جنود مجنّدة فما تعارف منها أتلف وماتناكر منها اختلف)) [٢٨١]،سەربازی دەستبەسەر و زۆرە ملێش شتێك نیە تەنها دروستكراو نەبێت، ئەو حەدیسە ئەبو هوریرە و عائیشەی دایكی ئیمانداران و سەلمانی فارسی و عبدالله ی كوڕی عەباس و عبدالله ی كوڕی مسعود، وعبدالله ی كوڕی عەمرو علی كوڕی ئەبی تالیب و عەمرو كوڕی عەبسە- ڕەزای خوا لە هەموویان بێت- لە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەتیان كردووە.

ڕووی دوازدەهەم: ڕۆح وەسف دەكرێت بە مردن و دەستبەسەر داگرتن و بەند كردن و ڕەوانە كردن، وە ئەمەش كرداری دروستكراوێكی تازەی پەروەردەكراوە، خوای گەورە دەفەرموویت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ (الزمر: ٤٢)، واتە: ((هەر خوا كە گیانەكان دەكێشێت لەكاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانەش كە نەمرد لە خەوەكەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە، جا ئەو كەسەی كە خوا بڕیاری مردنی دابێت ڕۆحەكەی دەگرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەوكەسەش كە ڕۆژی تەواو نەبوبێت دەینێرێتەوە بۆی تا كاتێكی دیاریكراو بەڕاستی ئالەو دیاردانەدا چەندەها بەڵگە و نیشانەی زۆر هەیە بۆ كەسانێك كە تێفكرن و بیربكەنەوە)). نەفسیش ئالێرەدا بە تەواوی ڕۆحەكانن.

لەهەردوو سەحیحەكەدا لە حەدیسێكی عبدالله ی كوڕی قەتادەی ئەنساری هاتووە، ئەویش لە باوكیەوە دەگێڕێتەوە، ووتی: لەسەفەردا شەوێك لەگەڵ

([٢٨١]) مسلم: (٢٦٣٨)، پێشتر ئەو حەدیسە باسكراوە.

پێغەمبەرﷺ هات و چۆمان دەکرد، ووتمان: ئەی پێغەمبەری خوا، ئەگەر لەگەڵماندا کەیف و خۆشی بکەیت، فەرمووی: ((إني أخاف أن تناموا فمن يوقظ للصلاة))، واتە: ((من لەوە دەترسم ئەگەر نووستن کێ بۆ نوێژ هەڵتاندەستێنێتەوە؟)) بیلال ووتی: من ئەی پێغەمبەری خوا، ئینجا لەلای قەومەکەی دانیشت، پاڵیان دایەوە، و بیلالیش پشتی دا بە ووشترەکەیدا و چاوەکانی خەو بەسەریدا زاڵبوو، جا کاتێك پێغەمبەرﷺ لە خەو هەڵسا بینی ڕۆژ دەرکەوتووە، جا فەرمووی: ئەی بیلال، کوا ئەوەی بە ئێمەت ووت؟ بیلال ووتی: سوێند بەو کەسەی تۆی بە هەق ڕەوانە کردووە هیچ کاتێك بەم جۆرە خەو بەسەرمدا زاڵ نەبووە، ئینجا پێغەمبەر (د.خ) فەرمووی: ((إن الله قبض أرواحكم حين شاء، وردها حين شاء)) [٢٨٢]، واتە: ((بەڕاستی خوای گەورە هەرکاتێك بیەوێت ڕۆحەکانتان دەکێشێت، وە دەینێرێتەوە هەر کاتێك بیەوێت)).

جا ئەو ڕۆحەی دەستی بەسەر داگیراوە ئەو دەروونەیە کەوا خوای گەورە دەیمرێنێت لەکاتی مردنیدا وە لەکاتی خەوتنیدا کەوا فریشتەی گیانکێشان دەیمرێنێت، هەر ئەویشە کەوا پێغەمبەرەکانی خودای میهرەبان دەمرێنێت وە هەر ئەویشە لەلای خاوەنەکەی دادەنیشێت و ڕۆحەکەی بەبێ وویستی خاوەنەکەی لەلاشەکەی دەهێنێتە دەرەوە، وبە کفنێك لە بەهەشت یاخود لە دۆزەخ کفتی دەکات و بەرزی دەکاتەوە بۆ ئاسمان، جا فریشتەکان سەلاَواتی لەسەر لێ دەدەن یاخود نەفرینی دەکەن، لەنێوان زاتی پیرۆزی دەستەکانی خوا ڕادەوەستێ و فەرمانی بەسەر دا دەدات، پاشان دەگەڕێتەوە بۆ زەوی دەچێتەوە ناو گۆڕ ئینجا پرسیاری لێدەکرێت و تاقیدەکرێتەوە جا سزا دەدرێت و یاخود نیعمەت و خۆشی بۆ دێت، وە هەر ئەویشە دەچێتە ناو سکی باڵندە سەوزەکان لە بەهەشتدا دەخواتەوە، و هەر ئەویشە بە بەیانیان و ئێواران ئاگری پێ نیشاندەدرێت، هەر ڕۆحیشە

---

(٢٨٢) فتح الباري: ٢/ ٦٦.

ئیماندار دەبێت و کافریش دەبێت و گوێڕایەڵ و ملکەچ دەبێت وە یاخی و گومڕاش دەبێت، و هەر ئەویشە نیشانەی خراپەکاریە، لۆمە و سەرزەنشکارە، هەر ئەویشە ژیر و ئارامە بۆ خودای خۆی لە ژێر فەرمان و یادکردنەوەیدا، هەر ئەویشە سزا دەدرێت و خۆشی دەبینێت و شاد و دڵخۆش دەبێت و ماندوو و دڵتەنگ دەبێت و بەند دەکرێت و ڕەوانەش دەکرێتەوە. هەر ئەویشە ساغ و نەخۆش و لەزەت دەبینێت و ئازار دەکێشێت و دەترسێت و خەمبار دەبێت، هیچ شتێکی وانیە تەنها دروستکراوێکی داهێنەرە، وە سیفەتی دامەزراوەیەکی بەدیهێنەرە و لەژێر فەرمانی دروستکارو بەدیهێنەرەکەی کەوا زاتی پاکی خودای گەورەیە کارەکان ڕادەپەڕێنێت.

لەکاتی خەوتندا پێغەمبەرﷺ دەیفەرموو: ((اللهم أنت خلقت نفسي وأنت توفاها، لك مماتها ومحياها، فإن أمسكتها فارحمها، وإن أرسلتها فاحفظها بما تحفظ عبادك الصالحين)) [٢٨٣]، واتە: ((پەروەردگارا دڵ و دەروونی منت دروستکردووە و هەر تۆش دەیمرێنێت، مردن و ژیانی بۆ تۆیە، جا ئەگەر گرتت و دەستبەسەرت کرد ئەوا ڕەحمی پێبکە، وە ئەگەر ناردتەوە ئەوا بیپارێزە بەوەی بەندە چاکەکانت پێ دەپارێزیت)). هەر خودای گەورەیە دروستکاری ڕۆح و دەروونەکانە هەروەك دروستکاری لاشەکانە، خوای گەورە دەفەرموویێت: ﴿مَا أَصَابَ مِن مُّصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِّن قَبْلِ أَن نَّبْرَأَهَا إِنَّ ذَٰلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ﴾ (الحديد: ٢٢)، واتە: ((هیچ بەڵاو ڕووداوێك لە زەویدا، بۆتان پێش نەهاتووە کە لە- لوح المحفوظ- دا تۆمارمان نەکردبێت پێش ئەوەی ڕووداوەکە پێش بێت، ئەو کارەش بۆ خوا زۆر ئاسانە)).

زانراویشە ڕۆح ئەگەر کۆن و دروستکراو نەبووایە ئەوا بەخۆی دەوڵەمەند دەبوو بە بوونی و سیفەتەکان و تەواویەکانی، وە ئەمەش نارەواترین ناڕەوایە،

---

(٢٨٣) مسلم: (٢٧١٢).

چونکە هەژاری بۆ خوای گەورەو پەروەردگاری لە بوونی وە تەواوی و چاکیەتی ئەوا لە پێداویستیەکانی خودی خۆیەتی وە پاکانە بۆ کراویش نیە بە کەم و کوڕی و ناتەواوی، جا خودای گەورە دەوڵەمەندە بە خودی خۆی، وە ئەویش فەقیر و هەژارە پێویستی پێیەتی، خوای گەورەش بەشداری پێناکات و پێویستیشی بە بەشداری ئەو نیە، هەروەك بەشداری پێنەکردووە لە خوایەتی و دەسەڵاتی تەواو و پیرۆزیدا، جا شایەدی دروستکردن و ڕوودان لەسەر ڕۆحەکان وەك شایەدی یە لەسەر لاشەکان.

خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنتُمُ الْفُقَرَاء إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ﴾ (فاطر: ١٥)، واتە: ((ئەی خەڵکینە ئێوە هەژارو نەدارن و هەمیشە موحتاجی خوان، (لە هەموو کات و شوێنێکدا و بۆ هەموو شتێك) هەر تەنها خوایە کە بێ نیازە و شایانی سوپاسە))، هەروەها دەفەرمووێت: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ* وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ* وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَكِن لَّا تُبْصِرُونَ﴾ (الواقعة: ٨٣- ٨٥)، واتە: ((باشە" ئێوە بۆچی بیر ناکەنەوە، ڕۆژێك دێت کە: ڕۆحتان دەکاتە گەرووتان* ئێوەش بەدەوری ئەو کەسەدا بێ دەسەڵاتانە تەماشادەکەن و سەرنج دەدەن* لەکاتێکدا کە ئێمە لە ئێوە نزیکترین لێی، بەڵام ئێوە نامانبینن)). ئەم قسەکردن و ووتارە فەقیری و هەژاری ڕۆح و لاشەکان پیشان دەدات و ئەمەش تەنها بۆ لاشەکان نیە، وە ئەم دەوڵەمەندی و دەسەڵاتە تەواوەش تەنها بۆ خودایە جگە لەو کەس بەشداری تێدا ناکات.

هەموو ئەوانەی باسکران لەو وەڵامدانەوەیە لە حوکمەکانی ڕۆح و کاروبارەکانی و جێگیربوونی لە دوای مردن، جا ئەوە بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆح دروستکراوە پەروەردەکراوە ئامادەکراوە کەوا کۆن نیە.

(لەبارەی ماناو مەبەستەکانی ڕۆح لە قورئاندا)

بەڵام ئەو کۆمەڵەیەی کەوا بیانوو دەهێنێتەوە، یاخود ئەوانە دەهێننەوە کە پەیڕەو و هاوشێوەی قورئانە، و وازهێنان لە قایی و پتەویەکەی، ئەمەش کرداری هەموو گومرایی و بیدعەکارانە.

پتەوی قورئان لە یەکەمینی تا کۆتاییەکەی بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا خودای مەزن و دڵۆڤان دروستکاری ڕۆحەکانە و بەدیهێنەریشیانە.

هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾(الإسراء: ٨٥)، واتە: ((بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە (من نازانم چیە و چۆنە))). ئەوەی دیار و ئاشکرایە ئالێرەدا هەرگیز مەبەستی بە فەرمانی داخوازی نیە کەوا ئەو یەکێکە لە جۆرەکانی قسەکردن، بەڵکو مەبەستەکە: کەوا ڕۆح قسە و گوفتارەکەیەتی کەوا فەرمانی پێدەکات، و لەڕاستیدا مەبەست بە فەرمانی کردەن لێرەدا: نوێنەر یاخود پێسپێردراوە و ئەوەش عورف و نەریتێکە بەکارهاتووە لە زمانی عەرەبیدا، وە لە قورئانیشدا لەو بابەتەدا زۆر هەیە، هەروەك خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَتَى أَمْرُ اللّهِ﴾ (النحل: ١)، واتە: ((فەرمانی خوا بەڕێوەیە و وا گەیشت)) واتە: نوێنەرەکەی کەوا قەزا و قەدەرەکەیەتی، وپێی دەفەرمووێت: ببە، هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَمَا أَغْنَتْ عَنْهُمْ آلِهَتُهُمُ الَّتِي يَدْعُونَ مِن دُونِ اللّهِ مِن شَيْءٍ لِّمَّا جَاء أَمْرُ رَبِّكَ﴾(هود: ١٠١)، واتە: ((ئەوسا ئەو پەرستراوانەیان کە لەجیاتی خوا هاواریان لێ دەکرد، فریای هیچ شتێکیان نەکەوتن کاتێك فەرمانی پەروەردگاری تۆ هات))، بەمانای: نوێنەرەکەی کەوا فەرمانی بە لەناوچوونیان، و هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلاَّ كَلَمْحِ الْبَصَرِ﴾(النحل: ٧٧)، واتە: ((بەرپابوونی قیامەت پێش نایەت وەك چاوتروکاندنێك یان کەمتر لەوەش)).

هەروەها دروستبوونیش بەکاردێت بە مانای: دروستکراو، هەروەك خوای گەورە بۆ بەهەشت بەکاری دەهێنێت: تۆ ڕەحمەت و بەزەیی منیت[٢٨٤] وە ئەمەش بەڵگە نیە لەسەر ئەوەی کۆنە و دروستکراو نیە، بەهەر ڕوویەکەوە، و هەندێك لە پێشینەکان لە تەفسیر و لێکدانەوەکەیدا دەڵێت: بە فەرمانی خوا لە لاشە دروستکراوەکان ڕوویداوەو تێپەڕیوە و بەتوانای خوای گەورەش جێگیر بووە.

ئەمەش دەوەستێتە سەر ئەوەی کەوا لەئایەتەکەدا مەبەست لە ڕۆح: ڕۆحی ئادەمیزادە، لەوەشدا جیاوازی و ناکۆکی لەنێوان پێشینەو پاشینە (السلف والخلف) هەیە، وە زۆربەی پێشینە" بەڵکو هەموویان لەسەر ئەوەن کەوا ڕۆحە بەرپرسیارەکە لێی کە لە داهاتووە ئەوا ڕۆحەکانی ئادەمیزادنین بەڵکو ئەو ڕۆحەیە کەوا خوای گەورە لە کتێبەکەیدا لەبارەی ئەودا هەواڵی داوە، لە ڕۆژی قیامەتدا لەگەڵ فریشتەکان هەڵدەستیتەوە ئەمەش خوای گەورە و بە دەسەڵاتە[٢٨٥].

لە سەحیحەکەدا لە حەدیسێکی الأعمش دا سەلمێنراوە، ئەویش لە ئیبراهیم، ئەویش لە علقمە، ئەویش لە عبدالله ووتی: لەو کاتەی من لەگەڵ پێغەمبەر (د.خ) لە گەرمای مەدینەدا دەڕۆیشتم بەلای کەسێکی جولەکەدا تێپەڕبووین، جا هەندێك بە هەندێکیان دەووت: دەربارەی ڕۆح پرسیاری لێبکەن، هەندێکی دیکە دەیانووت: پرسیاری لێ مەکەن لەوانە بە شتێك زانیاری دەربارەی هەبێت و ڕقتان لێی بێتەوەو پێتان ناخۆش بێت، وە هەندێکی دیکە ووتیان: پرسیاری لێدەکەین جا پیاوێك هەڵسا و ووتی: ئەی باوکی قاسم، ڕۆح چیە؟ جا پێغەمبەرﷺ بێدەنگ بوو، ئینجا زانی کەوا ئەو وەحی بۆ دێت، لە کاتێکدا بۆ ئاشکرا بوو فەرمووی: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾

---

(٢٨٤) مسلم: (٢٨٤٦) وە فتح الباری: ٨/ ٥٩٤.

(٢٨٥) سەیری: ئایەتی (٣٨) لە سورەتی (النبأ) بکە، وە تفسیر القرطبی: ١٩/ ١٨٦)

(الإسراء: ٨٥) [٢٨٦]، واته: ((پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح (کە چیە و چۆنە) بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە (من نازانم چیە و چۆنە) و هیچتان پێنەبەخشراوە لە عیلم و زانست تەنها شتێکی کەم نەبێت)).

ئاشکرایە ئەوان کاتێك پرسیاریان لێکرد لەبارەی فەرمانێك نازانرێت تەنها بە وەحی نەبێت، وە ئەویش ڕۆحە کەوا لەلایەن خواوەیە کەس لێی نازانێت.

بەڵام ڕۆحەکانی نەوەی ئادەم لە غەیب و پەنهانیدا نیە، لەڕاستیدا بەشێکی زۆر لە خەلکی لە بێزار و وەڕس بووەکان قسەی تێدا دەکات، کەوا لەزانیاریەکانی پێغەمبەراندا هیچ وەڵامێکی لەبارەیەوە نیە.

جا ووتراوە: لەڕاستیدا أبو الشیخ ووتی: حسین کوڕی محمد کوڕی إبراهیم بۆمانی گێڕایەوە، إبراهیم کوڕی حکم پێمانی ڕاگەیاند، لە باوکیەوە، ئەویش لە السدی، ئەویش لە ئەبی مالیك، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: قورەیش عەقەبەی کوڕی ئەبی موعیط و عبدالله ی کوڕی ئەبی ئومەییە کوڕی موغیرەیان بۆلای جولەکەی مەدینە نارد پرسیاریان لەبارەی پێغەمبەرەوە کرد ﷺ، جا پێیان ووتن: ئەو دەرچووە کەوا پیاوێك بانگەوازی ئەوە دەکات کە پێغەمبەرە، ئەو نە لەسەر ئایینی ئێمە و نە لەسەر ئایینی ئێوەیە، ووتیان: جا کێ بەدوای کەوتووە؟ ووتیان: پێشینانی ئێمە و لاوازەکان و کۆیلەکان و ئەوانەی خێریان پێوە نیە، بەڵام گەورە پیاوان و ماقوڵانی قەومەکەی بەدوایان نەکەوتوون، جا ووتیان: بیهێنن پرسیاری لەبارەی سێ خەسڵەتی لێ بکەن کەوا پێتان دەڵێت، جا ئەگەر وەڵامی دانەوە ئەوا پێغەمبەرێکی ڕاستگۆیە، وە ئەگەر زانیاریشی لەبارەیەوە نەبوو ئەوا درۆزنە، پرسیاری لێبکەن دەربارەی ڕۆح کەوا خوای گەورە لە ئادەمدا فووی پیا کردووە، ئەگەر پێتانی ووت: ئەو لە خواوەیە، پێی بڵێن: چۆن خوای گەورە شتێك سزا دەدات کە ئەویش لە خۆیەتی جا لەو بارەیەوە پرسیاری لە جوبرەئیل کرد، ئینجا

---

(٢٨٦) مسلم: (٢٧٩٤).

خوای گەورە ئەو ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء: ٨٥)، ئەو دروستکراوەو لە دروستکراوی خودایە، نەك ئەو لە خوداوەیە.

دەڵێن: وەك ئەو ئیسنادە بیانووی پێناگیرێت، لەبەر ئەوەی کە تەفسیرو لێکدانەوەی السدی یە، ئەویش ئەبی مالیك ڕیوایەتی کردووە، وە شتی نادیار و نا پەسندی تێدایە، کارنامەی ئەو چیرۆکەش لە پرسیار کردن لە سەحیح و مەسنەدەکاندا هەموو پێچەوانەیە لەگەڵ کارنامەی السدی، و أعمش و مغیرەی کوڕی مقسم لە إبراهیم ڕیوایەتیانکردووە، ئەویش لە علقمە، ئەویش لە عبداللە ووتی: پێغەمبەرﷺ، بەلای کۆمەڵێك لە جوولەکە تێنەپەڕی و منیش لەگەڵیدا دەڕۆیشتم جا پرسیاریان لێکرد لەبارەی ڕۆح، ووتی: جا پێغەمبەرﷺ، بێدەنگ بوو وا گومانم برد کەوا ئەو وەحی بۆ دێت، جا ئەو ئایەتە دابەزی: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ (الإسراء: ٨٥) بە مانای: ئەی جوولەکە ﴿قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُتوا مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾ [٢٨٧]،هەروەها ئەو لە خوێندنەوەی عبداللە بوو جا جوولەکەکان ووتیان: هەروەها وەك ئەمەش لە تەورات دا هەیە کەوا ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارﷻ.

جریر کوڕی عبدالحمید و کەسانی دیکە لە موغیرە ڕیوایەتیان کردووە.

یحیی کوڕی زەکەریا کوڕی ئەبی زائدە ڕیوایەتی کردووە: لە داود کوڕی ئەبی هیند، ئەویش لە عەکرەمە، ئەویش لە ئیبنو عەباس ووتی: جوولەکەکان هاتن بۆ لای پێغەمبەرﷺ پرسیاریان لێکرد دەربارەی ڕۆح جا پێغەمبەرﷺ بە شتێك وەڵامە نەدانەوە، جا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُم مِّن الْعِلْمِ إِلاَّ قَلِيلاً﴾(الإسراء: ٨٥) [٢٨٨].

([٢٨٧]) عبداللە ئاوای خوێندەوە، وە لەبنەڕەتدا: ((وما أوتيتم)).

([٢٨٨]) مسند أحمد:/١/٢٥٥، سەیری: تەفسیری إبن کثیر:(٣/٦٤) بکە.

جا ئەمەش لاوازی حەدیسی السدی پیشان دەدات، ئـەو پرسـیار لێکردنـەش دەڵێت لە مەککە بوو، لەبەر ئەوەی ئەو حەدیسە و حەدیسی ئـیبن مـسعود ڕوون و ئاشکرایە کە پرسیار کردنەکە لە مەدینە بووە ڕاستەوخۆ لەلایـەن جوولەکەکانـەوە بووە.

ئەوانەی ئەو ئایەتەیان ڕیوایەت کردووە لە ئیبنو عەباس تووشـی گـەورەترین شپرزەیی و لێشێواوی بوون لە تەفسیر کردنەکەدا، یاخود دەبێت ئەمـەیان لەلایـەن ڕیوایەتەکانەوەیە، یاخود دەبێـت ووتـەکانیان شـپرزەیی تێـدابێت، ئێمـەش باسـی ئەوەمان کردووە و باسی ڕیوایەتی (الـسدی) یـشمان کـرد، کـە لـە ئـەبی مالیـك وەریگرتووە، وە ڕیوایەتی داود کوڕی ئەبی هیند، لە عەکرمە وەریگرتووە، ناکۆکی و پێچەوانەی تێدایە، لە ڕیوایەتی داود کوڕی ئەبی هیند ئەو شـێواویە هەیـە، جـا مسروق کوڕی مرزبان و إبراهیم کوڕی ئەبی تالیب، ئەویش لە یحیی کوڕی زەکەریا، لە ئیبنو عەباس: کە جولەکەکان هاتن بۆ لای پێغەمبەرﷺ....... حەدیسەکە.

محمد کوڕی نصر المروزی دەڵێت: ئیسحاق بـۆ ئێمـەی گێڕایـەوە، کـەوا یحیـی کوڕی زەکەریا بە ئێمەی ڕاگەیاندووە، ئەویش لە داود کوڕی ئەبی هیند، ئەویش لە عەکرمە، ئەویش لە ئیبنو عـەباس ووتـی: قورەیـشییێك بـە جوولەکەیـەکی ووت: شتێکمان پێیدە تـاوەکو پرسـیاری دەربـارەی لێبکـەین لـەو پیـاوە، جـا ووتیـان: پرسیاری دەربارەی ڕۆحی لێبکەن، جا ئایەتەکـە دابـەزی ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾ (الإسراء: ٨٥).

ئەمەش پێچەوانەی ڕیوایەتەکانی دیکە و حەدیسی ئیبن مەسعودە.

ڕیوایەتی سێ یـەم لـە ئیبنـو عـەباس: هـشیم دەڵێـت: ئـەبو بـشر بۆمـانی گێڕایەوە، لە موجاهد، ئەویش لە ئیبنو عەباس" بڵێ ڕۆح فەرمانێکە لە فـەرمانی خوای گەورە، و دروستکراوە هەروەك خوای گەورە شـتەکانی تـری دروسـتکردووە، وێنـەو نیگاری کێشاوە وەك وێنە و نیگـاری ئـەوەی ئـادەم، هـیچ فریـشتەیەك لـە

ئاسماندا دانابەزێت تـەنها دەبێـت یـەکێك لـە رۆحـەکانی لەگەڵـدا بێـت، ئـەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا ئەو رۆحە نیە کەوا لەنەوەی ئادەم دا هەیە.

ریوایەتی پێنجەم لەوی وەرگیراوە: ئیبن منده دەڵێت: عبدالسلام کوڕی حـرب ریوایەتی کردووە، لە خصیف، ئەویش لـە موجاهـد، ئـەویش لـە ئیبنـو عـەباس: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسـراء: ٨٥)، لـە راسـتیدا لـە قورئاندا دابەزیوە بە پلەو پایەی ببـە، ئێمـەش وا دەڵـێین هـەروەك خـوای گـەورە فەرموویەتی ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء: ٨٥) پاشـان لە رێگای خصیف وەرگیراوە، ئەویش لە عەکرەمە، ئەویش لە ئیبنـو عـەباس ئـەو کەوا چوار شتی تەفسیر نـەکردووە: الـرقیم والغیـسلین والـروح، وە خـوای گـەورە دەفـەرمووێت: ﴿وَسَـخَّرَ لَكُم مَّـا فِـي السَّمَاوَاتِ وَمَـا فِـي الأَرْضِ جَمِيعًـا مِّنْـهُ﴾ (الجاثية:١٣) ، واتە: ((هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە بۆ ئێوەی رام هێنـاوە، بۆ خزمەتگوزاری ئێوە فەراهەمی هێناوە، هەموویشی تێکڕا بەخششن لەلایەن ئەو زاتەوە)).

لە ریوایەتی پێنجەمدا جـوبیر ریوایـەتی کـردووە، لـە ضـحاك، ئـەویش لـە ئیبنوعەباس، کەوا جولەکەکان پرسیاریان لە پێغەمبەرﷺ کـرد دەربـارەی رۆح: جا فەرمووی: خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلِ الـرُّوحُ مِـنْ أَمْـرِ رَبِّـي﴾(الإسـراء:٨٥) بەمانای: دروستکراوێکە لە دروستکراوی من: ﴿وَمَا أُوتِيـتُم مِّـن الْعِلْـمِ إِلاَّ قَلِيـلاً﴾ مانای: ئەگەر پرسیارتان لە دروستکردنی دڵ و دەروونی خۆتان وە لە بارەی چـوونە ناوی خواردن و خواردنـەوەو دەرچوونیـشیان ئـەوا هـەقی سـیفەتەکەی وەسـفم بـۆ کردوون.

دیسان لە ئیبنو عەباسدا لە ریوایەتی شەشـەمدا هـاتووە: عبـدالغنی کـوڕی سعید ریوایەتی کردووە، کەوا موسی کوڕی عبدالرحمن بۆمانی گێڕایەوە، لـە ئـیبن جریج، ئەویش لە عطاء، ئەویش لە ئیبنو عەباس، ئەویش لە مقاتل، ئـەویش لـە

ضحاك، ئـەویش لـە ئیبنـو عـەباس لـەبارەی ئـەو فـەرموودەی خـوای گـەورە: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ﴾، کە قورەیشەکان کۆبوونەوە جا هەنـدێك بـە هەنـدێکیانی ووت: سوێند بە خوا نابێت محمد درۆبکات، چونکە لەناو ئێمە دا بـە ڕاستگۆیی و دەستپاکی دامەزراوەو گەورە بووە، بۆی بانگەوازی پێغەمبەرایـەتی دەکـەن، داوای سەرکەوتنی بۆ دەکەن، دڵنیان بەوەی کەوا بۆ ئەوان کۆچ دەکات، بۆ ئەو دەبـن بـە پاڵپشت جا پرسیاری لەبارەیەوە لێیان بکەن جا جوولەکەکان پێیان ووتن: پرسـیاری سێ شتی لێ بکەن، پرسیاری لێبکەن لـەبارەی ڕۆح، کـەوا لـە تەوراتـدا چـیرۆك و لێکدانەوەکەی تێدا نیە تەنها باسی ناوی ڕۆح نەبێت، جا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء: ٨٥).

***

ڕۆحیش لە قورئاندا لەسەر ژمارەیەك ڕووداو هاتووە.

یەکەم: وەحی (سروش) وەك ئـەم فەرموودەیـەی خـوای گـەورە: ﴿وَكَذَٰلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِّنْ أَمْرِنَا﴾ (الشورى: ٥٢)، واتـە: ((ئـەی محمـدﷺ ئـا بـەو شێوەیەی کە ووتمان ئێمـە قورئانمـان بـۆ ڕەوانـە کردیـت لەلایـەن خۆمانـەوە (کـە ژیانبەخشە بە ڕۆح و گیان و عەقڵ)))، هەروەها ئەم فەرموودەیەی خوای گـەورە: ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَن يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ﴾ (غافر: ١٥)، واتە: ((ئـەو زاتـە وەحی و نیگا بە فەرمانی خۆی دەنێرێت بـۆ هـەرکام لـە بەنـدەکانی کـە بیـەوێت (قورئان ڕۆحە، چـونکە ژیانبەخـشە بـە عـەقڵ و دڵ و دەروون)))، نـاونراوە ڕۆح: ڕۆحێك کاتێك لە ژیاندا دڵ و ڕۆحەکان بەدەست دەکەوێت.

دووەم: هێز و کۆڵنەدان و سەرکەوتن کەوا پشتگیری ئەو کەسە دەکـات کـە دەیەوێت لە بەندە ئیمانداەکانی هەروەك دەفەرمووێت: ﴿أُولَٰئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ

الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُم بِرُوحٍ مِّنْهُ﴾ (المجادلة: ٢٢)، واته: ((خوا ئیمان و باوەڕی لە دڵیاندا چەسپاندووەو جێگیری کردووەو لە بەهرە و میهرەبانی تایبەتی خۆی، بەهێز و گیانێکی تایبەتی لەلایەن خۆیەوە (مەبەست قورئان و ئیمانە) پشتگیری کردوون و یارمەتی داون)).

سێیەم: جوبرەئیل، هەروەك ئەم فەرمودەیەی خوای گەورە: ﴿نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ* عَلَى قَلْبِكَ﴾ (الشعراء: ١٩٣- ١٩٤)، واته: ((جوبرائیل ئەمین (فریشتەی وەحی) دایبەزاندووە* بۆسەر دڵی تۆ ئەی محمدﷺ. خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَن كَانَ عَدُوًّا لِّجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ﴾ (البقرة: ٩٧)، واتە: ((هەرکەسێك دوژمنی جوبرەئیله، (بابزانێت) کە هەر ئەو جوبرەئیله بە فەرمانی خوا دایبەزاندۆتە سەر دڵت))، کە ئەویش ((جوبرەئیل) گیانی پیرۆزە. خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ﴾ (النحل: ١٠٢)، واتە: ((ئەی محمدﷺ پێیان بڵێ: روح القدس (جوبرەئیل ئەم قورئانەی) لەلایەن پەروەردگارتەوە بە حەق و ڕاستی دابەزاندووە)).

چوارەم: ئەو ڕۆحەی کەوا جوولەکە پرسیاری لەبارەی کردووە، جا وەڵامیان داوەتەوە بەوەی کەوا لە فەرمانی خوایە، دەڵێت: ئەو ڕۆحەکە کە لە فەرموودەی خوای گەورە باس کراوە: ﴿يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًّا لَّا يَتَكَلَّمُونَ﴾ (النبأ: ٣٨)، واتە: ((ڕۆژێك دێت جوبرەئیل و فریشتەکان بە ڕیز دەوەستن و ورتەیان لێ نایەت و هیچ قسە ناکەن))، وە ئەمەش ئەو ڕۆحەیە کە باسکراوە لە فەرموودەکەیدا: ﴿تَنَزَّلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِم﴾ (القدر: ٤)، واتە: ((لەو شەوەدا فریشتەکان کە جوبرەئیلیشیان لەگەڵدایە، دادەبەزن لەسەر ڕوخسەت و مۆڵەتی پەروەردگاریان، بە جۆرەها فەرمان و کار (بەتایبەت بۆ سەردانی خواپەرستان، بۆ سەردانی مزگەوتەکان، بۆ گوێگرتن لە قورئان و.. هتد))

پێنجەم: مەسیحی كوری مەریەم،خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِّنْهُ﴾(النساء:١٧١)، واتە: ((بەراستی مەسح، عیسای كوری مەریەم جگە لەوەی كە فرستادەی خوایە(شتێكی تر نەبووە).لە دایك بوونەكەی بە فەرمانی خوابووە كە لە مەریەمدا(بەرجەستەبوو)، عیا رۆح و گیانێكی (تایبەتە) لەلایەن خواوە بەخشراوە)). بەڵام رۆحی نەوەی ئادەم ناوی لە قورئاندا نەكەوتووە تەنها بە دەروون نەبێت، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾ (الفجر: ٢٧)، واتە: ((شایانی باسە بە ئیمانداری سەرفراز لەسەرە مەرگەیدا دەوترێت ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی)) . خوای گەورە دەفەرمووێت﴿وَلَا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾(القيامة: ٢)، واتە: ((سوێند دەخۆم بە ویژدانی زیندوو و نەفسی رەخنە لە خۆگر كە لۆمەی خۆی دەكات)). هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ النَّفْسَ لأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾ (يوسف: ٥٣).واتە(بەڕاستی نەفس (ئەگەر بە نووری خواناسی ئاوەدان نەبێت) زۆر فەرماندەرە بە گوناه و هەڵە و تاوان) . خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أَخْرِجُواْ أَنفُسَكُمُ﴾ (لأنعام: ٩٣)، واتە ((دەی رۆحتان دەركەن)) هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا * فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا﴾ (الشمس: ٨،٧)، واتە: ((سوێند بە دەروون و ئەو زاتەی كە بەرێك و پێكی بەدیهێناوە* جا توانای خراپە و چاكەو خوانە ناسی و خواناسی تێدا دابین كردووە))، وە هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت﴿كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ كُلُّ نَفْسٍ ذَآئِقَةُ الْمَوْتِ﴾ (آل عمران: ١٨٥)، واتە: ((هەموو كەسێك دەبێت بمرێت و مردن بچێژێت)). بەڵام لە سوننەدا بە ووشەی دەروون و رۆح هاتووە.

مەبەستیش: كەوا بوونەكەی لە فەرمانی خوادایە بەڵگە نیە لەسەر هاتنی كەوا دروستكراو نیە.

***

(لە بارەی ساخبوونەوە و دەرکەوتن لەسەر زیادکردن (خستنە سەر)ی ڕۆح بۆ خودای گەورە)

بەڵام بۆ دەرکەوتن و ئاشکرابوونیان بە خستنە ڕێ یاخود زیادکردنی ڕۆح بۆ لای خودای گەورە بە فەرموودەی خوای گەورە﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي﴾(الحجر: ٢٩)، واتە: ((لەو ڕۆحە تایبەتیەی کەمن (بەدیهێنەری ئەوم)، پێمبەخشە)) جا دەگونجێت بزانرێت کەوا وەپاڵنراوی بۆ لای خودای پاك و بێگەرد دوو جۆرە: هەندێك سیفەت هەیە بە خۆی پێی هەڵناستێت وەك عیلم و زانست و توانا و قسەکردن و گوێگرتن وبینین، جا ئەمە خستنەری سیفەتێکە بۆ وەسفکراو. جا زانستی و قسەکردنی و ویستی و توانای و ژیانی سیفەتێکن بۆ دروستکراو نیە.وە هەروەها ڕوخساری وە دەستی زاتی پاکی خوای گەورە.

دووەم: زیادکردن یاخود خستنە سەری شتی ماقوولی بە جیا لە جیاتی ئەو وەك خانوو و ووشتر و بەندە و پەیامبەر و ڕۆح. جا ئەوەش زیادکردنی بەدیهاتووە بۆ داهێنەرەکەی دروستکراو بۆ دروستکارەکەی، بەڵام سەباری ئەمەش پێویستی تایبەتمەندی و ڕێزلێنان دەکات کەوا خرانە پاڵەکە لە شتی دیکە جیابکرێتەوە، وەك ماڵی خواوە ئەگەر هاتوو ماڵەکان هەمووی موڵکی ئەو بێت، هەروەها ووشترەکەی خوا کە کراوە بە موعجیزە وە وشترەکان هەمووی ملك و دروستکراوی ئەوە، بەڵام ئەمە زیادکراوێکە بۆ پەرستراویەکەی پێویستە خۆشەویستی بۆی هەبێت و میهرەبانیەکەی و ڕێزلێنانەکە. بە پێچەوانەی زیادکردنە گشتیەکەی بۆ خوایەتیەکەی هەر کارتێك دەگونجێت پێویستی دروستکردن و داهێنانەکەی بێت، جا خستنە پاڵ و زیادەکردنی گشتی پێویستی بە دۆزینەوە و داهێنان هەیە، بەتایبەتی پێویستی هەڵبژاردن ، خوای گەورە هەرچیەکی بیەوێت دروستی دەکات و هەڵیدەبژێرێت وەك ئەوەی دروستی کردووە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَرَبُّكَ يَخْلُقُ

مَا يَشَاء وَيَخْتَارُ﴾ (القصص: ٦٨)، واتە: ((هەر پەروەردگاری تۆیە هەرچیەکی بویێت دروستی دەکات و هەڵیدەبژێرێت)). وە بۆ زیادکردنی ڕۆح بۆ لای خۆی لە زیادکردنی تایبەتی یە نەك لە گشتیەکان، نەك لە بابەتی زیادەکردنی سیفەتەکان، جا هیوادارم ئەو بابەتە دڵنیات بکاتەوە. لەبەر ئەوەی ڕزگارت دەکات لە گومڕاییە زۆرەکان کەوا ئەوەی خوا ویستی لەسەر بێت تێی کەوتووە، جا ئەگەر ووتیان: جا چی دەڵێن لە بارەی ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي﴾ (الحجر: ٢٩)، واتە: ((لەو ڕۆحە تایبەتی کە من (بەدیهێنەری ئەوم) پێمبەخشی)). جا بەخشین و فووەکەی خستۆتە پاڵ نەفسی خۆی و ئەمەش ڕاستەوخۆ لێی پێویست دەکات و دەگونجێت و هەروەك ئەم فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿خَلَقْتُ بِيَدَيَّ﴾ (ص: ٧٥)، واتە: ((بەدوو دەستی قودرەتی خۆم دروستم کردووە)). بۆیە لە دروستکردندا نێوانی هەردووکیانی لەو حەدیسە سەحیحە بەیەکتر بەستەوە. وە پێغەمبەرﷺ دەفەرمووێت: ((فيأتون آدم فيقولون: انت آدم أبو البشر، خلقك الله بيده، ونفخ فيك من روحه، وأسجد لك ملائكته و علّمكَ اسماء كل شيء))[٢٨٩]، واتە: ((فریشتەکان ئادەم دەهێنن و پێی دەڵێن: تۆ ئادەمی باوکی ئادەمیزادی، خوای گەورە بەدەستی قودرەتی خۆی تۆی دروستکردووە، و لەڕۆحە تایبەتیەی کە ئەو بەدیهێنەری ئەوەپێی ببەخشی، وە فەرمانی بە فریشتەکان کرد سوجدەی ڕێز ببەن بۆ تۆ و ناوی هەموو شتێکی فێرکردی)). ئینجا باسی چوار تایبەتمەندیان بۆ ئادەم کرد کەوا لە وانی دیکە پێی دەناسرێتەوە، ئەگەر چی ڕۆحەکەش کەوا لەو دایە بەڵام ئەو لە بەخششی خودایە ئەمە تایبەت نیە بەو ڕۆحە.

دەڵێن: ئەو بابەتی کەوا واجبی کرد بۆ ئەو کۆمەڵەیە کە ووتیان ڕۆحەکە پێش کەوتووە، هەندێکیان تێیدا وەستاون و هەڵوەستەیان کرد، لە مەبەستی

---

(٢٨٩) مسلم: (١٩٤).

قورئان نەگەیشتن. بەڵام ڕۆحی وە پاڵنراو بۆ پەروەردگار ئا ئەو ڕۆحە دروستکراوە خوای گەورە بۆ نەفسی خۆی زیادەی کردووە سەرباری تایبەتمەندی و ڕێزلێنان هەروەك لەگەڵیدا، بەڵام گیان بەخشینەکە، خوای گەورە لە بارەی مەریەم دەفەرموێت ﴿الَّتِي أَحْصَنَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِن رُّوحِنَا﴾ (التحريم:١٢)، واتە: ((کەوا داوێنی خۆی بە پاکی ڕاگرت، ئێمەش لەو ڕۆحە کە بەدەستمان،فوومان پێداکرد)).

لە جێگایەکی دیکە وا ڕایگەیاندووە: کە خوای گەورە فریشتەی بۆ ڕەوانە کرد، ئینجا فووی کرد لە داوێنی مەریەمدا[٢٩٠]، ئەو فووەش زیادکردن و خستنە پاڵ بوو بۆ خوای گەورە بە فەرمان و مۆڵەتی پەروەردگار، و ڕاستەوخۆش بۆ پێغەمبەر.

بەڵام ئەو ڕۆحە نێردراوەی بۆ مەریەم ئەوە ڕۆحی خودایە کەوا لە ناو ڕۆحەکەکاندا هەڵیبژاردووە بۆ خۆی، جا بۆ مەریەم لە پلە و پایەکی باوکدا بوو بۆ گشت جۆرەکان، کاتێك فووی پێداکرد لەوکاتەی چووە ناو داوێنی مەریەم ئەوە وەکو دەرزی لێدانی نێرینە بوو بۆ مێینە بە بێ پەرین و جووتبوون. بەڵام ئەوەی ئادەم جیای دەکاتەوە کەوا دروست نەکراوە وەك دروستکردنەکەی مەسیح لەدایك. وە نەك وەك دروستکردنی هەموو جۆرەکان لە دایك و باوك وەنە ئەو ڕۆحەش کەوا خودای گەورە فووی پیاداکردووە فریشتەیە کەوا لە هەموو منداڵەکانی فووی پیادا دەکات. و بەڵکو لە حەدسەکە باسی کردووە ئەوەی جیای دەکاتەوە جگە لە خۆی، چوار شتن: خوای گەورە بە دەستی قودرەتی خۆی دروستی کردووە، و لە و ڕۆحە تایبەتیەی کە خۆی بەدیهێنەریەتی گیانی پێبەخشیوە، و سوجدە بردنی فریشتەکان بۆ ئەو، وە فێرکردنی ناوی هەموو شتەکان .

***

([٢٩٠]) سەیری: تفسیر القرطبي: ١١/٩٠ بکە.

ئایا دروستبوونی ڕۆحەکان کەوتۆتە پێشەوە لەسەر جەستەکان یاخود دروستبوونی کەوتۆتە دواوەی جەستەکان؟

ئەو مەسەلەیە دوو بۆ چوون و ئاخاوتنی بە ناوبانگ و ناسراوی تێدایە بۆ خەڵکی کە شێخی ئیسلام ئیبن تەیمیە و کەسانی دیکە باسیان کردووە و قسەشیان لەسەر کردووە، ئەوەی بۆ چوونی بۆ پێشخستنی دروستکردنی ڕۆحەکەیە لەسەر جەستە محمد کوری نصرالمروزي و ئەبو محمد کوری حزمە، ئیبن حزمیش یەکدەنگ بووە، ئێمەش باسی بەڵێ و بیانووی هەردوو تیپەکە دەکەین وە هیچ لەوانە شیاوتر نیە لە ڕاستیەوە.

دەڵێت هەرکەسێ بۆ چوونی بۆ پێش خستنی دروستکردنی ڕۆحی هەبێت لەسەر دروستکردنی جەستە: خوای گەورە دەفەرمووێت﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ فَسَجَدُواْ إِلاَّ إِبْلِيسَ لَمْ يَكُن مِّنَ السَّاجِدِينَ﴾ (الأعراف:١١)، واتە: ((سوێند بە خوا بەراستی ئێمە (باوەگەورەی) ئێوەمان درووست کردووە نەخش و نیگاری ڕواڵەت و روخساری ئێوەمان کێشا، پاشان وتمان بە فریشتەکان: ئادەی سوجدە بەرن بۆ ئادەم (سوژدەی ڕێز بە فەرمانی خوا) جا هەموو فریشتەکان سوژدەیان برد جگە لە ئیبلیس (کە فەرمانی خوای شکاندو) لە سوژدە بەران نەبوو)).

وتیان: پاشان بۆ ئامادەکردن و ڕێك و پێکی و ماوەکە، لەوانە ئایەتەکە ئەوە لە خۆی بگرێت کە دروستکردنی ڕۆحەکە پێشکەوتووبێت لەسەر فەرمانی خوا بۆ فریشتەکان بە سوژدە بردنیان بۆ ئادەم و لە ڕاستیدا ئەوەی دیار و ئاشکراشە کەوا جەستەکانمان ڕووداوێك بووە پاش ئەمە.

دەڵێن: بەڵگەش لەسەر ئەم فەرموودەی خوای گەورەیە ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى﴾

(الاعراف:١٧٢). واته(یادی ئەو کاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارت پیشتاوپشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوە (لە جیهانی پەنهان و شاراوەدا پەیمانی لێ وەرگرتن) و کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە و (پێی فەرموون): ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟! هەموو ووتیان: بەڵێ).

دەڵێن: و ئەو قسە پێکردن و شایەتی دانە ڕەنگە بۆ ڕۆحەکانمان بوو بێت ئەگەر جەستەکانیش نەبووین ئەو کاتی ئەو هەبووە.

جا لە (موطأ) دا مالیك بۆمان دەگێڕێتەوە، لە زەیدی کوری ئەبی ئەنیسە، کەوا عبدالحمید کوری عبدالرحمن کوری زید کوری خەتتاب پێی ڕاگەیاندووە، ئەویش لە موسلیم کوری یەساری جەهنی، کەوا عومەری کوری خەتتاب لە بارەی ئەم ئایەتە پرسیاری کرد: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف:١٧٢) جا ووتی: گوێم لێبوو پێغەمبەرﷺ لەو بارەیەوە پرسیاری لێکرا، ئینجا فەرمووی: ((خلق الله آدم ثم مسح ظهره بيمينه، فاستخرج منه ذريته، فقال: خلقت هؤلاء للنار و بعمل اهل النار يعملون، و خلقت هؤلاء للجنة وبعمل اهل الجنة يعملون))، واتە: ((خوای پەروەردگار ئادەمی دروستکرد پاشان بە دەستی قودرەتی ڕاستەی هێنای بە پشتیا، جا نەوەکانی لێ دەرهێنا یاخود پەیداکرد، جا فەرمووی: ئەوانەم دروست کردن بۆ ناو ئاگر و بە کردەوەی ئەهلی ئاگر کاردەکەن، و ئەوانەم دروست کردن بۆ ناو بەهەشت و بە کردەوەی ئەهلی بەهەشت کاردەکەن)). پیاوێك ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، چ کردەوەیەك؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (ان الله اذا خلق الرجل للجنة استعمله بعمل اهل الجنة حتى يموت على عمل من اعمال أهل الجنة، من دخله به الجنة، وإذا خلق العبد للنار استعمله بعمل أهل النار حتى يموت على عمل من اعمال أهل النار، فيدخله به النار)) [٢٩١]، واتە: ((خودای گەورە کاتێك پیاوێك دروست دەکات بۆ ناو

(٢٩١) الوطأ: ٢/٨٨٨، و الترمذي:(٣٠٧٥).

بەهەشت بەكاری دەهێنێت بەكاركردنی ئەهلی بەهەشت تاوەكو دەمرێت لەسەر كارو كردەوەكانی ئەهلی بەهەشت دەبێت، جا دەیباتە بەهەشت، جا ئەگەر بەندەیەك دروست بكات بۆ ناو ئاگر ئەوا بەكاری دێنێت بە كرداری ئەهلی ئاگر هەتا دەمرێت لەسەر كارو كردەوەی ئەهلی ئاگر دەبێت، جا دەیباتە ناو ئاگر)).

حاكم دەلێت: ئەمە حەدیسێكە لەسەر مەرجی موسلیمە، دیسان حاكم لەرێگای هیشام كوری سعد ریوایەتی كردووە، لە زیدی كوری ئەسلەم، ئەویش لە صالح، ئەویش لەلایەن ئەبی هورریرە وە بەرزكراوەتەوە: ((لما خاق الله ادم مسح ظهره فسقط من ظهره كل نسمة هو خالقها الى يوم القيامة امثال الذر، ثم جعل بين عيني كل انسان منهم وبيصا من نور، ثم عرضهم على ادم)).

فقال: من هؤلاء يارب؟ قال: هؤلاء ذريتك، فرأى رجلا منهم اعجبه وبيص مابين عينيه.

فقال: يارب، من هذا؟ فقال: هذا ابنك داود يكون في آخر الأمم، قال: كم جعلت له من العمر؟ قال: ستين سنة قال: يارب من عمري أربعين سنة.

فقال الله تعالى: اذا يكتب و يختم فلا يبدل، فلما انقضى عمر ادم جاء مللك الموت.

قال: اولم يبق من عمري اربعون سنة؟ فقال: اولم تجعلها لا بنك آدم؟ قال: ((فجحد، فجحدت ذريته، ونسي وفنسيت ذريته، وخطيء فخطئت ذريه))[٢٩٢]، واتە: ((كاتێك خوای گەورە ئادەمی دروست كرد پشتی سریەوە و پاكی كردەوە جا هەر رۆحێك كە لە پشتدا لە دایك دەبێت ئەو دروستكاریەتی تا رۆژی قیامەت بە وێنەی مێروو لە، پاشان لە نێوان هەردوو چاوی هەر ئادەمیزادێك لەوان شەوقێكی درەوشاوە لە نور دانراوە، پاشان پیشانی ئادەم دەدرێت.

(٢٩٢) حاكم ریوایەتی كردووە: ٢/٣٢٥.

جا دەفەرمووێت: ئەی پەروەردگار ئەوانە کێن؟ دەفەرمووێت: ئەوانە نەوەی تۆن، جا پیاوێك لەوان دەبینێت روناکی نێوان چاوەکانی لا سەیر دەبێت.

ئادەم دەڵێت: ئەی پەروەردگار، ئەوە چیە؟ خوای گەورە دەفەرمووێت: ئەمە داوودی کوڕتە دەبێتە دوایین ئومەت، دەڵێت: تەمەنت چەند بۆ ئەو داناوە؟ فەرمووی: شەست ساڵ ووتی: ئەی پەروەردگار لە تەمەنی من چل ساڵی تری بۆ زیاد بکە.

ئینجا خوای گەورە دەفەرمووێت: کەواتە دەنوسرێت و مۆری لێدەدرێت و ناگۆردرێت، جا کاتێك تەمەنی ئادەم بەسەر چوو و کۆتایی هات فریشتەی گیانکێشان بۆ لای هات.

ووتی: ئەدی هێشتا چل ساڵ لە تەمەنی من نەوماوە؟ جا فەرمووی: ئەی بۆ کورەکەت ئادەم ڕەوانە نەکرد؟ ووتی: جا ئادەم نەچووە ژێر باردەوە و نکۆڵی لێکرد، ئینجا نەوەکانی نکۆلیان لێکرد، وە ئادەم لە بیری کرد، جا نەوەکانیشی ئەودیان لە بیرکرد، ئادەم هەڵەی کرد جا نەوەکانیشی هەڵەیان کرد)) . ووتی: ئەمە لەسەر مەرجی موسلیمە، و ترمیزی ریوایەتی کردووە[٢٩٣].

دەڵێت: ئەمە حەدیسێکی حسن سەحیحە، و ئیمام ئەحمەد لە حەدیسێکی ئیبنو عەباس ریوایەتی کردووە، دەڵێت: کاتێك ئایەتی قەرزاری دابەزی پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((أن أول من جحد آدم)) [٢٩٤]، واتە: ((یەکەمین کەس کە لە ناڕەزایی دەربری و نکۆڵی کرد ئادەم بوو). وە محمد کوری سعد ئەمەی بۆ زیاد کرد: ((ثم اكمل الله لادم الف سنة، و لداود مائة سنة)) واتە: ((پاشان خوای گەورە هەزار ساڵی تری بۆ ئادەم تەواوکرد، وە بۆ داودیش سەد ساڵ)).

---

(٢٩٣) سنن الترمذي: (٣٠٧٦).

(٢٩٤) مسند احمد: (٢٥١/١).

له سەحیحی حاکم دا دیسان له حەدیسێکی ئەبی جەعفەری ڕازی دەڵێت: ڕەبیعی کوری ئەنەس بۆ ئێمەی گێراوەتەوە، له ئەبی عالیە، ئەویش لە ئەبیی کوری کەعبی له بارەی ئەو فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿واذا اخذ ربك من بني آدم من ظهورهم ذُرِّيتهم﴾ ئایەتەکە دەڵێت: لەو ڕۆژەدا هەموویانی بۆ کۆدەکاتەوە هیچ زیندەورێك نامێنێت تا ڕۆژی قیامەت، ئینجا روحەکانیان بۆ دەنێردرێتەوە پاشان وێنەو رواڵەتی روخساریان و دەیانهێننە قسە و ئینجا قسەدەکەن، و پەیمان و بەلێن و شایەدیان لێوەردەگیرێت: ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: (((له جیهانی پەنهان و شاراوە دا پەیمان لێوەرگرتن) و کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە و (پێی فەرموون): ئایا من پەروەردگاری ئێوە نیم؟! هەموو ووتیان: بەڵێ شایەدیمان داوە(کە تۆ پەروەردگارمانیت))، ئەمەش بۆ ئەوەی نەوەکو لە ڕۆژی قیامەتدا بڵێن: بەراستی ئێمە لەمە بێ ئاگا بووین!!)). دەڵێت: خوای گەورە دەفەرمووێت جا من هەر حەوت ئاسمانەکا ن و هەر حەوت زەویم بەسەر خۆتانەوە کردووە، بەشایەد، و باوە گەورەتان ئادەم شایەدە بە سەرتانەوە:﴿أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾. جا هیچ هاو بەشێکم بۆ پەیدا نەکەن و من پێغەمبەرانی خۆم بۆتان ڕەوانە دەکەم بۆ ئەوەی پەیمان و بەلێنی منتان بۆ باس بکات و بە بیرتان بهێنێتەوە. و کتێبەکانی خۆتان بۆ ڕەوانە دەکەم، جا ووتیان: شایەدی دەدەین تۆ خودا و پەروەردگاری ئێمەیت هیچ خوایەکی دیکەمان نیە جگە لە زاتی تۆ نەبێت. وە باوکیان ئادەم بۆیان بەرزدەکاتەوە جا دەبینێت لە ناو ئەواندا دەولەمەندی و هەژاری و رووخسار جوان و شتی دیکەش هەیە. دەڵێت ئەی پەروەردگارم خۆزگە لە ناو بەندەکانت هەمووت یەکسان دەکرد، جا دەڵێت من حەزدەکەم سوپاسگوزاریت بکەم، لە ناویاندا پێغەمبەران دەبینێت وەك چرا و گوڵە ئەستێرە وان، جا لەو بارەیەوە خوای گەورە دەفەرمووێت:﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ

النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ﴾ (الأحزاب: ٧)، واته: ((بيريان بخەرەوە کە ئێمە پەیمانمان لە پێغەمبەران وەرگرتووە پەیمانی یەکتا پەرستی، پەیمانی گەیاندنی بانگەوازی خوا، بە تایبەت لە تۆ ئەی محمد ﷺ و لە نوح). وە هەروەها دەفەرموویت ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ﴾ (الرّوم: ٣٠)، واته: ((ئەی ئینسان بەدڵێکی پاك و بێگەردەوە) رووبکەرە بەرنامە و ئایینی خودا و ئەملا و ئەولا مەکە. خەڵکینە ئێوەش پابەندی ئەو نەخشەیە بن کە خوا ئێوەی لەسەر دروستکردووە (واتە قورئان کە تەلۆك و نەخشەی ژیانی نادەمیزادەکانە لێی لامەدەن)، هیچ جۆرە گۆرانکاریەك لە هیچ نەخشەو دروستکراوێکی خوادا نی یە)). ئەمەش ئەو فەرموودەیە یە کە دەفەرموویت: ﴿هَذَا نَذِيرٌ مِّنَ النُّذُرِ الْأُولَى﴾ (النجم: ٥٦)، واته: ((ئەم پێغەمبەرەش هۆشیار کەرەوەیە کە لە هۆشیار کەرەوانی پێشوو)). هەروەها خوای گەورە دەفەرموویت ﴿وَمَا وَجَدْنَا لأَكْثَرِهِم مِّنْ عَهْدٍ وَإِن وَجَدْنَا أَكْثَرَهُمْ لَفَاسِقِينَ﴾ (الأعراف:١٠٢)، واته: ((بەشی زۆری ئەو خەڵکە سەر گەردانەمان دەست نەکەوت کە پەیمان شکێن نەبن و بەراستی زۆربەی ئەوانەمان بەدەرچوو لە ئایینی خوا دەستکەوت)). وە ڕوحی عیساش لەو ڕوحانە بوو کەوا پەیمانی لێوەرگیراوە، جا ئەو ڕوحە نێردرا بۆ مەریەم کاتێك کەنارگیری کرد لە کەس و کاری و شوێنیکی لە رۆژهەڵاتی (بيت المقدس) هەڵبژار بۆ خواپەرستی. ئەمەش ئیسنادێکی سەحیح و دروستە.

ئیسحاقی کوری ڕاهویە دەڵێت: بقیە کوری ولید بۆمانی گێرایەوە، ووتی: زوبەیدی کوری ولید پێی ڕاگەیاندووم، لە راشد کوری جومعە، ئەویش لە عبدالرحمن موری ئەبی قەتادەی بەسری، ئەویش لەباوکیەوە، ئەویش لە هیشام کوری حکیم کوری حزام کەوا پیاوێك ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، ئایا کارو کردەوەکان دەستپێدەکات یاخود کاتەکە تێپەریووە بە مانای (قەزاو قەدەرەکە

بریاری لەسەردراوە)؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((إن الله لما اخرج ذرية آدم من ظهره اشهدهم على أنفسهم ثم أفاض بهم في كفيه. فقال: هؤلاء للجنة، وهؤلاء للنار، فأهل الجنة ميسرون لعمل أهل الجنة و أهل النار ميسرون لعمل أهل النار)) [٢٩٥].

واتە: ((خودای گەورە کاتێك نەوەی ئادەمی لە پشتیدا دەرهێنا کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە پاشان لە هەردوو لەپی دەستەکانی پڕی کردن، جا فەرمووی: ئەوانە بۆ بەهەشتن، وە ئەوانەش بۆ ناو ئاگرن، جا ئەهلی بەهەشت بە ئاسانی کار بۆ ئەهلی بە هەشت دەکەن و ئەهلی ئاگریش بە ئاسانی کار بۆ ئەهلی ئاگر دەکەن)).

وە محمدی کوری نصر دەڵێت: محمد کوری یحیی بۆ مانی گێڕایەوە، کەوا سعید کوری ئەبی مەریەم بۆ ئێمەی گێڕاوەتەوە، وە لەیس کوری سەعید پێی ڕاگەیاندووین، ئیبن عجلان بۆمی گێڕایەوە، لە سەعید کوری سەعیدی مەقبەری، ئەویش لە باوکیەوە ئەویش لە عبدالله کوری سەلام. ووتی: خوای گەورە ئادەمی دروستکرد پاشان هەردوو دەستەکانی درێژکرد و یەکتریان گوشی فەرمووی: هەڵبژێرە ئەی ئادەم، ئینجا ئادەم ووتی: خودایە ڕاستەم هەڵبژاردو وە هەردوو دەستەکانی ڕاستەن،جا هەردوو دەستەکانی پانکردەوە، بینی نەوەکانی تێدایە؟ جا ووتی: ئەی پەروەردگارا ئەوانە کێن؟ فەرمووی: هەرکەسێ لێبوومەوە لە دروستکردن لە نەوەی تۆ لە ئەهلی بەهەشتدایە تاکو ڕۆژی قیامەت.

دەڵێت: ئیسحاق پێی ڕاگەیاندین، کەوا جەعفەری کوری عون بۆ ئێمەی گێڕایەوە، ئەهشام کوری سەعد بە ئێمەی ڕاگەیاند، لە زەید کوری ئەسلەم، ئەویش لە ئەبی هوریرە، ئەویش لەپێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((لمّا خلق الله آدم مسح

---

[٢٩٥] سەیری تفسیری أبن کثیر: ٢/٢٧٤ بکە.

ظهره، فسقط من ظهره كل نسمة هو خالقها من ذريته الى يوم القيامة)) [٢٩٦]، واته: ((كاتێك خوای گەورە،ئادەمی دروستکرد دەستی قوردەتی بە پشتیدا هێنا، جا لە پشتیدا هەر روحێك بوو بێت لە نەوەکانی ئەو دروستکاریەتی تاکو رۆژی قیامەت)).

ئیسحاق و عەمرو کوری زرارە بۆمانی گێرایەوە، کەوا ئیسماعیل لە کەلسوم کوری جەبر پێی راگەیاندووین، ئەویش لە سعیدی کوری جوبەیر، ئەویش لە ئیبنو عەباس لە بارەی ئەو ئایەتە پیرۆزە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف: ١٧٢)، بە نووعمانی ووت: پەروەردگاری تۆ دەستی موبارەکی بە پشتی ئادەم دا هێنا جا هەر رۆحێکی لێ دەرچوو ئەو دروستکاریەتی تا رۆژی قیامەت ئا ئەمە عەرەفە ریوایەتی کردووە، ئینجا پەیمانی لێوەرگرتن: ﴿أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى شَهِدْنَا﴾ (الأعراف: ١٧٢).

محمد کوری نصر لە تەفسیری السيدى باس دەکات، لە ئەبی مالیك و ئەبی صالح دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئیبنو عەباس، و لە مورە الهدانی، ئەویش لە ئیبن مەسعود، ئەویش لە خەڵکانێك لە هاوەڵانی پێغەمبەرﷺ لە بارەی ئەم فەرموودەیە: ((وإذا أخذ ربُّكَ من بني آدم))، کاتێك خوای گەورە ئادەمی لە بەهەشت دەرکرد پێش ئەوەی لە ئاسمان دابەزێت دەستی قوردەتی بەلای راستی پشتی ئادەمدا هێنا، جا نەوەیەکی سپی لێ ی دەرهێنا وەك مرواری و هەروەك شێوەی مێرووڵەی وورد، جا پێیانی فەرموو: بە ڕەحمەت و بەزەیی من برۆنە بە هەشت، وە دەستی بەلای چەپی پشتیدا هێنا، جا نەوەیەکی ڕەشی لێ دەرچووندا لە شێوەی مێرووڵەی وورد، جا فەرمووی: برۆنە ناو ئاگر بایەختان پێنادەم، جا لە مەشدا بە جۆرێك دەفەرمووێت ﴿وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ﴾ (الواقعة: ٢٧)، واتە: ((دەستەی راستەکان)). ﴿وَأَصْحَابُ الشِّمَالِ﴾ (الواقعە: ٤١)، واتە: ((دەستەی

---

(٢٩٦) تقريب التهذيب: ٢/٣١٨ .

چەپەکان)).پاشان پەیمانی لەوانیش وەرگرت فەرمووی ﴿الست بربکم قالو بلی﴾ هیچ کەسێك نیە لە نەوەی ئادەم ئیلا ئەو دەزانێت کەوا(الله) پەروەردگاری ئەوە.وە هەموو ئەو ئایەتانەی کە باسمان کردن بە مانای : ئەو رۆژەی پەیمانی لێوەرگرتن.

ئیسحاق دەڵێت: ڕوومی کوری عتادە پێی ڕاگەیاندین، کەوا موسای کوری رەبدی پێی ڕاگەیاندووین و ووتویەتی: گوێم لە محمد کوری کەعبی فرزی بوو دەیووت: لە بارەی ئەو ئایەتەدا﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((یادی ئەو کاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارت پشتا و پشتی نەوەی ئادەمی کۆکردەوەتەوە (لە جیهانی پەنهان و شاراوەدا پەیمانی لێ وەرگرتن))). بە مانای هەموویان رازی بوون بۆی بە ئیمان و باوەر و زانین، وە رۆحەکانیش هەبوون پێش ئەوەی لاشەکانیان دروست بکات.

دەڵێت: الفضل کوری موسی بۆمانی گێڕایەوە، لە عبدالملك، ئەویش لە عطأ لە بارەی ئەو ئایەتەوە: دەفەرمووێت: لە بڕبڕەی پشتی ئادەم وەرنەدەرەوە لەو کاتەوە پەیمانی لێوەرگرتن، پاشان ئەوانی ناردنەوە بۆ بڕبڕەی پشتی ئەو.

ئیسحاق دەڵێت: عەلی کوری ئەجلەمی لە زەحاك دەگێڕێتەوە و دەڵێت: خوای گەورە لەو ڕۆژەی لە پشتی ئادەم دروستیکردووە هیچ نابێت تا هەڵسانی قیامەت، جا وەك مێروولەی وورد دەریان دەهێنێت دەفەرمووێت ﴿أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى﴾ (الأعراف: ١٧٢) فریشتەکان ووتیان: ﴿شَهِدْنَا أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف: ١٧٢). پاشان بەدەستی ڕاستەی گرتی و فەرمووی: ئەوانە لە بەهەشتدان، و ئەوانی دیکەی گرت و فەرمووی: ئەوانەش لە دۆزەخ دان.

لە تەفسیری ئیبن عبینە، لە ڕەبیعی کوری ئەنەس دەگێڕێتەوە، ئەویش لە ئەبی عالیە﴿وَلَهُ أَسْلَمَ مَن فِي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾ (آل عمرا: ٨٣)،

واتە: ((هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدایە بەرەزامەندی بێت یا بەناچاری تەسلیم و ملکەچی پەروەردگان))، ووتی: ((ئەو ڕۆژەی پەیمانی لێ وەرگرتن)).

ئیبن ئیسحاق دەڵێت: تا لەو کاتەدا ئەوان بڕیاری خۆیان دابوو و ملکەچی فەرمانی خوابوون. ئەمەش کەوا خوای گەورە ڕایگەیاندووە، و فەرموویەتی﴿أَلَسْتَ بِرَبِّكُمْ قَالُواْ بَلَى﴾ (الأعراف:١٧٢). خوای پەروەردگاریش وتووێژ ناکات تەنها ئەوا لە ئاخاوتن و وتووێژەکەی دەگات. وەلامیش ناداتەوە تەنها لەو کەسەی لە پرسیارەکە تێدەگات.

(لەبارەی بیانوو و ناڕەزایی بەوەی ئیبن مەندە ڕیوایەتی کردووە)

دیسان ناڕەزاییان دەربڕیووە بەوەی عبداللە ی کوری مەندە ڕیوایەتی کردووە، محمد کوری سابیر بوخاری پێمان ڕاگەیاندووە، کەوا محمد کوری مونزر کوری ئەسەدی هروی بۆ ئێمەی گێراوەتەوە، کە دەڵێت جەعفەر کوری هارون مصصی بۆمانی گێڕایەوە، ئەویش لە عەتبە کوری سکن، ئەویش لە أرطاة کوری مونزر، ئەویش لە عطاءکوری عولان،ئەویش لە یونس کوری حەلبەس، ئەویش لە عەمرو کوری عەبسە، ووتی: گوێم لە پێغەمبەری خوا بووﷺ دەیفەرموو: ((إن الله خلق أرواح العباد قبل العباد بألفي سنة، فما تعارف منها ائتلف، وما تناكرمنها اختلف))، واتە: ((خوای گەورە ڕوحی بەندەکانی لە پێش بەندەکانی بە دوو هەزار ساڵ دروستکرد، جا ئەوەی یەکتریان ناسی هۆگری یەکتر بوون، وە ئەوەیش ئینکاری لێی کرد جیاواز دەبێتەوە)). جا ئەمە هەندێکە ئاوا ناڕەزایی پێی دەردەبڕن.

هەندێکی دیکە دەڵێت: قسەکە لەگەڵ ئێوە دایە لە شوێن دا.

یەکەمیان:- باسکردنی بەڵگە کە لەسەر رۆحەکان کە دروستکراوە پاش دروستکردنی لاشەکان.

دووەمیان:- وەڵامەکە بەچی بۆتان روون بکرێتەوە.

لە شوێنی یەکەمدا، خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَى﴾ (الحجرات: ١٣)، واتە: ((ئەی خەڵکینە بێگومان ئێمە هەمووتانمان لە نێر و مێیەك دروستکردووە کە باوکە ئادەم و دایکە حەوایە)). ئەمە ئاخاوتنێکە بۆ ئادەمیزادێك کەوا رۆح و لاشەی هەبێت جا بەڵگە لەسەر ئەوەی کەوا هەمووی دروستکراوە پاش دروستکردنی دایك و باوك ، خوای گەورە لەم ئایەتەدا دەریخستوە: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُواْ رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالاً كَثِيرًا وَنِسَاء وَاتَّقُواْ اللّهَ﴾ (النساء: ١)، واتە: ((ئەی خەڵکینە لە خەشم و ناڕەزایی ئەو پەروەردگارەتان خۆ بپارێزن کە ئێوەی لە تاکە نەفسێك دروستکردووە، هەر لەو نەفسەش هاوسەرەکەی بەدیهێنا و لەو دووانە پیاوان و ژنانی زۆری خستۆتەوە و بڵاو کردۆتەوە، هەروەها لەو خوایە بترسن)). ئەمەش ئاشکرایە کە دروستکردنی تەواوی جۆری ئادەمیزاد پاش دروستکردنی ڕەسەنەکەیەتی.

جا ئەگەر ووتیان: ئەمەش پێشخستنی دروستکردنی روحەکان لەسەر لاشەکانی بەدوور ناخاتەوە کەوا لەدوای دروستکردنی باوکی ئادەمیزاد دروستکراوە هەروەك نیشانەکانی پێشوو بەڵگەیە لەسەری.دەڵێت: گەر خوا حەز بکات ئاشکرای دەکەین و روونی دەکەینەوە کەوا ئەو نیشانانەی باسکران بەڵگە نیە لەسەر پێشخستنی روحەکان لە لاشەکان پێشخستنێکی جێگیر و چەسپاو، وە مەبەستەکەشی پاش دروستی و جێگیربوونی دەیسەلمێنێ لەسەر ئەوەی کەوا پەروەرگارەکەی بەدیهێنەرەکەی کە خوای پەروەردگارە روحەکەی وێنا کردووە وە دروستبوونی و کات و ئەجەلی و کردەوەکانی پێوانە کردووە و بڕیاری لەسەر داوە،

وه ئەو وێنانەی لە تـوخمی خـۆی دەرهێنـاوە، پاشـان بـۆ ئـەوەی گەڕاندۆتـەوە، و قەدەری داناوە لەسـەر هاتنـە دەرەوەی هـەرتاکێك لەتاکـەکانی لـەو کاتـەی بـۆی دانـاوەی،وە بەڵگـەش لەسـەر ئـەوەی کـەوا بەدروسـتکردنێکی جێگـر و چەسـپاو دروستکراوە، لە دواییدا بەردەوام بووە بە بـوون و زینـدوویی و زانـایی و قـسەکار هەمووی لەیەك شوێن و بابەتدا. پاشان لێی بنێردرێتەوە بـۆ لاشـەکان کۆمـەڵ لـە دوای کۆمـەڵ هەروەك محمد کوری حزم وادەڵێت.

نیـشانە باسـکراوەکان لەبـەر ئـەوەی بەڵگەیـە لەسـەر سـەلماندنی قـەدەر و وچارەنووسـی پێـشوو، و هەنـدێکیان بەڵگـە دەدات لەسـەر ئـەوەی کـەوا خـوای پەروەردگار نموونە و وێنە و ڕواڵەتی دەرهێناوە، ئەهلی دڵخۆش و ئەهلی خەمباری لێك جیاکردۆتەوە، بەڵام ئاخاوتنیان و قسە پێکردنیان و ملکەچیان بۆی بە خوایـە تیەوە شایەتی دانیان لەسەر خۆیانەوە بـە بەندایەتیـە، جـا ئـەوەی لـە سـەلەف و پێشینە ووتویەتی ، بەڵکو ئـەوە پەسـەند و دروسـتکراوبێت لەسـەر تێگەیـشتنی ئایەتەکە، وە ئایەتەکە دەسەڵات لەسـەر ئـەوە ناکـات، بـەڵکو دەسـەڵات لەسـەر ناکۆکی و جیاوازی دەکات.

بەڵام حەدیـسی مالیـك، ئـەبو عومـەر دەڵێـت: ئـەو حەدیـسێکی پـچراوە، موسلیمی کوری یسار لە عومەری کوری خەتتاب وەرنەگرتووە، لەو حەدیسەدا لـە نێوانیاندا نەعیمی کوری ڕەبیعە هەیە، وە هەروەها ئەویش لەگەڵ ئـەو ئیـسنادەیە برِو بیانوِوی پێی هەڵناگرێت ، وە موسلم کوری یشاریش ئەمە دیار نیـە، دەڵێـت : کەوا ئەوە.مەدەنی یە، نەك موسلمی کـوری یـساری بەسـری، ئـیبن ئـەبی خیثمـة دەڵێت: لەسەر یحیی کوری موعین حەدیسی مالیکم خوێندۆتـەوە ئەمـە لای زیـدی کوری ئەبی ئەنیسەیە، جا بەدەستی خۆی لەسەر موسلم کـوری یـساری نووسـیوە: ((نایناسێت)).

پاشان ئەبو عومەر لە رێگای نسائی بۆی گێراوەتەوە: پێیان ڕاگەیاندووم: کەوا محمد کوری وهب گێرایەتیەوە کە محمد کوری مسلمە بۆمانی گێراتەوە و ووتی: ئەبو عبدالرحیم بۆ منی گێراودتەوە، دەلێت: زید کوری ئەبی ئەنیسە بۆمی گێرایەوە، ئەویش لە عبدالحمید کوری عبدالرحمن، ئەویش لە موسلم کوری یسار، ئەویش لەنەعیم کوری ردبیعە.

پوختەی قسە لەو حەدیسە دا کەوا حەدیسێکە ئیسنادەکەی ڕاوەستاو نیە، چونکە موسلیم کوری یسار و نەعیم کوری ربیعە هەموویان ناسراونین بە هەڵگرتنی زانست و زانیاری، و بەڵام ئەو حەدیسە لە پێغەمبەرﷺ پشت راست کراوەتەوە لە زۆر ڕووەوە جێگیر و چەسپاوە بەدرێژی لە حەدیسێکی عومەری کوری خەتتاب باسی دەکات وە کۆمەڵێکیش بەدرێی باسیان دەکات.

حەدیسێکی عبداللە کوری عومەر لە بارەی قەدەر و چارەنووس باسدەکات، و لە کۆتاییەکەیدا دەلێت، پیاوێك لە مزینە یاخود جهنیە پرسیاری لە پێغەمبەرﷺ کرد، ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا، کردەوەکە چۆنە؟ پێغەمبەرﷺ فەرمووی: (إن أهل الجنة ییسرون لعمل اهل الجنة، وأهل النار ییسرون لعمل أهل ألنار)، واتە: ((بێگومان ئەهلی بەهەشت کار ئاسانی دەکەن بۆ کردەوەی ئەهلی بەهەشت، و ئەهلی ئاگریش کارسانایی دەکەن بۆ کردەوەی ئەهلی ئاگر)).

دەلێت: ئەوەی مانای ئەو حەدیسەی گێراوەتەوە لە بارەی قەدەر لەلای پێغەمبەرﷺ، عەلی کوری ئەبی تالیب، و ئەبیی کوری کەعب و عبداللە کوری عەباس و ئیبن و عومەرە، و ئەبو هورەیرە و ئەبو سعید و ئەبو سەریحەی غەفاری و عبداللە ی کوری مسعود و عبداللە ی کوری عەمرو وە عمران کوری حصین و عائیشە وە ئەنەسی کوری مالیك و سوراقەی کوری جشم وە ئەبو موسای ئەشعەری

و عیبادەی کوری صامت، وە زۆربەی حەدیسەکانی ئەوانە چەند ڕێگایەکی هەمە جۆر و جیاوازی هەیە پاشان زۆربەیان بە ئیسنا دەکەی لێیان گێڕاوەتەوە.

بەڵام حەدیسەکەی ئەبی صالح. کە لە ئەبی هوریرە وەریگرتووە، لەبەر ئەوەی بەڵگەیە لەسەر دەرهێنانی نەوەیەك نموونەیان دەکات بە وێنەی مێروولەی وورد، و لەو کاتەدا رووناکایی و تاریکایی تێدابووە، نەك ئەوەی تێدایە کەوا پەروەردگار روحەکانیانی پێش لاشەکانیان دروستکردووە و بەیەك شوێن ملکەچی کردووە و قایل بووە، پاشان هەر روحێك لەو روحانە دەنێردرێت لە کاتی رووداني لاشەکە بۆی، بەڵێ هەر خۆی خوای گەورە هەر لاشەیەك تایبەت دەکات بە روحێك کەوا چارەنووس و قەدەری وایە لەو کاتەدا بۆ ئەو بێت.

ئەوەی لەو حەدیسە ئینکاری دەکرێت ئەوەیە کە دەڵێت: روحی عیسا لەو روحانە بوو کەوا پەیمانی لێ وەرگیرا، ئینجا روحەکەش نێردرا بۆ مەریەم لەوکاتەی کەنارگیری کرد لە خزم و کەس و کاری لە شوێنێکی رۆژهەڵاتی((بيت المقدس)). جا روحەکە لە دەمیدا چووە ژوورەوە، زانراویشە کەوا روحەی نێردرا بۆ مەریەم روحی مەسیح نیە، بەڵکو روحەکە فووی پێدا کرا جا بە مەسیح حەملی پەیداکرد، خوای گەورە دەفەرموویت ﴿فَأَرْسَلْنَا إِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا * قَالَتْ إِنِّي أَعُوذُ بِالرَّحْمَن مِنكَ إِن كُنتَ تَقِيًّا * قَالَ إِنَّمَا أَنَا رَسُولُ رَبِّكِ لأَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا﴾ (مريم: ١٧-١٩)، واتە: ((جا ئێمە جوبرەئیلی فریشتەمان نارد بۆ لای، وەکو بەشەرێکی تەواو(خۆی خستە بەرچاوی)(١٧) مەریەم ووتی: بەراستی من پەنا دەگرم بە خوای میهرەبان لە تۆ ئەگەر کەسێکی بە تەقواو لە خواترس بیت(١٨) جوبرەئیل ووتی: (مەترسە) دڵنیا بە من تەنها نێردراوی پەروەردگاری تۆم ، تا منالێکی خاوێنت پێ ببەخشم(١٩)).جا رۆحی مەسیح هەرگیز بەو شێوەیە گفتوگۆ لەگەڵ خودی خۆی ناکات، و لە هەندێ ڕێگاکانی حەدیسی ئەبی جەعفەر

دا هاتووه کەوا روحی مەسیحە کە ئەو قسە دەکات، وە هەر ئەو یشە بۆی ڕەوانــە دەکات.

لێرەدا چوار پلەو پایە هەیە:

یەکەم: خوای میهرەبان وێنــەو نیگــاری ئــەوانی دەرهێنــاوە جــا بەدبــەخت و کڵۆڵەکانی لە دڵخۆشەکانیان جیاکردۆتــەوە و لــە تاقیکردنــەوەکانیا لێیــان خــۆش ببێت.

دووەم: خوای گەورەو دلۆڤان لەو کاتەدا پەلّپ و بیانووی بەسەریاندا چەسپاند و کردنی بە شایەت بە خوایەتیەکەی و فریشتەکانیشی بەسەریانداکرد بەشایەت.

سێیەم: ئا ئەمەیە لێکدانەوەو تەفسیری ئەم فەرمودەیەی خوای گەورە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((یــادی ئــەو کاتەش بکەرەوە کە پەروەردگارت پشتا و پــشتی ئــەوەی ئــادەمی کــۆکردەوە(لــە جیهانی پەنهان و شاراوەدا پەیمانی لێوەرگرتن)).

چوارەم: خودای گەورە ئەو روحانەی هەموو چەسپاند و ملکەچی پێکردن پاش دەرهێنانی لە شوێنێکی بە تاڵ و چۆڵ لە دروستکردنەکەی، و لە راســتیدا هــەموو کاتێکی نــاردنی کۆمــەڵێك لێــی دوای کۆمــەڵێکی دیکــە بــۆ لاشــەکانیانی نــوێ دەکاتەوە.

ئەوەی پلە و پایەی یەکەمە: ئەوا نیشانەکان بەجۆرێکی تر خــۆی دەردەبرێــت بەرزکراوەتەوە وە رگیراوە.

ئــەوەی پلــە و پایــەی دووەمیــشە: لــە راســتیدا وەرگرتنــی ڕاویەکانــە لــە لێدەرەوەکان لە ئایەتەکــەدا، وا دەزانــن ئەمــە تەفــسیرەکەیەتی، ئەمــەش ووتــەی کۆمەڵی لێکدەرەوانە لە ئەهلی حەدیس و فەرموودە.

ئەبو ئیسحاق دەڵێت: دروستە خوای گەورە و میهرەبان روحەکان وەك نموونەی مێروولەی وورد لێبکات کەوا دەریهێناوە بە تێگەیشتن و عەقڵ بۆی بــچێت. هــەر

وەك دەفەرموویت ﴿قَالَتْ نَمْلَةٌ يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ﴾ (النمل: ١٨)، واتە: ((مێروولە مێینەیەك(هاواری کردو) ووتی: ئەی مێروولەینە، بچنە ماڵ و کون و کەلەبەرەکانتانەوە)) هەروەها خوای گەورە فەرمانی بە چیاکان و باڵندەکان کرد لەگەڵ داود تەسبیحات بکەن[٢٩٧].

ئیبن ئەنباری دەڵێت: مەزهەب و ڕێبازی خاوەن حەدیسەکە و گەورە زانایانی لەو ئایەتەدا: کەوا خوای گەورە نەوەی ئادەمی لە بڕبڕەی پشتی ئەوو بڕبڕەی پشتی منداڵەکانی ئادەمی دەرهێناوە، وە ئەوان لە وێنەی مێروولەی ووردن، جا پەیمانی لێ وەرگرتن کەوا ئەو دروستکاریانە و نەوەکانیش دروستکراون، ئینجا دانیان پیادانا و قەبوولیان کرد، ئەمەش پاش ئەوەی بەڕێی عەقلی خۆیاندا ڕۆیشتن و دانیانپیانابەوەی پیشانیان دان، هەروەك عەقلی دا بە چیاکە کاتێك قسەی کرد، و هەروەك بە ووشترەکەش کرد کاتێ کڕنۆشی برد، وە بەدارخورماکەشی کاتێ داوای لێکرا تاوەکو گوێ ی لێبوو ملی کەچ کرد و بەڕێوەبرا.

جرجانی دەڵێت: لە نێوان فەرمودەی پێغەمبەرﷺ: ((إن الله مسح ظهر آدم فاخرج منه ذريته))، واتە: ((بێگومان خودای گەورە دەستی قوردەتی بە پشتی ئادەمدا هێناوە جا لە پشتیدا نەوەکانی دەرچوواندووە). وە لە نێوان ئایەتەکەدا سوپاس بۆ خودا هیچ جیاوازی و ناکۆکیەك نیە. چونکە پەروەردگاری عز وجل ئەگەر لە پشتی ئادەم ئەوانی وەرگرتبێت ئەوا لە پشتی ئەوانیش نەوەکانی وەرگرتوون، چونکە نەوەی ئادەم هەندێکیان بۆ هەندێکی دیکە دەبنە نەوەی یەکتری، خوای گەورە دەفەرموویت ﴿أَن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((نەوەکو لە ڕۆژی قیامەتدا بڵێن: بە ڕاستی ئێمە لەمە بێئاگابووین!!). واتە: لە بارەی ئەو پەیمانەی لێیانی وەرگرتن، جا کاتێ ئەوەیان ووت فریشتەکان بوون بە شایەت بەسەریانەوە بە وەرگرتنی پەیمانی

([٢٩٧]) سەیری: سورەتی((سبأ)) ئایەتی (١٠) بکە .

لێیانەوە. و لە مەشدا بەڵگەیە لەسەر ئەو تەفسیرەی کەوا لە ریوایەتەکەدا لەلایەن خوای گەورەوە هاتووە بە فریشتەکانی فەرمووە: ئێوە شایەت بن، ئینجا فریشتەکان وتیان: شایەت بووین بە سەریانەوە، دەڵێت: هەندێك زانایان وا دەڵێن کە پەیمانەکە لەوانە لەسەر ڕۆحەکان وەرگیراییت بە بێ لاشەکان، بێگومان ڕۆحەکانیشن کەوا عاقل دەبن و تێدەگەن، وە پاداشتی بۆی هەیە و، وە ئیسحاقی کوری ڕاهویە دەڵێت: هەموو زاناکان یەکدەنگن کەوا ڕۆحەکان پێش لاشەکان بەدەنگ هاتوون و کردنی بە شایەت بەسەریانەوە، جرجانی دەڵێت: بەو فەرموودەیەی خوای میهرەبان بیانوو دەهێنێتەوە ﴿وَلاَ تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُواْ فِي سَبِيلِ اللّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاء﴾ (آل عمران: ١٦٩)، واتە: ((هەرگیز وامەزانن و وا دامەنێن ئەوانەی لە پێناوی خوادا شەهید بوون و کوژران، مردوون، نە خێروانیە، بەڵکو ئەوانە زیندوون)). لە لاشەکانیش گرفتارن و پووکاونەتەوە و لە زەویدا ماتەوە، ڕۆحەکانیش رزق و ڕۆزییان پێدەدرێ و دڵخۆش دەبێت، و هەر ئەویشە لەزەت دەبینێت و دڵخۆش و خەمبار دەبێت دانپیادەنێت و ئینکاریش دەکات.

***

(لەبارەی کێشە و گرفت و ناکۆکی لە مانای ئایەتی قورئانی)

ئەوانەی ناکۆکی دەکەن لەگەڵ کەسانی دیکە لەبارەی مانای ئایەتەکە، دەڵێت: مانای ئەو فەرموودەیە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف:١٧٢)، واتە: ((دەریهێناوون و دایەزراندوون پاش ئەوەی ئەوان کەمێ ئاوی ڕون بوون واتە(مەنی پیاو) لە برِبرِەی پشتی باب و باپیرەیان بەرەو دونیا لەسەر ڕێکخستنیان لە هەبووندا، وە کردنی بەشایەت بەسەر خۆیانەوە کە وا ئەو خوای ئەوانە بەوەی کەوا لە ئایەتەکانیدا نیشانی داون وە بۆیانی سەلماندوون کەوا ناچاری کردوون بۆ ئەوەی بزانین کەوا ئەو پەروەردگاریانە، لە خوا زیاتر کەسێکی

دیکە دەستکاری ئەمەنی یە، جا کاتێك ئەمەیان زانی و ملکەچیان کرد و داوایان لێکرا ئەوەی بینیووانە و شایەدیان بۆ داون باوەڕی پێ بهێنن.

هەروەك خوای گەورە لە شوێنێکی دیکە دەفەرموویێت: ﴿شَاهِدِينَ عَلَى أَنفُسِهِمْ بِالْكُفْرِ﴾ (التوبة: ١٧)، واتە: ((لە کاتێکدا خۆیان شایەتن لەسەر خۆیان کە بێ باوەڕن)) لێیانی دەوێت بە پلە و پایەی شایەتی دان بۆ ئەوەی نەڵێت: ئێمە بێ باوەڕین هەروەك ووتیان.

لەو دەرگایەشدا ڕاگەیاندن و ئاشکرا کردنەکەشی دیسان تێدایە﴿شَهِدَ اللّهُ أَنَّهُ لاَ إِلَـهَ إِلاَّ هُوَ﴾ (آل عمران: ١٨)، واتە: ((خوای گەورە(لەرێگەی دروست کراوانیەوە، کە هەمووی نیشانەی دەسەڵاتی دەنوێنێت)) خۆی شایەتی داوە و دەریخستووە و سەلماندوویەتی کە بەڕاستی جگە لەو هیچ خوایەکی تر نیە کە شایەنی پەرستن بێت). دەیەوێت: ئاگادار بکاتەوە و دەری بخات. ڕێك وەك ئەوە وایە شایەتی دانی ئەو کەسەی شایەتی دەدات لەلای فەرمانڕەواو دەسەڵاتدارەکان ئەمە قسەی ئیبن ئەنباریە.

جرجانی ڕوونکردنەوەیەکی بۆ ئەو قسەیە زیادکردووە دەڵێت لەلای یەکێك هاوەڵەکانی قسەی کردووە: کاتێك خوای گەورە دروستکراوی خۆی دروست کرد و زانیاری خۆی پێدا بەوەی کە ئەو گیانلەبەرێکە و بوونی هەیە و پێشتربوونی نەبووە، هەروەك خوای گەورە، لە شوێنێکی دیکەی قورئاندا دەفەرموویێت: ﴿وَنَادَى أَصْحَابُ النَّارِ﴾ (الأعراف: ٥٠)، ﴿وَنَادَى أَصْحَابُ الْجَنَّةِ﴾ (الأعراف:٤٤)، ﴿وَنَادَى أَصْحَابُ الأَعْرَافِ﴾ (الأعراف:٤٨)، دەڵێت: جا لێکدانەوەی ئەو فەرموودەیە: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ﴾، (الأعراف:١٧٢). خوای گەورە پشتا و پشتی ئەوەی ئادەمی کۆکردەوە. هەروەها دەفەرموویێت ﴿وَأَشْهَدَهُمْ عَلَى أَنفُسِهِمْ﴾، واتە: ((کردنی بە شایەت بەسەر خۆیانەوە))، واتە کردنی بەشایەت دوای ئەوەی عەقڵی پێدان و تێگەیشتن. وە پاداشت و سزای لەسەر واجب کردن، و هەرکەسێ لە دایك دەبێ و

دەبێتە هەرزەکار چاکەو تاوان لێك جیا دەکاتەوە، وئـەقڵی بـە زیانبـەخش و سـود وەرگرتندا دەشکێت، لە بەڵێن و بەڵێندان و بەخشین و سزادا تێدەگات وەك ئـەوەی خوای گەورە پەیمانی لیّ وەرگرتـووە لـە یـەکتا پەرستی و بـەوەی ئاقڵمەنـدبووە و ئەقڵی پێدا دەشکێت. جا هەر کەسێ ئەمەی پێ ڕاگەیەنرا ئەوا پەیمان و بەڵێنی لیّ وەرگیراوە.

دروستە کە بووترێت: بێگومان خوای گەورە بەوان ملی کـەچ کـردن و هاتنـە ژێر بار و تەسلیم بوون،هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلِلَّـهِ يَـسْجُدُ مَـن فِـي السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾، واتە: ((هەر بۆ زاتی خوای پەروەردگارە ئـەوەی لە ئاسمانەکان و زەویدا بەڕەزامەندی بێت یا بەناچاری کڕنووشی بۆ دەبات)).

دەڵێت: نارەزایی دەردەبڕن بەم فەرموودەیەی پێغەمبـەرﷺ: ((رفـع القلـم عن ثلاث: عن الـصبی حتـى يحتلم، وعـن المجنـون حتـى يفيـق، وعـن النـائم حتـى ينتبه))[٢٩٨].

واتە: ((پێنووس لەسەر سێ جۆر کـەس هەڵـدەگیرێت: لـە منـداڵێك تـاوەکو شەیتانی دەبێت یاخود خەودەبینێت و پێـدەگات، وە لەسـەرخۆش تـاوەکو هۆشـی دێتەوە سەر خـۆی، وە لـە خـەوتوو تـاوەکو بـەئاگا دێتـەوە)). وە خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿إِنَّـا عَرَضْـنَا الأَمَانَـةَ عَلَـى الـسَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَالْجِبَـالِ فَـأَبَيْنَ أَن يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا﴾ (الأحزاب: ٧٢).

واتـە: ((بێگومـان ئێمـە ئـەم ئەمانەتـەمان (ئەمانـەتی قورئـان) نیـشانی ئاسمانەکانی و زەوی کێوەکاندا، (یاخودپێشنیارمان کرد ئێوە ئەم ئەمانەتـە بگرنـە ئەستۆ)، بەڵام هەموویان دەستیان پێوە ناو ترسان لێی)) پاشان فەرمووی﴿وَحَمَلَهَـا الْإِنسَانُ﴾، واتە: ((کەچی ئادەمیزاد هەڵیگرت و گرتیە ئەستۆی خـۆی)) ئەمانـەت ئا لێرە دا پەیمان و بەڵێنە، جـا قەدەغـەبوونی ئاسمانـەکان و زەوی و کێوەکـان لـە

---

(٢٩٨) مسـند أحمد: ١/١٤٠، رة سنن أبي داود: ٤٤٠١.

هەڵگرتنی ئەمانەتەکە لە پێناوی وازهێنانیەتی بۆ عەقڵێك کەوا دەبێت تێبگات و هەستی پێبکات، و هەڵگرتنی ئادەمیزادیش بۆ ئەمانەتەکە کەوا ئەو بوونەوەرەیە عەقڵ و بیر و هۆشی تێدایە.

ووتی: بۆ عەرەبیش مەتەڵێك لە و مانایەدا لەوانە کە دەڵێت:

ضمن القنان لفقعس بثباتها ❊ إنّ القنان لفَقعَس لا يأتلي

لەو بارەیەوە خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿أن تَقُولُواْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِنَّا كُنَّا عَنْ هَذَا غَافِلِينَ❊ أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾(الأعراف: ١٧٢- ١٧٣)، واتە: ((بۆ ئەوەی نەوەکو لە رۆژی قیامەتدا بڵێن: بەراستی ئێمە لە بێئاگابووین!!(١٧٢) یاخود نەوەك بڵێن: جا ئێمە چی بکەین، بەڕاستی باووباپیرانمان لە پێشدا هاوەڵیان داناوە و ئێمەش نەوەیەك بووین دوای ئەوان هاتین و شوێنیان کەوتین)). بەڵگەش لەسەر ئەو لێکدانەوەیە، چونکە خوای دەزانێت کەوا ئەو پەیمان و وەرگرتنە لەسەریان تاوەکو نەڵێن: وای لەرۆژی قیامە ئێمە لەمە بێئاگا بووین، وە بێئاگایش لێرەدا دەستبەردار نەبووە، لەبەر یەکێك لەم دوو رووانە:

یان دەبێت لە بارەی ڕۆژی قیامەت بێت، یاخود لە بارەی پەیمان وەرگرتن، جا بەڵام لەبارەی ڕۆژی قیامەت خوای گەورە لە کتێبەکەیدا باسی نەکردووە کەوا پەیمان و بەڵێنی لێ وەرگرتن بۆ زانینی زیندوو بوونەوە و لێپێچینەوە، و بەڵکو باسی کردووە تەنها بۆ ئەوەی بیزانن، بەڵام وەرگرتنی پەیمان جا منداڵان و کەوتووان ئەو پەیمانەیان لێ وەرگیراوە ناکۆك و جیاوازکاران ووتوویانە،جا ئەوانە پاش ئەوەی پەیمان و بەڵێنان لێوەر گرتن پێیان ڕانەگەیەنرا وا ڕاگەیەندراوێك کەوابیێتەبێئاگاییەك جا قسەی تێدا بکەن و ئینکاری بکەن. جا ئەو بێئاگاییەکەی لەوان دەبێت، و باسی شتێکی کردووە ناشێت نەبێت و ناشبێت مەحاڵیش بێت،

خوای گەورە و میهرەبان دەفەرموویێت: ﴿أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾ (الأعراف: ١٧٣).

جا ئەو بێ باوەڕیش دەسبەردارنابن کەوا وەریانگرتووە بەوەی بە خۆیان لەوان بوون یاخود لە بارو باپیرانەوە بۆیان ماوەتەوە . جا ئەگەر لەباوباپیریانەوە بێت ئەوا بێ باوەڕنابن تاوەکو دەگەنە بلوغی و پێگەیشتن و سەپاندنی جێگیری و دامەرزاوی بەڵگەی بیانوو لەسەریان، چونکە منداڵ لە بێ باوەڕان نابێت، کەسیش تاوانی کەس هەڵناگرێت﴿وَلاَ تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾ (الأنعام: ١٦٤)، واتە: ((هیچ کەسێك باری گرانی تاوانی کەسی تر هەڵناگرێت)). هەوەك خوای گەورە لە قورئاندا وای فەرمووە، ئەمەش پێچەوانەی ئەوەنیە کەوا لە پێغەمبەر(د.خ) ریوایەتی کراوە ((إن الله مسح ظهر آدم، وأخرج منه ذريتهُ فأخذ عليهم العهد))، واتە: ((بێگومان خودای گەورە دەستی قودرەتی بە پشتی ئادەم داهێنا، و نەوەکانی لەپشتدا دەرچوواند ئینجا پەیمان و بەڵێنی لێیان وەرگرت)). ئەمەش ڕێك هاو شێوەیە بە گێرانەوەیەك کە خوای پەروەردگار دەفەرموویێت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّيْنَ لَمَا آتَيْتُكُم مِّن كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ﴾ (آل عمران: ٨١)، واتە: (((یادیان بێە) کاتێك خوا پەیمانی لەیەکە یەکەی پێغەمبەران وەرگرت کاتێك کتێب و دانایی پێبەخشین بەوەی کە ئەگەر: لە ئایندە دا پێغەمبەرێکم بۆ ڕەوانە کردن و بە ڕاستدانەری ئەوەی ئێوەش بوو، ئەوە دەبێت باوەڕی پێ بهێنن)). جا خودای میهرەبان ئەوەی کرد کەوا لەسەر پێغەمبەرانی دابەزاند لە کتێب و دانایی پەیمانیشی لێوەرگرتن پاش ئەوان لە ئومەتەکانیشیانی وەرگرت، ئەم فەرموودەیەش بەڵگەیە لەسەری: ﴿ثُمَّ جَاءكُمْ رَسُولٌ مُّصَدِّقٌ لِّمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنصُرُنَّهُ﴾(ال عمران:٨١)، واتە: ((لە ئاییندەدا پێغەمبەرێکم بۆ ڕەوانەکردن و بەڕاستدانەری ئەوەی ئێوەش بوو، ئەوە دەبێت باوەری پێ بهێنن و

پشتگیری بکەن)). پاشان بە ئوممەتەکانی فـەرموو: ﴿أَأَقْـرَرْتُمْ وَأَخَـذْتُمْ عَلَـى ذَلِكُـمْ إِصْرِي قَالُواْ أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُواْ وَأَنَاْ مَعَكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ﴾ (ال عمران:٨١)،

واتە: ((ئایا بڕیارتانداو پەیمانی منتان بەو جۆرە وەرگرت کە پـێم ڕاگەیانـدن؟ ووتیان: بڕیارماندا و (هەروا دەکەین) ئەو سا خواپێی فەرموون: دە بەشایەت بـن و منیش لە گەڵتان یەکێکم لە شایەتەکان)).

جا خودای بەخشندەی میهرەبـان بـە ئوممەتـەکانی ڕاگەیانـد لەوکتێبـەی کـە دایبەزاندووەتەســەر پێغەمبــەرەکانیان بەهانەیــە کــە لەســەریان وەك پــەیمان لێوەرگرتنیان، وە بڕیاریشی لێوەرگرتن بە زانست و زانین دەربارەیان.

ووتم: هەروەها هاو شێوەکەشی ئەم فەرموودەیەیە: ﴿وَاذْكُرُواْ نِعْمَةَ اللّهِ عَلَيْكُمْ وَمِيثَاقَهُ الَّذِي وَاثَقَكُم بِهِ إِذْ قُلْتُمْ سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا﴾ (المائدة: ٧)، واتە: ((یـادی نـازو نیعمەتی خوا بکەنەوە لەسەرتان، هەروەها ئەو پەیمانەش کە پێویستە ئێوە پابەندی بن لە بیرتان نەچێت کەوتووتانە: گوێرایەڵ و ملکەچ و فەرمانبەردارین)). جـا ئـەو پەیمانەیە کەوا لێ ی وەرگرتن پاش ئەوەی پێغەمبەرەکانی بۆ ڕەوانە کردن بە بـاوەڕ پێ هێنان پێی و پشتگیری کردنیشی. و هاوشـێوەکەش ئـەم فەرموودەیـەی خـوای گەورەیە کە دەفەرموێت: ﴿الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّهِ وَلاَ يِنقُضُونَ الْمِيثَـاقَ﴾ (الرعـد: ٢٠)، واتە: ((ئەوکەسانەن وەفا دەکەن و بەئەمەکن لەبەرامبەر ئـەو پەیمانـەوە کـە هەیانــە لەگــەڵ خــوای پــەروەردگار داو، ئــەو پەیمانــەش ناشــکێن و بــەلێن هەڵناوەشێننەوە..))، وە هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَن لَّا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ* وَأَنْ اعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُّسْتَقِيمٌ﴾ (یس: ٦٠- ٦١)، واتە: ((ئەوسا خـوای گـەورە گلـەیی لـە یاخیـەکانی نەوەی ئادەم دەکات و دەفەرموێت: ئەی نەوەی ئادەم" مەگەر من پێم ڕانەگەیاندن کە شەیتان نەپەرستن" چونکە ئەو بەڕاستی دوژمنی ئاشکراتانە* بەڵکو تەنها مـن بپەرستن کە هەر ئەمەیە ڕێگە و ڕێبازی ڕاست و دروست))، جا ئەمە پەیمانی ئـەوە

بۆیان لەسەر زمانی پێغەمبەرەکانی، وەك ئەو نموونەیەی خوای گەورە بۆ نەوەی ئیسرائیلی فەرمووە: ﴿وَأَوْفُواْ بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ﴾ (البقرة: ٤٠)، واتە: ((پەیمانەکەم جێ بەجێ بکەن (کە ئیمان و کردەوەی چاك و باوەڕکردنە بە هەموو پێغەمبەران بەبێ جیاوازی) ئەوسا منیش پەیمانی خۆم بەجێ دەهێنم (کە جێ نشین کردنتانە لە دونیا و، بەهەشتی بەرینە لە قیامەتدا)))، وە نموونەی ئەمەش: ﴿وَإِذْ أَخَذَ اللّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُواْ الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلاَ تَكْتُمُونَهُ﴾ (آل عمران: ١٨٧)، واتە: (((یاد بێنەرەوە) کاتێك خوا پەیمانی وەرگرت لەوانەی کتێبیان پێ بەخشراوە کە ڕوونی بکەنەوە بۆ خەڵکی و مەرامەکانی باس بکەن و نەیشارنەوە))، هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنكَ وَمِن نُّوحٍ وَإِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ وَأَخَذْنَا مِنْهُم مِّيثَاقًا غَلِيظًا﴾ (الأحزاب: ٧)، واتە: (((بیریان بخەرەوە کە ئێمە) پەیمانمان لە پێغەمبەران وەرگرتووە پەیمانی یەکتاپەرستی، پەیمانی گەیاندنی بانگەوازی خوا، بەتایبەت لەتۆ ئەی محمدﷺ و لە نوح و ئیبراهیم و موسا و عیسای کوڕی مەریەم، بێگومان پەیمانێکی بەهێزو پتەومان لێ وەرگرتن...))، بەڵێنێك کەوا لەدوای ڕەوانەکردنیان لێیان وەرگرتن هەروەك لە ئومەتەکانیانی وەرگرت لە دوای ئاگادار کردنەوەیان، وە ئەو بەڵێنەش خودای پەروەردگار نەفرەتی لەو کەسە کردووە کەوا پەیمانەکە ناباتە سەر و هەڵیدەوەشێنێتەوە و سزای دەدات بەم فەرموودەیە: ﴿فَبِمَا نَقْضِهِم مِّيثَاقَهُمْ لَعنَّاهُمْ وَجَعَلْنَا قُلُوبَهُمْ قَاسِيَةً﴾ (المائدة: ١٣)، واتە: ((جا بەهۆی ئەوەوە کە نەوەی ئیسرائیل بەردەوام پەیمان و بەڵێنەکانیان دەشکان، نەفرەتمان لێکردن و دڵەکانیانمان ڕەق و سەخت و ڕەش کرد)).

جا لەبەر ئەوەی بەڵێنەکانیان شکاند خوای گەورە سزایان دا و ئەوانەی لەسەر زمانی پێغەمبەرەکان پەیمانیان وەرگرت بەڕاست و دروستی ووتیان کەوا خوای گەورە ئیشارەتی پێداون: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُواْ مَا

آتَيْنَاكُم بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُواْ مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (البقره: ٦٣)، واتـه: ((يـادی ئـهو نیعمهتهش بکهنهوه کاتێك پهیمان لێوهرگرتن (که پهیڕهوی تهورات بکـهن) و کێـوی طورمان به ڕاسهرتانهوه ڕاگـرت و پێمـان وتـن: ئـهو بهرنامهیـهی پێمانـداون بـه توندی بیگرن (ئهگینا ئهم چیایه دهدهین بهسهرتاندا): ههمیشهش با لهبیرتان بێت چی تێدایه و چیتان لێدهخوازێت، بۆ ئهوهی له خواترس و پارێزکاربن)).

وه ڕێکخستنی ئایهتهش له ڕاستیدا بهڵگهیه لهسهر ئهمه له چهند ڕوویـهکی جۆراوجۆر:

یهکهم: خوای گهوره فهرموویهتی: ﴿وإذا أخذ ربك من بنيّ أدم﴾ نهیفهرمووه: ئادهم، وه ئهوهی ئادهمیش تهنها ئادهم نیه بهڵکو جگه له ئادهمه.

دووهم: خوای گهوره فهرموویهتی: ﴿من ظهورهم﴾ وه نهیفـهرمووه: ((ظهـر)) واته پشت، وه ئهمهش خستنه بری ههندێکه له گشتی، یاخود خـستنه بـری و لـه جێدانانی شمولیه، وه ئهوهش باشتره.

سێیهم: خوای گهوره فهرموویهتی: ﴿ذریتهم﴾ وه نهیفهرمووه ((ذریتـه)) واتـه نهوهکهی.

چوارهم: خوای گهوره فهرموویهتی: ﴿وأشهدهم على أنفسهم﴾ واته: کردنی به شایهت بهسهر خۆیانهوه.

پێنجـهم: خـوای گـهوره هـهواڵی داوه کـهوا حیکمـهت لـهو شـایهتی دانـه هەڵگرتنی بڕو بیانووه لهسهریان تاوهکو نهڵێن: وای له ڕۆژی قیامـهت" ئێمـه لـهو کاره بێئاگابووین. ههروهك خوای گهوره دهفـهرموێت: ﴿رُّسُلاً مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلاَّ يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ﴾ (النسـاء: ١٦٥)، واتـه: ((پێغهمبهرانمان (ڕهوانه کردووه) که موژده دهرن (به ئیمانداران) و ترسـێنهرن بـۆ (یاخیهکان)، تا خهڵکی هیچ بهڵگهیهکیان بهدهستهوه نهمێنێت (لهسهر بێ دینی و یاخی بوونیان) دوای ئهوهی خوا پێغهمبهرانی بۆ ڕهوانه کردوون)).

شەشەم: بەمە بەبیریان بهێننەوە ئەگەر نا دەڵێن: وای لە ڕۆژی قیامەت: ﴿إنا كنّا عن هذا غافلين﴾ ئاشكرایە ئەوان بێئاگان لەوەی كەوا هەموویان لەپشتی ئادەم دەرهێنراون و هەمووشیان لەو كاتەدا شایەتیان داوە، جا ئەمە كەس بەبیری نایەتەوە.

حەوتەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَوْ تَقُولُواْ إِنَّمَا أَشْرَكَ آبَاؤُنَا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، جا لەو پێناسەو شایەتی دانە باسی دوو حیكمەت دەكات، یەكەمیان: بۆئەوەی لێنەگەڕێن بێ ئاگا بن، وە دووەم: بۆ ئەوەی لێنەگەڕێن لاسایی كەس بكەنەوە، جا كەسی بێئاگا هەست و شعووری نیە، و لاسایی كەرەوەش شوێنی كەسی لاسایی دەكەوێت.

هەشتەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَفَتُهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ الْمُبْطِلُونَ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، واتە: ((ئایا تۆ لەناومان دەبەیت بەهۆی ئەوەی كە پێشێلكارانی هەق كردوویانە؟))، واتە: ئەگەر بەنكۆلی كردن و هاوبەشی پەیدا كردنیان سزادرابان دەیانووت: ئا ئەمەیە، ئەو پەروەردگارەیە لە ڕاستیدا لەناویان دەبات بەهۆی سەرپێچی كردنیان بۆ پێغەمبەرەكەی و بە درۆ خستنەوەیان، جا ئەگەر لەناوی بردن بەهۆی لاسایی كردنەوەی باووباپیریان لە هاوبەشی پەیداكردندا بەپێی هێنانی بەڵگەیەك لەسەریان بە پێغەمبەرەكان ئەوا لەناویان دەبات بەهۆی ئەوەی پێشێلكارانی هەق كردوویانە. یاخود لەناویان دەبات لەگەڵ بێئاگابوونیان لەبەر زانینی بێ سوودی و بێ كەڵكی كەوا لەسەری بوون. خوای گەورە ڕایگەیاندووە كەوا گوندێك یان شارێك بە زوڵمەكەیان لەناو بەین ئەگەر دانیشتوانەكەیان بێئاگابوون، و بەڵكو لەدوای ئاگاداركردنەوەو ووریاكردنەوەیان لەناویان دەبات.

نۆیەم: خوای گەورە هەریەكێكی لەسەر خۆی كردۆتە شایەت كەوا ئەو پەروەردگار و دروستكاریەتی، وە پەیمانی بەسەردا كردوون بەو شایەتی دانە

لەشوێنێکی دیکە دا خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَلَئِن سَأَلْتَهُم مَّنْ خَلَقَهُمْ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ﴾ (الزخرف: ٨٧)، واتە: ((سوێند بە خوا ئەگەر لەو خوا نەناسانە بپرسیت: کێ دروستی کردوون، ئەوە بەدڵنیاییەوە دەڵێن ((الله)) کەوابوو بەرەو چی و بەرەو کوێ لە ڕێبازی یەکخواناسی لادەدرێن و شوێنی ناحەق دەکەون؟!))، واتە: جا چۆن لە یەکتا پەرستی لادەدەن پاش ئەو بڕیاردانەی ئەوان کەوا خوای گەورە پەروەردگار و دروستکاریانە، جا ئانەمە ئەو پەیمانەیە کەوا شایەتیان داوە، لەسەر خۆیان بە پشت پێ بەستنەکەی، وە خوای گەورە بە پێغەمبەرەکانی بەبیریان دەهێنێتەوە: ﴿أَفِي اللَّهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ﴾ (إبراهيم: ١٠)، واتە: ((ئایا لە خوای پەروەردگاردا گومان هەیە؟! بەدیهێنەری ئاسمانەکان و زەوی؟!)). جا لەڕاستیدا خوای گەورە لەسەر زمانی پێغەمبەرەکانی ئەو دانپیانانە و زانستەیان بیردەهێنێتەوە و هەرگیز باسی دانپیانانی پێشوویان بۆ ناکات لەبارەی دروستکردنیان و پەیمان و بەڵگەشیان لەسەر دانەمەزرێنێ.

دەیەم: خوای گەورە ئەو ئایەتەی دیاری کردووە، و ئەمەش بەڵگەو مەبەستێکی روون و ئاشکراو پێویستیشە بۆ ناوەرۆك و ماناکەی بەجۆرێك جیاواز ناکۆك نەبێت لەگەڵ ماناکەیدا: ئەمەش کاروباری ئایەتەکانی خوای بەرز و بەتوانایە، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَكَذَلِكَ نفَصِّلُ الآيَاتِ﴾ (الأنعام: ٥٥)، واتە: ((هەر بەوشێوەیە کە باسکرا بە درێژی (بەڵگەو نیشانەکان) روون دەکەینەوە)).

ئەو ئایەتانەی کە باسکرا ئەوەیە کەوا لە کێشەکەیدا هەموو جۆرە بوونەوەرەکانی ئاشکرا کردووە وە ئەمەش ئایاتێکی لەپۆپەی زانیاری و دەروونیدان، ئایاتێکن لەناو دەروونی خۆیان و گەورەکانیان و دروستکردنیان وە ئایاتێکن لە شارو شارۆچکەو دێهاتەکاندا کەوا خوای گەورە دەیگێڕێتەوە بەوەی کە دەلالەت لەسەر هەبوون و یەکتاپەرستیەکەی و راستگۆیی پێغەمبەرەکانی

دەكات وە لەســەر گەڕانــەوە بــۆلای ئــەو و ڕۆژی زینــدوو بوونــەوە، لەهەمووشــی ئاشكراتر ئەوەی هەر كەسەو شایەتی داوە لەسەر خۆی كــەوا ئــەو پــەروەردگاری و دروستكاری و بەدیهێنەریەتی، خۆشی پەروەردە كراوو دروســتكراوو مەخلوومــە و ڕوویداوە پاش ئەوەی كە ئەو نەبووە.

ئەم ئایەتەش فەرمودەی خوای گەورەیە: ﴿وإذا أخـذ ربّـك مـن بـني آدم مـن ظهورهم ذريـتهم﴾ هاوشێوەو چوون یەكە لەگەڵ فەرموودەی پێغەمبەرﷺ: ((كـل مولود يولد على الفطرة)) [٢٩٩]، واتە: (هەر منداڵێك كـە لـەدایك دەبێـت لەسـەر خووڕەوشتێكی پاك واتە بە ((موسلمانی)) لەدایك دەبێت))، هاوشێوەیە لەگەڵ ئەم فەرموودەیە: ((فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ* مُنِيبِينَ إِلَيْـهِ)) (الـروم: ٣٠- ٣١). واتە: ((ئەی ئینسان بە دڵێكی پاك و بێگەردەوە، ڕوو بكەرە بەرنامەو ئایینی خوا و ئەملاو ئەولا مەكە، خەڵكینە ئێوەش پابەندی ئەو نەخشەیە بـن كـە خوا ئێوەی لەسـەر دروسـت كـردووە (واتــە قورئــان كەتــەلۆك و نەخـشەی ژیــانی ئادەمیزادەكانــە لێــی لامــەدەن)، هــیچ جــۆرە گۆڕانكاریــەك لــە هــیچ نەخـشە دروستكراوێكی خودا نی یە، ئا ئەوەیە دینی ڕاست و دروست بەڵام زۆربەی خەڵكی ئەم ڕاستیانە نازانن* خەڵكینە ڕوو بكەنە پەروەردگارتان، بەملكەچـی بگەڕێتــەوە بۆ لای)).

حسن كوڕی يحيى الجرجاني دەڵێت، ئەگەر یەكێك نـاڕەزایی دەربـڕی لـەبارەی ئــەو بابەتــە بــە حەدیــسێك كــەوا لــە پێغەمبــەرﷺ ریوایــەت كــراوە، كــەوا فەرموویەتی: ((إن الله مسح ظهر آدم فـأخرج منـه ذريتـه وأخذ علـيهم العهـد ثـم ردّهم في ظهره)) لە ڕاستیدا مانای پاشان دەیگەڕێنێتەوە بـۆ پـشتی ئـادەم مانـای لەدوای مردنیان دەیگەڕێنێتەوە بۆ ناخی زەوی بۆ بەخاكـسپاردنی، چـونكە ئەگـەر

([٢٩٩]) مسلم: (٢٦٥٨).

مردن دەیاننێرێتەوە بۆ زەوی لەبەر ئەوەی ئادەم لە زەوی دروستکراوە و بۆ ئەویش دەگەڕێندرێتەوە. جا ئەگەر بۆ زەویش گەڕێندرایەوە مانای وایە ئادەم و بۆپشتی گەڕێندراوەتەوە ئەگەر ئادەم لەو دروستکرابێت وە هەندێك شت دەچێتەوە ناو شتەکە، جا ئەگەر چوون بۆ لێکدانەوەی ئەو حەدیسە ڕووی دەردەوەی جیاوازی هەیە لەنێوان ئەو و لەنێوان ئەوەی لە قورئاندا هاتووە لەوماناو مەبەستە دا تەنها ئەگەر بیەوێت والێکی بداتەوە وەك ئەوەی ئێمە باسمان کردووە، چونکە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَإِذْ أَخَذَ رَبُّكَ مِن بَنِي آدَمَ مِن ظُهُورِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ﴾ (الأعراف: ۱۷۲)، وە لەگێڕانەوەی چیرۆکەکەدا باسی ئادەم نەکراوە بەڵکو لێرەدا وەپاڵنراوە بۆ پێناسەکردنی نەوەکەی کەوا ئەوان منداڵەکانیەتی، وە لەو حەدیسەدا: ((إنە مسح ظهر آدم)) جا ناکرێت بەرپەرچ بدرێتەوە ئەوەی لە قورئان و لە حەدیسدا هاتووە بۆ لەسەر ڕێککەوتن تەنها بەو لێکدانەوەیەی کەوا باسمان کردن.

جرجانی دەڵێت: منیش دەڵێم: ئێمە تاوەکو ئەوەی ئایەتەکەی لە پێغەمبەرﷺ ڕیوایەت کردووە، وە ئەوەی زانایان و بیرمەندان لە سەلەفی صالح بۆی چوون و لێکیان داوەتەوە نموونەییترین و باشترینیانە.

لەسەر ئەمەش هەندێك هاوەڵانمان لە ئەهلی سەلەف باسیان کردووە لەبارەی وەڵامدانەوە لەسەر ئەو بێژەرە لەوانەیە لەبارەی لێکدانەوەی ماناکە بەبێ ستەم و ڕق لێ بوونەوەو ئینکاری کردن بێت، ئەمەش دەشێت ئەم فەرموودەیە: ((وإذا أخذ ربُّكَ من بني آدم)) سەرەتای هەواڵ پێدانەکە بێت لەلایەن خودای میهرەبانەوە لەبارەی پەیمان وەرگرتن لێیانەوە، وە ئەگەر پێویستی بە وەڵامدانەوەش بێت ئەوا وەڵامەکەی لەلایەن پەروەردگارەوەیە ﴿قَالُوا بَلَى﴾ وە ئەم گێرانەوەی چیرۆکەش بەتەواوەتی دەپچڕێت، پاشان خودای گەورە بە هەواڵێکی دیکە دەستپێدەکات بە باسکردنی ئەوانەی دەڵێن: کافرەکان لەڕۆژی قیامەتدا دەڵێن: ((شَهِدنَا)) بەمانای شایەتی دەدەین، هەروەك الحطیئة دەڵێت:

شَهِدَ الخطيئة حين يلقى ربَّه ❊ أنّ الوليدَ أحق بالعُذرِ

به مانای حطيئة شايەتی دەدات، دەڵێت: ئەی پەروەردگار: شـايەتی دەدەيـن لە ڕۆژی قيامەتدا ئێوە دەڵێن واتـە ((كافرەكـان)): ﴿إِنَّـا كُنَّـا عَـنْ هَـذَا غَـافِلِينَ﴾ (الأعـراف: ١٧٢)، واتە: لەو كاتەی لە لێپێچینەوەو گفت و گۆو بەرپرسيارەتيان بە كوفرەكەيان، پاشان هەواڵێكی ديكەيان بۆ زياد دەكات و دەفەرموێت ﴿أَوْ تَقُولُـواْ﴾ بەمانای: لەڕاستيدا دەڵێن: چونكە ((أو)) بـەمانای: واوی ڕێكخسـتن و دڵنياييـە، وەك ئەوەی خوای گەورە دەفەرمووێت ﴿وَلَا تُطِعْ مِـنْهُمْ آثِمًـا أَوْ كَفُـورًا﴾ (الإنـسان: ٢٤)، واتە: ((نەكەيت ملكەچ و فەرمانبەرداری تاوانباران و بێباوەڕان بيت))، جـا لێكدانەوەكەی: وە شايەتی دەدەين لە ڕۆژی قيامەتدا دەڵـێن: ﴿إِنَّمَـا أَشْـرَكَ آبَاؤُنَـا مِن قَبْلُ وَكُنَّا ذُرِّيَّةً مِّن بَعْدِهِمْ﴾ (الأعراف: ١٧٣)، واتە: ئەوان هاوبەشيان بـۆ خـوا پەيدا كردوو ئێمەشيان لە منداڵيمانەوە لەسەر ڕێبازەكەيان هەڵگرت لـە هاوبەشـی پەيدا كردن، جا ئێمەش لەسەر ڕێبـازو بەرنامـەی ئەوانـدا ڕۆيشتين، و پـەيرەويمان كرد، جا تاوان و گوناح بۆ ئێمە نيە ئەگەر ئێمە بەشوێن ئەواندا كـەوتووين بـەڵكو تاوان گوناح بۆ باووباپيرانمان، ووتيان: ﴿إِنَّا وَجَدْنَا آبَاءَنَا عَلَى أُمَّةٍ وَإِنَّا عَلَى آثَـارِهِم مُّقْتَـدُونَ﴾ (الزخرف: ٢٣)، واتە: ((ئێمە باو و بـاپيرانی خۆمـان بينيـووە پابەنـدی بيروباوەڕێك بوون، بێگومان ئێمەش چاو لەوان دەكەين و پەيڕەوی ئەوان دەكەين)). جا ووتەكانيان بەڵگەيە لەسەر ئەمە: ﴿أَفَتُهْلِكُنَـا بِمَـا فَعَـلَ الْمُبْطِلُـونَ﴾ (الأعـراف: ١٧٣)، واتـە: ئێمـەيان لەگـەڵ خۆيانـدا هـەڵگرتووە لەسـەر كـوفر و هاوبەشـی پەيـداكردن، جـا گێڕانـەوەی چـيرۆكی يەكـەم هەواڵێكـە لـەبارەی هـەموو دروستكراوەكان بە وەرگرتنی پەيمان لێيان، وە گێڕانەوەی چيرۆكی دووەم هەواڵەكەی ئەوەيە كە دەڵێت: كافرەكان لە ڕۆژی قيامەت دا لەپاسـاو هێنانـەوە و داواكردنـی لێبووردن دان.

ئەوەی بانگەوازی ناکۆکی و جیاوازی دەکات دەڵێن: کەوا جیاوازی لەوەی نێوان کتێب و هەواڵەکە بەهۆی جیاوازی ووشەو دەربڕینەکانیان کەوا دوو ووتەی تێدایە پێویستە بە هاوشێوەو هاو جووت قەبوولّی بکەیت وە تێبپەڕێنی کەوا لێی ئاشکرا بوو بەهۆی جیاوازییەکەی، وە هەروەها ووشەکان ئەگەر لە خودی خۆیدا جیاواز بوو، ئەوا گەڕانەوەکەی بۆ فەرمانێك دەگەڕێتەوە ئەوا پێویست بە جیاوازی ناکات، هەروەك خوای گەورە لەبارەی دروستکردنی ئادەم دەفەرموویّت: جارێك باسدەکات کەوا ئەو لە خۆڵ دروستکراوە[300]، وە جارێکی دیکە ئەو لە قوڕێکی ووشك و ڕەشباو و ترشاو دروستکراوە[301]، وە جارێکی دیکەش دەفەرموویّت لە قوڕێکی پتەو دروستکردووە[302]. وەجارێکی تریش لە قوڕێکی ووشك وەك فەخفووری[303]، ئینجا ئەم ووشانە لە ووشە و ماناکانی جیاوازن و هەروەها لە حاڵەت و بارە جیاوازەکان کەوا قوڕی ڕەشبا و وەك قوڕی پتەو نیە وە قوڕی پتەویش وەك خۆڵ نیە، کەواتە تەنها و تەنها گەڕانەوە کە هەمووی لە ڕەسەنەکەدایە بۆ یەك گەوهەر و کرۆکە، و ئەویش خۆڵەکەیە، وە لە خۆڵەکەش ئەم حاڵەت و بارانە دروست بوون.

فەرمودەی خوای گەورە ﴿وإذ أخَذَ رَبُّكَ من بني آدَمَ مِن ظهـورهِم ذُرِّيَّتُهم﴾، فەرمودەی پێغەمبەرﷺ: ((إن الله مسح ظهر آدم فاستخرج منه ذريته)) لە بنچینەدا یەك مانای هەیە تەنها ئەوەیە کە فەرموودەکەی پێغەمبەرﷺ: ((مسح ظهر آدم)) زیادەو خستنە سەرە لە هەواڵەکە لەلای خودای گەورەوە، و خودای گەورە دەستی قودرەتی بە پشتی ئادەمدا و نەوەکەی لیّ دەرچوواند دەستی پیا داهێنا بۆ دەرکەوتنی نەوەکانی و دەرهێنانی نەوەکانیان لە پشتی ئەواندا

[300] سەیری: ئایەتی (٥٩) لە سورەتی ((آل عمران)) بکە.

[301] سەیری: ئایەتی (٢٨) لە سورەتی ((الحجر)) بکە.

[302] سەیری: ئایەتی (١١) لە سورەتی ((الصافات)) بکە.

[303] سەیری: ئایەتی (١٤) لە سورەتی ((الرحمن)) بکە.

هەروەك خوای گەورە باسی کردووە، چونکە ئێمە زانیوومانە و فێر بووین کەوا گشت نەوەی ئادەم لە بڕبڕەی پشتیدا نەبوون، بەڵام کاتێك هاوجووتی یەکەم لە بڕبڕەی پشتیدا بوو، پاشان دووەم لە بڕبڕەی پشتیدا یەکەم، پاشان سێ یەم لە بڕبڕەی پشتی دووەم بووە، دروستە کە هەموو ڕەگەزە بگەڕێتەوە بۆ پشتی ئادەم، چونکە ئەوان لقی ئەوون و ئەویش بنچینە و سەرەکیەکەیانە.

هەروەك چۆن دروستە ئەوەی خوای گەورە باسیکردووە: کەوا ئەو نەوەی ئادەمی لە پشتی ئادەم دەرهێناوە دروستیشە کەوا پێغەمبەرﷺ ئەوە باسی کردووە: خوای گەورە لەپشتی ئادەمدا لە پشتی نەوەکانیشی دەرهێناوە، کەواتە لق و ڕەسەن یەك شتە، هەروەها خوای گەورە کاتێك لە هەواڵەکەدا نەوەکەی خستە پاڵ ئادەم لەوانەیە هەواڵەکە لەبارەی نەوەکەو لەبارەی ئادەمەوە بێت.

هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَظَلَّتْ أَعْنَاقُهُمْ لَهَا خَاضِعِينَ﴾(الشمراء: ٤)، واتە: ((جا بەردەوام گەردەنیان بۆی ملکەچ و زەلیل دەبێت)) هەوڵەکە لە دیوی دەرەوەی لەبارەی گەردەنەکانە، و باس کردن و پیاهەڵدانەکەش بۆ ناولێنراو هاتووە، وە ئەمەش وەپاڵنراوە هەروەك چۆن ئادەم لەوێدا وە پاڵنرابوو.

❊❊❊

(لەبارەی هەندێ قسەی پێشینە و پاشینە لە مانای ئایەتەکە)

جا ئەمە هەندێ قسەی پێشینەیە لەبارەی ئایەتەکە، و لەگەڵ هەموو هەڵسەنگاندن و گرنگی پێدانێك، هەر بەڵگەنیە لەسەر دروستکردنی ڕۆحەکان پێش جەستەکان دروستکردنێکی جێگیر و چەسپاو، لە ڕاستیدا دەلالەت دەکات لەسەر وێنەکانیان و نیشانەکانیان لە وێنەو شێوەی مێروولەی وورد و قسەپێکردنیان پاشان گەڕاندەوەیان بۆ ڕەسەنەکەیان کەوا ئەمەیە دروستی

هەواڵەکە، وە ئەوەی دروستە لە ڕاستیدا جێگیر بوونی قەدەر و چارەنووسی ڕابردوە وە دابەش کردنیانە بۆ بەدبەختی و کامەرانی.

بەڵام بۆ ساخکردنەوەو تێگەیشتنی ئەبی محمد کوڕی حزم لەبارەی ئەم فەرموودەیە: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ لآدَمَ﴾ (الأعراف: ١١)، واتە: (سوێند بە خوا ئێمە (باوە گەورەی) ئێوەمان دروستکردو نەخش و نیگاری ڕواڵەت و ڕوخساری ئێوەمان کێشا، پاشان وتمان بە فریشتەکان: ئادەی سوژدە بەرن بۆ ئادەم (سوژدەی ڕێز و بەفەرمانی خوا)))، جا ئەو دەرکەوتنە گونجاونیە بە ڕووکەشیەکەی بۆ ئامادەکردنی فەرمانەکە بە سوژدەبردن بۆ ئادەم لەسەر دروستکردنمان و وێنەکێشانمان، وە ئاخاتنەکەش بۆ پێکهاتووە گشتیەکەیە لەلاشەو لە ڕۆحدا، و ئەمەش دوا کەوتووە لە دروست کردنی ئادەم دا، وە لەبەر ئەمەش ئیبنو عەباس دەڵێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ﴾ واتە: ئادەم ﴿ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ بۆ نەوەکەیەتی، و نموونەی ئەمەش مجاهد دەڵێت: ﴿خَلَقْنَاكُمْ﴾ بە ووشەی دەربڕینێکی گشتیە.

ئەبو عبید لەو ئایەتەدا وتە مجاهدی هەڵبژاردووە لەبارەی ئەم فەرموودەیە: ﴿ثُمَّ قُلْنَا لِلْمَلآئِكَةِ اسْجُدُواْ﴾ وە فەرموودەی خوای گەورە بۆ فریشتەکان: سوژدە بەرن ئەوان پێش دروستکردنی نەوەی ئادەم بووە وە وێنەکێشانیان لە منداڵدانەکاندا، و پاشان پێویستی بە لەسەرەخۆیی و ئامادە کردن هەبوو، جا هەرکەسێ وایزانی و واتێگەیی کە دروستکردن و وێنەکێشان لەو ئایەتەدا بۆ منداڵەکانی ئادەمە لە منداڵدانەکاندا دەبێت ڕەچاوی حوکمی ﴿ثُمَّ﴾ کردبێت لە ئامادەکردن و ڕێکخستندا دەنا ئیلا ووتەی ئەخفەش کاری تێدەکاتن کەوا دەڵێت: ﴿ثُمَّ﴾ ئالێرەدا مانای: واو دەگەیەنێت.

زجاج دەڵێت: ئەمەش هەڵەیە نە خلیل و نە سیبویە بە گونجاوی دانانێن و هەموو ئەوانەی متمانەی بە زانستەکەی هەیە، ئەبو عوبید دەڵێت: مجاهد ئاشکرای

کردووە کاتێك ووتی: خـوای گـەورە وەچـەی ئـادەمی دروسـتکرد و لـە پێشتیدا وێنەیانی کێشا، پاشان لەدوای ئەمە فەرمانی کرد بە سوژدەبردن، دەڵێت: ئەمـەش لە حەدیسەکەدا دیار و ئاشکرایە، وە ئەو ئەوانی لە پـشتیدا دەرهێنـا لـە وێنـەی مێروولەی وورد.

ووتم: قورئانیش هەندێکیان هەندێکی لێکداوەتەوە، هاوشێوەی ئەم ئایەتـەش خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِن كُنتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُم مِّن تُرَابٍ ثُمَّ مِن نُّطْفَةٍ﴾ (الحج: ٥)، واتە: ((ئـەی خەڵکینـە ئەگـەر ئێـوە گومانتان لە زیندوو بوونەوە هەیە، ئەوە چاك بزانن کە ئێمە سـەرەتا ئێوەمـان لـە خاك و خۆڵ دروستکردووە، لەوەودوا (ئـەوەکان) لـە نوتفەیـەك پەیـدا بـوون))، وە خوای گەورە ئاخاوتن لەگەڵ کەسێك دەکـات بـوونی هـەبێت و مەبەسـتیش: بـاوو باپیریانە هەروەك ئەم فەرموودەی خوای گەورە: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نُّؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنتُمْ تَنظُرُونَ﴾ (البقرة: ٥٥)، واتە: ((یـادی ئەو نیعمەتە بکەنەوە کە ووتتان: ئەی موسا هەرگیز باوەڕت پـێ نـاهێنین تـاوەکو بەئاشکرا و بەچاوی خۆمان خوا نەبینین، ئیتر یەکسەر هەورە بروسـکەکە لێـی دان، لەکاتێکـدا کـە تەماشـاتان دەکـرد و بـە دەوروبـەری خۆتانـدا دەتـانڕوانی (بـە سەرسامیەوە بیرتان دەکردەوە))). هەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَن نَّصْبِرَ عَلَىَ طَعَامٍ وَاحِدٍ﴾ (البقـرة: ٦١)، واتە: ((یادی ئەو نیعمەتە بکەنەوە کاتێـك بە موساتان ووت: ئێمە هەرگیز لەسەر یەك جۆر خۆراك ئۆقرە ناگرین و بـە تـەنها جۆرێك خواردەمەنی ڕازی نابین))، هەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْساً فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا﴾ (البقرة: ٧٢)، واتە: ((یاد نیعمەتی ئاشکرابوونی بکوژەکـە بکەنـەوە) چـۆن کاتێك کەسێکتان کوشت و یەکسەر ئاژاوە لە نێوانتانـدا پەیـدابوو)). وە هـەروەها دەفەرمووێت: ﴿وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ﴾ (البقـرة: ٦٣)، واتـە: ((یادی ئەو نیعمەتەش بکەنەوە کاتێك پەیمانمان لێوەرگرتن (کـە پـەیڕەوی تـەورات

بکەن) و کێوی طورمان بە ڕاسەرتانەوە ڕاگرت)) ئەمەش لــە قورئانــدا زۆرە کــەوا خوای گەورە قسەیان لەگەڵدا دەکات و مەبەستیش لێــی: باووباپیریانــە، جــا ئــاوا دەفەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَاكُمْ ثُمَّ صَوَّرْنَاكُمْ﴾ (الأعـراف: ١١)، واتە: (سوێند بە خوا بەڕاستی ئێمە (باوەگەورەی) ئێوەمــان دروســت کــرد و پاشــان نــەخش و نیگــاری ڕواڵەت و ڕوخساری ئێوەمان کێشا)). بەڕاستــی خوای گەورە لە باسکردنی کــەس و باسکردنی تایبەتــدا لادەدات و دێــت باســی جۆرەکــە دەکــات وەك دەفــەرمووێت: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنسَانَ مِن سُلَالَةٍ مِّن طِينٍ ❁ ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ﴾ (المؤمنون: ١٢- ١٣)، واتە: ((سوێند بە خــوا ئێمــە بەڕاســتی ئادەمیزادمــان لــە ئاوێتەیەکی پێکهاتوو لە قوڕ بەدیهێناوە❁ لەوەودوا لەجێگایەکی پارێزراو و لــەبار دا (کە منداڵدانی دایکە) لە شێوەی نوتفەیەکی زۆر بچووکدا دامان مەزراندووە))، دروستکراوەکەش لە پێکهاتوویەکی قوڕی ئــادەم دروســتکراوە، وە دامەزراوەکــەش نوتفەیەکە لە جێگایەکی پارێزراو کەوا نەوەکەیەتی.

وەڵام دروســتبوونی ڕۆحــەکان لــەپێش لاشــەکان بــە دوو هــەزار ســاڵ ئەمــە ئیسنادەکەی دروست نیــە ئەمــەش عەتەبــەی کــوڕی ســکین لەباســەکە دواوە، دار قطني دەڵێت: واز لێهێندراوە یاخود دەست لێ هەڵگیراوە. وە أرطــأة کــوری منــذر دەڵێت: ئیبن عدی ووتوویەتی: هەندێ حەدیسەکان هەڵەیە .

(لەبارەی کەوا دروستبوونی ڕۆح دواکەوتووە لە درووست بوونی لاشە)

بەڵام سەلماندن لەسەر ئەوەی درووست بوونی ڕۆحەکان دواکەوتووە لــە درووســت بوونی لاشــەکانی لەچەند ڕوێکەوەیە: یەکێکیان : درووست بوونی باوکی ئــادەمیزاد وە بنچینەکەیان ئاوابووە، خودای پەروەردگار جوبرئەیلی نارد چــەنگێك خــۆڵی لــە زەوی برد ، پاشان لەگەڵ ئاوێکی ترش و تێکەڵی کردتاکو بووە قوڕ، پاشــان وێنــەو نیگاری کێشا ،پاش ئەوەی وێنەی کێشا لەڕۆحدا فووی پیاکرد جا کاتێك ڕۆحەکــە

چووه ناو لاشەكەوه بووه گۆشت و خوێنێكی زیندوو و قسەكەر ، لە تەفسیری ئەبی مالیك و ئەبی صالح داهاتووه ، لە ئەبی عەباس دەگێڕنەوه ، ئەویش لە مورە ئەویش لە ئیبن مەسعود ، ئەویش لە خەڵكانێك لە هاوەڵانی پێغەمبەرﷺ، كاتێك خوای گەورەو میهرەبان لە كارەكەی بووەوه لە درووست كردنی ئەوەی ئەو دەیویست چۆوه سەر عەرش جا ئیبلیسی كردە فریشتەیەك لەسەر ئاسمانی دونیا ، قەبیلەیەك لە فریشتەكان پێیان دەووتن جنۆكە ، لە ڕاستیدا ناویان لێنا جنۆكە ، چوونكە ئەوان دەرگاوانی ئەهلی بەهەشت بوون ، وە ئیبلیسیش لەگەڵ فریشتەیەكی دیكە دەرگاوان بوو ، جا لەناو سینگی شتێك ڕوویداو كاری تێكردو ووتی: خوای گەورە ئەوەی نەبەخشیوەتە من تەنها بۆ گەورەیی و چاكی من نەبێت ، لە دەربڕینێكی دیكەدا ، لەبەر ئەوەی منی بە گەورەترو باشتر داناوە لەسەر فریشتەكان ، كاتێك ئەو گەورەییەو خۆ بەزل زانینەی لە دەروونیدا پەیدابوو خودای گەورە زانیاری لە بارەی ئەمەوه هەبوو ، ئینجا بە فریشتەكانی فەرموو ، ﴿ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الأَرْضِ خَلِيفَةً ﴾(البقرة: الآية/٣٠) واتە:(بەڕاستی من دەمەوێت لە زەویدا جێنشینێك دابنێم بۆ ئاوەدانی و دینداری)، ووتیان ئەی پەروەردگاری ئێمە باروگووزەرانی جێنشینەكە لە زەویدا چ دەبێت و لەزەویدا چی دەكەن ، خوای گەورە فەرمووی ئەوەی لێ پەیدا دەبێت و ئەوانە لە زەویدا خراپەكاری دەكەن و حەسادەت و بەخیلی لەناو یەكتریدا دەكەن و هەندێك هەندێكیان دەكوژن ، ووتیان: ئەی پەروەردگاری ئێمە: ﴿أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لا تَعْلَمُونَ﴾(البقرة: الآية ٣٠)،

واتە: ﴿فریشتەكان ووتیان ئایە كەسێكی تێدا دەكەیتە جێنشین كە خراپەو تاوانی تێدا بچێنێت و خوێنڕێژی تێدا ئەنجام بدات؟! لەكاتێكدا ئێمە تەسبیحات و سوپاسو ستایشت دەكەین و قەدرو ڕێزی تۆ چاك دەزانین و بەدوورت دەگرین لەو

شتانەی کە شایستەی تۆنین (لەوەڵامیاندا) خوا فەرمووی : بێگومان ئەوەی ئێوە نایزانن من دەیزانم ﴾ واتە: لەبارەی کارو مەبەستی ئیبلیسە.

ئینجا خوای گەورە جوبرەئیلی نارد بۆ زەوی بۆ ئەوەی لەوێدا خۆڵ بهێنێت، زەوی ووتی من خۆم لەتۆ بە خوای گەورە دەپارێزم کەوا چنگم لێبدەی، ئینجا جوبرەئیل گەڕایەوەو خۆڵەکەی نەهێنا و ووتی: ئەی پەروەردگار ئەو خۆی بەتۆ پاراست و منیش داوای لێبوردنم لێی کرد ئینجا میکائیلی نارد ، ئەو خۆی لەویش پاراست ، ئینجا خوای گەورە فریشتەی گیان کێشانی نارد ، زەوی خۆی لەویش پاراست ، فریشتەکە ووتی : منیش خۆم لەخوای گەورە دەپارێزم کە بگەڕێمەوە فەمانەکەی زەوی جێ بەجێ نەکرد ، ئینجا لەڕووی زەویدا چنگێك خۆڵی هێناو تێکەڵی کرد ، خۆڵەکەی تەنها لە یەك شوێن نەهێنا ، بەڵکو لە خۆڵێکی سوورو سپی و ڕەشی هێنا ، لەبەر ئەو هۆیەش ئەوەی ئادەم بەڕەنگ و شێوەی جیاواز دەرکەوتوون، جا بەرزی کردەوە بۆ بەردەمی پەروەردگار تاوەکو کردی بە قوڕێکی پەیت و پتەو ، وە پتەویش ئەو شتەیە کەوا بەتووندی یەکتر دەگرێت ، پاشان خوای گەورە بە فریشتەکانی فەرموو: ﴿إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَراً مِنْ طِينٍ ۞ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ﴾ (ص: ٧١، ٧٢)

واتە : (من دەمەوێت بەشەرێك لە قوڕ درووست بکەم ، جا کاتێك درووستم کرد لەو گیان و روحەی کە من خاوەنی ئەوم ، فووم پێداکردو ژیان و گیانم پێبەخشی ئێوەی فریشتە هەمووتان سوژدەی ڕێزو تەقدیری بە فەرمانی من بۆ بەرن)).

خوای گەورە بەدەستی قودرەتی خۆی درووستی کرد بۆئەوەی ئەندازەی خۆ بەزل زانینی ئیبلیس لەبارەیەدا دەرکەوێت بۆ ئەوەی پێی بڵێت: خۆت بەگەورەتر دادەنێیت لەوەی من بەدەستی خۆم کردوومە وەمن خۆم بەگەورەیی بەسەر ئەودا ناکەم، جا بەشەرێکی درووست کردبوو لاشەیەك لە قوڕ بە درێژایی چل ساڵ ، جا

فریشتەکان بەلایدا تێپەڕین ، کاتێك بینیان لێی ترسان و داچڵەکین و ئەوەی لەهەموویان زیاتر لێی ترسا ئیبلیس بوو ، کاتێ بەلایدا تێدەپەڕی لێدەدا ، لاشەکە دەنگی لێوەهات هەروەك فەخفوری دەنگی لێوەبێت ئەگەر لە قوڕ درووست کرابێت ، جا لەوکاتە خوای گەورە فەرمووی ﴿مِنْ صَلْصَالٍ كَالْفَخَّارِ﴾(الرحمن: ١٤)، واتە ((لە قوڕێکی ووشك بوو وەك فەخفوری)).

لەدەمی چووە ژوورەوە وە لە کۆتاییەکەیدا هاتە دەرەوە ، ئینجا بە فریشتەکانی فەرموو : لەمە مەترسن ،خوای گەورە هەر خۆی پایەدارو دەسەڵات دارە و ئەمەش پووت و بێ دەسەڵاتە ، ئەگەر دەسەڵاتی بەسەردا بدەم لەناوی دەبەم ، جا کاتێك ئەو ماوەیە هات کەوا خوای گەورە فوو بە ڕووحەکە دابکات و گیان و ژیانی پێ ببەخشێت بە فریشتەکانی فەرموو : ئەگەر فووم بە ڕۆحەکەدا کردو گیان و ژیانم پێبەخشی ئەوا سوژدەی بۆ بەرن ، کاتێك فووی پیاکرد بە ڕۆحەکەدا رووحەکە لای سەریەوە چووە ژوورەوەو پژمی ، ئینجا فریشتەکان ووتیان بڵێ سوپاس و ستایش بۆ خوای گەورە ووتی : سوپاس و ستایش بۆ خوای گەورە ، ئینجا خوای گەورە پێی فەرموو: خوای تۆ رەحمت پێ بکات .

کاتێك ڕۆحەکە لە چاوەکانی چووە ژوورەوە سەیری بەروبوومەکانی بەهەشتی کرد، کاتێك لە سکیدا چووە ژوورەوە ئارەزووی خواردنی کرد پێش ئەوەی ڕۆح بگاتە قاچەکانی ، جا هەستایەوە و پەلەی کرد بۆ بەروبوومەکانی بەهەشت ، خوای گەورە لەم کاتەدا فەرمووی ﴿خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ ﴾ (الأنبياء:٣٧)، واتە: (ئەوەندە ئینسان بەپەلەو تاڵوکەیە هەر دەڵێیت، لە پەلەو تاڵوکە درووست کراوە)).

یونس کوڕی عبدالأعلی دەڵێت: ئیبن وهب بۆمانی گێڕایەوە ، کەوا ئیبن زەید ووتویەتی : کاتێك خوا ئاگری درووست کرد فریشتەکان زۆر لێی ترسان ، ووتیان:

ئەی پەروەردگاری ئێمە بۆچی ئەو ئاگرەت درووست کردووە ؟ فەرمووی: بۆ ئەوانەی سەرپێچی من دەکەن لەوەی دروستم کردووە .

لەو ڕۆژەدا جگە لە فریشتەکان و زەوی هیچ دروستکراوێکی دیکە نەبوو، بەڵکو لەدوای ئەمە ئادەم درووستکراوە ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت ﴿هَلْ أَتَى عَلَى الْإِنْسَانِ حِينٌ مِنَ الدَّهْرِ لَمْ يَكُنْ شَيْئاً مَذْكُوراً﴾ (الإنسان:١)، واتە ((بەڕاستی ماوەیەکی زۆرلە ڕۆژگار بەسەر ئادەمیزادا هات کە شتێکی وانەبوو ناو ببرێت))، عومەری کوڕی خەتاب ووتی: ئەی پێغەمبەری خوا خۆزگەم بەو ڕۆژە پاشان ووتی، وە فریشتەکان ووتیان، ئایە زەمانێك بەسەرمان دادێت تێیدا سەرپێچیت دەکەین؟ هیچ درووست کراوێك نابینین جگە لەمانە فەرمووی، نەخێر من دەمەوێت لە زەویدا درووستکراوێك درووست بکەم، وە تێیدا جێنشینێك دابنێم وە باسی حەدیسەکە دەکات.

ئیبن ئیسحاق دەڵێت: دەڵێن: خوای گەورە لەهەموو کەس زاناترە ، خوای گەورە ئادەمی درووست کرد پاشان داینا بۆ ماوەی چل ساڵ چاودێری کرد بەر لەوەی فووی پیابکات بە ڕوحەکەدا، تاوەکو بووە قوڕێکی ووشك وەك فەخفوری، وە ئاگریش بەری نەکەوت، خوای گەورە زاناترە جا دەڵێن: کاتێك ڕۆحەکە کۆتایی هات لەلای سەریەوە چووە ژوورەوە پژمی ووتی سوپاس بۆ خوا.

قورئان و حەدیس و نیشانەکان بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا خوای پەروەردگار فووی پیاکردووە بە ڕۆحەکەیدا لەدوای درووستکردنی لاشەکەی ، جا لەو نەفخەیەدا ڕۆحەکە تێیدا ڕوویداوە ، ئەگەرچی ڕۆحەکەی پێش لاشەکەی درووستکراوبووە لەگەڵ کۆی ڕۆحی نەوەکانی کاتێك کە فریشتەکان لەبارەی درووست کردنەکەی سەریان سووڕما ، کاتێك لە درووست کردنی ئاگرەکەش سەریان سوڕماو ووتی : بۆ چ شتێك درووستت کردووە ، ئەمەش ڕۆحەکانی نەوەی ئادەم دەبینێت ئیماندارو کافرو پاك و پیسی تێدایە.

کاتێك ڕۆحی کافرەکان هەموو شوێن کەوتەی ئیبلیس بوون، بەڵکو ڕۆحی کافرەکان پێش کوفرەکەی دروستکراوە، لەبەر ئەوەی خوای گەورە یاسای کوفری بەسەر سەپاندوون پاش دروست کردن لاشەی ئادەم و ڕۆحەکەی، وە پێش ئەمە کافر نەبووە، جا چۆن دەبێت ڕۆحەکان لەپێشدا کافرو ئیماندار بێت ئەگەر ئەو کاتە کافری نەبێت، وە کوفریش بۆ ڕۆحەکان تووش نایەت تەنها بە ڕازاندنەوەی و هەڵخەڵەتاندنی نەبێت، ڕۆحەکانیش ئەو کاتە کافرە لە ڕاستیدا لەپاش ڕووداوی کوفرەکەی، وا دەڵێن: هەموو ڕۆحەکان ئیماندار بوون پاشان هەڵگەڕانەوە لە دینەکەیان بە هەر هۆکارێك بێت.

لە حەدیسێکی ئەبو هورەیرەدا لەبارەی دروست کردنی گەردوون و زانینی هەواڵ لەبارەی دروستکردنی ڕەگەزەکانی جیهان دروستکردنی ئادەم دواکەوت بۆ ڕۆژی هەینی، وە ئەگەر ڕۆحەکانیش لەپێش لاشەکان دروست کرابوون ئەوا لەکۆی بوونەوەرەکانی جیهان لە شەش ڕۆژدا دروست کران، جا کاتێك هەواڵی دروست کردنەکەی پێنەدان لەو ڕۆژانەدا زانراوە کەوا دروستکردنەکەی لەدوای دروستکردنی ئەوەکەیە، لە ڕاستیدا دروست کردنی ئادەم خۆی لە یەکێك لەناو ئەو شەش ڕۆژانەدا بووە.

ئەگەر ڕۆحیش پێش لاشەی بوونی هەبووە کەوا ئەویش زیندوو و زاناو ئاگادارو توانای قسەکردنی هەبووە وە بیر تیژی و زانینی هەبووە بەم جیهانەدا، هەستی پێکردووە جا بە هەر ڕوویەکەوە بێت.

ئەوەی ناگونجێت کەوا زیندوو و زاناو قسەکەرو زانیار بێت بە خواکەی کەوا ڕۆحەکە لەنێوان کۆمەڵێك ڕۆحدا بووە پاشان دەگوازرێتەوە بۆ ئەو لاشەیە کەوا هیچ هەست بە حاڵەتی خۆی ناکات پێش ئەمە بەهەر ڕوویەك بێت.

هەروەها ئەگەر ڕۆحەکە پێش لاشە بوونی هەبوایە ئەوا زانیارو زیندوو و قسەکەرو عاقڵ دەبوو، جا کاتێك بەلاشە هەڵواسرا پەیوەندی پێوە کردهەموو

ئەمانەی پێوە دیار نەبوو، پاشان هەست و زانست و عەقڵ و قسەکردنی هێواش هێواش بەسەر داهات، جا ئەگەر وابوایە ئەوا دەبووە سەر سوڕهێنەرترین کاروبار کە هەبووە ڕۆحێکی تەواو عاقڵ، لەدواییدا دەگەڕێتەوە بە کەم و کوڕی و لاوازو نەزان، پاشان لەدوای ئەمە ، دەگەڕێتەوە بۆ دۆخی جارانی ، بۆ عەقڵەکەی و هێزەکەی ، خوای گەورە دەفەرموێت ﴿وَاللَّهُ أَخْرَجَكُمْ مِنْ بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ لا تَعْلَمُونَ شَيْئاً وَجَعَلَ لَكُمُ السَّمْعَ وَالأَبْصَارَ وَالأَفْئِدَةَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ﴾ (النحل: ٧٨)، واتە: ((خوا ئێوەی لە سکی دایکتان دەرهێناوە بێ ئەوەی هیچ شتێك بزانن ، ئینجا دەزگای بیستن و بینین و تێگەیشتنی بۆ دابین کردوون، بۆ ئەوەی سوپاسگوزاری بکەن)).

جا ئەگەر ئەمە قەدەر بێت بۆ ڕۆح پێش دروستکردنی ، لەدواییدا دەرچوبێت بۆ ئەو دونیایە لەسەر ئەو قەردەرەی بۆی نووسراوە، ئێمە ئینکاری کتێب و قەدەرو چارەنووسی ڕابردوو ناکەین بۆی کەلەلایەن خوایەوەیە، هەر چەندە بەڵگە نیشان دەدات لەسەر ئەوەی بەدەستەو کۆمەڵ درووستی کردوون پاشان لە شوێچنێك داینا کە بە زیندوویی و دانایی و قسەکەر، پاشان هەر کاتێك شتێك بۆ لاشەکەی دەردەکەوت، جا خوای گەورە لەسەر هەموو شتێك بەتوانایە، بەڵام هیچ هەواڵێکی وامان لەسەر زمانی پێغەمبەرﷺ پێنەگەیشتووە وەدیارە پێغەمبەرﷺ هەواڵی واشی نەداوە، لە ڕاستیدا لە حەدیسێکی سەحیحدا پێغەمبەرﷺ فەرموویەتی: ((أن خلق آدم يجمع في بطن أمه أربعين يوماً نطفةً ثم يكون علقة مثل ذلك، ثم يكون مضغة مثل ذلك ، ثم يرسل إليه الملك فينفخ فيه الروح))[٣٠٤]، واتە: ((کاتێك نەوەیەکی ئادەم درووست دەکرێت لە شێوەی نوتفەیەك لە مەنی پیاو بۆ ماوەی چل ڕۆژ لە سکی دایکی دەمینێتەوە ، پاشان دەبێتە هەڵواسراوێك

(٣٠٤) مسلم : (٢٦٤٣).

، پاشان دەبێتە پارچە گۆشتێك، پاشان فریشتەیەكی بۆ ڕەوانە دەكرێت لـە ڕۆحـدا فووی پیادەكرێت)).

جا فریشتە بەتەنها بۆی ڕەوانە دەكرێت و فووی پیادەكات ، ئەگەر فووی پیاكرد ئەوا دەبێتە هۆكارێك بۆ ڕوودانی ڕۆح تێیدا، وە نەیفەرمووە: فریـشتە بـە ڕۆحـەوە بۆی ڕەوانە دەكرێت و ئینجا دەیخاتە ناو سكی ، لەڕاستیدا فریشتە بۆی دەكرێـت و بە فووپیاكردنەكەی ڕۆحەكە تێیدا ڕوودەدات نەك خوای گەورە ڕۆحەكەی ناردبێـت، كەوا پێش ئەوە بە سـەردەمێكی دوورو درێـژ لەگـەڵ فریـشتە بـوونی هـەبووبێت، جیاوازی بكە لە نێوان فریشتە دەنێرێت بۆی ئینجا فووی پیادەكات بە ڕۆحەكـەدا، وە لەنێوان ئەوەی كەوا ڕۆحە دروستكراوەكە دەنێرێت كە لەگەڵ فریشتەكە بەخۆی دامەزراوە.

❊❊❊

ڕاستی دەروون چی یە ؟

١. ئایا ئەو بەشێكە لە بەشەكانی لاشە.
٢. یاخوود نیشانەیەكە لە نیشانەكانی.
٣. یاخوود جەستەیەكە نیشینگەیەبۆی تێیدا دانراوە یاخوود ئەنها گەوهەرێكە؟
٤. ئایە ئەو ڕۆحە
٥. یاخوود شتی دیكەیە؟
٦. ئایا ئاژاوەگێری و لۆمەكار و پڕ لە ئارامی یەك دەروونە ئەو سیفاتانەی تیایە
٧. یاخوود ئەمە سێ دەروونە؟

وەڵامەکە: ئەو مەسەلە خەڵکی لەهەموو چین و توێژەکان قسەی تێدا دەکەن ، و قسەو ووشەکانیانی تێدا شێواندووە، زۆر تێیدا کەوتونەتە هەڵەوە و خوای گەورە شوێن کەوتووانی پێغەمبەر ئەهلی سوونەتەکەی هیدایەت داوە لەو کاتەی تێیدا دەکەونە جیاوازی و ناکۆکی، خوای میهرەبانیش ئەوەی بیەوێت ڕێنوێنی دەکات بۆ ڕێبازی ڕاست و درووستی ئیسلام، ئێمە باسی هەندێك لە ووتەی خەڵك دەکەین لەبارەی ئەو بابەتانە و یارمەتی خوا باسی ڕاست و درووستەکەیان دەکەین.

ئەبو حەسەن الأشعري لە ((مقالات)) ەکەی دەڵێت: خەڵکی جیاوازو ناکۆکن لەبارەی ڕۆح و دەروون و ژیاندا، ئایا ڕۆحیش ژیانە یاخوود شتێکی دیکەیە ؟ ئایا ڕۆح لاشەو جەستەیە یاخوود نا؟

نظام دەڵێت: ڕۆح خۆی جەستەیە، وە دەروونیشە، وە پێداگیری دەکات لەوەی کەوا ڕۆح بە فووی زیندووە و نکوڵی ئەوەش دەکات کەوا ژیان و هێز مانای جگە لە زیندوویەکی بە توانا نەبێت.

هەندێکی دیکە دەڵێن ڕۆح نیشانەیە.

هەندێکی دیکە دەڵێن : لەوانە جەعفەر کوڕی حەرب : نازانین ڕۆح گەوهەرە یاخوود نیشانەیە وە پاکانە دەهێنێتەوە لەم بارەیەوە بەو فەرموودەیە ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي﴾ (الإسراء:٨٥)، واتە ((پرسیارت لێ دەکەن دەربارەی ڕۆح (کە چیەو چۆنە؟) بڵێ: ڕۆح بەشێکە لە فەرمانی پەروەردگارم و بەدەست ئەوە)). و هیچ دەربارەی ڕانەگەیەندراوە ئەو نە گەوهەرە نە نیشانەیە ووتی: وا گومان دەبەم جەعفەر سەلماندوویەتی کەوا ژیان ڕۆح نیە، وە سەلماندویەتی کەوا ژیان نیشانەیەکە.

جبائی بیرو بۆچوونی وابو کە ڕۆح جەستەیە، کەوا ئەو ژیان نیە، ژیانیش نیشانەیە، وە بیانووش بەشێوەزاری زمان دەهێنێتەوە، ڕۆحی ئادەمیزاد دەرچوو، پێداگیری دەکات کەوا ڕۆح نابێت نیشانە بێت لەسەری.

هەندێکی دیکە دەڵێن : ڕۆح شتێك نیە لەوەی زیاتر یەکسان بوونی چوار سرووشتیەکان بێت لەبارەی ووتەکانیان ((إعتدال)) لە دونیادا نەسەلمێنراوە شتێك هەبێت تەنها چوار سرووشتیەکان نەبێت کەوا ئەوانیش گەرمی و ساردی و شێداری و ووشکی یە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆح خوێنێکی پاك و ڕوون و پووختە لە ژیان و گوزەرانێکی سەخت و خەماوی یەوە گەنین و بۆگەناوی ، هەروەها دەڵێن لە هێزدایە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ژیان گەرمیەکی خۆڕسك و سرووشتی یە ، هەر ئەوانەیووتەکانیانمان باسکرد لەبارەی ڕۆح لە پیاوانی ڕەوشت بەرزن دەی سەلمێنن کەوا ژیان خۆی ڕۆحە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: بەڵکو دەروون مانای بوونی سنووری و ڕووکنەکان و درێژی و پانی و قوڵی یە و ئەویش هیچ جیاییەکی نیە لەو جیهانەدا جگە لەخۆی کەوا حوکمی درێژی و پانی و قووڵی بەسەر دا دەدرێت ، و هەر یەکێك لەمانە سیفەتی سنوورو کۆتایی کۆیان دەکاتەوە،

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن ، دەروون باسی لێوە کراوە بەوەی ئەوانەی پێشتر باسمان کردن وەسفیان کردووە لەمانای سنوورو کۆتاییەکان، لەبەر ئەوەی ئەو جیاگەری ناکات جگە لەخۆی وە ناشکرێت وەسف بکرێت بە سیفەتی گیانلەبەر، وە جەریری دەگێڕێتەوە: لە جەعفەری کوڕی موبەشیر: کەوا دەروون گەوهەرێکە بەڵکو ئەو جەستەیە نیە، وە بەجەستەشەوە نیە، بەڵکو ماناکەی لەنێوان گەوهەرو جەستە دایە.

هەندێکی دیکە دەڵێن دەروون مانای ڕۆح ناگەیەنێت ، وە ڕۆحیش ژیان نیە، و ژیانیش لەلای أبو الهذیل نیشانەیە، دەڵێت دەشێت ئادەمیزاد لە حاڵەتی خەودا بێت لەوانەیە دەروون و ڕۆحەکەی بفرێت و بڕوات بەبێ ژیان لەبەرئەم

فەرموودەیەش شایەتی دەدات: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا ﴾ (الزمر:٤٢)، واتە:((هەرخوایە کە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا، هەروەها ئەو گیانە کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە)).

جەعفەری کوڕی حەرب دەڵێت: دەروون نیشانەیەکە لە نیشانەکان، لەو جەستەیەدا بوونی هەیە، وە یەکێکە لەو ئامێرانەی کە ئادەمیزاد پشتی پێ دەبەستێت لەسەر کردارێك وەك تەندروستی و سەلامەتی و هاوشێوەی ئەوە ئەویش وەسف نەکراوە بە شتێك لە سیفەتەکانی گەوهەرەکان و جەستەکان ئەمەش ئەشعەری قسەی لەسەر کردووە[٣٠٥].

بەشێکی دیکە دەڵێن: دەروون بریتی یە لە هەناسەی ناوەودو دەرەوە بەهەناسەدان و وەرگرتن، ووتیان ڕۆحیش نیشانەیە، وە ئەویش تەنیا ژیانە، بەڵکو دەروون نیە، ئەمە ووتەی قازی ئەبوبەکر کوڕی باقلانیە ئەوانەی شوێن کەوتووی ئەون لە ئەشعەریەکان[٣٠٦].

کۆمەڵەیەکی دیکە دەڵێن: دەروون نە جەستەیەو نە نیشانەشە ، وە دەروونیش لە جێگایەك نیە وە نە درێژی و نەپانی و نەقوڵی و ڕەنگ و نە شتێکی دیکە نیە، وە لە جیهانیشدا نیە، نەدیوی دەرەوەی هەیە وە نە تەنیشتەکان و نەدەریش دەکەوێت ، ئەمەش ووتەی ((مشائین))ەکانە[٣٠٧].

ئەمەیە کە ئەشعەری قسەی لەسەر کردووە لەبارەی أرسططالیس، وا ڕادەگەیەنن کە پەیوەندی ڕۆح بەلاشەوە نە بە سەرەتایەکەیەتی وە نەبە تەنیشتەکانیەتی و نە نیشینگەیە بۆی و بەپێوەلکاندنەوە و نە بەیەك گەیشتنە، بەڵکو تەنها لە ڕاستیدا

---

(٣٠٥) مقالات الأسلاميين: ٢٧/٢.

(٣٠٦) سەیری : الفصل في الملل: ٧٤/٥ بکە.

(٣٠٧) المشاؤون : لە فەلسەفەی ئەرستۆیە ، کەوا توێژەرلە نیشانەکانی دەریهێناوە.

درووست کردن و پێکهێنانە بۆی، ئەم مەزهەبەش بە سنجی و محمد کوڕی نوعمان ناسراو بە المفید و موعەممەڕ کوڕی عیباد الغزالی هەڵیبژاردووە، ووتەی ئیبن سیناو شوێن کەوتوانیەتی ، ئەمەش خراپترین مەزهەب و بەتاڵترین و دوورترینیانە لە ڕاستی.

ئەبو محمد کوڕی حزم دەڵێت(٣٠٨) : بیرو بۆچوونی گشت ئەهلی ئیسلام و ئەوانەی دان بە ڕۆژی دوایی دادەنێن : کەوا دەروون جەستەیەکی درێژو پان و قووڵە خاوەن جێگای تەنێکی لایەنگیرو لەبەر ڕۆیشتووە بۆ جەستە، ووتی بەمەدا دەڵێین:، ووتی: دەروون و ڕۆح دوو ناوی هاوبەش و هاوتان بۆ یەك مانا، وە ماناکەشیان یەکە.

لە ڕاستیدا ئەبو عبداللەی کوڕی خطیب مەزهەبەکانی خەڵکی لە دەروونـدا ڕێکخستووە و دەڵێت: ((ئەوەی هەر مرۆڤێك هێمای بۆ دەکات بە ووتەی خۆی: ئێمە یان دەبێت جەستە یاخود نیشانەیەکی کۆڵەگەو ستوون بێن لە جەستەدا یاخود نە جەستەیەك و نە نیشانەیەکی کۆڵەکەو ستوون بێن تێیدا)).

بەشی یەکەم: کەوا ئەو جەستەیە، ئەو جەستەیەش یان دەبێت ئەو لاشەیە بێت یاخود دەبێت جەستەیەکی هاوبەش بێت بۆ ئەو لاشەیە، یان دەبێت لە دەرەوەی بێت.

بەڵام بەشی دووەم: دەروونی ئادەمیزاد بریتی یە لەو لاشەیەو پەیکەرێکی تایبەتی، ئەمەش کەس نەیووتوە.

بەڵام بەشی یەکەم : کەوا ئادەمیزاد بریتی یە لەو لاشەیە و پەیکەرێکی تایبەتی، جا ئەمە ووتەی زۆربەی کۆمەڵانی خەڵکە، ئەمەش لەلای زۆر ووتار بێژان و قسە کەران هەڵبژێردراوە.

---

(٣٠٨) الفصل في الملل: ٤/٧٤.

خەڵكی چوار ووتەو ئاخاوتنیان هەیە لە ناونانی ئادەمیزاد دا، ئایە ئەو تەنها ڕۆحێكە؟ یاخود تەنها لاشەیەكە، یاخود هەردوكیانە، یاخود هەر یەكێكە لەوانە؟ وە ئەو ئاخاوتنانەش ئایە تەنها لە دەربڕین و ووشەكەدایە، یاخوود تەنها لە ماناكەدا، یاخود لە هەردوكیاندا، یاخود لە هەریەكێك لەوانە دایە؟ جیاوازی لە نێوانیان تەنها لە دەربڕین و ئاخاوتنەكەیە.

رازی دەڵێت: بەڵام بەشی دووەم، كەوا ئادەمیزاد بریتی یە لە جەستەیەكی تایبەت بوونی هەیە لەناو ئەو لاشەیە، قسەكەران و توێژەران جیاوازن بەم ووتەیە لە دەست نیشانكردنی ئەم جەستەیە لەسەر چەند ڕوویەكەوە:

یەكەم: ئەو بریتی یە لە تێكەڵاو بوونی هەر چواریان كەوا ئەو لاشەیە لێی لەدایك دەبێت.

دووەم: ئەو خوێنە.

سێیەم: ئەو ڕوحێكی نەرم و نیان و میهرەبانە كەوا لە تەنیشتی چەپ لەلای دڵەوە لەدایك دەبێت ، وە خوێنبەرەكان بۆ هەموو ئەندامەكان پێیدا تێپەڕ دەبێت.

چوارەم: ڕۆحێكە كەوا لە دڵەوە بۆ مێشك بەرز دەبێتەوە ، و خۆی دەگونجێنێت بەشێوەیەكی درووست بۆ قەبولكردنی بیریژی و باڵاهێزی و بیركردنەوە.

پێنجەم: ئەو بەشێكەو لە دڵ دانابڕێت.

شەشەم: ئەو جەستەیە پێچەوانەیە بە ناخ و ناوەڕۆكێك بۆ ئەو جەستە هەست دارە، و بریتی یە لە جەستەیەكی نورانی و درەوشاوەی بەرزە سووكی زیندوو و بزوێنە بەناو گەوهەری ئەندامەكاندا تێدەپەڕێت وە لە گوڵدا ئاوی لەبەردا دەڕوات، و لە زەیتوندا ڕۆنی لەبەردا دەڕوات وە ئاگریش لە خەڵوزدا، مادام ئەو ئەندامانە درووستە بۆ قەبولكردنی نیشانەیەكی زۆرو زەبەند لەسەری دا لەو جەستەیە ناسكەدا كەواتە ئەو جەستەیە ناسكە ئالۆزكاو ماوەتەوە بۆ ئەو ئەندامانە، وە ئەو نیشانانە سوودمەند دەبێت لە هەست و جوولەی ئارەزوو مەندو خۆ ویست.

ئەگەر ئەو ئەندامانەش تێکچوون بەهۆی دەست بەسەرداگرتنی شتی هەمە چەشنەو توندو تیژ لەسەریداو دەربچێت لە قەبولکردنی ئەو نیشانانە ئەوا رۆح لەلاشە جیادەبێتەوە و سەربەخۆ دەبێت بۆ جیهانی رۆحەکان.

ئەم ووتەیەش کەوا راست و درووستە لەو مەسەلەیەدا، و جگە لەمە هیچیان راست نیە، وە هەموو ووتەو ئاخاوتنەکان جگە لەو بەتاڵە، وە کتێب و سوننەت و یەك دەنگی سەحابەکان بەڵگەیە لەسەری وە عەقڵ و سرووشت و رەفتاریش بەڵگەیەتی، و ئێمە بەڵگە لەسەریدا دەهێنینەوە.

بەڵگەی یەکەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَى عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَى إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى﴾ (الزمر:٤٢)، واتە: ((هەر خوایە گیانەکان دەکێشێت لەکاتی مردنیاندا هەروەها ئەو گیانە کە نەمرد لە خەوەکەیدا هەر خوا بۆی دەنێرێتەوە جا ئەو کەسەی کە خوا مردنی دابێت رۆحەکەی دەگیرێتەوەو ناگەڕێتەوە بۆ لاشەی، ئەو کەسەش رۆژی تەواو نەبوبێتدەینێرێتەوە بۆی تا کاتێکی دیاریکراو))، جا لەو ئایەتەدا سێ بەڵگە هەیە: هەواڵگەیاندن بە مردنەکەی، وەرگرتنەوەی رۆحەکەی، وە ناردنەوەی رۆحەکەی .

بەڵگەی چوارەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ﴾ (الأنعام:٩٣)، واتە : ((خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چۆن لە ئێش و ئازاری سەرەمەرگدا (گیریان خواردووە) فریشتەکان دەستیان لێدەکەنەوەو لێیان دەدەن (پێیان دەڵێن) ئادەی گیانتان بدەن بەدەستەوە دەی رۆحتان دەرکەن ئەمرۆ لە تۆڵەی (خوانەناسیتاندا) سزاو ئەشکەنجەی ریسوایی و شەرمەزاری دەدرێن))، وە هەروەها دەفەرموێت ﴿وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ ﴾ (الأنعام:٩٤)، واتە: ((لە رۆوژی قیامەتدا خوای گەورە روو بە خواناسان دەفەرموێت ، سوێند بە

خوا بێگومان ئێـوه بەتـەنهاو تـاك تـاك هاتونەتـە لامـان هـەروەکو یەکـەم جـار دروستمان کردن)).

وه چوار بەڵگەی تێدایه :

یەکەم: دەست کردنەوەی فریشتەکان لێیان .

دووەم: وەسفکردنی بە دەرهێنان و دەرچوونی ڕۆحەکەیان.

سێیەم: هەواڵ گەیاندن لەبارەی سزادانی لەو ڕۆژەدا.

چوارەم: هەواڵ گەیاندن لەبارەی هاتنەوەی ڕۆحەکە بـۆ پـەروەردگاری ، جـا ئەمـە حەوت بەڵگەیە.

بەڵگەی هەشتەم: خوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿وَهُـوَ الَّـذِي يَتَوَفَّـاكُمْ بِاللَّيْـلِ وَيَعْلَمُ مَا جَرَحْتُمْ بِالنَّهَارِ ثُمَّ يَبْعَثُكُمْ فِيهِ لِيُقْضَى أَجَلٌ مُـسَمًّى ثُـمَّ إِلَيْـهِ مَرْجِعُكُمْ ﴾ (الأنعام:٦٠)، واتە: ((هەر ئەو زاتەیە بەشەو خەوتان لێدەخات و وەدەتان مرێنێت (لەم ساڵانەی دواییدا زاناکان بۆیان دەرکەوتووە کە خەو جۆرە مردنێکە) هـەروەها دەزانێت لـە ڕۆژیـشدا چ کـارو کردەوەیـەك ئـەنجام دەدەن ، وە پاشـان زینـدووتان دەکاتەوە بۆ ئەوەی وادەی دیاری کـراو کـە (ڕۆژانـی تەمەنتانـە) تـەواو بکرێـت و (خەوێکی گەورەتان لێدەکەوێت) لەوەوە دوا گەڕانەوەتان هەر بۆلای ئەو زاتەیە)).

هـەروەها دەفـەرموێت: ﴿حَتَّـى إِذَا جَـاءَ أَحَـدَكُمُ الْمَـوْتُ تَوَفَّتْـهُ رُسُـلُنَا وَهُـمْ لا يُفَرِّطُـونَ﴾(الانعـام:٦٠-٦١)، واتـە: ((تـا ئـەو کاتـەی مـەرگ دێـت و یەخـەی کەسێکتان دەگرێت ئەو کاتە ئیتر (فریشتە) ڕەوانەکراوەکانمان گیانی دەکێـشن ، وە لەکاتێکدا ئەوان لەکارو کردەوەی خۆیان کـەم تەرخـەمی ناکـەن)). ئەمـەش سـێ بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: هەواڵ گەیاندن بە مردنی گیانەکان لە شەودا .

دووەم: گەڕاندنەوەی بۆ لاشەکانیان لە ڕۆژدا.

سێیەم: لەکاتی مردنیدا فریشتە گیانی دەکێشێت. جا ئەمەش بووە دوو بەڵگە:

بەڵگەی یازدەهەم: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ۞ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۞ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (الفجر:٢٧-٣٠) ، واتە (((شایانی باسە بە ئیمانداری سەرفراز لە سەرەمەرگدا دەوترێت) ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی ۞ بگەڕێوە بۆ لای پەروەردگارت کە تۆ لەو ڕازیت و ئەویش لەتۆ ڕازییە ۞ وە بچۆرە ڕیزی بەندی چاکە نازدارو بەڕێزەکانمەوە ۞ بچۆرە بەهەشتە خۆش و ڕازاوەکەمەوە)). وە سێ بەڵگەی تیایە:

یەکەم: وەسفی کردووە بە گەڕانەوە

دووەم: وەسفی کردووە بە چوونە ناوەوە.

سێ یەم: وەسفی کردووە بە ڕەزابوون.

سەلەفیەکان جیاوازو ناکۆکن کاتێك دەوترێت، ئایە ئەو کارە لەکاتی مردن یا لەکاتی زیندووبونەوە یاخود لەهەردوو شوێنەکەدا ڕوودەدات؟ لەمەدا سێ ووتەو ئاخاوتن هەیە، لە حەدیسێکی بەرزکراوەدا ڕوایەت کراوە ، کەوا پێغەمبەرﷺ بە ئەبی بەکری سدیقی رضي الله عنه فەرمووە: ((أما أن الملك سيقولها لك عند الموت))[٣٠٩]، واتە: ((لەڕاستیدا فریشتە لەکاتی مردندا پێتی دەڵێت)).

زەیدی کوڕی ئەسلەم دەڵێت: مۆژدەم پێدرا بە بەهەشت لە کاتی مردندا و کاتی کۆبوونەوە و لەکاتی زیندووبونەوە، ئەبو صالح دەڵێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾ ئەوە لەکاتی مردنە : ﴿فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ ئەوە لە ڕۆژی قیامەتە[٣١٠].

ئەمە بووە چواردە بەڵگە.

---

(٣٠٩) كنز العمال : ٢ / ٤ .

(٣١٠) سەیری تەفسیری القرطبي: ٢ /٥٨ بکە.

بەڵگەی یازدەهەم: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((أن الروح إذا قبض تبعه البصر))[٣١١]،واتە: ((بێگومان ئەو کاتەی ڕۆح دەکێشرێت چاوەکان تێی دەڕوانن))، ئەمە دوو بەڵگەی تیایە:

یەکەم: وەسفی دەکات بەوەی کەوا گیانی دەکێشرێت.

دووەم: کەوا چاوەکان دەیبینن.

بەڵگەی حەڤدەهەم: ئەوەی نیسائی ریوایەتی کردووە دەڵێت: ئەبو داود بۆمانی گێڕایەوە ، ئەویش لە عەفان : ئەویش لە عیماد، ئەویش لە ئەبی جەعفەر ، ئەویش لە عمارە کوڕی خەزیمە، کەوا باوکی دەڵێت: لە خەودا بینیم وەك ئەوەی لەسەر نێوچەوانی پێغەمبەرﷺ سوژدە دەبەم، لەبارەی ئەمە هەواڵم پێگەیاند جا فەرمووی: ((أن الروح ليلقى الروح))، واتە : ((لە ڕاستیدا ڕۆح بە ڕۆح دەگات))، جا ئاوا لە پێغەمبەرﷺ بەرز کراوەتەوە - کەوا پێغەمبەرﷺ خەبەری داوە کەوا ڕۆحەکان لەخەودا بەیەکتر دەگەن[٣١٢]، پێشتر باسی ئاخاوتنی ئیبن و عەباس کراوە، ڕۆحی مردوو و زیندوەکان لەخەودا بەیەکتر دەگەن ، لەنێوان خۆیاندا پرسیار لەیەکتر دەکەن ، جا خوای گەورە ڕۆحی مردووەکان دەگرێتەوە.

بەڵگەی هەژدەهەم: پێغەمبەرﷺ لە حەدیسێکی بیلال دا دەفەرموێت: ((إن الله قبض أرواحكم وردها إليكم حين شاء))[٣١٣] ، ئەمەش دوو بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: وەسفی کردووە بە گیان کێشان .

دووەم: وەسفی کردووە بە گەڕانەوەی ڕۆحەکە.

---

(٣١١) مسلم : (٩٢٠)، وە مسند أحمد: ٢٩٧/٦.

(٣١٢) مسند احمد: ٢١٥/٥.

(٣١٣) فتح الباري: ٤٤٧/١٣.

بەڵگەی بیست: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت : ((نسمة المؤمن طائر يعلق في شجر الجنة))[٣١٤] ، ئەمەش دوو بەڵگەی هەیە :

یەکەم: بوەتە باڵندە.

دووەم: خۆی بە درەختی بەهەشت هەڵدەواسێت و لێی دەخوات ، لەسەر جیاوازی لێکدەرەوەکان.

بەڵگەی بیست و دوو: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: ((أرواح الشهداء في حواصل طير خضر شرح في الجنة حيثُ شاءت ، وتأوى إلى قناديل معلقة بالعرش ، فأطلع اليهم ربك إطلاعة فقال أي شيء تريدون؟)) حەدیسەکە درێژەو واتاکەشی لێکدراوەتەوە ، ئەمەش شەش بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: رۆحەکە لەناو سکی باڵندە دانراوە.

دووەم: ئەو لە بەهەشتدا پشوو دەدات.

سێیەم: ئەو لە بەروبوومی بەهەشت دەخوات و لە رووبارەکانیشی دەخواتەوە.

چوارەم: ئەو لەناو ئەو چراخانە دا نیشتەجێ دەبێت.

پێنجەم: خوای گەورە قسەی لەگەڵدا دەکات و بە قسەی دەهێنێت و وەڵامیشی دەداتەوە.

شەشەم: بێگومان رۆحەکە داوای گەڕانەوە دەکات بۆ دونیا، لە ڕاستیدا ئەوەی حەز لە گەڕانەوە دەکات، دەڵێن: ئەمە هەموو سیفەتی باڵندەکەیە نەك سیفەتی رۆحەکە، دەڵێن: بەڵکو رۆحەکە لەناو سکی باڵندەکە دانراوە، بە مەبەست، لە ریوایەتێکی دیکە کەوا ئەبو عومەر پەسەندی دەکات دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: ((أرواح الشهداء كطير)) ، واتە: رۆحی شەهیدەکان وەك باڵندەن))، جا ئەمە پرسیارەکە بەتەواوەتی دووردەخاتەوە.

---

(٣١٤) الموطء : ١/٢٤٠، وە مسند احمد: ٣/٤٥٦.

بەڵگەی بیست و نۆ: لە حەدیسێکی طلحة ی کوڕی عبدالله دەڵێت: ئارەزووم کرد لە دارستانەکەدا بسوڕێمەوە شەوم بەسەرداهات، ئینجا چووم بۆلای گۆڕی عبدالله کوڕی عەمرِ و کوڕی حزام، جا گوێم لە خوێندنی قورئان بوو لەناوگۆڕەکەدا هەرگیز گوێم لەدەنگی واخۆش نەبووە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی: ((ذلك عبدالله ألم تعلم ان الله قبض ارواحهم فجعلها في قناديل من زبرجد و ياقوت، ثم علقها وسط الجنة ، فإذا كانت الیل ردت اليهم أرواحهم ، فلا تزال كذلك حتى اذا طلع الفجر ردت أرواحهم الى أماكنها التي كانت)) [٣١٥]، واتە: ((ئەوە عبدالله یە ئایە نازانیت کە خوا ڕۆحەکانیانی کێشاوە و لە چراخانێکیان داناوە کەوا لە یاقوت و مرواری درووست کراوە، پاشان لە ناوەڕاستی بەهەشتدا هەڵیواسیوە، جا کاتێك شەو داهات ڕۆحەکانیان بۆ دەگەڕێنێتەوە، ئاوا دەمێنێتەوە تاوەکو بەیانی دادێت ئینجا ڕۆحەکان دەگەڕێنێتەوە ئەو شوێنەی کە لەویٚ بووە))، ئەمەش چوار بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ڕۆحەکە لەناو چراکان دانراوە.

دووەم: گواستنەوەی لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی دیکە.

سێ یەم: قسە کردنی ڕۆحەکە وە خوێندنەوەی قورئان لەناو گۆڕدا.

چوارەم: وەسفی کردووە کەوا لە شوێنێك دایە.

بەڵگەی بیست و سێ: حەدیسی براو کوڕی عازب، پێشتر بە درێژی باسکراوە، ئەویش بیست بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ئاخاوتن و قسەکردنی فریشتەی گیان کێشان بۆنەفسی خۆی: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ۝ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً﴾(الفجر: ٢٧- ٢٨)، وە ئەم ئاخاوتنە بۆ کەسێکە عەقڵی هەبێت و تێبگات.

(٣١٥) سەیری شرح الصدور : ٢٥٨ بکە.

دووەم: ئەی ڕۆحی پڕ لە ئارامی و پاك وەرە دەرەوە بۆ لێخۆش بـوون و ڕەزابـوونی خوای گەورە.

سێ یەم: دێتە دەرەوە هەروەك چۆن دڵۆپە ئاو لە دەمی کوندە دەڕژێت.

چوارەم: لەماوەی چاوتروکانێك ڕۆحەکەی لیٚ وەردەگرێت.

پێنجەم: تاوەکو فریشتەکان کە بە کفنێك لە بەهەشتدا هێناویانە کنفنی دەکەن.

شەشەم: پاشان ڕۆحەکەی بەرز دەکەنەوە بۆ ئاسمان.

حەوتەم: خۆشترین بۆن لە بۆنی میسکی لێدەدرێت.

هەشتەم: جا دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە.

نۆیەم: بۆ هەر ئاسمانێك دەیبەن فریشتەکان پێشوازی لیٚ دەکەن تاوەکو دەگاتە ئـەو ئاسمانەی کەوا خوای گەورەی لیٚ یە.

دەیەم: دەفەرموێت: وەرن: بەندەکەم بگەڕێننەوە بۆ زەوی.

یازدەهەم: جا ڕۆحەکەی دەگەڕێندرێتەوە بۆ جەستەکەی.

دوازدەهەم: لەبارەی ڕۆحی کـافریش دەفـەرموێت: ڕۆحەکـەی لـە لاشـەکەی جیـا دەبێتەوە، ئینجا ڕای دەکێشێت، جا دەمـارو ماسـولکەکانی هـەمووی دەبڕێـت و پارچە پارچە دەبێت.

سێزدەهەم: ئینجا ڕۆحەکەی بۆگەنترین بۆنی لێدێت کەوا لەسەر زەویدا هەبێت.

چواردەهەم: ئینجا لە ئاسمانەوە ڕۆحەکەی فڕیدەدەنە خوارەوە، وە دەری دەکەن نـزم دەبێتەوە بۆ ناو زەوی.

پازدەهەم: هیچ فریشتەیەك لە فریشتەکان بەلای تێپەڕنابن تەنها دەڵێن: ئەم ڕۆحـە پاکە چی یە؟ ئەی ئەم ڕۆحە پیسە چی یە؟.

شازدەهەم: ئینجا دایدەنیشێنن ، پێی دەڵێن چی دەڵێیت دەربارەی ئەو پیاوە واتـە احمد؟ جا ئەگەر ئەمە بۆ ڕۆحەکە بێـت ئـەوا دیـارو ئاشـکرایە، بـەڵام ئەگـەر بـۆ لاشەکە بێت) ئەو لەدوای گەڕانەوەی ڕۆحەکە لە ئاسمانەوە بۆ لاشەی دەبێت.

حەڤدەهەم: جا ئەو کاتەی فریشتەکان ڕۆحەکە بۆئاسمان بەرز دەکەنەوە دەڵێن: واتــە پەروەردگارا ئەمە فلان بەندەی تۆیە.

هەژدەهەم: بیگەڕێنەوە و نیشانی بدەن کە وا من چیم بۆ ئامــادەکردووە لــە کــارو کردەوەکانی، ئینجا جێگای خۆی دەبینێت لە بەهەشت یاخود لە ئاگر.

نۆزدەهەم: ئەگەر ڕۆحی ئیماندار هاتە دەرەوە ئەوا هــەموو فریــشتەکانی خــوا لــە نێوان ئاسمانەکان و زەویدا ســەڵاواتی لەســەر لێــدەدەن، جــا فریــشتەکان ســەڵاوات لەسەر ڕۆحەکەی لێ دەدات وە نەوەی ئادەمیش نوێژ لەسەر جەستەکەی دەکات.

بیستەم: ئینجا سەیری جێگای خۆی لەناو ئاگر تاوەکو ڕۆژی قیامەت، وە لاشــەش پارچە پارچە دەبێت و نامێنێت، لە ڕاستیدا ئــەوەی ســەیری هــەردوو جێگایــەکان دەکات هەر ڕۆحەکەیە .

***

لە بەڵگەکانی حەدیسی ئەبو موسا

بەڵگەی پەنجاو چوار: حەدیسێکی ئەبو موســا: ((گیــانی ئیمانــدار دێتــە دەرەوە کەوا بۆنی خۆشترە لە بۆنی میسك جا ئەو فریشتانەی ئامــادەبوون لــەکاتی گیان کێشانی دەیبەن و فریشتەکانی دیکەش لــە ئاسمانــەکان پێدەکــەنن و دەڵــێن: ئەمە فلانی کوڕی فلانە ئەم کارو کردەوە چــاکانەی ئــەنجام داوە - دەڵــێن : ئــەو و ئێوە بەخێربێن، ئینجا لێیان وەردەگرن و لە دەرگا بەرزی دەکەنــەوە کــەوا کــردەوە چاکەکانی لەوێدا بەرز دەبۆوە، پاشان دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە و بەڵگــەی پێیە وەك بەڵگەی ڕۆژ تاوەکو دەگاتە بارەگای عەرش، بــەڵام ئەگــەر ڕۆحــی کــافر دەرچوو ئەوا ڕۆحەکەی دەبەن، فریشتەکان دەڵێن: وای ئــەوە کێیــە؟ دەڵــێن: ئــەوە فلانی کوڕی فلانە ئــەم کــردەوە خراپانــەی ئــەنجام داوە، دەڵــێن: بــەخێر نەیــەێت، بیگەڕێننەوە، دەگەڕێتەوە بۆ خوارەوەی زەوی)) ئەمەش دە بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: دەرچوونی ڕۆحەکەی.

دووەم: خۆشی بۆنەکەی.

سێ یەم: دەرچوونی فریشتەکان لەگەڵ ڕۆحەکە.

چوارەم: سەڵاو کردنی فریشتەکان بۆ ڕۆحەکە.

پێنجەم: وەرگرتنی فریشتەکان بۆ ڕۆحەکە.

شەشەم: بەرزکردنەوەی ڕۆحەکە لەلایەن فریشتەکانەوە.

حەوتەم: ڕووناك بوونی ئاسمانەکان بەهۆی شەوقی ڕۆحەکە.

هەشتەم: گەیشتنی بە عەرش.

نۆیەم: قسەکردن و پرسیارکردنی فریشتەکان ئەوە کێ یە؟.

دەیەم: بیگەڕێننەوە بۆ خوارەوەی زەویەکان.

❊❊❊

(لە بەڵگەی حەدیسی ئەبو هورەیرە)

بەڵگەی شەست و چوار: حەدیسێکی ئەبو هورەیرە: ((کاتێك ڕۆحی ئیماندار دەردەچێت دوو فریشتە پێی دەگەن، بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان جا ئەهلی ئاسمان دەڵێت: ڕۆحێکی پاك لەلایەن زەویەوە هاتووە خوای گەورە سەڵاواتت لێدەدات و لەسەر جەستەیەك کەوا ئاوەدانی کردۆتەوە وە ستایشی ئەو بۆنە میسکەش دەکەن، پاشان بۆ لای خوای گەورە بەرزی دەکەنەوە پاشان دەفەرموێت: بیگەڕێننەوە بۆ کۆتایی ڕۆژی زیندووبوونەوەە)). ئەمەش شەش بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: دوو فریشتە پێی دەگەن و هەڵیدەگرن بۆ ئاسمان.

دووەم: بەرزی دەکەنەوە بۆ ئاسمان.

سێ یەم: ڕۆحێکی پاك لە زەویەوە هاتووە.

چوارەم: فریشتەکان سەلاواتیان لەسەر لێدەدەن.

پێنجەم: خۆشی بۆنەکەی.

شەشەم: بەرزکردنەوەی ڕۆحەکە بۆلای پەروەردگار.

***

(لەبەڵگەی حەدیسێکی دیکەی ئەبو هورەیرە)

بەڵگەی حەفتاوپەك: لە حەدیسێکی ئەبو هورەیرە: ((لەکاتی سەرەمەرگی ئیماندار فریشتەکان لەلای ئامادە دەبن، جا ئەگەر پیاوێکی چاك بێت دەڵێن: وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پاك کەوا لە جەستەیەکی پاك دابوویت، وەرە دەرەوە شایانی سوپاس کردنی وە موژدە بێت بە ڕەحمی خوای گەورە بۆت وە بەڕەیحانەی بەهەشت خوایەك کە تووڕە نییە لێت، بەردەوام ئەو ووتانەی پێ دەوترێت: بۆ ئەوەی نەترسێت تا ڕۆحی دەردەچێت، جا بەرزی دەکەنەوە تا کۆتایی ئاسمان، دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە و پێی دەڵێن ئەوە کێ یە؟ جا دەڵێن: ئەوە فلانی کوڕی فلانە، فریشتەکان دەڵێن: سڵاو لەو ڕۆحە پاکە کە لەناو جەستەیەکی پاك دابوو فەرموو وەرە ژوورەوە بۆ سوپاسکراوی موژدەت لێ بێت بە ئارامی و بە ڕەیحانەی بەهەشت و بە خوایەك کە وا لێت تووڕە نیە، وە بەردەوام ئەوەی پێ دەوترێت، هەتا دەیگەیننە ئەو ئاسمانەی کە خوای گەورەی لێیە، بەڵام ئەگەر پیاوێکی خراپ بوو فریشتەکە دەڵێت وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پیس کەوا لە لاشەیەکی پیس دابوویت، وەرە دەرەوە نەویستراو و بێزاویت و موژدەت لێ بێت بە سزای ئاوی لە کوڵ هاتووی پیسی دۆزەخ ئەمانەی بەردەوام پێ دەوترێت، تاوەکو ڕۆحەکە دێتە دەرەوە جا دەگاتە کۆتایی ئاسمان، پێی دەوترێ: ئەوە کێ یە؟ دەڵێن: فلانی کوڕی فلانە، جا پێی دەوترێ: پێشوازی لێ نەبێت بەڕۆحێکی پیس کەوا

لەناو لاشەیەکی پیسدابوو، بگەڕێوە بە بێزراوی چوونکە دەرگـای ئاسمانـەکانت بـۆ ناکرێتـەوە جـا دەینێرنـەوە بـۆ زەوی، پاشـان دەیبەنـەوە ناوگۆڕەکـەی))، ئـەم حەدیسەش درووستە، ئەمەش دە بەڵگەی تێدایە:

یەکەم: ڕۆحـە پاکەکـە لـە جەسـتەیەکی پاکـدا بـووە ، وە ڕۆحـە پیـسەکەش لـە جەستەیەکی پیسدابووە.

دووەم: ئەی ڕۆحی پاك وەرە دەرەوە شایانی سوپاسکردن و ستایشیت.

سێ یەم: مژدەت لێ بێت بە ڕەحمی خوای گەورەو بە ڕەیحانەی ڕەش.

چوارەم: بەردەوام پێی دەوترێت : ووتـەی خـۆش((بـۆ ئـەوەی نەترسـێت)) تـاوەکو دەیبەنە کۆتایی ئاسمان.

پێنجەم: دەرگای ئاسمانەکانی بۆ دەکرێتەوە.

شەشـەم: پاشـان فریـشتەکان پێـی دەڵـێن، وەرە ژوورەوە بـە سوپاسـکراوی و بـە بەختەوەری.

حەوتەم: تاوەکو دەیگەیەننە کۆتایی بۆ ئەو ئاسمانەی کە خوای گەورەی لێ یە.

هەشتەم: وە بە ڕۆحی کافریش دەوترێت : ئەی ڕۆحی پیس بگەڕێوە بە بێزراوی.

نۆیەم: لەبەر ئەوەی دەرگای ئاسمانەکانت بۆ ناکرێتەوە.

دەیەم: جا دەیگەڕێننەوە بۆ زەوی و پاشان دەیبنەوە ناو گۆڕەکەی.

***

(لەبارەی ڕۆحەکان کەوا وەك سەربازی وان)

بەڵگەی هەشتاو یـەك: پێغەمبـەرﷺ دەفـەرموێت: ((الأرواح جنـود مجندة فما تعارف منها أئتلف وما تناكر منهـا أختلـف))، واتـە: ((ڕۆحـەکان وەك سەربازی وان ئەوانەی یەکتری دەناسن و ئیماندارن هۆگری یـەکتر دەبـن و ئەوانـەی

ئینکاری یەکتر دەبن لێك لا دەدەن))، جا وەسفی دەکات بـەوەی سـەربازی بـە زۆر گیراون، وە سەربازیش خاوەنی لیستێکە بۆ خۆی وەسفی کردووە بە هۆگری بوون و ئینکاری کردن، مەحاڵیشە ئەو سەربازییە نیشانە بێت لە ناودوەی جیهان و نـە لـە دەرەوەشیدا نە هەندێکی نە هەموویشی.

بەڵگەی هەشتاو دوو: لە حەدیسێکی ئیبن مەسعود کە لـە پێغەمبـەرﷺ دەگێڕێتەوە: ((ڕۆحەکان بە یەکتر دەگەن و یەکتر بۆن دەکەن وەك چۆن ئەسپ یەکتر بۆن دەکات)) ئەمە پێشتر باس کراوە.

بەڵگەی هەشتاو سێ: ئەو نیشانانەی کەوا باسمـان کـرد لـەبارەی درووسـت کردنی ئادەم ، کاتێك ڕۆح بەلای سـەریدا ((کونـە لوتیـدا)) چـووە ژوورەوە ئـادەم پژمی جا ووتی: سوپاس بۆ خوا، جا کاتێك ڕۆحەکە گەیشتە چـاوەکانی بەهەشـتی ڕوانی، کاتێك گەیشتە ناو سکی ئارەزووی خـۆراکی کـرد، جـا هەڵپـەی کـرد بـۆ ڕاکردن پێش ئەوەی ڕۆحەکە بگاتە قاچەکانی، بێگومان ڕۆحەکـە بەنابـەدڵی چـووە ناو لاشەکەی و بەنابەدڵیش دەردەچێت.

بەڵگەی هەشتاو چوار: لـە حەدیـسێکی عبداللـەی کـوڕی عـەمر و کەلـە پێغەمبەرﷺ دەگێڕێتەوە: ((لە ڕاستیدا ڕۆحی ئیمانداران بە دووری مـاوەی دوو ڕۆژ بەیەکتر دەگەن، بێ ئەوەی یەکێك هاوڕێکەی دیتبێت)).

بەڵگەی هەشتاو پێنج: ئەو نیشانانەی کەوا خوای گەورە ڕۆحـی بەختـەوەرو بەد بەخت لەیـەکتر جیـا دەکاتـەوە ، لـەو کاتـەدا لـە ڕونـاکی و تاریکـایی لێـك جیادەبنەوە، وە ڕۆحی پێغەمبەرانیش لەناویانـدا وەك چـراو گوڵـە ئەسـتێرە وایـە دەدرەوشێتەوە .

بەڵگەی هەشتاو شەش: لە حەدیـسێکی تـەمیم ئەلـداری دا ((بێگومـان ڕۆحی ئیماندار کاتێـك بـەرز دەکرێتـەوە بـۆ لای خـوای گـەورە لـەنێوان هـەردوو دەستەکانیدا سوژدە دەبات، فریشتەکان بە ڕۆحەکە دەگەن و مـوژدەی پـێ دەدەن،

خوای گەورە بە فریشتەی گیان کێشان دەفەرمویێت، ڕۆحی بەندەکەم ببەو بڕۆ وە لە شوێنێکی وەها و وەهای دابنێ.

بەڵگەی هەشتاو حەوت: ئەو نیشانانەی باسمان کرد لەبارەی سەقامگیری ڕۆحەکان لەدوای مردندا، وە جیاوازی و ناکۆکی خەڵك لەبارەیدا، و لەناو ئەمانەشدا جیاوازی یەکدەنگی پێشینەکان لەسەر ئەوەی کەوا ڕۆحەکان جێگرو سەقامگیرن لەدوای مردن، و لە ڕاستیدا جیاوازو ناکۆکن لە دیاریکردنیدا.

بەڵگەی هەشتاو هەشت: لە ڕاستیدا ئەوەی گرنگەو دەبێت بزانرێت کەوا پێغەمبەرﷺ باسیکردووە وە هەواڵیشی گەیاندووە بۆ ئومەتەکەی، کەوا جەستەکانیان لەناو گۆڕەکاندا گەشە دەکات، کاتێك نەفخی صور لێدەدرێت هەموو ڕۆحێك دەگەڕێتەوە بۆ جەستەکەی و دەچێتە ناویەوە جا زەوی بەسەریدا دەبێت و لە گۆڕەکەیدا هەڵدەستێتەوە.

لەبارەی حەدیسی ((صور)) دا: کەوا ئیسرافیلی سەلامی خوای لەسەر بێت داوای ڕۆحەکان دەکات جا هەمووی بۆلای دێن ڕۆحی موسڵمانان ڕووناکەو ئەوانی دیکەش تاریکە، جا گشتیان کۆدەکاتەوە، ئینجا بە صوردا هەڵیاندەواسێت و پاشان فووی پیادەکات، بە فریشتەکە دەڵێت، خوای گەورەو میهرەبان سوێند بە گەورەیی خۆی دەخوات هەر ڕۆحێك بۆ لاشەکەی خۆی دەگەڕێنینەوە، ڕۆحەکان لە صوردا وەك مێش هەنگوین دێتە دەرەوە نێوان زەوی و ئاسمان پڕ دەکات، جا هەر ڕۆحێك بۆ لاشەکەی دەچێت، دەچێتە ناویەوەو خوای گەورەش فەرمان بە زەوی دەکات لەسەریاندا شەق ببات، ئینجا بەخێرایی دەچن بۆلای پەروەردگاریان هەموون بە گەردن کەچی بەرەو بانگەوازەکە مل دەنێن گوێیان لە بانگەوازێك دەبێت لە شوێنێکی نزیك لەو کاتەی کە ئەوان هەڵساونەتەوەو چاوەڕێی فەرمانن.

ئەمەش ئاشکرایە وە پێویستیشە بیزانین کەوا پێغەمبەرﷺ هەواڵی گەیاندووە، کەوا خوای گەورە هیچ ڕۆحێکی دیکە دانامەزرێنێت و درووستی ناکات جگە لە

ڕۆحەکانی خۆیان کە لە دونیا هەیانبووە، بەڵکو ئەو ڕۆحانەیە کە خوا خێرو شەڕی دەست کەوتووە لەو کاتەدا لاشەکانیان سەر لەنوێ درووست دەبنەوە پاشان بۆی دەنێرێتەوە.

بەڵگەی هەشتاو نۆ: بێگومان ڕۆح و جەستە لەنێوان دەستەکانی قودرەتی خوای گەورە دەچن بەگژ یەکداو ناکۆکیان تێدەکەوێت لە ڕۆژی قیامەتدا ، علی کوڕی عبدالعزیز دەڵێت: ئەحمەد کوڕی یونس بۆ ئێمەی گێڕایەوە ئەویش لە ئەبوبەکری کوڕی عەیاش، ئەویش لە سەعد بەقاڵ، ئەویش لە عەکرەمە، ئەویش لە ئیبن و عەباس ووتی: بەردەوام کێشەو ناکۆکی لەنێو خەڵك هەیە لە ڕۆژی قیامەتدا تا ڕۆح و جەستە لەگەڵ یەکتر ناکۆك دەبن، جار ڕۆحەکە دەڵێت، ئەی پەروەردگارا لە ڕاستیدا من ڕۆحێك بووم لەتۆ منت دانا لەناو ئەو جەستەیەدا جا من تاوانم نیە، جەستەکەش دەڵێت: ئەی پەروەردگارا من جەستەیەکم درووستت کردووم وە ئەم ڕۆحە هاتە ناوە من وەك ئاگر جا بەهۆی ئەوەوە من هەڵدەستام و بەهۆی ئەوەوە من دادەنیشتم، و بەهۆی ئەوەو من دەڕۆیشتم، و بەهۆی ئەوەوە دەهاتم، من هیچ تاوانێکم نیە، دەڵێت: خوای گەورە پێ یان دەفەرموێت: من دادوەری دەکەم لەنێوانتانا، هەواڵیان پێدام لەبارەی پیاوێکی کوێرو پیاوێکی پەککەوتە چوونە ناو بیستانێك جا پیاوە پەککەوتەکە بە کوێرەکەی ووت، من بەروبوومێکی خۆش دەبینم، جا ئەگەر قاچم هەبوایە دەچووم لێم دەکردەوە جا کوێرەکە ووتی، من لەسەر شانم هەڵتدەگرم، جا کوێرەکە پەککەوتەکەی هەڵگرت و بەروبوومەکەی لێکردەوەو هەردووکیان خواردیان، ئایە تاوانەکە لەسەر کێیە؟ ووتیان لەسەر هەردووکیانە، جا خوای گەورە فەرمووی: ئەوە بەسەر هەردووکتانم دا سەپاند[٣١٦] .

---

(٣١٦) شرح الصدور: ٤٢٣.

بەڵگەی نەوەد: حەدیسەکان و نیشانەکان بەڵگەن لەسەر سزاو گۆڕو نازو نیعمەکەی تاکو ڕۆژی زیندوو بوونەوە جا دیارە جەستەش لەناو دەچێت و دەڕزێت، بەڵکو سزادان نازو نیعمەتیش بەردەوامن تا ڕۆژی قیامەت لە ڕاستیدا ئەمە لەسەر ڕۆح دەسەپێندرێت.

بەڵگەی نەوەدو یەك: هەواڵپێدانی پێغەمبەری باوەڕپێکارو و ڕاستگۆ ﷺ لە حەدیسە سەحیحەکەیدا لەبارەی شەهیدەکان ئەوان کاتێك پرسیاریان لێ دەکرێت چیتان دەوێت؟ دەڵێن: دەمانەوێت ڕۆحەکانمان بگەڕێتەوە جەستەکانمان تاوەکو جارێکی دیکە ئەی خودایە لە پێناوتدا بکوژرێین، ئەمە پرسیارکردن و وەڵام دانەوەیە لەخاوەنی کەسێکی زیندوو زانا قسەکەر ڕازی دەبێت بگەڕێتەوە بۆ دونیاو بچێتەوە ناو جەستەی کەوا لێی دەرچووە ، ئەم ڕۆحانەش پرسیاریان لێ کراوە کەچی لەبەهەشتدا پشوو دەدات ، لەگەڵ ئەمەش جەستەکان لەناو گۆڕدا پارچە پارچە بوون و نەماون.

بەڵگەی نەوەدو دوو: ئەوەی لە سەلمانی فارسی و لە سەحابەکاندا وەرگیراوە، کەوا ڕۆحی ئیمانداران لە ژیانی بەرزەخدا دەچێتە ئەو شوێنەی بیەوێت، وە ڕۆحی کافرانیش لە ((سجین)) ئەمە پێشتر باسکراوە.

بەڵگەی نەوەدو سێ: لەشەو ڕەوەکەیدا پێغەمبەر ﷺ ڕۆحەکانی خەڵکی بینی لەلای دەستە ڕاست و چەپی ئادەم بوون، جا بینی لە جێگایەکی تایبەت دانراوە.

بەڵگەی نەوەدو چوار: بینینی ڕۆحی پێغەمبەران لە ئاسمانەکاندا و سەلامیان لێ دەکەن و پێشوازییان لێ دەکەن هەروەك پێغەمبەر ﷺ خەبەری پێمان داوە، وە بەڵام جەستەکانیش لە زەویدان.

بەڵگەی نەوەدو پێنج: پێغەمبەر ﷺ بینی ڕۆحی منداڵان لە چواردەوری ئیبراهیمی خەلیله عليه السلام.

بەڵگەی نەوەدو شەش: پێغەمبەرﷺ بینی ڕۆحی سزادراوان لە بەرزەخدا بەجۆرەها سزایە لە حەدیسێکی سەمرە کەوا بوخاری لـە سـەحیحەکەیدا ریوایـەتی کردووە، کەچی لاشەکانیان لە زەویـدا نـەماون و ڕزیبـوون لەگـەڵ ئەوەشـدا ڕۆح و گیانەکانی ئەوانی بینی ئەو کارەیان پێ دەکرێت.

بەڵگەی نەوەد و حەوت: هەواڵ پێدانی خوای پەروەردگار لەبارەی ئەوانەی لەپێناویدا کوژراون کە ئەوان زیندوون و لەلایەن پەروەردگاریانەوە ڕزق و ڕۆزیان پێ دەدرێت، وە ئەوان دڵخۆش و موژدە بەخشن بە براکانیان ، لە کاتێکدا ئەمە تەنها بۆ ڕۆحەکانە ، چوونکە لاشەکان لە خۆڵدان چاوەڕێ دەکەن ڕۆحەکانی بۆ بگەڕێتەوە لەڕۆژی زیندوو بوونەوەدا.

بەڵگەی نەوەدو هەشت: لە حەدیسێکی ئـیبن و عـەباس پێـشتر باسـمان کردووە ئێمە دەیگێڕینەوە بۆ ئـەوەی ئاشـکرا بێـت چـەند بەڵگـەی تیایـە لەسـەر پوچەڵکردنەوەی ووتەی مولحیدەکان و ئەهلی بیدعە لـەبارەی ڕۆح دا، لـە ڕاسـتیدا پێشتر باسی ئیسنادەکەیشمان کردووە ، دەڵێـت: کاتێـك پێغەمبـەرﷺ ڕۆژێـك دانیشتبوو ئەم ئایەتەی خوێندەوە : ﴿وَلَوْ تَرَى إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ﴾ (الأنعام:٩٣)، واتە ((خۆ ئەگەر ئەو ستەمکارانە ببینی چـۆن لـە ئـێش و ئـازاری سەرەمەرگدا گیریان خواردووە))، پاشان فەرمووی: ((سـوێند بـەو کەسـەی گیـانی محمد ی بەدەستە هیچ ڕۆحێك دونیا جێناهێڵێت تاوەکو جێگای لە بەهەشت یاخوود لە ئاگر دەبینێت کاتێك لەلای بـەڕێز دادەنیـشن لـەو کاتـە پۆلێـك فریـشتە دێـن لەنێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای بـە ڕێـك و پێکـی دادەنیـشن ڕوخـساریان وەك ڕۆژ وایە، جا سەیری ئەوان دەکات و لەو زیاتریش کەسێك نایبینێ کاتێك ئێوە تەماشا دەکەن ئەو سەیرتان دەکات ، لەگەڵ هەر فریـشتەیەك کفـن و ئاوریـشم هەیـە جا ئەگەر ئەو ئیماندار بێت ئەوا موژدەی بەهەشتی پێدەدەن، دەڵێن، وەرە دەرەوە ئەی ڕۆحی پڕ لە ئارامی بۆ ڕەزابوونی خـوای گـەورەو بەهەشـتەکەی، بەڕاسـتی خـوای

گەورە ڕێزو بەخشندەیی بۆتۆ ئامادەکردووە کە بۆتـۆ لـە دونیـاو ئـەوەی تیایـەتی باشترە، جا بەردەوام موژدەی پێدەدەن، جا ئـەوان لەگەڵیـدا زۆر نـەرم و نیـانن وە بەخشندەترن لە دایك بۆ کوڕەکەی، پاشان سەڵاوات لە ڕۆحەکەی دەدەن لەژێر هـەر نینۆك و جومگەیەك، جا یەکە یەکە لە ئەندامـەکانی دەمرێـت، هـەروەها ئەنـدام لەدوای ئەندامەکانی سارد دەبێتـەوە، وە زۆر بەشـێنەیی و لەسـەرەخۆن لەگەڵیـدا لەکاتێکدا ئێوە دەبینن سەخت و دژوارە تا دەگاتە قوڕقوڕاگەی، جا هەر فریشتیەك دەستپێشخەری دەکات کامیان ڕۆحی بکێشێت، ئینجـا فریـشتەی گیـان کێـشان ڕۆحی دەکێشێت))، پاشان پێغەمبەرﷺ ئەم ئایەتەی خوێندەوە ﴿قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَى رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ﴾ (السجدة:١١)، واتـە ((جـا پێیـان بڵـێ فریـشتەی گیـان کێـشان کـە کـاری گیانکێـشانتانی پـێ سـپێردراوە دەتانمرێنێت، لەوەودا بۆلای پەروەردگارتان دەبرێنەوە))، جا دوو فریـشتە کفنێکـی سپی دەهێنن پاشان پێی دادەپۆشن، زیاتر لە دایك بۆ کوڕەکەی بۆی بـە پەرۆشـن، پاشان بۆنێکی لێ دەپژێنن خۆشتر لە بۆنی میسك، ئینجـا مـوژدەی پـێ دەدەن وە دەڵێن: سڵاوت لێ بێت لە بـۆنێکی خـۆش و ڕۆحێکـی پـاك ، ئـەی پـەروەردگارا سڵاوت بێت لەسەر ڕۆحێك وە سـەڵاوات لەسـەر جەسـتەیەك کـە لێـی دەرچـووە، فەرمووی: ((جا بەرزی دەکەنـەوەو کـەوا بـۆنی خۆشـترە لـە بـۆنی میـسك، جـا سـەڵاواتی لەسـەر لێ دەدەن و مـوژدەی پـێ دەدەن، وە دەرگـای ئاسمانـەکانی بـۆ دەکرێتەوە، وە هەر فریشتەیەك لـە هـەر ئاسمانێکـدا سـەڵاواتی لەسـەر لێـدەدات تاوەکو دەگاتە نێوان هەردوو دەستەکانی قودرەتی پەروەردگاری بەهێزو بـە توانـا، جا خودای گـەورە دەفـەرموێت: سـڵاو لـە ڕۆحێکـی پـاك، بیبـەن بـۆ بەهـشت و جێگاکەی لە بەهەشتدا پێ نیشان بدەن، وەپێشانی بـدەن ئـەمن بـۆ ئـەوم ئامـادە کردووە لە ڕێزلێنان و نازو نیعمەت پاشان بیبەنەوە بۆ زەوی، چـوونکە پـەیمانم داوە

کەوا لەو درووستم کردووە و بۆ ئەویش دەیگەڕێنمەوە، هەر لەویش جارێکی دیکە دیهێنمە دەرەوە)).

بەڵگەی نەوەد و نۆ: ئەوەی عبدالرزاق باسی کردووە، کەوا لە موعەمەر گێڕایتیەوە، ئەویش لە زەیدی کوڕی ئەسلەم ئەویش لە عبدالرحمن کوڕی بیلمانی، ئەویش لە عبداللەی کوڕی عومەر ووتی: کاتێك ئیماندارێك دەمرێت دوو فریشتە بە ڕەیحانەی بەهەشتی بۆ ڕەوانە دەکرێت لەکات گیان کێشانیدا ڕۆحەکەی بە بۆن خۆشترین بۆن کە هیچ کەس بۆنی وای نەکردووە دەردەچێت، جا فریشتەکان لە پێشدا سوژدەی ڕێزی بۆ دەبەن و لە دواوەش سوژدەی بۆ دەبەن، پاشان بانگی میکائیل عليه السلام دەکرێت وە پێی دەوترێت: برۆ ئەم ڕۆحە ببەو دایبنێ لەگەڵ ڕۆحی ئیمانداران هەتاکو لە ڕۆژی قیامەت لەبارەی ئەو پرسیارت لێ دەکەم.

بێگومان نیشانەکان لەلایەن سەحابەوە زۆر باس دەکرێت، کەوا ڕۆحی ئیماندار لەکاتی مردنی خەوو مردنی گیان دەرچوون لەنێوان دەستەکانی خوا لە عەرشدا سوژدە دەبات، وە بەڵام لەکاتی پیچشوازی و ئامادەبوون بۆلای خودای میهرەبان بەباشترین شێوە سەلام دەکات و دەڵێت: اللهم انت السلام ومنك السلام تباركت يا ذا الجلال والإكرام.

***

(لەبارەی بەیەك گەیشتنی ڕۆحی مردووەکان و پرسیار لەیەکتر کردنیان)

بەڵگەی سەد: ئەوەی لەگشت دانیشتوانی سەر زەوی تێیدا هاوبەشن لە زانست و زانیندا بەیەك گەیشتنی ڕۆحەکانی مردووە وە پرسیار لەیەکتر کردنیانە، وە هەواڵ پێدانیان لەگەڵ یەکتر بەو کاروبارانەی لێیان دابڕاوە، جا بە ئاشکرا دەیبینێت.

بەڵگەی سەدو یەك: ڕۆحی خەوتوو لە خەوەکەیدا هەندێ شوێن و نیشانەی تووش دەبێت جا هەندێ جار لەسەر لاشە دەبینرێت، ئەمەش لە کاریگەری ڕۆحە لە ڕۆحێکی دیکە هەروەك قەیرەوانی لە (کتاب البستان) دا باسی کردووە لەهەندێ پێشینەکاندا.

ووتی: دراوسێیەکم هەبوو بەبۆنی خواردنەکەی ئەبو بەکرو عومەری ئەزیەت دەدا، جا کاتێك بۆنی خواردنەکەی زیاتر ئەوانی ئەزیەت دا، ئەو دەهاتە لای من و منیش دەچوومە لای ئەو، ئینجا ڕۆژێك لە ماڵەکەم دەرکەوت و منیش بە خەمباری و دڵتەنگی مامەوە، نووستم و خواردنی ئێوارەم نەخوارد، جا پێغەمبەرم ﷺ لە خەودا بینی ، ووتم: ئەی پێغەمبەری خوا فلان هاوەڵەکانت ئەزیەت دەدات فەرمووی: کێ یە هاوەڵەکانم؟ ووتم: ئەبو بەکرو عومەر، جا فەرمووی: ئەو چەقۆیە بگرەو بیکوژەوە منیش چەقۆیەکەم گرت و بە زەویدا خستم و کوشتمەوە، بینیم پەنجەکانی بە خوێنی ئەو سوور بووە جا منیش چەقۆیەکەم داناو دەستم درێژ کرد بۆ زەوی بۆ ئەوەی بیسڕمەوە، خەبەرم بووەوە وە گوێم لەدەنگی هات و هاوارێك بوو لە دەوروبەری ماڵی دراوسێکەم ، ووتم ئەو هات و هاوارە چی یە: ووتیان : فلان لە ناکاو مردووە، جا کاتێك چوومە ماڵەکەیان و بینیم هێڵی شوێنی کوشتنەکە دیاربوو[٣١٧].

وە لە ((کتاب المنامات)) أبن ئەبی دونیا لە بارەی پیاوێکی گەورەی قوڕەیش دەگێڕێتەوەو دەڵێت، لە شامدا پیاوێکم بینی نیوەی دەم و چاوی ڕەش ببوو کەدای پۆشیبوو جا لەبارەی ئەوە پرسیارم لێیکرد؟ ووتی: پەیمانم داوە هەرکەسێ پرسیارم لەبارەی ئەمەوە لێ بکات ئیلا بۆی دەگێڕمەوە، من زۆر پاشملە قسەم بە عەلی کوڕی ئەبی تالب دەووت، جا شەوێك خەوتم و لە خەومدا یەکێك هاتە لام، پێی ووتم: تۆ خاوەنی ئەم هەموو قسەو زەم کردنەی؟ جا زلەیەکی لەنێوچەوانم داو درزی

(٣١٧) المنامات : رقم (٢١٩).

تێکەوت کە هەڵسام لەخەو بینیم دەم چاوم ئاوا ڕەش بووە کە دەیبینیت[318] مسعدە کە لە هیشامی کوڕی حسان دەیگێڕێتەوە، ئەویش لە واصل مولی ئەبی عەیینە، ئەویش لە موسای کوڕی عوبیدە، ئەویش لە صفیەی کچی شەیبە ووتی: من لەلای عائیشە بووم جا ئافرەتێك هاتە لای دەستی پێچرابوو، ووتی: من نەهاتوومە لات تەنها لەبەر دەستەکەم نەبێت، باوکم پیاوێکی بەخشندەو دڵفراوان بوو، وە لەخەودا بینیم پیاوان دەفرێکی گەورەیان لابوو ئەوەی بۆلایان دەهاتن ئاویان پێدەدا، جا باوکمم بینی ووتم: کوا دایکم؟ ووتی: سەیرکە ، جا سەیرم کرد، کە دایکم بینی هیچی لانەبوو تەنها پارچە پەڕۆیەك نەبێت، جا باوکم ووتی دایکت هەرگیز نەیبەخشیوە تەنها بەو پارچە پەڕۆیەو پارچە بەزێك کە لە مانگایەك کە کوشتبویانەوە جا پارچە بەزەکە توایەوەو نەما، دایکیشی دەیووت، ئاخ خنکام لە تینووان! ووتی: منیش دەفرەکەم وەرگرت و ئاوم دایێ، لەلای سەرمەوە یەکێ بانگی کرد: ئەوە کێ یە ئەو ئافرەتەی ئاودا خوا دەستی ووشك بکات، جا دەستم ئاوای لێهاتووە کە دەیبینیت.

حارس کوڕی ئەسەدالمحاسبی و أصبغ و خەلەفی کوڕی قاسم و کۆمەڵێك لە سەعیدی کوڕی موسەلەمە دەگێڕنەوە و دەڵێن: لەو کاتەی ئافرەتێك لای عائیشە بوو جا ووتی: بەڵێنم داوە بە پێغەمبەری خوا ﷺ کەوا هیچ هاوبەشێك بۆ خوا پەیدا ناکەم، و دزی نەکەم و داوێن پیسی نەکەم، وە کوڕەکەم نەکوژم و هیچ بوختان و درۆو دەلەسەیەك لەنێوان دەستەکانم و قاچەکانمدا نەکەم، و سەرپێچی نەکەم لە کاری چاکە کردندا، جا دڵسۆز دەبم بۆ خوداکەم وخودای منیش لەگەڵمدا دڵسۆز دەبێت، جا سوێند بەخوا خودای گەورە سزام نادات، لەخەودا فریشتەیەك هاتە لای و ووتی، نەخێر تۆ خۆت بەدیار دەخەیت، و جوانیەکەت ئاشکرا دەکەیت، وە خێرو چاکەکانت دەپچڕێنیت، و دراوسێکەت ئەزیەت دەدەیت، وە لە پیاوەکەت

(٣١٨) المنامات: رقم (٢٢١)

باخی دەبیت، پاشان هەر پێنج پەنجەکانی لەسەر ڕووی دانا، فریشتەکە ووتی: پێنج بە پێنجە وە ئەگەر تۆ زیادت کردایە ئێمەش بۆتۆمان زیاد دەکرد ، جا شوێنەواری پەنجەکانی لەدەم و چاوی دیاربوو.

نافیع ئەگەر قسەی بکردایە بۆنی میسك لەدەمی ئەهات، پێیان ووت: هەر کاتێك دادەنیشیت بۆنی خۆشت لێ دێت؟ ووتی من نە ئەمڕۆ وە نە دوێنێ بۆنم خۆش نەبووە، بەڵام من لەخەودا پێغەمبەرم بینی ﷺ ئەو لەدەمی مندا قورئانی دەخوێند، جا لەوکاتەوە ئەم بۆنەخۆشە لە دەمی مندا دێت.

مسعدە لە کتێبەکەیدا لە ((الرؤیا) باس دەکات ، لە رەبیعی کوڕی روقاش دەگێڕێتەوە و دەڵێت: دوو پیاو هاتنە لام و لەلام دانیشتن، لە پاشملە غەیبەتێکی پیاوێکیان کرد، جا منیش قسەکانیم پێ تەواو کردن، جا لەدواییدا یەکێکیان هاتەلام و ووتی، لە خەومدا یەکێکی قولە ڕەش هاتە لام بەرازێکی لەتەنیشت بوو هەرگیز گۆشتی لەو قەڵەوترم نەبینیبوو، پێی ووتم: بیخۆ، منیش ووت: گۆشتی بەراز بخۆم؟ جا هەڕەشەی لێکردم، ئینجا گۆشتەکەم خوارد، لەو کاتەوە دەمم گۆڕانی بەسەردا هات، جا تا دوو مانگ بۆنی ناخۆش لە دەمیدا لانەچوو.

عەلائی کوڕی زیاد کاتێکی دیاریکراوی هەبوو بۆ هەڵسانەوە، ئەم شەوە بە خێزانەکەی ووت، من ماوەیەك دەنووم و پشوو دەدەم، ئەگەر ئەو کاتە هات هەڵمسێنن، جا ئەو کارەی نەکرد، جا ووتی لە خەومدا یەکێك هاتە لام و ووتی: ئەی عەلائی کوڕی زیاد هەڵسە لەخەو یادی خوا بکەرەوە خوای گەورەش یادت دەکاتەوە، ئینجا هەندێك مووی لە پێشەوەی سەرم وەرگرت و بردی ئەم مووانە لە پێشەوەی سەرم قیت بوەوە، جا ئەو مووانە لانەچوو تاوەکو مرد، یەحیای کوڕی بسطام دەڵێت: کاتێك شوشتمان ئەو ڕۆژەی مرد ئەو مووانە لە پێشەوەی سەری بە وەستاوی مابوونەوە.

ئيبن ئەبی دونیا لەئەبی حاتەمی ڕازی دەگێڕێتەوە، ئەویش لە محمد کوڕی عـەلی ووتی: ئێمە لە مەککە لە مزگەوتی پیرۆز دانیشتبووین، پیاوێك هەڵسا نیـوەی دەم و چاوەکەی ڕەش و نیوەکەی دیکەی سپی بوو، ئینجا ووتی: ئەی خەڵکینە عیبرەت لە من وەربگرن من جنێوم بەهەردوو شێخەکە (ئەبی بەکرو عومـەر) دەداو پاشملـە زەمـم دەکـردن، جـا شـەوێك خـەوتم و لـە خەومـدا یـەکێك هاتـە لام، دەسـتی بەرزکردەوەو کێشای بە دەم و چاوما، پێی ووتم: ئەی دووژمـنی خـوا، ئـەی گـومڕا ئایە تۆ جنێو بە ئەبوبەکر و عومەر دەدەیت؟ دەمبینن بەم حاڵەتە ماومەتەوە.

قەیرەوانی دەڵێت: شێخێکی پیاوچاك بۆمانی گێڕایەوە و ووتی: ئەبو حسن المطلبي پێش نوێژی مزگەوتی پێغەمبەرﷺ بۆ منی گێڕایەوە، ووتی: لە مەدینە شتێکی سەرسوڕهێنم بینی پیاوێك هەبوو جوێنی بـە ئەبوبـەکرو عومـەر دەدا ڕۆژێـك لـە ڕۆژەکانی پاش نوێژی بەیانی تووشی پیاوێك بوو هـەردوو چـاوی دەرپـەڕیبوو ئـاو دەڕژا بەسەر ڕومەتەکانیدا، ئێمەش پرسیارمان لێکـرد بەسـەرهاتەکەت چـی یـە؟ ووتی: دوێنێ لە خەوما پێغەمبـەرﷺ و عـەلیم بینـی ئەبوبـەکرو عومەریـشی لەگەڵدابوو، ووتیان: ئەی پێغەمبەری خوا، ئا ئەمەیـە ئـەوەی جنێومـان پێـدەداو ئەزیەتمان دەدات ، جا پێغەمبەرﷺ پێی فەرمووم: کـێ فـەرمانی ئـەوەی بـەتۆ داوە ئەی باوکی قەیس؟ پێم ووت: عەلی، ئیشارەتم بۆی کرد، جا عەلی لـێم نزیـك بووەوە، پەنجەی شایەتمان و ناوەڕاستی درێژ کرد و بۆ چـاوەکانی هێنـا، پێـی ووتم: ئەگەر درۆ بکەیت خوا چاوەکانت دەربهێنێت، پەنجەکانی خـستە چـاوەکانمەوە، جـا لەخەو هەڵسام خۆم بەو حاڵەتە بینیەوە ئەو دەگریـاو بـە خـەڵکی ڕادەگەیانـد، وە تۆبەو پەشیمانی خۆی ڕادەگەیاند.

قەیرەوانی دەڵێت: شێخێکی پیاو چاك بۆی گێڕامەوە ووتی: پیـاوێکی تێگەیـشتوو بۆ مـنی گێڕایەوە ووتی: پیاوێك لای ئێمە بووزۆر بـە ڕۆژوو دەبـوو و دیاریـدەکرد، بەڵام ئەو ڕۆژوو شکاندنی دوا دەخست، جا لەخەودا بینـی وەك ئـەوەی دوو کـەس

وەك ئەوەی ڕەش بن قۆلّیان هەلّگرت و جـل و بـەرگی لەتـەنورێکی گەرمکـەربوو بۆئەوەی لەبەری بکات ، ووتی: بـەدوو کەسـەکەم ووت : لەسـەر چـی یـە ئەمـە؟ ووتیان: لەسـەر پێـچەوانەت بـۆ سـونەتی پێغەمبـەری خـوا ﷺ، چـوونکە ئـەو فەرمانی داوە بە پەلە کردنی ڕۆژوو شکاندن وە تۆش دوای دەخەیت، جا وتی: ڕووم ڕەش بوو لەگەلّ بلێسەی ئـاگر، جـا ئـەو دەم و چـاوی خـۆی دادەپۆشـی کەلـەناو خەلّکدا دەڕۆیشت.

سەماکی کوڕی حەرب چاوی لەدەست دابوو جا ئیبراهیم خەلیلی لە خەودا بینـی دەستی بەسەر چاوەکانی هێنا، وە فەرمووی: بڕۆ بۆ سەر ئاوی فـورات، سـێ جـار خۆت لە ئاوەکە هەلّکێشە، جا ئەمەی کردو چاوەکانی چاك بووەوە.

ئیسماعیل ی کوڕی بیلالی حەزرەمی چاوی کوێر ببوو ، لەخەودا هاتنە لای جـا پێیان ووت، بلّیّ یا قریب یا مجیب یـا سمیـع الـدعاء، ئـەی بەخشـشی ومیهرەبـان بەوەی دەیەوێت چاوەکانم بۆ بگەڕێنەوە ، جـا لەیـسی کـوڕی سـەعد ووتـی: مـن بینیومە کوێر بووە پاشان چاك بووەتەوە و بینیوویەتی.

ئیبن ئەبی دونیا دەلّێت: ئافرەتێك لە ئەهلی خێـرو چـاکە بەنەخۆشـی سـك ئێـشە لەسەر جێگا کەوتبوو ، لەخەویدا بینی یەکێك پێی دەلّێت : لا إلـه إلا ألله، ئـاوی کولاّوو شەربەتی گولّ بخۆرەوە ، ئافرەتەکە دەلّێت: جـا خواردمـەوەو خـوای گـەورە ئەوەی ئێش و ژان بوو بردیەوە.

ئیبن جەزار دەلّێت: من چارەسەری پیاوێکی ڕاهاتوو خـوو پێـوەگرم دەکـرد، لـەمن جیا بووەوە و دیار نەما، پاشان بینیمەوە ، پرسیاری حالّەتەکەیم لیّ ی کرد، ووتی: لە خەما مرۆڤێکم بینی لە جل و بەرگێکی ناسکدا خۆی بەسەر گۆچانێك دا دابـوو لەسەرم وەستاو ووتی، تۆ پیاوێکی خوو پێوە گری ((المدمن))؟ ووتم: بەلّیّ، ووتی: مورەبای گولّ بە هەنگوین هەیە، چەند ڕۆژێك بەکارم هێنا و چـاك بوومـەوە، جـا پێم ووت: ئەوە جالینووسە.

ڕووداوەکان لەو بابەتەدا زیاتر لەوەی کە باس کراوە، هەندێك لــە خــەڵکی دەڵــێن: کەوا بنچینەی پزیشکی لە خەونەکاندایە، گومــانی تێدانیــە کــەوا زۆر لــە یاســاو نەریتــەکانی پــشتی بەســتووە بەخــەو بیــنین هــەروەك هەندێکیــشیانی لــەبارەی تاقیکردنەوەیە، وە هەندێکیشیان لەبارەی پێوەرە، و هەندێکیشیان لەبارەی ئیلــهام بەخشینە، ئەوەی دەیەوێت هەڵوەستە لەســەر ئەمــەدا بکــات بــا ســەیری (تــأريخ الأطباء) و (كتاب البستان للقيرواني) بکات.

❋❋❋

(دەربارەی ئەوەی کەوا ڕۆحی ئیماندار لە بەهەشتدایە)

بەڵگەی سەدو دوو: خــوای گــەورە دەفــەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ﴾ (الأعــراف: ٤٠)، واتە: ((بێگومان ئەوانەی بڕوایان بە ئایەت و فەرمانەکانی ئێمە نــەهێناوەو خۆیــان لــە ئاســتیدا بــە گــەورە داناوە ئەوانە دەروازەکانی ئاسمانیان بۆ ناکرێتەوە)). ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا ئیمانداران دەرگای ئاسمانیان بۆ دەکرێتەوە ئــەم کردنەوەیــەش کردنەوەیــە بــۆ ڕۆحەکانیان لە کاتی مردندا هەروەك لە حەدیسەکاندا باسمان کردن، کەوا ئاسمان بــۆ ڕۆحی بڕوادار دەکرێتەوە تاوەکوکۆتایی دێت و دەگاتە نێوان دەســتەکانی قــودرەتی خودای گەورە.

بەڵام کافر دەرگاکانی ئاسمان بۆ ڕۆحەکەی ناکرێتەوە ، دەرگاکانی بەهەشــتیش بــۆ جەستەکەی ناکرێتەوە.

بەڵگەی سەدو سێ: پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((يا بلال ما دخلت الجنة إلا سمعت خشختك بين يدي، فبم ذلك؟))، ووتی: شــەوو ڕۆژێــك ڕانــەبردووەو ئــیلا

دەستنوێژم هەڵگرتووەو دوو ڕكعات نوێژم كـردووە ، فـەرمووی: ((بهمـا))، واتـە: ((بە هەردووكیان)) بەمانای: بە دەست نوێژو دوو ڕەكعات نوێژەكەیەوە دیارە كـەوا پێغەمبەرﷺ گوێی لە دەنگـی خشەخـشی نـەعلی بـیلال بـووە لـە بەهەشـتدا بێگومان ئەمە ڕۆحی بیلالە، ئەگەرنا لاشەكەی نەگوازراوەتەوە بۆ بەهەشت.

بەڵگەی سەدو چوار: حەدیـسـەكان و نیـشانەكان كـەوا لـەبارەی سـەردانی گۆڕستانەكاندا، وە سەلام كردن لەسەر خاوەنەكەی و قسە كردن و گفتوگۆكردنیـان، وە هـەواڵ گەیانـدنیان لـەبارەی زانیـاری بـە سـەردانی كردنیـان، وەڵامدانـەوەی سەلامەكانیان، پێشتر هێمامان بۆ ئەمە كردووە .

بەڵگەی سەدو پێنج: سكاڵا كردنی زۆربەی ڕۆحی مردووەكان بۆخزمـەكانیان و كەسـانی دیكـەیان لـەبارەی كاروبـارێكی زیـان بـەخش، جـا دەبیـنین هـەروەك سكاڵایان كردووە.

بەڵگەی سەدو شەش: ئەگەر هات و ڕۆح بریتـی بێـت لـە نیـشانەیەك لـە نیشانەكانی لاشە یاخود تەنها كرۆك و گەوهـەرێك بـێ ، نـە بەجەسـتەیەك و نـە حاڵێكە تێیدا، وە ووتەیەك هەبووە دەڵێت: ڕۆحەكـە دەرچـوو ڕۆیـشت و هەسـتاوە هات، وە دانیشت و جـوولا، وە هاتـە ژوورەوەو گەڕایـەوە و هـەموو ئـەو ووتانـە نارەوان، چوونكە ئەو سیفەت و خاسیەتانە بەڵگەكان قەدەغـە دەكـات لـە ڕاسـتی نیشانەكان وە بەتاڵ كراوەكان.

بەڵگەی سەدو حەوت: لاشە پێكهاتـەو شـوێنە بـۆ ڕاپەڕانـدنی دەروون، ئەگەر هاتنە چوورەوەی لاشەو دەرچـوونی وە گواسـتنەوەی ڕێڕەوێكـی ڕۆیـشتن بـۆ هاتنە ژوورەوەی پێكهاتەكەی، جا ئەگەرچی دەروون نەشیا یاخود توانای نـەبوو بـۆ هاتنە ژوورەوەو دەرچوون و گواستنەوەو جوولەو وەستان، ئەگەر ئەمە لە گـەورەیی هاتنە ژوورەوەی پێكهاتەی ئادەمیزاد بێت بۆئەم جیهانـەو دەرچـوونی لێـی بـەبێ هاتنە ژوورەوەی لاشەكەی بێت، ئەمەش دیارە پووچ و بێ بنەمایە وە پێویستیشە

وابێت، وە هەریەکێك دەزانێت کەوا دەروون ڕۆحەکەیە ئەوا هاتووەو دەرچووەو گوازراوەتەوە و لاشەکە ڕایدەپەڕێنێت و دەیکاتە شوێنکەوتە بۆی لە هاتن و دەرچووندا، جا بنەڕەتیەکە بۆ ڕۆحەکەیەو شوێنکەوتنەکەش بۆ لاشەکەیە، بەڵام لاشەکە بۆ تەماشاکردنە وە ڕۆحیش بۆ عەقڵ و زانستە.

بەڵگەی سەدو هەشت: ئەگەر دەروون وابوایە هەروەك دەڵێن: ئەو نیشانەیە کەوا ئادەمیزاد هەر کاتێك سەد هەزار دەروون یا زیاتری دەگۆڕی، ئادەمیزادیش لە ڕاستیدا ئادەمیزادێکە بە ڕۆحەکەی و دەروونەکەی نەك بەلاشەکەی، وە ئادەمیزادیش ئەو ئادەمیزادە دەبوو کەوا پێشتر بە ساتێك وە دواییەکەی بە ساتێك نەدەبوو، ئەمەش جۆرێکە لە سەرسامی و دەردی دەروونی، ئەگەر ڕۆح تەنها پەیوەندیەکەی بەلاشە بەڕێوەبردن بێت نەك بە نیشتەجێ بوون و جێگیر بوون و چوونە ناو بێت ئەوا قەدەغە ناکرێت لەوەی پەیوەندی بپچڕێنێت بەو لاشەیە وە پەیوەندی دەکات بە یەکێکی دیکەوە وە ئەمەش بۆ کەسی عاقڵ و ژیر ڕێی تێناچێت و ناکرێت.

بەڵگەی سەدو نۆ: بێگومان هەموو کەسێك سورە لەسەر ئەوەی دەروونی وەصف کراوە بە زانست و بیرۆکەو ڕامان و خۆشەویستی و تووڕەبوون و ڕەزابوون و ڕق هەڵسان و شتی دیکە لەبارەکانی دەروونی، بزانە ئەوەی کەوا باس کراوە ئەوە نیە تەنها نیشانەیەك بێت، لە نیشانەکانی لاشەکەی ویاخود تەنها گەوهەرو کرۆکێك بێت جیابێت لەلاشەکەی نزیکی ئەو نەبێت، وە پێویستی و زەرورەتێك بێت بەوەی کەوا ئەو فام کردن و هەست کردنانە بۆ فەرمانێکە چووبێتە ناو لاشەکەی، هەروەك پێداگیرە بەوەی کەوا ئەگەر ببیستێ و ببینێ و بۆن بکات و تام بکات و هەست بکات و بجولێت و جێگیر بێت جا ئەو کاروبارانە بۆ دامەزراوە زیادکردن و پاڵ خستنێکە بۆ دەروونی خۆی، وە بێگومان کرۆك و گەوهەری دەروونیش ئەوەیە کەوا هەموو ئەوانەی بۆ دامەزراوە.

بەڵگەی سەدو دە: دەروون ئەگەرتەنهاو تەنها بێت و پەیوەندیەکەی بە لاشـە تەنها پەیوەندیەکی بەڕێوەبردن بێت ، وەك پەیوەندی کەشـتیوان بـە کەشـتیەوە وە ووشـترەوانیش بـە ووشـترەکانی بێـت ، ئـەوا دەکرێـت بـەڕێوەبردنی ئەولاشـەیە جێبهێڵێت و کاربکات بە بـەڕێوەبردنی لاشـەیەکی دیکـە هـەروەك کەشـتیەوان و ووشترەوانیش دەتوانن ئەو کارە بکەن، وە لەمەشدا درووست و ڕێپێـدانیش دەبێـت بە گواستنەوەی دەروونـەکان لـە لاشـەیەك بـۆ لاشـەکانی دیکـە ، وە دەوترێـت : دەروون بەلاشەکەیدا یەکانگیربووە جـا قەدەغـەی دەکـات لەسـەر گواسـتنەوەی ، یاخوود ئەو عەشقێکی سرووشتی بۆ لاشەکەی هەیە، تامـەزرۆبوون و پەرۆشـیەکی خودی هەیە بۆبەڕێوەبردنی ئەو لاشەیە جا لەبەر ئەو هۆیە قەدەغـەی گواسـتنەوەی دەکات.

بەڵگەی سەدو یازدە: دەروونی ئادەمیزاد ئەگەر کرۆك و گەوهەرێکی تـاك و تەنها بوایە نەهاتبایە ناو جیهان وە نـە دەرچـوونەکەی، نـە پەیوەنـدی بـە جیهـان هەبوایـە، وە نـە لێـی جیـا بوایـە، وە نـە دەسـتی لێ هەڵـدەگرێت و نـە لـە تەنیشتیەتیشی ، ئەوا پێویستە بیزانێـت کـەوا ئـەو بـەو سـیفەتە بـوونی هەیـە، چوونکە زانیاری ئادەمیزاد بە دەروون و سـیفەتەکانی خـۆی لـە هـەموو زانراوێـك ئاشکرا ترە.

بەڵگەی سەدو دوازدە: بێگومان ئەو لاشەیە بینراوە کەژاوەیـە بـۆ هـەموو خاسیەتەکانی دەروون وە هەسـتکردنی گشتی و بەشـی، وە شـوێنگەیە بـۆ توانـا لەسەر جوولە خۆ ویستەکان، جا پێویستە بار هەڵگربێت بـۆ ئـەو هەسـت کـردن و خاسیەتانە ئەویش لاشەیە ئەوەی تێدا نیشتەجێ یـە ، یـاخود دەبێـت شـوێنەکەی تەنها گەوهەرو کرۆکێك بێت نە چوونە ناوەوەی جیهـان و نـە دەرچـوونەکەش بێـت پێویستەو زەروورەتە بە درۆو ناڕەوا دابنرێت.

بەڵگەی سەدو سێزدە: دەروون ئەگەر بێ بەش بێت لە جەستەی و لایەنگیری ناتوانێت کردارەکان قەدەغە بکات لەسەر بەرکەوتنی شوێنی کارەکە، چوونکە پشتگیرو لایەنگر نی یە ناهێلێت ببێتە بەرکەوتوو بۆ پشتگیری و لایەنگرەکە، وە ئەگەر فەرمانەکە وابێت ئەوا کردارەکەی لەسەر ڕێچکەی داهێنان دەبێت و پێویستی نیە بۆ دەستکەوتنی بەرکەوتن و بەیەك گەیشتن لە نێوان بکەرو لە نێوان شوێنی کردارەکە، ئەگەر یەکێك لە ئێمە توانای هەبێت لەسەر جولاندنی لاشەکان بەبێ ئەوەی بەری کەوێت یاخود بەر شتێك بکەوێت ئەوا بەری دەکەوێت و دەستی لێدەدات، جا بێگومان دەروونیش لەلای ئێوە هەروەك توانای هەبووە لەسەر جولاندنی لاشە بەبێ ئەوەی لەنێوان خۆی و لەنێوان ئەوی دیکەدا بەریەککەوتن هەبێت، هەروەها تواناکەی ڕێگری ناکات لەسەر جولاندنی جەستە جگە لەو بەبێ بەریەککەوتن هەبێت بۆ ئەو وە نە کاتێك بەر یەك دەکەوێت، ئەوەش نارەوایە بە ناچاریش، زانراوە کەوا دەروون هێزی تیانیە لەسەر جولاندن تەنها بە مەرجێك کەوا شوێنی جوولەکە بەر یەك بکەوێت یاخود شتێك بەری بکەوێت ، ئەگەر ووترا: دەگونجێت دەرون کاریگەری هەبێت لەسەر جوولاندنی لاشە تایبەتیەکەی بەبێ مەرجی بەریەك کەوتن، کاریگەریشی هەیە لە جولاندنی جگە لەخۆی وە ستێنراوە لەسەر بەدەست هێنانی بەریەك کەوتن لەنێوان لاشەکە وە لەنێوان جەستەکەیدا ، جا وەڵامەکە: بێگومان کاتێك لاشەکە ڕازی بێت بۆ هەڵس و کەوت و دەسەڵاتی دەروون ئەوا ناوەستێتە سەر بەدەستهێنانی بەریەککەوتن لەنێوان دەروون و لە نێوان لاشەدا ، کەوا لەو حالەتەدا پێویست دەبێت هەروەك لە لاشەکانی دیکەشدا دا هەیە ، چوونکە لاشەکان یەکسانن لە قبوولکردنی جوولەدا.

بەڵگەی سەدو چواردە: کەسایەتیە بیرمەندو ژیرەکان هەموویان یەکدەنگن لەسەر ئەوەی کەوا ئادەمیزاد ئەو زیندەوەرە قسەکەرە نان خۆرە خەوتووە هەستیارە جولێنەرە بە ویست و ئیرادەیەیە ، وە ئەو خاسیەتانەش دوو جۆرن : خاسیەتێك بۆ

لاشەکەیەتی ، وە خاسیەتێکیش بۆ ڕۆح و دەروونە قسە کەرەکەیە ، جا ئەگەر ڕۆح ئەو گەوهەرو کڕۆکە تەنیایەبێت نەیێتە ناو ئەو جیهانە و نەلێشی دەربچێت وە نەپێی بگات و نە لێشی جیابێتەوە، ئەوا ئادەمیزادیش نەدەچێتە جیهان و نە لێشی دەچێتە دەرەوە وە نە پەیوەندی پێوە دەکات و نە لێشی جیا دەبێتەوە، وە یاخود هەندێکی لەو جیهانەدا بێت و هەندێکی دیکەی نەچێتە ناو جیهان و نەلێشی بچێتە دەرەوە، وە هەموو بیرمەندێك دەزانێت وە بەناچاریش کە ئەمە نارەواو قسەی بێ مانایە، بێگومان ئادەمیزاد بە گشتی لاشەو ڕۆحەکەی چوتە ناو جیهانەکە، وە ئەمەش لە نارەواییدا هاوشێوەی ئەو ووتەیەیە کە دەڵێت: کەوا دەروونەکەی کۆنەو درووستکراو نیە، جا وایان داناو کەوا نیوەی ئادەمیزاددرووستکراوەو نیوەکەی دیکەشی درووستکراو نیە.

بەڵگە سەدو یازدە بێگومان هەر بیرمەندو عاقلێك ئەگەر پێیانی ووت: ئادەمیزاد چی یە؟ ئەوا هێما دەکات بۆ ئەو شێوەی لەش و ئەوەی لەسەری دامەزراوە، فەرمانێکی بەبیر دا نایەت جیاوازو پێچەوانە بێت بۆی تەنها نە لەو بوونەوەرەو نە لە دەرەوەی دابێت وە زانیاریش بۆ ئەمە پێویستیە کە نە گومان و نە دوودڵیش قبوڵ ناکات.

بەڵگەی سەدو شازدە کەوا بیرمەندو ژیرەکانی هەردوو جیهان دادوەرن بەوەی ووتارەکە ڕووبەڕووی دەبێتەوە بۆ ئەو لاشەیەو ئەوەی تێیدا دامەزراوە تێیدا نیشتەجێ یە، هەروەها پیا هەڵدان و زەم کردن و چاکەو سزاو هاندان بۆ حەزو ئارەزووەوە وە مەترسی ترساندن، ئەگەر پیاوێك ووتی: پێسپێردراو نوێنەرەکەو پیاهەڵدانەکەو زەمکراوەکەو قەدەغەکراوەکەو بێژەرەکەو ئاقڵ و زیرەکە تەنها گەوهەرو کڕۆکێکە نە لەو بوونەوەرەدایە وە نە لەدەرەوەی بوونەوەرەکەدایە، وە نە پەیوەندی پێوەیە هەیە، و نە لێشی جیا دەبێتەوە، ئەوا ئاقڵ و بیرمەندەکان بە ئەقڵ و فامی پێدەکەنن وە تەنگی پێ هەڵدەچنن لەسەر درۆکردنەکەی، ئەوەی

بینیت لەســەرەتای دەســت پێــشخەری و ڕاشــكاویەكانی زیــرو بیرمەنــدان بــە درۆ خستنەوەی و مایە پووچی ئەوان ئەو ساخبوونەوەو ئاشكرا كردنەش لەسەر بەڵگەی بــوونی ئاشــكراكان لەســەر تەندروســتی هــەبوونی شــتی مــەحاڵ و نــەگونجاو وە سەركەوتن و هاوكاریش لە خواوەیە.

(لە بارەی وەڵامدانەوە بۆ بەڵگە هێنانی ناكۆك و دژكارەكان)

ئەگەر وتیان، لە ڕاستیدا باسی بەڵگــەكانتان كــرد كــە هێمــاو ئاماژەیــە لەســەر لاشەكەی و پاراستن و پشتگیریەكەی، وەڵامتان چی یە بۆ بەڵگە هێنانەوەی نــاكۆك و دژكارەكان بۆ ئێوە لەم بارەیەوە؟ جا ئەوان بە چ ڕوویەك بەڵگە دەهێننەوە:

یەكەم: یەك دەنگی زاناو بیرمەندان لەبارەی وتەكانیان: ڕۆح و جەســتەو دەروون و جەستە، ئەو بەشتێك دایدەنێن جگە لە جەستە جا ئەگەر جەستە بێت ناوا بۆ ئــەو وتەیە هیچ واتایەك نابێت.

دووەم: ئەمەش بەهێزترینیانە كەوا بیانووی پێ دەهێننەوە: لە ڕاســتیدا زانــراوو ئاشكرایە كەوا لەناو بونەوەراندا شتێك نیە جگە لەوەی شیاوە بۆ دابەشكردن، وەك خاڵێك و گەوهەرێكی بێ هاوتا، بەڵكو ئەمە واجبێكی بوونەوەرە[319] جا واجــب و پێویــستە كەوا زانیاری بەو شتە دەبێت شیاوی دابەش بوون نەبێت، پێویــستە ئەوەی باسكراو دەبێت لەم زانستە دا وە بریتی یە لە شوێنــەكەی خۆی كە ئەمــەش شــیاوی دابەشبوون نیە، ئەمەش دەروونە، جا ئەگەر جەستە بوایە ئــەوا گونجــاو دەبــوو بــۆ دابەش بوون، وە ئەو بەڵگەش دەسەلمێندرێت لەسەر ڕوویەكی دیكە.

---

(٣١٩) سەیری : تفسير القرطبي: ٧/٢٢٤ بكە .

سێ یەم: لە ڕاستیدا وێنەو نیگاری ژیری و بیرکردنەوەیەکی تەواو بێ گوومان ڕووت و تەنهایە، تەنهایی و بێ لایەنیەکەش یاخود بە هۆکاری لێ وەرگرتن دەبێت یاخود بەهۆی وەرگرتنەوەکەیە، و یەکەمیش بەتاڵ و پووچە ، لەبەر ئەوەی ئەو وێنانە لە ڕاستیدا کەسایەتیە باسکراوەکان وەرگیراوە بە کەل و پەلێکی جیاوازو بارودۆخێکی دیاریکراو، وە سەلمێندراوە کەوا بێ لایەنی و تەنهاییەکەی لە ڕاستیدا بەهۆی لێ وەرگرتنیەتی و هێزی عەقڵ و بیرکردنەوەکەش ناونراوە بە دەروون.

چوارەم: هێزی ژیرو کارامەیی کاریگەری دەبێت لەسەر کردەوەکانی بێ سنوور، ئەمەش لەسەر هەستدارەکان و بێ کۆتاییەکان بەهێز دەکات، هێزی جەستەییش کاریگەری نابێت لەسەر کردەوە بێ کۆتاییەکان ، چوونکە هێزی جەستەیی دابەش دەبێت بەدابەش بوونی شوێنگەکەی ، جا ئەوەی کاریگەری لەسەر هەندێکیان دەبێت پێویستە کەمتر بێت لەوەی کاریگەری لەسەر هەمووی دەبێت ، ئەوەیشی کاریگەری لەسەر هەمووی دەبێت زیاد دەبێت لەسەر ئەوەی کاریگەری لەسەر هەندێکیان هەیە بە چەند جارەی کۆتاییەکان، وە زیادەش لەسەر کۆتاییەکە بەئەوپەڕی ئەو پەڕی یەکەیە.

پێنجەم: هێزی ژیری و کارامەییش ئەگەر حاڵەتێك بێت لە ئەندامێکی جەستەی ئەوا پێویست دەبوو کەوا هێزی ژیری و ئەقڵی هەمیشە هەستیار بێت بۆ ئەو ئەندامە یاخود هەستیارێکی نەگونجاو بێت بۆی بەتەواوەتی، و هەردووکیانیش بەتاڵ و نارەوان، چوونکە درك پێکردنی هێزی ژیری بۆ ئەو ئەندامە ئەگەر بوونەکەی چاودێر بێت جا ئەمە مەحاڵەو نەشیاوە، ئەگەر وێنەیەکی یەکسان بێت بۆ بوونەکەی ئەمەش دەبێتە حاڵەتێك لە هێزی ژیریداگۆڕراوە بۆ ئەو ئەندامە پێویستە هەردوو وێنە هاوشێوەکە کۆبێتەوە وە ئەمەش مەحاڵە.

شەشەم: هەموو کەسێك هەست بەخۆی دەکات ، وە هەست کردن بە شت بریتی یە لە ئامادەبوونی ماهیەت و مەبەستی دڵنیاییە لەلای کەسی زاناو بیرمەند، جا ئەگەر خۆمان ناسی، جا ئەمەش یان دەبێت لە پێناوی ئامادەبوونی ناودارەکانمان بێت، یاخوود لە پێناوی وێنەیەکی یەکسان بۆ ناودارانمان لەناو ناودارەکانماندا، وە بەشی دووەم بەتاڵە وە ئەگەر نا دەبێت هەردوو نموونەکە کۆببنەوە، جا سەلمێندراوە کەوا هیچ مانایەك بۆ زانستەکەمان نیە لە خودی خۆمان تەنها ئامادەبوونی خودی خۆمان نەبێت.

حەوتەم: ئەوەی ئەبو بەرکان بەغدادی بیانووی بۆ دەهێنێتەوە وە ئەوەی وەك ئەوە بەتاڵی دەکاتەوە جا دەڵێت: گومان نەکەین کەوا هەریەکێك لە ئێمە بتوانێت خەیاڵ بکات بە دەریایەك لە جیوەو چیایەك لە مرواری، خەیاڵ کردنی چەندەها رۆژو مانگ، جا ئەو نیگارە خەیاڵیانە نەبوو و بێبەش نابێت لەبەر ئەوەی هێزی خەیاڵ کردن ئاماژە دەکات بۆ ئەو نیگەرانە وە نێوان هەر نیگارو وێنەیەك لەگەڵ یەکێکی دیکە جیادەکاتەوە، لە ڕاستیدا کاریگەری بوونی ئەو خەیاڵکردنە ئەوا دەبێتە بینەرێکی هەستیار، دیارو ئاشکراشە کەوا پوخت و بێ خەوشی و پاکی و سادەیی ئەمە ناسەلمێنیت، ئێمە بە پێویستی دەزانین کەوا ئەو وێنانە لەبەر چاواندا دیارنیە، جا سەلمێنراوە کەوا لەبیرو زەینەکاندا بوونی هەیە، جا دەڵێن: شوێنی ئەو وێنەیە یاخود جەستە بێت یاخود بارو جۆرێکە لە جەستە، یاخود نە جەستەیە وە نەبارێکە لە جەستە، وە دووبەشی یەکەم بەتاڵو نارەوان چوونکە وێنەی دەریاو چیا وێنەیەکی مەزنە و مێشك و دڵیش جەستەیەکی بچووکە، وە کارتێکردنی گەورە لە بچووکدا مەحاڵە، جا سەڵمینراوە کەوا شوێنی ئەو وێنە خەیاڵیە نەلە جەستە دایە وە نە لە قەبارەشدایە.

هەشتەم: ئەگەر هێزی ژیری و کارامەیی قەبارەی لاوازو بێهێز بوو لە کاتی پیریدا هەمیشەیی یەو بێ هۆ نیە.

نۆیەم: لەڕاستیدا هێزی ژیری دەوڵەمەند لە کردارەکانیدا بۆ لاشـە، دەوڵەمەنـدیش نەدەبوو لە کارەکەیدا بۆ جەسـتە دەبێـت دەوڵەمەنـد بێـت لـە خـودی خۆیـدا بـۆ جەستە، ئاگاداری یەکەم: کەوا هێزی ژیری هەست بە خۆی دەکـات وە مەحاڵیـشە کەوا لەنێوان خۆی و لەنێوانی ئەودا ئەندامێکی ناوەندی بەدەست بهێنێت، وە درك بە هەستیاری خۆی دەکات، ئەم هەست بە خۆکردنەش بە ئەندام و کەرەسـتە نیـە، هەروەها ئەو هەست کردنەش بە جەستە کەوا ئەو ئەندامەکەیەتی و لە نێوان ئـەوو لە نێوان ئەندامەکەی ئەندامێکی دیکە نیە، وە ئاگاداری دووەم لە دوو ڕووەوەیە:

یەکەمیان: هێزی قەبارەی وەك بینین و بیستن و خەیاڵکردن و داڵغـە لێـدان ئەگـەر هات و قەبارەی بێـت ئـەو هەسـت کردنـی خۆیـەتی کارەکـەی پێناکرێـت، و درك پێکردنەکەشی لەبەر ئەوەی هەست کردنە بۆ خاوەنەکـەیان وە درك پێکـدرنی ئـەو جەستانەش بۆ بارهەڵگرە، ئەگەرچی هێزی ژیری قەبارەیی پۆزشی هێنابێتەوە لـەو سێ کاروبارەدا.

دووەمیان: کەوا چاوگەی کردارەکەش دەروونە، ئەگەرچی دەروونیش پەیوەست بووە لە وەستان و دامەزراندنی و بوونی بەجەسـتە ئـەم کردارانـەش بەدەسـت ناهێنێـت تەنها بە بەشداری کردنی جەستە نەبێت ، وە کاتێـك سـەلمێنرا کـەوا هـەر وانیـە، سەلمێنراوە کەوا هێزی ژیری دەوڵەمەندە بۆ جەستە.

دەیـەم: هێـزی جەسـتەیی و قـەبارەی مانـدوو و شـەکەت دەبێـت بـە زۆربـوونی کردارەکـان، وە کاریگـەر نابێـت لەسـەر هێـز لـەدوای بـێ هێـزی و لاوازبوونـدا، هۆکارەکەشی دیارو ئاشکرایە، جا هێزی قەبارەی بەهۆی شارەزایی لە کردارەکانـدا کەرەستەکەی تووشی هەڵوەشانەوەو ووشك بوون دەبێت و ئەمەش لاوازی پێویـست دەکات، بـەڵام هێـزی ژیـری ئـەوا لاواز نابێـت بـەهۆی زۆربـوونی کردارەکـان، وە کاریگەرو بەهێز دەبێت لەسـەرهێز لـەدوای لاوازیـدا جـا پێویـست دەکـات کـەوا قەبارەی نەبێت.

یازدەیەم: ئێمە کاتێك دادوەریان کرد بەوەی کەوا ڕەشی دژ کارە بە سپێتی پێویستە لە فکرو زەیندا ماهیەتی ڕەشی و سپێتی دەستکەوێت، کارە ئاشکراکەشی دادوەرە بەوەی کۆبوونەوەی ڕەش و سپی و گەرمی و ساردی لە جەستەکاندا شتێکی مەحاڵە، جا کاتێك ئەو کۆبوونەوەیە بەدەست هات لە هێزی کارامەییدا پێویست بەهێزێکی قەبارەیی و لاشەیی نابێت.

دوازدەیەم: ئەگەر شوێنی هەستکردەکان جەستە بێت، هەموو جەستەیەکیش دابەشکراوە مەحاڵیش نیە، قەدەغە نابێت کەوا بەهەندێك بەشەکانی جەستە زانست بە شت پەیدا بکات وە بەهەندێکی دیکە نەزانین، لەو کاتەدا نادەمیزاد لەیەك حاڵەتدا زانیارو بیرمەندە بە شتێك و نەزانیشە بە شتێکی دیکە.

سێزدەیەم: توخمی جەستەیی و قەبارەیی ئەگەر نەخش و نیگاری تایبەتی بەدەست هێنا، جا بوونی ئەو نەخش و نیگارانە تێیدا قەدەغە دەکات لە بەدەست هێنانی نەخشی دیکە، بەڵام نەخش و نیگاری ژیری و کارامەیی بە دژ کارو پێچەوانەیە لە مەدا، لەبەر ئەوەی دەروونەکان ئەگەر بەتاڵ و چۆڵ بێت لە گشت زانست و هەست کردنەکان، ئەوە فێربوونی لەسەر قورس دەبێت، جا ئەگەر شتێك فێر بوویت ئەوا بەدەست هێنانی ئەو زانستانە ديارو ئاشکرا دەبێت لەسەر ئاسانی ئەوی دیکە، نەخشەو نیگاری قەبارەی جیا جیایەو دژکارە، وە نەخش و نیگاری ژیری و کارامەییش هاریکارو پشتگیرو یارمەتیدەرە.

چواردەیەم: دەروونیش ئەگەر جەستە بوایە ئەوا دەبوو، نێوان ویستی بەندەکە لە جوڵاندنی پێیەکەی وە نێوان جوڵاندنی خودی خۆی ماوەیەکیشە بەسەر توانای جوولەی جەستەو قورساییەکەی جا لەبەر ئەوەی دەروون جولێنەرە بۆ جەستەکە وە چاککراویشە بۆ جوڵاندنەکەی، جا ئەگەر جولێنەر بۆ پێیەکە جەستە بوایە، ئەو کاتە لەو ئەندامانە بەدەستی دەهێنا یاخود بۆی دەهات، ئەگەر بۆی بهاتایە ئەوا بێگومان پێویستی بە ماوە دەبوو، ئەگەر تێیدا بەدەستی هاتبایە ئێمە ئەگەر ئەم

ئەندامەمان بڕی کەوا جوولەی پێدەکردنەوا لە ئەندامەکە شتێکی جولێنەر نەدەمایەوە جا ئەگەر ئەو جولێنەرە تێیدا دەستی کەوتبایە ئەوا شتێك دەمایەوە لەو ئەندامەدا.

پازدەیەم: ئەگەر دەروونیش جەستە بوایە ئەوا دابەش دەبوو، بۆ درووستی کردنەوەی ئەوا هەندێکی دەزانێت هەروەك هەمووی دەزانێت، جا ئادەمیزاد وای لێدەدات بەهەندێك شتی لەدەوری خۆی زانیارو تێگەیشتوو بوایە وە لەهەندێکی دیکەشدا نەزان و بێ ئاگابوایە ، ئەمەش مەحاڵە.

شازدەیەم: ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا پێویست دەبوو کە لاشە بارقورسی بکردایە بە چوونە ناویەوە لەبەر ئەوەی کاروباری جەستەیەکی بەتاڵ ئەگەر بە شتێك پڕبوو وەك دەفرو جەوەندەیەکی بەتاڵ وایە، کارو فەرمانەکەش بەپێچەوانەیە، وە لاشەش لەهەموو کاتێك سووکترە ئەگەر هاتوو دەروونی تێدابێت، وە لەهەموو کاتێکیش قورسترە کاتێك دەروون لێی جیابۆتەوە.

حەڤدەیەم: ئەگەر دەروون ئەم جەستەیە بوایە ئەوا لەسەر خاسیەتی گشت جەستەکان دەبوو کەوا هیچ شتێکی لێ بەتاڵ ناکاتەوە لە سووکی و قورسی و گەرمی و ساردی و نەرمی و زبرو ڕەقی و ڕەشی و سپی و زۆری دیکە لە سیفەتی جەستەکان و جۆرەکانی، وە زانراوە کەوا چۆنیەتیە دەروونیەکان کەوا بریتیە لە کارە چاکەکان و کارە ڕیسواییەکان ئەو چۆنایەتیانەش جەستەیی و قەبارەیی نین جا دەروونیش جەستە نیە.

هەژدەیەم: دەروون ئەگەر جەستە بوایە ئەوا واجب دەبوو کەوا بکەوێتە ژێرهەموو هەستیارەکان یاخود لەژێر هەستێك یان دوو هەست یان زیاتر دەبوو، جا ئێمە جەستەکان وا دەبینین هەروەها تێیدایە درك دەکات بە گشت هەستدارەکان، وە تێیدایە درك ددکات بە زۆربەیان، وە تێیدایە درك دەکات بە یەك هەست یا دوو هەیت، وە دەروونیش بێ تاوان و دوورە لەو هەموو شتانە، ئەم بیانووەش کەوا

جەهمیەکان لەسەر کۆمەڵێك لە مولحیدەکان بیانووی پێدەهێننەوە لەو کاتەی ئینکاری خودای پاك و بێگەردیان کردو وتیان: ئەگەر بوونی هەبوایە ئەوا پێویست بوو درکی بکردایە بە هەستێك لە هەستەکان جا بە دەروون بەرهەڵستکاریانکرد.

نۆزدەیەم: ئەگەر دەروون جەستەیە بوایە ئەوا خاوەنی درێژی و پانی و قووڵی و ڕوو و شێوەی دەبوو، وەئەو کەرەستەو کەل و پەل و دووریانە هەڵناستێك تەنها بە ماددەیەك و شوێنێك نەبێت جا ئەگەر ماددەو شوێنەکەی دەروون بێت ئەوا پێویست دەبوو هەردوو دەروونەکە کۆبێتەوە و ئەگەر دەروونیش نەبێت ئەوا دەروون پێکهاتووە لە لاشەو وێنە وە ئەمەش لە جەستەیەك پێك هاتووە لە لاشەو وێنەدایە، جا ئەو کاتە ئادەمیزاد دەبوە دوو ئادەمیزاد.

بیست: لە ڕاستیدا لە تایبەتمەندی جەستەدا کەوا قبووڵی کەرت بوون و پارچە پارچە کردن بکات وە پارچەی بچووکیش تێیدا وەك گەورەکە نیە، ئەگەر ڕازی بێت بە کەرت بوون جا هەر پارچەیەك لێی ئەگەر دەروونێك بێت ئەوا پێویست دەبوو بۆ ئادەمیزاد دەروونی زۆری هەبوایە نەك تەنها یەك دەروون، ئەگەر دەروونیش نەبێت ئەوا ئەو هەمووە دەروون نیە، هەروەك ئەگەر بەشێکی ئاوەکە ئاو نەبێت ئەوا گشتیەکەی ئاو نابێت.

بیست و یەك: بێگومان جەستە پێویستی بە پشتگیری و سەرپەرشتیارو چاودێری و مانەوەکەی هەیە بۆ دەروون لەبەر ئەوە بەرەو نەمان و پوکانەوە دەچێت کاتێك لێی جیادەبێتەوە جا ئەگەر جەستە بوایە ئەوا پێویستی بە دەروونێکی دیکە دەبوو هەتا دوایی، وە فەرمانەکە بە زنجیرە دەڕۆیشت، ئەوەش مەحاڵە لە ڕاستیدا ئەگەر دەروونەکە جەستە بوایە.

بیست و دوو: ئەگەر جەستە بوایە ئەوا پەیوەندی بە جەستەوە دەبوو ئەگەر لەسەر ڕێگای خۆتێخستن بوایە ناچار دەبوو بچێتە ناو جەستەکان، ئەگەر لەسەر ڕێگای

پێوەنووسان و دراوسێیەتی بوایە ئەوا ئادەمیزادێك دەبوو دوو جەستەی بەیەكەوە نووساوو یەكێكیان دەیبینی و ئەوی دیكەیان نەی دەبینی.

جا ئەمە هەمووی ئەو ڕوونكردنەوەیەیە كەوا ئەو كۆمەڵە ناڕەوایە لە گومڕاكان و ڕیسواكەران و بێزراوان هێناویانە، وە ئێمەش لەبارەی ئەوەوە وەڵامی هەموویان وەرز بە وەرز دەدەینەوە.

❊❊❊

(لەبارەی وەڵامدانەوە لەسەر گومانی دووەم)

بەڵام گومانی دووەم بریتی یە لە بەهێزترین گومانیان كەوا پێی دەگەن، بەسەریدا بەرزدەكەونەوە، وە ئەوەش دامەزراوە لەسەر چوار پێشەكی:

یەكەم: لەهەبووندا قەبوڵی دابەشكردن نیە بە ڕوویەك لە ڕووەكان.

دووەم: ئەو دەشێت زانیاری پێی هەبێت.

سێ یەم: زانیاریەكەی پێیەتی دابەش ناكرێت.

چوارەم: پێویستە هەروەها ببێتە شوێنی زانیاریەكە ، ئەگەر جەستە نەبوایە ئەوا دابەش دەبوو، لەو بارەیە بیرمەندو زانایان ناكۆكی و جیاوازیان هەیە دەڵێن: بەڵگەكیان نەهێناوەتەوە لەسەر ئەوەی كە لەبونەوەردا دابەش كردنی هەستی تێدا دابەش ناكرێت وە نە خەیاڵیش بەڵكو داواكان بەدەستی ئێوەیە، ئەمەش ڕاستی تێدانیە، لەڕاستیدا سەلماندوویانە لە واجبی بونەوەردا ئەوەیە بەگوێرەی ڕەسەنایەتیان بەتاڵە لەلای گشت بیرمەندو زانایان لەئەهلی وەڕس و بێزارەكان وە كەسانی دیكە لەوانە ئینكاری ماهیەتی خودای گەورەو سیفاتەكانی دەكەن.

دەڵێن: ئەو خاڵەی كەوا پێی ڕووندەكەنەوە ئەوا لە ئاشكراترین و دیارترین ناڕەوای بەڵگەتانە لەبەر ئەوەی دەروون دابەش ناكرێت، ئەمەش حاڵەتێكە لە

جەستەیەکی دابەشکراو دایە، لە ڕاستیدا ڕزگاری بووە لـە دابەشـکراودا کـەوا لـە دابەشکراودا نیە ، پاشـان سـەلمێنراوی گەوهـەرە پـاك و بـێ هاوتایەکـە کۆمەڵـە قسەکەرەکانن، ناکۆکیتان لەگەڵدا دەکەن لەو بنچینەیەدا، وە دەڵێن: گەووهەرەکـە لە جەستەدا تواوەتەوە، بەڵکو ئـەو لـەو پێکهـاتووە، وە ناکرێـت و مـومکین نیـە بەڵگەکەتان تەواو بکرێت تەنها بە دوور خستنەوەی گەوهەرو کرۆکە بێهاوتاکە، جا ئەگەر ووتان: خاڵەکە بریتی یـە لـە کۆتـایی هێڵەکـە وە لەناوچـوونی وونبـوونی، ئەمەش فەرمانێکی هیچ لەبارنەبوونە، ڕوونبونەوەکەتان پێ بەتاڵ دەبێـت، ئەگـەر فەرمانێکی هـەبوون بوایـە ئـەوا لەدابـەش بوونـدا ڕزگـاری دەبـوو جـا بەڵگەکـە لەهەردوو هەڵسەنگاندن و پێشبینیەکە بەتاڵە.

هەروەها دەڵێن: بۆچی زانست نابێتە حاڵەتێك لە شوێنەکەیدا، نەك لەسەر ڕووی جۆرەکەو کارلێکردنەکە جا ئەگەر خستنە جێی هەر شتێك لە شوێنەکەی دابێت بە گوێرەی خۆی، خستنە جێی گیانلەبەر لە ماڵدا جۆرێکەو خستنە جـێ نیـشانەکەش لە جەستەدا جۆرێکە، وە خستنە جێی هێلێیش لە پەرتوکـدا جۆرێکـە وە خـستنە جێی ڕۆنیش لە کونجیدا جۆرێکە، وە خستنە جێی جەستەش لە نیشانەدا جۆرێکـە، وە خستنە جێی ڕۆحیش لە لاشەدا جۆرێکە وە خستنە جێی زانیـاری و زانـستەکان لە دەرووندا جۆرێکی دیکەیە.

ووتیان: هەروەها یەکگرتنیش بە ئەنجام گەیشتووە، جا ئەگەر گەوهـەرو کـرۆك بوایە ئەوا گەوهەرێکی بێ هاوتا کە دەسـەلمێنراو بەڵگەکـەتان بـەتاڵ و بـێ سـوو دەبوو لەبەر ئەوەی تەواو ناکرێت و تـەنها بـە دوور خـستنەوەی، ئەگـەر نیـشانەو ئەندامێك بێت ئەوا پێویستە شوێنی بۆی هەبێت، شوێنەکەی ئەگەر دابەشـکرابوو، ئەوا دەگونجا بە هەسـتانی دابەشـنەکراوێك بـە دابەشـکراوێك ئەمـەش گەوهـەرو کرۆکەکەیە بەڵگەکەش بێ کەڵك بوو، جا ئەگەر ووتان، یەکگرتن کارو فەرمانێکی نەبوونیە لە دەرەوە هیچ بونێکی نییە، ئەمەش کـەوا بەڵگـەتان پـێ هێناودتـەوە،

بونێکه دابەش ناکرێت وە هەمووش کاروفـەرمانێکی نەبوونیـە لـە دەرەوەدا هـیچ بونێکی نیە ، جا لەبەر ئەوەی واجبی بونەوەرەکە کەوا سـەلماندووتانە فـەرمانێکی نەبوونی و هیچە، بەڵکو بونەوەرەکە ئەستەمە.

ووتیان: هێزی خەیاڵی و بیرکردنەوەی جەستەییە لەلای پێشەواکەتان ئـیبن سـینا جا پێویست دەکات تووشی بەش بەش و پارچە پارچە بێـت، وە ئەمـەش مەحاڵـە چوونکە ئەگەر دابەشکرا ئەوا هەر یەکێك لە پارچەکان ئەگەر وەك ئـەو بێـت ئـەوا بەشێکی یەکسان دەبێت بۆ هەمووان ئەگەر وەك ئەویش نـەبێت ئـەوا نابێتـە ئـەو بەشانە.

وە دیسان خەیاڵ مانای نیە تەنها ئەوە ببێتە هاورێ و ئەوەش ببێتە دوژمـن وە ئەمەش قەبوڵی دابەش بوون ناکرێت.

ووتیان: لە راستیدا بوونەوەر لەلای ئێوە فەرمانێکی زیادەیە لەسـەر ناوەرۆکـەکان، جا ئەگەر پێویستی دابەش بوونی حاڵەکەیە بۆ دابەش بوونی شـوێنەکەی پێویـست دەکات دابەش کردنی ئـەو بوونـەوەرە بـە دابـەش بـوونی شـوێنەکەی بێـت، ئـەم دیمەنەش پێویست ناکات و ناگونجێت لە دانانی بوونی شتێك جگـە لـە نـاوەڕۆك و مەبەستەکەی.

ووتیان: دیسان سرووشتی ژماردنەکان مەبەستی جیاوازی تێدایە، جا تێگەیـشتن لە بوونی دە دەییەکان یەك تێگەیشتن و یەك مەبەستی تێدایـە، ئـەو مەبەسـتەش یاخوود تووش بووە بۆ هەر یەکێك لەو یەکەیی یانە، ئەمەش ئەستەمە، یاخود ئەو دابەشکراوە بە دابەش بوونێکی ئەو یەکەییانـە، وە ئەمـەش ئەسـتەمە، چـوونکە تێگەیشتن لە بوونی دەدەیی یەکە قەبوڵی دابەش کردن نیە، بەڵی دەیەکـە قـەبوڵی دابەش کردن دەبێت نەك دەیی یەکان.

ووتیان: هەروەها چۆنایەتیەکان کەوا پەیوەندیان بە چـەندیەکان و برەکـان هەیـە وەك خڕبـوون ونیگارەکـان وە نموونـەی ئەوانـە لـەلای فەیلەسـوفەکان نیـشانەو

رووداوێکه بوونی هەیه لە شـێوەو وێکـچوونی خڕبوونەکـه ئەگـەر پێـشهات بێـت یاخود دەبێت بە تەواوی وەستاوو دامەزراو بێت وە یاخوود دەبێت بە هەمووی یەك لە بەشەکان بێـت، وە ئەمـەش ئەسـتەمە، وە یـاخود ئـەو پێـشهاتە یـاخود ئـەو نیشانەیە دابەش بکرێت بە دابەش بوونی بەشەکان، وە هەڵبسێت بەهەموو بەشـێك لەبەشەکانی هێڵەکە کە بەشێك لە بەشەکانی ئەو پێشهاتەو نیشانەیە، وە ئەمـەش ئەستەمە، لەبەر ئەوەی بەشەکەی ئەگەر خڕ بێت دەشێت بەشی دائیرەکـه بازنـەیی بێت، ئەگەر خڕیش نەبێت جا لـەکاتی کۆبوونـەوەی بەشـەکان ئەگـەر فـەرمانێکی زیادە ڕوونەدات پێویست دەکات خڕیەکە بە ئەنجام نەگات، وە ئەگـەر فـەرمانێکی زیادە ڕوویدا، ئەوە دابەشکراوەکە بووە، دابەشکردنە گەڕاوەتەوە، وە ئەگەر دابـەش نەکرا ئەوا حاڵەتەکە دابەش نیە، وە شوێنەکەی دابەش کراوە..

ووتم: ئەمەش بۆ ئەوان گرنگی و بایەخی نیە، جا ئەمەش بۆ ئەوانە کاتێك دەڵـێن: وا: دابەش دەبێت بە دابەش بوونی شوێنەکەی بە گوێرەی ئەو وەك هـەموو نیـشانە وەستاوەکان کەوا بەرەو ڕووی دەبێتەوە لە سـپێتی و ڕەشێتی، بەڵام ئـەوەی دابـەش نابێـت وەك درێـژی جـا مـەرجی بەدەسـت هێنـانی کۆبوونـەوەی بەشـەکانە، وە پەیوەندیش لەسەر مەرجەکە نەبوون و نەمانە بە نەمان و لابردنەکەی.

پشت بەستن لە بێ کەڵك و بەتاڵکردنی ئەو گومانـە لەسـەر ئـەوەی کـەوا زانـست بەشێوەیەکی گۆڕاو نیە لە دەروونـدا، وە بەڵکو ئەوە ڕێژەیەکە وە زیادەخـستنێکە لە نێوان زانیاری و زانـراودا، هـەروەك لـەبارەی بینینـدا دەڵـێین: بەهەسـت و سـۆزو کارتێکردنی وێنەیەکی یەکسان نی یە بۆ بینەرلـە هێـزی بینـایی چـاودا ، بـەڵکو ئەمە ڕێژەیەکە و زیادە خستنە سەرێکە لەنێوان هێزی بینایی و بینراودا.

زۆربـەی ئەوانـەی گومانیـان لا درووسـت بـووە کـەوا هێناویانـە لـەو وەرزەدا دامەزراوە لەسەر کارتێکردنی وێنەیەکی دیارو زانراودا لە هێزێکی زانین دا، پاشـان

دایانمەزراندووە لەسەر ئەمەدا کەوا دابەش بوون و کەرت بوون لە دابەش بووندا دابەش و کەرت ناکرێت مەحاڵ و ئەستەمە.

هەمیسان ئەگەر ئێمە ئەوەمان لە ئێوە وەرگرت ئەوا لەدیارترین بەڵگەیە لەسەر بێسوودی ووتەکەتان، چوونکە ئەو وێنەیە ئەگەر حاڵەتێك بێت لە ناوەڕۆك و گەوهەری دەرونێکی قسەکەر، ئەمە وێنەی بەشێکی بچووکە کە هەموو نیشانە گۆڕاوەکان لەو دەروونە بەشە بچووکە دا بەراوردی دەکات، ئەگەر وای دابنێین ئەو وێنانە لەگەڵ تەواوی ئەو پاشکۆیانە بێت ئەوا وێنەیەکی پاك و بێ هاوتا نابێت، بەڵکو بەراورد کراوە بە پاشکۆکان و نیشانەکان وە ئەمەش گشتی قەدەغە دەکات.

جا ئەگەر ووتتان: مەبەست لە بارودۆخ و بوونیەکەی بە تێکڕاییە ، ئێمە ئەگەر ئەو پاشکۆو پاشبەندانەمان لێی سڕیەوە وە وامان دانا خۆی سەرپاکی شتەکەیە، پێمان ووتن: جا ئەگەر ئەو درووست بوایە نابێت بوترێت: ئەو وێنەیە گۆڕاوە لە توخمێکی جەستەیی تایبەت بە میقدارو بڕێکی دیاریکراو و بەهەموو دیاریکراوێك ، تەنها ئەگەر ئێمەی ئەوەمان لێی سڕیەوە، وە وامان دانا کە خۆی بە پلەو پایەی ئەو وێنەیە بووە کەوا کارەییمان پێ کردووە جا دیاریکراوو بڕیار لەسەر دانیش لە بەرامبەر دیاریکراوو بڕیار لەسەردانەکە وە ڕەهایەکی وەرگیراو کە خۆیەتی ئەمەیە لەبەرامبەر شوێنە ڕەهاکەیەتی، ئا ئەمەش پەسەندو گونجاوە کەوا بیرو ئەقلە ڕاست و داد پەروەرە ڕاستەکان شایەتیان بۆی داوە، جا دەرکەوتووە کەوا ئەو گومانە لە خراپ ترین و بێ سوود ترین گومانەکانە.

جا ئەگەر وێنەی زانیاریەکانیان هەژمار کردن، کردیانن بە گشتی و ئێمەش لە شوێنەکەی هەژمارمان کرد ، ئێمەش بە تێکڕای دامان ناوە، ئەگەر بەشێکی دیاری کراویان وەرگرت جا ئەمە شوێنەکەیەتی، جا تێکڕاییش لە بەرامبەر تێکڕاییە، وە بەشیش لە بەرامبەر بەشە.

لەسەر ئەمە دەڵێین : لە زەیـن و هۆشـدا تێکڕایـی و گـشتی نیـە ، بـەڵکو لـە ڕاستیدا لە زەین و هۆشدا وێنەیەکی دیاریکراو ناسـراوو چـاپکراو لەسـەر تێکـڕای تاکەکانی هەیە ، جا ئەگەر بەو ڕەچاو کردن و گرنگی پێدانە بە تێکڕایـی نـاونرا ، ئەوا لە ووتەو دەربڕینەکاندا مشت و مڕی ناوێت، ئەمەش تێکـڕای و بـەش بەشـە بەهەردوو ڕەچاوکردنەکە.

❊❊❊

(لە بارەی کەوا وێنەکانی بیرو ئەقڵ و هۆشی پەتی و بێلایەن نیە)

ووتەکانیان لە دیەنی سێ یەمدا : کەوا دیەنەکانی ئەقڵی تێکڕایـی بـێ بەشـە، بەبێ بەش کردنەکەشی لە ڕاستیدا بەهۆی لێی وەرگرتنەوە ئەویش هێزی ئەقڵیە.

وەڵامەکەشی دەوترێت: چیتان دەوێت بەو وێنە ئەقڵیە گشت یە؟ ئایە دەتانەوێت پێی کەوا زانراوەکەی لە هەمان جیهانەکە بەدەست هێناوە یاخود زانیاریەکەی پێی لە هەمان جیهانە کە بەدەست هاتووە؟.

جا یەکەمین دیارو ئاشکرایە و دووەمینیش ناردنەوەو بەرەو ڕووکردنەوەیە، هـەق وایە لەبەر ئەوەی کە هـیچ سـوودێکی بۆتـان نیـە ، چـوونکە فـەرمانی تێکڕایـی هاوبەش لـە نێـوان کەسـایەتیە مرۆڤایەتیـەکان بریتیـە لـەو مرۆڤایەتیـەی هـیچ زانستێکی پێ نییە، مرۆڤایەتیەکەش هیچ بوونێکی نیە لە دەرەوەی گـشتی یەکـە وە بـوونیش لـە دەرەوەدا تـەنها بـۆ دیاریکراوەکانـە، زانیـاریش شـوێنکەوتەی زاراوەکەیە، لەبەر ئەوەی کەوا زانراویش دیاریکراوە، زانیاریش تێیـدا دیـاریکراوە، بەڵام ئەو وێنەیەکی هاوشێوەو وێکـچووە، لەسـەر زۆربـەی تاکـەکان ، لـەزەین و هۆشدا نیە وە نە لەدەرەوەدیدا وێنەیەك ئێستا دابەشنەکراوە.

لەو بابەتەدا چەند کۆمەڵێك لەبیرمەندان و زانایان تێیدا بەهەڵە داچوون کەوا کەس ژمارەیان نازانێت تەنها خوای گەورە نەبێت، وێنەو دیمەنی تێکراپی کەوا دەیسەلمێنن و پێداگیری لەسەر دەکەن ئەگەر حاڵەتێکە لە دەروونداا لە وێنەیەکی باسکراو بە نیشانەکانی کەسایەتی ، جا ئەو وێنە نەقڵانیە دەستی بە گۆڕانکردن کرد لە گەهەرو کرۆکێك نە لە جەستەیەك وە نە لە قەبارەیەك و شێوەیەك ئەو بێ بەش و پەتی نیە لە نیشانەو تووش هاتووەکان.

(لەبارەی ئەوەی کەوا هێزی کرداری کاریگەری دەبێت لەسەر کردارە بێ سنوورەکان)

ووتەکانتان لەبارەی دیمەنی چوارەمدا، کەوا هێزی فیکرو ئەقڵ کارتێکەرە لەسەر کردەوە بێ کۆتاییەکان، وە هیچ شتێك نیە لە هێزی شێوەیی یاخوود قەبارەی وەك ئەمە ، وەڵامەکەی: ئێمە وا وەرینا گرین کەوا ئەو کاریگەری هەیە لەسەر کردارە بێ کۆتاییەکان.

ووتەکانتان: کەوا ئەو کاریگەری هەیە لەسەر هەستیارەکان کەوا کۆتایی نایەت، درك کردن و هەستارەکانیش کارو کردەوەن، دوو پێشەکی و سەرەتایی درۆو دەلەسەن، ئەو درك پێکردن و هەستیارانەی ئەگەرچی پێگەیشتووە، جا ئەگەر لە هەر هەزارێك هەزار پێگەیشتوو هەبێت ئەوا زرنگ و هۆشیارەکانیش هێشتا بێ کۆتایین، ئەمەش هەرگیز لە هۆشیاری و زرنگی کۆتایی نایەت تا ئەو کاتەی ناتوانرێت شتی دیکە بەسەریدا زیاد بکەیت هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ﴾ (یوسف:٧٦)، واتە: ((وە لەسەر هەموو خاوەن زانست و زانیاریەکەوە زاناو شارەزاتر هەیە))، تاوەکو زانست و زانیاری کۆتایی دێت وە

دەگات بەو کەسەی کەوا بە شتێك زاناو شارەزایی هەیە، ئەمەش ئەو خودا گەورەیە کە جگە لەو هیچ خوایەکی دیکە نیە و تاك و تەنهایە، ئەمەش لە تایبەتمەندیەکانیەتی کەوا هیچ کەسێك بەشداری لەگەڵ دا ناکات و جگە لە خۆی نەبێت.

جا ئەگەر ووتتان: ئەگەر زانست و هۆشیاریەکەی گەیشتە سنوورێك نەتوانرێت لەسەری زیاد بکرێت، پێویستە شتەکە وەرگەڕێت لە توانینی خودی، ووتمان: ئەمە ڕاستیەکەیە ئەگەر درووست بێت بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا هێزی جەستەیی و قەبارەی کاریگەری هەیە لەسەر کردارەکانی بێ کۆتایی، ئەمەش پێویست بە کەوتن و بێ کەڵك کردنی گومانەکان دەکات.

هەروەها کەوا هێزی خەیاڵکردن و بیرکردنەوە کاریگەری هەیە لەسەر ئامادەکاری خەیاڵکردووەکان وە یادنامەکان تاوەکو بێ کۆتایی، لەگەڵ ئەوەی لەلای ئێوە هێزی قەبارەیی و شێوەی هەیە.

بەڵام درۆی پێشەکی دووەم: کەوا پێگەیین و هەستیاری بەکردار نیە جا پێویست ناکات لەبارەی کۆتایی کردارەکەی ژیری و توانەکەی کۆتایی بهێنێت، لە ڕاستیدا ڕاتانگەیاندووە: بەوەی کەوا گەوهەری ئەقلی و هۆشی گونجاوە بۆ وێنەیەکی دیارو ئاشکرا نەك ئەوەی فەرمانکەرە بۆی ، یەکەم شتیش لەلای ئێوە بکەرو بە تواناو گونجاو نابێت، وە ڕاتان گەیاندووە بەوەی کەوا جەستەکان و قەبارەکان کردارەکان قەدەغەی دەکات بەوەی کەوا کۆتایی بۆی نیە ، و نادیارو نەناسراوەکانیش قەدەغەی ناکات و کارتێکەرەکانیش کۆتایی نایەت.

❊❊❊

(لەبارەی ئەوەی کەوا هێزی ژیری جیانابێتەوە لە ئەندامێکی جەستەیی)

ووتەکانتان لە دیمەنی پێنجەمدا: ئەگەر هێزی ژیری جیابۆوە لە ئەندامێکی جەستەیی یاخود قەبارەیی کەواتە پێویست دەبێت کەوا هەمیشە هەستیار بێت بۆ ئەو ئەندامە، یاخود قەدەغە بکرێت لە پێگەیین بۆی، جا ئەمەش وەستاوە لەسەر بنچینە خراپەکانیان لە ڕاستیدا تێگەیشتن یاخوود پێگەیین بریتی یە لە دەستکەوتنی وێنەیەکی یەکسان بۆ پێگەیشتوو لە هێزێکی پێشکەوتوودا، پاشان ئەگەر ئەو بنچینەیەمان لە ئێوە وەرگرت هیچ سوێکتان بۆ نابێت، لەبەر ئەوەی دەستکەوتی ئەو وێنەیە مەرجێك دەبێت بۆ دەست کەوتنی ئیدراك و پێزانینەکە، بەڵام ئەگەر ووترا: کەوا درك پێکردن چاودێری دەستکەوتنی ئەو وێنەیەیە جا ئەوە ناڵێت : هە ئاقڵ، جا بۆ نابێت: کەوا هێزی ژیری جیا بۆتەوە لە جەستەیەکی تایبەت، پاشان هێزێکی بێژەر بۆی دەست دەکەوێت حاڵەتێکی زیادەیی ناودەنرێت بە هەست و شعورو پێزانین، جا لەو کاتەدا هێزێکی ژیری دەبێتە هەستیار بۆ ئەو ئامرازە یاخود ئەندامە، جا کاتێك ئەو حاڵەتە زیادیەی تێدا نەبێت ئەوا بێگومان لێی بێ ئاگاو غافڵ دەبێت، جا ئەگەر ئەوە ببێت ئەوا ئەو گومانە یەکسەر دەکەوێت و نامینێت، پاشان دەڵێین: ئایە داوادەکەن ئەگەر ئێمە شتێکمان تێگەیاند جا وێنەیەکی ئامادە لە ئەقڵێکی یەکسان بۆ ئەو کارە شیاوە لە هەموو ڕویەك و گرنگی پێداتێك، یاخود ئەو یەکسانیەی دەست ناکەوێت لەهەموو ڕوێکەوە؟ یەکەمین ناڵێت : ها ئاقڵ، ئەمەش دیارترینیانە بۆ ئەو کەسەی بڕو بیانووی دەهێنێتەوە بۆ نارەواییەکەی.

هەروەها، تەندرووستی شیکراوەتەوە لە کرۆکی دڵ و دەماخدا، وە دیمەنی تووش بوو شیکراوەتەوە لە هێزی ژیریدا، هەریەکێك لەو دیمەنانە شوێنێکە بۆ هێزی ژیری، وە دووەمیش تێیدا تواوەتەوە جا بۆ ئەو بەهاو چاردنووسە بەش ناکات لە جیاوازیدا؟ دیسان ئەگەر ئێمە مەسافەیەکی درێژو دووریەکی درێژکراوەمان بینی،

ئایە ئەو بینینە ڕاوەدەستێت لەسەر وێنەکێشانی دیەنێکی بێزاودا لە چاوێکی بینەردا یاخود ڕاناوەستێت؟ ئەگەر ڕاوەستا ئەوا پێویستە دوو نموونەکە کۆببێتەوە چوونکە هێزی بینین لەلای ئێوە جەستەیی و قەبارەییە، ئەمەش بریتی یە لە شوێنێك کەوا قەبارەو بڕی هەبێت ، جا ئەگەر قەبارەی بڕەکەو بینینەکەی دەستکەوت ئەوا پێویستە هەردوو نموونەکە کۆبێتەوە ، وە ئەگەر لەوێدا گونجاو بوو ئەوا لە مەسەلەکەی ئێمەدا شتێك نابێت وەك ئەو؟ ئەگەر هەست کردنی شتێك ئەوەستێتە سەر دەستکەوتنی وێنەیەکی بینراو لە بینەردا ئەوا ووتەکەتان بێسوود بوو، چوونکە هەست پێکردنی دڵ و دەماخ دەوەستێتە سەر دەست کەوتنی وێنەیەکی دڵ و دەماخ لە هێزێکی ژێریدا.

❊❊❊

(لەبارەی درك پێکردن و دەرووندا)

ووتەکانتان لە دیەنی شەشەمدا: لە ڕاستیدا هەر یەکێك درك بەخۆی دەکات و خۆی دەناسێت، درك پێکردنیش بریتی یە لە دەستکەوتنی ناوەڕۆکی زانراو لەلای زانادا، وە ئەمەش لە ڕاستیدا ڕاست دەردەچێت ئەگەر هاتوو دەروون دەوڵەمەند بوو لەبارەی شوێنەکە تا کۆتاییەکەی.

جا وەڵامەکەی: ئەمەیان وەستاوە لەسەر بنچینەی ڕابردوو ، وە ئەمەش کەوا زانست بریتی یە لە دەست کەوتنی وێنەیەکی یەکسان بۆ زانین و زانیاری لەهەمان زانادا، وە ئەمەش لەچەند ڕوویەکەوە نارەواو بێ کەڵکە کە باسکراوە لە مەسەلەی زانستدا، هەتاکو ئەگەر ئەوەش وەرگیرا جا وێنە باسکراوەکە مەرجێکە لەبەدەست هێنانی زانستەکە نەك ئەمەیان هەمان زانستە.

هەروەها ئەو گومانەش لەگەڵ بێ هێزی و لاوازی ووتەو دەربڕینەکانی و خراپی پێشەکیەکانی هەڵوەشاوەو پەسەندکراوە، ئێمە ئەگەر بەردێك یاخود پارچە

دارێکمان وەرگرت ووتمان: ئەمە خۆی گەوهەرێکی بەکەڵك و نایابە، خۆی ئامادەو گەورەیە لەلای خۆی، جا پێویستە لەناو بێگیانانەدا لەناو خۆیاندا زانایەك هەبێت. هەروەها گشت گیانلەبەران لەناو خۆیاندا هەست دەکەن، ئەگەرچی بوونی شتەکەش هەست پێکراو بێت بەخۆی پێویست دەکات خۆی ببێتە گەوهەرێکی نایاب و بێ هاوتا، پێویست بوو دەروونی گیانلەبەران بە گشتی گەوهەری نایاب و بێ هاوتا بانایە ، وە ئێوەش لەمەدا ئاوا نالێن.

***

(لەبارەی خەیاڵکردن و دەروونیدا)

ووتەکانتان لە دیمەنی حەتەمدا: یەکێك لە ئێمە خەیاڵی دەریایەك لە جیوەو چیایەك لە یاقووت وە شتی دیکە دەکات، ئەمەش گومانی (ئەبی برکات بەغدادی)یە، گومانێکی زۆر پووچە چوونکە دامەزراوە لەسەر ئەوەی کەوا ئەو خەیاڵاویانە کاروبارێکن بوونیان هەیە، ئەمەش کارتێکراوە لە دەروونێکی بێزەر کارتێکردنی دەروونەکە لە شوێنی خۆی، هەردەم زانراوە کەوا ئەو شتە و خەیاڵانە هیچ ڕاستیەکی لەناو خودی خۆی تێدانیە، لە ڕاستیدا زەین و بیرکردنەوەیە مەزەندەو پێشبینیەکە دەسەپێنێت وە نەك کارتێکراوە لە دەروونیدا ،لەبەر ئەوەی زانست دەرەکی دیمەنەکەی کار لە دەروون ناکات، جا چۆن بە خەیاڵێکی نەبوون ئەمە دەکرێت؟ ئەمە پووچەڵکردنەوەیەکەوە قەدەغەی ناکات لە ڕوودانی جیاکردنەوە لە نێوان شتە نەبوونەوە پاڵدەرەکان ، چوونکە هەر ئەقڵە نێوان نەبیستن و نەدیتن و هەستی بۆن نەکردن و شتی دیکە جیادەکاتەوە، پێویست ناکات بەو جیاکردنەوەیە ببێتە شتێکی نەبوون ، بەڵکو جیادەکرێتەوە لەنێوان جۆرەها شتی ئەستەم و نەشیاو کەوا ناکرێت ئێستا بوونی هەبێت پاشان دەڵێین: ئەگەر ئەقڵ ڕێی

تێچوو شێوەکان و تواناکان شی بکرێتەوە لەوانەی تاك و بێ هاوتان لەسەر قەبارەی و بڕی و چەندی لەهەموو ڕوێکەوە ، ئایە ڕێی تێناچێت زانستەکە بە شێوەیەکی مەزن و بڕێکی گەورەو لە جەستەیەکی بچووکدا دابنرێت؟ وەهەروەها جا ئەگەر هەڵسەنگاندن نەبوو لە هەموو ڕوێکەوە قەدەغە ناکرێت لە دانانی دیمەن و شێوەیەك لە گەوهەرو کرۆکێکی ڕوون و نایابدا، جا هەڵسەنگاندنێکی گەورە لەسەر بچووك لە پێشترە کەوا قەدەغە نەکرێت لە دانان دیمەنێکی گەورە ، لە شوێنێکی بچووکدا.

هەروەها ئەگەر پێشینەکانتان لە ڕابردووان بەڵگەیەکیان هێناوەتەوە لەسەر کارتێکردنی وێنەیەکی دانراو لە گەوهەرو کرۆکێکی مەحاڵ و ئەستەم ئەوا چەند دیمەن و ڕووێکی لێ باس بکەن.

(لە بارەی تەندرووستی و جەستەییدا)

ووتەکانتان لەبارەی دیمەنی هەشتەمدا: ئەگەر تەندرووستی لە جەستەیی دایە ئەوا لەکات و سەردەمی پیریدا لاوازو بێ هێز دەبێت ئایا وانیە؟

ڕووی یەکەم: ناکرێت بووترێت: ئەو توانایەی پێویستی پێیەتی لە تەندروستێکی لاشەدا لەتەواوی هێزی ژیریدا بڕو چەندێکی دیاریکراوە، بەڵام تەواوی حاڵەت لاشە لە تەندروستدا ئا ئەمە گرنگ و بایەخدار نیە لە تەواوی حاڵەتی تواناو هێزی ژیریدا، ئەگەر ئەمەش ئەگونجا بکرێت دوور نابێت بوترێت: ئەو توانایەی پێویستی پێیەتی ماوەتەوە تا کۆتایی پیری جا ئەقڵ و ژیریەکەش تاکۆتاییەکەی ماوەتەوە.

ڕووی دووەم: کەوا بەساڵاچووەکە لەوانەیە بتوانێت بەردەوام بێت لە هەستیارەکانی ژیریی وئەقڵیدا لەسەر تەندرووستێك کەوا ڕێی تێبچێت هەندێك لە ئەندامانی

بێنێتەوە کەوا خراپ بوون و تێکـچوون و گـۆڕان تێیـدا دوا بکـەوێت، جـا ئەگـەر خراپ بوون و گۆڕان تێیدا کۆتایی هات ئەوا هەسـت و ئـەقڵ و شریریـشی خـراپ دەبێت و تێك دەچێت.

ڕووی سێ یەم: قەدەغە ناکرێت کـە هەنـدێك میـزاج و ڕەوشـت و ڕەفتـار هـاوڕاو ڕێکەوت بێت بۆ هەندێك هێـزو توانـا ، جـا لەوانەیـە بـە میـزاج و ڕەفتـاری بـە سالآچووەکە هاوڕاو ڕێکەوت بێت بۆ هێزو توانایەکی ژیری، لەبەر ئـەو هۆکـارەش هێزی ژیری کاری تێدەکات.

ڕووی چوارەم: ڕەفتارەکە ئەگەر لە ئامانج و مەبەسـتێکی هێـزو توونـدابێت ئـەوا هەموو هێزەکان بەهێز دەکات جا هێزی سێکـسی و ئامـەزرۆیی وە توورەیی زۆر بـە هێزو بەتوانا دەبێت وە هێزی ئەو کارتێکردنەش ئەقڵ قەدەغـە دەکـات لـە تـەواو بوون، جا ئەگەر پیریەکە تووشی بوو وە بێهێزی و لاوازیەکەش تووشی بـوو بـەهۆی لاوازی و بێهێزی ئەوا لەو کارتێکردنە بەرهەڵستکارو قەدەغە کارەدا بۆ ئـەقڵ بـێ هێز دەبێت لە تەواو بـوون و پێگـەیین دا، هـەروەها لـە ئـەقڵ و ژیریـشدا لاوازی بەدیهاتووە، بەڵام کاتێك لە ئەقڵـدا لاوازی بـەدی دێـت ئـەوا لـە دژە کارەکانیـدا لاوازی یەکە بەدی دێت جا کـەم کـوڕی و ناتـەواوی لەهـەردوو لایەنەکـەدا سـاڕێژ دەکات وە کەم و کوڕی و ناتەواوی لە لایەنەکەی دیکە یەکسان تێك دەچێت.

ڕووی پێنجەم: کەسی بەسالآچـوو زۆر زانـست و تاقیکردنـەوەی لەبـەر کـردووە و پاراستویەتی ، وە کاروبارەکانی ڕاهێنـاوەو کـاری لەسـەر کـردووە، ئـەو بارانـەش دیاری دەکات لەسەر بوونی فیکرو هۆش و هێزی بینین جا کەم و کوڕیەکە بەدیدێت بە هۆکاری لاوازی لاشەو کارتێکردنەکە.

ڕووی شەشەم: لە ڕاسـتیدا زۆری کردارەکـان بـە هۆکـاری دەسـتکەوتی مولـك و دەسەڵاتە قایم و بنج و کوتاوەکان دەبێت جا ئەو زیادە دەستکەوتووە بـەو ڕێگایـە

دەبێتە کارێکی سەپێنەر بۆ ناتەواویەکی دەستکەوتوو بەهۆی تێکچوون و شێوانی لاشەکە.

ڕووی حەوتەم: لە سەحیحێکدا لە پێغەمبەرﷺ سەلماندوویانە کەوا فەرموویەتی ((يهرم ابن آدم وتشب فيه خصلتان: الحرص وطول الأمل))[٣٢٠]، واتە:((ئەو نەوەی ئادەم تێیدا پیر دەبێت و بەسالّدا دەیچوێنێ دوو شتن : بەدەنگەوە هاتن و پشوو درێژی لە ئومێدی و هیواییدا بوون)). وە ڕاستی ڕووداوەکان شایەتن لەسەر ئەو حەدیسە، لەگەڵ ئەوەی سوور بوون لەسەر پەیمان و بەڵێن و سەر ڕاستی و درێژایی هیوا خواستن لە بەهێزکردنی جەستەیی و لە سیفەتە دێرینەکانە، پاشان کەوا لاوازی لاشە ئەو دووسیفەتە لاوازی ڕابردووی تێدا واجب نابێ جا بزانە کەوا ئەو ناگونجێت لە تێکچوون و شێوانی لاشەو بێهێزیەکەی سیفەتی لاشەیشی تێدا بێهێزو لاواز دەبێت.

ڕووی هەشتەم: ئێمە زۆر لە پیرو بە سالاّچووان دەبینین گەیشتوون بە تێکچوون و خەڵەفاوو گێلی و لاوازی ئەقڵدا، بەڵکو ئەوە لە زۆربەیان دایە، ئەوەی بەڵگەشە لەسەری ئەم فەرموودە پیرۆزەیە کەوا خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿ وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلَى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً ﴾(النحل:٧٠)، واتە: ((هەتانە تەمەنی درێژ دەبێت و دەبرێتەوە بۆ لاوازترین تەمەن (کەنەفتی و کەنەفتەکاری) تاوەکو دەگاتە ڕادەیەك کە دوای ئەو هەموو زانست و زانیاری و تێگەیشتنەی کە هەیبوو، هەموو شتێکی لەبیردەچێتەوە وە هیچ نازانێت)).

جا کەسی بەسالاّچوو لە لاوترین تەمەنی منداڵ یاخود حاڵەتی لەو خراپتر دەبێت وە بەلاّم ئەوەی نەگەیشتە ئەو ڕادەیە ئەوا ئەو نابرێتەوە بۆ لاوازترین تەمەنی .

---

(٣٢٠) مسلم : (١٠٤٧) ، وة مسند أحمد : ١١٥/٣.

ڕووی نۆیەم: هیچ پێویستیەك وبەردەوامیەك نیە لە نێوان هێزی لاشـەیی و هێـزی دەروونـدا، وە نە لەنێوان لاوازی لاشەو لاوازی دەروونـدا، دەکرێـت پیاوێـك بەلاشـە بەهێز بێت بەڵام دەروونی لاوازەو ترسنۆکەو ڕووخاوە، دەکرێت لەلاشـەدا لاوازبێـت بەڵام لە دەروونـدا بەهێز بێت، جا دەبێتە پیـاوێکی ئـازاو جەربـەزە لەسـەر لاوازی لاشەکەشی .

ڕووی دەیەم: ئەگەر لەوەی باستان کرد لێتان وەرگرین بەڵگەی نەبێت لەسەر بـوونی دەروون کەوا گەوهەرو کرۆکێکی دەگمەن و بێهاوتا نە لە ناوەوەی بوونـەوەردابێت و نە لە دەرەوەیدا، وە ئەو نە لەناو لاشەدا بێت و نە لە دەرەوەیـدا، چـوونکە ئەگـەر ئەو لاشەیەکی ڕوونی درەوشاوەی ئاسمـانی و پێـچەوانە بێـت لەگـەڵ جەسـتەکانی زەویدا، ئەوا نەدەگونجا بە شل بوونەوەو توانەوەو گـۆڕان هـەروەك لاشـەکانی زەوی دەگونجێن بۆ کاردانەوە.

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا هێزی ژیری و تەندرووست دەوڵەمەند نیە لە جەستەدا)

ووتەکانتان لە دیمەنی نۆیەمدا: کە تەندرووستی باش دەوڵەمەندە لـە کردارەکانیـدا لە جەستەدا، کەچی دەوڵەمەند نیـە لـە جەسـتەدا لـە کردارەکانیـدا کاتێـك لێـی دەوڵەمەند بووە لە خۆیدا تا کۆتاییەکەی.

وەڵامەکەی دەوترێت: پێویست ناکات لە سەلماندنی یاسایەك لە هێـزی جەسـتەییدا سەلماندنی نموونەی ئەو یاسایە لە گشت هێزە جەستەییەکاندا وە لەگەڵتانین جگە لە داوایەکی ڕووت و پێوەرێکی بێسوود.

هەروەها وێنەو نیشانەکانیش پێویستی هەیە بۆ شوێنەکەی ، پێویستیەکەشی بۆ ئەو شوێنە نیە تەنها تەنانەت بۆ خۆی نەبێت.

***

(دەربارەی کەوا هێزی جەستەیی و قەبارەیی بە زۆربوونی کردارەکان لاواز نابێت)

ووتەکانتان لەبارەی دیەنی دەیەمدا، کەوا هێزی جەستەییە بە زۆربوونی کردارەکان لاوازو بێ هێز دەبێت، وە کاریگەری نابێت لەسەر هێزەکە پاش لاواز بوونی تا کۆتایی، وەلامەکەی: کەوا هێزی خەیاڵی جەستەییە ، پاشان ئەو لەسەر خەیاڵکردنی شتە مەزنەکان لەگەڵ خەیاڵکردنی شتە بێ بایەخەکان بەهێز دەبێت جا دەکرێت کەوا خەیاڵی گڕو بڵێسەیەکی بچوك لە جیاتی ئەوەی خەیاڵی مانگ و ڕۆژ بکەیت.

هەروەها بینێکی بالاّ هێز بەرهەڵستی دەکات لە بینینی شتە لاوازەکان، جا لەبەر ئەوە دەڵێین: بیرمەندو زانا مەزنەکان بەرهەڵتسی دەکات لە بیرکردنەوەی شتە گونجاوە لاوازەکان جا خەریك بوون لە زانین و ناسینی گەورەیی پەروەردگاری زەوی و ئاسمانەکان و ناوە پیرۆزەکانی و سیفەت وخەسڵەتەکانی قەدەغەو بەرهەڵستی دەکات لەسەری لەو حاڵەتدا بیرکردنەوە لە سەلملندنی گەوهەرێکی تاك و بێ هاوتا و نایاب و ڕاستیەکەی.

***

(لەبارەی ووتەکانیان: ڕەشی دژکارە بۆ سپێتی)

ووتەکانتان لە بارەی دیمەنی یازدەهەم: ئێمە ئەگەر بڕیارماندا بەوەی کە ڕەشە پێچەوانەو دژە کارە بۆ سپێتی واجب دەبێت کەوا لە زەین و فکردا ماهیەتی ڕەشی و سپێتی پێکەوە دەستکەوێت. زانینەکەشی دادوەرە بەوەی کەوا پێکەوە کۆبوونەوەیان لەجەستەدا ئەستەمە.

وەڵامەکەی: لەڕاستیدا ئەوە دامەزراوە لەسەر ئەوەی هەرکەسێ هەستی بە شتێك کرد ئەوا لە خودی هەست پێکراوەکەدا وێنەیەکی یەکسان بۆ بەهەست پێکراوەکە بەئەنجام گەیشتووە، وە ئەمەش ناڕەواو بێ کەڵکە، ڕوونکردنەوەکەتان لەسەر درووستیەکەی بەکارتێکردن و هەست جوڵاندنی وێنەکە لە ئاوێنەدا بێسوود و بەتاڵە، لەبەر ئەوەی ئاوێنە هەرگیز شتێك کاری تێناکات هەروەك کۆمەڵی زانایان و بیرمەندان و فەیلەسوفەکان و کەسانی دیکە وا دەڵێن ، ووشەش بەکارتێکردن و هەست جوڵاندن لە زۆر ڕووەوە بێسوودو ناڕەوایە.

پاشان دەڵێین: ئەگەر بڵێین: کارتێکراو لە دەروونـدا لەکاتی هەستکردنی ڕەشی و سپێتی وێنە کێشانیان وە نموونە هێنانەوەیان ڕاستییان تێدا نیە، جا بۆ ناشێت ئەنجام گەیاندنی وێنە کێشانی ئەو شتانە لە توخمێکی جەستەییدا.

(لەبارەی ئەوەی کەوا جەستە شوێنێك نیە بۆ هەستیارەکان)

ووتەکانتان لە دیمەنی دوازەمدا: ئەگەر شوێنی هەستیارەکان جەستە بێت، وە هەموو جەستەیەك دابەشکراوە قەدەغەو بەرهەڵستی ناکات کەوا بەهەندێك بەشەکانی جەستە هەڵسێت کە زانیاری بە بەشێك پەیدا بکات، وە بەشێکی دیکەیشی نەزانین پەیدا بکات، جا ئادەمیزاد لەیەك کاتدا زانا دەبێت بەشێك و نەزانیش دەبێت بەشێکی دیکە.

وەڵامەکەی: لەڕاستیدا ئەو گومانە هەڵدەگەڕێتەوە لەسەر یاساو ڕەفتارەکانتــان ، لەبەر ئەوەی تامەزرۆو تووڕەبوون و خەیاڵکردن لەبارەکانی جەستەیی و قەبارەیدایە لەلای ئێوە وە شوێنەکەشی دابەشکراوە.

❊❊❊

(لەبارەی نەخشەدانان و داتاشینی جەستەیی و داتاشینی ژێریدا)

ووتەکانتان لەبارەی دیمەنی سـێزدەهەمدا: تـوخمی جەسـتەیی ئەگـەر نەخـشاندن و داتاشینی تایبەتی تێدا ئەنجام درا ئەوا لــە دەسـتکەوتی نموونـەی وەك خـۆی تێـدا ڕێگر دەبێت، وە دەروونی مرۆڤایەتیش لە دژی ئەمەیە .

وەڵامەکەی: مەبەستەکەی ئەمە دەبێت پێوەرێکی زۆربـاش و تایبـەت بێـت بـەبێ کۆکەرەوە، وە ئەمەش سوودی گومانەکە باشتر نابێت لە دڵنیاییەکە، لەبەر ئـەوەی نەخشاندنی ئەقڵ و ژێـری بریتیـە لــە زانیـاری و هەسـتیاریەکان، وە نەخـشاندنی جەستەییش بریتی یە لە شـوێنەکان و وێنـەکان، گومـانی تێدانیـە کـەوا زانیـاری پێچەوانەیە بە ڕاسـتیەکان بـۆ وێنـەو شـێوەکان، پێویـست ناکـات لـە سـەلماندنی یاسایەك لە جۆرێك لە جۆرەکانی ناوەڕۆکەکان سەلماندنەکەی پێچەوانەی ئەو جـۆرە بێت .

❊❊❊

(لەبارەی ووتەکانیان : ئەگەر هاتوو دەروونیش جەستە بوایە)

ووتەکانتان لە دیمەنی چواردەهەمدا: ئەگەر هاتوو دەروون جەسـتە بوایـە ئـەوا لــە نێوان جوولاندنی جولێنەری پێیەکەی وە لە نێوان ویست و ئـیرادەی بـۆ جوولانەکـە کاتێکە.

وەڵامەکەی: کەوا دەروون لەگەڵ جەستەدا بەتاڵ نابێت لەسێ حاڵەتدا، یـان دەبێـت لە هەموو لایەکی لە دەردەوەدا وەك جل و بەرگ و چواردەوری بگرێت، یـان دەبێـت لە جێگایەك بێت وەك دڵ و دەماخ، یان دەبێت کۆلەکە بێت لە هەموو بەشـەکانی جەستەدا، لەسەر هەر بۆچوون و مەزەندەیـەك لـەو مەزەندانـە جوولاندنیـەتی وەك ئەوەی دەتەوێت بیجولێنی دەبێت لەگەڵ ویستی ئەو دابیت بۆیە ئەمەش بەبێ کات و ماوەیەکە، وەك هەست کردنی بینین کاتێك پێی دەگات، و هەست کردنی بیـستن وبۆنکردن و تام کردنیش وە ئەگەر ئەندامەکە پچڕا ئەوا ئەوەی کاریگەرو تێپەڕ بوو بوو بەو ئەندامە ناپچڕێت، ئەگەر دەوردرابێت لێی لـە نـاوەو یـاخود لـە دەرەوەدا، بەڵکو تەنها ئەو ئەندامە هەستی نامێنێت کەوا لەو کاتـەدا جیابۆتـەوە ، وەبـەبێ کات و ماوە لێی کەم دەبێتەوە و دەپوکێتەوە، و جیابوونەوەی ئەو ئەندامـەش وەك جیابوونەوەی هەوا دەبێت لەناو زەمزەمەیەك ئەگـەر پـڕ ئـاو بێـت، بـەڵام ئەگـەر دەروون جێگیر بێت لەیەك شـوێندا لـەناو لاشـەدا پێویـست ناکـات کـەوا لەگـەڵ ئەندامە پـچڕاوەکە دەربیخـەیت، وە ئەگـەر هـاتوو چواردەورە درابـوو بـۆ لاشـە لەدەرەوەدا پێویست ناکات کەوا لە نێوان ویـستێ و ئیرادەکـەی بـۆ جوولانـدنی وە هەمان جوولاندن کات و ماوەیـەك هـەبێت، بـەڵکو کردارەکـەی لـەو کاتـەدا لـە جوڵاندنی ئەندامەکاندا دەبێت وەك کرداری موغناتیس بێـت لـە ئاسـن دا ئەگـەر پێ ئەی نەنووسێت.

***

(لەبارەی ئەوەی کەوا ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا دابەش دەبوو)

ووتەکانتان لە دیمەنی پازدەهەمدا: ئەگـەر دەروون جەسـتە بوایـە ئـەوا دابـەش دەبوو وەبۆ ڕاسـت کردنەوەیـشی کـەوا هەنـدێکی دەزانیـت و هەنـدێکی زانیـاری

لەبارەیەوە نیە ئەوکاتە ئادەمیزاد بە هەندێك لە خودی خۆی زانا دەبێت و بەهەندێکی خودی خۆیشی نەزان دەبێت.

وەلآمەکەی: کەواتە ئەو گومانە پێك هاتووە لە دوو پێشەکی: پێکەوە بوون وە کەلاخستن یان دوور خستنەوە، وەقەدەغە کردن و بەرهەڵستی لەهەردووکیان یاخود لە یەکێکیان ڕوودەدات، جا ئێمە ئەمەی وەرناگرین کەوا ئەگەر جەستە بوایە درووست بوو هەندێکی بیزانیایە وە هەندێکی نەیزانیایە، لەبەر ئەوەی دەروون سادەو ساکارە پێك هاتوو نیە لەو هەموو توخمانە ، نە لەچەند بەشێکی جیاواز، جا کەی هەست بە خودی خۆی دەکات و هەست بە نەزانینی خۆی دەکات، جا ئەمە قەدەغەی پێشەکی پێکەوەبوونە .

بەلآم کەلاخستن و دوورخستنەوە ئەمەش وەرناگرین کەوا درووست نیە هەندێکی لەکاتی بێ ئاگایی بیزانێت لەبارەی هەندێکی دیکەدا، وە باسی ئەوەیان نەکردووە، گومانێك باشترە لە بەڵگەیەك، وە زانراویشە کەوا ئادەمیزاد هەست بەخۆی دەکات لەهەندێك ڕووەوە بەبێ هەموو ئەندامەکانی، خەڵکیش لەمەدا جیاوازن، خوای گەورەش دەفەرموێت : ﴿وَلاَ تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ ﴾ (الحشر:١٩)، واتە : ((نەکەن وەك ئەو کەسانە بن کە خوایان فەرامۆش کرد شوێنی بەرنامەکەی نەکەوتن ، خواش ئەوانی لەبیرخۆیان بردەوە))، جا ئەوانە نەك لەهەموو ڕوێکەوە ، خۆیان لەبیر بردەوە. ئەوانە نەك لەهەموو ڕوێکەوە خۆیان لەبیر بردۆتەوە ، بەڵکو لەو ڕووەی کە بەرژەوەندی و تەواوکاری و بەختەوەری ئەوی تیایە.

❊❊❊

(لە بارەی دەروون و جەستەدا)

وتەکەتان لەبارەی دیمەنی شازدەهەمدا : ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا پێویست دەبوو بە چوونە ناوی دەرووندا جەستە قورس بوای ، چوونکە لە ڕەوشتی جەستەدا ئەگەر جەستەیەکی دیکەت لەسەری دا زیاد کرد ئەوا قورس دەبێت.

جا ئەو گوومانە لە مەبەستی قورس بوون، وە پێویستی پێ بوونیش قورسترە، نەك هەموو جەستەیەك جەستەیەکی لەسەریدا زیاد بکرێت قورس دەبێت، ئەو دارەی دەیبینی قورسایی هەیە جا ئەگەر جەستەیەکی ئاگرت بەسەریدا زیاد کردئەوا جەستەکە سووك دەبێتەوە، وە ئەو زەرفە قورسایی هەیە، جا ئەگەر جەستەیەکی هەوا چووە ناویەوە سووك دەبێت، ئەمەش یاخود ئەوەتا لە جەستە قورسەکان دەبێت کەوا بە سرووشتی و ڕەفتاری خۆی ناوەندو ناوەڕاستی دەوێت، ئەمەش بێگومان بۆی دەسوڕێت وە بەڵام ئەو جەستانەی کەوا بە سرووشتی خۆی دەسووڕێت بۆ سەرەوە، ئەوا هیچی پێ نیشان نادرێت، بەڵکو کارەکە تێیدا پێچەوانەی ئەو جەستە قورسانەیە ، بەڵکو خستنە سەر جەستەیەکی قورس ئەو سووك دەبێت ، وە هەندێك لەبارەی ئەو مانایەوە دەڵێن:

ثقلت زجاجات أتــتنا فــُرغـــاً * حتى إذا مُلِئت بصرف الراح
خَفَت فكادَت أن تطير بِما حَوَت * وكذا الجسومُ تخفّ بالأرواح

***

(لە بارەی گومان بردن کەوا دەروونیش جەستەیە)

وتەکەتان لەبارەی دیمەنی حەڤدەهەمدا: ئەگەر دەروون جەستەبوایە ئەوا لەسەر سیفەتی ئەو جەستانە دا دەبوو کەوا لێی خاڵی نەدەبوو لە سووکی و قورسی و گەرمی و ساردی و شێداری و ووشکی و نەرمی و زبری تا کۆتایی، گومانێکی خراپ و بیانویەکی پووچە ، لەبەر ئەوەی پێویست ناکات جەستەکان لە هەموو

چۆنیەتی و سیفەتەکان هاوبەش بکرێت، لە ڕاستیدا خوای گەورە جیای کردۆتەوە لە نێوان چۆنیەتی و تایبەتمەندی و سروشتیەکەی، جا تێیدایە بەچاو نابینێت بە دەست لێدەدات، تێیدایە نەدەبینێت و نەدەستیشی لێدەدات، تێیدایە هیچ ڕەنگێکی نییە، و تێیدایە هیچ ڕەنگێك وەك ئەو نیە، وە تێیدایە بەرگەی گەرماو سەرما ناکات، بۆ دەروونیش تایبەتمەندی و چۆنیەتی تایبەت بەوی تێدایە کەوا جەستە تێیدا بەشداری ناکات، وە سووکی و قورسی و گەرمایی و ساردی و وشکی و نەرمی بە گوێرەی دەروونەکەی تێدایە تۆ دەبینی ئادەمیزادێك لەوپەڕی مەبەست و ئامانج گرانیە، کەچی لاشەکەشی لاوازو سیس و نەخۆشە.

یاخود دەبینی خۆی زۆر سووکە کەچی لاشەکەشی قورسە، وە دەروونێك دەبینی نەرم و نیان ڕوو خۆشە وە دەروونێکی دیکە وشك و دڵڕەقە، وە ئەوەی هەستێکی باشی هەبێت هەندێك دەروون بۆن دەکات بۆنێکی ناخۆش و پیسی لێدێت، بۆنی هەندێکیش خۆشترە لە بۆنی میسك .

پێغەمبەرﷺ کاتێك بە ڕێگایەك دا دەڕۆیشت شوێنەواری ئەو بۆنەی کە لەڕێگاکەدا ماوەتەوە دەیزانی کە ئەو بۆنە هی دەروونێکی پاکە یاخود هی دەروونێکی پیسە [٣٢١]، وە پێغەمبەرﷺ کەوا ڕاستگۆترین مرۆڤ بووە خەبەری داوە کەوا: ((إن الروح عند المفارقة يوجد لها كأطيب نفخة مسك وجدت على وجه الأرض، أو كأنتن ريح جفية وجدت على وجه الأرض))، واتە: ((بێگومان ڕۆح لەکاتی جیابوونەوەدا خۆشترین بۆنی لێدێت کەلەسەر ڕووی زەویدا هەیە، یاخود وەك ناخۆشترین بۆنی بۆگەن کە لەسەر ڕووی زەویدا هەیە))، دەبینی هەڵامەتی زۆر کەس بۆنەکەی ئامادەبووان وەڕس دەکات، زۆر لە خەڵکیش هەست بەو بۆنە دەکات ، وە پێغەمبەرﷺ هەواڵی داوە کەوا: ((بأن أرواح المؤمنين مشرقة

---

(٣٢١) سەیری : مسلم (٢٣٣١) بکە.

وأرواح الكفار سود))، واته: ((ڕۆحی ئیماندار گەش و درەوشاوەیە وەڕۆحی کـافرو بێ باوەڕانیش ڕەش و تارماییە)).

(لەبارەی ئەوەی کەوا ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا لەژێر هەستکارەکان دەوەستا)

ووتەکەتان لـەبارەی دیـەنی هەژدەهەمـدا: ئەگـەر دەروون جەسـتە بوایـە ئـەوا پێویـست دەبوو بکەوتایە ژێر گشت هەستکارەکان یاخود ژێر یەك هەستکار.

جا وەڵامـەکەی: پێداویـستیەکە بەرهەڵست و پتەو دەکات جا ئێوە شتێکتان باس نەکرد لە گوومان باشتر بێت لە بەڵگەدا، قەدەغەکردنی نەمانی پێداویستی، لەبـەر ئەوەی ڕۆح هەست بە هەستکارەکان دەکات جـا دەسـتی لێـدەدات و دەیبینێـت و بۆنی بۆنێکی خۆش و بۆنی ناخۆش دەکات هەروەك لـەبارەی دەروونـدا بـە درێـژی باسکرا، بـەڵام ئێمـە ئـەوە نـابینین، ئـەو بەڵگەیـەش ناکرێـت یـەکێك بـاوەڕ بـە پێغەمبەران بکات کەوا پێویستی پێی بێت، جا فریشتەجەستەیەکە ناکەوێتـە ژێـر هەستێك لە هەستیارەکانمان ، وە جنۆکەو شەیتانەکانیش جەسـتەی نـەرم و نیـانن ناکەوێتە ژێر هەستێك لە هەستیارەکانمان، وە تێدایە هەست بە زۆربەیان دەکـات ، تێشیدایە درك بە یەك هەستیش ناکات.

هەروەها هەر ڕۆحیشە درك پێکراوە بۆ درك پێکردنی ئەو هەستیارانە بـە هۆکـاری ئامرازەکانی، جا دەروونیش بریتی یە لەهەستێکی درك پێکراو جا ئەگـەر هەسـت پێکراو نەبێت، جا جەستەو نیشانەکانیش هەستدارن و دەروونیش هەستی پێدەکات ، ئەمەش گونجاوە بۆ نیشانە یەك لە دوای یەکـەکانی لـە چـاکەو خراپەکانـدا وەك قەوبوڵکردنی تاوانەکان بۆ نیشانە یەك لەدوا یەکەکانی بەسەریدا.

(لەبارەی ئەوەی کەوا ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا دووریەکانی دەبوو)

ووتەکانتان لە دیمەنی نۆزدەهەمدا: ئەگەر دەروون جەستە بووایە ئەوا درێژی و پانی و قوولّی و شێوەو پانی دەبوو، و ئەو کەل و پەل و پێداویستیانەش هەلّناستێت تەنها بە توخمێك نەبێت.

وەلامەکەی: ئێمە دەلێین: ووتەکانتان لەبارەی ئەوەی کەوا پێداویستیەکان هەلّناستێت تەنها بە توخمێك نەبێت، ووتمان: چی دەبێت، دەروونیش توخمێکی تێدایە کە لێی درووست بووەو گۆڕاوە بۆ سەر شێوەیەکی دیاریکراو و وێنەیەکی دیاریکراو.

ووتەکانتان: تووخمەکەی ئەگەر دەروونێك بێت ئەوا پێویست دەبوو هەردوو درەوونەکە کۆبوونایەتەوە، و ئەگەر دەروونیش نەبێت ئەوا پێکهاتوو دەبوو لەلاشەو وێنە.

ووتمان: توخمەکەی دەروونێك نیە هەروەك کەوا تووخمی ئادەمیزاد ئادەمیزاد نیە، وە توخمی جنۆکەش جنۆکەنیە، وە توخمی گیانلەبەریش گیانلەبەر نیە.

ووتەکانتان: دەشێت بوونی دەروون پێك هاتووبێت لەلاشەو وێنە، پێشەکیەکی درۆزنانەیەو لەڕاستیدا دەکرێت بوونی دەروون درووستکراو بێت لە توخمێك وە وێنەیەکی دیاری کراوی هەیە، وە هەموو پێکەوە ئاوا دەلێین، وە لەسەر ئەو نارەوایی و بێسوودەی ئەو گومانەش باسی چاکەیەکتان نەکردووە باشتر بێت لەو بیانووە بووختان کردنە یاخود لێك دابڕان و جیابوونەوەیە.

***

(لەبارەی ئەوەی لەتایبەتمەندیەکانی جەستە کەوا دابەش بوون پەسەند دەکات)

ووتەکانتان لەبارەی دیەنی بیستەمدا: کەوا تایبەتمەندی جەستە ئەوەیە کە دابەش بوون و کەرت بوون قبوولّ دەکات، بەشی بچووکیش لێی وەك گەورەکە نیە، جا ئەگەر قایل بێت بە دابەش بوون، وە هەر بەشێکیش لێی ئەگەر دەروونێك بێت ئەوا دەشیا بۆ ئادەمیزادێك چەند دەروونێکی هەبێت، ئەگەر دەروونیش نەبێت، ئەو هەمووە نابێتە دەروون.

وەڵامەکەی: ئەگەر ویستتان هەر جەستەیەك لەدەرەوەدا پەسەندی دابەش بوون بکات جا دەرخستنەکەش درۆی کردووە کەوا ڕۆژو مانگ و ئەستێرەکان قبوڵی ئەو شتە ناکەن، ناشگونجێت کەوا هەر جەستەیەك دابەش بوون و لەت لەت بوونی ڕاست دەربچێت لە دەرەوەدا، بەڵام لەسەر وتەی نکۆڵی کردنی گەوهەرو کرۆکێکی بێهاوتا جا دەرکەوتووە، بەڵام لەسەر ووتەیەکی سەلمێنراوەکانیدا، کەوا لەلای ئەوان ناوەڕۆك و گەوهەرێکی لایەنگیر هەیە پەسەندکردنی دابەشکردنەکان بە ڕاست نازانێت، وەرمانگرت کەوا دابەشکردن قەبوولّ دەکات جا شتێك لەوەدا پێویست دەبێت؟

وتەکانتان: ئەگەر هاتوو هەر بەشێك لەو بەشانە دەروونێك بێت پێویست دەکات دەروونێکی زۆر لە ئادەمیزاددا کۆببێتەوە.

ووتمان: لە ڕاستیدا ئەوە پێویست دەکات ئەگەر بە کردار دەروون دابەش ببێت بۆ دەروونێکی زۆر، وەئەمەش ئەستەمە.

ووتتان: ئەگەر هەر بەشێك دەروونێك نەبێت ئەوا گشتیەکە دەروونێك نابێت، سەرەتایەکی درۆو دەلەسەو هەڵوەشاوەیە، جا چەند ناوەڕۆکێك یاسای بۆ سەلمێندراوە لەکاتی کۆبوونەوەی بەشەکانی، جا ئەو یاسایە وەك ناوەڕۆك و مەبەستی ماڵ و ئادەمیزاد و خانەوادەو تێکەڵاوی یە.

(لەبارەی پێویستی لاشە بۆ دەروون)

ووتەکانتان لەبارەی دیمەنی بیست و یەك : بێگومان جەستە پێویستی هەیە لە دامەزراوی و مانەوەی ە پاراستنی تاکو دەروونێکی دیکە وە پێویستی بەڕیزو یەك لە دوای یەك هەیە.

وەلامەکەی: ئەو کەوا ناچارنابێت لە پێویستی لاشە بۆ دەروونێك بیپارێزێت، پێویستی دەروون بۆ دەروونێك کەوا بیپارێزێت ، ئایا ئەمەش تەنها بە داوایەکی درۆو دەلەسە پالپشت بە پێوەرێك کەوا بێسودیەکەی ئاشکرا بێت ، لەبەر ئەوەی هەموو جەستەیەك نابێتە دەرونێك بیپارێزێت وەك بەستەکانی کانزاکان و جەستەی هەواو ئاوو ئاگرو خۆل و جەستەی گشت بێ گیانەکان.

جا ئەگەر ووتتان: ئەوانە بێژەرێکی زیندوونین بە پێچەوانەی دەروون کەوا زیندەوەرێکی بێژەرە.

ووتمان: لەوکاتەدا بەلگەکە ئاوا دەمێنێتەوە واتە: هەموو جەستەیەکی زیندوو و قسەکەر پێویستی بە دەرونێك هەیە هەستێت بە پاراستن و دامەزراندنی ئەمەش داوایەکی ڕووت و تەنهایە وە ئەمەش درۆو دەلەسەیە لەبەر ئەوەی جنۆکەو فریشتەکانیش زیندوون و قسەکەرن و پێویستیان بە دەروونی دیکە نییە هەستێت بە دامەزراندنیان.

جا ئەگەر ووتتان، قسەکانمان لەگەل ئێوەیە لەبارەی جنۆکەو فریشتەکان لەبەر ئەوەی ئەوان لایەنگرنین بە جەستەکانیان.

ووتمان: قسەکردن لەگەل ئەو کەسەیە کەوا باوەڕی بە خواو فریشتەکانی و قورئانەکەی و پێغەمبەرەکانی هەبێت، بەلام ئەوەی کوفر بەمە دەکات قسەکردن لەگەلیدا لەبارەی دەروون وون و لەکیس چووە، لە ڕاستیشدا ئەو کوفری کردووە بە بەدی هێنەری دەروونەکان و داهێنەری و فریشتەکانی وە ئەوەی لە پێغەمبەرەکان

هاتووە، وازی هێناوە لەوەی بەڵگەی لەسەر لە کارە ئاشکراکان لەگەڵ بەڵگەی ئیماندا، جا لەبەر ئەوەی شوێنەوارە بەناوبانگەکان لە جیهاندا لە کاریگەریەکانی فریشتەکان و جنۆکەکان لەسەر ڕووخسەت و مۆڵەتی پەروەردگاریان ناکرێت نکۆڵی لێبکرێت، ئێستا بەخۆی بوونی هەیە، ئەوا هێزی مرۆڤایەتی توانای بەسەریدا نیە.

(لەبارەی گەیاندنی دەروون بە جەستەدا)

ووتەکانتان لە بارەی دیەنی بیستەمدا : ئەگەر دەروون جەستە بوایە ئەوا پەیوەندی دەکرد بەلاشەوە ئەگەر لەسەر ڕێگای خۆ تێخستن بێت ئەوا پێویست بوو خۆی بخستایەتە جەستەکان، وە ئەگەر لەسەر ڕێگای پێوە لکاندن و نزیکی بێت ئەوا بۆ یەك ئادەمیزاد دوو جەستەی پێکەوە لکاو دەبوو یەکێکیان دەیبینی وە ئەوەی تریان نەیدەبینی.

ودڵامەکەی لەچەند ڕوویەکەوەیە:

یەکێکیان: خۆی بخاتە جەستەکان: ئەستەمە کەوا خۆی بخاتە ناو دوو جەستەی چڕو توند یەکێکیان لەوی تریان چڕتر بێت بە جۆرێك شوێنەکەیان یەك شوێن بێت.

دووەم: ئەوە نارەوایە بە زۆر شێوە، لەوانە تێچوونی ئاو لە چیلکە دارو هەوردا، وە چوونە ناوەوەی ئاگر لە ئاسندا، وە چوونی خۆراك بە هەموو بەشەکانی لاشەدا، وەچوونی جنۆکە لەو کەسانەی پەرکەم یاخوود نەخۆشی فێی هەیە، جا ڕۆح بەو نەرم و نیانیەی خۆی ئاڵۆزکاوی لاشە لێی قەدەغە ناکات و دەچێتە هەموو بەشەکانی .

لەگەڵ ئەوەش ئایا دەروون و ڕۆح یەك شتە یاخود دوو شتی جیاوازن؟

خەڵکی لەمەدا جیاوازو ناکۆکن .

جا هەیە دەڵێت: ناونراوەکانیان یەکە، وە ئەوانەش زانایانی ئاینیین.

هەیە دەڵێت: ئەوان دوو شتی جیاوازن، وە ئێمەش بە یارمەتی خوای گەورە نهێنـی ئەو مەسەلەیە ئاشکرا دەکەین، جا دەڵێین، دەروون ڕوو دەکاتە کارو بارەکان.

یەکێکیان: ڕۆحە، جوهری دەڵێت: دەروون ڕۆحە، دەوترێ: دەروونی دەرچـوو، ئـەبو خراش دەڵێت:

نجا سالماً والنفس منه بشدقة ❊ ولم يَنجُ إلا جِفنُ سيفٍ ومئزرُ

دەروونیش خوێنە، دەوترێ : پرسیاری لە خۆی کرد وە لە حەدیسێکدا هاتووە:

((ما لا نفس له سائله لا ينجس الماء إذا مات فيه))،

واتە : ((هەر گیانلەبەرێك ئەگەر لەناو ئاو بمرێت و خوێنی لەبەر نەڕوات ئەوە ئاوەکە پیس ناکات)).

دەروون : جەستەیە، شاعیر دەڵێت:

نُبِّئتُ أن أبي تميم أدخلوا ❊ أبنائهم تامورَ نفس المُنذِرِ

دەروون چاوە، دەوترێ : فلان دەروونی تووش بووە، واتە: چاو.

ووتم: وانیە وەك ووتراوە، بەڵکو دەروون لێرەدا ڕۆحە، بە نیسبەت خستنە بـری بۆ چاو فراوان دەبێت، لەبەر ئەوەی بەهۆی چاوێکی تووش بوودوە دەبێت، وە ئەوەی پێکـاوەو تـووش بـووە لـە ڕاسـتیدا دەروونێکـی پەسـت و خـەمبارە وەك پێـشتر باسکراوە.

ووتم: دەروونیش لە قورئاندا لە خـودی خۆیـەوە بـە تێکڕایـی دەردەچـێت وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ ﴾(النور:٦١)، واتە : ((سـەلام لە خۆتان و سەلام لە یەکتر بکەن))، هـەروەها خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿ يَـوْمَ

تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا ﴾(النحل:١١١)، واته: ((ڕۆژێك دێت كه هەموو كەس خەمی خۆیەتی بەرگری لەخۆی دەكات)).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت : ﴿كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ﴾(المدثر:٣٨)، واته: ((چوونكه له قیامەتدا هەموو كەس بارمتەی دەستپێشكەری خۆیەتی (كردەوەكانی دێنەوە ڕێی)). تەنها بەسەر ڕۆحدا تێپەڕ دەبێت وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾(الفجر:٢٧)، واته: ((ئەی خاوەن دڵ و دەروونی پڕ له نارامی))، دیسان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَخْرِجُوا أَنْفُسَكُمُ﴾(الأنعام:٩٣)، واته : ((ئادەی گیانتان بدەن به دەستەوە))، هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى﴾(النازعات:٤٠)، واته: (ئەوەی جڵەوی نەفسی گرتبێتەوە لەهەموو هەواو هەوەس و ئارەزوویەكی نادرووست...))، دیسان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ﴾(یوسف:٥٣)، واته: ((بەڕاستی نەفس (ئەگەر به نووری خواناسی ئاوەدان نەبێت) زۆر فەرماندەره به گوناهو هەڵەو تاوان)).

بەڵام ڕۆح نه بەتەنهاو نەلەگەڵ نەفسیش بەسەر لاشەدا تێپەڕ نابێت ، بەڵكو ڕۆح بەسەر ئەو قورئانەدا تێپەڕ دەبێت كەوا خوای گەورە به سروش بۆ پێغەمبەری ناردووەﷺ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنَا ﴾(الشوری:٥٢)، واته: ((ئەی محمد ئا بەو شێوەیەی كە ووتمان ئێمە قورئانمان بۆ ڕەوانه كردیت لەلایەن خۆمانەوە)).

ئەركی سرووشیش ئەوەیە كەوا خوای گەورە خۆی ناردوویەتی بۆ نێردراوەكانی وه پێغەمبەرەكانی ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يُلْقِي الرُّوحَ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ لِيُنْذِرَ يَوْمَ التَّلَاقِ﴾(غافر:١٥)، واته: ((ئەو زاته وەحی نیگا بەفەرمانی خۆی دەنێرێت بۆ هەركام له بەندەكانی كه بیەوێت (قورئان ڕۆحه، چوونكه ژیان بەخشه به عەقڵ و دڵ و دەروون)، بۆ ئەوەی خەڵكی بترسێنێت له

ڕۆژی بەیەکگەیشتنەوە))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يُنَزِّلُ الْمَلائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا أَنَّهُ لا إِلَهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ﴾(النحل:٢)، واتە: ((پەروەردگار خۆی فریشتەکان بە ڕەحمەت و ژیانەوە (کەوەحی ئاسمانە) دەنێرێت بۆ هەر کەس کە بیەوێت لە بەندەکانی (کە پێغەمبەرانن)، فەرمانیان پێ دەدات کە: خەڵکی بێدار بکەنەوە لەوەی کە بەڕاستی جگە لەمن خوایەکی دیکە نیە ، لەبەر ئەوە لە خەشم و قینم خۆتان بپارێزن(چونکە لەو کەسانە خۆش نابم کە غەیری من دەپەرستن).

ئەمەش ناونراوە ڕۆح کاتێك ژیانێکی بەسوود دەبەخشێت، چوونکە ژیان بەبێ ئەو هەرگیز سوودی بۆ خاوەنەکەی نابێت ، بەڵکو ژیانی گیانلەبەری چوارپێ لەو باشترە و ئاکامەکەی خۆ بەدەستەوە دانە.

ناویش نراوە ڕۆح: ڕۆحێك: لەبەر ئەوەی ژیانی جەستەی تێدایە، هەروەها ناونراوە (الريح) واتە: شنەبا کاتێك ژیانی تێدا دەست دەکەوێت، وە بۆ ئەمەش لەسەر ڕۆحەکان کۆدەبێتەوە، شاعیر دەڵێت:

إذا ذَهَبَت الأرواح من نحوِ أرضكم ❊ وجدتُ لِمَسراهَا على كبدي بَردَا

ڕۆح و ڕەیحان و حەوانەوەی تێدایە، جا ناونراوە دەروون، ڕۆحێك بۆ دەستکەوتنی ژیانێك تێیدا، ناونراوە (النفس) دەروون یاخوود لەبەر شتێکی گرانبەهایە (النفيس) لەبەر گرانبەهاکی و گەورەییەکەی ئەو ناوەی لێنراوە، یاخود لەبەر دەرخستنی شتەکەیە کاتێك دەردەچێت جا لەبەر زۆر چوونە دەرەوەی و هاتنە ژوورەوەی لەلاشەدا ناونراوە (النفس) دەروون، وە لەوێدا دەروون لە جولاندنە، لەبەر ئەوەی بەندەیەك کە خەوت ڕۆحەکەی لێ دەردەچێت ، جا ئەگەر بەئاگاهاتەوە ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە، وە ئەگەر مردیش ئەوا بەیەکجاری ڕۆحەکەی دەردەچێت ، جا ئەگەر بەخاکیش سپێردرا ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە، کاتێك پرسیاری لێکرا دەردەچێت، وئەگەر زیندووش بۆوە ئەوا ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە.

جیاوازی نێوان دەروون و ڕۆح جیاوازی لە سیفەتەکانە نەك لە خودی ئەوان، لە ڕاستیدا خوێنیش ناونراوە: دەروون، لەبەر ئەوەی دەرچوونی خوێن کەوا مردنی لەگەڵدا دەبێت دەشێت دەروونەکەش دەربچێت ، ژیانیش تەواو نابێت تەنیا بە ئەو نەبێت، هەروەك ژیان بەردەوام نابێت تەنها بە دەروون نەبێت، جا لەم بارەیەوە شاعیر دەڵێت:

تَسيلُ على حَد الظُباتِ نفوسنا ❊ وليست على غير الظبات تَسيلُ

وە دەوترێت: گیانی سپارد، گیانی دەرچوو، گیانی جیابووەوە، هەروەك دەوترێت: ڕۆحی دەرچوو، وە ڕۆحی جیابووەوە، بەڵام مردنی هەڵەشەیی یەکجارە و لەوانەیە درێژە بکێشێت، و ئەم هەڵەشەو هەڵچوونەش بە زۆریی و بە خێراییە، جا خوای پەروەردگار هەر خۆی درێژەی پێدەدات و پاڵی پێوەدەنێت لەکاتی مردندا.

❊❊❊

(لەبارەی ووتەکانیان: ڕۆح دەروون نیە)

کۆمەڵێکی دیکە لە خاوەنی حەدیس، وە بیرمەندو زانایانی ئاین و ئەهلی تەسەوف دەڵێن، ڕۆح دەروون نیە بەڵکو شتێکی دیکەیە، مقاتل کوڕی سلێمان، دەڵێت: ئادەمیزاد وژیان و ڕۆح و دەروونی هەیە، جا کاتێك نووست دەروونی دەردەچێت کەوا ئەقڵی بەشتەکاندا دەشکێت بەڵام لە جەستە جیانابێتەوە، بەڵام پەتێکی ڕاکێشاو دەردەچێت کە شەوق و ڕووناکی هەبێت، جا خەونەکە بەو دەروونە دەبینێت کەوا لێی دەرچووەو ژیان و ڕۆحەکەش لە جەستەدا دەمینێتەوە، جا هەر بەو گنگڵ دەدات و ئەم دیو و ئەو دیو دەکات و هەناسە دەدات، کاتێك جووڵا ڕۆحەکەی بۆ دەگەڕێتەوە وە خێراتر لە چاو تروکانێك، ئەگەر خوای گەورە

ویستی لەسەر بێت ئەوا لە خەوەکەیدا دەیرێنێت و ئەو دەروونە دەگرێت کە لێی دەرچووە.

هەروەها دەڵێت : کاتێك دەخەویت دەروونەکەی دەردەچێت و بۆ سەرەوە بەرز دەبێتەوە ، جا ئەگەر خەونی بینی بۆی دەگەڕێتەوە ، هەواڵ دەداتە ڕۆحەکەو، ڕۆحەکەش هەواڵی پێدەدات ، جا ئەو دەزانێت کەوا ئەو چی و چی بینیوە.

ئەبو عبداللەی کوڕی مەند دەڵێت: لەبارەی زانیاری ڕۆح و دەرووندا جیاوازی و ناکۆکی پەیدابووە، جا هەندێك لەوان دەڵێن: دەروون قوڕێکی ئاگرینیە، و ڕۆحیش نورێکی ڕوحانیە.

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: ڕۆح خودایی و ئاینزانی یە، وە دەروونیش: ڕەوشت و خووی ئادەمیزادە، و درووستکراویش بە ئەو تاقیدەکرێتەوە.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ئەوانە ئەهلی فەرموودەو حەدیسن: کەوا ڕۆح دەروون نیە، وە دەروونیش ڕۆح نیە، دامەزراوی و وەستانی دەروون بە ڕۆحە و دەروونیش دیمەنی بەندەیە، ئارەزوو و خۆشەویستی و دڵتێچوون و کارەسات و وەیشومەی تێدا کۆدەبێتەوە، وە ڕۆحیش داوا دەکات بۆ دوارۆژ و کاریگەری تێدەکات، هەواو هەوەسیش بەدوای دەرووندا دەکەوێت، وشەیتانیش بەدوای دەروون و هەواو هەوەسدا دەکەوێت، و سامان و داراییش بەدوای عەقڵ و ڕۆحدا دەکەوێت، خوای گەورەش بە سرووش و نیگای خۆی و یارمەتی دان و پشتگیری خۆی درێژیان دەکاتەوە.

هەندێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان لەلایەن کارو فەرمانی پەروەردگارەوەیە، ڕاستی وزانینی لە بوونەوەرو بۆ درووستکراوەکەی دەشارێتەوە .

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: ڕۆحەکان نورێکە لە نورەکانی خوای گەورە، وە ژیانیش لە ژیانی خودای گەورە دایە .

پاشان لە ڕۆحەکاندا جیاوازی و ناکۆك بوون، ئایە بە مردنی لاشەکان و دەروونەکان ڕۆحەکانیش دەمریت یاخود نامریت؟

جا کۆمەڵێك دەڵێن: ڕۆحەکان نامرن و تاقیش ناکرێنەوە.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: ڕۆحەکان لەسەر شێوەی بوونەوەرەکەیە، دەست و قاچ و چاوو بیستن و بینین و زمانی هەیە .

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێن: بۆ بڕوادار سێ ڕۆح هەیە، وە بۆ دوو ڕوو و کافرەکانیش یەك ڕۆح هەیە.

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: بۆ پێغەمبەران و ڕاستگۆیانیش پێنج ڕۆح هەیە .

هەندێکی دیکەیان دەڵێن: ڕۆحەکان ڕۆحانین لە پیاوچاکان و خواناسان درووست بووە جا کاتێك دەرچوو دەگەڕێتەوە بۆ لای خواناسەکان.

ووتم: بەڵام ئەم ڕۆحەی کەوا دەمرێت و دەردەچێت ئەوا یەك ڕۆحە ئەویش دەروونە.

بەڵام ئەوەی خوای گەورە پشتگیری ئەکات لەبەندە باوەڕدارەکانی لەڕۆحێك ئەوا ڕۆحێکی دیکەیە بێجگە ئەو ڕۆحە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أُولَئِكَ كَتَبَ فِي قُلُوبِهِمُ الْإِيمَانَ وَأَيَّدَهُمْ بِرُوحٍ مِنْهُ ﴾(المجادلة:٢٢)، واتە: ((ئەوانە خوا ئیمان و باوەڕی لەدڵیاندا چەسپاندووەو جێگیری کردوەو لە بەهرەو میهرەبانی تایبەتی خۆی، بەهێزو گیانێکی تایبەتی لەلایەن خۆیەوە (مەبەست قورئان وئیمانە) پشتگیری کردوون و یارمەتی داون))، هەروەها ئەو ڕۆحەی کەوا پێی پشتگیری کراوە ڕۆحی مەسیحی کوڕی مەریەمە ، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَى وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْتُكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ ﴾(المائدة:١١٠)، واتە: ((خوا فەرمووی: ئەی عیسای کوڕی مەریەم یادی ئەو نازو نیعمەتەی من بکەرەوە کە ڕژاندم بەسەر خۆت و دایکتدا، کاتێك من بەهۆی جوبرەئیلی پیرۆزەوە پشتیوانیم لێکردیت))، هەروەها ئەو ڕۆحەی کەوا دەهاوێت بەسەر ئەو بەندانەی کە ئەو دەیەوێت ئەوا ئەو ڕۆحە نیە کە لە لاشەدایە.

بەڵام ئەو هێزو توانایەی کە لە لاشەدایە ئەویش دیسان پێی دەڵێن: ڕۆحەکان، جا دەوترێت: گیانی بینەر، گیانی بیسەر، و گیانی بۆنکەر، جا ئەو ڕۆحانەش هێزێکی دانراون لەلەشدا دەمرێت بە مردنی لاشەکان، ئەوەش ئەو ڕۆحە نیە کە بە مردن لاشەکە ئەو نامرێت و تاقیشناکرێتەوە هەروەك ڕۆحەکان تاقیدەکرێنەوە.

بۆ زانست و زانین ڕۆحێك هەیە، وە بۆ چاکە کردن و دڵسۆزی ڕۆحێك هەیەو بۆ خۆشەویستی و پێ سپاردن ڕۆحێك هەیە، و بۆ پشت بەستن وڕاست گۆیی ڕۆحێك هەیە و خەڵکیش جیاوازن لەو ڕۆحانەدا بە جیاوازیەکی زۆر جا هەرکەسێ ئەو ڕۆحانەی بەسەردا زاڵ بوو ئەوا دەبێتە بەندەیەکی ڕۆحانی، لەوانەشیان ئەوەی وونی کردبێت و فەرامۆشی کردبێت یاخود زۆربەیان دەبێتە خاکێکی تاریك و نووتەك، وە خوای گەورەش پشتیوان و یارمەتیدەرە.

لەم بارەیەوە: ئایە دەروون یەکێکە یاخوود سێ شتە ؟

لەڕاستیدا زۆر لە خەڵکی لە قسەدا کەوتوونەتە ناو ئەوەی کەوا بۆ نەوەی ئادەم سێ دەروون هەیە: دەروونێك پڕ لە ئارامی یە، دەروونێك سەرزەنشت کارو لۆمەی خۆی دەکات، دەروونێکیش نیشانەی گوناهو ئاژاوەگێڕیە. وە هەیە ئەمەی بەسەردا زاڵ دەبێت، و هەشیانە یەکێکی دیکەی بەسەریدا زاڵ دەبێت، وە بڕو بیانوو دەهێننەوە لەسەر ئەمە بەم فەرموودەیە پیرۆزە: ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ﴾(الفجر:٢٧)، واتە: ((ئەی خاوەنی دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی))، وە بەو فەرموودەیەی خوای گەورە: ﴿لا أُقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ۝ وَلا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾ (القيامة:١-٢)، واتە: ((سوێند دەخۆم بە ڕۆژی قیامەت، وە سوێند دەخۆم بە ویژدانی زیندوو وە نەفسی ڕەخنە لەخۆگر کە لۆمەی خۆی دەکات))، بەو

فەرموودەیــــەی خــــوای گـــــەورە کــــە دەفــــەرمویێت: ﴿إِنَّ الــنَّفْسَ لَأَمَّــارَةٌ بِالسُّوءِ﴾(يوسف:٥٣)، واتە: ((بەڕاستی نەفس زۆر فەرماندەرە بە گونـاهو هەڵـەو تاوان))، ڕاستیەکەی ئەوەیە کەوا یەك دەروونە بەڵام سیفەتیان هەیە، وا دادەنرێت هەر سیفەتێك ناوێکی هەبێت ناونراوە پـڕ لـە ئـارامی بـەو پێیـەی پڕلـەئارامی و ئاسوودەیەکەی بۆ خوای خۆیەتی بە بەندایەتی و خۆشەویستی و ملکەچی بـۆ ئـەو وە پشت بەستن و ترسان و پاڕانەوەشی هەر بۆ ئەوە ، جـا ناونـانی خۆشەویـستی و ترسان و پاڕانەوە لێی ئەوا بینینی خۆشەویستی بـۆ یـەکێکی دیکـە جگـە لەئـەو دەپچڕێت وە ترسان و پاڕانەوە لێی دەست هەڵدەگرێت بـە خۆشەویـستی کەسـێکی دیکە بێجگە لـە خـوای پـەروەردگار، بـە یادکردنەوەشـی یـادی کەسـێکی دیکـە ناکاتەوە بێجگە لـەو ، هـەتاکو شـەوق و گەیـشتن و دانیـشتن و بیـنین و جووڵـەو گوێگرتن و تینوویەتیشی هەر بە یارمەتی و پشتیوانی ئەو دەبێت، وە دڵە ڕاکردوو و هەڵاتووەکـەی دەگەڕێتـەوە بـۆلای خـودای میهرەبـان، جـا ئـەو ئـارامی و ئاسوودەییەی لەدەروون و دڵ و جوومگـەکانی و تواناکـانی لـە ئاشـکراو پـەنهانی دەبینێـت ، جـاڕۆحی ڕادەکێـشرێت بـۆلای خـودای گـەورە وە پێـستی و دڵـی و جومگەکانی نەرم دەبێت بۆ خزمەتکردن و نزیك بوونەوە لە پـەروەردگار، ناکرێـت دڵ ئارامی وئاسوودەیی بەدەست بێت تەنها بە خوداو یادکردنەوەی ئەو نەبێت، ئەو فەرموودەیــەی کــە خــوای گــەورە دابیەزانــدووە بۆســەر پێغەمبــەرەکانی وەك دەفــەرموێت: ﴿الَّـذِينَ آمَنُـوا وَتَطْمَـئِنُّ قُلُـوبُهُمْ بِـذِكْرِ اللَّـهِ أَلَا بِـذِكْرِ اللَّـهِ تَطْمَـئِنُّ الْقُلُوبُ﴾(الرعد:٢٨)، واتە : ((ئەوانـەی باوەڕیـان هێنـاوەو دڵ و دەروونیـان ئـارام دەبێت بە قورئان و پەیامەکەی خـودای پـەروەردگار، ئاگـاداربن دڵـەکان هـەر بـە قورئــان و یــادی خــواو (پابەنــد بــوون بــە ئاینەکەیــەوە) خۆشــنود دەبــن و دەحەوێنەوە))، جـا دڵـو دەروونـی ئـارام و جـێگیر بـوونی بـەلابردنی شـێواوی و پەشۆکاوی و شپرزەیی لێی، وە ئەمەش نایەتەدی تەنها بە خوداو یادکردنەوەی ئەو

نەبێت، وە ڕاستی دڵ و ئارامیەکەش کەوا دەروون پێی ئارام دەبێت ئەوا لە دەرگای ناسینی ناوە جوانەکانی و سیفاتەکانی خوای گەورە ئارام دەبێت ، وە پیاهەڵدان و باسکردنی تەواوی و بێ کەم و کوڕی و تاکو خەبەردانی کەوا لەلایەن دەروونیەوە خەبەری پێدەدات، هەواڵی پێبدات لەبارەی پێغەمبەرەکانی جا بەقەبوولکردن و ڕازیکدرن پێی دەگات ، وەتەسلیم بوون و ملکەچی، وە دڵ فراوانیش بۆ ئەو بێت، وە شادومانی دڵیش هەر بەیادی پەروەردگارە، لەبەر ئەوەی ناسێنێك لە ناسینەکانی خودای پاك و بێچگەردبۆ بەندی خۆی لەسەر زووبانی پێغەمبەرەکەیەتی جا هێشتاو بەردەوام دڵ لە گەورەترین پەشۆکاوی و شپرزەیی دایە لەو دەرگایەدا تاوەکو ئیمان بە ناوە جوانەکانی خوای گەورە و سیفەتەکانی و یەك تا پەرستی و بەرزبوونەوەی بۆ سەر عەرشی خۆی تێکەڵ دەبێت، جا ئەمە یەکەمین پلەکانی دڵ و دەروون ئارامیە، پاشان بەردەوام کاریگەری دەبێت هەرکاتێك گوێی لەئایەتێك بێت کەوا باس لە سیفەتێك لە سیفەتەکانی خوای گەورە بکات، ئەوە کارو فەرمانەش کۆتایی نیە، ئەو ئارامی و ئاسودیەش بنچینەیەکە لە بنچینەکانی ئیمان ، کەوا بناخەکەی لەسەر دامەزراوە، پاشان ئاسوودە دەبێت بۆ خەبەر پێدانی لەکاتی دوای مردندا لە کاروبارەکانی بەرزەخدا، ئەوەی لەدوای ئەودا لەبارەکانی قیامەتدا ، هەتاکو وەك ئەوەی بە ئاشکرا هەمووی ببینێت و ئەمەش ڕاستیەکی دڵنیایە کەوا خوای گەورە وەسفی بە ئەهلی ئیمان نەکردووە کەوا دەفەرموێت: ﴿ وَبِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ﴾(البقرة:٤)، واتە: ((دڵنیابن کە ڕۆژی دوایی هەر پێش دێت و قیامەت هەر بەرپا دەبێت))، ئیمان بە ڕۆژی دوایی بەدەست نایەت تاوەکو دڵ ئارام و ئاسوودە دەبێت بەوەی خوای گەورە هەواڵی پێداوە بۆ ئەو کاروبارانەی کەوا دێت و هیچ گومانی تێدانیە ، ، جا ئەوە ئیماندارێکی ڕاستەقینەیە کەوا ئیمانی بەڕۆژی دوایی هەیە هەروەك لە حەدیسێکی حاریسەدا هاتووە: (بوومە ئیماندار، جا پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((ان لکل حق حقيقة فما حقيقة ايانك؟))، واتە: ((

بۆ هەموو مافێك ڕاستیەك هەیە جا ڕاستی ئیمانەكـەی تـۆ چـی یـە؟))، حارسـە ووتی: دەروونم لە دونیاو ئەوەی تیایەتی وەرس بووە وە لەبەرچـاوم كـەوتووە ، وەك ئەوە وام كە من سەیری عەرشی خوای خۆم دەكەم لە جێگایـەكی زۆر بـەرز وە بـۆ خەڵكی بەهەشت كەوا سەردانی یەكتر دەكەن وە خـەڵكی دۆزەخـیش تێیـدا ئـازار دەچێژن، جا پێغەمبەرﷺ فەرمووی((عبدٌ نـور الله قلبـهُ))، واتـە: ((بەندەیـەك خوای گەورە دڵی ڕووناك كردۆتەوە)).

❊❊❊

(لەبارەی ئاسوودەیی دەروون وئیماندا)

دڵنیایی و ئاسوودەیی بـۆ ناوەكـانی خـوای گـەورە و سـیفەتەكانی دوو جـۆرە: دڵنیایی بـۆ بـاوەڕ بـوون پێـی و، سـەلماندنی و بیروبـاوەڕبوون پێـی، و ئـارامی و دڵنیـاییش دەبێـت لەشـوێنەواری بەندایـەتی ڕەنـگ بداتـەوە، وەك نموونـەی دڵنیاییەكەی بۆ قەدرو ئیسپات بوونیـشی، و بـاوەڕ بـوونیش پێـی دڵنیاییـە كـە پێویـست دەكـات بـۆ شـوێنە بـە تواناكـان كـەوا فـەرمان بـە بەنـدە ناكـات بـە ناچاركردنی، و تواناشی نیە لەسەر پێكدرنی كارەكە، جا سـەلاواتی بـۆ دەنێرێـت، پێی ڕازی دەبێت، وە نەڵێی تووڕە دەبێت و نە گلەیی لێ دەكرێـت و نەئیمانەكـەی شپرزەو تووشی شڵەژان دەبێت، و دڵگران نابێت لەسەر ئـەوەی لـە دەسـتی چـووە، دڵخۆشیش نابێت بەوەی بۆی هاتووە، چوونكە كارەسـات و ودیـشوومەكەی تێیـدا چاوەڕوانكراوە پێش ئەوەی كەوا بگاتە لای و پێش ئەوەی دروست بكرێت هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الأَرْضِ وَلا فِـي أَنْفُـسِكُمْ إِلَّـا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّـهِ يَـسِيرٌ ۞ لِكَـيْلا تَأْسَـوْا عَلَـى مَـا فَاتَكُمْ وَلا تَفْرَحُوا بِمَا آتَـاكُمْ وَاللَّـهُ لا يُحِـبُّ كُـلَّ مُخْتَـالٍ فَخُـورٍ﴾(الحديـد:٢٢-٢٣)

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَمَنْ يُؤْمِنْ بِاللَّهِ يَهْدِ قَلْبَهُ ﴾(التغابن:١١)، واتە: ((بە فەرمانی خوا نەبێت هیچ خۆشی و ناخۆشیەك پێشنەهاتووە ، جائەوەی باوەڕی تەواو بهێنێت، خوا دڵی ڕێنوێنی دەكات بۆلای خۆی))، یەكێك لە پێشینەكان دەڵێت: ئەو بەندەیەیە كەوا تووشی كارەساتێك دەبێت و دەزانێت كەوا ئەوە لەلایەن خواوەیە جا ڕازی دەبێت و سەلاّوات لێ دەدات، جا ئەوە دڵنیاییەكە تا یاساكانی سیفەتەكان و پێویستیەكانی وە شوێنەوارەكانی لە جیهاندا، بەلاّم ئارامی و دڵنیایی چاكەكردن ئەو ئارامییە تا فەرمان و كارەكانی گوێڕایەڵی و دڵسۆزی و ئامۆژگاری، جا لەسەر كارو فەرمانەكەیدا ویست و ئارەزوو و لاسایی كردنەوەیەك پێشكەش ناكات، گومانێك جێگیر ناكات بەرهەڵستكاری هەواڵەی بێت و نە ئارەزوویەك بەرهەڵستكاری فەرمانەكەی بێت.

نیشانەكانی ئەو دڵنیاییەش كەوا دڵنیاو ئاسوودە دەبێت لە پەشۆكاوی تاوان و بێزاریش بێت تاكاتی تەوبە كردنو شیرینی خۆشیەكەی و ئەمەشی لەسەر سووك دەبێت بەوەی كەوا دەزانێت كە لەزەت و شیرینی و خۆشیەكەی لەسەركەوتن لەتۆبەكردنەكەدایە، وكەسیش ئەمە نازانێت تەنها ئەوەی تامی ئەو دوو فەرمانەی كردبێت، بۆ هەموو ئارەزوویەك سەرخۆشیەك هەیە زیاد دەبێت لەسەر سەرخۆشی بادەو عەرەق هەروەها تووڕە بوونیش سەرخۆشیەكی تێدایە گەورەترە لەسەرخۆشی شەڕاب و مەی خواردنەوە ، بۆ ئەمەش دەبینیت كەسی عاشق و تووڕە ئەم كارە دەكەن، كەوا كەسی مەیخۆر كارەكە دەكات.

❊❊❊

(لەبارەی مانای دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسودەیی)

ئالێرەدا نموونەیەکی نەرم و نیان و بەخشندە هەیە پێویستە ئاگاداری بیت لەسەری وەبۆی ئاگادار بیتەوەوە سەرکەوتنیش بەدەست ئەو کەسەیە کەوا تەنگەژەی سەرکەوتن و یارمەتی بەدەستیەتی، هەر خودای پاك و بێگەردیشە بۆ هەموو ئەندامێك لەئەندامەکانی ئادەمیزاد تەواوی داناوە جا هەر کاتێك یەکێك لەو ئەندامانەی نەبوو ئەوا هەست بە پەشۆکاوی و شپرزەیی دەکات بەهۆی ناتەواوی ئەندامەکانی کەوا بۆی داناوە، وەك نمونەی تەواوی چاو لە بینیندا تەواوی گوێ لە گوێگرتندا، وە تەواوی زمان لەقسەکردندا، جا ئەگەر ئەو ئەندامانەنەمان کەوا هێزێکە بۆتەواوی ئادەمیزاد ئەوا هەست بە ئێش و ئازارو کەم و کوڕی دەکات بەهۆی لەدەست چوونی ئەو ئەندامانە.

وە تەواوی دڵ و نیعمەت و دڵخۆشی و لەزەت و کەیف خۆشی لەناسینی خوای گەورە دایە وەوویستی خۆشەویستی و مل کەچی بۆ ئەوو ڕەزا بوون لەسەری و شەوق و خۆشەویستی وهۆگری بۆ ئەوە، جا ئەگەر ئەوەی لەدەستدا ئەوا توونترین سزاو شپرزەییە لەچاوێکدا کەوا ڕووناکی بینینی لەدەستداوە، وە لە زمانێکدا کەوا هێزە قسەکردن و تامکردنی لەدەستداوە، ئیبن و عەباس دەڵێت: ئارامی و ئاسوودەیەکی باوەڕپێکراو ، قەتادە دەڵێت: ئەو ئیماندارەیە دڵ و دەروونی ئارامی گرتووە، تا ئەو کاتەی وەعدو بەڵێنی خوا دەگاتە جێ، و حەسەن دەڵێت: باوەڕ پێکردن بەوەی خوای گەورە فەرموویەتی، وە موجاهد دەڵێن: ئەو دەروونەیە کەوا دڵنیایە کە خوای گەورە پەروەردگاریەتی، وە هەروەها دەڵێت: ئەو ددڵ و دەروونەیە کەوا دڵنیایە بە گەیشتنی بە خودای خۆی، جا قسەیپێشینەکان لە دڵ و دەروون و ئارامی و ئاسوودەییدا لەسەر ئەو دوو بنچینەیەدا دەسوورێتەوە، دلارامی و ئاسوودەیی زانست و ئیمان، و ئاسوودەیی و دڵنیایی ویستن و ئیرادەو کارکردن.

(لەبارەی درووست بوون و پێکهاتنی دڵنیایی و ئاسوودەیی)

ئەگەر ئارام و ئاسوودە بوویت لەگومان بۆ دڵنیایی و یەقینی، و لە نەزانین بۆ زانین و زانیاری، وە لە بێ ئاگایی بۆ یادکردنەوەی خوا، لە خیانەتەوە بۆ تەوبەکردن، و لە ڕیایی و سووخۆریەوە بۆ دڵسۆزی، ولە درۆکردن بۆ ڕاست گۆیی، وە لە بێتوانایی و پێ نەکراندا بۆ ڕەوشت بەرزی و زیرەکی، لەهێزو دەسەڵات و لەخۆبایی بووندا بۆ زەلیلی ملکەچی، لە لووت بەرزی و گومراییدا بۆ بێفیزی و ڕۆح سووکی، لەکەمتەرخەمی و گوێ پێنەدانـدا بۆ کـارو کـردەوە ئەوکاتە ڕۆح دەست دەکات بە ئارامی و ئاسوودەیی، بناخەی هەموو ئەوانە و سەرچاوەکان لە بێداربوونەوەو لەخەوهەڵسانە، جا ئەمەش یەکەمین کلیلی خێرو بەرەکەتە، لەبەر ئەوەی کەسی بێئاگا لە بری خۆ ئامادەکردن بۆ گەیشتن بە خوای خۆی و ئازوقەیەك دابنێ بۆ ڕۆژی گەڕانەوەی بە پلەو بایەی نووستوو وایە، بەڵکو حاڵی لەو خراپتریشە، لەبەر ئەوەی کەسی عاقڵ و بیرمەند پەیمان و بەڵێنی خوای گەورە دەزانێت وە ئەوەی پێویستیەتی لە فەرمانەکانی خوای گەورە وە مەبەست و یاساکانی لە مافەکاندا، بەڵام ڕێگری دەکات لە ڕاستی هەستکردنەکە، جا بە کەمتەرخەمی لێی دادەنیشێت بەوەی دڵی دەیەوێت ئەمەش بێئاگاییەکەیتی کەوا لیچی پاڵکەوتووە جا خەوتن و پاڵکەوتنەکەی درێژە دەکێشێت جا نەرم و هێواش و بەردەوام بۆئارەزووەکانی شەیتان دەمینێتەوە جا مانەوەکەی بەسەریدا توونـد دەبێت، ئینجا خەریك دەبێت بە شەهوەت و تامەزرۆو حەزە زۆر بە لێشاوەکانی وەداب و نەریتەکان بەسەریدا زاڵ دەبێت تێکەڵ دەبێت بەو خەڵکانەی بەدوای شتی پڕو پووچ دەکەون.

جا کەی ڕێبازو بەرنامەی ئەو بێئاگاییە لەدڵیدا ئاشکرابوو بە تووڕەبونێك لە تووڕەبوونەکانی هەق لە دڵیدا ئەوکاتە وەڵامی دەدرێتەوە لە ئامۆژگاریەکانی خوای

گـەورە لـە دڵـی بەندەئیماندارەکـەی، یـاخود بڕیـارو تێکۆشـانێك لەسـەری شوێنەوارەکەی بیرو فیکرەی پشتی پێ ببەسترێ لە شوێنی بەرامبەر، جا لە بڕیاری دیاریکردنـەوەی بـدات و هـاواری گـەورەیی خـوا بکـات بـەجۆرێك کۆشـکەکانی بەهەشتی بۆ ڕووناك بکرێتەوە، جا شاعیر دەڵێت:

ألا يا نَفس ويحَك ساعديني ❊ بسعي منك في ظُلم الليالي

لعَلَك في القيامةِ أن تفوزي ❊ بطيب العَيش في تلك العلالي

جا ئەو فیکرو بیرو هۆشە نورێـك دەجولێنێـت لـە ڕووناکیەکەیـدا ئـەوەی بـۆی دروستکراوە ئەوەی دەیگاتێ لەڕەحمەتی خوای گەورە لـە کـاتی مردنـدا تـاوەکو دەچێتە ناو گۆڕ دەبینێت، وە خێرایی لەناوچوونی دونیاو نـەبوونی وەفـاو دڵـسۆزی بۆئەوانەی لەسەری دروستکراوە دەبینێت بۆیە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتَى عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِي جَنْبِ اللَّهِ﴾(الزمر:٥٦)، واتـە: ((نـەوەکو یەکێك بڵێت ئاخ و داخ و پەشیمانی بۆئەو هەموو لادان و نادرووستیانەی کە کـردم ، لە فەرمان و بەرنامەی خـوادا، بێگومـان لـەو کەسـانەش بـووم کـە بـە دیـن و بەرنامەی خوام دەکرد))، ئەو تەمەنە کەمەی کە ماوە وە هـیچ نـرخ و بایـەخێکی نیە هەست بەوە دەکات ئەوەی لەدەست چووە و پێشوازی لێدەکات، دوارۆژێـك کـە ئەوەی پێشکەشی کردووە لەساتەو خەم و خەفەت و ناخۆشی.

پاشان وورد دەبێتەوە لە نووری ئەو بە ئاگاهاتنەوەیە وە دەسـت بـەجێ و خێـرا نیعمەتی خوای خۆی بەسەریدا لە کاتی جێگیربوونی لە ڕەحمی دایکیدا تاوەکو ئـەو کاتەی، ئەمەش تێیدا ئەم دیوو ئەو دیو دەکات بەئاشکراو بە نهێنی بە شـەوو بـە ڕۆژ، لەخەبەربوونەوەو لە خەوتندا بە نهێنی و بە ئاشکرا، ئەگـەر کۆشـش بکـەیت بەئامارکردنیجۆرەکانی ناتوانیت.

پاشان لەژێر ڕۆشنایی ئەو نوورەدا دەبینیت ئەو کەوا نا ئومێد بووە لە دڵتەنگی و خەم وخەفەت و ئامارەکانی، نەیتوانیوە مافی خۆی بەتەواوی جێ بەجێ بکات.

پاشان لەژێر تیشکی ئەو هەڵسانەوەو بەئاگاهاتنەوەیەدا ئەگەر ئەو کردەوەی ئادەمیزادو جنۆکەی بکردایە لەکاری چاکەدا ئەوا گاڵتەی پێدەهات، بەنیسبەت ئەوەی لە تەنیشت خوای مەزن دابێت ئەوەی مافی ئەوە لە شکۆمەندی و مەزنی و باڵادەستی خودای میهرەبان ئەمەش ئەگەر کارو کردەوەکانیشی بۆئەو بێت، جا چۆن دەبێت وەئەمەش تەنها بریتیە لە چاکەو مینەت و بەخشندەیی خوای گەورە بۆ ئەو بەجۆرێك کارەکانی بۆ ئاسان بکات و دروستی بکات؟ و ئەگەر کارو کردەوەکانیشی بۆ ئەو نەبێت ولەبەر ئەوەی بۆی بکات و درووستی بکات؟ خاوەنەکەی لە دەروونی خۆیدا ببینێ، تاوەکوە چاوێك دەیبینێ، یارمەتیدانی و پشتیوانی خوای گەورەی تیچدایە لە گەورەیی و مننەت و بەخشندەیی بەسەریدا.

پاشان لەو نوورەدا ئەو بێ ئاگاییەی بۆ دەدرەوشێتەوە درەوشانەوەیك کەوا لە ڕووناکیەکەی عەیب و لەنگی دەروونی و لەکیس چوونی بەهەدەرچوو کردەوەکەی ببینێت، ئەوەی پیچشتر کردویەتی لە تاوان و خراپەکاری و پێشێل کردنی پیرۆزیەکان و وازهێنان و دەست هەڵگرتن لە زۆربەی مافەکان و واجبەکاندا، جا ئەگەر چووە پاڵ ئەوەی بۆ دیتنی نیعمەتەکانی خوای گەورە بەسەیدا و پشتگیری کردنی دەبینی مافی ئەو کەسەی نیعمەتی پێکراوە لە نیعمەت و فەرمانەکانیدا چاکەیەکی بەرامبەر نەکردووە کەوا سەری پێ بەرز بکاتەوە، جا دڵی ئارام دەبێت وە دڵ و دەروونی تێك دەشکێت وئەندامەکانی لەشی ملکەچ دەبێت وەسەری شۆڕ دەبێت بەرامبەر خوای گەورە لە بینینی نیعمەت و پێداچوونەوەی گوناهەکانی و نەنگ وشوورەیی دەروونی وەبەهەدەر چوونی کردەوەکانی (أبوء لك بنعمتك علي وأبوء لك ذنبي ، فأغفر لي ، فإنه لا يغفر الذنوب إلا أنت))[٣٢٢]، واتە: ((خۆم پەنا دەگرم بە تۆو بە نیعمەتەکانت لەسەرمدا، وەخۆم پەنادەگرم بەتۆ لە تاوانەکانم جا لێم خۆش ببە، لەبەر ئەوەی کەس لە تاوانەکانم خۆش نابێت تەنها زاتی تۆ

(٣٢٢) سند أحمد: ١٢٢/٤ ، وسند ابن ماجة(٣٧٨٢).

نەبێت)). جا بۆ دەروونی خۆی چاکەیەك نابینێ بۆیە بۆ ئەمە دوو کـارو فـەرمانی مەزن پێویست دەکات:

یەکەم: زۆر یادی ئەو بکەرەوە کەوا خوای گەورە منەتی بەسەرداکردەووە.

دووەم: یەکەم تەماشاکردنی ئەو خواپەرستیەی دەکەیت لەوەی خوای گەورە منەتی لەسەرت کردووە بەمانای وا سـەیری خـۆت مەکـە تاعـەت و عیبـادەتێکی زۆرت کردووە بەرامبەر ئەوەی خوای گەورە منەتی لەسەرکردووی.

❊ ❊ ❊

(لەبارەی تۆبەکردن و پەشیمانی و لێپرسینەوەدا)

پاشان وورد دەبێتەوە لە ڕوونـاکی ئـەو تیـشکە درەوشـاوەیە ئـەوەی پێویـستی لەخەو ڕابوونەکەی دەکات لەبەرنامەی بـێ ئاگاییەکـەی لـە تۆبـەو پەشـیمانی و لێپرسینەوەو چاودێری کردندا، وە پەرۆشـی و خۆنەویـستی بـۆ خـوای خـۆی کـەوا پەرۆشیەکەی کاریگەری لەسەری هەبێت، لەسەر بەختو چارەنووسی لـە ڕەزابـوون و نزیك بوونەوەی و بەخشندەیی و دڵ فراوانی لێی لە فرۆشتنی بە نرخێکـی کـەم لـە جیهان و مەنزلگایەك بە خێرایی لەناو دەچێت.

جا ئەمە هەمووی لە کاریگەریـەکانی لەخـەو ڕابـوون و پێداویـستیەکانیەتی ، ئەمەش یەکەمین شوێن و هەواری دڵ و دەروونی پڕ لە ئارام و دڵنیایە کەوا کـۆچ و کۆچباری بۆلای پەروەردگارو جیهانی دوارۆژی لێ دامەزراوە.

❊ ❊ ❊

(لەبارەی دڵ و دەروونی لۆمەکار)

بـەڵام سەرزەنـشتکراو ئەوەیـە کـە خـوای گـەورە سـوێندی پێخـواردووە وەك دەفەرموویێت: ﴿ وَلا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ﴾(القیامة:٢) واتە: ((وە سـوێند دەخـۆم بە ویژدانی زیندوو و نەفسی رەخنە لەخۆ گر کە لۆمەی خۆی دەکات))، لەبارەیەوە ناکۆك و جیاوازن، کۆمەڵێك دەڵێت: ئەو دەروونـە کـەوا لەسـەر یـەك بـار جـێگیر نابێت، ئەو ووتەی دەربڕینەیان لە لۆمە لەیەکتر کردن وەرگرتووە ، ئەوەش ڕاڕایی و دووبارەبوونەوەیە، ئەمەش لە گەورەترین نیشانەکانی خوای گەورەیە، لەبەر ئـەوەی ئەو درووستکراوێکە لـە درووسـتکراوەکانی دەگۆڕێـت و ڕەنـگ دەگۆڕێـت لەیـەك کاتژمێردا لەگـەڵ ئـەوەی لـە ڕۆژ و مـانگ و سـاڵێك و تەمەنێکـدا ڕەنگـەکانی دەگۆڕێت، جا یادی خوا دەکاتەوەو بێ ئاگاش دەبێت و ڕەزای دەبێت و بەرهەڵـست کاریش دەبێت، وە هێمن و لەسـەر خـۆ دەبێـت وە ڕووی هەڵـدەماڵێت، پەشـیمان دەبێتەوەو تۆبە دەکات سەرپێچش دەکات و دڵی ڕەق دەبێت، خۆشەویستی دەکـات و تووڕەش دەبێت ، دڵی خۆش دەبێت و شادومان دەبێت و خـەمناك و دڵتـەنگیش دەبێت وە ڕازی دەبێت و بە ڕق و کینەو تووڕەش دەبێت، ملکەچ دەبێت و سـەرپێچ و یاخیش دەبێت لەخواترس دەبێت و گومڕاو تاوانباریش دەبێـت، بـۆ زۆر زۆر لـەو حاڵەتانەو ڕەنگانە ، جا ئەمەش هەموو کاتێك ڕەنگی خۆی دەگۆڕێت.

کۆمـەڵێك دەڵێـت: ووتـەو دەربڕینەکـە لـە لۆمـە وەرگـیراوە، پاشـان لەمـەدا جیاوازبوون و تیپێکی دیکە ووتـی: ئـەوە دەروونـی ئیمانـدارە، ئەمـە تـەنها لـە سیفەتەکانیەتی، حەسەن بەصـری دەڵێـت: پیـاوی ئیمانـدار هـیچ نابینێـت تـەنها لۆمەی خۆی دەکات و دەڵێت: چیم لەوە دەوێت؟ بۆچی ئەمەم کرد؟ شتێکی دیکەم بکردایە لەمە باشتر بوو.

هەندێکی دیکە دەڵێت: ئەوە دەروونی ئیماندارە کەوتۆتـە نـاو گونـاهو تـاوان ، پاشان لۆمەی لەسەر دەکرێـت، جـا ئـەو لۆمـەو سەرزەنـشتکردنە لـە باوەڕەوەیـە

بەپێچەوانەی کەسی تاوانبار، کەوا ئەو لەسەر کردنی تاوان لۆمەی خۆی ناکات ، بەڵکو لۆمەی ئەو دەکات کەوا لەدەستی چووە .

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێت ، بەڵی ئەو لۆمەکردنە بۆ دووجۆر کەسن: بێگومان هەموو کەسێك لۆمەی خۆی دەکات ئەگەر هاتوو چاکە بێت یا خراپە کردن بێت، جا کەسی دڵخۆش لۆمەی خۆی دەکات لەسەر ئەنجامدانی سەرپێچیکردنی خوای گەورە و وازهێنان لە یەکتاپەرستی، و کەسی ماندوو و گوناهکاریش لۆمەی خۆی ناکات تەنها لەسەر لەدەست چوونی بەخت و شانس و ئارەزووەکانی.

کۆمەڵێکی دیکە دەڵێت: ئەوە لۆمەی ڕۆژی قیامەتە ، لەبەر ئەوەی هەموو کەس لۆمەی نەفسی خۆی دەکات ئەگەر هاتوو خراپ بوو لەسەر خراپەکردنەکەی، ئەگەر چاکەکردنیش بوو لەسەر کەم تەرخەمیەکەی.

ئەو ووتانە هەموویان ڕاستن، و هیچ بەرپەرچ دانەوەیەك لە نێوانیاندا نیە ، لەبەر ئەوەی دەروون بەو هەموانە وەسفکراوە، لەبەر ئەوەشە بە لۆمە کردن ناونراوە بەڵام لۆمەکردنیش دوو جۆری هەیە:

لۆمەکردنێك لۆمە کراوە: ئەمەش دەروونی نەزانێکی ستەمکارە کەوا خواو فریشتەکانی لۆمەیان دەکات.

لۆمە کردنێك کەوا لۆمەکراو نیە: بریتیە لەو دەروونەی کەوا بەردەوام لۆمەی خاوەنەکەی دەکات لەسەر کەمتەرخەمیەکەی لەبارەی ملکەچی و گوێڕایەڵی خوای گەورە لەگەڵ ماندووبوون و تێکۆشانیشی، جا ئەو دەروونە لۆمەکراو نیە.

***

(لەبارەی دڵو دەروونی نیشانەی گوناهو تاوان)

بەڵام دەرونی فەرماندەر بە گوناهوو تاوان دەروونێکی زەمکراوە، لەبەر ئەوەی کەوا فەرمان دەکات بەهەموو خراپەیەك[٣٢٣]، وە نەمەش لە سرووشتی دەروونەکەیە تەنها ئەوەی خوای گەورە یارمەتیدەریەتی و جێگری دەکات و چاودێری دەکات جا کێ هەیە لە شەڕی دەروونی دەربازی بێت تەنها بە پشتیوانی خوا نەبێت، هەروەك خوای گەورە لە بارەی خێزانی عەزیزی میسر دەدوێت و دەفەرموێت: ﴿ وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾(يوسف:٥٣)، واتە: (("دەشێت يوسف يان ژنەکەی عەزیزی میسر وتبیەتی" منیش نەفسی خۆم بەری ناکەم چوونکە بەڕاستی نەفس (ئەگەر بەنووری خواناسی ئاوەدان نەبێت) زۆر فەرمانەدەر بە گوناهو تاوان، مەگەر نەفسێك کە پەروەردگارم میهرەبانی پێکردبێت ، بەڕاستی پەروەردگارم لێخۆشبوو و میهرەبانە))، هەروەها خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿ وَلَوْلا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَى مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَداً ﴾(النور:٢١)، واتە: ((ئەگەر فەزل و میهرەبانی خوای گەورە نەبوایە لەسەرتان ئەوا هەرگیز کەستان پاك و پووختەو ڕزگار نەدەبوون لەدەست بووختان چیەکان یاخود بەتەوبە پاك نەدەبوونەوە))، وە هەروەها خوای گەورە لەبارەی ڕێزدارترین درووستکراوی خۆی وە خۆشەویسترینیان بۆی دەفەرموێت: ﴿وَلَوْلا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئاً قَلِيلاً﴾(الإسراء:٧٤)، واتە: ((خۆ ئەگەر ئێمە تۆمان پایەدارو دامەزراو نەکردایە، ئەوا بەڕاستی نزیك بوویت "بەمەزەندەی خۆت بۆ بەرژەوەندی بانگەوازەکەت" کەمێك بەلایاندا مەیل بکەیت و بەدڵی ئەوان بکەیت!!)).

---

(٣٢٣) سەیری : تفسير القرطبي : ٩/٢١٠ بکە .

پێغەمبەرﷺ لـە ووتـاردنی پێویـستدا ئەمـەی فێرکـردن: ((الحمـد لله نحمـده ونستعينه ونستغفره ونعوذ بالله من شرور انفسنا ومن سيئات أعمالنـا ، مـن يهـدِ الله فلا مضل له، ومن يضلله فلا هادي له))[٣٢٤].

شەرو ئاژاوە مـت وشـاراوەیە لـە دەروونـدا، جـا هـەر کەسـێك خـوای گـەورە پشتیوانی بێت و بیپارێزێـت ڕزگـاری دەبێـت لـەم شـەڕەدا، جـا لـەخوای گـەورە دەپاڕێنەوە کەوا پەنامان بدات لەشەڕو ئاژاوەکانی دەروونمان وە لە خراپەکانی کـارو کردەوەمان.

جا خوای گەورەو میهرەبان ئادەمیزاد بەو دوو دەروونە تاقیدەکاتەوە ، دەروونی فەرماندەر بە گوناهو تاوان وە دەروونی لۆمەکراو هەروەك ڕێزی لێناوە بە ئارامی و ئاسوودەیی جـا ئەمـە یـەك دەروونـە دەبێتـە نیـشانەی گونـاهو تـاوان ، پاشـان لۆمەکراو، پاشان پڕ لە ئارامی، بریتی یە لـە مەبەسـتی تـەواوی و چاکـسازی، وە دەروونی ئارام بەخش پشتگیری ئەکات بەسەربازی زۆر کە فریشتەن جـا فریـشتەی دادەنێت بە هاوڕێو هۆگری کارو کردەوەکانی لەپێش جوان و خۆشەویست دەکـات ، لەبارەی خراپەکاریش کارو کردەوەکـانی لێ قەدەغـە دەکـات و وەلێ کەمتەرخـەم دەکات و بەناشرینترین دیمەن پیـشانی دەدات، و درێـژەی پێـدەدات بـەوەی فێـری کردووە لە قورئان و یادکردنەوەکان و کارە چاکەکان و لەهەموو دەوروبـەرێك کـارو خێری بەردەوامی پشتیوان و سەرکەوتنی پێ دەگات، و هەرکاتێك بـە ڕەزابـوون و سوپاسگوزاری و سوپاس و ستایشی خوای گەورەی پێگەیـشت ئـەوا زیـاتر تـەقواو ترسانی بۆ دێـت لەسـەر شـەڕ کـردن لەگـەڵ ئـەو دەروونـە گوناهکـارە، جـا لـەو سەربازانەش بریتیە لە فەرمانڕەوای سەربازەکان و فریشتەکانی: ئیمان و دڵنیاییـە، سوپای ئیسلام هەمووی لەژێر ئاڵاکەی دەبێت و سەیری دەکات، پاشان فەرمانـدەی ئەو سوپایەو سەرتاپای سـەربازەکانی شـوعبەکانی ئیمانـە کـەوا هەڵواسـراوە بـە

---

(٣٢٤) سنن إبن ماجة : (١٨٩٢).

ئەندامەکان لەسەر جیاوازی جۆرەکانی وەك نوێژو زەکات و ڕۆژوو حەج و جیهادو فەرمانکردن بە چاکە، وە ئامۆژگاری بوونەوەرو چاکە کردن لەگەڵیاندا بەهەموو جۆرەکانی چاکەکردن و شوعبەکانی شاراوەش کەوا هەڵواسراوە بەدڵ وەك دڵسۆزی و پشت بەستن بە خواو ملکەچی و تۆبەکردن و چاودێری و سەبرو ئارام و میهرەبانی و ڕۆح سووکی و جێگیری و دڵنیایی، وە پڕکردنی دڵ لە خۆشەویستی خواو پێغەمبەرەکەی وە گەورەو بەرز ڕاگرتنی فەرمانەکانی خوای گەورەو میهرەبان و مافەکانی و پەرۆشی و خۆنەویستی بۆ خواوە لە پێناوی خوا و ئازایەتی و لێبوردن و ڕاستگۆیی شەقەت و بەزەیی وە خاوەنی هەموو ئەمانە دڵسۆزی و ڕاستگۆییە چاکەسی ڕاستگۆو دڵسۆز ماندوو نابێت ، لە ڕاستیدا لەسەر بەرنامەو ڕێبازی ڕاست و درووست وەستاوەو لەسەری دەڕوات و لێی ڕاکشاوە وە ماندوو نابێت هەرکەسێك ڕاستگۆیی و دڵسۆزی لێ قەدەغە بکرێت، لە ڕاستیدا ڕێگا لەسەر پچڕاوە، وە شەیتانەکان لە خشتەیان بردووە لە زەویدا سەرسام ماوەتەوە، جا هەر چی بیەوێت دەیکات، هەر کەسێکیشس بیەوێت وازی لێدەهێنێت... بەگشتی ئەوەی بۆ خوا بێت و لە پێناوی خودا بێت ئەوا ئەو لە سەربازەکانی دەروونی پڕ لە ئارامیە.

بەڵام دەروونی فەرماندەر بە گوناهو هەڵەو تاوان ئەوا شەیتان دەبێتە هاوڕێ و هۆگری کەوا لەبۆی دێت، کەوا ئەو ئامادەی دەکات و هیواو ئاواتیەتی، کەسی خراپەکار دەخاتە ناویەوە وە فەرمانی پێدەکات بە خراپە و بۆی دەڕازێنێتەوە، لە هیواو ئاواتیدا بۆ درێژ دەکاتەوە وە پیشانی خراپەکارەکە دەدات بەشێوەیەکی جوان بۆی ڕێك دەخات، وە بۆی درێژە پێدەدات ، لە هیواو ئاواتی درۆو ئارەزوو و حەزی لەناوبەر، بە هیواو ئارەزووەکانی خۆی پشتگیری دەکات و بە ویست و ئیرادەی خۆی دەیخاتە ناو هەموو تاوان و گوناهێك ، جا هەر کەسێك داوای یارمەتی و پشتگیری لەسەر دەروونەکان بێت بە شتێك ئەوا ڕای گەیاندووە، لەداوای

یارمەتیکردن لە هیواو ئارەزووەکان و ویستی شەیتان بۆی، بێگومان برایەکانی لە شەیتانی ئادەمیزاد ئەوەی دەزانن و داوای یارمەتی لەسەر ئەو وێنە قەدەغە کراوانە لەوان ناکەن بە شتێك لە هیواو ئاوات و ویستی ئەوان ڕاگەیاندرابێت، جا ئەگەر وێنەیەك ماندوو و شەکەتی کردن داوای کۆشش و ماندووبوونی خۆیان دەکەن لەوەی پێیان خۆشەیو ئارەزوویانە، پاشان داوا دەکەن بە کۆشش و ماندوو بوونی ئەوان کەوا دەستی کەوتووە جا بەو وێنەیە ڕاوی دەکەن ، ئینجا ئەگەر دەروون دەرگای هەواو هەوەسی بۆ کردنەوە لێی دەچنە ژوورەوە، بەناوی دا دەگەڕێن و خراپی دەکەن، ئینجا پیسی دەکەن و خراپی دەکەن و هێرشی دەکەنە سەری و جنێوی پێدەدەن، ئەو کارە دەکەن کەوا دووژمن لە وڵاتی دووژمنەکەی دەیکات ئەگەر فەرمانڕەوایی بکات، جا نیشانەکانی ئیمان و قورئان و یادی خوداو نوێژی تێدا وێران دەکەن، و مزگەوتەکان دەڕوخێنن و پەرستگای دیانەکان و کەنیسەکان و مەیخانەکان و ماڵە سۆزانیەکان درووست دەکەن و ئاوەدانی دەکەنەوە، وە دەیگوازنەوە، لە عیبادەتکردنی خوای گەورە بۆ عیبادەتی خراپەکاری و تاوان و کەسی ستەمکارو بتەکان، و لەسەربەرزی ملکەچ کردن بۆ زەلیلی تاوان و گوناهکردن، وە لە گوێ گرتنی یادی خوا بۆ گوێگرتنی یادی شەیتان و لەخۆ ئامادەکردن بۆ گەیشتن بە پەروەردگاری هەردوو جیهان بۆ خۆ ئامادەکردن بۆ گەیشتن بە برای شەیتانەکان.

مەبەستیش کەوا فریشتە هاوەڵ و هاوڕێی دەروونی پڕ لە ئارامی یە، وە شەیتانیش هاوەڵ و هاوڕێی دەروونی فەرماندەر بە گوناهو هەڵەو تاوانە، وە أبو أصوص ڕیوایەتی کردووە لە عطاء کوڕی صائب، ئەویش لە موڕڕە، ئەویش لە عبدالله ووتی : پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((ان للشيطان لمة بأبن أدم وللملك لمة ، فأما لمة الشيطان فايعاد بالشر وتكذيب بالحق ، وأما لمة الملك فأيعاد بالخير وتصديق بالحق، فمن وجد ذلك فليعلم أنه من الله وليحمد الله، ومن وجد الآخر

فليتعوذ بالله مـن الـشيطان الـرجيم))، واتـه: ((لـه ڕاسـتيدا بـۆ شـەيتان بـەڵاو کارەساتێك هەیە بۆ نەوەی ئـادەم و بـۆ فریـشتەکانیش کارەسـاتێك هەیـە، بـەڵاو کارەساتی شەیتان هەڕەشەیە لە شەڕو فیتنەو درۆکـردن بـە هـەق و ڕاسـت، بـەڵام کارەساتی فریشتە هەڕەشە بۆ خێرکردن و باوەڕ کردن بە هـەق و ڕاسـتی جـا هـەر کەسێك ئەوەی بۆ دەرکەوت با بزانێت ئەوا لەلایـەن خوداوەیـە بـا سوپاسـگوزاری خودای میهرەبان بکات، ئەویشی ئەوەی دیکەی بـۆ دەرکـەوت بـا پـەنابگرێت بـە خوای گەورە لە شەیتانی نەفرەت لێکراو)).

پاشـان پێغەمبـەرﷺ ئـەم فـەرمووەدەی خوێنـدەوە: ﴿الـشَّيْطَانُ يَعِـدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ ﴾(سورة البقرة: من الآية ٢٦٨)[٣٢٥]، واتـه:((شـەيتان بـەڵێنی هەژاری و نەداریتان پێدەدات (دەتانترسێنێت بە هەژاری) و فەرمانتان پـێ دەکـات بە گوناهو تاوان و خراپەو نەبەخشین)). عەمر ڕیوایەتی کردووە، لـە عـەتا کـوڕی صائب، وە عەمریش ئەوەی تێدا زیاد کردووەو دەڵێـت: گوێمـان لـەو حەدیـسەبوو کەوا دەیفەرموو: ئەگەر یەکێك لە ئێوە هەستی بە لۆمەو کارەساتێك کرد لەلایـەن فریشتەکانەوە بـا سوپاسـگوزاری خـوای گـەورەی لەسـەر بکـات و داوای چـاکەو بەخشینی لێ بکات ، ئەگەر هەستی کرد لـە بـەڵاو کارەسـاتی شـەیتانە بـا دوای تۆبەو پەشیمان بوونەوە لە خوا بکات و پەنابگرێت لە خوای گەورە لە شەیتان.

❊❊❊

(لەبارەی دەروونی پڕ لە ئارامی)

دەروون و فریشتەو سەربەرزەکانی لە باوەڕەوەن پێویستیان پێی هەیە لە دەروونی پـڕ لـە ئـارامی و ئاسـوودەیی و یـەکتا پەرسـتی و چـاکە کـردن و گوێڕایـەڵی و بەخشندەیی و لەخوا ترسان و ئارامگرتن و پشت بەستن بە خوای گـەورە وە تۆبـەو

(٣٢٥) فيض القدير: ٤٩٩/٢.

پەشیمانی و ملکەچی و ڕەزابوون لەسەر فەرمانی خوا و دەست هەڵگرتن لە هیـواو ئـارەزوو و خـۆ ئامـادەکردن بـۆ مـردن و ئـەوەی دوایـی دێـت، و شـەیتان و سەربازەکانیشی لە کوفرو بێبـاوەڕین و پێویـستیان بـە دەروون هەیـە دژی ئـەوانی دیکە لە تاوان و گوناهو هەڵە ، و خوای گەورەو میهەربانیش شـەیتان زاڵ دەکـات بەسەر هەر شتێك کە بۆ ئەو نیە، ئەو دەروونە گوناهکارەکە دەکاتە نوێنەری خۆی دەسەڵاتی پێدەدا لەسەر ئەو کارە ستەمەی کە دەیکات ، پێویـست دەکـات کـەوا کردارەکان لە دەروونی پڕ لە ئارامی وەربگیرێت وە بیکاتە هێزێك بۆی، ئینجا ئەوە پێداگیری شتێکە لەسەر دەربازبوونی کارو کردەوەکان بەتەواوەتی و دەبێتە بەخت و چارەنووسی ، جا قورسترین شـت لەسـەر دەروونـی ئـارام و ئاسـوودە ڕزگـاربوونی کردەوەکانە لە شەیتان و وە تاوان و کوناهو هەقە گەڕانەوە بۆ لای خوا، وعـبداللـە ی کوڕی عمر دەڵێت : ئەگەر بزانم کەوا خوای گـەورە تـەنها یـەك سـووژدە لـەمن وەردەگرێ و قبوڵی دەکات ، ئەوا خۆشەویست ترین شت لەلای مـن مـردن دەبـوو ﴿إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ﴾(المائـدة:٢٧) واتـە: ((خـوای گـەورە تـەنها لـە پارێزکاران قوربانی و چاکە وەردەگرێت)).

(لەبارەی وەستانی گوناهو تاوان لە بەرامبەر ئاسوودەیی)

بەڕاستی گوناهو هەڵەو تاوان لە ڕووبەڕووبونەوەی ئـارامی و ئاسـوودەیی دایـە، جا هەر کاتێك ئەو خێرو خۆشی و چاکەی بۆ هات ئەویش هاوشێوەی ئـەو گونـاهو شەڕو تاوانی بۆدێت بەوەی ڕووبەڕووی ببێتەوە تاوەکو لەسەری خراپ دەکـات، جـا ئەگەر ئەو ئیمان و یەکتاپەرستی بۆهات ئەویش بـۆ زڕانـدن و سـوککردنی ئیمـان گومان و دووڕوویی بۆدێت، ئەوەی لە یەکتا پەرستی دا هەیـە سـووکی دەکـات وە ناوی دەزڕێنێت بە هاوبەشی پەیداکردن و بە خۆشەویستی جگە لە خوای گـەورە وە

ترسان و پاڕانەوە شی بۆی پێشکەش بکات لەسەر خۆشەویستی و ترس و پاڕانەوە لە خوای گەورە ، ئەمەش حاڵی زۆرترین ئەو بوونەوەرەیە وە تێڕوانینەکان و بیروڕاکانی پیاوانی زاناو ووتەکانیان لەسەر سروش و وەحی، لەگومانی گومڕای بۆدێت بەوەی قەدەغەی دەکات لە تەواوی بەدواداچوون و دادوەری سوننەت و بێئاگایی و کەمتەرخەمی بۆ تێڕوانین و بۆچوونەکانی پیاوانی زاناو بیرمەند، جا جەنگ لە نێوان ئەو دوو دەروونە بەرپا دەبێت، وە سەرکەوتووش ئەوەیە کە خوای گەورە سەری بخات ، ئەگەر ئەمە بە دڵسۆزی و ڕاست گۆیی و پشت بەستن و ملکەچی و چاودێری هات ئەوەی دیکە هات لەدژی ئەوانی دیکە ئەوا لەزۆر لە دڵەکاندا دەری دەهێنێت و سوێند بە خوا دەخوات کەوا هیچ مەبەستێکی دیکەی نیە تەنها چاکە کردن و پشتیوانی نەبێت و خوای گەورەش دەزانێت کە ئەو درۆ دەکات، هیچ مەبەستێکی نیە تەنها جەخت و چارەنووسی و شوێن کەوتنی هەواو ئارەزووەکانی ، ئینجا بەند دەبێت لەو جیهانەدا، لە جیهانی بەرزەخیشدا کە تێیدا لەو جیهانەدا تەنگترە، ڕۆژی دواییش لە هەردووکیان تەنگترە .

لەسەیری کارو فەرمانی کەوا ئەقڵ و دڵ فریودەدات دەچێتە ناو پیرۆزترین شتەکان وە باشترینیان و گەورە دەکات ئینجا لە وێنەو دیمەنێکی زەمکراو دەیهێنێتە دەرەوە ، وە زۆربەی بوونەوەرەکان کەوا ئەقڵیان منداڵانەیەو خەونیشیان منداڵانەیە نەگەیشتونەتە ڕادەی لەشیر برینەوەی یەکەم لەبارە سوودو قازانجەکان و شتە باوەکان، باشتر لەوە لەبارەی پێگەیینی منداڵ واتە گەیشتن بە تەمەنی هەرزەکاری کەوا ئەقڵی باڵق بوو جیای دەکاتەوە لەنێوان خیچرو چاکەی چاکەکەران کەوا کاری تێدەکات، وە شەری فیتنەکاران کەوا لێی دوور دەکەوێتەوە، جا وێنەیەکی پیشان دەدرێت و سەیری دەکات تەنها یەك تا پەرستیە کەوا لە وێنەی ڕۆژو مانگ گەشاوەترە لەبارەی وێنەیەکی خراپی زەمکراوی داشکێنراو وە هەرسکردنی کەسە بەرزو گەورەکان دەیخەنە ماڵەکانیانتا پلەو پایەی بەندایەتیەکی پاك و بێگەرد

وكەساسو زەلیل و نەدار کەوا هیچ تواناو ئیرادەو شەفاعەتێکی لانیە تەنها پاش مۆڵەت دان لەلایەن خودای گەورەوە، جا پیشانی دەروونە لە خشتەبەرو جادوو بازەکە دەدەن ئەو چارەنووسە بەمەبەستی کەمردنەوەیان و دابەزاندنی تواناکانیان وە جیاکردنەوەیان لە دەست گورت و هەژارەکان جا دەروونیان دوور دەخاتەوە لە بێ بەش کردنی یەکتاپەرستی بە بە توندترین دوورخستنەوە، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿أَجَعَلَ الْآلِهَةَ إِلَهاً وَاحِداً إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ﴾(ص:٥)، واتە: (("هەروەها دەیانووت : ئایا پێتان سەیر نیە" هەموو خواکانی کردووە بە یەك خوا ، بەڕاستی ئەمە شتێکی زۆر سەیرو سەمەرەیە!)). وە دڵ و دەروونی ئەو دووڕووانەی سوێند بە خوا دەخۆن: ﴿إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا إِحْسَاناً وَتَوْفِيقاً ۞ أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾(النساء:٦٢-٦٣)، واتە: ((لەو کارەماندا مەبەستمان تەنها چاکەکاری و ڕێکخستن و ئاشتی بوو ئا ئەوانە کەسانێکن خوا دەزانێت چی لە دڵ و دەروونیاندا حەشاردراوە)).

(لەبارەی وێناکردنی دیمەنێکی دڵسۆزی)

وێنەیەکی دڵسۆزی پیشان دەدەن لەناو وێنەیەك لێ دووردەکەوێتەوە ئەوە دەرچوونەش لەبارەی یاسای شێوەو چۆنیەتی بژێوی و ڕووخۆشی و لاواندنەوەو زمان لووسی و دوو ڕوو بیە کەوا تێهەڵکێش و خۆتێخستنی باری خاوەنەکەی تێدایە وە ڕەوت و گوزەرانیەتی لەناو خەڵکدا، کەی کارو کردەوەکانی دڵسۆزی دەبێت لەکاتێکدا هیچ شتێکی بۆکەس نەکردووە کەوا ئەوان و خۆی دوورئخاتەوە وە ڕقی لێیان دەبێتەوە وە ئەویش ڕقی لێ دەبنەوە دژایەتی دەکەن و دژایەتیان دەکات ، وەلەسەر ئەمە دەمێنێتەوە ، ئەوانیش لەسەر ئەم حاڵەتە دەمێننەوە جا لێی دوور

دەکەوێتەوەو بەتووندترین دوور کەوتنەوە، مەبەستەکەشی کە ڕزگاری بێت لەو چارەنووسەی کەوا دەبێتە کردەوەکانی کەوا هیچ پەیوەندی پێیانەوە نیە وە گشت کردەوەکانی بۆ غەیری خوایە.

(لە بارەی وێناکردنی وێنەیەك ڕاستگۆییت لەگەڵ خوای گەورە)

وێنەیەکی پیشان دەدرێت ڕاستگۆیی لەگەڵ خوای گەورە و تێکۆشانێکە بۆ ئەو کەسەی لە دینەکەی دەردەچێت و فەرمانی پێدەکات لەقاڵبی وەستان و ڕووبەڕوو بوونەوە بۆ دژایەتی بوونەوەو ئەزیەت دانیان و شەڕکردن لەگەڵیاندا، وە ئەو دەرروونی خۆی دەردەخات و تووشی بەڵاوکارەساتی دەکات لە کاتێکدا بۆ ئەو ناگونجێت ، و دەبێتە مەبەشت و نامانجێك بۆ تیری پیلان گێڕان و نابڕووبەران ، وە نموونەی ئەوە لەگومانێك کەوا دەرروونی خەڵەتێنەر و جادوو بازو خەیاڵاوی کەوا خەیاڵ پڵاوی دەکات دایدەمزرێنێت، ڕاستی خەبات و تێکۆشانیشی لە وێنەیەك پیشان دەدرێت کەوا تێیدا دەروون دەکوژێت و ئافرەت مارە دەکات و دەست دەنێت بەسەر منداڵانی یەتیم و بێ سەرپەرشتیار و ماڵ و سامان دابەش دەکات، ڕاستی زەکات و سەدەقەو خێرو چاکەی پێ نیشان دەدرێت، لە وێنەیەکدا جیاوازی ماڵ وسامان و کەم و کوڕی و دەست هەڵگرتن لێی وە پێداویستیەکانی بۆ خەڵکی وە یەکسان بوونی بۆ هەژارو نەدارەکان، ڕاستی سەلماندنی سیفەتەکانی تەواوی و بێ کەم و کوڕی لەبارەی خوای گەورە لە وێنەیەکدا پیشانی دەدرێت لەوێنەیەکی هاوشێوەو لێکچوودا جا لە باوەڕش پێکردن ڕا دەکات و لەوانی دیکەش ڕادەکات، ڕاست پەککەوتن و لەکار کەوتن و بی چ باوەڕشی و لەڕی لادان تێیدا لەوێنەیەکدا داوێن پاکی و ڕێزلێنان و گەورەیی پیشان دەدرێت. سەیرتریش لەوە کەوا ئەو

ئەوەی خواو پێغەمبەری خۆش دەوێت لە سیفەت و ڕەوشت و کردارەکانـدا بـەوەی ڕق و کینەشی لێی هەیە، وە لەسەر بەنـدەدا یـەکێك لـەو دوو فەرمانەکـە لەبـەر دەکات بـەوی دیکـەدا ، لـەوە ڕزگـاری نابێـت تـەنها خـاوەنی چـاو کراوەکـان و هۆشیارەکان ، لەبەر ئەوەش کردارەکان لە ویست و ئیرادەکان دەردەچـێت وەلەسـەر بەشە سەرەکیەکان ئاشکرا دەبێت لەسەر دەروونـی فەرمانـدەر بـەگوناهو تـاوان وە دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی جا هەردوو کردارەکـە لـە بـێ کـەڵکی و بـێ سوودیدا بەدیاردەکـەوێت وە ئاشـکرادەبێت وە لـە دیـوی دەرەوە دەرخـستنەکەشدا گوماناوی دەبێت.

لەگەڵ ئەوەشدا نمونەی زۆر هەیە لەوانە نەوازشت و ڕوو خۆشی و زمان لووسـی و مەرایی کردنە، جا یەکەمیان لە دڵنیایی و ئارامیەوە دووەمیـشیان لـە تـاوان و گوناهە، وە ملکەچی ئیمان و سەرشـۆڕی دووڕوویـی و شـکۆداری دەروون و لـووت بەرزی و خۆ بەزل زانین و ناکۆکی و رشقەبەرایەتی، بێ فیزی و ڕووح سـووکی و بـە بێ ئابڕوویی و سەرشۆڕی ، هێزیش لە کارو فەرمیانی خودایە، بەرزیش لە زەویـدا ، بەرزی و گەورەییش بۆ خوای گەورەو میهرەبانە وە ڕق و کینەش هەر بۆ ئەوە خۆ بـەزل زانـین ببـۆ دەروون و ڕق و کینــەش بـۆ ئــەوە، بەخـشندەیی و بـەفیڕۆدان، شکۆمەندی و گەورەیی وە پاراسـتن و خـۆ بەگـەورە دانـان، ئازایـەتی و نەترسـان، بوێری و ترسنۆکی، ئابووری و ڕەزیلی، وریایی و خۆپاراسـتن و گومـان خراپـی، دووربینی گومان، ئامۆژگاری و غەیبەت کردن ، دیاری و بەرتیل، وەسـەبرو ئـارام گرتن وە دلڕەقی، پیـاوەتی سەرشـۆڕی و زەلیلـی، دەروون پـاکی و هـەرزەکاری، و بێئاگـایی، بـڕواو دڵنیـایی و نـەفامی و سـاویلکەیی، هیـواو ئـاوات و ویـست و داخوازی، قسەکردن و باسکردن بە نیعمەتەکانی خواو شانازی پێکردنی، دڵخۆشـی و دەروون خۆشی ، دەروون ناسکی وە پەژارەیی و پەشـۆکاوی، تووڕەبـوون و ڕق و کینەو دڵپیسی، بەربەرەکانێ وە بەخیلی، خۆش ویـستنی فـەرمانڕەوایی و خـۆش

ویستنی پێش نوێژی و بانگەوازکردن بۆلای خـوا، خۆشەویـستی بـۆ خـوای گـەورە خۆشەویستی لەگەڵ خوای گەورە، متمانە پێکردن وە لەتوانا دانەبوون، خۆ پاراسـتن دوودڵی و ڕاڕایی، و ئیلهامی فریشتە ئیلهامی شەیتان، و حەوسەڵەو پەلەنەکردن و دواخستن، ئابووری‌و کەمتەرخەمی، کۆشـش کـردن و ڕاڤـەکردن و زیـادە ڕۆیـی، ئامۆژگاری و ڕاوێژ کردن و سەرزەنشت و سەرکۆنەکردن، دەستپێشخەری پەلە کـرد ، دەستبەجێ دەست و بردکردن لەخەبەر پێدان لەکاتی پێویستی و سکاڵاکردندا.

شتێکی دیکە هەیە کەوا دیەن و وێنەکەی دەبێتە یەك، ئەمـەش دابەشـکراوە بـۆ ستایش کراو و زەمکراو، وەك شادومانی و خـەمباری، پەشـیمانی وە تووڕەبـوون، پەرۆشی و جوامێری و لەخۆبایی بوون و خۆپەسەندی چاوچنۆکی و تـەماعکاری وە خۆجوانکردن و دان بەخۆداگرتن، ملکەچـی و ڕێزگـرتن وە نـەگریس و حەسـوودی، بـەختیاری و خۆشـگوزەرانی وە توانـایی و لەدەسـت هـاتن، دڵگیربـوون و نـاخ هەڵکێشان وە چلێسی و دەسەت نوقاندن، نـاکۆکی و بەربـەرەکانێ وە دەرخـستنی نیعمەتەکان، هاوپەیمانی و کەساسی و نەداری، قسە نەکردن و بێـدەنگی وە گـوێ بەدونیا نـەدان و خواپەرسـتی، تـەقواو ترسـان لـە خـوا، وە وازلێهێنـان و دەسـت لێهەڵگرتن، دوورە پەرێزی و گۆشەگیری وە سەربەرزی و داوێن پاکی، دەمارگیری و پەرۆشی و غەیبەت کردن وە لە حەدیسێکدا هاتووە: ((إن من الغيرة ما يحبهـا الله ومنها ما يكرهه))، واتە: ((بێگومان لە ناو پەرۆشی و توونـدو تیژیـدا دا هەیـە خوا خۆشی ناوێت وە لەناویشدایە خوا ڕقی لێی نیە)).

ئەو پەرۆشەی کەوا خوای گەورە خۆشی دەوێت پەرۆشەکە لە گوماندایە وەئەوەی کەوا ڕقی لێیەتی پەرۆشیەکە لە گوماندا نیە: ((وإن من الخيلاء ما يحبه الله ومنها ما يكرهه فالتي يحب الخيلاء في الحرب))[٣٢٦]، واتـە: ((وە لـەناو خۆپەسـەندیدا تێیدایە خوا خۆشی دەوێت وە تێیدایە خوا ڕقی لێیەتی وە ئەوەی خـۆ پەسـەندی

(٣٢٦) مسند أحمد : ٥/٤٤٤ ، وە سنن أبي داود (٢٦٥٩).

خۆش دەوێت لەشەڕو جەنگدابێت) وە هەروەها لە لـە سـەحیحەکەدا هـاتووە: ((لا حسد إلا في اثنتين: رجل اتاه الله مالاً وسلطة على هلكته في الحق، ورجلٌ أتـاهُ الله الحكمة فهو يقضي بها ويعلمها))[٣٢٧]، واتە: ((حەسوودی و بەخیلی درووست نیـە تەنها لە دووشت نەبێت، پیاوێك خوا ماڵ و سامانی داوەتێ وە دەسـەڵاتی پێـداوە لەسەر لەناوبردنی لـەکاری هەقـدا، وە پیـاوێکیش خـوای گـەورە ژیـری و دانـایی داوەتێ جا ئەو زانسـتەی فێـری خـەڵکی دەکـات))، وە لـە سـەحیحێکی دیکـەدا هـاتووە : ((إن الله رفيـق يحـب الرفـق ، ويعطـي علـى الرفـق مـا لايعطـي علـى العنف))[٣٢٨]، واتە: ((خوای گەورە نـەرم و نیـان و میـهرەبانـە وە میهرەبانیـشی خۆش دەوێت ، ئەوەی لەسەر میهرەبان و نەرم و نیانیدا دەبەخشێت لەسـەر تونـدو تیژیدا نایبەخشێت))، وە هەروەها دەفەرموێت: ((من أعطى حظه من الرفق فقد اعطـي حظـه مـن الخير))[٣٢٩]، واتـە: ((هەرکەسـێك بـەخت و چارەنووسـی لـە میهرەبانیدابێت ئەوا بەخت و چارەنووسیشی لە خێردا دەبێت)).

جا میهرەبانی و نەرم و نیانی شتێکە و کەمتەرخەمی و تەمەڵی شـتێکی دیکەیـە ، لەبەر ئەوەی تەمەڵی بار گرانیەکە بۆ بەرژەوەندیەکەی لەکاتی کردنیدا ، جا وازی لێدەهێنێت ، بەڵام نەرم و نیانی و میهرەبانی ڕووخۆش دەبێت لەکاتی ئەنجامـدانی بە گوێرەی درێژەپێدانی کارەکە.

هەروەها نەوازشت و ڕووخۆشی سیفەتی پیاهەڵدان و مەدحکردنە و زمان لووسی و دوو ڕوویی سیفەتی زەم کردنە، جیاوازی نێوانیشیان: کەوا کەسـی ڕوو خـۆش و میهرەبان هەموو کات بەخشندەو دڵسۆزی دەگەیەنێت بەخاوەنەکەی تـاوەکو هـەق لێی دەردەچێت یاخود بەڕووی ناڕەواکـەو دووڕووەکـە دەدرێتـەوە، کەسـی زمـان

---

(٣٢٧) مسلم : (٨١٦) .

(٣٢٨) سنن أبي دارد (٤٨٠٧).

(٣٢٩) الترمذي (٢٠١٣) ، ومسند أحمد: ١٥٩/٦.

لووسیش خۆی لەپێش چاوی بەخشندە دەکات تاوەکو لەسەر ناڕەواکەی جێگیر دەبێت و بڕیاری لەسەر دەدرێت و لەسەر هەواو هەوەسی ئەودا بەجێ دەهێڵدرێت ، جا بەخشندەیی و میهرەبانی بۆ خاوەن ئیمانە، و زمان لووسی و دوو ڕوویش بۆ خاوەن دوو ڕووەکانە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ﴾ (النحل:٩٨)، واتە: ((ئینجا کاتێك قورئانت خوێندو دەورت کردەوە ئەوا پەنابگرەبە خوا لە شەیتانی نەفرین لێکراو))، وە دەفەرموێت: ﴿وَإِمَّا يَنْزَغَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْغٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾(الأعراف:٢٠٠)، واتە: ((ئەگەر وەسوەسەیەك لە لای شەیتانەوە بۆت پێشهات و ویستی لە خشتەت بەرێت و تووشی هەڵەت بکات جانەوا تۆ پەنابگرە بەخواو پشت بەو ببەستە چوونکە ئەو زاتە بیسەرو زانایە))، وە دەفەرموێت: ﴿وَقُلْ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ مِنْ هَمَزَاتِ الشَّيَاطِينِ ۞وَأَعُوذُ بِكَ رَبِّ أَنْ يَحْضُرُونِ﴾(المؤمنون:٩٧-٩٨)، واتە: ((بڵێ پەروەردگارا من پەنادەگرم بە تۆ لەهەموو خەتەرەو خەیاڵ و وەسوەسەی شەیتانەکان ، پەنا دەگرم بە تۆ ئەی پەروەردگارم کە شەیتانەکان بەدەوەرمدا کۆببنەوەو سەرم لێ بشێوێنن))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ الْفَلَقِ۞مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ ۞ وَمِنْ شَرِّ غَاسِقٍ إِذَا وَقَبَ ۞ وَمِنْ شَرِّ النَّفَّاثَاتِ فِي الْعُقَدِ۞وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ﴾(الفلق:١-٥)، واتە: ((پەنادەگرم بەو پەروەردگارەی کە بەرە بەیان پێش دەهێنێت، لەشەڕو خراپەی هەرچی کە درووستی کردووە لە پەری و ئادەمیزادو مارو مێروو، لەشەڕو خراپەی شەو کاتێك کە دادێت و دونیا تاریك دەبێت وە دەبێت بە شەوەزەنگ، لەشەڕو خراپەی ئەو کەسانەی کەوا جادووکەرن پەت و دەزوو گرێ دەدەن و فووی پیادەکەن "کە بەفێڵ و جادوو نێوان خەڵکی تێك دەدەن ، لەشەڕو خراپەی حەسودو بەخیل کاتێك حەسوودی و بەخیلی دەبات))، جا ئەمە پەنا گرتنە لە شەڕی دەروون ، وە دەفەرموێت: ﴿ قُلْ أَعُوذُ بِرَبِّ النَّاسِ۞ مَلِكِ

النَّاسِ۞ إِلَهِ النَّاسِ۞ مِنْ شَرِّ الْوَسْوَاسِ الْخَنَّاسِ۞ الَّذِي يُوَسْوِسُ فِي صُدُورِ النَّاسِ۞ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ ﴾(الناس:١-٦)، واتـه: ((بلـێ پـهنادهگرم بـه پهروهردگاری خهڵکی ، به پادشای خهڵکی، به خوای خـهڵکی ، لهشـهڕو خراپـهی ئهوهی که وهسوهسهو خهتهرهو خهیاڵ دهخاته دهخاته دڵهوه که (خهناسـه)، بریتـی یه لهوهی که وهسوهسه فڕێ دهداته سینهو دڵی و دهروونی خهڵکیهوه ، له پـهری و خهڵکی ، له جنۆکهو ئادهمیزاد(ئهوانـهیان کـه شـهیتان سـیفهتن))، وه ئهمـهش پهناگرتنه له هاوڕێ و خاوهنهکهی و خراپترین هـاوڕێ و بـرادهر جـا خـوای گـهوره فـهرمان بـه پێغهمبهرهکـهی و شـوێن کـهوتووهکانی دهکـات لـه پهناگرتنـه بـه پهروهردگاریهتیهکهی بهتهواوی لهو دوو بوونهوهره کـارو کـردهوه گهورانـه لهشـهڕو فهساددا ، دڵیش له نێوان ئـهو دوو دووژمنـه کـهوا هێـشتاو بـهردهوام لـهدهرگای دهگات و تووشی دهبێت ، وه یهکهمین شت کهوا دهچـێته نـاو دۆزهخ لـه دهروونـی فهرماندهر به گوناهو تاوان له ههواو ههوهسهوهیه و ئهویش شـوێنی دهکـهوێت لـه خۆشهویـستی و چڵێـسی و تـهماعکاری و داواکـردن و تووڕهبوونـدا وه شـوێنی دهکهوێت لهکهسی خۆ به زل زان و حهسـوودی و بـهخیلی و سـتهمکردن و دهسـت بهسهراگرتن.

(لهبارهی جیاوازی نێوان ملکهچی ئیمان و ملکهچی دووڕوویی)

جیاوازی نێوان ملکهچی ئیمان و ملکهچی دوو ڕوویی و دوو زمانی کهوا ملکهچـی ئیمان بری تیـه لـه ملکهچـی دڵ بـۆ خـودا بـه گـهورهیی و شـکۆمهندی و ڕێـزو شکۆداری و شهرم و ئابڕوو، جا دڵهی دهشکێنێت بـۆ خـوا شـکاندنێك پڕبێـت لـه تـۆرس و شـهرم و خۆشهویـستی و حـهیاو ئـابڕوو بـردن و شـایهتی دان لهسـهر

نیعمەتەکانی خوای گەورە، ئەو دڵە ملکەچ دەبێت و هیچ چارەش نی یە ، ئینجا ئەندامەکان شوێنی دەکەون، بەڵام ملکەچی دوو ڕوویی لەسەر ئەندامەکانی لەش دەبێتە دەستکارو پێسپاردن وە دڵیش ملکەچ نابێ .

هەندێك لە سەحابەکان دەڵێن: پەروەردگار پەنا دەگرم بە تۆ لە ملکەچی دوو ڕووەکان، پێیان ووت: ملکەچی دوو ڕووەکان چیە؟ ووتی: کەوا دەبینیت جەستە ملکەچە ، کەچی دڵەکەیان ملکەچ نیە.

جا کەسی ملکەچ بۆ خودا بەندەیەکە ئاگری هەواو هەوەسی کوژاندۆتەوە، دووکەڵەکەشی لە سینەدا جێگیر بووە، ئینجا سینگی والاّ دەبێت و نووری گەورەیی تێدا دەتریسکێتەو ئینجا هەواو ئارەزووەکانی دەروونی دەمرێت و بۆ ترس و ڕێزو شکۆداری کەوا حاشای لێکردووەو پێی تەنگەنەفەس بووە، ئەندامەکانی لەشیشی دادەمرکێتەوە، وە دڵیش ڕێزدار دەبێت، دڵ و دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی دەبێت بۆ خواو، یادکردنەوەی بە دڵنیایەك کەوا لەلایەن خوای خۆیەوە لەسەریدا دابەزیووە، وە دەبێتە شوێنی خۆحەشاردان بۆی، شاردنەوەی دڵنیایی، لەبەر ئەوەی شاردنەوە لە زەویدا دڵنیا نابێت چوونکە ئاو تێیدا کۆدەبێتەوە جا هەروەها دڵی شاردراوەش ملکەچ و دڵنیایە وەك پارچە دڵنیاییەکە لە زەویدا کەوا ئاوا پێیدا دەڕوات لێی سەقامگیر دەبێت، نیشانەکانیشی کەوا لە نێوان ڕەحمەت و بەزەیی خواکەی بەڕێز و شکۆداری بۆ ئەو وە بە زەلیلی و ملکەچی و تێکشکاندنی فیزو لووت بەرزی لە نێوان ڕەحمەتی خوا سوژدە دەبات و سەری خۆی بەرز ناکاتەوە تاوەکو دەیگاتێ، بەڵام دڵی خۆ بەزل زان و گەورە بە گەورەیی و فیز لێدانی خۆی دەلەرێتەوەو پێی زیاد دەکات ، جا ئەمە وەك پارچە گردێك وایە لە زەویدا ئاوی تێدا جێگیر نابێت، ئا ئەوەیە ملکەچی ئیمان.

بەڵام سەرشۆڕی و ملکەچی دوو ڕوو بریتی یە لـە حاڵـەتێك لـەبارەی ڕواڵـەتی جێنـشینکردنی ئەندامــەکان بەدەســت کــردو زمــان لووســی و مامــە حەمــەیی، دەروونیشی لە ناوەوەدا گەنجێکی ناسکە خاوەنی هەواو هەوەش و ویست و ئیرادەیە ، جا ئەوە لە دەرەوەیــەدا دەکــات ، مــاری چــەم و زۆنگاوەکــان و شــێر دارســتانە هەڵنیشتووە ، لەنێوان لایەکانی چاوەڕێی نێچیرێك دەکات.

(لەبارەی پاراستن و چاککردنی دەروون لە پیسی و ڕیسواییەکان)

بەڵام شەرەف و پایەبەرزی دەروون ، بریتی یە لە چاککردن و پاراستنی لە پیسی و ڕەزیلی و تەماعکاری کەوا گەردنی پیاوان دەبڕێت، لەبەر ئـەوەی درووسـت بـووەو پێك هاتووە لەنێوان دوو کارو فەرماندا ، خۆ بەدڵ بوون وە گاڵتە کردن بەکەسـانی دیکە ، جا لەدایك دەبێت و گەشە دەکات لە نێوان ئەو دوو لووت بەرزی و خۆ بـە زلزانینە ، وە یەکەمیان لەدایك دەبێت و گەشە دەکـات لـە نێـوان دوو بوونـەوەری بەخشندەو میهرەبان ، پایە بەرزکردنی دەروون و ڕێزلێنان و گـەورەکردنی خـاوەن و سەرپەرشتیارەکەی کەوا دەبێتـە بەندەیـەکی سـووك و خـراپ وە بەهـەدەر چـووی ڕیسواو بێ بایەخ ، لەدایك دەبێت و گەشە دەکات لـەنێوان ئـەو دوو بوونـەوەرەدا شـــکۆمەندی دەروون و چـــاککردن و پاراســـتنی، بنـــچینەی ئـــەوە هـــەمووی ئامادەکردنی دەروونە وە ڕەخـساندنیەتی وە پـشتگیری کردنـی بـۆی ، جـا ئەگـەر ئامادەیی و پشتگیری کردنەکەی وون کرد ئەوا هەموو سودو خێرەکەی وونکردووە.

(له بارەی جیاوازی نێوان لووت بەرزی وە ڕەقە بەرایەتی)

ئەمەش جیاوازی نێوان لووت بەرزی و دەمارگیری وە ناکۆکی و ڕەقەبەرایەتیە، جا لووت بەرزی لە شیربڕینەوەی دەروونە بۆ شیر خواردنی لۆمــەو سەرزەنــشتکردن لــە مەمکێك کە خۆراوگەی پیسیەکان و ڕەزیل و چاوچنۆکەکان و ڕیــسواکانە، ئەگــەر شێوەکەی بە لێشاوو زۆر بێت و خەڵکیش بە پەرۆشەوە هەڵپــەی بــۆ دەکــات، جــا بەڕاستی بۆ ئەوان لە شیر بڕینەوەیەکە لەگەڵیدا جگەرەکانیان پارچە پارچــە دەبێــت خەم و خەفەت و ئاخ هەڵکێشانە ئەو لەشــیر بڕینەوەیــە هــەر دەبێــت، جــا ئەگــەر ویستت پەلە بکەو تۆش ستایش کراوو شایانی سوپاسکردنی، ئەگەر ویستت دوای بخە وە تۆش بەکرێگیراو نیت، بە پێچەوانەی ڕقەبەرایەتی و بێ کــەڵکی کــەوا ئــەو تووندو تیژو زبرە لەناو دەرووندا، وە دڵ ڕەقیشە لەناو دڵدا، وتووندو ووشکیشە لــە ڕەفتاردا ، بوونەوەرێکی لێ پەیدا دەبێت پێی دەوترێت : ڕق بەرو ناکۆك و دڵڕەق.

(له بارەی جیاوازی نێوان بێئابڕوویی و ڕۆح سووکی)

جیاوازی لەنێوان رۆح سووکیو بێفیــزیو ریــسوایی بێئــابرووی کــەوا رۆح ســووکی لەدایك دەبێت وگەشەدەکان.لەنێوان زانینی دەربارەی خوای پاكو بێگەردو ناســینی نــاوە جوانــەکانی و ســیفەتەکانی باســکردنو پیاهەڵــدانی شــکۆمەندیو مــەزنیو خۆشەویستی بەرزیو شکۆداری، لەبارەی ناسینی دەروونی خۆیو عەیبو شووردەیی کردارەکانیو کارەساتەکانی، لەنێوان هەموونەوانە بوونەوەرێکە کــەوا رۆح ســووك بێ فیزە، ئەمەش بەتێك شکاندنی ئارەزووەکانی دڵی بۆ خوای گــەورە، دابەزانــدنی باڵی زەلیلیو ملکەچیو رەحمەتو بەزەیی بۆ پەرستنی ئەوە ئــەو نابینێــت کــەوا لەکەس باشتربێتو لەکەســیش هــەقتربێت بــەڵکو وادەبینێــت کەچــاکەی خــەڵکی

لەسەریەتی، مافەکانی ئەوان پێش خۆی، ئەمەش بوونەوەرو دروستکراوێکە لەراستیدا خوای گەورە لەو کەسانەی دادەنێت کەوا خۆشی دەوێتو ڕێزی لێ دەنێتو لەخۆی نزیك دەخاتەوە.

بەڵام بێ ئابڕویی و ڕیسوایی ، بریتییە لە پیسی و سووکی و نامەردی وە دەروونی خۆی بەخت دەکات وە سووك و ڕیسوای دەکات بۆ مەبەست و مەرامی دەستکەوتنی حەزو هەواو هەوەس و ئارەزووەکانی وەك خۆ بەهیچ دانەنان و خۆ نزم کردنەوە بۆ دەست کەوتنی بەخت و هەواو هەوەسەکانی ، جا ئەمە هەمووی نزمی و کەساسی و سووکیە نەك بێفیزی و ڕۆح سووکی، خوای میهرەبانیش مرۆڤی ڕۆح سووك و بێفیزی خۆش دەوێت ، وە ڕقیشی دەبێتەوە لە خۆسووککردن و شەرمەزاری وە لە سەحیحێکدا هاتووە پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت: ((وأوحى أليَ أن تواضعوا حتى لا يفخر أحد على احد ولا يبغي أحد على أحد))[٣٣٠] ، واتە: ((سرووش و نیگام بۆ هاتووە کەوا بێ فیزو بێ دەعیە بن لەناو یەکتردا تاوەکو کەس شانازی لەسەر کەس نەکات وە کەسیش ستەم لەسەر کەس نەکات)).

ڕۆح سووکی و بێ فیزی ستایش کراویش لەسەر دوو جۆرە:

جۆری یەکەم: بێفیزی بەندە لە کاتی بەجێگەیاندنی فەرمانی خوا بە نموونە، لەکاتی دوور خستنەوە لە تاوان و نەکردنی، لەبەر ئەوەی دەروون بۆ داخوازی و داواکاری پێشوو سستی و خاوە خاوە دەکات لە بەجێگەیاندنی فەرمانەکانیدا جا لێرەدا جۆرێك لە نەویستن و نەفس بەرزی و بەلەسەبوون دەست پێدەکات و ڕادەکات لە بەندایەتی کردن، لەکاتی نەکردن و دوورخستنەوەی دەیسەلمێنێت بۆ داواکردنی بەسەردا زاڵ بوون بەوەی لێی قەدەغەکراوە.

جۆری دووەم: بێفیزی و خۆ بە بچووك دانانی بۆ مەزنی خوای گەورەو شکۆدارو ملکەچی کردن بۆ شکۆمەندی و گەورەیی و بەزل زانینی، جا هەرکاتێك دەروونی

---

(٣٣٠) مسلم : (٢٨٦٥) ، وە سنن أبي داود(٤٨٩٥).

بەرز بووەوە بۆ یادی خوای گەورە وە تاك و تەنهای بكات بۆ ئەمــە وە زۆر تــوورەو توند بێت لەسەر ئەوەی ململانێ بكات، جا دەروونی بۆ ئەو تەوازوع و بێ فیزی و بێ دەعیەیە دەبێت، وە دڵی تێك دەشكێت بۆ مەزنی و گەورەیی خوای میهرەبان ، دەروونی ئارام بێت بۆ شـان و شـەوكەتی، وە دڵـی دادەمركێتـەوە بـۆ دەسـەلأت و فەرمانڕەوایی خوای گەورە، جا ئەمەیە مەبەستی ڕۆح سووكی و بێفیزی .

***

(لەبارەی تواناو هێز لەكارو فەرمانی خوا)

هەروەها هێزو توانین لە كارو فەرمانی خوا بریتییە لـە ڕێـزو گـەورەیی بـۆ ئـەو، گــەورەو بــەرز ڕاگرتنــی فەرمانــەكانی و مافــەكانی تــاوەكو خــوای گــەورە دایدەمەزرێنێت، وە بەرزی و گەورەییش لە زەویدا بریتی یە لە گەورەو بـەرزكردنی دەروونی خۆی، داخوازی تاك و تـەنهایی خـۆی بـۆ دەسـەلأتداری، تێپـەڕ كردنـی ووشەكان ، ئەگەر ڕێزگرتن بێت لە فەرمانی خوا یاخود ئیهانە كردن بێـت، بـەڵكو لەگەڵ بەرهەڵستی كردن لە فەرمانی خواو مافەكانی و ڕەزابوونی لـە داواوكـردن و داخوازییەكی لەخۆیایی بوونەوە ئەوا ئاگاداری ئەمە نەبووە ، بەهـەدەری دەبـات و لەسەر دەسكەوتە گەروەییەكەی دەیمرێنێت.

هەروەها پەرۆشی بۆ خوداو پەرۆشی بۆ دەروون، جا یەكەمیان كاریگـەری دەبێـت لەبەرز ڕاگرتنی فەرمان و فەرمانڕەوایەكە، دووەمیشیان كاریگەری دەبێـت لەسـەر گەورەكردنی دەروون و توورە بوون لەو شانسەی لەدەستی چووە ، جـا پەرۆشـی بـۆ خوا كەوا دڵەكەی دەپارێزێـت لـە گـەورەكردنی مافـەكانی، ئەگـەر توورەبـوو لـە ڕاەستیدا لـە پێنـاوی نوورێـك تـوورە دەبێـت ئـەو سـوڵتان و دەسـەلأتەش كـەوا خستویەتیە دڵیـەوە ، پێغەمبـەرﷺ ئەگـەر تـوورە ببوایـە كولمـەكانی سـوور

هەڵدەگەڕا، وە لەنێو چەوانیدا ئارەقە دەهاتە خوارەوە تووڕەبوونی پێوەدیار بوو وە لە تووڕەبونەکەی هیچی نەدەکرد تاوەکو تۆڵەی بۆ خوا دەکردەوە زەیدی کوڕی ئەسلەم ڕوایەتی کردووە لە باوکیەوە: کەوا موسای کوڕی عمران ئەگەر تووڕە ببوایە ئاگری لە کڵاوەکەی سەری بەردەدا، ئەمەش پێچەوانەی پەرۆشیە بۆ دەروون چوونکە ئەوە گەرمیەکە لە دەروونیدا دەیوروژێنێت بۆ.لەدەست چوونی هەواو هەوەسەکەی یاخود داواکاریەکەی ، لەبەر ئەوەی فیتنەو ئاژاوە لە دەروونداییە، فیتنەش ئاگرو بڵێسەکەیە و دەروونیش تێوە دەگلێت بە ئاگری شەهوەت و ئارەزوو و تووڕەیی، لە ڕاستیدا هەردووکیان دوو گەرمین دەردەچن لەسەر بەشەکاندا : گەرمیەك لەلایەن دەروونی پڕ لە ئارامی نیشانەکەشی بەرز ڕاگرتنی مافی خوایە ، وە گەرمیەکیش لەلایەن دەروونی فەرماندەر بە گوناهو تاوان نیشانەکەش هەست کردنە بە هەدەر چوونی هەواو نەفس و ئارەزوو .

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان بەخشندەیی و بەفیڕۆدان)

جیاوازی نێوان بەخشندەیی و دەست بڵاوی کەوا مرۆڤی بەخشندەی دانایە بە بەخشینەکەی لەشوێنی خۆی دادەنێت؛ کەسی دەست بڵاویش بە فیڕۆدەرو دەست بایە ، هەندێ جار بە ڕێکەوت بەخشینەکەی لە شوێنی خۆی دادەنێت، زۆربەی جارانیش ڕێکەوت نابێت ، لێکدانەوەی ئەمەش کەوا خوای گەورە بە دانایی خۆی لە ماڵ و ساماندا حەقی دەداتێ، ئەمەش دوو جۆرە: مافەکانی بەجێهێنەری ئەرك و مافەکانی دووەم.

مافەکانی بەجێهێنەری ئەرك : وەك زەکات و خەرجیەکانی پێویست لەسەر ئەو کەسەی خەرجیەکەی بۆ پێویست دەبێت.

مافەکانی دووەم: وەك مافی میوان وە پاداشت کردنی کەسی ڕێی ڕاستی گرتووەو ئەوەی ئابڕووی خۆی پێ پاراستووە، وە نموونەی ئەمانە:

ئینسانی بەخشندە مەبەستی وایە بە ماڵ و سامانی خۆی ئەو مافانە جێ بە جێ بکات لەسەر شێوەیەکی تەواوو چاك خۆی پێی باش بێت، ڕەزامەندن و ئاواتە خواز بێت لە دونیاو دواڕۆژدا خێرو پاداشت و چاکەی دەست کەوێت، ئەمەش بە لێبوردەیی دڵ دەردەچێت، سەخاوەتی دەروون، فراوانی سینە، بەپێچەوانەی ئینسانی دەستبلاو ، لەبەر ئەوەی دەستی واڵا کردووە بە ماڵ و سامانەکەی بۆ هەواو هەوەس و ئارەزووەکانی کوێرانەو بەبێ حیساب نە لەسەر گرنگی پێدان و نە چاودێری کردنی بەرژەوەندیەکەی .

یەکەمیان وەك ئەوە وایە بە تۆو کردنی لە زەویدا وەمەبەستی زیاتر سەوز بێت و پێبگات جا ئەمە دانانرێت بە دەستبلاوبە فیڕۆدەر.

دووەمیشیان وەك ئەوە وایە تۆو بکات لە زەویەکی سوێرو زەویەکی ڕەق ، و لەکاتی تۆو کردن و چاندنیدا زۆر تۆوی بکات و دەنکەکان لەسەر یەك بکەون، ئەو شوێنەی تۆوەکەی کردووە بەهەدەرو بەفیڕۆ چووە، ئەو شوێنەش دەنکەکان لەسەر یەك کەوتوون پێویستە بکێڵدرێت بۆ ئەوەی ئەوەی ماوەتەوە سوودی لێوەربگرێت، خوای گەورەو میهرەبانیش زۆر بەخشندەو میهرەبانە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان ترسان لەخواو خۆ بە گەورە زانین)

جیاوازی نێوان لە خوا ترسان و خۆ بەگەورە زانین: کەوا ترسان لەخوا نیشانەیەکە لە نیشانەکانی پڕ بوونی دڵ لە گەورەیی و شکۆمەندی خوای گەورەو خۆشەویستی و شکۆداری، جا ئەگەر دڵ بەو شتە پڕ بێت ئەوا نووری تێدا دەردەکەوێت، ئارامی و

بەختەوەری تێدا دادەبەزێت، وە بەرگی هەیبەت و شکۆیی لەبەر دەکات، جار ڕووخساری شیرینیی و شکۆمەندی دەپۆشێت، ئینجا دڵەکان خۆشەویستی و ڕێزگرتنی تیا کۆدەبێتەوە، جا سۆزو بەزەیی ڕوودەکاتە دڵ و جگەرەکان، وە چاوەکانی پێ ڕۆشن دەبێتەوە، دڵەکانی پێ هۆگر دەبێت، جا ووتارەکەی نورە وە چوونەناوەوەی نوورە و دەرچوونی نوورە کارو کردەوەی نوورە.

بەڵام گەورەیی و خۆبەزل زانین نیشانەیەکە لە نیشانەکانی لەخۆبایی بوون و لووت بەرزی لە دڵێکدا کە پڕاوپڕە لە نەزانین و ستەمکاری، بەندایەتی لێی کۆچی کردووە، بێزارن و ڕق و قینیی لێ دابەزیوە، جا بەتیلەی چاو سەیری خەڵکی دەکات، وە لەناویاندا بە کەش و فش خۆی بادەدات، مامەڵەکردنی لەگەڵیاندا مامەڵەکردنێکی خۆپەسەندی و تەن پەروەری یە نەك خۆنەویستی و کەسان ویستی وە نە بە ویژدان و دادپەروەری، کە دێت و دەچێت بەخۆی دەنازێت، کە دەگات بەخەڵکی بەسەلام کردن دەست پێ ناکات، کە وەڵامی خەڵکیش دەداتەوە وا دەزانێت چاکە لەگەڵیاندا دەکات، وە ماف بۆ هیچ کەسێك نابینێت، وە تەماشا دەکات حەقی بەسەر خەڵکەوەیە، وا سەیر ناکات خەڵکیش چاکەیان بەسەر یەوە هەیە ، وە لەلایەن خوای گەورەوە هیچ بی زیاد ناکرێت تەنها دوور کەوتنەوە نەبێت، وە لەلایەن خەڵکیشەوە تەنها بە بچووك دانان و ڕق و کینەوە سەیر دەکرێت.

(لەبارەی جیاوازی نێوان پاراستن و چاککردنەوە وە خۆ بەزلزانین و لووت بەرزی)

جیاوازی نێوان چاککردن و خۆپاراستن وە خۆبەزلزانین و لووت بەرزی: کەوا خۆپارێزەر بۆ دەروونی خۆی وە ئەوە وایە پیاوێك جل و بەرگێکی نوێی لەبەر کردبێت پاك و سپی و خاوەنی نرخ و بەها بێت، پێی دەچێتە ناو پیاوی دەسەلاّتدارو ئەوانەی لەخوار ئەوانیش دان، جا ئەو لە پیسی و تەپ و تۆزو ڕەفتاری ناشرین و جۆرەها نیشانەکان دەیپارێزێت جا هەر لەسەر سپێتی و پاکیەکەی دەمینێتەوە، وە نایەڵێت چڵك و پیسی بەر جل و بەرگەکەی بکەوێت، وە ئەگەر شتێك لەوانە تووشی هات بە زووترین کات هەڵیدەکەنێت و لای دەبات و شوێنەوارەکەشی دەسڕێتەوە، وە ئەمەش خۆ پارێزەر بۆ دڵەکەی و دینەکەی دەبینێت دوور دەکەوێتەوە لە هەر گوناهو تاوانێك ، جا ئەگەر لە دڵیدا ڕەفتارێکی ناشرین هەبێت ئەوا گەورەترە لەوەی لەکەیەکی پیس لە جل و بەرگە سپیە خاوێنەکەی داهەبێت، بەلاّم لەسەر چاوەکاندا تارماییەك هەیە هەست بەو ڕەفتارانە ناکات ، جا سەیر دەکەیت کەوا لەو شوێنانەی گومانی پیس بوونی لێ دەکرێت ڕادەکات وە خۆی دەپارێزێت لە بوونەوەر، لە تێکەڵ بوونیان لەگەڵیاندا دوور دەکەوێتەوە لەترسی ئەوەی تووشی دڵ دەبێت تووشی جل و بەرگەکەشی دەبێت لەو کاتەی ئەوەی تێکەڵی پێستە خۆشکەران و قەسابەکان و چێشتلێنەرەکان دەبێت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان ئازایەتی و جوامێری وە جوورئەت و نەترسان)

جیاوازی لە نێوان ئازایەتی و نەترسان: ئازایەتی و جوامێری لە دڵەوەیە، ئەمەش جێگیروونی وە سەقامگیری لەکاتی مەترسیەو بوونەوەرێکە لەدایك بووە لە سەبرو ئارامی و گومان باشی، لەبەر ئەوەی لەکاتێکا گومانی سەرکەوتن دێتەدی و

یارمەتی سەبرگرتنیش دەدات، هەروەك كەوا ترسنۆكیش لەدایك دەبێت لـەگومان خراپی و سەبر نەگرتن، جا گومانی سەركەوتن ناكات، وە یارمـەتی سـەبرگرتنیش نادات، بنچینەی ترسنۆكی لەبەد گومانی و وەسوەسـەی دەروون بـە خراپـی یـە، ئەویش لـە سـیەكانەوە دادەمـەزرێت، جـا ئەگـەر گوومانەكـە خـراپ بووبێـت و دەروونیش بە خراپە وەسوەسەی كرد ئەو كاتەسیەكان فووی پیادەكرێت و پڕ دەبێـت ئینجا لە جێگای خۆی دڵتەنگ دەبێت، جا تووشی زەلزەلەو شپرزەیی دەبێت و بـۆ بێزار كردنی سیەكەو لەسەریدا تەنگ دەبێت، بۆ ئەمەش لە حەدیسێكدا هـاتووە ، كەوا عەمرو كوڕی عاص گێڕایتیەوە ئەحمەد ڕیوایەتی كردووە لـە پێغەمبـەرﷺ كەوا دەفەرموێت: ((شر ما في المرء جبن خالع وشح هـالع))[٣٣١]، واتە: ((شـەرێك كەوا تووشی مرۆڤ دەبێت ترسنۆكێكی دەركراو وە ڕەزیلێكی شـڵە ژاوو تۆقیـوە))، ترسنۆكی بە دەركراو ناوی لێنراوە، لەبەر ئەوەی دڵ لە شوێنی خـۆی لادەبـات بـۆ هەڵاوسانی سیەكان.

بەڵام جورئەت و نەترسان بریتی یە لەجەربەزەی هۆكارە كەشی كـەمی گوێپێـدان و گرنگیـدان وە سـەیرنەكردن لەئاكامەكـەی، بـەڵكو دەروون پێـشدەكەوێت بـەبێ بایەخدان بە بابەتی جەربەزەییەكە.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان بڕیاردان وە ترسنۆكی)

بەڵام جیاوازی نێوان ورەو بڕیاردان و ترسـنۆكی ، جـا كەسـی بڕیـاردەر هیمـەت و ئیرادەو عەقڵی تێدا كۆدەبێتەوە ، پێوەری كاروبارەكانیشی هەندێك بۆ هەنـدێكی ، وە بۆهەریەك لەمانە گۆشەیەكی ئامادەكردووە، وتەو دەربڕینی بڕیاردانیش بەڵگـە

(٣٣١) سند احمد : ١/٣٢٠ ، سنن أبي داود(٢٥١١).

نییه لەسەر هێزو تواناو یەکدەنگی، لەوانە بڕیاردانی ڕای خۆت کەوا کاروباری ڕای ئەوی تیا کۆدەبێتەوە، وە خێری چاکەکاران و شەڕی بەدکارانی تێدا دەزانێت، لەشوێنی کشانەوەو نەکردنی کارەکە دەکشێتەوەو ڕاو عەقڵی خۆی بەکاردێنێت نەك ترسنۆکی و نە لاوازیش:

العاجز الرأي مضياع لفرصته * حتى إذا فات أمر عاتَب القَدَرَاً

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پاشکەوت و ڕەزیلی)

بەلاّم جیاوازی نێوان مالّداری و پاشەکەوت وە ڕەزیلی: پاشەکەوت کردن بوونەوەرێکی ستایشکراوو سوپاسکراوە لەنێ‌ان دوو بوونەوەر لەدایك دەبێت ، دادو دانایی و ژیری ، جا لەدادپەوەریدا یەکسانی دەکات لەبارەی نەکردن و تێکۆشاندا ، لەداناییشدا هەریەکەو لە شوێنی خۆی دادەنیشێت بە گوێرەی ئەوەی بۆی دەگونجێت ، ئینجا لەنێوان هەردووکیاندا مالّداری و پاشەکەوت و ئابووری لەدایك دەبێت و گەشەدەکات ، وەئەمەش ناوەڕاستێکە لەنێوان هەردووبەشی زەمکراوەکە ، هەوەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُوماً مَحْسُوراً ﴾(الإسراء:٢٩)، واتە: ((نەکەیت ئەوەندە دەست نوقاو بیت وەك ئەوەی دەستی بەکۆت و زنجیر بە گەردنیدا هەڵواسرابێت، هەروەها ئەوەندەش دەست بڵاو مەبە "هیچت بەدەستەوە نەمێنێت" بەهەناسە ساردی و نائومێدی بۆی دانیشیت))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَاماً﴾(الفرقان:٦٧)، واتە: ((وە ئەوانەی ماڵ و سامانیان دەبەخشن و خەرجی دەکەن، نەزیادە ڕۆیی تێدا دەکەن وبەزایەی دەدەن، نە دەست نوقاوو ڕەزیلیشن، بەڵکو لەنێواندان "مام

ناوەندین و لەشتی بەسوودا بەکاری دەهێنن"))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا ﴾(الأعراف:٣١)، واتە: ((بخۆن وبخۆنەوە "لەنازو نیعمەتەکان"بەڵام زیادەڕۆیی مەکەن)).

بەڵام ڕەزیلی بوونەوەرێکی زەمکراوە لەبەد گومانی و دەروون لاوازی لەدایك دەبێت و پەیدا دەبێت، درێژی دەکاتەوە شەیتانیش بەڵێنی پێداوە کە تاوەکو دەبێتە کەسێکی ڕاهاتوو لەسەر شێواوی و شپرزەیی، کەسی شپرزەو ئارام لە بەربڕاویش زۆر پێداگیرە لەسەر شت و لەسەر کاری نالەبار، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعاً۞ إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعاً ۞ وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعاً﴾(المعارج٢١:٢٠)، واتە: ((بەڕاستی ئینسان بە شپرزەیی و تەنگەتاوی دروستکراون ، کاتێك ناخۆشی تووش دەبێت بێزارو دەم بەهاوارە، کاتێك خێرو بەرەکەتی تووش بوو دەستی دەنوقێنێت و قەدەغەی دەکات)).

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان پاراستن و ئاگادارکردنەوە وە بەد گومانی)

جیاوازی نێوان خۆپاراستن و ئاگاداربوون وە بەدگومانی: کەسی خۆپارێز وەك ئەو پیاوە وایە بە ماڵ و سامان و سواریەکەی بەسەفەر دەردەچێت، جا ئەویش بەهەموو هێزو توانایەوە خۆی دەپارێزێت لەهەر ڕێگریەك، وە لەهەر شوێنێك کە بزانێت شەڕو خراپەی تێدایە، هەروەها ئەمەش دەبێتە ئاگاداربوونەوەو خۆ ئامادەکردن، بردنی هەموو هۆکارێك کەوا لە بەدکاران خۆی ڕزگار بکات، جا کەسی خۆپارێز وەك چەکدارێکی زرێپۆش وایە کەوا خۆی ئامادەو تەیار دەکات بۆ ڕووبەڕووبوونەوە لەگەڵ دووژمنەکەی، وە هەموو ئامادەکاریەکانی ئامادەکردووە،

ئەمەش بـۆ ڕێخۆشـکردنێکە بـۆ دەربـازبوون و شـەڕ کردنـی دووژمنەکـەی کـەوا گومانی خراپی لێی هەیە.

بەڵام بەد گوومانی بریتیە لە پڕ بوونی دڵی بە گومانی بەدو پیس بەرمبەر خەڵکی هەتاکو لەسەر زمـان و ئەندامـەکانی لەشیـشی پـڕاو پڕدەبێت لەبـەد گومـانی ، تێگەیشتن لەگەڵێدا مەحاڵە تەنها بەدوای کەم و کوڕی و عەیب و عارو تانە لێـدان و ڕق و کینەدەگەڕێت، ڕقی لە خەڵکیەو خەڵکیش ڕقی لێیانە، نەفرەت لە خـەڵکی دەکات و خەڵکیش نەفرەتی لێدەکەن ، خۆ لەخەڵاکی دەپارێزێت و خەڵکیش خـۆی لێ دەپارێزن ، جا یەکەمیان : لەگەڵیاندا تێکەڵ دەبێت و خۆشیان لێ دەپارێزێـت، دووەمیشیان ، خۆیان لێ بەدوور دەگرێت و ئەزیـەت و ئازاریـان پـێ دەگەیـەنێت، یەکـەمیان: دەچـێتە ناویـان بـە ئامۆژگـاری و چـاکەکردن لەگـەڵ ئـەوەش خـۆی دەپارێزێت ، و دووەمیان بە غەش و فرِوفێڵ و ڕق و کینە لە دەرەوەیاندایە.

(لەبارەی جیاوازی نێوان سوارچاکی و دووربینی وە بۆچوون و گوماندا)

جیـاوازی لـەنێوان دووربینـی و گومانـدا: کەسـی گومانـاوی هەڵـە دەکـات و ئامانجەکەش دەپێکێت ، ئەمەش لەگەڵ تاریکایی و ڕووناکی و پاکی و خـاوێنی و پیسی دڵدا دەبێت، بۆ ئەمەش خوای گەورە فەرمانی داوە دوورکەوتنەوەیـەکی زۆر لەو کارە ناڕەوایە وە هەواڵی داوە کەوا هەندێك گومان تاوان و گوناهە .

بەڵام جوامێری وووردبینی هەموو سەناو سوپاس و مـەدح کردنـە بـۆ خاوەنەکـەی لەبارەی فەرمودەی خوای گەورە: ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِـكَ لَآيَـاتٍ لِلْمُتَوَسِّـمِينَ)﴾(الحِجْـر:٧٥)، واتە: ((بێگومان ئا لەو بەسەرهاتە دا بەڵگەو نیشانەی زۆرهەیە بۆ کەسانێك کـە پەندو ئامۆژگاری وەردەگرن))، ئیبن و عەباس و ئەوانی دیکـە دەڵـێن: واتـە: بـۆ

کەسانێ تێڕوانین و سوارچاك و دووربین ، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ ﴾(البقرة:٢٧٣)، واتە: ((ئەوانەی نایانناسێت، ئەو هەژارانە ئەوەندە کەسایەتی خۆیان ڕادەگرن و نەفس بەرزن ، وا دەزانن دەوڵەمەندن تۆ ئەی پێغەمبەرﷺ (یا ئەی ئیماندار) بەدەنگ و ڕوخسارو سیمایاندا دەیانناسیت)) ، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكَهُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ ﴾(محمد:٣٠)، واتە: ((خۆ ئەگەر بمانویستایە ئەوانەمان پیشان دەدایت ، ئەو کاتە بە ڕواڵەت دەتناسینەوە ، سوێند بەخوا لە شێوازو ناوەڕۆکی قسەو گوفتاریاندا دەییانناسینەوە)).

جا نەفس بەرزی و سوارچاکی دڵسۆز بۆ دڵێکە پاك و خاوێن و پوخت بکرێتەوە لە پیسیەکان وە نزیك بێتەوە لە خوای گەورە، ئەو بە نووری خوا سەیر دەکات کەوا لە دڵیدا داینراوە وە لە ترمزیەوە کە لە ئەبی سعید دەگێڕێتەوە دەڵێت: کەوا پێغەمبەرﷺ فەرموویە: ((أتقوا فراسة المؤمن فإنه ينظر بنورالله))[٣٣٢]، واتە: ((لە نەفس بەرزو سوارچاکێکی ئیماندار بترسن کەوا ئەو بە نووری خوا سەیر دەکات))، بێگومان پێغەمبەرﷺ لە نوێژدا سەحابەکانی لەدواوەی خۆی دەبینی هەروەك لە پێشەوە دەیانبینی، بە ئاشکرا بەیت المقدسی دەبینی لەکاتێکا ئەو لە مەککە بوو[٣٣٣]، وە کۆشکەکانی شام و دەرگاکان و دەروازەکانی سەنعاو هێزو تواناو گۆڕەپانەکانی کیسرای دەبینی لەکاتێکدا ئەو لە مەدینە خەندەقی لێدەدا[٣٣٤] ، نەجاشی لە حەبەشە بینی کاتێك مرد ئەولە مەدینە بوو ، جا چووە مزگەوت و نوێژی لەسەر کرد[٣٣٥].

---

(٣٣٢) الترمذي : (٣١٢٧).

(٣٣٣) سەیری مسلم: (١٧٠ بکە.

(٣٣٤) مسند أحمد : ٣٠٤/٤.

(٣٣٥) مسلم: (٩٥١).

ئیمامی عومەریش ساریەی لە نەهاوەندی خاکی فارس بینی خۆی و سەربازەکانی موسڵمانان کەوانەوان شەڕیان لەگەڵ دوژمنەکانیان دەکرد ، جا بانگی کرد(یا سارية الجبل)،واتە: (ئەی ساریە بڕۆ سەر چیاکە).

خوای گەورە هەواڵی داوە کەوا بەندەکەی لێی نزیك بێتەوە ئەوا خۆشەویستی بۆی زیاد دەکات جا ئەگەر خۆشەویست لە نزیك بیستنی و بینینی وە دەستەکانی وە پێیەکانی ، جا بە نوورو خۆشەویستی خوا دەبیستێت و دەبینێت و دێت و دەچێت، دڵی وەك ئاوێنەی ڕوونی لێ دێت وێنە ڕاستیەکانی لەسەر دەردەکەوێت، ئەگەر بەندەیەك بە نوورو خۆشەویستی خوا سەیری کردئەوا ئەو کارو فەرمانە دەبینێت کەزاتی پەروەردگاری ئەو لەسەریەتی ، ئەگەر بە نوورو خۆشەویستی خوا گوێبیست بوو ئەوا گوێی بیست ئەو دەبێت کەوا زاتی ئەو لەسەریەتی، ئەمەش لە زانینی شتە غەیب و پەنهانەکان نیە، بەڵکو غەیب و شتی شاراوەو پەنهان زان ئەوکەسەیە کەوا هەقی پەڕاندۆتە ناو دڵێکی نزیك و موژدە پێدراو بە نووری خۆی خەریك نەکراوە بە داتاشینی شتە پڕوپووچ و نا ڕەواو خەیاڵاوی و وەسوەسەکان کەوا قەدەغەی دەکات، لە دەستکەوتنی وێنە ڕاستەقینەکان بەچاوی بینینی بە گوێرەی ئەو نوورە.

دەڵێت: شافعی و محمد کوڕی حەسەن لە مزگەوتی کەعبەی پیرۆز دانیشتبوون پیاوێك هاتە ژوورەوە جا محمد ووتی: وا تێدەگەم کە ئەو دارتاش بێت: جا شافعی ووتی: من واتێدەگەم ئەو ئاسنگەر بێت، جا پرسیاریان لە پیاوەکە کرد ووتی : من پێشتر ئاسنگەر بووم وە من ئەمڕۆ دارتاشی دەکەم.

ئەبو حەسەنی بۆشنجی و حەسەن حەداد چوونە لای قاسم مناوی گەڕاندیانەوە، جا لە ڕێگایاندا سێوێکیان کڕی بۆ هەریەك لەوان بە نیو درهەم لەکاتێکدا پارەکەیان نەدا لەبیر خۆیان بردەوە، کاتێك چوونەوە لای ئەبی قاسم ووتی: ئەوستەمەچی یە؟ ئینجا هەردووکیان چوونە دەرەوە، ووتیان: نەمانزانی! لەوانەیە ئەوە لەبەر نرخی

سێوەکە بێت جا پارە سێوەکەیان داو دوایی گەڕانەوە بۆ لای ئەبو قاسم چاوی لەسەر دانان و ووتی: دەکرێت ئادەمیزاد بەو خێراییە لە ستەم بێتە دەرەوە؟ لەبارەی کاروبارەکانتان هەواڵم بدەنێ جا بەو باسە هەواڵیان دایێ، ووتی: بەڵێ هەریەکە لە ئێوە پشتی بە هاوڕێکەی دەبەست لەپێدانی پارەکە ، پیاوێکی شەرمن لەنێو ئێوەدا لەدادوەریدابوو.

لە نێوان ئەبی زەکەریاو نێوان ئافرەتێك کێشەیەك هەبوو پێش تۆبەکردنی ئەبی زەکەریای النخشبی، ڕۆژێك لەسەر سەری ئەبی عوسمانی حیری ڕاوەستابوو، ئەو بیری لە کاروباری ئافرەتەکە دەکردەوە، جا ئەبی عوسمان سەری بۆلای ئەبی زەکەریا بەرزکردەوەو ووتی: ئایە تۆ شەرم ناکەیت.

شای کرمانی لێکدەرەوەیەکی باش بوو لە لێکدانەوەدا هەڵەی نەدەکرد ودەیووت: هەر کەسێك چاوی بنوقێنێ لە حەرام، دەروونی خۆی بگرێت لە هەواو هەوەس و ئارەزووەکان، شتە شاراوەکانی هەمیشە بە چاودێری ئاوەدان بکاتەوە وە شت دیارو ئاشکراکانیشی بە شوێن کەوتن سوونەت ئاوەدان بکاتەوە خۆی ڕابێنێت لەسەر خواردنی حەلال ئەوا لێکدانەوەو دووربینیەکەی هەڵە ناکات.

گەنجێك هاوڕێیەتی جونەیدی دەکرد قسەی دەکرد لەسەر بیرو ئەندێشەکان جا ووتی: ئای ئەوەبوو دەربارەی تۆ لای من باسی کرد؟ جا پێی ووت: باوەڕ دەکەم شتێك بێت ، ئینجا جونەید پێی ووت: باوەڕت وایە.

گەنجەکە ووتی: باوەڕ دەکەی ئەوەو ئەوە بێت ، جونەید ووتی: نەخێر، گەنجەکە ووتی: دووەم جاریش باوەڕم وایە.

ووتی: باوەڕ دەکەیت.

گەنجەکە ووتی: باوەڕ دەکەم ئەوەو ئەوە بێت، جا جونەید ووتی: نەخێر، ووتی: جا بۆ سێ یەم باوەڕم وایە ووتی: باوەڕ بکەم گەنجەکە ووتی: ئەو شتە ئەوەو ئەوەیە، ووتی نەخێر.

ئینجا گەنجەکە ووتی: ئەمە جێی سەرسوڕمانە وە تۆ پیاوێکی ڕاستگۆی، وە من دڵی خۆم دەناسم، جا جونەید ووتی: لە یەکەم و دووەم و سێ یەم دا ڕاستت ووت، بەڵام ویستم تاقیت بکەمەوە ئایە دڵت دەگۆڕێت.

ئەبو سەعیدی خەراز ووتی: چوومە مزگەوتی کەعبەی پیرۆز، کەسێکی فەقیر دوو پارچە پەڕۆی لەسەری دابوو داوای شتێکی دەکرد ئینجا منیش لەخۆم پرسی، نموونەی ئەو جۆرە کەسە ماندوویی شەکەتی و بارگرانین لەسەر خەڵکی، جا سەیرێکی منی کردو ووتی: ﴿ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ ﴾ (البقرة:٢٣٥)، واتە: ((چاکیش بزانن بەڕاستی خوا دەزانێت بەوەی کە لە دڵ و دەروونتاندا هەیە ، کەواتە خۆتان بپارێزن "لە قەدەغەکراوەکانی خوا")), ووتی: تۆبەو ئیسغفارم کرد لە ڕازو نهێنیەکەم ، بانگەوازکەرێك بانگی کردم و ووتی، ﴿وَهُوَ الَّذِي يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ ﴾(الشورى:٢٥)، واتە: ((خوا ئەو زاتەیە کە پەشیمانی و تەوبە لە بەندەکانی وەردەگرێت)).

ئیبراهیم خواص ووتی: لە مزگەوت بووم گەنجێکی بۆن خۆش و ڕووخسار شیرین پۆشاك لەبەرێکی باش هات، بەهاورێکانم ووت: وا تێدەگەم ئەو کوڕە جوولەکە بێت جا هەموویان ئەوەیان پێ ناخۆش بوو، جا من چوومە دەرەوەو گەنجەکەش چووە دەرەوە، پاشان گەڕایەوە لای هاورێکان جا ووتی: ئاخ لەوەی شێخ دەربارەی من ووتی؟ جا تەریقیان کردەوە، ئەویش سوور بوو لەسەر ئەوەی هاورێکان قسەیان بۆ بکات، ئەوانیش ووتیان: شێخ ووتی: تۆ جوولەکەی، ئینجا گەنجەکە دەستی منی گرتو موسڵمان بوو ، ووتم : هۆکارەکەی چی بوو؟ گەنجەکە ووتی: لە کتێبی ئێمە خوێندوومەتەوە کەوا پیاوی ڕاستگۆ لە لێکدانەوەو ڕاڤەکردندا هەڵە ناکات.

***

(له بارەی جیاوازی نێوان ئامۆژگاری وه غهیبهت کردن)

جیاوازی له نێوان ئا مۆژگـاری وه غهیبـهت کـردن : ئامۆژگـاری مهبهسـت لێـی ئاگادارکردنهوەی موسڵمانه له شتی بیدعهو داهێنـراو یـاخود فیتنـه یـا غـهش و فێڵکردن یان خراپه کار، جا بێنـهوه یـادی خـۆت ئـهوه تیایـهتی ئهگـهر ڕاوێـژی پێکردیت و ڕێنمایی کردی له هاوڕێیـهتی لهگهڵیـدا وه مامهڵـهکردن لهگهڵیـدا وه پهیوەندی کردن پێیـهوه، هـهروەك پێغهمبـهرﷺ فهرموویـهتی: فاتیمـهی کـچی قهیس ڕاوێژی پێکرد لهبارەی مارەکردنی معاویـهوه ئـهبی جـهم جـا فـهرمووی: ((أما معاوية فصعلوك ، وأما أبو جهم فلا يضع عصاه عـن عاتقـه))[٣٣٦]، واتـه: ((لهبارەی معاویه ئهوا کهسێکی فهقیرو ههژارو نهداره، وه بهڵام ئهبو جـهم ئـهوا داری سهرشانی دانانێت)).

ههندێك له هاوڕێکانی دهڵێن بۆ ئـهو کهسـهی سـهفهری لهگهڵـدا دهکـات: ئهگـهر دابهزی له وولاتی هۆزەکهی ئهوا ئاگاداری بکهوه.

جا ئهگهر غهیبـهت و پاشمله ڕوویـدا لهسـهر ڕووی ئامۆژگـاری کـردن بـۆ خـواو پێغهمبهرەکهی وه بـۆ بهنـده موسـڵمانهکانی ئـا ئـهوه نزیـك بوونهوەیـه بـۆ لای پهروەردگار له تهواوی کاره چاکهکان ، ئهگهر ئهمه ڕوویدا لهسهر ڕووی زەمکردنی براکهت، لهباربردنی شهرەف و نامووسی ، وه خواردنی گۆشتی ئـهو بێـت ، ئهمـه دەردێکی کوشندەیه و ئاگری چاکهکانه کهوا دەیخوات هـهروەك ئـاگر دارو چـیلکه دەخوات.

(٣٣٦) مسلم : (١٤٨٠) ، وه سنن أبي داود (٢٢٨٤).

(لەبارەی جیاوازی نێوان دیاری و بەرتیل)

جیاوازی لە نێوان دیاری و بەرتیل لە وێنەدا لەیەك دەچێت: مەبەستیش: کەسی بەرتیلدەر مەبەستی وایە بەرتیل بکات بە ناڕەوا کردنی حە قـو ڕاستی یاخوود بەدەست هێنانی شتی بێ کەڵك و بێ سوود و ناڕەوا ، جا ئەو بەرتیل دەرە نەفرەت لێکراوە لەسەر زوبانی پێغەمبەرﷺ [٣٣٧]، لەبەر ئەوەی بەرتیل دەدات بۆ پاڵنانی ستەم لە دەروونی خۆی و بەرتیل خۆریش بەتەنها خۆی تایبەت کراوە بە نەفرەت لێکراو .

بەڵام دیاری و خەڵات پێشکەشکراو جا مەبەستەکەی بانگهێشت کردنی ڕەحم و بەزەیی و زانست و چاکەکاریە ، لەبەر ئەوەی مەبەستی دیاری پێشکەش کردن بریتی یە لە بریتی دانان ، بێگومان قازانجیش بریتی یە لە زۆربوون.

(لە بارەی جیاوازی نێوان ئارامگرتن وە دڵرەقی)

لەبارەی جیاوازی نێوان سەبرو ئارام وە دڵڕەقی و توونـدو تیـژی: کە سەبر داهێنراوێکی دەستکەوتیە کە بەندە تێیدا درووست دەبێت، بریتیە لە بەند کردنی دەروون لە ترس و دڵە ڕاوکێ و شپرزەیی و دادو بێ دادی جا دەروون بەند دەکرێت لە ڕق هەڵساندن و زەمانێك دەربارەی سکاڵاکردن و ئەندامەکان لەکاتێکدا ناکرێت کاری باش بکەن، و بریتی یە لە جێگیر بوون و سەقامگیر بوونی دڵ لەسەر یاساکان قەزاو قەدەر و شەرعیەکان.

بەڵام دڵڕەقی و بێ بەزەیی لەدڵدا ووشك و ووردو خاش دەکات قەدەغەی دەکات لەکارو کاردانەوە وە ڕق ئەستووری و توونـدو تیژیەکە بەرهەڵست و قەدەغەی

---

(٣٣٧) سنن أبي داود: (٣٥٨٠).

دەكات لە هەست پێكردن لە هەست و ئێش و ژانـەكان، وە هەسـتیش ناكـات بـە دڵڕەقی و بێ بەزەییەكەی نەبۆ سەبر گرتنەكەی وە نەبۆ ئەگەری ڕووداوەكان.

ناسینەوە و ساخكردنەوەی ئەمە كەوا دڵ سێ جۆرە:

دڵێكی ڕەق و بێبەزەیی(٣٣٨): ئەمە دڵێكـی ڕەق و توونـدو تیـژە وەكـو دەسـتێكی ووشك و برنگ و ڕەق وایە،

دڵێكی شل و تواوە: ئەمەش دڵێكی زۆر ناسكە.

جا یەكەمیان: كارو كاردانەوە ناكات بە شێوەو پلەو پایەی بەر ، وە دووەمیـشیان: بە شێوەو پلەو پایەی ئاو، هەردووكیشیان ناتـەواوە ، درووسـت تـرین دڵ دڵێكـی ناسكە پووخت و بێگەردو توند ، ئەوە حەق لـەناو ناحەقـدا دەبینێـت بـە ڕوون و پاكیەكانی وە پێشوازی لێدەكات و هەستی پێدەكات بە ناسـكی خـۆی، وە دەشـی پارێزێـت ، و شـەڕ لـە گـەڵ دووژمنەكـەی دەكـات بـە ڕق و پتەویەكـەی، وە لـە ((أثـر))دا هـاتووە:((القلـوب آنیـة الله في أرضـه ، فأحبهـا الیـه أرقهـا وأصـلبها وأصـفاها))(٣٣٩)، واتــە: ((دڵــەكان دەفــری خودایــە لــە زەویەكەیــدا، جــا خۆشەویـسترینیان لای ئـەو ناسـكترینیانەو توندترینیانـە وە سـاف و بێگـەرد ترینیانە)). ئەمەش دڵێكی شووشەییە، لەبەر ئەوەی شووشە هەر سێ سیفەتەكانی تێداكۆدەبێتەوە وە بێزراوترین دڵیش لەلای پەروەردگار دڵی ڕە قو بێ بە بەزەییە ، خوای گەورە دەفەرمووێت: ﴿فَوَيْلٌ لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّـهِ أُولَئِـكَ فِـي ضَـلالٍ مُبِينٍ﴾(الزمر:٢٢)، واتە: ((جا هاوارو وەیل بۆ ئەوانـەی دڵیـان ڕەقـە لـە ئاسـتی قورئان و یادی خوا))، هەروەها دەفەرمویت: ﴿ ثُـمَّ قَـسَتْ قُلُـوبُكُمْ مِـنْ بَعْـدِ ذَلِـكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً ﴾(البقرة:٧٤)، واتە: ((پاشـان لـەوەو دوا دڵـەكانتان ڕەق بووە هەروەك بەرد بـەڵكو ڕەقتریـش))، دیـسان خـوای گـەورە دەفـەرموێت:

(٣٣٨) الترمزي:(٢٤١١).

(٣٣٩) سمیری : كشف الخفاء : ٢/٢٧٤ بكه .

﴿لِيَجْعَلَ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ فِتْنَةً لِلَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ وَالْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ﴾(الحج:٥٣)، واتە: ((خوا گەورە بۆیە ئەو دەسەڵاتی داوە بە شەیتان تا ئەو خەتەرەو خەیاڵەو وەسەوەسەیەی شەیتان فڕیی دەداتە نێو ئاواتی پێغەمبەرانەوە ببێتە هۆی سزاو تاقیکردنەوە بۆ ئەوانەی ل دڵ و دەروونیاندا نەخۆشی دوو ڕوویی و ناپاکی هەیە و بۆ ئەوانیش کە بەرامبەر ئایینی خوا دڵڕەقن))، جا یادی ئەو دوو دڵە لادارەوە بکەوە لە یەکسانیدا ، ئەوەیان بەهۆی نەخۆشیەکەی ، وە ئەوەشیان بەهۆی دڵڕەقیەکەی، شەیتانیش فیتنەو ئاژاوەی فڕێداوەت خاوەنی ئەو دوو دڵە ، وە ڕەحمەتیش بۆ خاوەن دڵی سێ یەم وە ئەمەش ئەو دڵە ساف و ڕۆشنەیە کەوا فڕێدانی شەیتان وە فڕێدانی ڕێنمایی کارو چاکە لایان خوای گەورەو میهرەبان جیا دەکاتەوە بەهۆی سافی و ڕوونی دڵەکە، پێشوازی لەهەق دەکات بە هۆی ملکەچی و ناسکیەکەی، شەڕی کارە نارەواکانیش دەکات بەهۆی پتەوی و توونـدی و هێزەکەی ، لەبارەی ئەمەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَيُؤْمِنُوا بِهِ فَتُخْبِتَ لَهُ قُلُوبُهُمْ وَإِنَّ اللَّهَ لَهَادِ الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾(الحج:٥٤)، واتە: ((بۆ ئەوەش ئەوانەی زانست و زانیاریان پێ بەخشراوە دڵنیابن و بزانن کە بێگومان ئەو قورئانە حەقیقەت و ڕاستەو لەلایەن پەروەردگاری تۆوە ئەی محمدﷺ ڕەوانەکراوە ، ئینجا بڕوا پتەوی پێدەهێنن و دڵەکانیشیان دەبێت بۆ خوا ، بێگومان خوا هیدایەتدەری ئەوانەیە کەوا باوەڕیان هێناوە بۆ ڕیگەو ڕێبازی ڕاست و درووست.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی لێبوردنو زەلیلی و سەرشۆڕی)

جیاوازی نێوان لێبوردن و زەلیلی: کە لێبوردن وازهێنان لە مافی خۆتە بە خۆشی و بەخشندەیی و پیاوەتی، لەگەڵ توانابێت لەسەر وەرگرتنەوەو تۆڵەسەندنەوەی ، بە پێچەوانەی زەلیلی هەست و کاریگەریەکە واز لێدەهێنێت نارەزو دەکات لە چاکەکاری و بەرز ڕاگرتنی ئەخلاق و ڕەووشت ، جا ئەگەر خاوەنەکەی تۆڵەسندنەوە واز لێبێنێت لەبەر بێ توانایی وە لەبەر ترسان و لەبەر شکاندنی دڵ و دەروون ، جا ئەو کەسێکی زەمکراوە سوپاسکراونیە، وە لەوانەیە ئەوەی تۆڵەی بەحەق دەکاتەوە حاڵەتی لەو باشتر دەبێت ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَصَابَهُمُ الْبَغْيُ هُمْ يَنْتَصِرُونَ﴾(الشورى:٣٩)، واتە: ((هەروەها ئەوانەی دەستدرێژیان کرایە سەر دەستەوەستان ناوەستن بەرگری لەخۆیان دەکەن)).

خوای گەورە مەدح و ستایشی ئەوانە دەکات بە هێزو تواناکانیان لەسەر سەرکەوتنیان بۆ دڵ و دەروونیان و لێوەرگرتنەوەیان و هەتا ئەگەر ئەو توانادار بوون لەسەر دەست درێژی کردن سەریان ، وە لەتواناياندایە ئەوەی لایانە وەری گرنەوە کەچی دەینێرن بۆلای کەسێکی شەریف و گەورە بۆ لێخۆش بوون و لێبووردنی ، جا خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا فَمَنْ عَفَا وَأَصْلَحَ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ لا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ﴾(الشورى:٤٠)، واتە: ((جا تۆڵەی هەر تاوانێك بە ئەندازەی ئەو تاوانایە بێ زیادو کەم ، ئەو کەسە لێخۆشبوونی هەبێت وە چاوپۆشی و چاکسازی بکات ، ئەوا پاداشتی لای خودایە ، بەڕاستی خوا ستەمکاران خۆش ناوێت)).

جا باسی ئەو سێ پلەو پایە و ڕێزو شکۆیە دەکرێت : دادوەری و ئاشکراکردن و ڕێگەپێدان ، چاکەو پیاوەتی و چاوپۆشی لێکردن ، ستەمکاری و بێبەریکردن.

جا ئەی گەر ووتیان: چۆن مەدح و ستایش دەکات لەسەر سەرکەوتن و لێبوردن وە ئەوانەە هەردووکیان پێچەوانەی یەکترن؟

ووتيان: مەدح و ستايشيان نەكردوو، لەسەر وەرگرتنەوەو تۆڵـە سـەندنەوە، بـەڵكو مەدح و ستايشى ئەوان دەكەن لەسەر سەركەوتنيان بەوەى كـە ئـەو توانـاو هێـزى هەيە لەسەر وەرگرتنەوەى مافەكانيان، جـا ئـەوە ئـەو سـەركەوتنەيە جـا كاتێـك توانيان چاوپۆشى لێبكەن وو لێيان خۆش بن، هەندێك لە سەلەفيەكان دەڵـێن لـەو ئايەتەدا نايانەوێت و پێيان ناخۆشە سەرشـۆڕبن و ئابڕوويـان بـچێت ، جـا ئەگـەر توانيان لێبوردە بن مەدح و ستايشيان دەكەن لەسەر لێبوردەيى پاشان هێزو توانا ، نەك لەسەر لێبوردنێك زەليلى و پێنەكران و ئابڕووچوون وى بـەدوادابێت، ئەمـەش ئەو تەواوكاريەيە كە خواى گـەورە زاتـى خـۆى لـەو ئايەتـە پـيرۆزەدا وا مـەتح و ستايشى خۆى پێكـردووە: ﴿ فَـإِنَّ اللَّـهَ كَـانَ عَفُـوّاً قَـدِيراً ﴾(النسـاء:١٤٩)، واتـە: ((بێگومان خوا هەميشەو بەردەوام لێخۆشـبوو و بەدەسەلاّتيـشە)) ، ﴿ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴾ (سورة البقرة: من الآية ٢١٨)، واتە: ((بەڕاسـتى خـوا زۆر لێخۆشـبوو و دلۆڤانە))، لەحەديسێكى بەناوبانگدا: هەڵگرانى عەرشى خوا چوار فريـشتەن دوو فريشتە دەڵێن : سبحانك اللهم ربنا وبحمدك لك الحمد على عفـوك بعـد قـدرتك، وە بۆيە لەم بارەيەوەش مەسيح سەلاّت و سەلامى خواى لەسەر بێت دەفەرموێت: ﴿إِنْ تُعَذِّبْهُمْ فَإِنَّهُمْ عِبَادُكَ وَإِنْ تَغْفِرْ لَهُمْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴾(المائدة:١١٨)، واتە: ((جا ئەگەر ئەشكەنجەيان بدەيت (لەسەر لادان و تاوان) ئـەوە بەڕاسـتى بەنـدەى خۆتن و ئەگەر لێشيان خۆش بيت ، ئەوە بەڕاستى خـۆت خوايـەكى بـالاّ دەسـت و دانايت و دەزانيت كێ شايستەى لێخۆشبوونە))، بە مانـاى : ئەگـەر لێيـان خـۆش ببيت ئەوا لە ئەوپەڕى عيزەت و تواناييدا لێخۆشبوويت ، وە دانـاييش بريتيـە لـە تەواوى زانيارى ، جا لێيان خۆش بوويت پاش ئەوەى زانياريت هەبوو كـەوا چـييان كردووە و توانايى تۆ تێيان گەيشتووە وە تۆڵە سـەندنەوەش ديـارو دەرخـستنەكەى عيزەت و توانايە وە ناوەڕۆك و ناواخنەكەشى زەليلـى يـە، خـواى گـەورەش لـە

لێخۆشبووندا هیچی زیاد نەکردووە تەنها عیزەت و شکۆمەندی نەبێت، هیچ کەسێك نی یە کەوا تۆڵەی لە پێناوی خۆیدا کردبێتەوە تەنها شەرمەزار بووە، لەبەر ئەمە پێغەمبەرﷺ هەرگیز تۆڵەی لە پێناوی خۆیدا نەکردۆتەوە(٣٤٠) .

خوای گەورە لە فەرمودەیەکدا ئەوان هەڵدەسەنگێنێت: ﴿ هُمْ يَنْتَصِرُونَ﴾(الشوری:٣٩)، واتە: ((دەستەوەستان ناوەستن وە بەرگری لە خۆیان دەکەن))، چۆن لێیان تێدەگەیت لەکاتێکدا نەوان لە هێزوتواناداان، وە مەبەستیش کەوا لێبوردن لە ڕەوشتەکانی دەروونی پڕ لە ئارامی یە، زەلیلیش لە ڕەوشتەکانی دەروونەکانی گوناهبارو تاوانبارە، خاڵی مەسەلەکەش کەوا تۆڵە سەندنەوە شتێکەو سەرکەوتن و بەرگری لەوخۆکردنیش شتێکی دیکەیە، جا بەرگری کردنیش ئەوەیە کە بەرگری حەق و مافی خوا بکەیت وە لە پێناوی ئەویشدا بێت .

جا ئەگەر دەستدرێژی کرایە سەر ئەوا لە پێناوی خوای گەورە بەرگری لە خۆی دەکات لە دەستدرێژکارەکەدا کەوا خوای گەورە عیزەت و خۆنەویستی پێ بەخشیوە، لەسەر ئەو گەورەیی و شکۆمەندییەی کە مافی دەخوات و دڵگیری دەکات، غیرەت و پەرۆشی بۆ بەندەیەکی پەیوەندکراو بۆ خودای بالاّ دەست و دلۆڤان کەوا زەلیل دەکرێت، ئەوا بە دەست درێژ کارەکە دەڵێت، من بەندەو کۆیلەی کەسێکم کەوا بەندەی خۆی زەلیل ناکات، وە حەزیش ناکات کەس زەلیلی بکات.

نموونەی ئەمەش ئەوەیە کەوا پیاوێك هاتەلای ئەبوبەکری صدیق پێی ووت: هەڵمگرە سوێند بە خوا من لەتۆو لە کوڕەکەت سوار چاك ترم، لە کاتێکدا موغیرە کوڕی شوعبە لەلای بوو، جا مووغیرە توونـد بە قۆڵی گرت و مستێکی لە لووتی پیاوەکە دا، جا خوێن لە لووتی ڕژا، ئینجا کەس و کاری پیاوەکە هاتنە لای ئەبوبەکر ووتیان: تۆڵەمان بسێنەوە لە موغیرە، جا ئەبوبەکر فەرمووی: من تۆڵە

(٣٤٠) مسلم : (٢٣٢٧).

دەسێنم لەو کەسەی قەدەغە بەربەست دەبن لە شکاندنی پیرۆزەکانی خوای گـەورە؟ نەك تۆڵە سەندن لە پێناوی ئەودا.

ئەبوبەکر بینی ئەو بەرگریە لەلایەن مـوغیرەوە بـۆ عیـزەت و شـکۆمەندی خـوای گەورە کەوا خەلیفەی پێغەمـبەرﷺ بەرزی ڕاگرتـووە بـۆ ئـەوەی ئـەو عیـزەت و شکۆمەندی یە لە چاکی خەلافەتیەکەی و دامەزراندنی ئاینەکەی بێتە دی، جا ئەو وازی لەی تۆڵە سەندنەوەی خۆی هێنا بۆ ئەوەی جورئـەت و تواناکـەی لـە پێنـاوی عیزەتی خـواو دەسـەڵاتەکەی بـەکاربهێنێت کـەوا پێغەمبەرەکـە و ئایینەکـەی وە جێنشینەکەی پێی بە غیرەت و سەربەرز بوونە، جا ئەمە بابەتێکە و نموونەی لووت بەرزی بۆ دەروونی تاوانبارو گوناح بابەتێکی دیکەیە.

❁❁❁

(لەبارەی جیاوازی نێوان دڵپاکی و گەمژەیی)

جیاوازی نێوان دڵپاکی و گەمژەیی و بێئاگایی کـەوا هێمنـایی دڵ و دڵپـاکی لـە نەویستنی ئیرادەی دەبێت لەدوای زانینی، دڵی لە ئـیرادەو نیـەت و مەبەسـتەکەی سەلامەت دەبێت نەك لە زانینی وە زانیاری پێی، ئەمەش بە پێچەوانەی گەمژەیی و بێ ئاگاییە لەبەر ئەوەی ئەمە نەزانینێکەو کەمی زانیاری یە لەسـەری، ئەمـەش حەمدو ستایش ناکرێت ، لەبەر ئەوەی ئەمە کەم و کوڕی هەیـە ، بـەڵکو حەمـدو سوپاسی ئەم خەڵکە دەکرێت کەوا خەڵکی لێـی سـەلامەتن ، و تـەواویش ئەوەیـە کەوا دڵ زانیار بێت لە باسی شـەڕو خراپـە سـەلامەت و گونجـاوو تـەواو بێـت لـە ئیرادەکەی ، عومـەری کـوڕی خـەتابؓ دەڵێـت: مـن دەسـتبڕو فێڵبـاز نـیم و دەستبڕو فێڵبازیش ناخەڵەتێنێت، عومەر زۆر لەوە ئاقڵمەند تر بـووە لـەوەی کـەوا هەڵبخەڵەتێت ، وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿يَوْمَ لا يَنْفَـعُ مَـالٌ وَلا بَنُـونَ۝ إِلَّـا

مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ﴾(الشعراء٨٩:٨٨)، واته: ((ئـەو رۆژەی نـە مـاڵ سـوود دەبەخشێت و (فریای ئادەمیزاد دەکەوێت)، نە منداڵ و نەوە ، مەگەر کەسێك بـە دڵ و دەروونی پاك و بێگەردو پڕ لە ئیمان، بە خزمەت پـەروەردگار گەیـشتبێت))، جا ئەمەیە پاك و بێگەردە لە هەموو کارەساتەکان کەوا دڵە نەخۆشەکان تووش بوو بە نەخۆشە گوماناویەکان کەوا دەکات شوێن کەوتەی گومـان بکـەوێت، نەخۆشـی ئارەزوو و شەهوەتیش کەوا دڵ تامەزرۆ دەکـات بـەدوای هـەواو هەوەسـی دەروون بکەوێت ، جا دڵی پاك و بێگەردیش کەوا سەلامەت و پاکە لەم شتەو لەو شتانەن.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان دڵنیایی و بێ ئاگایی)

جیاوازی نێوان دڵنیایی و بێ ئاگایی، دڵنیایی وەسـتانێکە پـشت دەبەسـتێت بـە بەڵگەو نیشانەکان و فەرمانەکان دڵ تێیدا جـێگیر دەبێـت، جـا هـەر کاتێـك ئـەو نیشانانە بەهێز بێت ئەوا ئـەو بەڵگەیـە بـەهێز دەبێـت وە قـایم دەبێـت و ڕەگـی دادەکوتێت وە بەتایبەتی لەسـەر زۆری تاقیکردنـەوەو ڕاسـتگۆیی لـە لێکدانـەوەو دەربڕیندا وەك ئەوەی بەڵگەو باوەڕپێکردنەکان بێت، دڵیش پەیوەستە بـەو کەسـەی متمانەی پێبکات و پشتی پێ ببەستێت، وە نیەت و مەبەستی پاش بێت پێیەوە.

بەڵام کەسی بێئاگا وەك یەکێکی لەخۆبایی وایە کـەوا دەروونـی و شـەیتانەکەی و ئـارەزوو و هیـواو ئاواتەکـەی فریـوی داوە هـەروەها هەوەسـە سـەرنەکەوتوو و درۆزنەکەی بە خودای خۆی تاوەکو دەروونی شوین هەواو هەوەسـەکەی دەکـەوێت، کەسی لەخۆباییش دڵنیاییت پێ دەدات بەوز کەسەی کەوا خۆی باوەڕی پێی نیـە ، وەك خوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئاً وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّاهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ﴾(النـور:٣٩)، واتـە: ((ئەوانـەی کـە ڕێبـازی کوفریـان گرتۆتـە بـەر

کردەوەکانیان وەك تراویلکەو سەرابێك وایە لە بیابانێکدا بریسکە بداتەوە کەسێکی تینوو وابزیانێت ئاوە (بەتالووکە بۆی بچێت)، هەر کاتێك گەیشتە لای دەبینێت هیچ نیە ، ئەوسا (کاتێك بۆخۆی دەزانێت ژیانی کۆتایی یە و قیامەت بەرپابووە) خواش ئامادەیە لەلایدا بەگوێرەی کردەوەی موحاسەبەی دەکات وە لێی دەپرسێتەوە، وە خواش بەخێرایی لێپرسینەوە ئەنجام دەدات))، وە خوای گەورە لەبارەی ئەوانەیلەخۆبایین و خەڵکی فریو دەدەن دەفەرموێت: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالأَخْسَرِينَ أَعْمَالاً۝ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً﴾(الكهف١٠٤:١٠٣)﴾، واتە: ((ئەی محمدﷺ پێیان بڵێ: ئایە هەواڵی ئەو کەسەتان بدەمێ کە لە کاروکردەوەیاندا زۆر زەرە مەندو خەسارەت مەندن؟!، (ئەوانە) ئەو کەسانەن کە هەوڵ و کۆششیان لە ژیانی دونیادا، بە زایە و بە هەدەر چووە بەمەرجێك وایان دەزانی کە بەڕاستی کاری چاك دەکەن و کردەوەی ڕەوا ئەنجام دەدەن))، وە ئەوانە ئەگەر بەرگ و سەرپۆشەکەیان لەسەر لاچێت و بەدیار کەوێت ئەوا ڕاستی کاروبارەکانیان دەسەلمێندرێ و دەزانرێت کەوا ئەوانە لەسەر هیچ شتێك نەبوون: ﴿وَبَدَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مَا لَمْ يَكُونُوا يَحْتَسِبُونَ﴾(الزمر:٤٧) واتە: ((ئەوەی هەیانە هەمووی دەبەخشن لەپێناو ڕزگاری خۆیاندا کاتێك دەبینن کە سزاو ئازاری دۆزەخ زۆر سەختەو لەلایەن خواوە سزاو ئازارو ئەشکەنجەی وایان بۆ دەردەکەوێت کە هەرگیز بەتەمای نەبوون)).

لەحەدیسێکی ناسراودا: ((إذا رأيت الله سبحانه يزيدك من بعمه وأنت مقيم على معصيته فأحذره فإنما هو إستدراج بستدرجك بـه))[٣٤١]، واتـە: ((ئەگەر بینیت خوای پاك و بێگەرد لە نیعمەتی خۆی بەسەرت دادەڕێژێت و بۆت زیاد دەکات ، وە تۆش بەردەوامیت لەسەر تاوان و گوناح و سەرپێچی ئەوا ئاگاداربە و لێی بترسە ، لە ڕاستیدا ئەوا نزیك خستنەوەیە، کە لە سزاو ئازاری دۆزەخ نزیکت

(٣٤١) مسند أحمد : ١٠٤/٤.

دەكاتــەوە))، ئەمــەش لــە قورئانــدا شــايەتی لەســەر دراوە وەك خــوای گــەورە دەفەرمويّت: ﴿فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ أَبْوَابَ كُلِّ شَيْءٍ حَتَّى إِذَا فَرِحُوا بِمَا أُوتُوا أَخَذْنَاهُمْ بَغْتَةً فَإِذَا هُمْ مُبْلِسُونَ﴾(الأنعام:٤٤)، واتــە: ((ئینجــا کاتیّــك ئــەو ڕیّبــازو بەرنامــەی کــە یادیــان خرابــۆوە فەرامۆشــیان کــرد ئیّمــەش دەروازەکانی هەموو شتیّکمان بۆ والآکردنەوەو (نازو نیعمــەتمان بەســەردا ڕژانــدن) هەتا کاتیّك دڵخۆش و شادومان بوون بەوەی کە پیّیان درا، ئیتر لە ناکاو گرتمانن و هەموویانمان سەرگەدان و ڕیسـوا کـرد ئینجـا ئـەوان بـیّ ئومیّـد بـوون و بەغـەم و پەژاریەیــەکی زۆرەوە تیاچــوون))، وە ئەمــەش گــەورەترین بــیّ ئاگاییــە کــەوا دەبیّتنیعمەتیخوا بەسەرتا دەباریّت و تۆش بەردەوامیت لەسەر کاری خراپەو تـاوان ، جا شەیتانیش بریکارە بە هەڵخەڵەتاندن، وە سرووشتی دەروونــیش نیــشانەیە بــە لەخۆبایی بوون و فریودان، جا ئەگەر بیرو ڕاو ستەمکارو شـەیتانی لـەخۆبایی و دەروونی دوو ڕوو کۆبیّتەوە ئەوا هیچ جیاوازیەك نابیّت، جـا شـەیتانەکان کەسـانی لەخۆبایی فریو دەدەن و تــەماعیان دەداتــیّ لەبــەردەوامیان لەســەر ئــەوەی خــوای گەورە ڕقو کینەیان بەرامبەر زاید دەبیّت و لیّیان توورە دەبیّت، لەم بارەیەوە خوای گــەورە دەفــەرمويّت: ﴿ وَغَرَّتْكُمُ الأَمَانِيُّ حَتَّى جَاءَ أَمْرُ اللَّهِ وَغَرَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾(الحديد:١٤)، واتە: ((هیواو ناواتی بیّ جیّ سـەری لیّتیّـك دابـوون، هـەتا ویستی خوا یەخەی پیّگرتن و کۆتایی بە ژیانیان هات، شەیتانیش غـەراو گـومڕای کردبوون بە میهرەبانی خواو لە ڕیّبازەکەی ویّڵی کردبـوون))، وە هـەروەها خـوای گەورە دەفەرمويّت: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلا يَغُرَّنَّكُمْ بِاللَّهِ الْغَرُورُ﴾(فاطر:٥)، واتە: ((ئەی خەڵکینە دڵنیابن بەڵیّنی خوا ڕاسـت و دروستە (قیامەت بەرپا دەکات و لەهەموو کەس دەپرسیّتەوە) کەوابوو ژیـانی ئەم دونیایە سـەرتان لیّ نەشـیّویّنیّت و شـەیتان نەتانخەڵـەتیّنیّت بـەناوی ڕەحـم و بەزەیی خواوە (گوایە هەرچی بکـەن خـوا بەبەزەییـە ولیّتـان خـۆش دەبیّـت))، وە

گەورەترین خەڵکانێك کە فریو درابن بەوەی کە خوای گەورە بە رەحمەتی خۆی نیعمەتی پێداوە دەڵێت: ئەوە هی منە: واتە: من خاوەنی ئەو شتەم و هەر خۆم شایەنی ئەو شتەم لەهەموو کەس موستەحەق ترم بەو شتە، پاشان خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً﴾(الكهف:٣٦)، واتە: ((واشنازانم قیامەت بەرپادەبێت))، جا ئەوانە لەگەڵ ئەوەش خوای گەورە نیعمەتیان بەسەردا رژاندووە کوفر بەخوای گەورە دەکەن و لە خۆبایی بونیان زیاتر دەبێت جا خوای گەورە لە زمانی ئەوانەوە دەفەرموێت: ﴿وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْنَى﴾(فصلت:٥٠)، واتە: ((ئەگەر بمگێڕنەوە بۆلای پەروەردگارم ئەوا دلچنیام کە خۆشی و نازو نیعمەتم لای ئەوا بۆ ئامادەیە))، بە مانای: بەهەشت و رێزلێنان جا بەم حاڵە لەخۆبایی دەبێت بە خودای گەورەو میهرەبان، جا بە شەیتان هەڵدەخەڵەتێت بەو پەیمان و هیواو ئاواتانەی پێیدابوو ، تاوەکو لە دواجاردا بە هیلاك دەچێت.

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان تکاو پاڕانەوە وە هیواو ئاوات)

جیاوازی نێوان تکاو پاڕانەوە وە هیواو ئاوات تکاو پاڕانەوە لەگەڵ تێکۆشانی رەنج و سەرفکردنی هێزو ووزە لەبەدەست هێنانی بە هۆکاری سەرکەوتن و بردنەوەدا، وە هیواو ئاواتیش رازو گلەیی دەروونە بۆ دەستکەوتنی ئەو شتە ، لەگەڵ یەکخستنی ئەو هۆکارانەی بۆی گەیەنەرە: خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ﴾(البقرة:٢١٨)، بەڕاستی ئەوانەی کە باوەڕیان هێناوەو کۆچ و جیهاد تێکۆشانیان کردووە لە پێناو ڕێبازی خوادا، ئا ئەوانە بە هیواو بەتەمای رەحمەت

و میهرەبانی خوای پەروەردگارن))، جا خوای پاك و بێگەردبەرماڵی تکاو پاڕانـەوە دەنوشتێنێتەوە تەنها بۆ ئەوانە نەبێت، وە فریـودراوانیش دەڵـێن : ئـەو کەسـانەی فەرمانەکانی خوایان پشت گوێ خستووە و ئەو شتانەی قەدەغەی کردوون ئـەنجامی دەدەن و شوێن ئەوانە دەکەون کەوا خوا لێیان تووڕەیـە ، وە دوور دەکەونـەوە لـەو شتانەی خوای گەورە لێیان ڕازییە ، ئا ئەوانە بەهیواو تەمای ڕەحمەت و میهرەبانی خوای پەروەردگارن، ئەمەش شتێکی تازە بابەت و زیاد نیە لە فریودان و لەخۆبایی بوونی دەروون و شەیتانیش لەوانەو بۆ ئەوانە ، جـا هیـواو ئـاوات و پاڕانـەوە بـۆ بەندەیەکـە کـەوا دڵـی پڕبووبێـت لـە بـاوەڕبوون بـەخواو ڕۆژی دوایـی، لـەنێوان چاوەکانیدا دەرکەوتووە کەوا خوای گەورە لە کەرامەت و بەهەشـتی خـۆی بـەڵێنی پێداوە دڵیش فراوان و چەماوەتەوە بۆ پەرۆشی و تامەزرۆیی بۆلای ئەو.

نیشانەی تکاو پاڕانەوەی دروستیش ئەوەیە کەوا کەسی تکاکار دەترسێت لـەوەی بەهەشتی لەدەست بچێت و شانس و بـەختی تێـدا بـە فیڕۆبـدات بـە وازهێنانێـك دەترسێت لەوەی ئەو لەنێوان چوونەژوورەوەیدا بگۆڕێت، جا نموونـەی ئەمـەش وەك نموونەی پیاوێکە ئافرەتێکی بەڕێز لـە پلـەو پایـەکی شـەریفدا لـە خانەوادەیەکـدا مارەبکات ، جا کاتێك کـاتی مـارەکردن و کۆبوونـەوەی کەسـایەتیە بـەڕێزەکان و گەورە پیاوان لەخەڵکەکە هات و ئامادەبوونی پیاوان لـەو ئێوارەیـەدا، بـۆ ئـەوەی ئافرەتەکـەو پیـاوە گـەورەکان ببینێـت، جـا دەسـتی کـرد بـە خـۆ ئامـادکردن و ڕازاندنەوەو جوانکردنی خۆی، وە دەستی کرد بە ڕێکخـستنی قـژی، خـۆی خـاوێن کردو خۆی بۆنخۆش کرد، و جوانترین جل و بەرگی لەبەر کرد، و ڕۆیـشت بـۆ مـاڵی ئافرەتەکە وە لە ڕێگادا خۆی دەپاراست لە هـەموو پیـسی و لەکەیـەك وەیـاخوود شتێکی پیس تووشی بێت تاوەك خۆی دەپاراست لە تۆزو خـۆڵ و دووکـەڵیش، جـا کاتێك گەیشتە بەردەرگای ماڵەکە خاوەنی ماڵ بەخێرهاتنێ لێکرد، وە لەبەردەرگا فەرشی ڕاخـست تـاوەکو ژووری پێـشوازی، چـاوێ تێـبڕی، لـە هـەموو ڕوێکـەوە

ئافرەتەکە مەبەستی ڕێزگرتنی بوو جا ئەگەر لەدوای ئەم هەموو ڕازاندنەوە و جوانکردنە، لەسەر زبڵدان و گوفەك دانیشتابایە، و لەگەڵیدا تلاوتلی بکردایە و دەستی پیاهێنابایە، وە جل وبەرگو لاشەی پیس و چڵکن بوایە ، ئەو پیس و چڵکنیەی لە قڕو ڕوخسارو جل وبەرگیشی بوایە، جا بەم حاڵەتە بچووبا بەر دەرگای ئەو ماڵە بەمەبەستی ئەو بەڵێنەی پێیانی دابوو بۆ مارەکردن، ئەو کاتە ئەوەی بەر دەرگاکە دەستی دەکرد بە لێدانی و دەرکردنی وە لەسەری دەیقیژاند و لەدەرگاکەی دووری دەخستەوە، جا ئەوکاتە پیاوەکە بە سەرسامی و ڕیسوایی و دەرکراوی دەگەڕایەوە.

جا یەکەمیان حاڵی تکاکارە، و ئەمەشیان حاڵی هیواو ئاواتە، ئەگەر دەتەوێت وەکو حاڵی ئەو دوو پیاوەبیست لەهەمور خەڵکێك جیاوازن وە راسپاردەو مامەڵەکردنیان لەهەمووکەس گەورەترو باشترە ، مافی هیچ کەسێك لەلای ئەودا وون نابێت ، لە پشتی پەردە مامەڵەی خەڵك دەکات و هیچ کەسێك نابینێت، و کەرەستەکانی و ماڵ و سامانەکانی و بازرگانیەکانی و تێکەڵاویەکەی بە ئاشکرایی دیارە لە ماڵەکەیدا بۆ مەڵە کاران، جا دوو پیاو دێنەلای ، یەکێکیان بە ڕاستگۆیی و ئەمانەتەوە ئامۆژگاری مامەڵەی لەگەڵدا دەکات وە هیچ غەش و فێڵ و خیانەتی بەسەردا تاقی ناکاتەوە، جا ئەگەر چووە لای باشترین کەرەستەو شت و مەك و خۆشەویستی بۆ هەڵدەبژێرێت لە باشترین جۆری درووست کردن و چاکی و مەحکەمی کەرەستەکە کەوا ناوەڕۆکی لە دەرەوەیدا باشتر بێت.

بەڵام پیاوەکەی دیکە ئەگەر چوویە لای ، بەخێراترین کەرەستەو شت و مەك تاقی دەکاتەوە کە دەربازی نابێت لەغەش و فرت و فێڵ، و باوەڕی بەو کارەی خۆی نیەو بەوەی وەرگێڕەکە پێی ووتوە لەنێوان خۆی و ناوبژیکەرەکە وە لەنێوان درووستکارو بازرگانەکان ، بەڵکو بەهەواو هەوەسی خۆی کاردەکات و مامەڵەی لەگەڵدا دەکات ئەگەر لەبەرچاوی وون بێت، هیچ کاتێك ڕێز لە خاوەن کەرەستەو شت و مەکەکە

ناگرێت تەنها ئەگەر لەبەر چاوی بێت، وەئاگای لە شتە خراپەکانی بێت، بەپێی توانا تاوان و خیانەت لە خاوەن کارەکە دەکات، جا کاتێك بەسەر ئەو کارە تێدەپەڕێت.

پاشان دەڵێت: کەوا خاوەن ماڵ و سامانەکە لەمرۆدا بۆ کرێکارو مامەڵە کارانی دەری دەخات تاوەکو لێپرسینەوەیان لەگەڵدا بکات و مافەکانیان بداتێ ، جا هەردوو پیاوەکە لەبەردەستیدا ڕادەوەستن وە هەر کرێکارەو بەوەی مافی خۆیەتی لێی وەردەگرێت ، جا ئەو دوو نموونەی سەرەوە لە ڕاستیدا هاوشێوەن لەگەڵ یەکتر.

جا هەموو تکا کارو ئاواتەخوازێك دەترسێت لەوەی تکای کردوەو بۆی ئاواتە خواز بووە لەدەستی بچێت ، هەموو ترساوێکیش تکاو ئاوات خوازی ئەمن و ئاسایشی خۆیەتی کەوا لێی ترساوە جا لەبەر ئەمەش هەردوو ناوەکە بە نۆرەو دەستاو دەست لە سەری دەکەوێت ، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿مَا لَكُمْ لا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَاراً﴾(نوح:١٣)، واتە: ((ئەوە چیتانە ئێوەقەدری خوا نازانن، بۆڕێزی بۆ دانانێن و لێی ناترسن))، لە تەفسیرو لێکدانەوەکەیدا دەڵێن: لە گەورەیی و دەسەڵاتی خوا ناترسن ، وە پێشتر باسکرا کەوا خوای گەورە تکا کردن دەپێچێتەوەو وەری ناگرێت تەنها لەو کەسانەی باوەڕیان هێناوەو لە پێناوی خواوە کۆچیان کردووەو خەبات و تێکۆشانیان کردووە ، پێغەمبەریش ﷺ ئیمانی لێکداوەتەوە بەوەی کەوا چەند هۆبەو شوعبەیەکە وەکارو کردەوەی ئاشکراو نهێنی وە پەنهانی تێدایە وە کۆچیشی بەوە لێکداوەتەوە کە دەست هەڵگرێت لەوەی خوای گەورە قەدەغەی کردووە ، خەبات و تێکۆشانیش بەوەی تێکۆشان و جیهادی دەروون بکەیت لە پێناوی خوادا، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: ((المهاجر من هاجر ما نهى الله عنه))[٣٤٢] ((المجاهد من جاهد نفسه في ذات الله))[٣٤٣]، مەبەستیش لێی کەوا خوای پاك و بێگەرد

---

(٣٤٢) سنن أبي داود (٢٤٨١).

(٣٤٣) الترمذي : (١٦٢١).

خاوەنی تکاکارو ئاواتە خوازی داناوە لەو کەسانەی باوەڕدارن و کۆچ دەکەن و خەباتیش دەکەن وە ئەوانەیشی جگە لەوانە دەرهێناوە لەو ئومەتەدا.

بەڵام ئارەزوو مەندیش بریتی یە لە سەرو پۆیەی ماڵ و داراییەکی موفلیس و نابووت کەوا دەریانهێناوە لە قاڵبی تکاکردو و هیواو ئاوات وە ئەمەش ئارەزووی ئەوانە، وە ئەمەش دەرهاتووە لە دڵێك کە بریتی یە لەم کارەو تەنگی پێ هەڵچنیوە، وە دەروونیش دوو دڵ و ڕا ڕا دەکات و لە دووکەڵ و تارماییەکەیدا ستەمی پێدەکات ، جا ئەمەش دڵەکەی لە شەهوەت و ئارەزووەکان بەکار دەهێنێت.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿لَيْسَ بِأَمَانِيِّكُمْ وَلا أَمَانِيِّ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً يُجْزَ بِهِ وَلا يَجِدْ لَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلِيّاً وَلا نَصِيراً﴾(النساء:١٢٣)، واتە: (("پاداشت و ڕێزو نرخ" نە بە ئارەزووی ئێوەیە نە بە ئارەزووی خاوەنی کتێبە ، ئەوەی خراپەو گوناهێك بکات ، ئەوە بەهۆیەوە سزا دەدرێت وە هیچ کەس و هیچ هێزێکی دیکەی دەست ناکەوێت جگە لە خوا پشتگیری بکات و یارمەتی بدات)).

جا ئەگەر بەندەیەك وازی هێنا لە ڕاسپاردەی ماف و یارمەتیدانی پشتگیریەکەی ئەوا خوای گەورەش واز دەهێنێت لە ڕاسپاردەو یارمەتیدانی و پشتگیریەکەی ، جگە لە خوای گەورەش هیچ پشت و پەناو یارمەتیدەرێك نادۆزێتەوە .

* * *

(لە بارەی جیاوازی نێوان قسەکردن لە نازو نیعمەتەکانی خوا وە شانازی پێکردنی)

جیاوازی لە نێوان قسەکردن و باسکردنی نازو نیعمەتەکانی خوای گەورە وە شانازی پێکردنی : لە ڕاستیدا قسەکردن لەسەر نازو نیعمەتەکان ڕاستی و هەواڵ

گەیاندنێکە لەبارەی سیفەتەکانی سەرپەرشتیارەکەی وە پوختی و پـاکی و چـاکی و بەخشندەیی وە چاکەکردن و بەخشینەکەیەتی، بریتیە لە سوپاس و سـتایش کـردن لەسەری بە ئاشکرا کردنی وە قسە لێکردنی بۆ ئەو سوپاسگوزاری بکات، و بـڵاوی بکاتەوە بۆ هـەموو ئـەو شـتانەی کـەوا یارمـەتی داوە، مەبەستەکەشـی لەمـەدا دەرخـستنی سـیفەتەکانی خـوای گەورەیـە وە مـەدح وسـتایش و سوپاسـگوزاریە لەسەریدا.

بەڵام شانازی کردن بە نیعمەتەکان بریتیە لە دەستدرێژی پێکردن بۆ سەر خـەڵکیو وانیشانیان بدات کەوا ئەو لەوان گەورەترو خۆشەویسترە، جـا سـواری سـەر ملیـان بێت و دڵەکانیان دوور بخاتـەوە بـۆ ئـەوەی بـەلای خـۆی خواریـان بکاتـەوە و خـۆ گەورەکردن و خزمـەت پێکردنیـان، نوعمـانی کـوڕی بەشـیر دەڵێـت: بـۆ شـەیتان چەندەها نوێژکەری هاوبەش بۆ خوا پەیداکەرو تەڵەو داو هەیە ، کـەوا لـەژێر نوێـژ کردن و تەڵە دانانەوەکەیاندا زۆرداری و ستەم بە نیعمەتەکانی خوا دەکەن ، خۆیان بە گەورەتر دادەنێن لەسەر بەندەکانی خوا[٣٤٤].

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان شادمانی دڵ وە شادمانی دەروون)

جیاوازی لە نێـوان خۆشـی وشـادمانی دڵ وە خۆشـی و شـادمانی دەروون دیـارو ئاشکرایە، لەبەر ئەوەی دڵخۆشی و شادومانی بە خـواو ناسـینی و، خۆشەویـستی بۆی و خۆشەویستی بۆ قورئانەکەی لە دڵەوەیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّـذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ ﴾(الرعد:٣٦)، واتە: ((دەستەیەك لەوانـەی کە کتێبی ئاسمانیمان پێ بەخـشیون (شـوێن کەوتـەی حـەق و ڕاسـتین) دڵخـۆش و

---

(٣٤٤) فيض القدير : (٢/٤٩٩).

شادومان دەبن بەو قورئانەی کە بۆتۆ دابەزێندراوە))، جا ئەگەر ئەوانەی خاوەنی کتێبن دڵخۆش بن بە سرووش و وەحیەکە، ئەوا شادوومانی ئەو سرووش و وەحیە، وە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَإِذَا مَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ فَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ أَيُّكُمْ زَادَتْهُ هَذِهِ إِيمَاناً فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَزَادَتْهُمْ إِيمَاناً وَهُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾(التوبة:١٢٤)، واتە: ((کاتێکیش سورەتێك لە قورئان دابەزێنرا، هەندێك لە (دوو ڕووەکان بە گاڵتە پێکردنەوە) دەڵێن: کێتان ئەم سورەتە باوەڕی زیاد کردووە؟! جا ئەوانەی کە باوەڕیان هێنابوو ئەوەندەی دیکە ئیمان و باوەڕی پتەوتر کردن، ئەوانیش مژدە بەیەکتری دەدەن (دەربارەی سەرکەوتن و خۆشی هەردوو جیهان)))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ﴾(یونس:٥٨)، واتە: ((ئەی محمدﷺ بە ئیمانداران بڵێ: با دڵشادو شادومان بن بە فەزل و بەخشش و ڕەحمەتی خوایی (کە قورئان و بەرنامەی خوایە)، کەوا بوو با هەر بەوە دڵخۆش بن، هەر ئەمەش چاکترە بۆیان لەهەموو ئەو شتانەی کە خەڵك خەریکن کۆی دەکەنەوەو کەڵەکەی دەکەن)).

ئەبو سەعیدی خودری دەڵێت : فەزڵ و بەخششی خوای گەورە قورئانە ، ڕەحمەتەکەشی ئەوەیە کەوا بتانگێڕێت بە خاوەنی ئەو فەزڵە[٣٤٥] وە هیلالی کوڕی یەساف دەڵێت : فەزڵ و چاکەی خواوە ڕەحمەت و بەزەییەکەی ئیسلامە کەوا خوای گەورە کردویەتیە بەخشش و خەڵات بۆ ئەو، ئەو قورئانەی فێری هەموو شتێکی کردوون ئەمە بۆ ئێوە خێری زیاترە لەو زێڕو زیوەی کەوا کۆی دەکەنەوە.

وە ئیبنو عەباس و حەسەن و قەتادەو تەواوی لێکدەرەوان دەڵێن : فەزڵو بەخششی خوای گەورە ئیسلامە وە ڕەحمەت و بەزەییەکەشی قورئانە .

جا ئەمە شادومانی دڵەو ئەمەش لە ئیمانەوەیە و بەندەش لەسەری هۆشی دێتەوە بەرو دەگەڕێتەوە ، لەبەر ئەوەی دڵخۆشیەکەی پێی بەڵگەیە لەسەر ڕەزابوونی ،

---

(٣٤٥) سەیری : تفسیر القرطبي ، ٨/٣٥٣ بکە .

بەڵکوو بریتیە لە سروودی ڕەزابوونیش ، وە دڵخۆشی و شادومانیەکەش بەمە بەپێی توانای خۆشەویستیەکەیەتی ، لەبەر ئەوەی شادومانی لەڕاستیدا دەبێتە سەرکەوتن بۆ خۆشەویستت وە لەسەر توانای خۆشە ویستەکەی دڵخۆش دەبێت بە دەستکەوتنی ، جا دڵخۆشی و شادومانی بەخواو ناوە جوانەکانیو سیفەتەکانی پێغەمبەرەکەیو سوننەت و ڕێبازەکەی وە قورئانەکەی کەوا پوخت و پاك و ئیمانە وە هاوڕێی گیانی بە گیانی ئەوە .

جا دڵخۆشی و شادومانی دڵ و کەیف خۆشی بە خوای گەورە، ناوە جوانەکانیو سیفەتەکانی و قورئانەکەیو پێغەمبەرەکەی، گەیشتن پێی باشترە لەوەی ئەوەی پێیدراوە ، بەڵکو ئەوە گەورەیی پێدانەکەیەتی ، وە دڵخۆشی و شادومانی لە دوارۆژدا بە خوای گەورە و گەیشتن پێی بە گوێرەی دڵخۆشیەکەی خۆشەویستیەکەی لە دونیادا ، وە شادومانی گەیشتن بە خۆشەویستەکەی ئەوا دەوەستێتە سەر هێزو توانای خۆشەیستی و لاوازی و بێهێزیەکەی ، جا ئەمەش کاروباری شادمانی دڵخۆشی دڵە.

خۆشیەکی دیکەی هەیە ئەویش بریتی یە لەوەی خوای گەورە مینەتی لەسەر کردووە بەوەی پێی بەخشیوە لە مامەڵە کردنی و دڵسۆزی بۆی وە پشت بەستن بە سەریدا و باوەڕ پێکردنی وە ترسانی لێی و تکاو پاڕانەوە بۆی ، هەرکاتێك ئەوە بەدی هات ئەوا خۆشی و شادومانیەکە بەهێزتر دەبێت ، ئینجا خۆشیەکی دیکە ڕووی تێدەکات ئەویش ئەوەیە کەوا تەوبەو لێخۆش بوونی زانی ئەوا دڵخۆشیەکەی زۆرتر دەبێت لەسەر لەزەتی تاوان ویاخیبوونەکەی .

نهێنی ئەو شادومانیەش لە ڕاستیدا لەزانینی نهێنی خۆشەویستی و شادمانی خوای گەورە دەزانێت بەتۆبەکردنی بەندەکەی زۆرترین و توندترین دڵخۆشیە، پێغەمبەر لەم بارەیەوە نموونەیەك دەهێنێتەوە لە دونیادا لەم جۆرە دڵخۆشترو گەورەترینە ، ئەویش دڵخۆشی و شادمانی پیاوێکە کە بە سواریەکەی دێتە

دەرەوە، سەفەر دەكات كەوا خواردن و خواردنەوەكەشی لەسەر سواریەكە دانـاوە ، جا لە خاكێكی ووشك و برنگ و پڕ لە كارەسات لێـی وون دەبێـت ، زۆر هـەوڵ و كۆشش دەكات بۆ دۆزینەوەی بەڵام نایدۆزێتەوە خەمبارو نائومێد دەبێت لێی ، جا دادەنیـشێت و چـاوەڕێی مـردن دەكـات تـاوەكو بـەیانی دادێـت و لـە ڕووناكیـدا سوارەكەی دەبینێت ، كـەوا جڵـەوی ئەسـپەكەی بـەدارێك بەوسـتراوەتەوە لەبـەر توندی خۆشی و شادومانیەكەی دەڵێـت : ئـەی خوداوەنـدە تـۆ بەنـدەی منیـت و منیش خوای تۆم ، لەبەر توونده تاوی شادومانیـەكەی هەڵـە دەكـات ، جـا خـوای گەورە دڵخۆش دەبێت بە تەوبە كردنی بەندەكـە لەبـەر سـەفەركردن و دۆزینـەوەی سواری و كەل و پەلەكەی [٣٤٦] .

❊❊❊

(لەبارەی دڵخۆشی و شادومانیە گەورەكە)

ئالێرەدا گەورەترین خۆشی و شادومانی لەهەر هەموویان وایە ، ئەمەش بریتی یـە لە خۆشی و شادومانیەكەی لە كاتی دابڕانی لە دونیاو گەیشتن بـۆلای پـەروەردگار لەو كاتەی فریشتەی بۆ دەنێرێت وە موژدەی پـێ دەدەن بـە گەیـشتنی بـە خـوای گەورەو میهرەبان ، جا فریشتەی گیان كێـشان پێـی دەڵێـت : ئـەی ڕۆحـی پـاك و بێگەرد وەرە دەرەوە كەوا لە جەسـتەیەكی پـاك دابوویـت ، موژدەبێـت لـەتۆ بـە ڕۆحێك و ڕەیحانەی بەهەشت وە خوایەك كەوا لێت توورشە نیە ، وەرە دەرەوە كـەوا خوای گـەورە لـەتۆ ڕازیـە : ﴿يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ۞ ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً ۞ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾ (سـورة الفجـر٢٧ : ٣٠) ، جـا

(٣٤٦) مسلم: (٢٧٤٤).

ئەگەر لەنێوان دەستی تۆبەکار هیچ شتێك نەبێت تەنها ئەو دڵخۆشی و شـادومانیە نەبێت ئەوا عەقڵ و بیرو فەرمانی دەکرد بە وورووژاندنی جا ئەمە چـۆنەو لەدوایـیـدا جۆرەها شادی و دڵخۆشی ڕووی تێدەکات لەوانە فریشتەکانی نێوان زەوی و ئاسمـان لەسەر ڕۆحی ئەودا ، لەوانە کردنەوەی دەرگای ئاسمانەکان بۆ ئەو ، وە فریشتەکانی ئاسمان سەڵاواتی لەسەر لێدەدەن جا فریشتەکان لەو ئاسمان بۆ ئـەو ئاسمـان لەیـەکتر وەری دەگرن و سەڵاوەتی لەسـەر لێدەدەن بەم جۆرە تا ئاسمانی حەوتەم ، جـا ئەمـە چۆن خۆشیەکەی پێوانە دەکرێت لەکاتێکدا مۆڵەتی پێدراوە بۆلای پـەروەردگاری و پـشتگیری و یارمـەتیـدەری و خۆشەویـستەکەی ، جـا لـەنێوان زاتـی موبـارەکی دەستەکانی پەروەردگار دەوەستێت و مۆڵەتی پێدەدرێت بە کڕنۆش بردن جا کڕنۆش بۆ خوای گەورە دەبات، پاشان لەلایەن پەروەردگارەوە فەرمان دەردەچێت: کتێـب و کردەوەکانی لە (عليين)(بنووسـن، پاشـان دەیبـەن بەهەشـتی پێنیـشان دەدەن، و شوێنی خۆی لەبەهەشتدا دەبینێت بەوەی کەوا خوای گـەورە پـەیمانی پێـدابوو، بـە هاوڕێو خزم و کەس و کاری دەگات و جا مـوژدەی پێـدەدەن و دڵخـۆش دەبـن بـە هاتنی جا ئەویش دڵخۆش دەبێت پێیان کەوا پێش کەس و کارەکەی کەوتووە ، جـا لەباشترین حاڵ و شێوە دەیبینن، ئەمە هەمووی پێش دەربازبوونە گەورەکەیە ڕۆژی کۆبوونەوەی جەستەکانە، بەدانیشتنی لەژێر سێبەری عەرشدا، لە حـەوزی کەوسـەر دەخواتەوەو کتێب و کردەوەکانی بە دەستی ڕاستە وەردەگرێتـەوە، تـای تـەرازووی قورس دەبێت و ڕووخساری سپی دەبێت، وە نوورو ڕووناکیـەکی تـەواوی دەدرێتـێ لەکاتێکا خەڵکی لە تاریکاییدا وان وەبەبێ کۆسپ و تەگەرە پردی دۆزەخ دەبڕێـت، کۆتایی دێت بە دەرگای بەهەشت ، جا لەوکاتەدا لێی نزیك دەبێتەوە، بەدەرگەوانی بەهەشت دەگات و بەخێرهاتنی دەکات و سەلامی لێدەکات و موژدەی پێدەدات وە پێشی دەکەوێت و دەیبات بۆ شوێنەکەی و کۆشکەکانی و خێزانـەکانی و تـەخت و شوێنی پاڵدانەوەی.

لەپاش ئەمە خۆشیەکی دیکە ناکرێت پێوانەبکرێت، لێی تێناپەڕێت بە فەوتان و نەمان ئەو خۆشیانە هەمووی لەلایەتی، لە ڕاستیدا ئەمە بۆ خاوەن سوڵتەو ڕێبازە باوەڕ پێکراوان و ڕاستگۆیان دەبێت بە بینینی ڕوخساری پیرۆزی پەروەردگاریان کە لەسەرووی هەموویانەوەیە سەلامی خوایان لەسەر بێت :

وليست هذه الفرحات إلا ❊ لذي الترحات في دار الرزايا
فشِّمرْ ما استطعت الساق واجهد ❊ لعلك ان تفوز بذي العطايا
وصم عن لذةٍ حشيت بلاءً ❊ للذات خلصن من البلايا
ودع امنية ان لم تنلها ❊ تعذب أو تنل كانت منايا
ولا تستبط وعداً من رسولٍ ❊ أتى بالحق من رب البرايا
فهذا الوعدُ أدنى من نعيمٍ ❊ مضى بالأمس لو وفقت رآيا

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان دڵنەرمی و پەشۆکاوی و شپرزەیی)

جیاوازی لە نێوان دڵنەرمی وە پەشۆکاوی و شپرزەیی: پەشۆکاوی و شپرزەیی لاوازیەکە لە دەروونداو ترسێکە لە دڵدا، کەوا توندی تەماعی و چڵێسی و چاوچنۆکی ڕایدەکێشێت، لەلاوازی ئیمان بەقەدەرو چارەنووس دەستپێدەکات، ئەگەر نا کەی زانراوە کەوا چارەنووس بوونەوەرێکە وە پێویست بوو شپرزەییەکە ماناو مەبەستێکی پوختی هەبێت و جارێکی دیکە تووش بێت: ﴿مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الأَرْضِ وَلا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ۝ لِكَيْلا تَأْسَوْا عَلَى مَا فَاتَكُمْ وَلا تَفْرَحُوا بِمَا آتَاكُمْ﴾(الحديد:٢٢-٢٣)، واتە: ((هیچ بەڵاو ڕووداوێك لە زەویدا بۆتان پێشنەهاتووە کە لە لوح المحفوظ دا تۆمار نەکرابێت، وەپێش ئەوەی ڕووداوەکە پێش بێت ئەو کارەش بۆ

خوا زۆر ئاسانه، ئەمەش بۆ ئەوەی کەخەفەت نەخۆن بۆ ئەوەی لـە کیـستان چـووە بەوەش دڵخۆش و غەرِا مەبن کە پێمان بەخشیون)).

ئەمەش پێچەوانە نابێت لەگەڵ دڵنـەرمی، لەبـەر ئـەوەی چـالاکوانە لـە سـیفەتی بەزەییدا ئەوەش کەوا تەواو دەبێ کەم و کوڕی یە ، وە خوای گەورەو میهرەبـانیش بێگومـان بـەزەیی بـەو بەندانـەی دادێتـەوە کـەوا بـەزەیین لەگـەڵ خەڵکیـدا، وە پێغەمبەرﷺ لەهەموو کەس دڵـی نـەرمتر بـووەو وە دوورترینیـشیان بـووە لـە شێواوی و شپرزەییدا، جا دڵنەرمی میهرەبانی و بەزەییە، وە دڵە ڕاوکێش نەخۆشی و لاوازیە .

ئەنەس دەڵێت : پێغەمبەرﷺ بەزەییترین کەس بووە بۆ کەس و کاری[٣٤٧] .

خوای گەورەش ئەگەر بیەوێت ڕەحم بە بەندەیەکی بکات ئەوا میهرەبانی و ڕەحمەت و بەزەیی لەدڵیدا جێگیر دەکات، ئەگەر بیەوێت سزای بدات ڕەحمەت و میهرەبانی لە دڵیدا لادەبات وە دەیانگۆڕێت بـە دڵڕەقـی و توونـدو تیـژی - لەحەدیـسێکدا هاتووە: ((لا تنزع الرحمة إلا من شقي)) [٣٤٨]، واتە : ((ڕەحمەت و بەزەیی لە دڵی کەسـێکدا لاناچـێت تـەنها لـە دڵـی کەسـانی خاکەسـارو تاوانبـار نـەبێت)) لـە حەدیسێکی دیکـەدا هـاتووە: ((مـن لا یَـرحَم لا یُـرحَم))[٣٤٩]، واتـە: ((ئـەوەی بەزەیی و ڕەحمەتی نەبێت ئەوا ڕەحمەت و بەزەیی پێدا نابێتەوە))، لە حەدیـسێکی دیکــەدا هــاتووە ((ارحمــوا مــن في الأرض یــرحمکم مــن في الــسماء)) [٣٥٠]، واتە:((ڕەحم و بەزەییتان بێتەوە بەوەی لەسـەر زەویدایـە ئـەوا ڕەحـم و بـەزەییتان پێدەکات ئەوەی لەئاسماندایە))، لە حەدیسێکی دیکەدا هاتووە: ((أهل الجنة ثلاث : ذو سلطان مقسط ومتصدق، ورجل رحیم رقیـق القلـب بکـل ذي قربـی ومـسلم ،

---

(٣٤٧) مسلم (٢٣١٦).

(٣٤٨)مسند أحمد : ٢/٣٠١، وە سنن أبي داود (٤٩٤٢).

(٣٤٩) مسلم : (٢٣١٨).

(٣٥٠) مسند أحمد : ٢/١٦٠، والترمذي : (١٩٢٤).

وعفيف متعفف ذو عيال))[٣٥١]، واته: ((ئـەهلی بەهەشـت سـێ جـۆرە کەسـن : خاوەن دەسەلاَتدارێکی دادپەروەرو پیاو چاك و بەخشندە بێت ، وپیاوێکی بەزەیی و دڵ نەرم بێت بە هەم و حزم و کەس و کارو موسڵمانێك ، وە پیـاوێکی دەسـتپاك و داوێن پاك کەوا داوێن پاك و دەست پاك و خـاوەن مـاڵ و منـداڵ بێـت))، ئـەبی بەکری صدیق دەڵێت : بێگومان فەزل و بەخششی ئوممەت بـەوەی بـە ڕەحمـەتێکی گشتیدا لە دڵێـدابووە زیادەیـە لەسـەر ڕاسـتگۆیەتی و دڵـسۆزیەتی، بـۆ ئەمـەش شوێنەوارو نیشانەی لەهەموو پێشەکیەکانی دیـارو ئاشـکرایە هـەتاکو لـە دیـل و گیزراوەکانی ڕۆژی بـەدردا دەردەکـەوێت[٣٥٢]، و ئـەم کـارو فەرمانـە سـەقامگیرو چەسپاوە لەسـەر ئەوەی هێمای پێکراوە، پێغەمبـەریش ﷺ لـەم بارەیـەوە نموونـە دێنێتەوە بە عیساو ئیبراهیم[٣٥٣].

خوای پەروەردگاریش خۆی بەزەیی‌و بەخشندەو میهرەبانە، وەنزکترین بوونـەوەریش لای ئەو گەورەترینیانە کەبەخشندەیی‌و میهرەبانی، هەروەك دووترینیـان لێـی ئـەو کەسەیە کە بەپێچەوانەی ئەو سیفەتانە وەسف کراوە.

(لەبارەی جیاوازی نێوان شەیدایی وە ڕق و قینە)

جیاوازی لە نێوان سۆزو شەیدایی وە پەشم و ڕق و قینە: سـۆزو شـەیدایی هەسـت کردنە بەئێش و ژان وە پێزانینی وە بزاوتن و جولاَندنی نەرێنی و نکـۆڵی کـردن لـە بەرزکردنەوەیدا جا ئەمەش تەواوکاریە، وە بەلاَم ڕق و کینەو ڕقابەری وشـاردنەوەی

(٣٥١) مسلم (٢٨٦٥)، و مسند احمد : ٢/٤٢.

(٣٥٢) مسلم : (١٧٦٣).

(٣٥٣) مسند احمد : ٣/٢٤٣.

شەرو خراپەیە و لەهەموو کاتێکدا پێشبینی دەکرێت ڕوویدات جا هەرکەسێك ئەمەی لێ ڕوویدات ئەوا لە دڵیدا هیچ نیشانەو شوێنەوارێك لاناچێت.

جیاوازیەکی دیکە کەوا سۆزو شەیدایی و خۆشەویستی تۆ بەخشش و میهرەبانی لەو بەدەست دەهێنێت، ڕق و کینەش ئەوا خەڵات و بەخشش بەدەست دەهێنێت، جا کەسی میهەربان هیچ ئەزیەت و ئازارێکت پێناگەیەنێت، کەسی ڕق و کینەش چاوەڕوانی و پێشبینی هەموو شتێکی لێ دەکرێت.

(لەبارەی جیاوازی نێوان پێشبڕکێ و بەخیلی و حەسادەت)

جیاوازی لەنێوان بەرەکانێ و پێشبڕکێ وە حەسادەت و بەخیلی: کەوا پێشبڕکێ دەستپێشخەریەکە بۆ تەواوکاری و جوانکاری کەوا ئەوەی لەبەرامبەر تۆ دەیبینیت جا پێشبڕکێی لەگەڵدا دەکەیت تاوەك دەیگەیتێ یاخود پێشی دەکەویت جا ئەمەش لە شکۆمەندی دەروون و بەرزی هیمەت و توانایەو گەورەی توانینە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَفِي ذَٰلِكَ فَلْيَتَنَافَسِ الْمُتَنَافِسُونَ﴾(المطففين:٢٦)، واتە: ((جا لەپێناوی ئەوەدا با پێشبڕکێ کەران پێشبڕکێ بکەن))، وە لە بنچینەشدا لەسەر شتی بەنرخ و گران بەها دەکرێت کە پەیوەستە بە دەروونەکان بە داواکردن و ئارەزوو کردن ، جا لەوکاتەدا دوو دەروون پێشبڕکێی یەکتر دەکەن وە لەوانەیە دڵخۆش بیت ئەگەر تێیدا بەشداریت کرد هەروەك هاوەڵانی پێغەمبەرﷺ لەچاکەو کاری خێردا پێشبڕکێیان دەکرد، هەندێکیان دڵخۆش دەبوون بە بەشداری کردنی هەندێکیان لە هاوەڵەکانیان، بەڵکو لەگەڵ پێشبڕکێ کردنیان لەگەڵیەکتردا دڵ و دەروونیان لەگەڵ یەکتر پووخت و خاوێن دەبوو، ئەمەش جۆرێکە لە پێشبڕکێ ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ﴾(البقرة:١٤٨)، واتە:((دەی ئێوەی موسڵمان پێشبڕکێ بکەن لە چاکەکاندا))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿سَابِقُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ

﴾(الحديد:٢١)، واته: ((پێشبڕكێ بكەن بۆ بەدەست هێنـانی لێخۆشـبوون لەلایـەن پەروەردگارتانەوە بەدەست هێنانی ئەو بەهەشتەی کـە پانتاییەکـەی وەك پانتـایی ئاسمان و زەویە)).

عومەری کوڕی خەتاب پێشبڕكێی لەگەڵ ئەبوبەکر دەکرد هیچ کات سـەرکەوتوو نەدەبوو لە پێشبڕكێ کردنیدا ، جا کاتێك زانی پێشەوایەتی وەرگرت عومـەر پێـی ووت : سوێند بـەخوا هـەرگیز لـە هـیچ شـتێکدا پێـشت ناکـەوم(٣٥٤)، دەڵێـت : سوێندبەخوا هـەرکاتێك پێـشبڕکێم لـە خێـرو چـاکەدا لەگەڵـدا کردبیـت ، تـەنها بینیومە تۆ لەم کارە پێشم کەوتویت(٣٥٥).

هەردوو پێشبڕكێکەرەکان وەك دوو بەندەن لە نێوان دەسـتی پـیرۆزی گەورەکـەیانن کەوا یارمەتی یەکتر دەدەن و پێشبڕکێی یەکتریش دەکەن لە قایل بوون ورەزا بوونی خوای گەورە وە پێشبڕكێ دەکەن بۆ سەلماندنی خۆشەویستیان بـۆ پـەروەردگاریان ، جا گەورەکەیان کە پەروەردگارە سەری سوڕدەمێنێ لەو کارەی دەیکـەن و هانایـان دەدات لەسەریدا ، وە هەریەکە ئەوی دیکەی خۆش دەوێت و هـانی دەدات لەسـەر ڕەزابوونی گەورەکەی کە پەروەردگارە.

بەخیلیش بوونەوەرێك و دەروونێکی زەمکراوە وەکەسێکی سـووکی کـەوتووە ، وە هیچ پێداگیری و هانـدانێکی نیـە بـۆ خێـرو چـاکە ، هـەموو کـات حەسـادەت و بەخیلیەکەی لەوەدایە کەوا یەکێك خێرو چاکەیەك بەدەست دەهێنێت وە سـتایش و سوپاسگوزاری دەکرێت بەبێ ئەو سەرکەوتن بەدەست دەهێنێت، ئاواتە خـوازە ئـەو دەسکەوتەی لە کیس بچێت بۆ ئەوەی تاوەکو لەگەڵیدا یەکـسان نـەبێت، هـەروەك خـــوای گـــەورە دەفـــەرموێت: ﴿وَدُّوا لَـوْ تَكْفُـرُونَ كَمَـا كَفَـرُوا فَتَكُونُـونَ سَوَاءً﴾(النساء:٨٩)، واته: (("ئەو دوو ڕووانە" ئاواتە خوازن کە ئێوەش بێ باوەڕ

---

(٣٥٤) سنن أبي داود :(١٦٧٨).

(٣٥٥) مسند احمد : ٢٦/١.

بن وەك خۆیان کە بێ باوەڕ بوون ئەو کاتە (هەردوولاتان) یەکسان دەبن لە بێ باوەڕیدا))، هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ (وَدَّ كَثِيرٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّاراً حَسَداً مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ ﴾(البقرة:۱۰۹)، واتە: ((زۆرێك لە خاوەن کتێبەکان ئاواتەخوازن لەبەر حەسوودی و ناپاکی خۆیان ئەگەر بۆیان بکرێت بتانگێڕنەوە ڕێزی بێ باوەڕان ئەمەش دوای ئەوەی کە حەق و ڕاستیتان بەتەواوی بۆ ڕوون بۆتەوە))، جا ئینسانی بەخیلیش دوژمنی نازو نیعمەتە ئاواتە خوازە لەناو بچێت هەروەك ئەو لەدەستی دەرچوو.

(لەبارەی جیاوازی نێوان خۆشەویستی دەسەلات وە خۆشەویستی پێشەوایەتی)

جیاوازی لە نێوان خۆشەویستی دەسەڵاتداری و خۆشەویستی پێشەوایەتی بۆ بانگەوازی کردن بۆلای پەروەردگار بریتیە لە جیاوازی نێوان گەورەو بەرز ڕاگرتنی دەروون و کۆشش کردن لەچارەنووسیدا، لەبەرئەوەی دڵسۆز بوون بۆ خوای بەرزو بەتوانا و خۆشەویستی بۆی پێویستە گوێڕایەڵی بکرێت و ملکەچی نەکەیت، ووتەو فەرمایشتی خوای گەورە، لەسەرووی هەموو شتێکەوە بێت، وە ئاینییش هەمووی بۆ خوای گەورە بێت وە پێویستەبەندەکان فەرمان بە چاکەو دوورخستنەوە لە خراپەو تاوان ئەنجام بدەن، وە بۆ ئەمەش خوای گەورە بەندەکانی خۆی ئەوانەی تایبەتی کردوون بۆ دەروونی خۆی وە لە دابەزاندنی قورئانەکەیدا سوپاسی کردوون و پیای هەڵداون، باشترین پاداشتیان دەداتەوە ئەوەی پێیان دەگات و وە بە باشترین کارو کردەوەی چاك وەسفیان دەکات ، پاشان دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَزْوَاجِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَاماً﴾(الفرقان:٧٤)،

واته: ((ئەوانەش کە دەڵێن: پەروەردگارا لە هاوسەران ونەوەکانمان کەسانێکمان پـێ ببەخشە کە ببنە مایەی ڕوونامی دیدەمان و شادمانی دڵمان و بمانکە بـە پێـشەوا بۆ پارێزکاران و خواناسان)).

جا پرسیاریان لێ بکەن کەوا بەرچاویان ڕوون دەبێتەوە بە گوێڕایەڵی هاوسەرەکانیان شادمان وناسك بێت بە شوێن کەوتنی لەخوا ترساوان لەسەرگوێڕایەڵی و بەندایـەتی کردنی ، لەبەر ئەوەی پێشەواو ئەوانەی لە دواوەیدان هاوکاری یەکتر بۆ گوێڕایـەڵی و خواپەرستی بێگومان پرسیاری لێ بکەن، لەوەی چاوەڕێی چی لـە خـوا ترسـاوان دەکەن تەنها لەسەر ڕەزابـوونی خـواو ملکەچـی ئەودایـە ، وە ئەمـەش بانگـەواز کردنیانە بۆلای پەروەردگار، بە پێشەوایەتی لەئایندا کەوا بنچینەکەی سەبرو ئارام گرتن و دڵنیایە، هەروەك خوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿وَجَعَلْنَـا مِـنْهُمْ أَئِمَّـةً يَهْـدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ﴾(السجدة:٢٤)، واتە: ((پاشان کە نـەوەی ئیسرائیل خۆگری و ئارامیان کردە پیشەیان کردمـانن بەپێـشەواو دەسـەڵات پـێ بەخشین ، ئەوکاتە دڵنیایی و بڕوایەکی تەواو هەبوو بە ئایەتەکانی ئێمە)).

***

(لەبارەی جیاوازی نێوان خۆشەویستی لە پێناوی خوا و خۆشەویستی لەگەڵ خودا)

جیاوازی لە نێوان خۆشەویـستی لـە پێنـاوی خـوا وە خۆشەویـستی لەگـەڵ خـوا، ئەمەش لە گرنگترین جیاوازیەکانە هـەموو کەسـێك پێویـستی پێیـەتی ، بـەڵکو پێویست و ناچارە بۆ جیاوازی کردنی نێوان ئـەم و ئـەو دا ، جـا خۆشەویـستی لـە پێناوی خوا بریتی یە لـە تـەواوی ئیمـان و خۆشەویـستیش لەگـەڵ خـوداو بریتیـە لەدەست نیشان کردنی هاوبەشی دانانە بۆ خوای گەورە وە جیـاوازی لـە نێوانیـان :

کەوا خۆشەویستن لە خۆشەویستیدا شوێن کەوتنە بۆ خۆشەویستی خوا ، جا ئەگەر شتێکی خۆش ویست کەوا خوای گەورەو پیاو چاکەکانی خۆشیان دەوێت ئەوا ئەو خۆشەویستیەبۆ ئەوە لەوانە وەك پێغەمبەرەکان و نێردراوەکانی و فریشتەکانی وە پیاو چاکەکانی خۆش دەوێت و لەبەر ئەوەی خوای گەورە خۆشیان دەوێت، ڕقیشی لەو شتانە دەبێتەوە کەوا خوای گەورە ڕقی لێیانە.

ئەمەش بە پێچەوانەی خۆشەویستی لەگەڵ خوایە جا ئەمەش دوو جۆرە: جۆرێك لەبنچینەی یەکتا پەرستیدا تانەو تەشەر دەکات، ئەمەش شیرك و هاوبەشی پەیدا کردنە جۆرێکی دیکە باس لە تەواوی و دڵسۆزی و خۆشەویستی خوا دەکات، وە ئەمەش لەئاینی ئیسلام دەرناچێت.

جۆری یەکەم : وەك خۆشەویستی کافرەکان بۆ بتەکانیان و گەورەکانیان ، وەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَاداً يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ ﴾(البقرة:١٦٥)، واتە: ((لەگەڵ ئەو هەموو بەڵگە ئاشکرایەنەدا" هەندێك کەس هەیە لە جیاتی ئەوەی خوای پەرست بێت شتانی تر دەتاشێت بۆ خۆی و خۆشەویستی و سۆزی دەدات بەو بت و بەرنامۆڵکەو تولە ڕێگایانە و خۆشی دەوێن وەکو چۆن ئیمانداران خوایان خۆش دەوێت)). وە ئەو کافرانە بت و خوایەکانیان و سەنەمەکانیان خۆش دەوێت لەگەڵ خوا هەروەك خوایان خۆش دەوێت ، جا ئەو خۆشەویستیە بریتی یە لە هاوبەشی دانان بۆ خودا کەوا خوای گەورە لێیان خۆش نابێت.

ئیمانیش تەواو نابێت تەنها بە دوژمنایەتی کردنی ئەوبتانەو ڕق لێبوونەوەیان بە خۆیان و خاوەنەکانیان و دوژمنایەتی کردنیان و شەڕکردن لەگەڵیاندا، وەبۆنەمەش خوای گەورە گشت پەیامبەرەکانی ناردووە، وەهەموو کتێبەکانی دابەزاندووە، ئاگری دۆزەخیشی بۆ خاوەن ئەو هاوبەش پەیداکردنانە درووست کردووە،

بەهەشتیشی دروست کردووە بۆ ئەوانەی شەڕ دەکەن لەگەڵ خاوەنی ئەو بتانە و لە پێناوی ئەودا دژایەتیان دەکات و بۆ ڕەزابوونی پەروەردگاری خۆی.

جۆری دووەم: خۆشەویستی بۆ ئەو شتەی کەوا خوای گەورە ڕازاندوویەتیەوە بۆ دەروونەکان لە ئافرەت و منداڵ و زێڕو زیو و ئەسپ سواری و نازو نیعمەت و کشتوکاڵ، جا خۆشی دەوێت بە خۆشەویتنێکی ئارەزوو مەندانە وەك خۆشەویستی کەسی برسی بۆ خواردەمەنی، و کەسی تینوو بۆ ئاو، جا ئەم خۆشەویستیەش سێ جۆرە : جا خۆشەویسترینیان بۆ خوا ئەو کەسەیە بەو کارە پێی بگات ، وەپشت و پەنای بێت لەسەر ڕەزابوون و گوێڕایەڵی و ملکەچی بۆ زاتی خوا وەستانیش و سوپاسگوزاری لەسەری بکات جا ئەمەش لە بەشەکانی خۆشەویستیەبە گەیشتن پێی و لەزەت و خۆشەویستی پێیەوە دەبینێت، ئەمەش حاڵی تەواوترین بوونەوەرە کەوا ئافرەتی لەلای خۆشەویست کردووە [٣٥٦]. کارو کردەوەی باشیشی لەلا خۆشەویست کردووەو خۆشەویستیشی بۆ ئەو دووانە یارمەتیدەرێکە بۆی لەسەر خۆشەویستی خوا، گەیاندنی پەیامەکەی هەڵسان بە جێ بەجێ کردنی کارو فەرمانەکانی، وە لە ڕاستیدا خۆشەویستی بۆ هیواو ئاوات وئارەزووەکانی کارنەکاتە سەر خۆشەویستی خواو ڕەزابوونی.

یەکەمیان: خۆشەیستی پێشینەکانە.

دووەمیان: خۆشەویستی مەبەست و ئامانجەکانە.

سێ یەمیان: خۆشەویستی ستەمکارانە.

***

---

(٣٥٦) مسند أحمد : ٣/١٠٨.

(لەبارەی جیاوازی نێوان پشت بەستن وە نەکردن دا)

جیاوازی لە نێوان پشت بەخواوە نەکردن و ئەنجام نەدان: کەوا پشت بەستن بەخوا کردەوەی دڵە وە بەندایەتی کردنە بۆ خوای گەورە متمانەو باوەڕیشی لەسەر پەروەردگارە وەبڕوای پێیەتی و پەنا بۆ ئەو دەبات، و دەسەڵاتی تەواو بۆ ئەو دەگەڕێتەوە، ڕازیە بەوەی پێویستیەتی وەزانینی کەوا خوای گەورە پشت و پەنایەتی هەڵبژێریت بەبەندەی خۆی ئەگەر دەسەڵاتی پێدا، لەگەڵ هەڵسانی بە جێبەجێ کردنی هۆکارەکان کەوا پێی سپێردراوە، کۆشش دەکات بۆ بەدەستهێنانی پێغەمبەریشﷺ گەورەترین کەس بووە کەوا پشتی بە خوا بەستووە، بۆ ئومەتەکەی خۆی زرێ وقەڵغانی لەبەر کردووە [٣٥٧]بەڵکولەرۆژی ئوحود دا لە نێوان دوو قەڵغاندا دەرکەوتووە[٣٥٨]، وە سێ جار لە ئەشکەوتدا خۆی شاردۆتەوە[٣٥٩] ئەو بۆ هۆکارێك پشتی بە خوا بەستووە نەك لەسەر هۆکارێك.

بەڵام نەکردن و ئەنجام نەدان بریتی یە لە پەك خستنی هەردوو فەرمانەکە یاخود یەکێکیان، یان هۆکارەکە پەك دەخات لەبەر ئەنجام نەدان و نەکردنی، وا دادەنێت کەوا ئەو پشت بەستنە، سوێندبەخوا ئەمە سستی و کەم تەرخەمیە، یان کەوا هەڵدەستێت بە هۆکارێك بۆی بڕوانێت متمانەی لەسەر بێت لەبارەی هۆکارە غافڵ و بێ خەبەر بێت ، دڵی بەتەواوی پەیوەست نەبێت پێیەوە بەجۆرێك دڵی لەگەڵ خوادا بێت و لاشەکەشی لەگەڵ هۆکارەکەش دابێت جا ئەمە پشت بەستنەکەی سستی و کەم تەرخەمیە و کەم تەرخەمی و نەکردنەکەشی پشت بەستنە.

ئەمەش بابەتێکە خەڵکی تێیدا دابەش بووە بەدوو بەش وەبەشێکی ناوەڕاستیش:

---

(٣٥٧) السيرة النبوية : ٦٧/٣ ، مسند أحمد : ٢٥١/٣..

(٣٥٨) مسند أحمد : ٤٤٩/٣ ، و ابن ماجة (٢٨٠٦).

(٣٥٩) فتح الباري : ٢٧٢/١٠.

بەشی یەکەم: هۆکارەکانی لەکار خستووە پاراستنێکە لەسەر تەوەکول و پشت بەستن.

بەشی دووەم: متمانەو پشت بەستنەکەی لەکار خستووە پاراستنێکە لەسەر هۆکارەکە.

بەشی ناوەڕاست: زانراوە کەوا ڕاستی پشت بەستنە کە تەواو نابێت تەنها بە هەڵسان بە هۆکارەکە، جا پشت بەستن لەسەر خوای گەورە لەهەمان هۆکارە.

بەڵام لەبارەی لەکارخستنی هۆکارەکە وا دابنێیت کەوا پشتی بەستووە جا ئەوە لەخۆبایی یە هەڵخەڵەتاوە ئاواتە خوازە، وەك ئەو کەسەی مارەکردن و خۆشەویستی وپیاوەتی لەکاربخات، و پشت ببەستێت لەبەدەست هێنانی منداڵ، وە زەوی کێڵان و تۆ کردن پشت گوێ بخات و پشت ببەستێت لە بەدەست هێنانی کشتوکاڵ و چاندن وە خواردن و خواردنەوە لەکار بخات و پشت گوێی بخات وە پشت ببەستێت و متمانەی هەبێت لە دەستکەوتنی تێری و ئاودێری .

ئەگەر هەموو ئەمانەت لێ وون بێت وشاراوە بێت جا تۆ لە کوێت زانیوە کەوا ئەمانە وەکو بەخشش قەدەری تۆ بێت بەبێ کۆشش و بەبێ ماندوو بوون؟

جا لەچەند شتێکا تۆ کۆششت کردووە وە هەوڵت بۆ داوە کەچی ئەم شتە بۆ یەکێکی دیکە جگە لەتۆ، وە ئایە چەند شتێکیش کەکەسێکی دیکە هەوڵی بۆداوە وە کۆششی کردووە کەچی ڕزق و ئازووقەکە بۆتۆ بووە.

جا ئەگەر ئەمەت بە ئاشکرا بینی جا چۆن زانیوتە کەوا ڕزق و ڕۆزی تۆ هەموو بە هەوڵ و کۆششی دیکە بووە؟ وە هەروەها ئەمەیەکە دەروون بۆتۆی هێناوە پێویستە دەری بکەیت لەهەموو هۆکارەکاندا لەگەڵ هۆکارەکانیدا تاوەکو لە هۆیەکانی چوونە بەهەشت و ڕزگاربوون لە ئاگردا، ئایە متمانەو پشت بەستن لەسەر تەوەکول پەکی خستووە یان لەگەڵ تەوەکول هەڵسو کەوتی پێدەکات؟

بەڵکو زەوی چۆڵ نابێت لەپشت بەستویەك کەوا دەروونی ئارام بێت بۆ خوای گەورە وە دڵیشی پڕ بێت لە متمانە پێی و تکاو پاڕانەوە لێیی و نیەت پاکی بۆ ئەوە لەگەڵ ئەوەش دڵی تەنگ بووە لەبارەی دەست پێکردنی هەندێك هۆکار، دڵی ئارام و جێگیر دەبێت بۆ پەروەدگار وە لێی دڵنیا دەبێت، باوەڕی پێیەتی، ئەمەش لە بەهێزترین هۆکارەکانی دەستکەوتنی ڕزق ورۆزی ئەو بووە، جا هۆیەکە پەك ناخات ، لە ڕاستیدا ڕەغبەت و ئارەزووی لە هۆیەك بۆ هۆیەکی بەهێزتر لەو دەچێت ، جا پشت بەستن و متمانە لەلای ئەو لە باوەڕترین هۆکارەکانە ، جا خەریك بوونی دڵی بەخوای گەورەو سەقامگیری بۆ لای ئەو وە ملکەچی بۆ ئەوخۆشەویستترە لە خەریك بوونی بە هۆکارێك قەدەغەی بکات لەو کارەدا یاخوود لە تەواو کردنی ، جا دڵی فراوان نابێت بۆ فەرمان و کردەوە ، جا یەکێکیان بەرهەڵستی ئەوی دیکەیان دەکات.

(لەبارەی جیاوازی نێوان پارێزی وە وەسوەسە)

جیاوازی لە نێوان پارێزی وەسوەسە: پارێزی و خۆپاراستن لێکدانەوەو هەڵسەنگاندن و زیادە ڕۆیی لە شوێنێکی ووتنی سوونەت دا کەوا پێغەمبەرﷺ و هاوەڵەکانی لەسەر ئەو ڕێبازە بوون بەبێ زیادە ڕۆیی و لە ڕاو دەرچوون و کەمتەرخەمی و گوێ پێ نەدان ، جا ئەمە ئەو خۆپارێزیەیە کەوا خواو پێغەمبەرەکەی لێی ڕازین .

بەڵام وەسوەسەو دوو دڵی و گومان ئەمە دۆزینەوەو داهێنانێکە کەوا سوننەتی پێنەهاتووە و پێغەمبەری خواشﷺ و هیچ لە هاوەڵەکانی ئەم کارەیان نەکردووە وا دادەنێت کەوا بەو کارە دەگات بە دەستکەوتنی پرۆژەکە، وا دەزانیت خوا پارێزی دەکات و لەکاتی دەستنوێژ هەڵگرتندا ئەندامەکانی زیاتر لە سێ جار

دەشوات ، ئاو زیادلە ڕادەی خۆی سەرف دەکات و بەفیڕۆی دەدات لـەکاتی دەست نوێژو خۆشوستندا، لەکاتی دامەزراندنی نوێژەکەی بەدەنگی بەرز زیاتر لـە جارێـك وتەکان دووبارە دەکاتەوە وە جل و بەرگی دەشوات و هێشتا دڵنیا نیە لـەوەی لـە پیسیەکە پاك بۆتەوە ، جا لە ڕێنماییەکانی پێغەمبەریشﷺ دوریایی و پـارێزی هەبوو، بەڵام نەك پێـچەوانەی سـوننەت بێـت و لـە سـنووری پـارێزی و ووریـایی دەربچێت.

(لەبارەی جیاوازی نێوان سرووشتی خوایی وە هەڵدانی شەیتان)

جیاوازی نێوان سرووشتی خوایی وە هەڵدانی شەیتان لەچەند ڕوویەکەوەیە:

لەوانـە ئەگـەر ڕێکـەوت بـوو خـوای گـەورە بـۆ ڕەزا نـەبوونی ئـەو، ئـەوەی پێغەمبەرەکەی لەگەڵ خۆی هێناویەتی ، جا ئەوە لە خواوەیە، وە ئەوەی دیکە کـە ڕێکەوت نەبێت بۆ ڕەزابوونی خوای گەورە ئەوا لە هەڵدانی شـەیتانەوەیە لەوانـەش ئەوەی بێتەبەر لە سەوداسەری و بەختیاری لەسەر خوای گەورە و ڕووکردنە لای ئەو وە تۆبەکردن لە زاتی ئەو ئا ئەمە لە سرووشتی و هەڵدانی خوداوەیە، وە ئەوەیـشی بێتە بەر لە دژی و پێچەوانەی ئەمە ئەوا لە هەڵدانی شەیتانەوەیە.

لەوانەش ئەوەی ببێتە هۆگری و ڕووخۆشی و نوورێك لە دڵدا وەببێتە هـۆی فـراوان بوون لەناو سینەدا ئەمە لە سرووشـتی خودایيـە، وەئەوەیـشی ببێتـە هـۆی دژی ئەمانە ئەوە لەشەیتانەوەیە.

لەوانەش کەوا ببێتە هۆی سەقامگیری و دڵنیایی و لە ناو دڵ و سـینەدا ئـەوا لـە خوداوەیە ، و ئەویشی ببێتە هـۆی شـێواوی و بێـزاری و شـپرزەیی ئـا ئەمـە لـە شەیتانەوەیە .

جا سرووشتی خوایی لە دڵە پاك و سازگارو پوختەكاندا زیاد دەكات كەوا بە نووری خوا رووناك بۆتەوە، جا بۆ خوایش گەیاندن هەیە، وە لە نێوان خۆی و خوای گـەورە رووداوو هۆیەك هەیە وە گونجاوە لەبەر ئەوەی دڵێكی پاك و خاوێنە جا دڵێكی پاك و گونجاوی وەك ئەو نەبێت دراوسێی نابێت، بەڵام دڵێكی تاریك كەوا تاریك و ڕەش بووە بە دووكەڵی هەواو هەوەس و ئارەزوو و گومانەكان ، جـا هەڵـدانی شـەیتان و بەڵاو كارەساتەكەی پێی گەورەترە لەبەڵاو كارەساتەكەی خوای گەورە .

***

(لە بارەی جیاوازی نێوان پاشەكەوت و ئابووری و كەمتەرخەمی)

جیاوازی نێوان پاشكەوت و كەمتەرخەمی: كەوا پاشكەوت كردن بریتیە لە ناوەندو ناوەڕاستی نێوان هەردوو بەشی زیادە ڕۆیی و كـەم تەرخـەمی و دەســت گرتنــەوە، ئـەو دوو بەشـانەش دژی ئـەوانن ئەمانـەش: كـەم تەرخـەمی و زیادەڕۆییــە، جـا مەبەستەكەش وەرگرتنی ناوەڕاستەكەیە بە دادوەری لە نێوان هەردوو بەشەكە.

خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَاماً﴾(الفرقـان:٦٧)، واتە: ((هەروەها بەندەكانی خوا ئەوانەن كە : كاتێك ماڵ و سامانیان دەبەخشن و خەرجی دەكەن نەزیادە ڕۆیی تێـدا دەكـەن و بەزایـەی دەدەن نەدەست نوقاوو ڕەزیلن ، بەڵكو لەو نێوانەدان (مام ناوەندین و لەشتی بە ســوود دا بەكاری دێنن))).

هەروەها خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَى عُنُقِكَ وَلا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ﴾(الإسـراء:٢٩)، واتە: ((نەكەیت ئەوەندە دەست نوقاوبیت وەك ئەوەی كە دەستی بە كۆت و زنجیر بەگەردنیدا هەڵواسرابێت، هـەروەها ئەوەنـدەش دەسـت بڵاو مەبـە "هیـچت بەدەسـتەوەنەمینێت"))، وە هـەروەها دەفـەرموێت: ﴿وَكُلُوا

وَاشْرَبُوا وَلا تُسْرِفُوا ﴾(الأعراف:٣١)، واته: ((بخۆن و بخۆنەوە لە نازو نیعمەتەکان بەڵام زیادەڕۆیی مەکەن)).

ئاینییش هەمووی لە نێوەندی ئەو دوو شتە دایە ، بەڵکو ئیسلامیش مەبەست و ئامانجێکە لە نێوان بێزاری و وەرسیدا، وە سوننەتیش نیازو مەبەستێکە لەنێوان بیدعەو داهێنراودا ، ئایینی خواش لە نێوان زیادەر ڕۆیی و دەست نوقاوو ووشکیدایە.

❊❊❊

(لەجیاوازی نێوان ئامۆژگاری وە سەرزەنشت کردن)

جیاوازی نێوان ئامۆژگاری و سەرزەنشتکردن: ئامۆژگاری چاکەکردنێکە بۆ ئەو کەسەی بەشێوەی بەزەیی ئامۆژگاری دەکات و شەفەقەت و پەرۆشی بۆیەتی جا ئەمەش چاککردنێکی پوخت و پاراوە لە ڕەحمەت و نەرم و نیانی دەردەچێت ، مەبەستی ئامۆژگاری کارەکەش تێیدا ڕەزابوونی خوایەو چاکە کردنە بۆ بوونەوەریەکەی ، جا نەرم و نیانی لە تێکۆشان و خەبات کردنەکەیدا ئەوپەڕی میهرەبانیە.

بەڵام کەسی سەرزەنشتکەر بریتیە لە پیاوێك مەبەست و ئامانجەکەی هێماو ڕوونکردنەوەو ڕیسوا کردن و زەم کردن بێت لەسەر زەنشت کردن و جنێو پێدانی لە شێوەی ئامۆژگاری کردنیدا .

لە جیاوازی نێوان کەسی ئامۆژگارو سەرزەنشتکار ، ئەوا کەسی ئامۆژگار دوژمنایەتیت ناکات ئەگەر ئامۆژگاریەکەت لێ وەرنەگرت وە دەڵێت من کرێ وپاداشتەکەم لەسەر خوایە ئەگەر وەری بگریت یاخود وەری نەگریت وەبە ئاشکرا

شتەكانت پێ دەڵێت و باس و عەیبەكانت ناكات و ناشكرای ناكات : وەكەسی سەرزەنشتكاریش پێچەوانەو دژی ئەمەیە.

(لەبارەی جیاوازی نێوان دەستپێشخەری وە پەلەكردن)

جیاوازی لەنێوان دەست پێشخەری و پەلەكردن: كەوا دەستپێشخەری بەدوای گەڕانی فرسەتێكە لەكاتی خۆی ، وە وازی لێ ناهێنێت هەتا ئەگەر داواكاریەكەشی بەسەرچوبێت ، جا ئەو داوای كاروبارەكان ناكات لە كاتی بەسەرچوونی وە نە پێش هاتنی كاتەكەی ،بەڵكو لەو كاتەی كە كاتەكەی ئامادە دەبێت ئەوا دەست پێشخەری دەكات ، وە پەلاماری دەداتێ وەك هێرش كردنی شێر بۆسەر نێچیرەكەی ، جا ئەمەش هاوشێوەی ئەو كەسەیە كە دەست پێشخەری بكات بۆ دەست كەوتنی بەروبومەكەی لە كاتی پێشگەیشتنی و هەستكردنی.

پەڵەكردنیش داواكردنی شتێكە پێش هاتنی كاتەكەی ، ئەمەش لەبەر توندی و زۆری تامەزرۆبوونی شتەكەیە بۆ دەستكەوتنی وەك ئەوەی كەسێك بەروبومێك بسەنێت پێش پێگەیشتنی ، جا دەست پێشخەریە مامناوەندیەكە لە نێوان دوو بوونەوەری زەمكراو یەكێكیان كەمتەرخەمی و لەدەست چوونە وە دووەمیان پەلەكردنە پێش هاتنی كاتەكە، وە لەبەر ئەمە پەلەكردن لە شەیتانەوەیە، لەبەر ئەوەی لاساری و هەڵەشەیی یە لە بەندیەكدادایە قەدەغەی دەكات لەسەر سەقامگیری و دڵنیایی و شكۆمەندی، وای لێدەكات شتەكان لە شوێنی نەگونجاو دابنێت ، وە ڕای دەكێشێت بۆ جۆرەها شەڕو تاوانكاری ، وە قەدەغەی دەكات لە جۆرەها خێرو چاكەكردن.

(لەبارەی جیاوازی نێوان هەواڵدان بە بارو گوزەرانی وە سکاڵاکردن)

بۆ جیاوازی لەنێوان هـەواڵ گەیانـدن و سـکاڵاکردن: لـە ڕاسـتیدا هـەردوو وێنـەو بابەتەکە لەیەك دەچن کـەوا هـەواڵ گەیانـدن و زانیـاری لەسـەر حـاڵ و گـوزەران مەبەستی هەواڵ دارەکە پێی هەواڵێکی یاخود مەبەستێکی درووسـتە لـەبارەی زانینی هۆکاری ناڕەزایی دەربڕین یاخود داوای بەخشین و لێبوردن بۆ برایەکەی لـەو شتەی داوای لێکردووە ، یاخود ئاگاداری دەکاتەوە لە ڕووداوی لەو جۆرە کەوا ئـەو تێیکەوتووە ، یاخود دەبێتە ئامۆژگارکارێـك بـە هـەواڵ گەیانـدنی یـاخود سـەبرو ئارامی دەداتـێ لـەو ناخۆشـیەی تووشـی هـاتووە ، هـەروەك لـەبارەی ئەحنـەف باسدەکرێت کەوا پیاوێك هاتە لای و سکاڵای خۆی لـەلای کـرد جـا وتـی : ئـەی کوڕی برام لە ڕاستیدا من ماوەی سـاڵێکە ڕوونـاکی لـە چـاومدا نـەماوە تـاوەکو ئێستا بەهیچ کەسێکم نەووتوە جا لەناو ئەو هەواڵەدا لەبارەی هـەڵگرتنی خـەم و خەفەتی سکاڵاکەرەکەیە لەسەر سەبرو ئارامی یە لەوەی بە بیری هـەواڵ پێدەرەکـە بێنێتەوە ، لەوانەیە لەبارەی ئەو فەرموودەی پێغەمبەرە ﷺ فەرمووی: ((بل وأنا ورأساه)) [٣٦٠]، واتە: ((بەڵکو مـن ئـای سـەرم)) بـە مانـای : ئـەو ژانـە سـەرە بەهێزەی لە مندایە من بەبێ تۆ خەم و خەفەت دەخۆم جا سکاڵا مەکە.

ئەوەی بۆم دەرکەوتووە مانایەکی دیکەی تێدایە ، ئـەویش ئەوەیـە کـەوا عائیـشە خۆشەویستی پێغەمبەر ﷺ بووە، بەڵکو خۆشەویـسترین خێزانیـشی بـووە ، جـا کاتێك سکاڵای بۆلای ئەو هێناوە لەبارەی ژانی سەری پێغەمبەریش ﷺ خەبـەری دایـێ کـەوا هـەمان ئـێش و ژانـیش لەسـەری موبـارەکی ئەودایـە ، وە ئەمـەش مەبەست و زانیاری ڕێکەوتنە لە خۆشەویستێکەوە بـۆ خۆشەویـستیەکەی تووشـی ئێش و ژان دەبێت بە ئێش و ژانی ئەو دڵخۆشیش دەبێت بە دڵخۆشی ئـەو ، هـەتا

---

(٣٦٠) ابن ماجة : (١٤٦٥).

ئەگەر خۆشەویستەکەی ئەندامێك لە ئەندامەکانی ژان بکات ئەوا خۆشەویستەکەی دیکەی هەمان ئەندامی ژان دەکات، وە ئەمەش لە ڕاستگۆیی خۆشەویستی و دەروون پاکی و بەزەییە .

بەڵام سکاڵاکردن هەواڵ گەیاندنێکی ڕووت و نەبیستراوە لەبارەی مەبەستێکی درووست ، بەڵکو چاوگەکەی دەبێتە دڵڕەقی و توونەدو تیژی ، و سکاڵاکردنێکی تاقیکردنەوەشە بۆ ئەوەی دەیکە ، لەبەر ئەوەی سکاڵا بوونی خوای گەورە ئەو سکاڵا بردنە نی یە بەڵکو سۆزو خوو پێوەگرتن و هۆگر بوون و ڕەحك کردنە پێی ، وەك لە فەرموودەی ئەیوب: ﴿أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ﴾(الأنبياء:٨٣)، واتە: ((بەڕاستی من ئازارو ناخۆشیم تووش بووە ، وە تۆش لەهەموو کەس دلۆڤان تریت)) وە فەرموودەی یەعقوب: ﴿ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ ﴾(يوسف:٨٦)، واتە: ((بەڕاستی من سکاڵاو غەم و پەژارەم هەر بۆلای خودا دەبەم))، وە فەرموودەی موسا: پەروەردگارا هەموو سوپاسگوزاری هەر بۆتۆیە ، وە سکاڵاو هانا بردنیش هەر بۆلای تۆیە ، وە هەر تۆش یارمەتیدەرو پشتیوانی ، وەهەر تۆش فریاد ڕەسی و پانگیری دەکرێت، دەستکەوتنیش هەر بەدەست تۆیە ، وە هیچ هێزو توانایەك نیە تەنها بۆتۆ نەبێت.

جا هاناو سکاڵابردن بۆلای پەروەردگار لە ڕوویەکدا پێچەوانەی سەبرو ئالرام گرتن نیە ، لەبەر ئەوەی خوای گەورەو میهرەبان لەبارەی ئەیوب دا دەفەرمویت: ﴿إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِراً نِعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ﴾(ص:٤٤) واتە: ((ئێمە بینیمان بە ڕاستی خۆگرو ئارامگر بوو بەندەیەکی چاك و ڕێك پێك بوو بێگومان ئەو تەوبەکارەو هەمیشە دڵی لەلای پەروەردگارە))، لەگەڵ ئەوەیش سکاڵای بۆ کرد بە هەواڵ پێگەیاندنی وەك فەرموویەتی: ﴿مَسَّنِيَ الضُّرُّ﴾ واتە: ((من ئازارو ناخۆشیم تووش بووە)) وە خوای گەورە لەبارەی پێغەمبەرەکەی یەعقوب خەبەری داوە: کەوا ئەو پەیمانی لە دەروونی خۆی وەرگرتووە بە ئارامگرتنێکی جوان، کاتێکیش پێغەمبەر

یەعقوب فەرموویەتی: ﴿ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ﴾ واتە: ((بەڕاستی مـن سکاڵاو غەم و پەژارەم هەر بۆلای خودا دەبەم))، ئا ئەمـە نـەیکردووە بـە کـەم و کوڕیەك بۆ ئارامگرتنەکەی، جگە لەوەش شتێکی وای نەکرد ببێتە سەر ئێشە بـۆ قەومەکەی، کاتێکیش تووشی ئازارو ناخۆشی بـوو حـەزرەتی ئـەیوب نەیفـەرموو: خودایە ڕەحم پێبکـە، بـەڵکو فـەرمووی: پـەروەردگارا تـۆش لەهـەموو کەسـێك بەڕەحمترو دلۆڤانتریت، جا لەمە زیاتر باسی حاڵی خۆی نەکرد وە خوای گەورە بـەم جۆرە وەسفی کردووە.

هەندێکی دیکەش دەڵێن: لە ڕاستیدا کاتێك سکاڵای ئـازارو ناخۆشـی خـۆی کـرد لەوکاتە بوو کە زوبانی لاواز بوو لە زیکرو یادکردنەوەی خوای گەورە، جا سـکاڵای لای پەروەردگار کرد لەبەر لاوازی یادکردنەوەکە نەك لەبـەر ئـێش و ئـازارو دەردو نەخۆشی.

هەندێکی دیکەش دەڵێن: کە ئەم ووتەی دەربڕیوە بۆ ئەوەی ببێتـە پێـشەنگێك بـۆ لاوازەکـان لـەو ئوممەتـەدا، وەك ئـەوە بێـت ئـەو دەربڕینـە کـە سـکاڵای بـۆ لای پەروەردگار بردووە پێچەوانەی سەبرو ئارامگرتنە ، ئەمـەش هەڵەیـەو ناشـرینترین هەڵەشە ، لەبەر ئەوەی سکاڵا کردن و شکایەت کردن پێچەوانەیە بـۆ سـەبر کـردن نـەك سـکاڵاو هانـا بـردن بـۆ پـەروەردگار، جـا خـودای گـەورەش بەنـدەی خـۆی تاقیدەکاتەوە بۆ ئەوەی گوێی لە مل کەچی و داواو سکاڵا بردن بۆلای ئەو بێت.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان بەندەکانی خوا وە دووژمنەکانی)

ئەمەش بابەتێکە لە جیاوازیە درێژەکێشراوەکانە، کەسی زرنگ و ژیریش بەسە بۆ ئەم بابەتە، ئاینیـشش هـەموو جیاوازیـە، کتێبـی خـواش کـە قورئانـە فـەرق و

جیاوازی له نێوان خەڵکی باش و خراپ دەکات، هەرکەسێ لەخوا بترسێت ئەوا لـە ناحەقیـەکان جیادەکرێتـەوە: ﴿يَـا أَيُّهَـا الَّـذِينَ آمَنُـوا إِنْ تَتَّقُـوا اللَّـهَ يَجْعَـلْ لَكُـمْ فُرْقَاناً﴾(الأنفال:٢٩)، واتە: ((ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە، ئەگـەر تـەقوای خوا بکەن و پارێزگاری بکەن ئەوا خـوا بەرچـاو ڕۆشـنیەکی تـەواتان بـۆ فەراهـەم دەهێنێت، کە بتوانن هەق و ناهەقی بەئاسانی لەیەك پێ جیابکەنەوە)).

ڕۆژی بەدریش ناونرا بە: ڕۆژی جیاکردنەوە، لەبەر ئـەوەی نێـوان بەنـدەکانی خـواو دووژمنـەکانی خـوای جیـاکردەوە، جـا ڕێنـوێنی هـەمووی جیاکردنەوەیـە، وە گومراییـش بنچینەکەی کۆبوونەوەیە هەروەك کافرەکانوە لە نێوان خواپەرستی و بت پەرستی و خۆشەویستی پەروەردگارو خۆشەویستی بتەکان، جیای کـردەوەو دیـاری کرد ئەوەی خۆش دەوێت و ڕەزابـوونی ئـەوی دەوێـت وە لـەنێوان قـەزاو قـەدەرو چارەنووسدا ، ئینجـا کردیانـە یـەك کـارو فـەرمان، بۆیـان دەرکـەوت بـە قـەزاو قەدەرەکەی لەسەر خۆشەویستی خواو ڕەزامەندبوونی پەروەردگار وە لەنێوان ڕیبـاو فرۆشـتندا کۆیـان کـردەوە جـا ووتیـان: ﴿إِنَّمَـا الْبَيْـعُ مِثْـلُ الرِّبـا﴾(البقـرة:٢٧٥)، واتـە:((ئـەوان دەڵـێن: کـڕین و فرۆشـتن وەك سـوو ڕیبـا وایـە))، وە سـەربڕین و مردارەوەبوویان کۆکردەوەو خستیانە سەر یەك وە ووتیان : چۆن دەبێت شتێك بخـۆن کەوا ئێمە کوشتومانە وە شـتێکیش نـاخۆن کـەوا خـوای گـەورە کوشـتویەتی، وە داماڵراوەکان نێوان حەڵاڵ و حەرامیشیان تێکەڵ کردووە، جا ووتیان : ئەو ئـافرەت خوا درووستی کردووە وە ئو ئافرەتەش خوا درووسـتی کـردووە، وە ئـەو گیانلەبـەر خوا درووستی کردووە وە ئەو گیانلەبەرەش خوا درووستی کردووە، جـا چـۆن ئـەوە حەڵاڵ دەکرێت و ئەوەش حەرام دەکرێت؟

گومان و شتە لێك چووەکان دەکەوێتە ناو ووتەو دەربڕینەکان و کارو کردەوەکـان و بارو گوزەرانەکان ، وە لەڕاستیدا زیاتر زاناکان لەو شتەدا دەکەونە نـاو گومانـەکان ، جیاکەرەوەی هەق و ناهەقیش دەست ناکەوێت تـەنها بـ[illegible]ـك کـەوا خـوای

گەورە دەیخاتە ناو دڵێك كە ئەو دەیەوێت لە بەندەكانی ئەو كاتە لـە ڕووناكیەكـەی كارو بارە ڕاستەقینەكان دەبینێت ، ئینجا هەق و ناهەقی لێك جیادەكاتەوە: ﴿وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُوراً فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ﴾(النور:٤٠)، واتە: ((بێگومـان ئـەوەی خـوا نووری پێنەبەخشێت، هەرگیز نووری دەست ناكەوێت)).

جیاوازی لە نێوان بەندە چاكەكانی خوای گەورە وە لەنێوان بەندە چاكەكانی شەیتان ، جیاوازی لە نێوان حاڵی ئیمانداریێكی خوایی وە حاڵی كەسێكی شەیتانی كـافر و حاڵی دەروون نەخۆشێك .

(لەبارەی جیاوازی نێوان باوەڕكردن بە یەكبوونی پەیامبەران وە یەكبوونی لەكاركەوتووان)

ئێمە كۆتایی بە كتێبەكە دەهێنین بە هێماكردنێكی جوان بـۆ جیاوازیـەكانی ئـەو كاروبارە كاتێك هەر جیاوازیەك لەوانە پێویستی بە كتێبێكـی گـەورە هەیـە ، جـا جیاوازی لە نێوان باوەڕبوون بە بەكریزی و یەكبوونی پێغەمبەران وە بـاوەڕبوون بـە بێ كاران و بێ باوەڕان ، كەوا باوەڕ بوون بە پێغەمبەران ئیسپات كـردو سـەلماندنی تەواوی سیفەتەكانە بۆ پەروەردگار لەهەموو ڕوێكەوە، عیبادەت و پەرستنی بەوەی تاك و تەنهایە و هیچ هاوبەشـێكی نیـە و لەمەسـت و لـە خۆشەویـستی و تكـاو پاڕانەوەو و دەربڕین و سوێند خواردن و نەزركردندا هیچ هاوبەشێكی بۆ دانانرێت.

بـەڵام بـاوەڕ بـوون بـەبێ بـاوەڕان و لـەكار كـەوتووان ڕاتـسی نـاوە جوانـەكانی پەروەردگارو سیفەتەكانی دووردەخاتەوەو لەكاری دەخـات و پەكیـدەخات ، ئـەوەی لەهەموویان توانای زیاترە لە زوبانیدا لەكاری دەخات و پـەكی دەخـات جـا یـادی خوای پێناكات و تەنها یەك ئایەتیش بـاس ناكـات هـەتا حەدیـسێكیش لـەبارەی

شتێك باس ناكات ، وە ئەگەر نەیتوانی باسكردنەكەی پەك بخات ئەوا پەلاماری دەدات و یادكردنەوەكەی دەوەستێنێت بە هەڵگێڕانەوەو لادانی وە دوور خستنەوەو لابردنی ڕاستایەكەی ، وە ناوێكی بەتاڵ و بۆش دادەنێت كەوا نە مانای بۆی هەبێت یاخوود ماناكەی لە ڕەگەزی مەتەڵ و شتی پڕوو پوچ و شتومەك بێت.

مەبەستیش لێی ئەوانە لە ڕاستیدا ناوی ئەو پەكخستنەیان ناوە باوەڕ هێنان بە خوا، لە ڕاستیدا ئەمە گومڕایی و باوەڕنەمانە بەناوە پیرۆزەكانی پەروەردگارو سیفەتەكانی و لەكارخستن بۆ ڕاستیەكانی .

(لەبارەی جیاوازی نێوان ڕاستگۆیی پێغەمبەران و ڕاستگۆیی بێ باوەڕان)

جیاوازی نێوان ڕاستگۆیی و داوێن پاكی پێغەمبەران وە ڕاستگۆیی بێ باوەڕان: كەوا خوای گەورە پێغەمبەرانی پاكو بێگەرد ڕاگرتووە لە هەموو كەم و كوڕیەك و نەنگیەك كەوا دەروونی لێی پاك و خاوێن كردەوە، وە ئەوەی دژكارە بۆ تەواوكاری و تەواوی خودایەتی وە گەورەو مەزنیەكەی وەك خەوو بێئاگایی و مردن و شەكەت و هیلاك بوون، وە ستەم و ئیرادەو مەبەستەكەی، و هاوبەش و هاوڕێیەتی و منداڵ و تكاكارو ئەوە بۆی هەیە هەڵیگرێتەوە بەبێ مۆڵەتی ئەو، وازبهێنێت لە بەندایەتی خوای گەورە بە خۆڕایی و پشت گوێ خستن، وا دەبینێت بە خۆڕایی درووست كراون، وابزانێت درووست كردن ئاسمانەكان و زەوی و ئەوەی لە نێوانیان دایە هەروا بە نارەواو بەبێ كاری و بەبێ پاداشت و سزاو كردنی چاكەو نەكردنی خراپە درووست كراوە ، وە نێوان پیاوە چاكەكانی خواو پیاوە خراپەكان و دووژمنەكانی یەكسان دابنێت ، وە نێوان بێ تاوانان و گوناهكاران وە نێوان كافران و ئیماندارانیش، وابزانێت كە پەروەردگار پێویستی بە كەسێكی دیكەیە لە ڕوویەك لە ڕووەكان و لەكارو فەرمانەكاندا جگە لەخۆی كەسێكی دیكەش هەیە،

هەروەها پێچەوانەی وەعدو بەڵێنەكانی بێت یاخود قسەو ووتەكانی بگۆڕێت یاخود ناوێكی شەڕ یان وەسفێك یان كردارێكی بۆ بخاتــە ســەر، بــەڵكو نــاوە پیرۆزەكــانی هەمووی نەرم و نیان و میهرەبانن، وسیفەتەكانی هەمووی تەواون و دوورن لە كــەم و كوڕی ، و كردارەكانی هــەمووی خێــرو حیكمــەت و بەرژەوەنــدی یــە جــا ئەمــە ڕاستگۆیی و پاكی پێغەمبەرانە بۆ پەروەردگاریان.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی نێوان سەلماندنی ڕاستیەكانی ناوەكان و سیفەتەكان و لێكچووەكان)

جیاوازی نێوان سەلااندنی ڕاستیەكانی نــاوە پیرۆزەكــان و ســیفەتەكان وە لــەنێوان لێكچوون و باسكردن و لاسایی كردنەوەی ئەوەی ئیمام ئەحمەد ووتویــەتی و ئــەوەی پەسەندی كردووە لە پێشەوایانی ڕێنمونی كراوە كەوا لێكچوون و لاســایی كردنــەوە كە بڵێیت : دەستێك وەك دەست من یــاخود بیــستنێك وەك بیــستنی مــن یــاخود بینینێك وەك بینینی من وە نموونەی ئەمانە، بەڵام ئەگەر وتــت: بیــستن و بیــنین و دەستێك و ڕوخسارێك وە ئیستوایەك بۆ سەر عەرش هیچ پێی ناچێت و لەو ناچێت لە سیفەتی دروستكراوەكان ، بەڵكو لــەنێوان ســیفەتێك و ســـفەتێكدا جیــاوازی هیە هەروەك لە نێوان باسكراوو باســكردنێكی دیكــە جیــاوازی هەیــە ، جــا ئایــە لێكچوون و لاسایی كردنەوەوەیەك لێرەدا هەیە؟

ئایە چ لێكچونێك هەیە تەنها ئەگەر تێهەڵكێشانی بێ باوەڕان نەبێت؟

جا مەدارو خولگەی ڕاستی كەوا پێغەمبەران لەســەری ڕێككــەوتن لەســەر ئــەوەی كەوا وەسفی خوای پێدەكات بەوەی خوای گەورە خۆی وەسفی پێدەكات ، وە بەوەی پێغەمبەرەكەی وەسفی پێكردووە بەبێ لادان و پەك خستنێك ، و بەبێ لێكــچوون

و لاسـایی کردنەوەیـەك، سـەلماندنی سـیفەتەکان وە دوورخـستنەوەی لێکـچوو دروستکراوەکان .

جا هەرکەسێك خوای گەورە بە دروستکراوێك بچوێنێت ئـەوا کـافر بـووە ، هـەر کەسێك ئەو ڕاستیانەی کە خوای گەورە وەسفی خۆی پێدەکات بەدرۆ بخاتـەوە ئـەوا کافر بووە ، و هەر کەسێك ڕاستیەکانی ناوە پیرۆزەکان و سیفەتەکانی بۆ سـەلماندن و جێگیری کردەوەو دروستکراوەکانی دوورخستەوە لە لێکچوونی خوای گەورە ئەوا خوای پەروەردگار ڕێنمایی کردووە بۆ ڕاستە ڕێی دروستی ئیسلام.

(جیاوازی نێوان داماڵینی یەکتا پەرستی
وە نێوان هەرسکردنی خوایە جۆراوجۆرەکان)

جیـاوازی لـە نێـوان دامـاڵین و بـێ بـەش کردنـی یـەکتا پەرسـتی وە لـە نێـوان هەرسکردنی خوایە جۆراوجۆرەکاندا: کەوا داماڵین و بێبەشـکردنی یـەکتا پەرسـتی ئـەوە کـەوا دروسـت کـراو هـیچ حـەقێك نـادات لەهـەقی دروسـتکراوو تایبەتمەندیەکانی، نەی پەرستێت و نوێژی بـۆ نـەکات و کڕنۆشـی بـۆ نـەبات ، وە سوێند بەناوی پـیرۆزی ئـەو نـەخوات، نـەزر بـۆ ئـەو نـەکات، و پـشت بـە ئـەو نەبەستێت، وە شتەکان بۆلای ئەو نەگەڕێنیتەوە وە سوێند بـە زاتـی الله نـەخوات، وا عیبادەت نەکات بۆ ئەوەی نزیك بێتـەوە لـە خـوای پـەروەردگار، وە یەکـسانی نەکات بە خودای هەردوو جیهان بەو ووتەیەی کە دەڵێت: ئـەی محمـد ﷺ ئـەوەی خوای گەورە دەیەوێت و مەبەستیەتی و ئەوەی تـۆ دەتـەوێت و خواسـتت لەسـەرە ئەمە لەتۆوەیە وە لە خواوەیە ، وەمن هانا بۆ خوادەبـەم وە بۆتـۆش دەبـەم و مـن پشت بە خوا دەبەستم پشت بەتۆش دەبەستم ، وە خوای گەورە لە ئاسمانەوە پشت و پەنای منە، تۆش لە زەویدا پشت و پەنای منی ، و ئەمەش لە بەخشندەکانی تۆیە وە لە بەخشندەکانی پەروەردگارە ، من تویە دەکەم بۆ لای پـەروەردگار وە بـۆ لای

تۆش ، وەمن لـە پەناگـەی خـوای گـەورەم ود لـە پەناگـەی تـۆم جـا سـوژدە بـۆ دروستکراو دەبات هەروەك کافرەکان سوژدە بۆ گەورەکانیان و بتەکانیان دەبـەن ، سەری خۆی دەتاشێت لەپێناو کەسێکی دیکە جگە لەخوا وە سـوێند بـەناوی ئـەو دەخوات، قوربانی بۆ ئەو دەکات ، سوژدە بـۆ گۆڕەکـەی دەبـات پـاش مردنـی، داوای یارمەتی لە پێداویستیەکانی و گرنگیـەکانی دەکـات، لـە کەسـەکە نزیـك دەبێتەوە زیاتر لەوەی کە لەخوا نزیك دەبێتەوە ، وە خۆشی دەوێت و لێی دەترسێت و لێی دەپاڕێتەوە زیاتر لەوەی خوای خۆش بوێت و لێی بترسـێت و لێـی بپاڕێتـەوە یاخود یەکسانی بکات.

جا ئەگەر دروستکراو تایبەتمەندیەکانی خودایەتی هەرس کرد وە دایبەزاند بە پلەو پایەی بەندەیەکی ڕووت و بێ دەسەڵات ، کـەوا هـیچ چـاکەیەکی بـۆخی نیـە بـۆ کەسێکی دیکەش زەرەرو سوودی نیە وە نەمردن و نە ژیان و نە زینـدوو بوونـەوە ، هەروەك کافرەکان پێداگیری لەسەر دەکات.

هەروەك پێغەمبەرﷺ دەفەرموێت : ((لا تطروني كما أطرت النصارى ابن مريم فانما انا عبد فقولوا عبد الله ورسوله)) (٣٦١)، واتە: ((بەسـەر شـان و بـاڵی منـدا هەڵمەدەن هەروەك دیانەکان بەسەر شان و باڵی کوڕی مەریـەمیان دا هەڵـدەدا لـە ڕاستیدا من بەندەیەکم جا بڵێن بەندەی خواو پێغەمبەری خوا))، وە دەفەرموێت : ((أيها الناس ما احب ان ترفعوني فوق منـزلتي)) (٣٦٢)، واتە : ((ئـەی خەڵکینـە حەز ناکەم لە پلەو پایەکی خۆم زیاتر بەرزم بکەنەوە))، دەفەرموێت ((لاتتخـذوا قبري عيداً)) (٣٦٣)،واتە : ((گۆڕەکەم مەکەنە شوێنی ئاهەنگ گێڕان و کۆبوونـەوە))، دەفەرموێت ((اللهم لا تجعل قبري وثناً يعبد)) (٣٦٤)، واتە: ((ئەی پەروەردگارا

---

(٣٦١) مسند احمد : ١/٢٣.

(٣٦٢) سەرچاوەی پێشوو ٣/٢٤١

(٣٦٣) مسند أبي داود (٢٠٤٢) ، وە مسند أحمد : ٢/٣٦٧.

(٣٦٤) الموطأ : ١/١٧٢، مسند أحمد : ٢/٢٤٦.

گۆڕەکەم مەگێڕە بە بتێك بپەرسترێت))، دەفەرمویێت : ((لا تقولوا ماشاءالله وشاء محمد)) [٣٦٥]، واتە: ((مەڵێن ئەوەی خوا خواستی لەسەرەو دەیەوێت ئەوەی محمد خواستی لەسەرەو دەیەوێت))، پیاوێك بە پێغەمبەرﷺ ووت : ئەوەی خوا دەیەوێت و خواستی لەسەر ئەوەی تۆ دەتەوێت و خواستت لەسەرە، پێغەمبەرﷺ فەرمووی : ((أجعلتني لله نداً)) [٣٦٦]،واتە: ((ئایە تۆ من دەکەیتە هاوبەشی خوای گەورە)) پیاوێك بە پێغەمبەرﷺ ووت: لە ڕاستیدا ووتی : ئەی پەروەردگارا من داوای تەوبەو لێخۆشبوون لە محمد ناکەم ، جا پێغەمبەر فەرمووی : ((عرف الحق لأهله))، خوای گەورە لەم بارەیەوە دەفەرموێ : ﴿لَيْسَ لَكَ مِنَ الأَمْرِ شَيْءٌ ﴾(آل عمران:١٢٨)، واتە: ((بێگومان تۆ هیچ شتێکت لە کاروباری بەندەکان بەدەست نیە)) ، وە دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِنَّ الأَمْرَ كُلَّهُ لِلَّهِ﴾(آل عمران:١٥٤)، واتە: ((ئەی محمدﷺ پێیان بڵێ بێگومان هەموو شتێك بەدەست خوایە))، هەروەها دەفەرموێت: ﴿قُلْ لا أَمْلِكُ لِنَفْسِي ضَرّاً وَلا نَفْعاً إِلَّا مَا شَاءَ اللَّهُ ﴾(یونس:٤٩)، واتە: ((پێیان بڵێ من تەنها پێغەمبەرم توانای ئەوەشم لەدەست نیە ك زەرەرێك یان قازانجێك بەخۆم بگەیەنم مەگەر ئەوەی کە ویستی خوای لەسەر بێت))، وە هەروەها دەفەرموێت: ﴿قُلْ إِنِّي لا أَمْلِكُ لَكُمْ ضَرّاً وَلا رَشَداً ۞ قُلْ إِنِّي لَنْ يُجِيرَنِي مِنَ اللَّهِ أَحَدٌ وَلَنْ أَجِدَ مِنْ دُونِهِ مُلْتَحَداً﴾(الجن:٢١-٢٢)، واتە: ((هەروەهاپێیان بڵی من هیچ جۆرە زەرەرو زیانێکم بەدەست نیە ، هەروەها هیدایەتیش بەدەست من نیە، بڵێ: بەڕاستی من هەرگیز هیچ کەسێك لە خوا پەنام نادات ئەگەر خوا بیەوێت تووشی زیانێکم بکات و هەرگیز پەناگەیەکم دەست ناکەوێت جگە لای خوا نەبێت))، واتە جگە لەو هیچ کەسێك نیە من پەنای بۆ ببەم و پشتی پێ ببەستم ، وە پێغەمبەرﷺ بۆ کچەکەی فاتیمەو مامی

(٣٦٥) مسند احمد : ٥/٧٢.

(٣٦٦)سەرچاوەی پێشوو ١/٢٨٣.

عەباس و پوورەکەی صەفیە دەفەرموێت: ((لا أملك من الله شيئاً)) واتە: ((من لەلای خواوە هیچ شتێکم بەدەست نیە)).

لە ووتەیەکی دیکە لە سەحیحدا هاتووە ((لا أغني عنكم من الله شيئاً)) [٣٦٧]، واتە: ((من بۆ ئێوە لەلایەن خواوە هیچ شتێکم بەدەست نیە))، جا ئەمە لەلای کافرو بێ باوەڕەکانەوە گەورە کراوە لەلایەن گەورەکانیانەوە وە خوایەکانیان وە پشت و پەنایان هەمووی بۆلای ئەوانە، وە تکاو پاڕانەوە بۆ گەورەو پەرستراوەکانمان دەکەن ، بەپێچەوانەی هەموو ئەمانە ، خوای گەورە لە بارەیانەوە دەفەرموێت: ﴿وَإِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَحْدَهُ اشْمَأَزَّتْ قُلُوبُ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَإِذَا ذُكِرَ الَّذِينَ مِنْ دُونِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ﴾(الزمر:٤٥)، واتە: ((کاتێکیش ناوی خوا برا، ئەوانەی کە باوەڕیان بە قیامەت و ڕۆژی دوایی نیە دڵیان دەگیرێت و بێزاری دایان دەگرێت (بەڵام) کاتێکیش باسی شتی دیکە بکرێت جگە لە خوا دەستبەجێ دڵخۆش و کەیف خۆش دەبن وە حەزی پێدەکەن)).

(لە بارەی جیاوازی نێوان داماڵینی بەدواداچوونی باڵاو بێگەردی پێغەمبەرﷺ وە پێچەوانەی زانایان)

جیاوازی لە نێوان داماڵین و بێ بەش کردنی بەدواداچوونی پاك و بێگەردی و بێتاوانی پێغەمبەرﷺ بە فیرۆبردنی ووتەکانی زانایان و هەڵوەشاندنەوەی ، کەوا بێبەشکردن و نەمانی بەدواداچوون کەوا باس کراوە لەسەر ئەوەی بە گووتەی یەکێك یاخوود ڕاوبۆچوونی کەسێکەوە هاتبێت ، بەڵکو یەکەم جار سەیری درووستی حەدیسەکە دەکرێت ، جا ئەگەر بۆت ڕاست بووەوە ئەوا جاری دووەم

(٣٦٧) مسند احمد : ٢٠٦/١..

چاوی پیا بخشێنەوە ، جا ئەگەر بۆت دەرکەوت و ئاشکرا بوو ئەوا لێی مەگۆڕە ئەگەرچی لە نێوانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوادا بەرهەڵستکاریان کردی.

پەنا بەخوا لەوەی کەوا ئوممەت لەسەر ئەوە ڕێکبکەوێت کەوا پێچەوانەبێت لەوەی پێغەمبەرەکەی هێناویەتی ، بەڵکو پێویستە ئوممەت ئەوە بکات کەوا پێی ووتوە ، وەهەرچەند ئەگەر نەشیزانێت ، جا نەزانینی خۆت دامەنێ لەسەر ووتەیەك کەوا نارِەزایی هەیە لەسەر خواو پێغەمبەرەکەی ، بەڵکو بچۆرە بۆ لای دەقەکەو لاوازی و بێهێزی مەنوێنە ، بزانە ئەوەی ڕاستە ئەوەی ووتوە بەڵام نەگەیشتۆتەلای تۆ ، ئەمەش لەگەڵ پاراستنی پلەو پایەی زانایان و پشتگیریەکانیان، ڕێزنان لە بیرو باوەڕەکانیان وە ئەمانەت وراسپاردەو حەق و تێگەیشتن و کۆششیان لەبارەی لەبەرکردن و پاراستنی ئاین و کۆنترۆڵکردنی .

لێرەدا جیاوازی دەردەکەوێت لە نێوان لاسایی کردنەوەی جیهان لە هەموو ئەوانەی ووتراوە ، وە لەنێوان داوای یارمەتی کردن بە تێگەیشتنی وە ڕووناکی کردنەوەی بە نووری زانستەکەی ، جا یەکەمیان ووتەکەی وەردەگرێت لە هیچ تێڕامانێك و لەهیچ هێنانی بەڵگەیەك لە کتێب و سوننەتدا ، بەڵکو ئەوە دەبێتە پەتێك دەئاڵێت لە گەردنی ئەو کەسەی لاسایی پێدەکاتەوە ، بۆیەش ناونراوە لاسایی کردنەوە، بە پێچەوانەوە لە یارمەتی وەرگرتن بە تێگەیشتن و ڕووناك کردنەوە بە نووری زانستەکەی لە گەیاندنی بۆ پێغەمبەرﷺ.

❊❊❊

(لەبارەی جیاوازی خۆشەویستانی خوا وە خۆشەویستانی شەیتان)

جیاوازی لە نێوان چاکان و خۆشەویستانی خوای میهرەبان وە خۆشەویستانی شەیتان : کەوا چاکان و خۆشەویستانی خوای گەورە: ﴿لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ

يَحْزَنُونَ﴾(يونس:٦٢)، واته: ((نه ترس وبيم ڕوویـات تێـدەكات نەغـەم و پـەژارەو دڵتەنگی دايان دەگرێت))، وە ئەوانە: ﴿الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾(يـونس:٦٣)، واتە: ((ئەو بەختەوەرانە ئـەو كەسـانەن بـاوەڕی بـەتين و دامـەزراوو پـڕ سـۆزيان هێناوەبە پەروەردگاريان و خۆشيان دەپارێزن لە خەشم وقينـی خـوا))، وە ئـەوا لـە سـەرەتای سـورەتی ((البقـرە)) باسـكراون تـا خـوای گـەورە دەفـەرموێت: ﴿هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾(الأعـراف:١٥٧)، واتـە: ((ئەوانـە سـەرفرازو ڕزگـارن)) وە لەناوەڕاستەكەيدا خوای گەورە دەفـەرموێت: ﴿وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ﴾(البقرة:١٧٧)، واتە: ((بەڵكو كرداری چاك و كاری باش بريتی يە لەوەی كـە ئادەميزاد باوەڕی هێنابێـت بـە خـواو بـە ڕۆژی دوايـی))، تـاوەكو دەفـەرموێت: ﴿أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ﴾(البقـرة:١٧٧)، واتـە: ((ئـا ئەوانـە كەسانێكن ڕاستيان كردووەو هەر ئەوانەش پارێزگارو خواناس و ديندارن)).

لەسەرتای سورەتی ((الانفـال)) دا تـاكو دەفـەرموێت: ﴿لَهُمْ دَرَجَاتٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَمَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ﴾(الأنفال:٤)، واتە: ((چەندەها پلەو پايـەی بـەرزيان هەيـە لای پەروەردگاريان و لێخۆشبوون و ڕزق و ڕۆزی هەميشەيی لەگەڵ ڕێزدا)).

لەسەرەتای سوورەتی (المؤمنون)) تا دەفەرموێت: ﴿هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ﴾(البقـرة:٣٩)، واتە: ((ئەوانە نيشتەجێی دۆزەخن و بۆ هەتا هەتايە تێيدا دەمێننەوە)).

لـەكۆتايی سـورەتی ((الفرقـان)) دا وەلـە فەرموودەكـەی: ﴿إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ﴾(الأحزاب:٣٥)، تاوەكو كۆتايی ئايەتەكە .

لە فەرمودەيەكدا: ﴿أَلا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ۝ الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ﴾(يونس٦٣:٦٢)، واتە: ((ئاگـاداربن كـە بەڕاسـتی چـاكان و خۆشەويستانی خوای گەورەو ميهرەبان نە ترس و بـيم ڕوويـان تێـدەكات نـە غـەم وپەژارەو دڵتەنگی دايان دەگرێت، ئەو بەختەوەرانە ئەو كەسانەن باوەڕشـی بـەتين و

دامەزراوو پڕسۆزیان هێناوە بە پەروەردگاریان، وە خۆشیان دەپارێزن لـە خەشـم و قینی خوا)).

لـە فەرموودەیەکـدا: ﴿وَمَـنْ يُطِـعِ اللَّـهَ وَرَسُـولَهُ وَيَخْـشَ اللَّـهَ وَيَتَّقْـهِ فَأُولَئِـكَ هُـمُ الْفَائِزُونَ﴾(النـور:٥٢)، واتە: ((جا ئەوەی فەرمانداری خواو پێغەمبەرەکەی بکـات و لەخوا بترسێت و لەسەر پێچی و نا فەرمانی خۆی بپارێزێت جا ئەوانەسەرفرازو بە ئاوات گەیشتوون)).

لە فەرموودەیەکدا: ﴿إِلَّا الْمُصَلِّينَ ۞الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلاتِهِمْ دَائِمُونَ﴾(المعـارج٢٢: ٢٣)، واتە: ((تەنها ئەو نوێژ کەرانـە نـەبێت، ئەوانـەی کـە لەسـەر نوێـژەکانیان بەردەوامن ، ئا ئەوانە لە باخەکانی بەهەشتدا ڕێز لێنراون)).

لـــە فەرموودیـــەکی دیکـــەدا دەفـــەرموێت: ﴿التَّـــائِبُونَ الْعَابِـــدُونَ الْحَامِـــدُونَ﴾(التوبة:١١٢) تاوەکو کۆتـایی ئایەتەکـە، واتـە: ((تەویـەکاران و لەهەڵـەکانیان پەشیمانن، خواپەرستن لەهەموو هەڵس و کەوتیاندا، سوپاسگوزارن لەسـەر هـەموو نازو نیعمەتێك)).

جا بەندە چاك و خۆشەویستەکانی خـوای پـەروەردگار ئەوانـەن کـەوا دڵـسۆزن بـۆ خواکانیان کە یاسـای بـۆ پێغەمبـەرەکانی دانـاوە لـە حـەرام و حەڵاڵـدا، ئەوانـە بەرهەڵـستکاری کەسـێکی دیکـە دەکـەن وە بیدعــەو شـتی تـازە دادەهێـنن، وە بانگەوازیش ناکەن بۆ بیدعە خۆیان بۆلای هیچ کۆمـەڵێك دا نـادەن جگـە لـەخواو پێغەمبەرەکەی وە هاوەڵەکانی نەبێت، وە ئایینی خۆیان بە شتی سووك و بێ مانـا وەرناگرن ، وە گوێگرتنی شەیتان لەسەر گوێگرتنی قورئان بە خۆشەویستر دانانێن، بارانی فیتنەو خراپەکاری کاریان تێناکات لەسەر ڕەزابوونی خوای گەورە.

برئنا الى الله من معشر ❊ بهم مرض مورد للضّنا[٣٦٨]

وكم قلت ياقوم انتم على ❊ شيفا جرف من سماع الغنا

(٣٦٨) الضني : نەخۆشی

فلما استهانوا بتنبيهنا ※ تركنا غويا وما قد جنى

وهل يستجيب لداعي الهدى ※ غوي اصار الغنا ديدنا؟

فعشنا على ملة المصطفى ※ وماتوا على تاتنا تنتنا

هەرگیز چاکەو خۆشەویستانی خوای گەورە بەخۆشەویستانی شەیتان ناچێت تەنها لەسەر ئەو کەسەی ڕووناکی و پەشیمانی لێ وون بوبێت ، لەم بارەیەوە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لا يَعْلَمُونَ﴾(الأنفال:٣٤)، واتە: ((ئەوانەهەر شایستەی ئەوە نین کە سەرپەرشتیارین هیچ تاقمێك سەرپەرشتیاری کەعبە نیە بێجگە لەخواناس و پارێزکاران، بەلاّم زۆربەشیان لەم ڕاستیانە بێئاگان)).

جا خۆشەویستانی خوا دەست دەگرن بە پێشەوا و خۆشەویستانیان خۆش دەوێت، وە بانگەوازی بۆ دەکەن، وەشەڕ دەکەن لەبەرامبەر ئەو کەسەی لێی دەرچووە وە خۆشەویستانی شەیتانیش دەست دەگرن بەوەی خۆشەویستانیان خۆش دەوێت بە ووتەو بە کردار، وە بانگەوازیشی بۆ دەکەن ، وەشەڕیش دەکەن لەگەلّ ئەو کەسانەی خەلّکی لێ دووردەخەنەوە، جا ئەگەر پیاوێکت بینی گوێگرتن لە شیەتان و بانگدەری شەیتان و برایانی شەیتانی خۆش ویست وە داوای کرد بۆ ئەو شتەی کە شەیتان خۆشی دەوێت ، لە بەهاوبەش دانان و بیدعەو خراپەکاری بزانە ئەوە لە خۆشەویستانیشەیتانە ، جا ئەگەڕ گومانت لەسەری برد ئەوا لەسێ شتدا تاقی بکەرەوە، لە نوێژەکەیو خۆشەویستنی بۆ سوونەت و خاوەنی، وە ڕاکردنی لە پیاو خراپەکانیان، وەبانگەوازکردنی بۆ خودای پەروەردگار و پێغەمبەرەکی و یەکتا پەرستی و بەدواداچوون و دادوەری و کارپێکردنی سوونەت.

※※※

(لەبارەی جیاوازی نێوان حاڵی ئیمانداروحاڵی شەیتانی)

بەمەدا جیاوازی نێوان حاڵی ئیماندارو حاڵی شەیتانی دەزانرێت، کەوا حاڵی ئیماندار بەرهەم و ئەنجامی بەدوا داچوونە بۆ پێغەمبەرﷺ وە دڵسۆزی لە کارو کردەوەدا ،وە یەکتاپەرستی و ئەنجامەکەشی سوودو قازانجی موسڵمانەکانی تێدایە لە دین و دونیادا، ئەمەش لە ڕاستیدا درووستی دەکات لە بەردەوام بوونی لەسەر سوونەت و وەستان لەگەڵ فەرمان بە چاکەو دوورخستنەوە لە خراپە.

حاڵی شەیتانیش تێکڕاییەکەی یان هاوبەشی دانانە یاخود تاوان و خراپەکاریە ، ئەمەش دادەمەزرێت لە نزیك کەوتنەوەی شەیتانەکان و پەیوەندی پێکردنیان وە خۆشویهاندن بەوان، ئەم حاڵەتەش بۆ بت پەرستەکان و خاچ پەرست و ئاگر پەرست وشەیتان پەرستەکان دەبیچت، جا لەبەر ئەوەی کاتێك هاوڕێیەکەی شەیتانی پەرست ئەوا حاڵەتی ئیمانداری لێ دادەماڵدرێ ئەوا عەقڵە بێ هێزەکان و ئیماندارە بێ هێزەکان ڕاو دەکات و لا إله الا الله چەند کەسی لەو بوونەوەرانە بە هیلاك بردووە: ﴿لِيُرْدُوهُمْ وَلِيَلْبِسُوا عَلَيْهِمْ دِينَهُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا فَعَلُوهُ﴾(الأنعام:١٣٧)، واتە: ((بۆئەوەی لەناویان بەرن وتایینی یەکتاپەرستیان لێ بشێوێنن ، خۆ ئەگەر بیویستایە ئەوە نەیدەتوانی کاری وا بکەن))، جا هەر حاڵەتێك خاوەنەکەی لە یاسای قورئان و ئەوەی پێغەمبەر هێناویەتی کە سوونەتەکەیەتی دەرچوو ئا ئەوە شەیتانە هەر بوونەوەرێك بێت، وە بێگومان گوێت لێ بووە لە بارەیجادووگەران و ئاگر پەرست و خاچ پەرستان وەزۆرێك لەوانە تەنها لە دیوی دەرەوە دا خراونەتە پاڵ ئیسلام، وە لەدیوی ناوەوەیدا ئیسلام لێی دوورە، ئەوا پشکی لەو حاڵەتدا هەیە بەگوێرەی پشتگیری کردنی بۆ شەیتان وە دژایەتی کردنی بۆ پەروردگار وە دەکرێت پیاوێکی ڕاستگۆ بێت بەڵام بە نەزانینی خۆی لەسەری بەکارهێنراوە ، جا حاڵی دەبێتە شەیتانی لەگەڵ ئەوەش ئەگەر بەخوا پەرستی و دڵسۆزی بیکات.

کەسانی دیکەش لەوان و لەوان قسەی کردووە لەوانەی لەوان نین، بەڵکو ئەوە لێکچووەو ڕێك وەکو بیرکەرەوەکان و خەیاڵاویەکان و درۆزنەکانن، وەخەڵکیش لەو بەڵاو کارەساتەدا تێکەوتووە بەهۆی جیانەکردنەوە لەنێوان ئەوان و ئەواندا، جا وا دەزانن هەموو ڕەشێك خورمایە وە هەموو سپیەکیش بەزە.

قورئانیش خۆشەویسترینە لەوەی لەو جیهانە دا هەیە، وە ئەمەش نوورێکە خودا دەیخاتە ناو دڵ کەوا هەق و ناهەقی پێ جیادەکاتەوە، وە ڕاستیەکانی کاروباری خێرو شەڕی وە بەرژەوندیو خراپیەکەی پێ دەپێوڕێت، جا هەرکەسێ قورئانی وونکرد ئەوا تێکەووت و دەبێتە هاوبەشی شەیتان ، جا خوای گەورە پشتیوان و یارمەتیدەرە .

(لەبارەی جیاوازی نێوان یاسای دابەزێنراو وەیاسای لێکدەرەوە المئوّل)

جیاوازی نێوان یاسای دابەزێنراوی واجبی شوێن کەوتن و یاسای تەئویل و لێکدەرەوەکان، کەوا مەبەستی درووستی شوێن کەوتن بێت، کەوا حوکم و یاسای دابەزێندراو ئەوەیە کەوا خوای گەورە دایبەزاندووە لەسەر پێغەمبەرەکەی وە لەنێوان بەندەکانی خۆیدا حوکمی پێکردووە ، وە ئەمەش حوکم و یاسای ئەوە کەوا هیچ حوکم و یاسای دیکە نیە جگە لەو نەبێت.

بەڵام حوکمن و یاسای لێکدەرە و ڕاڤەکاران بریتیە لە ووتەی زانایان و تێگەیشتووە ئاینیەکان بەجیاوازی بیرو بۆچوونەکانیانکەوا پێویست نیە شوێنیان بکەویت وە نە کوفرو گومڕاییشی بکەیت ئەوەی جیاوازی بوو یاخوود سەرپێچی کرد لەبەر ئەوەیخاوەنەکەی نەیویستووە: ئای: ئەمە حوکمی خواو پێغەمبەرەکەیتی، بەڵکو ووتویانە: بە ڕاو بۆچوونی خۆمان خەبات و تێکۆشانمان کردووە جا ئەوەیحەز

دەکات با وەری گرێت، وە ئەوەی حەز ناکات با وەری نەگرێت، واجب نەکراوەبۆ گەل و ئوممەت، بەڵکو ئەبو حەنیفە دەڵێت: ئەووە ڕای منە هەرکەسێك بە خێرو چاکە بۆمانی هێنابێت لێمان وەرگرتووە.

وە ئەمەش شافعیەهاوەڵەکانی قەدەغە دەکات لەبارەی لاسایی کردنەوەی ووەسیەتیان پێ دەکات ڕایان دەسپێرێت کەوا لە ووتەکەی بهێنن ئەگەر فەرموودەیەك هات بە پێچەوانەی ووشەکەی ئەو.

شافعییە ئیمام ئەحمەد ناڕازیە لەسەر ئەوەی هەرکەسێ فەتواکانی بنووسێتەوە بەبێ ئەو دەڵێت لاسایی من مەکەنەوە، وە لاسایی فلان و فلانیش مەکەنەوە، وە پەیڕەوی ئەو شتە بکەن کە وەرگیراوە.

بەلام حوکم و یاسای گۆڕاو بریتیە لەویاسایەی جگە لەوەی خوای گەورە دایبەزاندووە جا حەلال نیە جێ بەجێ بکەیتو کاری پێ بکەیت، ناشبێت باسی بکەیت و شوێنی بکەویت، وە خانەکەشی لە نێوان کوفرو گومرایی و ستەم دایە.

مەبەستیش ئاگادارکردنەوەیتی لەسەر هەندێك حاڵی دەروونەکان لە دەروونی پڕ لە ئارامی و ئاسودەیی وەلۆمەو زەمکراو وە فەرماندەر بە تاوان و گوناح و خراپەکاری ، وەئەوسێ دەروونە تێیدا کۆنابێتەوە وەکارو کردەوەی هەر یەکێك لەوانە وە جیاوازیەکانی وە مەبەستەکانی وە نیەتەکانی تێدا جیادەکرێتەوە وە لەوەشدا ئاگادار کردنەوەیە لەسەر ئەوەی لەپێشتردا بڕیارمان لەسەر داوە .

ئەمەش دەروونێکە جارێك دەبێتە فەرماندەری تاوان و گوناح و جارێکی دیکە لۆمەکارو زەمکراو، جارێکی دیکە پڕ لە ئارامی و ئاسوودەیی و زۆربەی خەڵکی تاوان و گوناح بەسەریدا زاڵە بەلام دەروونی پڕ لە ئارامی ئەمەیان کەمترینی دەروونی ژمارەی مرۆڤایەتیە وە لەلایەن پەروەردگاریشەوە گەورەترین ڕێزی هەیە ، ئەمەیە کە لە بارەیەوە دەفەرموێت: ﴿ارْجِعِي إِلَى رَبِّكِ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً۞ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي۞ وَادْخُلِي جَنَّتِي﴾(الفجر٢٨: ٣٠)، واتە: ((بگەڕێوە بۆلای

پەروەردگارت کەتۆ لەو ڕازیت و ئەویش لەتۆ ڕازیـە، دەبـچۆ ڕیـزی بەنـدە چـاکەو بەڕێەکانمەوە، بچۆ بەهەشتە خۆش و ڕازاوەکەمەوە)).

خوای پاك و بێگەردو میهرەبانیش بەرپرسیارو تکا لێکراو و وەڵامدەرەوەیە کـەوا دڵ و دەروونمان پڕ لە ئارام وئاسوودەیی بکات بـۆلای خـۆی گۆشـەگیری بکـات بـە نیازو مەبەستەکەی وە هەوڵدان و کۆششەکەی پێویستە لێی بترسێت ئارەزوو مەنـد بێت لەوەی لە دەستیەتی و پەنامان بدات لە شەڕو شۆڕی دەروونمان و کارو کـردەوە خراپەکانمان وەدامان نەنێت لـەو کەسـانەی دڵـی بێئاگایـە لـەزیکرو یادکردنـەوەی وەشوێن کەوتەی هەواو ئارەزووی خۆی نەکەوێت و نەمانگێڕێت لەو کەسانەی کـە: ﴿قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالأَخْسَرِينَ أَعْمَالاً۝ الَّذِينَ ضَلَّ سَعْيُهُمْ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ يَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ يُحْسِنُونَ صُنْعاً﴾(الكهف١٠٣: ١٠٤)، واتـە: ((ئـەی محمـدﷺ پێیان بڵێ : ئایە هەواڵی ئەو کەسەتان بدەمێ کـە لـەکارو کردەوەیانـدا زۆر زەرەر مەند بوون وە خەسارەت مەندن ، ئەوانە ئەو کەسانەن کـە هـەوڵ و کۆشـشیان لـە ژیانی دونیادا بە زایەوبەهەدەر چووە بەمەرجێك وایانـدەزانی کـە بەڕاسـتی کـاری چاك دەکەن وە کردەوەی ڕەوا ئەنجام دەدەن))، بەڕاستی خـوای میهرەبـان گـوێگرو بیسەری نزاو پاڕانەوەیە ، وە خاوەنی هیواو ئومێدە و ئـەویش خـواو پـەروەردگاری ئێمەیە و باشترین بڕیار دەریشە .

كتێبی (ڕۆح)

كێشەی ڕۆح چارەسەر دەكات،
ووتەكانی پێشێنەكان و پاشینەكان هاتووە،
و جۆرەكانی ڕۆح لە قورئاندا ئاشكرا دەكات،
وە باسی ووتەكانی زانایان و فەیلەسوفەكان و ئەوانەی قسە دەكەن دەربارەی ڕۆح،
وە باسی نیشانەو شوێنەواری ڕۆح دەكات،
و زۆر شتی دیكەش.

لە بڵاوكراوەكانی كتێبخانەی: حاجی قادری كۆیی

نرخی ١٠٠٠٠ دینار